

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

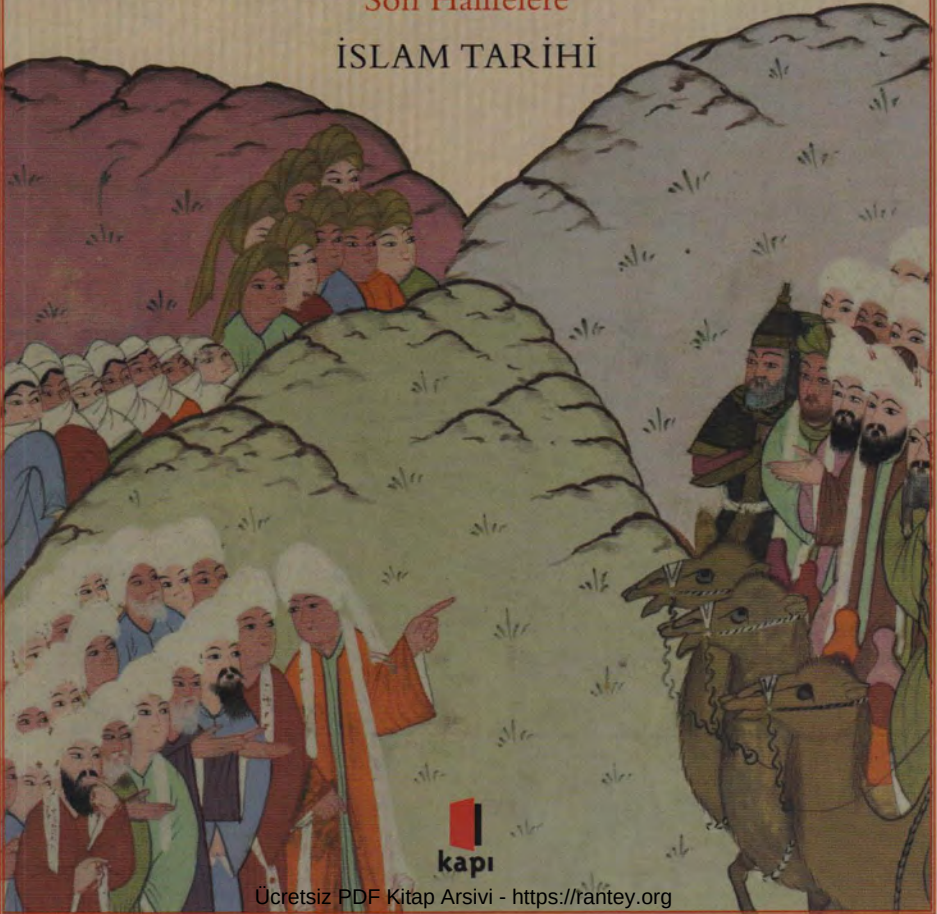
- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ERIC SCHROEDER

HZ. MUHAMMED'İN İZİNDE

Cehalet Devrinden
Son Halifelere

İSLAM TARİHİ

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

ERIC
SCHROEDER

HIZ. MUHAMMED'İN İZİNDE

Cehalet Devrinden
Son Halifelere

İSLAM TARİHİ

ERIC SCHROEDER

20 Kasım 1904'te İngiltere'de doğdu. 1 Mart 1971'de A.B.D.'de öldü. Ananda Coomaraswamy'nin öğrenciliğini yaptı ve İran hakkında incelemelerde bulundu. 1938-1970 yılları arasında 32 yıl boyunca Harvard Üniversitesi'ne bağlı Fogg Sanat Müzesi'nin İslami Sanatlar bölümünün k rat rl   n  yaptı. Yazarın başlıca diğer çalışmaları şunlardır: *Persian Miniatures in the Fogg Museum of Art*, *Iranian And Islamic Art* (Richard Ettinghausen'le birlikte), *Zodiac: An Analysis Of Symbolic Degrees*.

Kapı Yayınları 525
Tarih 2

HAZRETİ MUHAMMED'İN İZİNDE
ERIC SCHROEDER

1. Basım: Ağustos 2016

ISBN: 978-605-5147-61-7
Sertifika No: 10905

Editör: Cemil Üzen
Kapak Tasarımı: Füsün Turcan Elmasoğlu
Sayfa Tasarımı: Mürüvet Durna

© 2016; bu kitabın yayın hakları Kapı Yayınları'na aittir.

Kapı Yayınları

Ticarethane Sokak No: 15 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: (212) 513 34 20-21 Faks: (212) 512 33 76
e-posta: bilgi@kapiyayinlari.com
www.kapiyayinlari.com

Baskı ve Cilt

Melisa Matbaacılık

Matbaa Sertifika No: 12088
Çiftelhavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa/İstanbul
Tel: (212) 674 97 23 Faks: (212) 674 97 29

Genel Dağıtım

Alfa Basım Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Ticarethane Sokak No: 15 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: (212) 511 53 03 Faks: (212) 519 33 00

Kapı Yayınları, Alfa Yayın Grubu'nun tescilli markasıdır.

ERIC SCHROEDER
HZ. MUHAMMED'İN
İZİNDE

Cehalet Devrinden
Son Halifelere
İSLAM TARİHİ

İngilizceden Çeviren
Semih Yazıcıoğlu

İÇİNDEKİLER

Kitabın İçinde Devirlerinin Hikâyeleri Anlatılan Halifeler:	13
Önsöz	15

ÇÖL, 19

Uzun Zülüflü Cengâver Râbi'nin Ölümü	21
Bir Hemşirenin Kederi	24
Hâris'in Aşkı	25
Düreyd Gibi Yiğit...	31

ALLAH'IN RESÛLÜ VE KUR'AN-I KERİM, 41

Kadir Gecesi	44
Hicret	68
Hz. Ayşe, Peygamber'e Ait Hatıralarını Anlatıyor	71
Hafızlar	75
Hz. Peygamber Açlıkla Haşır Neşir Olurdu	76
Bedir Cengi	80
Uhud Cengi	91
Temizlik	99
Hac	99
Cinayet	100
Mal, Mülk ve Miras	100
Cemaat ve Aile	101
Hendek Gazvesi	103
Hudeybiye Mütarekesi	107
İlk Hac	114
Bizanslılarla İlk Cenk Yapılıyor	115
Mütareke Bozuldu ve Mekke Fethedildi	117
Hakikat Galip Geldi; Bâtıl Yok Oldu	
Bâtıl Hâlâ Firardadır	122
Huneyn'de Taiflilere Karşı Kazanılan Zafer	126

Hız. Peygamber Hâtım Et-Tâi'nin Çocuklarıyla Karşı Karşıya	130
Veda Haccı	138
Vefat	140
Hız. Peygamber'e Ait Hatıralar	148

İLK HALİFE, 153

İsyân Bastırılıyor	160
Halid ve Melik'in Katli	163
Ölüm Bahçesi ve <i>Kur'an-ı Kerim</i> 'in Toplanması	166
Hadisler	168
İslamiyet Arap Yarımadasına Baş Eğdiriyor	171
İran İmparatorluğu'nun Sınır Eyaletlerine İlk Akın	172
Bizans Eyaletleri Fethediliyor	175
Teslim İçin Şam'a Sunulan Şartlar	176

FETİH HALİFESİ, 179

Suriye Hıristiyanları Tarafından Ömer'e	
Gönderilen Bir Teslim Evrakı	181
İran İmparatorluğu'nun Yıkılışı	183
Divan İhdas Olunuyor	190
Garp Memleketlerinin Fethi	193

İDARESİZLİK, 197

Ana Babanıza ve Yakın Hısımlarınıza Mültefit Olun ve	
Hısımlarınıza Lâyık Olduklarını Verin.	200
Hilafet Makamına Ali Seçiliyor	208

KARDEŞ KAVGASI, 210

Suriye'de İsyân	213
Uzlaşma	215
Mu'tezileler	217
Ali Katlediliyor	218
Hasan	218

DÜNYA NİMETLERİ, 222

Halifenin Bir Günü	225
Abdülmelik	235
Bir Mu'tezile Vaazı	237
Haccâc	239
Dindarlık	256
Dindar Bir Halife	258
Kûfe'deki Camide Geçen Bir Konuşma	260
Hz. Peygamber'in Ashâb-ı Kirâm Yanında Hareketleri	261
Hz. Peygamber'in Sofra Başındaki Hareketleri	262
Resûl-i Ekrem'in Giyim Âdetlerine Ait Hatıralar	263
Resûl-i Ekrem'in Hususi Hayatına Ait Notlar	264
Resûl-i Ekrem'in Zevceleriyle Olan Münasebetlerine Ait Hatıralar	265
Hz. Muhammed'in Yolculuğa Ait Hatıraları	266
Hişam'ın Hilafeti Ali Taraftarlarının İsyanı ve Abbâsîlerin Entrikaları	274
Abbâsîlerin Faaliyeti	278
Sefih Velîd	280
Ümeyyelerin Yıkılışı	283
Kabirler Açılıyor	291

İLK ABBÂSÎ HALİFELERİ VE BAĞDAT'IN KURULUŞU, 293

Vezir	295
Bağdat'ın Kurucusu Mansûr	295
İspanya Fethediliyor	298
Bağdat'ın Kuruluşu	299
Fıkıh	299
Mehdi	305
İlk Sofular	307
Hâdî	311

HÂRÛN ER-REŞİD, 313

Bir Sahan Taamın Diyeti	316
Vezir Yahyâ Berneki	318
Vezir Yahyâ'nın Üç Meşhur Sözü	318

Kadı Ebû Yûsuf'un Yükselişi	319
Bermekîlerin Âlicenaplığı	323
Bir Hikâye	325
Saray Erkânı	336
Bermekîler Faciası	339
Korkulu Bir Rüya	355
Son Seyahat	356

KARDEŞ KAVGASI, 359

Payitaht Muhasara Altında	361

TEFEKKÜR, 365

Alilerin Mezhepleri	368
İbrâhim Bin Mehdi Bağdat'ta	370
Müminler	376

HUZURSUZLUK, 382

Türk Muhafızlar	383
Samarra'da Yeni Payitaht Kuruluyor	384

TEDHİŞ VE SÜKÛNET, 389

İsyan	394
Entrikalar	395
Halife Katlediliyor	398
Muntasır ve Şiiler	402
Türk Muhafızlar	405
İslahat Teşebbüsleri	408
Mehdî	411
Veliler	414
Bir Kadın Mutasavvıf	415
Tevekkül	418
Şiblî	418
Acı Tecrübeler	421
Mutedid	423
Sokakta Cereyan Eden Bir Hadise	424
Pleyad Sarayı'nda Görünen Hayalet	431

PARA, PARA
BİR VEZİRİN HAYATI VE ÖLÜMÜ, 434

İbnü'l-Mu'tez Lehine Hazırlanan Tertipler	437
İbnü'l-Furât Vezaret Makamında	438
Eyaletlere Tayinler	440
Güvenilir Bir Kâtibin Macerası	441
Birinci Devrenin Sonu	443
Hâkanî'nin Dirayetsizliği	444
Ali Bin İsa'nın İdaresi	447
İlk Hareketler	448
Halk Sevgisini Kazanmak Uğruna	450
Entrikalar	452
İbnü'l-Furât'ın İkinci Vezaret Devresi	455
Dert Kaynağı Olan Bir Vali	457
İbn Mukle'nin Yıldızı Parlamaya Başlıyor	459
Bir Elçinin Resmi Kabulü	460
İbnü'l-Furât Bir Düşman Ediniyor	464
Para Darlığı: Vezirin Tevkifi	465
Hamid ve Ali İbn İsa	467
Furâtlar Sorguya Çekiliyor	468
İhtilaf	475
Mûnis Taltif Ediliyor	479
Hamid ve Ali Azlolunuyor	480
İbnü'l-Furât Üçüncü Defa Vezaret Makamında	482
Hâmid Adalet Huzurunda	483
Hâmid'in Sonu	487
İbnü'l-Furâtın Ali'yle Çatışması	490
Boğa'ya Karşı Arslan	504
Tehlike	506
İbnü'l-Furât'ın Sükûtu	509
Genç Hâkanî	511
İbnü'l-Furât'ın Servetine El Koymak İçin	
Yapılan Teşebbüsler	512
Muhassin Yakalanıyor	515
Son Celse	518
Düşmanlar Birleşiyor	522
Ölüm	525

BİR ASİNİN HAYATI, 528

Hüseyin Bin Mansûr Bağdat'a Geliyor	531
Hallâc'ın Değişleri	533
Aksiseda	533
Vecd	534
Cümleler	534
İlahî Davet	538
Hadiseler	548
Ebû Abdullah Bin Hafif'in Anlattığı Hikâye	550
Hallâc'ın İhtirası	557

BİR HÜKÜMET İŞİ, 561

Bir Devlet Memurunun Hayatından Sayfalar	561

SON HALİFELER, 581

Garip Bir Hikâye	587
Muktedir'in Sonu	595
Kahir ve Onun Ardından Radî	599
Deylemiler	600
Vaziyet Güçleşiyor	604
Vezaret Makamının Sonu	606
Halifenin Hassa Alayı'nın Sonu	609
Türk Baçkâm	610
İbn Mukle'nin Sonu	614
Son Hakiki Halifenin Ölümü	616
Radi Son Halife İdi	617

ZEVKÜSEFA, 618

Adabımuaşeret Kitabımızda Şu Mühim Fasıllar Bulunur:	619
Ziyaretlere Meraklı Bir Zat: Cehza Bermekî	621
Meşhur Bir Gazelhan Hakkında Söylenenler	626
Tam Manasıyla Efendi	627
Mirasyedilik	641

KILIÇ VE KALEM, 647

Şehzadeler ve Kâtipler	647
Bağdat'ın Sükutu	649
Bağdat'ta Açlık	651
İdari Çöküntü	652
Kudretli Vezirlerin Sonuncusu: Muhallebî	657
Peygamberin Meçhul Hısımları	659
Derebeyleri Kuvvetleniyor	663
Sınır Ülkeleri Yeniden Canlanıyor, Büyük Bir Eyalet İdarecisi	666

KEDER VE ÜMİTSİZLİK, 674

Halk	679

GÜLÜNÇ SAYFALAR, 682

Torbanın İçindekiler	691

DEVİRİN KALPAZANLARI, 695

Dimyat'ta Buluşma	699
Boşanma Mahkemesinde Bir Dava	702
Kabristan	706
Son Buluşma	707

BİR DAHA GÜLEMEYEN ADAMIN HİKÂYESİ, 710

Bu Eserin Hazırlanmasında Kullanılan Başlıca Kaynaklar	722

KİTABIN İÇİNDE DEVİRLERİNİN HİKÂYELERİ ANLATILAN HALİFELER:

- Hz. Muhammed
- Ebû Bekir
- Ömer
- Osman
- Ali
- Hasan
- Hüseyin
- Muâviye
- Yezîd bin Muâviye
- Abdülmelik
- Ömer bin Abdülaziz
- Süleyman
- Velîd bin Abdülmelik
- Hişâm
- Velîd
- Yezîd
- Mervan
- Ebû Abbas Mustakfî
- Mansûr Muti
- Hadi
- Hârûn Er-Reşîd
- Emin
- Me'mûn
- Mutasım
- Fethi
- Mütevekkil
- Muntasır
- Mustain
- Mu'tez
- Mutedi
- Mutemid
- Mutedid
- Muktafi
- Muktedir
- Kahir
- Râdi
- Muttaki
- Kadir
- Mehdî

ÖNSÖZ

Bundan bin kûsur sene evvel Iraklı bir kadı, tıpkı benim bu eserde yaptığım gibi, başka insanlardan alınmış hikâyeleri bir araya toplayarak bir eser meydana getirmiş ve yorucu yıllardan sonra tıpkı benim gibi bir önsözü yazmak üzere rahlesinin başına oturmuştu.

Iraklı kadı, eserinin ön sözünde, “Bu devir garip vakıalarla dolu,” diye yazıyordu. “Büyük cenkler, hiç umulmadık zamanlarda patlak veren ihtilâller ve tüyler ürpertici tesadüfler artık günlük işlerden oldu. Nereye baksam, ustaca çevrilen siyasi entrikalar seziyor, temelleri gayet sağlam atılmış sayısız müesseseler görüyorum. Kitabıma bütün bunlardan bir parça dercetmek istedim. Maksadım, İslam’ın doğuşuyla başlayan büyük inkişafın hikâyesini akil kişilere dilimin döndüğü, kalemimin yazabildiği kadar etraflıca bir şekilde nakletmeye çalışmak. Muvaffak olduysam, ne mutlu bana.”

Hadiseleri, bilhassa tarihî hadiseleri tasnife kalkışmak oldukça can sıkıcı bir şeydir. Bu sebeple, eserde lüzumsuz tasniflerden mümkün olduğu kadar kaçmaya çalıştım. Maksadım, İslam tarihinin tahlilini yapmak veya o devirlere ait hikâyeleri derlemek değildir. Eserim bugüne kadar bu mevzu üzerine hazırlanmış olanlardan tamamen farklı ve oldukça orijinal bir muhtevaya sahiptir. *Hazreti Muhammed’in İzinde*, İslam tarihini bütün şaşaası ile anlatan ve tamamen o devri yaşamış insanların ağzından aktaran hikâyelerle meydana getirilmiş ilk eserdir.

Tarih rüyalara benzer. Tarih içinde dolaşan insan da tıpkı rüya gören insan gibi gerçekte olduğundan çok daha başka bir hava içinde yaşar. Kitabıma tarih demek eksik bir tarif olur; zira tarih değil, canlı bir tarihtir. Bu tarih, okuyucuya bilmediği ve müphem bir şekilde tanıdığı bir devri bütün

renkleri ve hadiseleriyle vermeye çalışacaktır. Bu sayfaların arasında tıpkı bir rüyadaki gibi bambaşka bir devre ait insanların arasında dolaşacak, onların hayatını bütün ihtişamı ile yaşamaya çalışacağız.

Heraklit, *"Uykuya dalan insan ölümlerden, uykudan uyanan insan da uyuyanlardan ışık alır,"* demişti. Biz de ışığımızı artık maziye karışmış o efsane devirlerin tarihinden alacağız.

Bir devri tam manasıyla anlatabilmek için ya tarihçi lisanıyla kaleme almak veya tamamen tarihî vakıa ve vesikalara istinat etmek lazımdır. Tarihe can ve ruh veren unsur budur. İşte, çoktan toprağa karışmış insanlara yaşayan bir insan, mazinin tozları arasında kaybolmuş büyük devirlerin önemli vakıalarına da bugünün bir hadisesi canlılığını veren budur. Bunu da ancak o devirde yazılmış tarihî vesikalar temin edebilir. Tarihçinin vazifesi, bu vesikalar hakkında fikir yürütmek, o devirlerin hadiseleri ve şahısları hakkında hüküm vermek değil, onları okuyucu için heyecan verici bir şekilde derlemek, tanzim etmek ve o vakıalara kendisinden hiçbir şey katmamaktır.

Ben de eserimde, vesikaların hakikiliğine halel gelmesin, okuyucu bu canlı tarihi Hz. Muhammed devrinden kalmış bir şişe zemzem tadıyla yudum yudum içsin diye İslam tarih ve medeniyetini tamamıyla İslam tarihçilerinin eserlerinden ve onların hikâye ettikleri şekilde kaleme aldım. Eseri, okuyucu her şeyi hakiki çehresiyle görsün, o devirleri tam manasıyla tanınsın, daha doğrusu okuyucu bir tarihçi olsun diye kendimden hiçbir şey katmayacak şekilde tertitledim.

Bu eseri hazırlamak için masamın başına oturduğum zaman doğruluktan zerrece inhiraf etmemek için kendi kendime söz vermiştim. Kitap hayatîyetini muhafaza etsin, tarih bütün güzelliğiyle gözlerimizin önünde canlansın diye doğruluk prensibimi, nabız üzerine uzanmış bir hekimin eli gibi daima akıl nabzımın üzerinde bulundurdum; uzun tarihî vesikalar içinde en canlı olanlarını seçtim; hükmü ve neticeyi okuyucu-

cuya bıraktım. Her şeyden evvel seçtiğim tarihî vesikaların doğru olup olmadığını tahkik ettim. Saniyen o devri yaşayan büyük insanlara en yakın olanların yazdığı, o devirleri en mahrem hadiseleriyle izah eden vesikaları tercih ettim.

Yedi yıl süren çalışmalarım sırasında topladığım vesikaların bir kısmı uzun, bir kısmı da kısaydı. İslamiyet hakkında bir yaprak yazı yazmış en ufak tarihçileri bile ihmal etmedim. Dört yüze yakın tanınmış ve tanınmamış tarihçi, vakanüvis, şair ve kahramanın kitaplarını, yazılarını gözden geçirdim. Topladığım muazzam vesika koleksiyonunu titizlikle elden geçirdim, onları tasnif ettim. En kıymetlilerini, en canlılarını kronolojik bir sırayla tertitledim.

İslam tarihini meydana getiren şahsiyetler bu kitabın sayfaları arasında kendi libaslarını giymiş olarak canlanır, dile gelir ve kendi düşüncelerini kendi dilleriyle anlatırlarsa, onları giydirip canlandırmanın, dile getirip konuşturmanın ben değil, o büyük insanların en yakınları olduğunu biliniz. İlk faslın başındaki Arabistan'ı tarif eden fasıl müstesna (Doughty'nin *Arabia Deserta* adlı fevkalade eserinden alınmıştır) kitabın içinde Müslüman tarihçilerden alınmamış tek bir kelime dahi mevcut değildir. Mehazlar kitabın nihayetinde etraflı şekilde gösterilmiştir.

Vesikalar hadiseler ve şahıslara uzak kalmadığı gibi, mevzuyu iyice anlatabilmek için bütün teferruatı da ihtiva etmektedir. İşte tarihe hakiki rengini de bu gibi teferruata kadar inen hikâyeler verir. Müslümanlar, kendileri de tarihi bu şekilde kaleme alırlardı. Esere hiçbir şey ilave etmeyip sadece İslam müelliflerinin eserlerine istinat ettiğim için, kitap tamamlandığında eski İslam tarihçilerinin eserlerinin şekil ve havasını kaptı. Kitabın içindeki şiirlerin tercümesi asıllardan uzak olacağı halde, sırf Müslüman üslup ve tarzını gösterebilmek endişesiyle bazı fasılları süsleyebilecek tipte şiirleri asıllarına mümkün olduğu kadar sadık kalarak gereken yerlere ilave ettim.

Neticede meydana gelen eserde sadelik aramamak lazımdır. Zira tarihin kendisi de tertip ve nizamdan bihaberdir. Hz.

Muhammed'in İzinde'yi hazırlamak için tam yedi yıl geceli gündüzlü çalıştım. Burada, bu eseri meydana getirmek için nasıl didinip ter dökmüş olduğumu tafsile kalkışmayacağım. Eseri okur da sonunda şaşırır kalırsanız, kanaatimce haklısınız. Zira akıl bir Sufinin dediği gibi, "Hakiki bilim ebedî bir şaşkınlıktır."

Bu kitabı hazırlarken ilk satırından son satırına kadar içimde tek bir endişe oldu: Hissettirmek. O devirlerin bizimkinden başka olan hayat şartlarını, bambaşka düşüncelerini ve bizden tamamen farklı olan insanlarını hissettirmek... Kitabın biçimini tarihin akışına uydurabilmek için hadiseler ve hikâyeler arasına o devrin en mühim varlıklarını, en karakteristik tiplerini sıkıştırdım: Hz. Peygamber'i, halifeleri, vezirleri, köleleri ve dervişleri. Hepsi de yerleri, sıraları geldikçe kendi devirlerini sizlere kendi ağızlarından anlatacaklar.

Bu sayfalarda bir tek şey dikkatinizi çekecek: Değişiklik, daima değişiklik. Arap Şairi Maarri, "*Zaman denilen şey gayet ahenkli, uzun bir şiire benziyor,*" demişti. "*Ne var ki bu şiirde hiçbir kafiye tekerrür etmiyor. Hepsi başka başka.*"

İslamiyet'e başlangıç olarak, Hz. Peygamber'den evvelki Arabistan'a, o devrin putperestlerine de temas ettim. O fasıl-da her şey size müphem bir şekilde kılıç şakırtıları, nidalar, at nallarının sesleri ve naralar arasında karmakarışık bir devir gibi görünecek.

Hakikatte de öyledir. Hz. Muhammed ve İslamiyet, işte o keşmekeş ve kargaşa içinde dinî ve içtimai şeklini buldu.

Kitabı hazırlarken İslam tarihçilerinin dışında hiçbir kaynağa değer vermedim. İki yüze yakın İslam tarihçisinin eserlerinin Arapça asıllarını tetkik ettim. Vesikaları, menkıbeleri, hikâyeleri doğrudan doğruya bu tarihlerin Arapça asıllarından aldım. Evvelce söylediğim gibi, kitabın içinde benden bir tek satır bile yok. Hepsi Müslüman tarihçilerine aittir.

Yol önünüzde açık; yürüme sırası sizde.

E. S.

ÇÖL

“Hz. Peygamber’den evvelki devirde
Araplar cengâver, fakat cahildiler.”

Her taraf alabildiğine çoraktı. Yer, güneşin ışıklarıyla kızmış, siyah ve göz kamaştıracak kadar parlak volkanik kayalarla dolu bir tarladan farksızdı. Şurada burada sivri lav setleri arasında başkaldırabilmiş üç beş cılız çalılıktan, güneşin yakıcı ışıklarıyla kavrulan kayalıklara reçineli, hoş, bir koku yayılıyordu...

Geniş bir sel yatağı... Sel yatağının iki kıyısı küflü gibi kırmızımtırak ve mavimtrak renkte muazzam kaya parçalarıyla dolu. Kayalar demirdenmiş gibi... Yuvarlandıkları zaman birbirlerine vurarak çıkardıkları çan sesi gibi berrak yankılar, sel yatağının iki yanındaki kayalıklara çarparak dağılıyor. Ezelden beri yerlerinden kımıldamamış büyük taşlar, kumları önüne katarak savuran çöl rüzgârlarıyla aşınmış ve cilalı gibi pırıl pırıl parlıyor.

Bir ayrığın bile kök salabileceği umulmayan bu uçsuz bucaksız, bu sonu olmayan çorak beldeler bedevilerin ve cesur Arap cengâverlerinin hayat sahasıdır. Bu bölgelerde sığır besleyerek geçinen dağlı Araplar iri yapılı ve mağrur bedevilerdir...

Dağ yollarından bir müddet daha ilerledik; yol boyunda alçak kerpiç duvarlı ve Suriye dağlarında çobanların koyunlarını geceleri kurtlardan korumak için kapadıkları ağıllara benzer yerler gördük. Bu basık duvarların yanı başlarında sanki yer yükseğine yapılmışa benzeyen daracık, hücre misali oda-

cıklar vardı. Bilmeyen, bu ufacık odaları kabir sanabilirdi... Yol boyunca yine kabre benzeyen ufacık göçebe evlerinden başka yuvarlak taş yığınlarıyla meydana getirilmiş yuvarlak tümsekler, tepecikler de gördük. Bedevilere bu taş yığınlarının neye delalet ettiklerini sorduğumuz zaman, "Bunlar kadim devirlerde pınar başlarının yerlerini göstermek için konulmuş işaretler, ama ne zamana ait oldukları meçhulümüz," diye cevap verdiler.

Bedevi yolculara bu tümseklerin manasını sorduğum zaman her seferinde şu cevabı aldım:

"Bunlar eski devirlerin yadigârları. Saadet devrinden önceki cehalet devrinin yadigârları..."

Uzun Zülüflü Cengâver Râbi'nin Ölümü

Râbi uzaktan, çok uzaklardan, ufukta bir toz bulutunun belirmediğini görmüştü. Yanındaki kadınlara dönüp:

"Hemen develerinize binin!" diye haykırdı. "Binin ve sürün. Gelenler, korkarım ki dost değil. Yoldan sağa sola sapmayın, doğru gidin. Ben, toz bulutu dağılıp gelenlerin kimler olduğunu görene kadar burada bir yerde gizleneceğim. Siz kadınlar için korkulacak bir vaziyet gördüğüm takdirde, şu vaha ağaçlığının öte tarafından onlara doğru bir çıkış yapacağım. Peşime düştükleri anda da onları sizden ve yoldan uzak bir tarafa doğru çekeceğim. Sağ kalırsam Gazel Geçidi'nde yahut Kadid'de (Ufsan) buluşuruz. Orada buluşamazsak, beni beklemeyin. Siz zaten kendi diyarınıza ulaşmış olacaksınız."

Sonra yay gibi boşanarak kırsağına atladı, ince bilekli Arap atını, doludizgin ufukta gittikçe büyüyüp göğe doğru yükselen toz bulutuna doğru sürdü. Gelenler ağaçlığın ötesinde Râbi'yle yoldaşlarının izlerini arıyorlardı. Râbi ise atını çekinmeden onlara doğru sürüyordu. Yabancılar cengâveri gördükleri an hep birden atlarını ona doğru sürerek rüzgâr gibi gelmeye başladılar. Ellerine geçirmek istedikleri kadın kafilésinin Râbi'nin ötesinde bulunduğunu tahmin ediyorlardı.

Uzun Zülüflü zamanının en meşhur okçularından biriydi. Atının başını çevirdi. Bir yandan kaçır gibi yaparken bir yandan da peşinden gelenlere ok yağdırıyordu. Akıncılardan birkaçını öldürüp birkaçını da yaraladı. Yabancılar kendi ölü ve yaralılarıyla uğraşmak için geri kaldılar.

Uzun Zülüflü onların hiç olmazsa bir müddet için yaralılarıyla meşgul olacaklarını biliyordu; atının dizginlerini çekti ve başını kaçır kadın kervanı istikametinde çevirerek mahmuzladı. Kervana yetiştiği zaman develerini daha da hızlı sürmeleri için kadınlara bağarmaya başladı.

Fakat Süleym Kabilesi'nin akıncıları Râbi'nin peşini bırakmamış, onu takip etmişlerdi. Râbi peşinden gelenleri gördüğü zaman onlarla kozunu paylaşmak için küheylanının başını bir kere daha geriye çevirdi, onu akıncılara doğru sürdü. Bu şekilde kâh kendisine teslim edilmiş olan kadın kervanını develerini daha hızlı sürmeleri için teşvik ederek, kâh geri dönüp peşinden gelenlere ok yağdırarak uzun zaman yol aldı. Fakat öyle bir an geldi ki kuburluğunda tek bir ok dahi kalmadı. Güneş kızgın kumlar arasında ufukta batarken kafil de Kadîd diyarının sınırlarından içeri girmiş bulunuyordu.

Fakat atları terden simsiyah kesilmiş akıncılar kervanın ardından sınırı geçmekte tereddüt etmediler. Gazap, nefret ve intikam arzusu hepsini deliye çevirmişti. O zaman Cengâver Râbi bir kere daha geri döndü. Bu sefer bir eliyle mızrağını, ötekiyle de kılıcını kavramıştı. Yel gibi düşman safları arasına daldığı zaman onları darmadağın etti, pek çoğunu kılıçtan geçirdi. Fakat Nubeyşe bin Habîb bir fırsatını bularak Râbi'nin üzerine saldırdı, sonra mızrağını bütün kuvvetiyle onun vücuduna daldırıp çekti. Bu mızrak darbesi onu durdurmuştu.

Nubeyşe, "Onu öldürdüm!" diye bağırır.

Cengâver Râbi:

"Dudaklarının arasından çıkan sözler yalan!" diye haykırdı.

Fakat Nubeyşe mızrağını çekmiş, ucunu kokluyordu. Birden:

"Yalan söyleyen sensin!" diye mukabele etti. "Mızrağın ucunda kanının ve etinin kokusu var."

Râbi bu sözler üzerine ansızın kısrağının başını çevirdi, ağır yarasına rağmen atını doludizgin kervanın ardından sürdü. Gazel Geçidi'nin ağzında kervana yetişti. Küheylanını anasının bindiği devenin yanına sürdü:

"Su! Ana bana su ver!" diye haykırdı.

Anası:

"Benim yiğit evladım!" diye inledi. "Sana bir yudum su dahi içirirsem can verirsin. Sen ölürsen biz ne oluruz, hepimizi esir ederler. Tahammül göster... Belki o zaman peşimizden gelenlerin ellerinden kurtulabiliriz."

O vakit Cengâver:

"Öyleyse yaramı bağla," dedi.

Dertli kadın evladının yarasını başından çıkardığı tülbentle sarıp bağladı. Yarası sarılırken, Râbi'nin dudakları arasından şu mısralar dökülüyordu:

"Çabuk, sıkı bağla yaramı.

Saf altın gibi kıymetli bir evlat,

Kervanları kuşlar gibi süren bir kartal

Baş eğmesini bilmeyen bir cengâver kaybettin."

Gözlerinden yaşlar süzülen ana ise oğluna şu mısralarla cevap verdi:

"Biz Melikin ve Salâbe'nin soyundanız

Ezelden gelip ebede gidiyoruz.

Yiğitlerimiz can verir, birbiri ardı sıra;

Ömrümüz heder olur, günbegün."

"Haydi şimdi git oğlum! Dermanın varken düşmanı oyala. Yolun açık olsun."

O zaman uzun zülüflü Cengâver geçidin ağzında bir kere daha geri döndü. Kadınlar develerini bütün hızlarıyla sürüp

kaçmaya çalışırken Râbi tek başına yeniden vuruşmaya hazırlandı. Yolun ortasında, kısrağının sırtında bir heykel gibi azametle duruyordu. Ölümün adım adım kendisine yaklaştığını hissettiği zaman bile istifini bozmadı, yıkılmamak için mızrağına yaslandı. Alacakaranlık, çölün kızgın kumlarını kırmızıdan menekşeye çevirirken Râbi'nin geçidin ağzında, kısrağının sırtında korkusuz beklediğini gördükleri zaman yeni bir hücumdan korktular. Râbi'nin yeniden üzerlerine saldırmamasından çekiniyorlardı. Yüreklerini dolduran korkuyu yenmeye çalışarak, uzun zaman teredditle beklediler. Hepsi de korkusuz cengâverin hâlâ hayatta olduğunu sanıyorlardı. Nihayet uzun zülüflü Cengâveri uzun zamandır dikkatle gözetleyen Nubeyşe heyecanla bağırды:

“Başı mızrağına dayalı duruyor! Ölmüş! Karşımızda duran canlı değil. Yemin ederim ki ölü!”

Sonra kendileriyle birlikte gelen Huzâa Kabilesi'nden bir okçuya, geçidin ağzını tutan cengâverin atına bir ok atıp onu vurması için işaret etti. Küheylan oku yediği anda şaha kalktı. Uzun zülüflü Râbi, zarif Arap kısrağının sırtından yüzükoyun yere düştü. O zaman akıncılar boğazın ağzına gelip atlarını cesedin üzerinden geçirdiler. Fakat kaçan kadınların peşinden gitmekten korkuyorlardı. Zira kadınlar artık kendi evlerine, kabileleri halkının bulunduğu yere varmış olmalıydılar. O zaman Süleym Kabilesi'nden bir adam atının üzerinde doğruldu. Cengâverin cesedine doğru bakarak:

“Yiğitmişsin!” dedi. “Kadınlarını yaşarken de korudun, ölüyken de.”

Sonra mızrağının dibini Râbi'nin gözüne soktu.

Bir Hemşirenin Kederi

Doğan güneş hatırlatır bana Onu.

Her gurupta yine onu anarım.

Hâris'in Aşkı

Hâris, bir gün bana:

"Yeğenim," dedi. "Kızıyla evlenmek istediğim halde bana red cevabı verebilecek bir erkek var mıdır acaba?"

"Bir tek adam vardır," dedim.

"Kimdir o?"

"Tâifli Evs."

O zaman, Hâris:

"Öyleyse benimle gel," dedi.

Bunun üzerine ikimiz aynı devenin sırtına bindik. Tâifli Evs'in memleketine gelene kadar deveyi sürdük. Evs'i evinde otururken bulduk. Evs, Hâris'i gördüğü zaman, "Hoş geldin, ya Hâris," dedi.

Hâris de, "Hoş bulduk, ya Evs," diye mukabele etti.

Evs:

"Seni bu taraflara hangi rüzgâr attı, ya Hâris?" diye sordu.

Hâris, "Kendime evlenmek için bir kız aramaya geldim," diye cevap verdi.

"Öyleyse yanlış yere gelmişsin."

Evs bunları söyledikten sonra bize sırtını döndü. Başka bir kelime söylemeden hiddetle karısının yanına gitti. Evs'in karısı Ebs Kabilesi'ndendi. Erkeğine:

"Kapının önünde duran o yabancı kimdi? Onunla o kadar kısa ne konuştun öyle?" diye sordu.

Evs, "Hâris gelmiş, onunla konuştum," dedi.

"Peki, ama niye içeri buyur edip ağırlamadın?"

"Bir misafir gibi gelmemiş," diye cevapladı. "Budala gibi gelmiş."

"Sözlerinden hiçbir mana çıkaramıyorum."

"Kızımı istemeye gelmiş."

Kadın, "Bir gün gelip kızlarını baş göz etmeyecek misin?" diye sordu.

"Edeceğim."

"Hâris gibi zengin ve yiğit bir Arap asiline kız vermezsen, kime vereceksin?"

"Bir gün gelir onun da kısmeti çıkar. Olan oldu artık. Kızımı vermem dedim. Sözümünden dönmem."

"Neden dönmeyesin? Hatayı tamir hiçbir vakit zor olmasa gerek."

Evs:

"Ne dedin?" diye bağırdı. "Gidip ona sözlerimi geri aldığımı mı söyleyeyim? Aramızda bütün geçenlerden sonra onu geri mi çağırayım?"

O zaman güngörmüş kadın kocasına dikkatle baktı:

"Ona münasip bir dille vaziyeti anlat. 'Benim kızgın bir zamanımda geldin, şu ana kadar hiç bahsi geçmemiş bir meseleyi birdenbire açtın. Sana ters bir cevap verip geri çevirmekten başka bir şey yapamadım. Ama şimdi sükûnet buldum. Öfkem geçti, onun için sana geri dönmen için ricaya geldim. Benden ne istediysen vereceğim, arzuna nail olacaksın,' de. Hâris senin ağzından bu sözleri duyarsa muhakkak döner, geri gelir."

O zaman Evs atına atlamış ve onu bizim ardımızdan sürmüş. Dönüş yolunda ben Hâris'in devesinin yanı başında yaya olarak yürüyordum. Bir ara arkama bakınca Evs'in peşimizden geldiğini gördüm. Bunun üzerine biraz ileride giden Hâris'e koşup yetiştim. Hâris'in canı olanlara çok sıkılmıştı. Onun için beni görünce bir tek kelime dahi söylemedi. Ona:

"Gözün aydın Hâris," dedim. "Evs arkamızdan geliyor."

Hâris, "Gelirse gelsin. Ne yapalım. Sen arkana bakma. Yürü," diye cevap verdi.

Evs kendisini beklemeden yolumuza devam ettiğimizi görünce arkamızdan seslendi. O zaman durduk, bize yetişmesi için beklemeye başladık.

Evs yanımıza geldiği vakit bize karısının kendisine söylemiş olduğu sözleri tekrar etti. Hâris memnuniyetle geri döndü ve Evs'in misafiri olmayı kabul etti. Artık neşesinden yanına varılmıyordu. Geri dönünce, Evs doğru karısının yanına gitti. Ona:

"Bana falancayı (en büyük kızının ismini söyledi) çağır," dedi.

Az sonra en büyük kızı Hâris'in yanına geldi. Hâris, kızına:

"Kızım, bu gördüğün Arapların en tanınmış kabile reislerinden Evf'in oğlu Hâris'tir," dedi. "Benden bir ricada bulunmaya gelmiş. Kızlarımdan biriyle evlenmek için iznimi istiyor. Onu seninle evlendirmeyi münasip gördüm. Bu teklifime ne dersin?"

Genç kız, "Ben razı değilim," dedi.

"Neden?"

"Ben huysuz, sinirli ve şımarık bir kızım. Şeyhin yeğeni değilim ki bana zorla hürmet etsin; sonra senin kabilen onun kabilesiyle müttefik de değil. Onun için senden korkup bana suhuletle muamele de etmez. Korkarım ki, bir gün bende hoşuna gitmeyecek bir hâl, bir hareket görür ve beni boşamaya kalkar. Ben boş düşmüş bir kadın mevkiine ve kaderine katlanmak istemem. Onun için onun teklifini kabul edemeyeceğim."

Evs:

"Öyleyse kalk kızım," dedi. "Allah seni bana bağışlasın. Filancayı (ortanca kızının adını söyledi) bana gönder." Büyük kız kardeşini içeri çağırdı. Evs büyük kızına neler söylediye ortanca kızına da aynı şeyleri söyledi. Ortanca kız da babasına ablasının verdiği cevapları verdi: "Ben cahil ve iş bilmez bir kızım, üstelik ev işlerinden de hiç anlamam. Benim cahilliğimi ve beceriksizliğimi görüp beni boşayacağından korkarım. O zaman akıbetimin ne olacağını sen benden iyi bilirsin baba. Hâris benim yeğenim olmadığı için bana iyi muamele de etmez. Senin komşun olmadığı için senden korku da duymaz."

"Kalk," dedi. "Allah seni bana bağışlasın. Büheysa'yı (en küçük kızının adı) gönder bana."

Büheysa babasının yanına getirildi; Evs, öteki iki kızına söylediği sözleri ona da söyledi.

Büheysa: "Sen nasıl arzu edersen öyle olsun, ben senin sözünden dışarı çıkmam," buyurdu.

Evs, "Aynı teklifi ablalarına da yaptım. İkisi de reddettiler," diye cevap verdi.

“Bana ne? Benim yüzüm güzel, elim de çabuktur. Ev işlerini bilirim, sabır ve tahammül sahibiyim. Üstelik senin kızına yaraşacak şekilde izzetinefis sahibiyim. Hâris benden iyisini bulamaz. Beni boşayacak olursa, Allah ondan bu hareketinin hesabını sorar. Onun için hayırlı olmaz.”

Evs:

“Tanrı ömrünü uzun etsin kızım!” dedi.

Sonra kızının yanından ayrılp bize doğru geldi: “Ya Hâris!” dedi. “Büheysa bin Evs’i sana zevce olarak veriyorum.”

Hâris:

“Ben de onu zevce olarak kabul ediyorum,” dedi.

O zaman Evs karısına kızını hazırlamasını, gelinlik giydirmesini söyledi. Sonra Hâris için bir çadır kurulup, damadının o çadıra yerleştirilmesini emretti. Kızı gelinliklerini kuşandığı zaman, Evs onu kocasının çadırına gönderdi. Fakat Hâris, gelin, çadırına geldikten sonra onun yanında pek az kaldı. Biraz sonra çadırından çıkıp yanıma geldi.

“Nasıl? Her şey yolunda gitti mi?” diye sordum.

Hâris, “Hayır,” dedi.

“Neden? Neden gitmedi?”

Hâris hemen cevap verdi:

“Ona sahip olmak için elimi uzattığım zaman Büheysa, ‘Bir daha böyle bir hareket istemem,’ dedi. ‘O şeyi hemen şuracıkta, babamla kardeşlerimin gözleri önünde mi yapacaksın?’ Allah şahit ya, kız yerden göğe kadar haklıydı. Yaptığım iş pek doğru bir şey değildi.”

Bunun üzerine Hâris develere koşumlarını vurdurttu. Develeri yukarıdan aşağı süslediler. Sonra Büheysa’yı da alarak dönüş yoluna koyulduk. Uzun zaman yol aldık; sonra Hâris birden bana döndü.

“Sen önden git,” dedi.

Bir müddet ağır ağır yalnız başıma yoluma devam ettim. Hâris de hemen kızla beraber yolun yan tarafına sapıp gözden kayboldu. Fakat çok geçmeden yine devesini hızla sürerek bana yetişti.

"Her şey yolunda mı?" diye sordum.

"Ne gezer," dedi.

"Neden? Anlatsana?"

Hâris cevap verdi:

"Ne diyeyim? Ona sahip olmak için daha elimi uzattığım anda, Büheysa, 'Bana esir pazarında arttırma ile satın alınmış bir köle yahut savaş sırasında ele geçirilmiş bir esire gibi mi muamele edeceksin?' dedi. 'Allah şahit, develer kurban etmeden, koyunlar kesip kabilene mensup Araplara ziyafet vermeden, düğün dernek yapmadan, benim gibileri için yapılması gereken şeylerin hepsini yapmadan kılıma el sürdürtmem.'"

"Şimdi anlıyorum," dedim. "Aldığın kız hakikaten gururlu, izzetinefis sahibi ve zekiymiş. İnşallah, sana çok iyi bir zevce olur da üç asil erkek evlat dünyaya getirir. Tanrı'ya niyaz et."

Bunun üzerine tekrar yola koyulduk; nihayet kendi kabilemize geldik. Hâris hemen develer süsledi, kurbanlar kesti, düğün dernek tertip edip bütün kabile halkına ziyafet verdi, sonra gerdek çadırına girdi. Fakat çok zaman geçmeden tekrar dışarı çıkıp yanıma geldi. Ona yine aynı suali sordum:

"İşler yolunda mı?"

Hâris yine, "Ne münasebet!" diye cevap verdi.

"Neden?" dedim.

Hâris:

"Çadıra girip onun yanına gittim!" diye cevap verdi. "Ona, 'İşte dediğin gibi develer süsledim, koyunlar kestim, düğün dernek yapıp kabile halkıma ziyafet verdim, hepsini yedirip içirdim,' dedim. Fakat o bana derhal şöyle cevap verdi: 'Bana damarlarında asil kan taşıdığını söylemişlerdi, ama şimdi bu sözlerin aslı olmadığını anlıyorum.' 'Bu sözlere sebep ne?' diye sordum. Derhal şu mukabelede bulundu: 'Senin kalbinde merhametten eser yok mu? Araplar birbirlerini katleder, sel gibi kardeş kanı dökülürken düğün dernek yapacak kadar gamsız kasavetsiz misin?' O zaman ona: 'Peki ne yapmamı istersin?' diyecek oldum. Bu sualime: 'Birbirleriyle boğazlaşıp duran şu emrin altındaki civar kabilelere git, onların araları-

nı bul,' diye cevap verdi. 'Ondan sonra evine dön, bütün arzularına ancak o zaman nail olacaksın.'"

O zaman ben, "Allah şahit ya," dedim. "Kendine eş olarak aldığın bu kız son derece asil ve akil bir dişi. Sana çok güzel, ibret alınacak sözler söylemiş."

Hâris o zaman bana: "Benimle beraber gel," dedi. Yola çıkıp bir müddet sonra Ebs ve Dübyan Kabilelerinin yaşadıkları havalıye geldik. Sonra iki kabilenin arasını bulmak için harekete geçtik. Nihayet şu şartlarla barış yapılması takarrür etti: İki taraf da aralarındaki cenkler sırasında can verenleri sayacak ve karşı kabileden aldığı fazla ganimet hesaplanacaktı. O zaman Hâris ile ben barışı gerçekleştirme işini yükledik. İki tarafın yekdiğerine tazminat olarak ödeyeceği miktar yekûn üç bin deveyi buluyordu. O kabilelerin yanında tam üç sene kaldık. Bu üç sene zarfında iki taraf da gerekli tazminatı ödedi. Biz aralarında devamlı surette hakem rolü oynadık. O iş de tamam olunca yüzümüzün akıyla kendi kabilemize döndük. Şöhretimiz dillere destan olmuştu.

Eşi, yuvasına döner dönmez Hâris'e kollarını açarak kabul etti, Hâris de nihayet karısıyla gerdeğe girdi. Büheysa da ona birçok erkek ve kız evlatlar doğurdu.

Arabistan'da kız evlat yalnız zenginleri fazla üzmezdi. Buna mukabil bir fakire kız evladı dünyaya geldiği haber verildiği zaman yüzü birden morarır, öfke damarlarını tutuşturur ve talihsiz baba bütün hısım akrabalarından ve komşularından kaçır, kimseye görünmeden derin düşüncelere dalar. Bu lekeyi temizlemek için iki çare vardı: Ya kız evladı bağrına basıp bütün dost ve düşmanların istihfaf ve istihzalarına hedef olmak veyahut onu kumlar altına gömer'ek bu zilletten kurtulmak.

Arapların büyük çoğunluğu indinde doğan kız evlatları diri diri kuma gömüp ortadan kaldırmak kötü bir fiil değil, bilakis asilâne bir hareketti.

Düreyd Gibi Yiğit...

Düreyd bütün mücadelelerinden muzaffer çıkmış, gözünü budaktan esirgemeyen bir yiğitti. Her tasavvurunu arzuladığı şekilde gerçekleştirmede talihin hadsiz hesapsız yardımlarını görmüştü. Hayatı boyunca yüze yakın akın yapmıştı. Onun şöhretini katmerleyen cenk gününden “Kum Tepeleri Günü” diye bahsedilirdi. O günden bahsedildiğini duyanlar hemen Düreyd’in zaferlerini hatırlarlardı...

Bir gün kum tepeleri üzerinde bekleyen bir nöbetçi haykırdı:

“Uzaklardan gelenler görüyorum! Saçları dik ve kıvrır kıvrır. Gömlekleri de safran boyalı.”

Düreyd:

“Asya Kabilesi’nden olmalılar,” dedi. “Onları geç.”

Nöbetçi biraz sonra:

“Şimdi başkalarını da görüyorum,” diye bağırdı. “Çocuklara benziyorlar. Hepsi de ufak yapılı. Mızraklarını atlarının kullakları arasından ileri sürmüş, doludizgin geliyorlar.”

Düreyd, “Onlar Fezara Kabilesi’ne mensuptur,” dedi.

Nöbetçi tekrar haykırdı: “Şimdi başkaları da geliyor. Esmer benizli, buruşuk ciltli süvariler geliyor. Arkalarında dağlar gibi simsiyah toz bulutları kaldırarak geliyorlar. Atlarının nalları yerlerde derin izler bırakıyor! Dört nala gelirken mızraklarının arkalarında bıraktıkları izleri bile görür gibi oluyorum!”

Düreyd birden doğruldu:

“Bunlar Ebs Kabilesi’nin akıncılarıdır,” dedi. “Fena bir haber bu! Zira onlar Azrail ile birlikte gelirler...”

Ebs Kabilesi’nin akıncılarıyla Düreyd’in cengâverleri arasındaki cenk bitmişti. Biraderinin cesedinin yanı başında ağır yaralı bir halde yatan Düreyd, bir ara Ebs Kabilesi’nden Zühdem’in bir arkadaşına şöyle dediğine kulak misafiri oldu:

“Bana kalırsa Düreyd henüz ölmedi. Bir ara göz kapaklarının kıpırdadığını görür gibi oldum. Atından in de onun işini bitir.”

Kerdam:

“Yok canım,” dedi. “Düreyd ölmüş.”

“Sana atından in de bir yol bak, diyorum. Bak bakalım, hâlâ nefes alıyor mu?”

O vakit Kerdam atından inip Düreyd’in yaralı olarak yattığı yere gitti, eğilip kontrol etti. Sonra tekrar ayağa kalktı. Atına yeniden binerken, Zühdem’e: “Merak etme, çoktan ölmüş!” dedi.

Aradan yıllar geçti. Bir gün Ebs ile Fezara Kabilesi’ne mensup bazı hacı namzetleri Mütareke Ayı esnasında Mekke’ye gitmek üzere yol alıyorlardı. Bir gün Düreyd’in Kabilesi’nin hâkim bulunduğu havaliden geçmeleri icap etti. Kalplerinde hâlâ Düreyd’in korkusu vardı. Onun ölmüş olduğunu bildikleri halde kana kan dökmek arzusuyla yanan Düreyd’in yakın hısımlarından korunmak için mendillerini yüzlerine sararak kendilerini gizlediler. Fakat yarasını çok zaman evvel tımar edip yeniden ayağa kalkmış olan Düreyd’in gözünden yüzleri mendillerle örtülü bir kafilenin kendi toprakları içinden geçmeye çalıştığı kaçmamıştı.

Atının sırtına atladığı gibi doludizgin yabancıları görmeye gitti. Yanlarına gelince atının dizginlerini çekip durdu. Yüzleri örtülü yabancılar:

“Kimsiniz? Hangi kabileye mensupsunuz?” diye sordu.

Süvarilerden biri:

“Bu suali sana bizim sormamız lazım,” dedi.

Düreyd, Kerdam’ın sesini tanımıştı. Birden atını şahlandırdı.

“Sen bana sual soramazsın!” diye haykırdı. “Seninle birlik olanların hiçbiri de bana sual soramaz. Artık sizlere kim olduğunuzu sormaya da hacet kalmadı.”

O zaman atını vaktiyle kendisine hayatını bağışlamış olan Kerdam’ın atının yanına sürdü. Kerdam’ı kucakladı, ona bir at, bir kılıç ve bir de mızrak hediye etti. “Kum Tepeleri Cengi günü bana büyük bir iyilik etmiştin. Bunları sana onun için veriyorum,” dedi.

*“Kardeşin için yaslanmadın mı?’ dedi hemşirem...
Kayıp, elem; bir kabir doldu, bir yenisi kazılır
Bu intikam hummasından kurtuluş yolu yok
Katletmek yahut katledilmekten başka.”*

Düreyd mensup olduğu Havazin Kabilelerinin en gözde cengâveriydi. Cenklerde kabile mensuplarını o idare ederdi. Akıncıların en önünde daima o giderdi. İslamiyet’in ortaya çıkış ve yayılış devrine kadar yaşadı, fakat hiçbir zaman müminlere iltihak etmedi. Hüneyn Gazası günü kabile efradını toplayıp Hz. Peygamber’e karşı müşriklere yardıma gitti. Fasıklar, talihi kendilerine yardım etsin, cenk dehasından faydalansınlar diye kendisini yardıma çağırmışlardı.

Düreyd fasıkların karargâhına deveye bağlanmış bir sedyeyle getirildiği zaman artık yüz yaşına yaklaşmıştı ve gözleri de kördü. Etrafındakilere:

“Burası hangi vadi?” diye sordu.

“Evtes Vadisi,” diye cevap verdiler.

Düreyd:

“Bu vadi küheylanları doludizgin sürmek için çok müsait bir yerdir,” dedi. “Ne atların tırnaklarını incitecek kadar sert, ne de onların hızını kesecek kadar yumuşaktır. Fakat kulağıma bir takım deve homurtuları, eşek anırmaları, çocuk viyaklamaları ve koyun melemeleri geliyor. Bunlar nereden geliyor? Burada işleri ne?”

Etrafındakiler:

“Melik erkeklerle birlikte çocukları, kadınları ve sürüleri buraya getirdi,” diye cevap verdiler.

Düreyd, “Meliki buraya çağırın!” diye emretti.

Meliki huzuruna getirdikleri zaman Düreyd celallendi:

“Melik, sen şimdi kabilenin reisisin,” dedi. “Bugün de, bugünden sonra da hepimizin başı olarak kalacaksın. Fakat bir şeyi anlayamadım. Bu deve, eşek ve koyun sesleri, kulaklarımı tırmalayan çocuk viyaklamaları da ne demek oluyor?”

Melik, "Her erkeğe kendi evlatlarını ve mallarını koruma vazifesi verdim. Böyle olursa daha cesaretle dövüşürler diye düşündüm," diye cevap verdi.

Düreyd:

"Yanlış bir düşünce bu!" dedi. "Bu adamlar çoban mı ki koyunları müdafaa vazifesini onlara verdin? Yiğitlerin cenk mi yapacak yoksa çoluk çocuk, mülk mü müdafaa edecek? Çılgınlık bu! Felaket gelirse onu ne geri çevirebilir? Sözlerime kulak ver, bugün cenk meydanında galip gelmek istersen, sana zaferi ancak yiğitler kazandırabilir. Kılıç ve mızraklarla silahlanmış yiğitler. Zaferi elden geçirirsen bu sefer kadınlarla yavruları, bütün mal ve mülkü de kaptırmış olacaksın. Kadınlar ve çocuklar zillate duçar olacak, bütün mal mülk de yağma edilecek."

Melik cevap vermedi. Biraz sonra Düreyd yeniden konuştu:

"Kaab ve Kilâb Kabile mensupları ne yapıyorlar?"

Melik, "Saflarımız arasında o kabile mensuplarından bir tek cengâver dahi yok," diye cevap verdi.

Düreyd, "Onların birinin kılıcı keskin, birinin de talihi açıktır. Kılıcınız onların keskinliğinden ve cenginiz de onların talihinden mahrum olacak," dedi. "Bugün cengin senin tarafından kazanılması mukadder olsaydı Kaab ve Kilâb Kabilesi cengâverleri de burada olurlardı. Burada olsalardı, sana onları öncü edin, sözlerinden dışarı çıkma derdim. Peki, ya o koca Emir Kabilesi'nden kimler hazır burada?"

"Anır'ın, çocuklarıyla Avf'ın çocukları. Başka kimse yok, ya Düreyd."

"Sadece o sabiler mi geldi? Onlardan kimseye kötülük gelmez, ama kimseye hayır da gelmez. Melik, şimdi senin ne kadar büyük bir çılgınlık ettiğini anlıyorum. Havazin Kabilesi yiğitlerini, sabileri ve kadınları atların nalları altında çiğnetmeye mi çalışıyorsun? Bunu ancak çılgınlar yapar. O acizleri ve kadınlarla çocukları kabilemizin hecinlerinin sırtlarına bindir, rüzgâr gibi yaylalara gönder, buradan uzaklaştır. Geride kalan süvarileri düşmana karşı hücumla geçir. Bugün za-

fer senin olursa, ardından gelenler son gününe kadar seninle beraber olur; yok, yenilir de mağlup düşersen hiç olmazsa sabileri, deve ve koyun sürülerini kurtarınış olursun. Kadınları da düşmanlarına kaptırmamış olduğun için zelil düşmezsin."

Fakat Melik birden:

"Olmaz!" diye bağırdı. "Katiyen olmaz. Bana yanlış yol gösteriyorsun. İhtiyarlık senin zekânı da köreltmış." Sonra Havazin Kabilesi efradına döndü: "Ey Havazin Kabilesi yiğitleri," dedi. "Ya bana itaat edersiniz ya da ben cenk meydanına tek başıma atılırım."

Melikin bu sözleri söylemesi sebepsiz değildi. O gün Düreyd'in sözlerine kulak vererek zaferi kazanacak olursa herkes zaferin Düreyd eliyle kazanılmış olduğuna inanacak ve kendisi şan ve şöhetinden kaybedecekti. Saniyen adamlarının huzurunda Düreyd'in kararlarının kendi kararlarına üstün tutulmasını hiç istemiyordu. Etrafında toplananların hepsi:

"Sana itaat edeceğiz! Düreyd'e değil!" diye haykırdılar.

O gün cenk meydanında Peygamber'in yiğitleri canla başla savaştılar. Zafer müminlerin oldu. Melik adamlarının büyük bir kısmıyla cenk meydanından kaçıp sağ salım Tâif kalesine sığındı; fakat kaçarken bütün yiğitlerin karlılarıyla çocuklarını ve Havazin Kabilesi'ne ait her çeşit mal ve mülkü arkasında ganimet olarak bırakıp kaçmıştı. Kadınlardan bazıları Nehle yolundan kaçtılar. Peygamber'in süvarileri de kaçanların peşine düştü.

Süleym Kabilesi mensuplarından Râbi adında bir delikanlı atını doludizgin sürerek sedye üzerinde yatan Düreyd'i taşıyan deveye yetişti. Sedyede yatan şahsı bir kadın sanarak devenin dizginlerine asıldı, hayvana diz çöktürdü. Sedyenin üzerini örten bezi açtığı zaman onun altında çok yaşlı bir adamın yattığını gördü.

Düreyd, "Ne istiyorsun?" diye gence sordu.

Delikanlı, "Bir şey istediğim yok. Seni öldüreceğim," dedi.

Düreyd, "Bana adını, sanını, dedelerinin adını söyle," diye ısrar etti.

Genç, Düreyd'e adını sanını ve dedelerinin adını söyledi, sonra kılıcıyla ihtiyara müthiş bir darbe indirdi. Fakat onu öldüremedi.

"Ananın sana verdiği kılıç çok körmüş," dedi. "Eyerin arkasında benim kendi kılıcım asılı. Onu al, kınından çek ve beni onunla öldür. Kılıcı omuz kemiğinin yukarısına, kafatasımın hemen alt tarafına indir. Ben vaktiyle, bundan çok zaman evvel, rakiplerimi öyle darbelerle öldürürdüm. Sonra da evine dön, ananın yanına git ve Düreyd'i öldürmüş olduğunu bildir. Beni muhakkak tanır. Çünkü vaktiyle senin kabilendeki kadınları yıllarca düşman akıncılarına karşı müdafaa etmiştim."

Bunun üzerine genç Râbi, Düreyd'in kendi kılıcıyla bir darbe daha indirdi. Düreyd'in başı kopup yere düştü; ceset devenin sırtından kumlar üzerine devrilirken Râbi'nin gözleri ihtiyarın kalçalarına takıldı. Uzun yıllar at sırtında süvarilik etmekten ihtiyarın kalçaları dümdüz, bir parşömen kadar pürüzsüz bir hale gelmişti. Delikanlı evine döndüğü zaman anasına yapmış olduğu işi anlattı.

Kadın:

"Ah, evladım! Ne yaptın!" diye inledi. "Öldürdüğün adam bir zamanlar beni esaretten kurtarmıştı. Senin babanın anası ve benim anamı da düşman ellerinde esaretten yine Düreyd kurtarmıştı."

Araplar asil, cengâver ve kadirşinas insanlardı. Mertçe dövüşmesini bilirlerdi. Fakat cehalet yüzünden çok kan döktüler. Cehalet yüzünden evlatlar genç yaşta can verdi, kardeş kardeşi boğazladı, analar elem çekti, babaların yüzleri gülmedi. Hz. Peygamber İslamiyet'i yaymaya başladığı zaman Araplar işte bu haldeydi. Müminler de, müşrikler de bu cahil fakat cengâver insanların arasından çıktı. Kalplerine Allah korkusu girdikten sonra İslamiyet'i dünyanın dört bucağına kadar götürdüler.

Şafaktan bir saat evvel sesler duyduk. Deveciler uyanıp toparlanmış, çadırları vurup yola koyulmamız için bağıryorlardı. Herkes alelacele kalktı, küllenmiş çoban ateşleri karıştırıldı, alevleri yeniden tazelendi, etrafı aydınlatsın diye ateşlerin üzerine bolca kuru dal atıldı. Her tarafta harıl harıl çalışan devecilerin mırıltıları ve sesleri duyuluyordu. Develer homurdanıyor, bağırışıyordu. Fakat her şeye rağmen birkaç dakika içinde herkes kalkıp hazırlanmıştı: Süvariler atlarına, deveciler de develerine binmişlerdi; kervanla beraber yaya gelecekler de alacakaranlıkta geride bir şey bırakmamak için harıl harıl kervanın konakladığı yeri gözden geçirmekle meşguldüler. Develer ağır ağır yola koyuldu, yeni bir günün yolculuğu başlamıştı. Bu yolculuk kızgın güneşin ışıkları altında gecenin serinliği bastırana kadar devam edecekti...

Bizim kervanımızda yüz yetmiş deve -hemen hemen on beş bin okkaya yakın tereyağı taşıyorlardı- ve yetmiş kişi vardı. Kırk kişi deve sırtında yolculuk yapıyordu, geri kalan otuzu ise deve sürücüsüydü. Bizim kervan gibi büyük şehir kervanlarının başlarında daima bir reis bulunurdu. Bu reis de kabile reislerinden birinin soyundan olurdu. Kervana mensup olanlar ufak kafilelere ayrılmıştı; her efendi, dostları ve uşaklarıyla ayrı bir grup teşkil ediyordu. Her grupta bir çadır yahut tente bulunuyordu. Bu tente öğle üzerleri verilen molalarda grup mensuplarına gölgelik etmek ve develerle taşınan tereyağlarının üzerini örtmek için kullanılıyordu. Tereyağları günün kızgın saatlerinde içlerine konuldukları keçi derisinden torbalar içinde eriyip su haline geliyordu. Dışarı yağ sızdırmasın diye deri torbaların iç kısmı hurma şerbetiyle sıvanmıştı. Deri torbalar birer ilmekle develerin semerlerine bağlanıyordu.

Alabildiğine düzlük olan çölde üç saat hiç durmadan yol aldıktan sonra nihayet derin kum çölünün sınırlarına vardık. Önümüzde tekrar o keskin ve sivri çakıllar belirdi. Şemmar Dağlarından Mekke'ye kadar uzanan ve Arabistan'ın bütün orta kısmını kaplayan ve granit ile bazalt taşlarıyla kaplı vahşi bölgeye tekrar girdik. Cenuba inen kervanlar Mekke'ye giderken Leymun Vadisi'nden geçiyorlardı. Mekke, kendisini dört bir taraftan çeviren kayalıkların arasında âdeta mahsur kalmış gibiydi.

Öğle üzeri mola verildiği zaman develerin ağırlık ve koşumları çözüldü, hayvanlar otlak yerlere salındı. Zaman zaman yüklerinin ağırlığından bayılan o dev yapılı hayvanlar müthiş ter döküyordu. Zira tam on yedi gün bir şey yemeden, bir yudum su dahi içmeden çölü geçmişlerdi. Mekke yakınına gelindiği zaman ilk defa çayıra salınıyorlardı. Yola çıkışımızın üçüncü gününde kervancılarının zaten pek az olan sabırları tamamen tükenmiş durumdaydı. Öfkelerini bağırıp çağırarak zavallı develerden çıkarıyorlardı. Deveciler kervandan geri kalan sığırları yürütmek için dövüyor, mızraklarının sivri uçlarını üvendire gibi kullanıyor, bağırıp çağırıyorlardı. İneklere, develere, "Leş gibi yürüme!", "Tembel seni!", "Kasap bıçağına özendin galiba!" diye bağırıp duruyorlardı. Yol uzadıkça kervancılarının da yüzleri gittikçe asılıyor, daha az konuşuyorlardı. Susuzluktan dudakları çatlamış sürücüler birbirleriyle sohbet etmiyor ve konuştukları zaman da hep, "Ben senin babanın uşağı mıyım?" gibi sözlerle birbirlerini tersliyorlardı. Şu bedeviler ne altın kalpli insanlar! Birbirlerine en ziyade kızdıkları zaman bile küfür etmiyorlar. Onların kaba sözlerini kasabalı ve şehirlilerin küfürleriyle mukayese ettiğim zaman kendi kendimden utandım.

Nihayet gün sona erdi, ortalık kararmaya başladı. Develerimizi küçük bir vahaya sürerek mola verdik. Artık medeni bir bölgeye gelmiştik. Burası Mekke havalisiydi. Konak yerimizden Mekke'ye kırk kilometrelik bir mesafe vardı. Gece, çöle

ılık ve nemli bir havayla birlikte çöktü. Dört bir yandan gelen köpek havlamalarını duyduğumuz zaman o havalinin göçebelikle dolu olduğunu anladık.

Harmaniyelerimize sarınarak kumların üzerine uzandık, iki saat kadar uyuduk. Sonra develerin izleriyle oyulmuş yolda arkamızdan gelen başka bir kervan bize yetişti. Hepimiz uyandık, herkes develerinin yükünü vurmaya, develere binmeye başladı. Tekrar yola koyulduk. Artık bundan sonraki durağımız Mekke'ydi. Yol yokuş aşağıydı. Devecilerden bazıları Arafat'ta hacıların söyledikleri duaları söyleyerek haykırmaya başladılar. Fakat asıl kervancılar susuyorlardı. Meslekleri ticaret olan bu adamlar Mekke'ye yaklaştıkça, kendilerini orada bekleyen güçlüklerden başka bir şey düşünmez olmuşlardı. Mekke-i Mükerrreme'de gündüzlerini pazarlarda mallarını satmakla geçirecek, geceleri de rahat rahat uyuyamayacaklardı. Mekke'de senenin hemen her ayı son derece sıcaktı. Şehre gelen misafirlerin hemen başlarını sokacak birer yer bulup oralara girmekten ve Mekkeli tacirlere de evlerine çekilip nispeten serin gölgeliklerde istirahat etmekten başka yapılacak bir iş kalmıyordu.

Sabaha karşı ortalık ağarmaya başladığı zaman meyve bahçelerini çeviren duvarlara doğru yaklaştığımızı gördüm. Ortalık aydınlanmaya başlayınca bağları ve incirlikleri de gördüm. Çok geçmeden kervan bir yola çıktı, onu takibe başladı. Arabistan'a geldiğim günden beri ilk defa bir yol görüyordum. Yol kenarında inşa edilmiş bazı evlerin önlerinden geçtik. Ardı sıra gelen tepenin üzerinden ileriye baktığım zaman Mekke'yi gördüm. Şehrin öte yakasında simsiyah kayalarla kaplı yerleri de gördüm. Orada fazla oyalanmadan tekrar yola düştük, kuru bir sel yatağını takibe başladık, sonra suları ılık bir dereden geçtik. Bu dere uzaklardaki dağlardan geliyordu. Sakalar içlerine su doldurdukları muazzam kırbaclarını doldurduktan sonra tökezlenerek ve yüklerinin altında ezilerek şehre doğru yürüyorlardı. Sakaların geniş omuzları-

na baktığım zaman o omuzların bir deve yükünü bile kolaylıkla taşıyabileceklerini anladım.

Nihayet şehre geldik. Mekke'ye Sel Kapısı denilen kapıdan girdik. Caddeler kaldırım taşlarıyla döşeliydi. Zenginlerin evleri badanayla sıvanmıştı. Ara sokaklar ise topraktı.

ALLAH'IN RESÜLÜ VE KUR'AN-I KERİM

Rivayet olunur, müşrik şair Züheyr yüz yaşını geçtikten sonra bir gün Allah'ın Resülü Hz. Peygamber ile karşılaşmıştı. Hz. Peygamber onu görünce, birden "Rabbim! Beni bu adamın dilinden koru!" diye haykırdı.

*Ya Peygamber! Bir ışık dünyayı aydınlatıyor.
Işık değil, Allah'ın demirinden yapılmış bir kılıcın pırltası bu.*

Muhammed, Miladi 570 yılında dünyaya geldi. Validesi Amine, Zühre Kabilesi'ne, pederi Abdullah da Kureyş Kabilesi'nin Hâşimî ailesine mensuptu. Bazıları Hz. Amine'nin Muhammed henüz memede iken, bazıları da iki yaşında iken vefat etmiş olduğunu söylerler. Hz. Muhammed doğduğu zaman pederi vefat edeli dört ay olmuştu. Bunun üzerine âdet olduğu üzere, Muhammed, Sa'd Kabilesi'nden Halime adında bir bedevi kadınına emanet edildi. Muhammed'e beş yaşına basana kadar Halime sütannelik ve dadılık etti.

Muhammed ve üvey kardeşi bir gün (Bu hikâyeyi Halime anlatıyor) obamızın arka tarafında sığır sürülerinin yanında oynuyorlardı. Birden Muhammed'le birlikte oynayan öz oğlum bağırarak yanımıza geldi:

"Kardeşim! Kureyşli kardeşim tuhaf şeyler söylüyor!" diye bağırdı. "Beyazlar giymiş iki adam gelip kendisini yan tarafı üzerine yere yatırmış ve karnını yarmışlar, ellerini karnına sokarak karnının içinde bir şeyler aramışlar."

Çocuğumun ağzından bu garip şeyleri duyar duymaz kocamla birlikte hemen Muhammed'in oynadığı yere koştuk. Muhammed orada ayakta duruyordu. Yüzü sapsarıydı.

"Neyin var evladım? Hasta mısın?" diye sorduk.

Muhammed, "Beyazlar giyinmiş iki adam yanıma geldi!" diye cevap verdi. "Beni yere yatırdılar, karnımı yarıp açtılar, içinde bir şeyler aradılar. Ama ne aradılar bilmiyorum."

Bunun üzerine Muhammed'i alıp çadırımıza getirdik. Kocam bana dönüp:

"Halime, bu çocuk korkarım ki bir hastalığa yakalanmış," dedi. "Hastalığı artmadan onu ailesine götürsen iyi edersin. Sonra başımıza bir dert gelmesin."

Bunun üzerine çocuğu alıp ailesine götürdük.

O günden sonra Muhammed'e sekiz yaşına gelene kadar dedesi baktı. Dedesi vefat ederken onu amcası Ebû Tâlib'e emanet etti. Ondan sonra da Muhammed'e amcası Ebû Tâlib nezaret etti; ona, ağabey, baba ve dost oldu.

Muhammed yirmi beş yaşına bastığı zaman Hatice ile evlendi. Hatice Kureyş Kabilesi'nden kırk yaşında bir kadındı. Aynı zamanda Muhammed'in yeğeni de oluyordu. Hatice'nin ilk kocası vefat etmiş ve ona muazzam bir servet bırakmıştı. Hatice kendisine miras kalan parayla ticaret yapıyordu. Muhammed Kureyşliler arasında dürüstlüğüyle tanınmış bir erkekti. Bu yüzden ona Emin adını vermişlerdi. Hatice onun dürüstlüğüne dair hikâyeleri dinleyince bir gün kendisini yanına çağırды ve şöyle dedi:

"Kölemle birlikte bu sene Suriye'ye giden kervanıma katıl. Kervanımı sana emanet ediyorum."

Bazı kimseler Muhammed'in Hatice tarafından kervanına ve ticari işlerine nezaret maksadıyla tutulduğunu, bazıları da onu kendisine ortak olarak aldığını söylüyorlar. Hakikat ne olursa olsun, kervan sağ salım Mekke'ye dönüp de getirilen mallar iyi bir kârla satıldıktan sonra Hatice tekrar Muhammed'i yanına çağırды ve ona şunları söyledi:

"Muhammed, biliyorsun, ben artık bu dünyadan göçmek üzere olan bir kadını, yaşımı başımı aldım. Onun için bir kocaya, bir erkeğe ihtiyacım yok. Fakat malım ve mülküm hadsiz hesapsız. Onlara bakıp idare edecek birine ihtiyacım var. Senin çok dürüst ve sadık bir erkek olduğunu görüp anladım. Mal ve mülkümü idare için seni münasip gördüm. Sen bana ait olan şeyleri iyi koruyacaksın. Hemen gidip amcan Ebû Tâlib'i bul. Kendisine söyle, gelip pederimden beni seninle evlendirmek için istesin."

Muhammed Hatice'yle evlendikten on beş yıl sonra, kırk yaşında iken, Cenâb-ı Hak tarafından mübarek vazifesi kendisine bildirildi. Hatice, Muhammed peygamber olduktan sonra da birkaç yıl yaşadı. Hatice'nin sağlığı esnasında, Hz. Muhammed ona olan sevgi ve hürmetinin büyüklüğünden başka bir kadın

almadı. Hz. Peygamber'in Hatice'den üçü erkek, dördü kız, yedi evladı oldu. Erkek çocukları Muhammed'in peygamberliye erişmesinden evvel öldüler, fakat dört kız evladı yaşadı.

O zamanlar Receb Ayı gelince dindar insanların Hira Dağına çıkıp orada oruç ve ibadetle vakit geçirmeleri âdetti. Muhammed kırk yaşına bastığı sene, Hira Dağı'ndan indiği zaman hemen eşini arayıp buldu:

"Hatice, çok korkuyorum!" dedi.

Hatice, "Korkunun sebebi ne?" diye sordu.

"Bilmiyorum. Mecnûn gibiyim. Kendimde çok garip bir takım haller seziyorum. Yolda yürürken her kayadan ve her tepeden bana hitap eden garip bir takım sesler duyuyorum. Geceleri rüyamda başı göklerde, ayakları yerde muazzam bir varlık görüyorum. O varlığı tanımıyorum. Kimdir, bilmiyorum. Fakat her seferinde bana biraz daha yaklaşıyor. Sanki beni yakalamak istermiş gibi bir hali var."

Hatice:

"Hiç üzülme, boş yere kendini derde kaptırma," dedi. "Sen içi dışı bir, dürüst ve haksever bir insansın. Korkacak hiçbir şeyin yok."

Fakat Muhammed'i bir ürküntüdür kaplamıştı. O dertli hâl kendisini hiç terk etmiyordu. Dertleri arttıkça Hira Dağı'na daha sık gitmeye başlamıştı. Orada yalnız başına saatlerce kalıyor ve geceleri evine yine dertli bir çehreyle dönüyordu.

Nihayet Ramazan ayında bir Pazartesi gecesi geldi:

Kadir Gecesi

Bir Melek ona göründü ve şöyle buyurdu: Oku!

Muhammed, "Okumasını bilmem," diye cevap verdi.

O zaman Melek onu bütün kudretiyle yakaladı ve tekrar, "Oku!" dedi. Muhammed yine, "Okuyamıyorum," dedi. O zaman Melek onu ikinci bir defa yakaladı ve şöyle dedi:

"Oku. Yaratan Rabbinin adı ile oku

O insanı kan pıhtısından yarattı.

Oku. Kalem ile öğreten,

İnsana bilmediği şeyleri öğreten Rabbin keremde erişilme-
yecek bir mertebededir.”

(Alak Sûresi, 1-5)

Sonra Melek Hz. Muhammed’i terk etti. Hz. Muhammed dağdan indi, tiril tiril titreyerek evine döndü. Mütemadiyen o ayeti tekrar ediyordu. Birden ürpermeye başladı, üşüyordu. Başını eğerek, eşine:

“Üzerimi ört! Üzerimi ört!” dedi.

Hatice onun üzerini bir cübbeyle örttü; Muhammed uyu-
yakaldı.

Sonra Melek döndü. Gökler yarılr gibi bir sesle Muham-
med’e seslendi:

“Ey örtüsüne bürünmüş olan,
kalk. Azap ile korkut.
Rabbini büyüklük ile an.
Esvabını temiz tut,
azaba bais olan şeyleri bırak.”

O zaman Hz. Muhammed birden üzerini örten cübbeyi fırlatıp attı, ayağa kalktı. Zevcesi:

“Uyuyup biraz olsun dinlenmeyecek misin?” dedi.

Muhammed:

“Benim için artık uyku ve istirahat yok,” diye cevap verdi.
“O, insanları Allah’ın yoluna davet etmemi buyurdu. Ama kimi davet edeyim, kimi çağırayım? Hem bana kim inanır?”

Hatice:

“Evvela beni davet et,” dedi. “Zira ben sana inanıyorum.”

Hz. Muhammed’in Ebû Bekir adında yakın bir aile dostu vardı. Ebû Bekir Kureyşliler arasında sevilen, hürmet edilen, sözü dinlenen, mert ve zengin bir tacirdi. O zamanlar Mekke’de, Kâbe’ye girenlerin Hacer’ül-Esved’in etrafında bir kere dolaşıp, oradaki putlardan birinin önünde eğilmeleri âdetten-
di. Kâbe’ye girip Hacer’ül-Esved etrafında dönen şahıs arzu

ettiği takdirde, Kâbe avlusunda şehir büyüklerinin teşkil ettiği gruplardan birine giderek büyük zatın yanı başına otururdu. Hz. Muhammed Kâbe'ye gittiği zamanlarda daima Ebû Bekir'in yanına oturur ve kendisine ait işlerden ve dertlerden sadece ona bahsederdi. Hz. Peygamber Hak Dinini insanlara yaymakla tavzif edildiği gece hatırına ilk olarak Ebû Bekir geldi.

Ertesi sabah hemen kalkıp Ebû Bekir'i görmeye gitti. Ebû Bekir de onu görmeye geliyordu. Yolda karşılaştılar.

"Sana danışmaya geliyordum, ya Ebû Bekir," dedi.

Ebû Bekir, "Ben de sana danışmaya geliyordum," diye mukabele etti. "Fakat önce sen konuş, zira benim sözüm uzun olacak."

O zaman, Hz. Muhammed:

"Dün bana Cenâb-ı Hakk'ın meleklerinden biri göründü," dedi. "İnsanlığı Tanrı yoluna çağırmam, onları Allah'ın varlığına inanmaya davet etmem, Allah'ın habercisi ve Peygamber'i olduğumu ve bir daha bu putlara tapmamalarını söylemeye memur etti. Sana danışmaya geliyordum. Kimleri Hak Dine davet edeyim? Bunları kimlere söyleyeyim?"

Ebû Bekir:

"Müsaade et de davet ettiğin ilk insan ben olayım," dedi.

Hz. Peygamber çok sevinmişti. Derhal dostuna İslamiyet'in (Allah'a teslimiyet manasına gelir) esaslarını izah etti. Ebû Bekir hemen oracıkta Kelime-i Şehadet getirdi. Kelime-i Şehadet şu sözlerden ibaretti:

"Allah'tan başka ilah yoktur;

Muhammed Allah'ın Resûlüdür."

Sahabeden biri tarafından nakledilen bir hadis vardır. Bu hadise göre Hz. Muhammed bir defasında şöyle demişti:

"Hak Dine girmeleri için kendilerine davette bulunduğum insanların hepsi tereddüt gösterdiler, müşkülât çıkardılar. Yalnız Ebû Bekir müstesna. Kendisine teklifte bulunduğum vakit bir lahza dahi tereddüt etmeden kabul etti."

Ebû Bekir ilk zamanlar İslamiyet'e intisap etmiş olduğunu gizledi; fakat Kâbe'de ahabplarıyla konuştuğu sıralarda bazen

inandığı kimseleri yanına çağırıp, onlara İslamiyet'ten bahsederek, Hak Dininin safına kazanmaya çalışırdı. İslamiyet'i kabul edenleri hemen Peygamber'e götürür, Peygamber de onlara Kelime-i Şehadet getirtirdi.

Ebû Bekir'in İslam'ı kabul ettirdiği ilk şahıs Osman'dı. Onun ardından Abdurrahman bin Avf, sonra Zübeyir ve Talha'yı, daha sonra da Sa'd bin Ebû Vakkas'ı müminler safına kattı. Nihayet yirmi yedi kişi oldular. Müminler o güne kadar dinlerini herkesten gizli tutmuşlardı.

Bir gün Cenâb-ı Hak'tan bir vahiy geldi:

"Kıyamet Günü'ne yemin ederim. Kendini kınayan nefse de yemin ederim ki elbette siz dirileceksiniz.

İnsan kıyamette kemiklerini bir araya toplayamayacağını mı zannediyor?

Elbette biz onun parmaklarının en küçük kemiklerini de toplayıp bir araya getirmeye kadiriz.

Hayır. İnsan önünde olan kıyameti yalan saymak ister.

Kıyamet Günü ne zaman olacak? Ölümler ne zaman dirilecek, diye sorar?

Göz kamaştığı,

Ay tutulduğu,

Güneş ve ay birleşip karardığı zaman.

İşte o gün insan: Nereye kaçmalı? diyecek.

Heyhat! O gün kaçılamayacak, asla sığınacak yer olmayacak."

(Kıyamet Sûresi, 2-11)

"O gün bazı yüzler terütaze olacak.

Rablerine bakacak.

O gün bazı yüzler dahi rengi atmış, alnı buruşmuş olacak,

Sahibi bel kemiklerini kırarak bir felaket gelecek zannedecek.

Yok. Yok. Bundan gafil olma, ne zaman can köprücük kemiklerine dayanırsa,

Hazır olanlara, "Yok mu bir tabip?" diye soracaklar.

O da dünyadan ayrılacağını anlayacak ve baldırları bir-birine dolaşacak.

Rabbinin yanına sevk olunacağını gün o gündür."

(Kıyamet Sûresi, 22-30)

* * *

Kâbe'de oturup kendi aralarında sohbet eden Mekke halkı arasında fısıltılar duyulmaya başlamıştı. Muhammed'in yeni bir din kurmuş olduğundan, Allah'ın Peygamber'i olduğunu etrafındakilere söylediğinden, Allah'tan haber aldığını anlattığından, bazı kimselerin ona inanıp kendisiyle birlikte gizli-gizliye ibadet ettiklerinden bahsediyorlardı.

Mekke'nin tanınmış halkından Ebû Cehil adında biri kalıp konuştu:

"O'na inanan birini göreceğim olursam kafasını bir yılanın başını ezer gibi ezeceğim; Muhammed'i bu Kâbe duvarları içinde benim ilahım Hubal'dan başka bir şeye tapar görürsem, bir taşla onun da kafasını paralayıp beynini dağıtacağım. Yeğenlerinden birinin öldürüldüğünü gördüğü zaman o mağrur Ebû Tâlib'in de burnu herhalde göklerden yere inecektir."

* * *

Putperestlerin hasmane tavırları yüzünden müminler artık Kâbe'ye gidemez olmuşlardı. Kendi evlerinde toplanarak veya Hira Dağı'na çıkarak orada ibadet ediyorlardı. Ebû Tâlib de bu vaziyetten haberdar olmuştu. Bunun üzerine meseleyi tahkik için Hz. Muhammed'i çağırdı. Peygamber hiçbir şeyi saklamaya lüzum görmeden ona her şeyi açıkça anlattı. Sonra Kelime-i Şehadet getirdiği takdirde kendisini de müminlerin safına kabule hazır olduğunu bildirdi.

Fakat Ebû Tâlib şu şekilde cevap verdi:

"Ben uzun yıllardır bağlı olduğum kanaatleri ve hayat tarzımı değiştirmem. Zira bu inancım bana babadan kalmadır. Mamafih, seni düşmanlarından koruyup kendi evimde saklamaya hazırım."

Müşrikler arasında Hz. Peygamber'in en ateşli düşmanı, Peygamber'in kendi kabilesi olan Hâşimîler soyundan ve yine Peygamber'in amcası olan Ebû Leheb'di. Bir gün Peygamber'e bir vahiy geldi:

"Kabilen halkını, yakın hısımlarını ikaz et."

Hz. Muhammed bu vahiy üzerine Safa Tepesi'ne çıkıp gür bir sesle haykırdı, bunun üzerine sesini duyan Hâşimîler gelip toplandılar. O zaman Hz. Muhammed:

"Size, topraklarımıza bir düşmanın yaklaşmakta olduğunu söylesem bana inanır mıydınız?" diye sordu:

Cemaat, "İnanırdık!" diye cevap verdi.

"Öyleyse, haber veriyorum, sonra ikaz etmedi demeyin. Zira ceza günü yakındır:

*"Yer, kendisine mahsus bir sarsıntı ile sallandığı zaman,
Ağırlıklarını dışarı çıkardığı zaman,*

Dehşet içinde kalan insan, "Buna ne oluyor?" Diye sorduğu zaman,

İşte o gün yer Allah'ın ona telkin buyuracağı vahiy ile lisani hal ile kendi hadisatını nakledecek.

O gün nas amellerinin cezasını görmek üzere teker teker olarak hesap yerinden dönecekler.

*Her kim zerre ağırlığında hayır işlemişse onu görecektir,
Zerre ağırlığında şer işleyen de onu görecektir."*

(Zilzâl Sûresi, 1-8)

Peygamber'in yanakları, Kıyamet Günü'nden bahsettiği sırada al al oldu, sesi gök gürültüsü kadar gürleşti, ateşli bir edayla haykırmaya başladı. Dinleyenlerin arasından biri:

"Onun peygamberliğine inanıyorum," dedi. "Hepimizden daha fazla şeyler görebildiği muhakkak."

Fakat Hz. Muhammed'in amcası Ebû Leheb de kalabalık arasındaydı. Ebû Leheb doğrulup, Peygamber'e:

"Sen bizi buraya bunun için mi çağırıyorsun, ya Muhammed?" diye sordu. "Sen de, senin dinin de yerin dibine batsın."

Sonra gelenlere döndü, "Haydi, hepiniz evlerinize dönün, Muhammed çıldırmış," diyerek onları dağıtıp evlerine dönme-ye teşvik etti.

İşte bunun üzerine bir ayet nail oldu. Bu ayet Ebû Leheb'in yanarak mahvolacağını ve Peygamber'e mecnun olmadığını, insanları Hak yoluna sevk etmek için vazifelendirilmiş olduğunu bildiriyordu.

* * *

Hz. Peygamber Kureyşlilerden birine sordu:

"Kaç ilaha tapıyorsunuz?"

Kureyşli, "Yerde yedi, gökte de bir ilaha," diye cevap verdi.

O zaman Peygamber'e şu ayet nazil oldu:

"De ki: Allah birdir,

Ululuk onda nihayet bulmuştur,

Doğmamış, doğurmamıştır,

Onun hiçbir eşi de yoktur."

(İhlâs Sûresi, 1-4)

* * *

Hz. Peygamber'e vahiy geldiği zaman, Peygamber sınırlı bir hâle gelir, âdeta dertlenirdi. En soğuk günlerde bile vahiy geldiği zaman alnında iri ter tanecikleri belirirdi.

Bir defasında:

"Vahiy bana iki şekilde geliyor," demişti. "Bazen Cebrâil bana tıpkı bir insanın bir diğerine hitap edişi kadar basit bir şekilde hitap ederek vahyi naklediyor; fakat bazen da vahyin gelişi tıpkı bir zilin çalışı gibi, da kalbime kadar nüfuz ediyor, beni paralıyor, yaralıyor. En fazla ıstırapı o zamanlar çekiyorum."

"Kör ile gören, karanlık ile aydınlık, gölge ile sıcak bir değildir.

Dirilerle ölüler de bir değildir.

Allah dilediğine hakkı işittirir.

Sen kabirlerde ve ölü gibi olan kâfirlere söz işittiremezsin.

Sen Allah gazabıyla korkutur bir peygamberden başka bir şey değilsin.

Biz seni müjde verici, Allah gazabıyla korkutucu olarak Hak Din ile gönderdik.

Hiçbir ümmet yoktur ki o ümmet içinde Allah gazabıyla korkutacak biri gelip geçmiş olsun.

Onlar seni yalancı sayarlarsa üzülme, çünkü onlardan evvelki peygamberleri de yalancı saymışlardı.

Hâlbuki peygamberleri onlara açık mucizeler, ışık saçan kitaplar getirmişlerdi.

Sonra kâfirleri azaba çarptım. Benim ukubetim nasıl şiddetli oldu? Görüp ibret alsınlar."

(Fâtır Sûresi, 19-26)

* * *

Hiz. Muhammed'in amcalarından olan Hamza, Peygamber'in hısım akrabaları arasında en kuvvetli olanıydı. Hamza aynı zamanda son derece mahir bir avcı ve eşi bulunmaz bir okçuydu.

Hamza bir gün avdan döndüğü sırada yol kenarında ihtiyar bir kadının hıçkırır hıçkırır ağladığını duymuştu. Kadın Abdullah'ın azatlı kölelerindendi. Hamza merakla kadının yanında durup ona niçin ağladığını sordu. İhtiyar kadın:

"Ya Hamza!" diye hıçkırdı. "Kendi kederimden ağlamıyorum. Ebû Cehil'in yaraladığı yeğenin Muhammed için ağlıyorum."

Bunun üzerine Hamza fena halde sinirlendi. Doğruca Kâbe'ye gitti. Ebû Cehil'i görür görmez yanına gitti, üzerine atıldı, ona hakaret etti, sonra okuyla kafasına vurmaya başladı. da ki Ebû Cehil'in kafası kan revan içinde kalana kadar. Hamza, Ebû Cehil'e gereken dersi verdikten sonra Peygamber'in evine gitti. Hiz. Muhammed'in yanına çıkarak:

"Ebû Cehil'den intikamını aldım," dedi. "Okumla onu öylesine dövdüm ki kafası kan içinde kaldı."

Peygamber:

"Benim intikamım o şekilde alınmaz muhterem amcam," dedi.

Hamza, "Peki, intikamını almak için ne yapmam lazım?" diye merakla sordu.

Hız. Muhammed, "Senin için ondan en güzel intikam alma Şekli Kelime-i Şehadet getirmektir," dedi. "Böylece hem bizim saflarımız arasına katılmış hem de ondan intikamını almış olursun."

Hamza bu sözler üzerine hemen oracıkta kelime-i Şehadet getirdi. Dört bir taraftan düşmanlar arasında kalmış olan Müslümanlar, onun şahsında imanını sarsılmaz bir mümin ve kuvvetli bir koruyucu kazandılar.

* * *

Ebû Cehil ve mer bin Hattab...

Hız. Peygamber, bir defasında, "İslamiyet'in bu iki adamdan daha zorlu düşmanı yoktur," demişti.

Ömer bir gün kılıcını kaptığı gibi, "Bu Muhammed denilen nifakyı, Kureyşlileri birbirine düşürüp onların putlarını kötüleyen bu adamı katledeceğim," dedi.

Fakat onun bu sözlerini duyanlardan biri kendisini durdurdu:

"Sen Muhammed'i öldürdükten sonra onun hısım akrabaları seni yaşatırlar mı, bir düşünsene? Muhammed'in peşinden koşacağına evine dönüp kendi hane halkını yola getirne-ye alış," dedi.

Ömer, "Kimleri ima ediyorsun?" diye sordu.

"Bacanağın ve yeğenin Sa'id bin Zeyd'le hemşiren Ftma. İkiisi de Müslüman oldular. Sen onlara bak."

Ömer bunun üzerine gazapla döndü, evine gitti. Bütün hıncını yeğeni Sa'id'le hemşiresi Ftma'dan çıkarmaya ant etmişti. O sırada Habbâb adında bir başka Müslüman da evde Sa'id ile Ftma'nın yanında bulunuyordu. Elinde bir yaprak kğit vardı. Kğidin zerinde T H Sresi yazılıydı. Habbâb, T H Sresi'ni, evde yalnız oldukları için yüksek sesle okuyordu.  mümin mer'in gelişini duyduklarında birden irkildiler. Habbâb bir dolaba girip saklandı. Ftma ise T H Sresi'nin yazılı olduğu yaprağı katlayıp kalçasının altına sakladı.

Fakat mer eve yaklaştığı sırada evden gelen sesleri duymuştu. Tam eve girdiği esnada:

"İçerden bir mırıltı geliyordu, duydum. Neydi o ses?" diye sordu.

Fâtıma ile Saîd:

"Hiç!" diye cevap verdiler.

Ömer, "Hiç de ne demek?" diye gazaba geldi. "Benden gizlemeye kalkışmayın. Bana her şeyi söylediler. Muhammed'in uydurduğu dine intisap edip Müslüman olduğunuzu biliyorum."

Sonra birden kılıcını çektiği gibi yeğeni ve bacanağı olan Saîd'e savurdu, fakat Fâtıma ona mâni olmak için yerinden fırladı, kılıç darbesi Saîd yerine Fâtıma'ya isabet etti. Fâtıma kan revan içinde kaldı.

O zaman Saîd de Fâtıma da daha fazla gizlenmek lüzumu duymadılar. Ömer'e meydan okur gibi:

"Evet, kimseden gizlimiz yok, Müslümanız!" dediler. "Allah'a ve onun Peygamber'ine inanıyoruz, iman ediyoruz. Bir gün gelecek sen de iman edeceksin."

Fakat Ömer bütün hiddetine rağmen kız kardeşinin kanlar içinde kalmış olduğunu görünce, hareketine nadim olmuştu. Fâtıma'ya döndü:

"Az evvel eve yaklaşırken buradan bir ses geliyor, bir şey okunuyordu. O okuduğunuz şeyi ver bana! Ver de bir okuyayım. Bakalım sizin bu Muhammed dediğiniz adam ne getirmiş?" Ömer okuma yazma bilirdi.

Kız kardeşi Fâtıma:

"Sana itimadımız yok. Onu sana teslim edemeyiz," dedi.

Ömer, "Korkmayın!" diye temin etti. Sonra kâğıdı okuduktan sonra tekrar iade edeceğine dair kendi putları üzerine yemin etti.

Fâtıma'da da ağabeyini ikna edip Müslümanların safına katma hususunda ufacak bir ümit pırıltısı belirir gibi olmuştu. Bunun üzerine:

"Ağabey, sen abdestli değilsin, kirlisin. Zira putların yanından geliyorsun. Bu mübarek sayfalara kirli insanlar dokunamaz," dedi.

O zaman Ömer gidip yıkandı, döndüğü zaman Fâtıma ona Tâ Hâ Sûresi'nin yazılı olduğu yaprağı verdi. O yaprağın üzerinde şunlar yazılıydı:

"Tâ Hâ

Biz sana kuranı sıkıntı çekmen için inzal etmedik,

Onu ancak kalbinde korku olana öğüt olmak üzere indirdik.

O, yeri, yüce gökleri yaradan zat tarafından indirilmiştir.

O esirgeyen zattır ki arş üzere lâıyk veçhile müstevi olmuştur.

Göklerde, yerde, ikisinin arasında ve nemli toprak altında ne varsa hepsi önündür.

Sözü açıkça söylesen de o, gizli sözünü, belki daha saklısını da bilir.

Allah ki O'ndan başka tapacak yoktur, O'nun güzel adları vardır.

Sana Mûsâ hakkında haber gelmiş midir?"

(Tâ Hâ Sûresi, 1-9)

Bu kısımdan sonra Mûsâ'nın Peygamber oluşunun hikâyesi etraflı şekilde nakledilmekte ve Tâ Hâ Sûresi şu ayetle sona ermekteydi:

"De ki hepimiz intizarındayız: siz de intizarda olun. Doğru yol sahiplerinin, hidayete erenlerin kim olduklarını yakında anlayacaksınız."

(Tâ Hâ Sûresi, 135)

Ömer sureyi sonuna kadar okuyup bitirdikten sonra:

"Ne güzel sözler bunlar!" diye haykırdı.

Habbâb, Ömer'in bu sözlerini duyar duymaz gizlendiği yerden çıktı, şöyle dedi:

"Ömer, seni buraya Hz. Peygamber'in bir duasına mukabil Cenâb-ı Allah'ın gönderdiğine eminim. Zira daha dün dua ederken onun, 'Rabbim, Müslümanların saflarının kuvvetlenmesi lazım. Ya Ebû Cehil'i ya da Ömer'i yola getir, ikisinden birini aramızda görelim,' dediğini duydum."

Ömer o zaman:

“Habbâb, beni Muhammed’in yanına götür,” dedi. “Onun yanına gidip Kelime-i Şehadet getirmek ve Müslüman olmak istiyorum.”

Ömer göziinü budaktan esirgemeyen, azimkâr ve irade sahibi bir insandı.

Peygamber bir defasında, Ömer’den bahsederken, “Şeytan yolunun üzerinde Ömer’i görse, onun önünden kaçmak için tepelere tırmanır!” demişti.

O gün Habbâb Ömer’i Hz. Muhammed’in huzuruna götürdü. Hz. Muhammed ona Kelime-i Şehadet getirtti. Peygamber, duasının kabul olunup Ömer’in de İslamiyet’e intisap etmesine ziyadesiyle memnun olmuştu.

Ömer, daha o gün, Hz. Muhammed’e:

“Biz putlarımız Lât ile Hubal’a bile açıktaki, hiç gizlenmeden taptık. Allah’a taparken mi gizleneceğiz?” dedi.

Birkaç gün sonra Peygamber Kâbe’ye gitti. Orada hazır bulunan topluluğa karşı nazil olan bir sureyi okudu. O surede, putlara tapıp Allah’a karşı gelenlerin, kendilerinin de putlarının da cehennem ateşlerinde helak olacakları ve o putların Allah olmadıkları, zira Allah’ın bu putlardan başka bir varlık olduğu ifade ediliyor, Allah’ın dünyayı, kâinatı ve mahlukâtı nasıl yaratmış olduğu etraflıca anlatılıyordu. Son ayet putpe-restleri, putları reddedip Hak Dinine davet ediyordu.

Fakat Kâbe’de hazır bulunup da Peygamber’in okuduğu sureyi dinleyenler ona kulak vermediler. Hep birlikte ona karşı cephe alıp Muhammed’i Kâbe’den dışarı çıkardılar. Sonra bir kafile halinde Hz. Muhammed’in hamisi ve amcası olan Ebû Tâlib’e gittiler:

“Yeğenine göz kulak ol. Bir daha böyle şeyler dinlemek istemiyoruz. Haberin olsun,” dediler.

Ebû Tâlib bunun üzerine haber gönderip Hz. Muhammed’i yanına çağırttı. Ona

“Mekke halkı sana karşı gayet dürüst davranıyor, fakat sen onlara karşı aynı şekilde davranmıyorsun. İstedğin şekilde dinini vaaz edip yaymana ve istedikleri şekilde ibadet etmene

ses çıkarmıyorlar, fakat onların putlarına karşı saygısızlık da etmemen lazım.”

O zaman Muhammed şöyle cevap verdi:

“Ben Hak yolundan dönmem! Ya Cenâb-ı Hak bu dini bütün dünyaya yayacak yahut da ben onunla birlikte mahvolacağım. Güneşi getirip sağ avucuma, ayı da gökten indirip sol avucuma koysalar yine de Hak yolundan dönmem.”

Bu sözleri söyledikten sonra hüüngür hüüngür ağlamaya başladı, amcasının evinden ayrılmak için ayağa kalktı. Fakat Ebû Tâlib arkasından seslendi:

“Kardeşimin oğlu, geri dön!”

Hz. Muhammed geri dönüp onun yanına gelince, Ebû Tâlib onun başını elleri arasına alarak göğsüne dayadı. Sonra ona:

“Evladım, git ve ne söylemek istiyorsan söyle,” dedi. “Yemin ederim seni hiçbir zaman kendi hâline bırakmayacağım. Seni elimden geldiği kadar korumaya çalışacağım.”

O günden sonra Hz. Muhammed Cenâb-ı Hakk’ın kendisine buyurduğu şekilde Hak Dinini yaymak için faaliyetine devam etti. Her topluluk gördüğü yerde *Kur’an-ı Kerim*’in sure ve ayetlerini okuduğu hâlde kendisine kimse cevap vermiyor ve söylediklerine kimse inanmıyordu.

Arapların Mekke’de Kâbe’yi ziyaret ve aynı zamanda Mekke’de yıllık panayırın kurulduğu ay geldiği zaman, Hz. Muhammed, Arapları Allah yoluna çağırarak için Hira Dağı’na çıktı. Bu arada Mekke’ye gelen göçebe Araplardan bazıları Hz. Peygamber’e inanmış ve Müslüman olmuşlardı. Fakat Kureyş Kabilesi’ne mensup fasıklar ne zaman onların bir yerde toplanıp ibadete kalkıştıklarını görseler derhal orada toplanıyor, onları istihfaf ediyor ve hakarete bulunuyordu. Fasıklar bütün bunları sırf Müslümanların çoğalmasına mani olmak, cesaretlerini kırıp onları dağıtmak için yapıyorlardı.

O günleri hatırlayanlardan biri hatıralarını şöyle anlatıyor:

“Hz. Peygamber Hira Dağı’nda vaaz ediyordu. Benzi uçuktu ve sırtında da kırmızı bir cübbe vardı. Saçları uzun ve siyahtı. Hiç fütursuzca kendisini huşu içinde dinleyen Araplara irşat

ve tebliğde bulunuyordu. Münafıklardan Ebû Cehil, Hz. Peygamber'e gayet yakın bir yerde duruyordu. Peygamber konuşurken Ebû Cehil hiç durmadan yerden kuru topraklar alıp onları Resûlullah'a atıyordu, bir taraftan da cemaate bağırarak putlarını terk edip o yalancıya inanmamaları için onları teşvik ediyordu."

Müminler artık Kâbe'ye gitmiyorlardı. İbadet edecekleri zaman kendi evlerine kapanıyor, müminlerden birinin evinde toplanıyor yahut da dağa çıkıyorlardı. Bir gün Sa'd bin Ebû Vakkas müminlerle birlikte ibadet için Hira Dağı'na gitti. Kureyşlilerden biri, bir köşeye gizlenmiş, onun nasıl namaz kıldığını gözetliyordu. Sa'd namaza başladıktan az sonra bir ara secde etti. Kureyşli onun o zayıf anını fırsat bilerek hemen yerden bir taş aldı, Sa'd'ın böğrüne attı.

Sa'd bin Ebû Vakkas sabır ve tahammülüyle maruf bir zattı. Hiç aldırış etmedi. Fakat tekrar secde ettiği zaman, Kureyşli bir taş daha attı. Bu sefer attığı taş ilkinden daha isabetli atılmıştı. Taş Sa'd'ın başına geldi. Sa'd namazını bitirene kadar sabırla hareket etti. Namazı bittikten sonra hemen yakınında bir yerde bulunan bir deve iskeletinden kalmış kemiği kaptı. Onunla münafığın başına vurdu. Sa'd Kureyşli'ye o kadar hızlı vurmıştı ki, Kureyşli'nin başı yarılmıştı. Adam kan revan içinde, kaçarak Mekke'ye gitti.

* * *

Müminlerden biri, aradan yıllar geçtikten sonra:

"İlk günlerde ne şekilde ibadet edeceğimizi biz de bilmiyorduk," diye anlattı. "İbadete başladığımız zaman Cenâb-ı Hakk'ı ve onun melekleri olan Cebrâil ile Mikail'i selamladık. Fakat Hz. Peygamber bize yavaş yavaş bambaşka şekilde ibadet etmeyi öğretti. İşte namazı o şekilde öğrendik."

* * *

Hiz. Peygamber'e karşı gelen Mekkeliler bir gün O'na:

"Muhammed," dediler. "Mademki Tanrı'yla konuşuyorsun, Tanrı'na şöyle de, bizi dört bir yandan sarıp kuşatan şu Mek-

ke etrafındaki dağları geri itsin, bize ziraat yapacak toprak açsın, açılacak mezru topraklara Suriye ve Irak'ta olduğu gibi sayısız nehirler versin. Bu olmazsa, Tanrı'na söyle, ölmüş babalarımızı ve dedelerimizi diriltsin. Dedelerimiz arasında en iyisi Kilâb'ın oğlu Kusay'dı. İhtiyar Kusay ömründe bir gün dahi yalan söylememişti. Tanrı'ya söyle onu diriltsin, doğru söyleyip söylemediğini ona soralım, bize o söylesin. Kusay dirilir de bize haklı olduğunu söylerse, o zaman hepimiz sana inanacağız, Hak Din dediğin dinin yolundan gideceğiz."

O zaman Peygamber'e bir vahiy geldi. Hz. Muhammed onu Kureyşlilere nakletti:

"Onlar melekler gelsin de bizi ziyaret etsin diye mi beklerler?

Yoksa Rabbinin gelip kendilerine görünmesini mi? Rabbinden bir mucize mi beklerler?

Rabbin mucize gösterdiği gün, daha evvelden iman etmemiş olanlara iş işten geçtikten sonra imanun hiç faydası olmayacak."

(En'âm Sûresi, 158)

"Mucizeler yalnız Allah'a mahsustur. Ben sadece sizi ikaza memur, sizin gibi bir insanım."

(Fussilet Sûresi, 6)

Sonra yine vahiy üzerine, o güne kadar gelmiş geçmiş bütün Peygamberlerin tezyif ve hakaretlere maruz kalmış olduklarını, Nuh Peygamber'i misal vererek ve onun sözünü dinlemeyen kavmin nasıl helak olduğunu anlatarak mukabele etti.

* * *

Kureyşliler Hz. Muhammed'e hücum ve tecavüze sırf Ebû Tâlib'den çekindikleri için cesaret edemiyorlardı. Fakat müminler arasında aciz vaziyette olanları, fakirleri ve kendisini müdafaa edemeyenleri yakalayıp dövüyor, onlara eziyet ediyorlardı. Fakat diğer taraftan nüfuzlu ve hali vakti yerinde

olan Müslümanları dövmeseler bile, onlara her gördükleri yerde hakaret ediyor, onları yalancılıkla itham ediyor, onları istihfaf ve tezyif ederek arkalarından gülüyor ve karşılaştıkları zaman da yüzlerine tükürüyorlardı.

Nihayet müminlerden bazıları bu hakaret ve hor muamelelere daha fazla dayanamadı. Hz. Muhammed'e gelerek, O'na:

"Ya Resûlullah, biz bu kötü muamelelere daha fazla tahammül edemeyeceğiz," dediler. "Bize yapılan bu hücumlara bir gün gelip de mukabele etmekten, Cenâb-ı Hakk'ı gücendirecek bir söz sarf etmekten çekiniyoruz. Bize izin ver, buradan ayrılp başka bir diyara gidelim."

Peygamber onlara istedikleri izni verdi. "Habeş illerine gidin," dedi. "Zira o diyarın halkı Hristiyan'dır. Ehli kitaptandırlar. Müminlere putperestlerden daha yakındırlar."

Bunun üzerine Peygamber'in yakınlarından birçok kimse- nin de dâhil olduğu bir grup Habeş illerine gitti. Peygamber, Ebû Bekir, Ömer, Ali ve diğerleri Mekke'de kaldılar. Bu hicret hareketine ilk Hicret adı verildi. Fakat Ebû Tâlib'in vefatını takip eden ve Peygamber'in Hicreti adı verilen büyük hicrete bütün müminler iştirak etti. İlk Hicrette Habeş illerine gidenler yetmiş kişiydiler. O kabile de Ca'fer bin Ebû Tâlib ile diğer bazı Müslümanlar ve onların zevcelerinden ibaretti.

Kureyşliler Müslümanlardan bir kafilenin Habeş illerine hicret etmiş olduklarını haber aldıkları zaman, Habeş İmparatoru Negüs'e elçiler göndererek topraklarına iltica etmiş olan Müslümanların iade edilip Mekke'ye geri gönderilmesini istediler. Bunun üzerine Negüs Müslümanları kendi huzuruna çağırdı.

Davet haberini alan Müslümanlar, birbirlerine, "Negüs'ün huzuruna çıkınca ona ne diyeceğiz?" diye sordular.

Diğerleri:

"Allah ve Peygamber'imiz bize neler öğrettilerse onları söyleyeceğiz. Ondan sonrası Allah kerim!" diye cevap verdiler.

Müminler Negüs'ün huzuruna çıktıkları zaman orada büyük bir kalabalıkla karşılaştılar. Negüs, bütün piskoposları yanına toplamıştı. Piskoposlar mukaddes kitaplarını önlerine koyup açmışlardı.

Negüs, müminlere ilk olarak şu suali sordu:

"Bu nasıl bir dindir ki onun uğruna kendi memleketinizi, kendi soyunuzdan insanları bırakıp ayrıldınız? Kendi insanlarınizi terk ettiğiniz halde benim mensup olduğum dine veya başka bir dine de girinediniz?"

Ca'fer bin Ebû Tâlib cevap verdi:

"Haşmetli Hükümdar'ım. Bizler bir zamanlar barbardık. Putlara tapar, leş yer, sefih bir hayat yaşar, hısım, akraba birbirimize düşer, komşularımıza kötülük ederdik; içimizdeki kuvvetliler zayıfları ezer, mahvederdi. Cenâb-ı Hak bize kendi Peygamber'imizi, soyunu gayet iyi bildiğimiz sadakâtinden, dürüstlüğünden, kadirşinaslığından kimsenin şüphe edemeyeceği birini gönderene kadar da sefih, kötü bir hayat yaşamaya devam ettik: Fakat Hz. Peygamber karşımıza çıktığı zaman her şey değişti. Cenâb-ı Hak onu bize, bizi Tanrı yoluna davet etsin, bizi Hak Dine ve onun Peygamber'ine iman ettirsin, bizim ve babalarımızın asırlardan beri taptığımız taşları ve putları terk ettirsin diye gönderdi. Peygamber'imiz bize doğruluktan ayrılmamayı, sadakati, itimadı, bütün hısım akrabaları sevmeyi, iyi birer komşu olmayı, memnu şeylerden uzak durmayı ve kan dökmemeyi öğretti. Bize sefahat ve yalancılığı menetti. Öksüzlerin mallarını yememeyi ve bakire kadınlara tasallut etmemeyi öğretti. Bize yalnız Cenâb-ı Hakk'a tapmayı, onun yanına başka bir tapacak getirmemeyi öğretti; bize namaz, zekât ve orucu farz kıldı. Biz de ona inanıp itimat ettik, bize Allah'tan getirdiği vahiyleri kabul ettik. Bize memnu olan şeyleri terk ettik; bize müsaade ettiği şeylerden zevk almasını öğrendik. İşte kendi soyumuzdan olan insanlar bu yüzden bize karşı cephe aldılar, bize zulmetmeye, bizi herkes-ten ve bilhassa dinimizle Peygamber'imizden ayırmaya çalıştılar. Daha fazla dayanamayınca sizin ülkenize gelip sığındık, kendimize hami olarak sizi seçtik. Şimdi de sizden şefaati diliyoruz, hükümrân olduğunuz topraklar dahilinde bize eziyet ve zulüm edilmesine müsaade etmeyiniz."

Negüs, "Peygamber'inizin Allah'tan indirdiği şeyler yanınızda mı?" diye sordu.

Ca'fer, "Evet, efendimiz," dedi.

Negüs, "Öyleyse okuyun da dinleyelim," dedi.

Ca'fer bunun üzerine Meryem Sûresi'ni okudu:

"Bu, Rabbinin kulu Zekeriya hakkındaki rahmetini zikreder."

(Meryem Sûresi, 2)

"Kur'an'da Meryem kıssasını zikret. Hani o, ailesinden güneşli bir yere çekilmişti.

Onlardan tarafa bir perde çekti. Ona ruhumuzu gönderdik. Ruh ona, tam bir insan şeklinde göründü.

Meryem, O'na, "Senden esirgeyen zata sığınırım. Tabiatın ile mütteki isen bana ilişme" dedi.

Ruh "Ben Rabbinin elçisinden başka bir şey değilim. Onun emriyle sana pak bir oğul bahşedeceğim," dedi.

Ruh dedi ki hal dediğin gibidir. Fakat rabbin buyurdu ki o, bana göre kolaydır. Biz, onu nasa kudretimize alamet, nezdimizden müminlere rahmet kılacağız. Bu iş olup bitmiştir. Geri dönemez.

Meryem ona gebe kaldı. Gebeliğini saklayıp uzak bir yere çekildi."

(Meryem Sûresi, 16-22)

Ca'fer bu şekilde devam ederek Meryem Sûresi'nin tamamını okudu. Negüs sure okunurken o kadar heyecana gelmişti ki hüngür hüngür ağlamaya başlamıştı. Surenin okunması bittiği zaman Negüs'ün sakalları gözyaşlarıyla tamamen ıslanmıştı. Negüs'ün etrafında toplanmış piskoposların da ağlamaktan önlerinde açık duran kitaplarının sayfaları ıslanmıştı.

Negüs müminlere döndü:

"Evet," dedi. "Sizin kitabınızla Mûsâ'nın kitabı ve bizimkinin aynı Tanrı tarafından indirilmiş olduğuna hiç şüphe yok. Siz huzur içinde olun. Artık hiçbir şeyden endişe etmeyin. Kimsenin size hücum etmesine, size eziyet etmesine müsaade etmeyeceğim. Sizin kılınıza bile dokundurmayacağım. Memleketimin sınırları dâhilinde rahatça yaşayabilirsiniz."

Çok geçmeden Mekke'deki her kabile veya aileden ikişer erkek seçildi; bu şahıslar Kâbe'de toplanarak kendi aralarında bazı kararlar aldılar: Bu kararlara göre Muhammed'in dini-ne intisap etmiş olanlarla konuşmayacakları gibi Müslüman olanların kızlarıyla evlenmeyecek, Müslümanlara kız vermeyecek, onlardan hiçbir şey satın almayacakları gibi onlara hiçbir şey de satmayacaklardı. Bu anlaşmayı kendi aralarında imzaladılar ve bütün Mekke halkını da bu anlaşmaya şahit olarak çağırıldılar.

Hz. Peygamber'in İslamiyet'i yayması için Cenâb-ı Hak tarafından vazife verildiği günün üzerinden yedi sene geçmişti. Peygamber'in zevcesi Hatice ile amcası ve hamii Ebû Tâlib aynı sene içinde vefat ettiler. Bir gün Ali, Hz. Peygamber'e geldi:

"Ya Resûlullah," dedi. "Amcanız vefat etti. Hem de bir müşrik olarak."

Hz. Muhammed bunun üzerine ağlamaya başladı. "Ya Ali, git onu yıkayıp defnet," dedi.

Fakat onun için dua etmesi hususunda hiçbir şey söylemediği gibi amcasını kefenlemeye de, onu defnetmeye de gitmedi.

Hz. Peygamber, bir gün namaz kılmak için Kâbe'ye gitmişti. Namaz kılarken bir ara secde edince, yakınında bulunan bazı putperestler yerden çamur alıp onun başına attılar. Hz. Muhammed'in saçları çok uzundu. Atılan çamurlarla saçları çamurlandı, baş ve yüzü tanınmaz hale geldi. Yerinden kalkıp evine gitti. Kızlarından biri ağlayarak onun başındaki ve saçlarındaki çamurları temizledi.

Hz. Muhammed:

"Ebû Tâlib sağken hiçbir vakit bana böyle muameleye cesaret edemezlerdi," dedi.

Sonra kendisine melce aramak üzere Mekke'den üç günlük mesafede bulunan Tâif'e gitti. Aradan seneler geçtikten sonra Tâiflilerden biri onun ilk geldiği günü hatırlayarak şöyle hikâye etti:

"Hz. Muhammed bize geldiği gün yüksekçe bir yere çıkarak Tâiflileri çağırdı. Hep birlikte gittik. Muhammed elindeki asasına dayanmıştı. Tâiflilere bir sure okudu.

Hepimiz sureyi dikkatle, can kulağıyla dinledik. Tâif şeyhlerinden biri sure bittikten sonra söz aldı:

‘Sen Allah’ın Resûlü ve Peygamber’i isen nasıl oluyor da bizim himayemize muhtaç olacak kadar aciz bir vaziyette bulunuyorsun?’ diye sordu.

Bir diğer Şeyh:

‘Allah neden kendisine Peygamber olarak Mekke şeyhlerinden birini seçmedi de seni seçti?’ diye sordu.

Sonra şeyhler, Hz. Peygamber’in bu suallere cevap vermesine meydan bırakmadan Tâif gençlerine döndüler, ‘Bu Kureyşli mecnunu kasabamızdan çıkarıp atın!’ dediler.

Hz. Peygamber çok yorgun ve bitkindi. Bir adım atacak kadar mecali yoktu, fakat Tâifliler onun dermansızlığına bakmadan kendisini zorla kasabadan çıkardılar ve taşıyarak kasaba sınırlarından uzaklaştırdılar. Güneşin ışıkları her yeri cayırcayırcı yakıp kavuruyordu. Hz. Muhammed o kızgın güneş ışıkları altında uzun zaman yol aldı. Nihayet tamamen mecal-siz bir halde bir bağın kapısına geldi. Bu bağ hısımlarından iki kişiye aitti.

Peygamber bağa girdikten sonra sendeleyerek ilerledi, bağın ortasında bulunan havuzun kenarına çöktü. İki hısımlı Peygamber’in bağa girdiğini görmüşlerdi. Onu takip ettiler ve onun toz toprak içinde havuzun kenarına âdeta yığılmış gibi oturduğunu gördüler.

Bağ sahiplerinden biri, yanındaki kölesine:

‘Şurada, havuzun kenarında oturan adamı görüyor musun?’ dedi. “Belki dedikleri gibi büyücüdür, belki mecnundur, fakat ne de olsa bizim kanımızı taşıyor. Biraz üzüm kopar da ona götür, ver.’

Bunun üzerine köle birkaç salkım üzüm koparıp Peygamber’e götürdü. Hz. Muhammed üzümleri minnetle yedikten sonra yoluna devam etti. Nihayet uzun yolculuktan sonra Mekke’ye yaklaştığı zaman, şehrin bir kilometre kadar uzağında mola verdi. O geceyi namaz ve niyazla orada geçirdi”.

* * *

Putperestlerin Hac zamanı geldiği vakit Hz. Muhammed Mekke içinde biraz olsun rahat nefes alabilme imkânı buldu. Zira ancak o ay zarfında bütün kabileler arasında mütareke ilan edilir ve kimse kimseye yan bakmazdı.

Hac ayı geldiği vakit, Hz. Muhammed Mekke'ye Hac için gelen Kinde, Kelb ve Hanife kabileleri mensuplarına vaaz etti.

Kindelilerden biri şöyle anlatıyor:

"Ben çocukken pederimle birlikte Hac münasebetiyle Mekke'ye gitmiştik. Mina'da kurulan panayır yerinde mola verdiğimiz zaman bir adam dikkat nazarımı çekti. Uzun saçlı ve yüzünün hatları gayet güzel bir adam. Önümüzde mağrur bir tavırla durdu, gayet tatlı sözler, asil kelimeler söyledi. Sözleri bizimle birlikte onu dinleyenlerin kalplerine kadar tesir etmişti. Çok tatlı kelimelerle bize kendi dinine intisap etmemiz, ömrümüzü Allah yoluna vakfetmemiz için dil döktü, putlara tapmaktan vazgeçip onları reddetmemiz için uzun uzadıya konuştu.

Onun ardından uzun sakallı, siyah saçlı, çipil gözlü, omuzlarının üzerine bir Aden cübbesi almış biri geliyordu. Peygamber'i takip eden o adam, mütemadiyen, 'Bu adamdan uzak durun. Onun sözlerine kulak vermeyin. O mecnundur. Yalancıdır. Onu dinlemeyin. Kendi dininize ve putlarınıza sadık kalın!' diye bağırıp duruyordu.

Babama, 'Bu adam kim?' diye sordum.

'Kureyşli Peygamber Muhammed bin Abdullah bin Abdülmuttalib,' dedi. 'Arapları kendi dinine davet ediyor.'

O zaman, 'Peki, ya onun arkasındaki o kara sakallı adam kim?' dedim.

Babam, 'Muhammed'in amcası Ebû Leheb,' diye cevap verdi. 'O da Araplara Muhammed'in yalancı olduğunu söylüyor.'"

* * *

O Hac ayı esnasında Medine şehrinden Hazrac Kabilesi'ne mensup altı kişi gelmişti. O zamanlar Medine'de iki kabilenin mensupları yaşıyordu. Bunlar da Avs ve Hazrac Kabileleriydi. Medine civarındaki köyler ise Yahudilerle meskûndü. Avs ve Hazrac Kabileleri zaman zaman Yahudilerin köylerini is-

tila için harekete geçiyor, fakat muvaffak olamıyorlardı. Zira Yahudiler köylerinin etrafını duvarlar ve kulelerle çevirerek takviye etmişlerdi. Medine etrafında oturan Yahudiler Ahd-i Atik'in ilk beş kitabında yeni bir Peygamber'in çıkacağını okumuşlardı ve bunu hiçbir zaman unutmuyorlardı; fakat Yahudiler bu Peygamber'in Mûsâ'nın kavmi olan Beni İsrail kavmi içinden çıkacağına inanıyorlardı.

Hz. Peygamber, Hac vesilesiyle Mekke'ye gelmiş olan Medineliler altı kişiyi de ziyaret etti, onları Müslüman olmaya davet ederek onlara *Kur'an*'dan sureler ve ayetler okudu.

Medineliler Hz. Peygamber'in sözlerine inanmışlardı. Tereddüt etmeden Müslüman oldular. O zaman Hz. Muhammed onlara kendisini şehirlerinde bir mülteci olarak kabul edip etmeyeceklerini sordu.

Medineliler:

"Ya Resûlullah," dediler. "Bize izin ver, Medine'ye dönelim, kabilemiz halkına senden ve senin dininden bahsedelim; gelecek sene Hac dönüşü bizimle birlikte Medine'ye gelebilirsin. O zaman Medine'ye daha şan ve şerefle gelirsin."

Sonra Hz. Peygamber'den ayrılarak Medine yolunu tuttular; Peygamber Mekke'de kaldı. Altı Müslüman Medine'ye döndükleri zaman Avs ve Hazrac Kabilesi mensuplarına İslam dinini etraflıca anlattılar ve *Kur'an*'dan öğrendikleri ayet ve sureleri hemşerilerine mümkün olduğu kadar sık tekrar ettiler, dillerinin döndüğü kadar onlara İslamiyet'i izaha çalıştılar.

"Bu Muhammed, ismi yıllardır Yahudilerin ağzında dolaşan peygamberdir," dediler. "Yahudiler uzun asırlardan beri onun geleceği günü ümitle bekliyorlar. Bizden size tavsiye, bu işte Yahudilerden evvel davranalım ve Peygamber'i buraya çağırıp aramızda yaşamasını temin edelim."

Medine halkı Hz. Peygamber'in etrafa yaymaya çalıştığı dini, *Kur'an-ı Kerim*'i ve Peygamber'in sözlerini beğenmişlerdi. Altı hacının anlattıkları hemen bütün şehir halkının hoşuna gitmişti; içlerinden çoğu İslamiyet'i hemen kabul ettiler. Ertesi yıl Hac zamanı geldiği vakit sayıları çok artmış olan

Medineli Müslümanlar toplandılar ve kendi aralarından o ilk altı kişiyi elçi olarak seçtiler; onlara bir altı kişi daha kattılar. Sonra bu on iki elçiye:

"Gidin, Hz. Muhammed'e sadakat yemini edin ve dönerken onu da birlikte buraya getirin. Biz onun izinindeyiz. Canımız ve malımız, neyimiz varsa hepsi onundur." dediler.

On iki Medineli Müslüman Mekke'ye vardıkları zaman Mina yakınlarında Akaba tepesinde çadırlarını kurdular; Resûlullah oraya geldiği zaman, yalnız Cenâb-ı Hakk'a tapacaklarına, daima mütevazı olacaklarına, gururlanmayacaklarına, kız çocuklarını kuma gömüp öldürmeyeceklerine, hiçbir zaman yalan söylemeyeceklerine, Allah'ın Peygamber'ine itaatsizlik etmeyeceklerine ve onu kendi canları gibi koruyacaklarına yemin ettiler.

Muhammed Medine'ye dönerken onlarla birlikte Mus'ab adında bir Müslüman da gönderdi. Mus'ab o güne kadar nazil olmuş bütün sure ve ayetleri, namaz ve ibadetle ilgili ne varsa hepsini gayet iyi biliyordu.

Mus'ab Medine'ye geldikten sonra Esad adında bir Müslümanın evine yerleşti. Esad her gün, onu etrafı duvarlarla çevrili bir bahçeye götürüyordu. Medineliler bu bahçelere gelip Mus'ab'ı dinliyor ve sonra kafileler halinde İslamiyet'e intisap ediyorlardı.

Medine'de bu etrafı duvarlarla çevrili avluların en büyüğü Abdüleşhel oğullarının bahçesiydi. O bahçenin sahibi olan ailenin reisi Sa'd bin Muâz'dı.

Sa'd bir gün kendi avlusunda toplanmış büyük bir kalabalık gördü. Mızrağını kapıldığı gibi evinin bahçesine girdi. Büyük kalabalığın meydana getirdiği bir halkanın ortasında Esad ve onun yanı başında da Mus'ab oturuyorlardı. Kalabalık Sa'd'ı görünce ayağa kalktı.

Sa'd Esad'a sokuldu ve ona hafifçe:

"Bu adamla birlikte hemen burada can vermek istemiyorsan, ikiniz de sessiz sedasız buradan çıkıp gidin," dedi.

Esad, "Gideceğiz," diye cevap verdi. "Ama onu bir lahza olsun dinlesen ne kaybedersin?"

Sa'd:

"Öyleyse okusun," dedi.

Bunun üzerine, Mûsâb, "Biz onun göğsünü genişletmedik mi?" diye başlayan ayeti kıraate başladı.

Sa'd oturdu. "Şunu bir kere daha okuyun," dedi. Bunun üzerine Mus'ab ayeti bir kere daha okudu. Sa'd ayete ikinci okunuşunda inanmıştı. Dönüp bütün Eşhel ailesinin mensuplarına yanı başına toplanmalarını söyledi. Sonra onlara şu şekilde hitap etti:

"Ben kimim, biliyor musunuz?"

"Kabilemizin asil bir mensubusun; herkesçe sevilen ve hürmet gören bir zatsın. Herkesin itimadını kazanmış bir insansın. Bizim şeyhimizsin," diye cevap verdiler.

Sa'd, "Öyleyse dinleyin," dedi. "Ben bu dine intisap edip onun Peygamberinin gösterdiği yoldan yürümeye karar verdim. Bu din Hak Din olmasaydı hiç şüphe yok ki böyle bir şey yapmaya kalkışmazdım. Benim soyumdan, benim kabilemden olup da benimle birlikte İslamiyet'in gösterdiği yoldan yürümek istemeyenlerle artık hiçbir işim yok."

Abdüleşhel oğulları hemen o gün son fertlerine kadar Müslüman oldular. Çok geçmeden Medine'de Avs Kabilesi mensuplarından başka Müslüman olmamış hemen hemen kimse kalmamıştı. Avs Kabilesi mensupları da Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten ve Bedir, Uhud ve Hendek gazvelerinden sonra Müslüman oldular.

O yıl sonunda Mus'ab Mekke'ye döndü ve Peygamber'e bütün bunları birer birer anlattı; Medine halkının büyük kısmının Müslümanlığı kabul etmiş olduğunu haber verdi. O zaman Hz. Muhammed, Müslümanlara, hiç kimseye sezdirmeden birer ikişer Medine'ye gitmeleri için haber ulaştırdı. Kendisi ise Rebiülevvele kadar Mekke'de kalarak Allah'ın kendisine vereceği emirlere intizar etti. Nihayet öyle bir gün geldi ki Mekke'de Peygamber'in yanında Ebû Bekir ile Ali'den başka bir mümin kalmadı.

Hicret

Bu sırada Kureyşliler nihayet İslamiyet ve Peygamber işini halletmek üzere içtima yerinde toplanmışlardı. Bu toplantıda içlerinden pek çok insan söz aldı.

Ebû Cehil, nihayet:

"Muhammed ölmelidir," dedi. "Kureyş Kabilesi'nin her soyundan birer adam seçelim. Bu adamlar Muhammed'e hep birlikte hücum edip, onu hep birlikte katletsinler. Muhammed'i bu şekilde her aileye mensup şahıslardan mürekkep bir grup katledecek olursa o zaman Hâşimîler herhangi birimize karşı kan davası güdemezler. Gütseler bile hepimize karşı mücadele edemezler: Muhammed öldürüldükten sonra ona karşılık diyetini alınca da hepsi susarlar."

Bu teklif herkese münasip görünmüştü. Hz. Muhammed'i katledecek şahıslar seçildi. Ortalık karardığı zaman bu adamlar Peygamber'in hanesinin civarında muhtelif yerlere gizlenerek mevzi aldılar.

Peygamber'in evini saran fedailer onu ya evine dönerken veya evinden çıkarken bir fırsat bulup öldürmeyi kararlaştırmışlardı. O gece Ali de Peygamber'in evindeydi.

Hz. Muhammed'in evinde bir miktar para vardı. Bu para, düşmanlık ettikleri halde, O'nun çok emin ve güvenilir bir insan olduğunu bilen müşrikler tarafından muhafaza etmesi için kendisine emanet olarak bırakılmıştı.

O gece, Resûlullah:

"Ali, benim de Medine'ye hicret etmemin zamanı geldi," dedi. "Fakat senin burada kalman lazım. Bana emanet olan bu paraları sana teslim ediyorum. Onları al, bana emanet etmiş olan şahıslara iade et. Şimdi de cübbeni üzerine örtüp benim yatağıma uzan. Merak etme, çekinme, kimsenin sana bir kötülüğü dokunmayacak."

Kureyşlilerin bazı yakın hısım akrabalık bağlarından dolayı Ali'ye biraz olsun hürmetleri vardı. O gece etraf o kadar karanlıktı ki, Peygamber'in evinden çıkıp uzaklaştığını kimse göremedi. Hz. Muhammed gizlice sokağa çıktıktan sonra yine kimseye görünmeden Ebû Bekir'in evine vardı. İçeri girer girmez, sadık dostuna:

"Cenâb-ı Hak artık Medine'ye gitmemi buyurdu," dedi.

Ebû Bekir:

"Ya Resûlullah, ben de seninle birlikte gelebilir miyim?" diye sordu.

Hz. Peygamber, "Tabi, sen de benimle birlikte geleceksin," diye cevap verdi.

O zaman Ebû Bekir beş bin gümüş akçe aldı; oğlu Abdullah ile kızı Esma'ya ve azatlı kölesine kendisi yokken ne şekilde hareket etmeleri lazım geldiği hususunda etraflı talimat verdi. Sonra yorgun ve yaya olarak yine kimseye görünmeden Muhammed'le birlikte evden çıkıp Mekke'nin karanlık sokaklarında kayboldular.

Bu sırada katiller hâlâ Hz. Peygamber'in evini gözetlemekle meşguldüler. Bir ara karanlıkta kim olduğunu anlayamadıkları bir adam önlerinden geçti.

Tam geçip gittiği sırada, "Muhammed kaçtı," dedi ve bu sözleri söylemesiyle sırra kadem basması bir oldu. O zaman katiller gidip Peygamber'in evinin kapısındaki bir aralıktan içeri baktılar. İçerde bir yer yatağının yanında bir kandil yanıyordu; yatakta üzerine yeşil bir harmaniye örtmüş biri yatıyordu.

O zaman, "Muhammed içerde, mışıl mışıl uyuyor," dediler. "Sabaha kadar bekleyelim. O evinden çıktığı anda üzerine düşer, işini bitiririz."

Nihayet şafak söktü; katillerin saatlerden beri gözetledikleri kapı açıldı. Kapının eşiğinde birdenbire Ali belirdi. Yapa-yalınızdı. O vakit katiller bir oyuna kurban gitmiş olduklarını anladılar. Kureyş Kabilesi'nin ileri gelenleri vaziyetten haberdar edildikleri zaman, hemen Peygamber'in ardından onu yakalamak için casuslar gönderdiler. Muhammed'i Mekke'ye ölü veya diri olarak getirecek olan şahsa yüz deve mükâfat verileceğini münadilerle ilan ettiler.

Fakat bu sırada Peygamber ile Ebû Bekir Mekke'den bir saatlik mesafede, Medine'ye giden yolun bulunduğu istikametın aksi tarafında tepelerin eteklerindeki bir mağaraya sığınmışlardı. O gün akşam olup da ortalık karardığı zaman Ebû Be-

kir'in kızı Esmâ ile azatlı kölesi kimseye görünmeden gizlice mağaraya ulaştılar. Onlara yiyecek götürdüler ve Mekke'de olup bitenlerden, Kureyşlilerin planlarından bahsettiler.

Hz. Peygamber ile Ebû Bekir, Mekkeliler kendilerini takip-ten vazgeçene kadar tam üç gün o mağarada gizlendiler. Bir defasında Peygamber ile Ebû Bekir'i arayan süvariler onların gizlendikleri mağaranın önünden geçtiler. Fakat mağaraya baktıkları zaman onun ağız kısmının içine bir insanın kolay kolay giremeyeceği kadar dar olduğunu gördüler. Diğer taraftan mağaranın ağzına bir güvercin yuva yapıp kuluçkaya oturmuş ve ağzı da bir örümcek ağlarıyla kaplanmıştı. Süvariler bunun üzerine daha fazla araştırmaya lüzum görmeden atlarını sürüp geçtiler.

O zaman Ebû Bekir kızı Esmâ'ya o gece daha fazla yolluk getirmesini tembih etti. Ayrıca, adamına Medine'ye giderken binecekleri develerle bir kılavuz göndermesini söylemesi için de kızına tembihte bulundu. Bunun üzerine Mekke'den kaçışlarının dördüncü gecesi mağaradan çıktılar, develerine binip kimsenin kullanmadığı metruk bir yoldan Medine'ye doğru yola çıktılar.

O zaman Peygamber'e Cenâb-ı Hak'tan yine vahiy geldi:

"Ku'ran-ı sana indiren elbette ki bir gün seni yine memleketine döndürecektir."

(Kasas Sûresi, 85)

Hz. Peygamber Medine yakınlarında Kûba'da mola verip ufak bir tepenin üzerinde bir gölgeliğin altına çekildi. Kûba halkı geldiğini haber alır almaz onun mola verip gölgelendiği yere geldiler. O gün günlerden Cuma idi. Hz. Peygamber cemaate vaazda bulundu, sonra onlara imamet ederek namaz kıldırdı. Namaz bittikten sonra devesine bindi. O zaman cemaat arasında bulunan Müslümanların hepsi de "Benim evime buyur! Evimde her şey boldur! Seni korurum! Misafire de bol yerimiz var!" diyerek Peygamber'in devesinin dizginlerine asıldılar.

O zaman, Peygamber:

"Hayır, devemin dizginlerini bırakın!" buyurdu. "O nerede durmak gerektiğini kendisi bilir."

Cemaat devenin dizginlerini bıraktığında deve tekrar yoluna devam etti ve Medine'ye girdiği zaman bugün yerinde bir cami bulunan bir meydana girdi, kendiliğinden o meydana durup çöktü; Muhammed devesinden indi. Devenin durup çöktüğü yer iki öksüze ait bir arsaydı; Hz. Peygamber devesinin durup çöktüğü yeri orada müminlerin ibadet edebileceği etrafı kapalı bir avlu haline sokmak niyetiyle satın aldı. Bilahare oraya yapılan camiın yanı başına Peygamber'e ikamet-gâh olarak mütevazı bir de kulübe inşa ettiler.

H. Ayşe, Peygamber'e Ait Hatıralarını Anlatıyor

H. Peygamber'in Medine'ye gelişi sırasında, Ebû Bekir'in kızı Ayşe (ki H. Peygamber kendisiyle evlenmiş, fakat onunla birlikte yaşamamıştı) dokuz yaşındaydı. Peygamber Medine'ye yerleştikten sonra Ebû Bekir'e hane halkını Medine'ye getirmesini söyledi. Bunun üzerine Ebû Bekir, ailesini gidip getirmesi için oğlu Abdullah'ı Mekke'ye yolladı. Çok geçmeden Ayşe Mekke'den Medine'ye, H. Peygamber'in evine getirildi.

H. Ayşe, bilahare, aradan yıllar geçtikten sonra, Peygamber ile olan evliliğini şu şekilde hikâye etti:

"Resûlullah benimle evlendiği zaman ben altı yaşındaydım. Beni kendi evinde yaşamak için Mekke'den Medine'ye getirttiği zaman ise henüz dokuz yaşındaydım ve diğer küçük kızlarla oyun oynuyordum.

Bir gün odamda bebeklerimi bir yatağa yatırmış, yatağın önüne de bir perde çekmiştim. Tam o sırada H. Peygamber Efendimiz odama girdi. Bir ara rüzgâr bebekleri yatırdığım yatağın önüne çektiğim perdenin kenarını uçurdu. Efendimiz ufacak yatağı ve bebekleri gördüğü zaman bana, "Bunlar da nedir?" diye sordu.

"Benim bebeklerim," diye cevap verdim.

"Onların arasında gördüğüm şu öteki şey ne?"

"Bir at."

"Peki, ya o atın iki tarafındaki şeyler ne?" diye sordu.

"Atın kanatları," diye cevap verdim.

Peygamber Efendimiz, "Atların kanatları olur mu?" diye sual ettiler.

"İşitmediniz mi?" dedim. "Hz. Süleyman'ın kanatlı atları varmış."

O zaman Hz. Peygamber o kadar canı yürekten güldü ki otuz iki dişini gördüm.

Hz. Peygamber'in diğer zevceleri arasında Hatice'den başkasını kıskanmazdım. Ben Efendimizle izdivaç ettiğim zaman Hatice çoktan ölmüş olduğu halde onu yine de kıskanırdım. Bir defasında Efendimize, "Bu dünyada Hatice'den başka kadın yok galiba," diye bağırdım. Bir başka seferinde, Hatice'nin hemşiresi Halâ kapımızı çaldı. Onun kapı çalışı Hz. Peygamber'e Hatice'nin kapı çalışını hatırlatmıştı. O zaman, "Herhalde gelen Halâ olsa gerek," dedi. "Zira kapıyı çalış ablasının çalışını andırıyor."

Onun bu sözlerini duyduğum zaman kıskançlıktan öyle öfkelen dim ki kendimi tutamayarak Resûlullah'a bağırdım:

"Cenâb-ı Hak sana o dişsiz, hiçbir işe yaramaz Kureyşli cadalozun yerine çok daha iyisini verdi. Hâlbuki sen hep o kocakarıyı hatırlayıp duruyorsun."

O zaman Peygamber Efendimiz o kadar sinirlendi ki kaşları bile dikildi. "Cenâb-ı Hak şahit!" dedi. "Rabbim hiçbir zaman bana ondan daha iyisini vermedi. Herkes putlara taparken o bana inandı. Herkes beni inkâr ederken o beni müdafaa etti. Herkes benden kaçtığı zaman o bütün mal ve mülküyle bana yardım etti. Cenâb-ı Hak bana ondan evlatlar verdi."

O günden sonra bir daha hiçbir zaman Hatice'den kötü bir şekilde bahsetmedim.

Bir defasında O'na:

"Ya Resûlullah, bana çok bağlı mısın?" diye sordum. Bana, "Düğüm ipe nasıl bağlıysa," diyerek cevap verdi. Bana böyle cevap verdiği zamanlar kendisine, "Peki ipteki düğüm nasıldır?" diye sorardım. Efendimiz de bana: "Nasıl sa öyle," diye cevap verirdi.

Bir gün bana, "Ayşe, benim gibi olmak, bana ebediyen bağlı kalmak istersen bu dünyada atlı bir yolcunun yaptığı gibi hareket et: Hiçbir zaman yarın için yiyecek saklama, ne kadar eski olursa olsun yamasız olduğu müddetçe hiçbir elbiseye eski deme ve parayı daima dikkatli sarf et, israf etme," dedi.

Efendimiz her zaman, "Zira bu dünya lanetlidir. Bu dünyada Allah'ı hatırlatan ve onu hatırlamamıza yardım eden ne varsa onların dışındaki bütün şeyler lanetlidir," derdi.

* * *

Ebû Bekir geceleri namaz kılarken gayet alçak sesle, buna mukabil Ömer namaz dualarını daima yüksek sesle okurdu. Hz. Peygamber bir gün Ebû Bekir'e ne diye alçak sesle okuduğunu sordu.

Ebû Bekir, "Ben namazda Rabbime hitap ediyorum. Rab-bim ben ne kadar alçak sesle dua edersem edeyim beni iştir," diye mukabele etti.

O zaman Hz. Muhammed, Ömer'e döndü:

"Ya Ömer, peki sen neden namaz kılarken yüksek sesle dua ediyorsun?"

Ömer tereddütsüzce cevap verdi:

"Uykulayanları uyandırmak ve şeytanı korkutmak için, Ya Resûlullah."

"Yüzünü göğe çevirdiğini görüyoruz.

Bunun için herhalde seni hoşnut olduğun Kible'ye döndüreceğiz.

Artık yüzünü mescidi haram canibine çevir.

Her nerede bulunursanız bulunun yüzünüzü o canibe çevirin.

Kendilerine kitap verilenler bunun Rabbileri tarafından hak olduğunu bilirler.

Allah onların yaptıklarından gafl değildir."

(Bakara Sûresi, 144)

* * *

Bir gün Peygamber'in dostları kendisiyle birlikte oturmuş, sohbet ederken bir ara kendisinden bir hikâyeye anlatmasını

rica ettiler. O zaman Hz. Muhammed hiç tereddüt etmeden şu hikâyeyi anlattı:

Evvel zaman içinde üç adam varmış; üçü de aylak gezen takımındanmış. Bir gece kırlarda gezer dolaşırken karanlık birdenbire bastırmış, geceyi geçirmek için bir mağaraya sığınmışlar. Gece, onlar uyudukları sırada, birden dağın üst başından yuvarlanan bir kaya parçası mağaranın ağzını tıkamış. Üç adam gürültüyle uyanınca, birbirlerine, "Bu mağaradan dışarı çıkıp kurtulamayız," demişler. "Yalnız bir tek ümit var. Belki Cenâb-ı Hak işlemiş olduğumuz hayırları hatırlar da bize yardım eder."

Bunun üzerine birinci adam şöyle konuşmaya başlamış, "Çok zaman evvel, anamla babamın sağlığında bir tek keçimden başka hiçbir şeyim yoktu. Keçimi her vakit sağar ve sütünü anamla babama verirdim. Her gün bir sırt odun kesip satar, elime geçen parayla anamla babama ve kendime yiyecek alırdım. Bir gece eve geldiğim zaman vakit epey geç olmuştu. Ben keçiyi sağıp sütünü pişirerek onların önüne koyana kadar ikisi de uyuyakalmışlardı. O zaman süt çanağı elimde -o gün ağzıma bir lokma ekmek dahi atmadığım halde- ertesi sabah şafak sökene kadar onların uyanmalarını bekledim. Onlar sabahleyin karınlarını doyurduktan sonra oturup istirahat ettim. Ey Yüce Allah'ım, bu söylediklerim doğruysa sen biliyorsun, işlediğim o hayır için yardımını bizden esirgeme, imdadımıza koş!"

Peygamber, "Bunun üzerine mağaranın ağzını tıkayan kaya bir parça kımıldadı," diye anlattı. "O ufacık delikten dışarda parlayan güneş ışıklarından bir nebze göründü. Bunun üzerine ikinci adam söze başladı:

"Bir zamanlar çok güzel, fakat âmâ bir kız tanırdım. O kıza derin bir aşkla bağlıydım. Fakat kız beni dinlemiyor, aşkıma mukabele etmiyordu. Bunun üzerine yüz yirmi sikke altın toplayıp hepsini o kıza gönderdim, benimle bir tek gece olsun yatmaya razı olduğu takdirde bütün o altınları kendisine vereceğimi söyledim. Kız bunun üzerine bana geldi. Fakat o

yanıma geldiği anda kalbime bir Allah korkusu girdi; yüzümü başka bir tarafa çevirip ona parayı alkoymasını ve yanımdan ayrılıp gitmesini söyledim. Ona yan dahi bakmadım. Ey Yüce Allah'ım, bu söylediklerimin doğruluğuna inanıyorsan, bize yardım gönder, imdadımıza koş!"

Hz. Peygamber, "O zaman," dedi, "mağaranın ağzını tıkayan taş biraz daha kımıldadı, aralık daha fazla açıldı; fakat açılan aralık onların dışarı çıkmalarını temin edemeyecek kadar dardı. Bunun üzerine üçüncü adam anlatmaya başladı:

"Bir defasında bir işim dolayısıyla çalıştırmak için birkaç işçi tutmuştum. İşçiler işlerini bitirdikten sonra yevmiyelerini alıp gittiler. Yalnız içlerinden bir kişi parasını almadan gitmişti. Bunun üzerine onun yevmiyesiyle bir koyun aldım. Ertesi sene koyun bir yavru yaptı, iki tane oldular. Daha erte-si yıl koyunlar dörtledi. Birkaç sene sonra koyunlar kocaman bir sürü haline gelmiş bulunuyordu. Aradan seneler geçtikten sonra, bir gün, yevmiyesini almadan giden işçi geri döndü; benden vaktiyle almadan gittiği yevmiyesini istedi. 'Git, şurada otlayan bir sürü var, o sürüdeki bütün koyunlar senindir,' dedim. O kendisiyle alay ettiğimi düşündü; fakat alay etmediğimi, doğru söylediğimi ona yeminle tekrar ettim. Bunun üzerine işçi bütün sürüyü önüne katarak memnun bir halde alıp götürdü. Ey Yüceler Yücesi Allah'ım, söylediklerime inanıyorsan, bizden yardımını esirgeme, imdadımıza yetiş!"

Hz. Peygamber, "Daha üçüncü adam hikâyesini bitirmemişti ki, mağaranın ağzındaki kaya yerinden oynadı ve içerde kapalı kalan üç adamın çıkmasına imkân verecek kadar büyük bir delik açıldı," dedi. "Bunun üzerine işledikleri hayırların mükâfatlarını en dar anlarında gören üç adam mağaradan dışarı çıktılar."

Hafızlar

Medine'de Müslümanlar her gün ikindi vakti ortalık kararmaya başladığı zaman kendilerine *Kur'an* okuyup öğretebilecek birinin evine gider ve bütün geceyi sabaha kadar derin

bir haz içinde *Kur'an-ı Kerim*'in surelerini ezberleyerek geçirirlerdi. Şafak söktüğü zaman, daha kuvvetli olanlar yakacak odun toplamaya ve su çekmeye gider, paralı olanlar da sık sık gidip birer koyun alır, onları kesip yüzerek Peygamber'in evinin avlusunda bir ağaca asılı bırakırlardı.

Hz. Peygamber Açlıkla Haşır Neşir Olurdu

Fakat Resûlullah bazen zevcelerinden birinin, fakir Müminlerden Sakra'nın dul eşi olan ve Hatice'nin vefatından sonra evlendiği Saude veya Ayşe'nin odasına giderek onlara şöyle sorardı:

"Yiyecek bir şey var mı?"

Bu sorunun cevabı bazen, "Yok," olurdu.

Hz. Peygamber, o zaman, "Öyleyse oruç tutacağım," derdi.

Bir defasında, sahabeye, "Ben sizin gibi değilim," demişti. "Ben gecelerimi Rabbimle birlikte geçiriyorum. Bana yiyecek ve içeceği o veriyor."

Hz. Ayşe, çok sonraları hatıralarını anlatırken, "Bazen kırk gün devamlı surette oruç tuttuğumuz olurdu. Kırk gün evimizin ocağında ateş yanmadığını hatırlarım," demişti.

Yanındakiler, "Peki, neyle yaşıdınız?" diye sordular.

Ayşe, "Su ve hurma ile," diye cevap verdi.

Hz. Peygamber açlığını bastırmak üzere midesinin üzerine sıkı sıkıya bir taş bağlardı. Sahabeden Ebû Hureyre, daha sonraları bir vesileyle, "Günlerce oruç tutmaktan ölme raddelerine gelirdik," diye anlattı. "Ben öyle zamanlarda yarı baygın bir halde Hz. Peygamber'in kürsüsüyle Hz. Ayşe'nin odasının kapısı arasında yerde yarı baygın yatardım. Birçok kimseler beni o halde görtünce cin çarpmış sanarak boynuma basıp geçerlerdi. Hâlbuki ben günlerce süren oruçtan baygın bir hale geldiğim için yıkılıp kaldığım yerde yatardım."

Hz. Peygamber, kızı Fâtıma'yı yeğeni Ali bin Ebû Tâlib'le Hicretin birinci yılında evlendirdi. Evlendiği zaman, Hz. Peygamber'in kızına verdiği bütün çeyiz hurma yapraklarıyla örülerek yapılmış bir yatakla hurma lifi doldurulmuş bir deri

yastık, bir kırba, bir toprak çömlek ile bir sepette kuru üzüm ve hurmadan ibaretti.

Bir gün, Hz. Peygamber kızını ziyarete gittiği zaman onu son derece mahzun bir halde buldu ve ona niçin kederli olduğunu sordu. Fâtıma:

"Ağzımıza bir lokma ekmek koymayalı tam üç gün oldu," diye cevap verdi. Sonra bayılarak pederinin ayakları dibine yığıldı.

Bunun üzerine Hz. Muhammed, "Ey Yüce Allah'ım, onu açlıktan koru!" diye haykırdı.

Bu hadise üzerine Hz. Muhammed süvari birlikleri teşkil ederek onları çölün her tarafına gönderdi.

Buradan sonrasını sahabeden Sa'd bin Ebû Vakkas'ın ağzından dinleyelim:

"Resûlullah Medine'ye geldiği zaman Cuheyne Kabilesi'nin (Mekke'ye giden kervanların yolları bu kabilenin toprakları içinden geçiyordu) mensupları Peygamber'e gelip şöyle demişlerdi:

'Mekke'den ayrılıp bizim memleketimize geldin, buraya yerleştin. Bizi daima koruyacağına ve Allah yolunda bizi bir gün olsun terk etmeyeceğine dair yazılı bir ahit ver, senin dine girelim, seni reisimiz yapalım.'

Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara kendilerini daima himayeye çalışacağına dair yazılı bir ahit vermiş; bunun üzerine Cuheyne Kabilesi mensupları da Müslüman olmuşlardı.

Receb ayı geldiği zaman Hz. Peygamber, yüz kişilik bir kabileyle birlikte bizi Medine'den çöle gönderdi ve Cuheyne Kabilesi civarında meskûn ve gayet kavgacı insanlar olan Kinane Kabilesi'ne baskın yapmamızı buyurdu. Hiç tereddüt etmeden Kinane Kabilesi'ni basıp Resûlullah'ın emrini yerine getirdik. Fakat Kinane Kabilesi mensupları bize her bakımdan faiklerdi. Bunun üzerine akın sonunda ricat edip Cuheyne Kabilesi'ne sığınmak zorunda kaldık. Onlar bize melce verdiler. Fakat çok geçmeden bize:

'Mübarek Mütareke ayındayız. Siz nasıl oluyor da bu ayda savaşıyorsunuz?' diye sormayı ihmal etmediler.

O zaman onlara, 'Bizi kendi topraklarımızdan, kendi memleketlerimizden sürüp kovanlarla biz yalnız mübarek ayda dövüşürüz,' diye cevap verdik.

Sonra kafa kafaya verip kendi aramızda bu meseleyi görüştük. İçimizden bazıları: 'Hemen Hz. Peygamber'e gidelim, Mübarek ay esnasında savaşmak bahsi hususunda neler düşündüğümüzü söyleyelim,' dediler. Diğer bazıları ise, 'Hiç bir yere gitmeyip burada olduğumuz yerde kalalım,' dediler. Fakat ben ve yanımda bulunan bazı yakın ahbablarım, 'Burada, pusuda bekleyip Mekke'deki Kureyşlilerin kervanını avımıza düşürelim,' tavsiyesinde bulunduk.

Fakat ilk gurup doğruca Hz. Peygamber'e giderek Mübarek ay esnasında savaşmak istemediklerini ve bu hareketin başka kabileler nezdinde iyi bir intiba bırakmayacağını söylediler. Resûlullah onların sözlerini duyar duymaz hemen ayağa fırladı. Yüzü kızgınlıktan kıpkırmızı kesilmişti.

'Ne?' diye haykırdı. 'Benim yanımdan yola çıkarken hepiniz tek bir insan gibi yekvücuttunuz. Bana aranızda nifak düşmüş ve birbirinize sırt çevirmiş olarak mı geldiniz? Sizden evvelkilerin mahvına sebep bu ayrılıklardır. Bundan sonra hepinizin başına bir tek insan koyup sizleri onun emrine tabi kılacağım. Başınıza kumandan olarak seçeceğim insan da en iyiniz değil, açlık ve susuzluğa içinizde herkesten fazla dayanacak olan kimse olacak.'

Bu hadise üzerine Hz. Peygamber hepimizin başına Abdullah bin Cehş'i kumandan tayin etti. Abdullah bu şekilde İslam'ın ilk kumandanı oldu.'

Hicretin ikinci yılında Mütareke ayıydı. Hz. Peygamber, Abdullah'ı yanına çağırıp kumandayı yeniden onun eline verdi. Sonra ona üzeri mühürlü bir mektup teslim etti; nihayet, 'Emrindeki birlikleri al ve Mekke'ye doğru yola çık,' dedi. 'Buradan yola çıktıktan üç gün sonra bu mektubu aç. Sana verdiğim emirler bu mektubun içindedir. Mektubu okuduktan sonra aldığın emirleri seninle birlikte yola çıkacak olanlara bildir. İçlerinde emirlerini dinlemeyip itiraz edecek olanlar çıkarsa onları zorlama, bırak geri dönsünler.'

Abdullah Medine'den çıkışının üçüncü günü mühürlü mektubu açıp emirleri okudu: Mektupta Tâîf'ten meyve, üzüm ve diğer kıymetli ticari eşya ile yüklü zengin bir Mekke kervanının yola çıkmış olduğu bildiriliyordu. Kervan, Abdullah ile birliklerinin o gün mola vermiş oldukları karargâhın yakınında bir yerden geçecekti. Hz. Peygamber, mektubunda Abdullah'la adamlarının bu kervana baskın yapıp ne varsa hepsini ellerine geçirmelerini emrediyordu. Resûlullah, mektubunda, 'Bu kervanın sahipleri müşriklerdir. Onlara karşı Mütareke hükümlerini tutmaya mecbur değiliz,' diyordu.

Bunun üzerine Abdullah emirleri kendisiyle birlikte yola çıkan cengâverlere bildirdi. Kimse itiraz etmedi. O zaman kervanın yolu beklendi. Abdullah ile Vekid gayet mahir iki okçuydular. Kervan kurulan pusunun az ilerisinden geçtiği sırada ikisi de kervanın reisi olan Amr'ı vurup öldürdüler. Geri kalanlar içinden bir kişi kaçıp sağ salım Mekke'ye ulaşmaya muvaffak oldu. Öteki iki kişi esir edildi; Abdullah onların ellerini sıkıca bağladı. Sonra develeri alıp kervanın yolunu değiştirdi, onları oldukları gibi Medine'ye getirdi.

Hz. Muhammed esirleri rehine olarak tuttu ve kervanda bulunan eşyaları ganimet olarak aldı; fakat bir müddet o mallardan hiçbirine el sürmeden, Allah'tan onlar için bir vahiy gelmesini bekledi. Nitekim çok geçmeden beklediği vahiy geldi:

"Kıtal size zor geldiği, hoşlanmadığınız halde üzerinize farz kılındı.

Zor gördüğünüz, hoşlanmadığınız şey bazen sizin için iyi olur, sevdiğiniz şey de bazen sizin için kötü olur.

Allah işinizi bilir, siz bilmezsiniz.

Sana haram olan aydan, ondaki kıtaldan soruyorlar. Onlara de ki: Haram olan ayda kıtal, büyük vebaldir.

İnsanları Allah yolundan alıkoymak, Allah'ı tanımamak, insanları mescidi haramdan alıkoymak, ahalisini ondan çıkarmak ise indi ilahide daha büyüktür. Fitne de katilden daha büyüktür.

Onlar ellerinden gelirse sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle vuruşmaktan geri kalmazlar. İçinizden her kim dininden döner, kâfir ölürse işte onların amelleri dünya ve Ahiret'te beyhude olur. İşte onlar ateşliktir. Orada daim kalırlar."

(Bakara Sûresi, 216-217)

Cenâb-ı Hak bu şekilde savaş maksadıyla seferler tertip etmesi için Hz. Peygamber'e cevaz da veriyordu.

Müminlerden biri Hz. Muhammed'e gelerek:

'Allah yolunda savaşmanın manası ne demektir?' diye sor-du. 'Biz, bizden evvelki ve bizim zamanımızdaki insanlar nasıl savaşıyorsa onlar gibi savaşıyoruz. Kinimizi yenmek ve kendimize ait olan şeyleri başkalarına kaptırmamak için cenk ediyoruz.'

Hz. Peygamber başını kaldırıp (zira suali soran şahıs Pey-gamber'in önünde ayakta duruyordu) muhatabına baktı. Sonra:

'Sualine cevap vereyim. Allah'ın sözü dünyaya hâkim ol-sun diye cenk eden insan Allah yolunda cenk ediyor demektir,' dedi."

Bedir Cengi

Hicretin ikinci yılı, Ramazan ayıydı. Bir gün Hz. Muham-med, Suriye'den Mekke'ye zengin bir kervanın hareket ettiğini haber aldı. Kervanın başında Kureyş Kabilesi'nin ileri gelen-lerinden Ebû Süfyân bulunuyordu.

Bu haber üzerine, Hz. Peygamber, sahabeyi etrafına topladı ve onlara emirlerinde bulunan bütün cengâverlerle birlikte yola çıkmaları emrini verdi. Bunun üzerine yola çıkanlar çok geçmeden Bedir Kuyusundan bir günlük mesafede olan bir yere geldiler. Müminlerin sayısı üç yüz kişi ya var, ya yoktu.

Ebû Süfyân, Müslüman akıncılarının kervanın yolunu ke-secekleri haberini almış ve hemen Mekke'ye bir haberci yol-layarak haberi oraya ulaştırmıştı. Peygamber'in amcası Ebû Cehil, Ebû Süfyân'ın gönderdiği haberciden vaziyeti öğrenir

öğrenmez derhal Mekke halkını bir içtimaa davet etti. Sonra silahlı bir grup toplayarak onların başına geçti. Bin kişiden mürekkep olan bu Mekkeli cengâver kafilesinin hedefi kısa yoldan gidip kervana iltihak etmek ve onun Hz. Muhammed'in akıncıları tarafından baskına uğratılmasına mâni olmaktı. Mekkelilerin arasında daha evvelki bir akında Abdullah bin Cehş tarafından öldürülmüş olan Kureyşli kervan reisi Amr'ın kardeşi Emir de bulunuyordu.

Fakat Mekkeli birlikler kervana doğru kestirmeden ilerleye dursun, Ebû Süfyân bir an evvel Hz. Muhammed'in akıncılarının elinden kurtulmak için kervanın yolunu değiştirip onu her zamanki yoldan ayırarak deniz kıyısı istikametinde sürmüş ve Bedir Kuyusunu solunda bırakarak uzun yolu takip edip Müslümanların kendisine kurdukları tuzaktan kurtulmuştu.

Ebû Süfyân Mekke dolaylarına geldiği zaman, birkaç gün evvel kervanını kurtarmak için Mekkeli bin kişilik bir grubun yola çıkmış olduğunu öğrenmişti. Kervanın yolunu değiştirdiği için, Ebû Süfyân, yolda aralarında kendi oğulları da bulunan Mekkelilerle karşılaşmamıştı. Bunun üzerine, çölde kervanını aramaya giden Mekkelilere bir haberci göndererek, "Mallarınızı kurtarmak için yola çıktıysanız merak etmeyin, kervan sağ salım Mekke'ye vardı bile," diye haber ilettiler.

Ebû Süfyân'ın gönderdiği haber, Mekkelilere ulaştırıldığı zaman, Mekkeli cengâverlerden biri, yoldaşlarına dönerek:

"Ya Kureyşliler!" diye bağırdı. "Muhammed ve onunla birlik olanlarla cenk etmekten hiçbir şey kazanmayacaksınız. Şimdi ona hücum eder de onu helak ederseniz, hayatınızın sonuna kadar ellerinize kardeş ve hısımlarınızın bulaştırmış olduğunuz için birbirinizin yüzüne bakamayacaksınız."

Fakat Cehş'in okla vurup öldürdüğü kervan reisi Amr'ın kardeşi Emir birden ayağa fırladı ve meydan okur gibi bir tavır takınarak bağırdı:

"Amr'a yazık oldu! Amr'a yazık oldu. Boş yere can verdi demek!"

Bu sözler Kureyşlileri galeyana getirdi. Yüreklerindeki harp ateşi iyice harlandı. Kinleri bir kat daha arttı. Bunun

üzerine Müslümanlarla ne pahasına olursa olsun savaşmak için yollarına devam ettiler.

Hz. Peygamber, çok uzaktan, onların bir geçitten Bedir Vadi'si'ne doğru indiklerini gördüğü zaman birden haykırdı.

"Rabbim! Kureyşliler bütün kudretleriyle seninle cenk etmeye ve Resûl'ünü yalancı çıkarmaya geliyor. Hepsinin gözlerini kin bürümüş. Ey Büyük Allah'ım, sen bize şefaât vaadinde bulunmuştun. Düşmanlarımızı göklerden yere indir. Bu sabah onları yenilmiş görelim."

Sonra elinde tuttuğu bir okla Müslümanların saflarını tanzim etti. Bütün müminlerin önünde duran Savad bin Gazye'nin önünden geçtiği sırada, Hz. Peygamber elindeki okunu hafifçe onun karnına batırdı, "Sen de dindaşlarınla bir sıraya gir, ya Savad," dedi.

Savad:

"Ya Resûlullah," dedi, "benim canımı acıttın. Allah seni hak ve adalet için gönderdiyse, müsaade et de senden intikamımı alayım."

Hz. Peygamber bunun üzerine, "Gel, intikamını al," diyerek karnını açtı.

O zaman Savad kollarını Peygamber'in beline dayadı ve onu karnının üzerinden öptü. Hz. Muhammed hayretle, "Bu hareketine sebep ne, Savad?" diye sordu.

Savad, "Ya Resûlullah, sen bu cenkte bizi nelerin beklediğinden haberdarsın," dedi. "Allah yolunda hepimiz şehit olacağız. Bu seninle birlikte geçireceğim son gündür. Senden ayrılmadan evvel tenimin senin tenine dokunmasını istedim."

Bunun üzerine Hz. Peygamber Savad için dua etti. Müslümanların saflarını tanzim ettiği zaman, dallarla kendisi için yapılmış olan alelade bir gölgeliğin altına girdi. Gölge al-
tında Hz. Muhammed'in yanında Ebû Bekir'den başka kimse yoktu. Hz. Muhammed o gölgelikte kendisine vaat etmiş olduğu yardımı göndermesi için Rabbine uzun uzun niyazda bulundu; sonra hafif bir uykuya daldı. Uyandığı vakit:

“Ebû Bekir, artık üzülme, sevin,” dedi. “Cenâb-ı Hak senin yardımına gelecek. İşte Cebrâil geliyor. Bir atın dizginlerini tutmuş olarak geliyor. Atın ön dişleri üzerindeki kum zerreciklerini bile görüyorum.”

Hz. Peygamber bunun üzerine gölgelikten çıktı. Tekrar Müslümanların yanlarına giderek onlara cesaret verdi. Sonra şöyle dedi:

“Muhammed’in ruhuna hâkim olanın adına yemin ederim. Bugün Hak Dini uğrunda savaşırken can verenlerin hepsini Cenâb-ı Hak Cennete kabul edecek.

Müminlerden Ümeyre adında biri o sırada avucundaki hurmaları yemekle meşguldü. Hz. Peygamber’in sözlerini dinler dinlemez, “Hey! Hey!” diye bağırdı. “Benimle Cennet arasında tek engel şu karşımızda bulunanların ellerinden gelecek ölüm mü?” diye haykırdı. Sonra elindeki hurmaları attığı gibi kılıcını kavradı ve cenk meydanına atıldı. O gün şehit düşene kadar canla başla, kahramanca dövüştü.

Kureyşlilerin safındaki cengâverler ise, savaşmak üzere ileri fırladıkları zaman, Ebû Cehil onları teşvik maksadıyla şöyle bağınyordu:

“Ey Tanrı’m! Aramızdaki kan bağlarını koparmak için herkesten fazla savaşmış ve hiç kimsenin yapmaması lazım gelen şeyleri yapmış olan adamı bu sabah kahretmek için bize yardım et. Bütün bunlara hep o sebep oldu.”

O zaman Kureyşlilerin hemen karşısında saf halinde dizilmiş olan Müslümanların önünde olan Hz. Muhammed yerden bir avuç çakıl taşı aldı. Kureyşlilere doğru dönerek:

“Bu adamların yüzleri kara olsun!” diye bağırdı. Sonra taşları Kureyşlilere doğru fırlatarak müminlere hücum emrini verdi.

Müslümanlar “Allah! Allah!” sesleriyle Kureyşlilerin üzerine öyle bir savlette bulundular ki Mekkeliler darmadağın oldu. Tanrı’nın inayetiyle Kureyşli şeyhlerden birçoğu kılıçtan geçirildi ve Kureyşli asillerde de esir edildi.

Müminler aldıkları esirleri sürükleyip götürürlerken, Hz. Peygamber kendisi için yapılmış olan gölgeliğin yanında du-

ran müminlerden birinin yüzünde bir hoşnutsuzluk ifadesi görür gibi oldu. Bunun üzerine ona:

"Ne o? Dindaşlarımızın yaptıklarından hoşlanmamışa benziyorsun?" dedi.

Bunun üzerine adam:

"Evet," diye cevap verdi. "Bu Cenâb-ı Hakk'ın müşriklere layık gördüğü ilk mağlubiyettir, Ya Resûlullah. Onların sağ bırakıldıklarını görmektense son fertlerine kadar kılıçtan geçirildiklerini görmeyi tercih ederim."

Esirler Hz. Peygamber'in huzuruna getirildiği zaman aralarında Ümeyyelerden Ukba'nın da bulunduğu görüldü; boyuna bir ip bağlanmıştı. Ukba, Peygamber'e:

"Muhammed, sen beni öldürtürsen, benden sonra çoluk çocuğuma kim bakar?" dedi.

Hz. Muhammed, "Onlara cehennem ateşleri bakacak," diye cevap verdi.

Peygamber Medine'ye döner dönmez zevcelerinin en yaşlısı olan Saude'nin kulübesine gitti. Niyeti geceyi orada, Saude'nin yanında geçirmektir. Fakat Saude Bedir'de olanları haber almış, Kureyş asillerinden olan babasıyla amcalarının nasıl kılıçtan geçirilmiş olduklarını öğrenmişti. Bunun yüzden Hz. Muhammed kulübesine girdiği zaman ağlayıp sızlanmaya başladı. Onun neden ağladığını anladığı zaman Hz. Peygamber'in fena halde canı sıkıldı. O sırada ortalık kararmakta, gece olmaktaydı. Hz. Peygamber canı sıkıldığı için Saude'nin yanından ayrıldı ve Ayşe'nin kulübesine gitti, geceyi orada geçirdi.

Ertesi sabah, müminler Hz. Peygamber'in geceyi Ayşe'nin yanında geçirmiş olduğunu bilmedikleri için, esirleri alıp Saude'nin kulübesi önüne getirdiler.

Saude, kulübenin önüne çıkıp da elleri bağlı esirleri görünce, onlara:

"Korkaklar!" diye bağırdı. "Bağlasınlar diye ellerinizi uzatıp koyunlar gibi boyun eğdiniz ha? Cenk meydanında erkekçe dövüşemediniz mi? Babamla öteki Mekkeliler gibi dövüşerek can vermek size zor mu geldi? Esaret size azdır bile!"

Tam o sırada Hz. Peygamber kulübesinden çıkmış ve Saude'nin sözlerine kulak misafiri olmuştu. Hiddetle tekrar Ayşe'nin kulübesinin kapısına doğru döndü. O zaman Müslümanlar esirleri Ayşe'nin kulübesinin kapısı önüne getirdiler. Hz. Peygamber her esiri, o esir için istenen bedel Mekke'den gelene kadar, muhafaza etmesi için onu esir etmiş olana teslim etti. Esirler arasında Hz. Peygamber'in öz amcası Abbas da bulunuyordu.

Hz. Muhammed, ona:

"Kendinin, yeğenlerinin ve yakınlarının serbest bırakılması için gereken bedeli de sen ödemelisin," dedi.

Fakat Abbas'ın bedel falan ödemeye niyeti yoktu. Kalben daima bir Müslüman olduğunu, müminlere karşı kendi arzusuna dışında savaşmak zorunda bırakıldığını söyledi. O zaman, Hz. Muhammed:

"Sözlerinin doğru olup olmadığı yalnız Cenâb-ı Hakk'a malum," dedi. "Zira bütün efaletin bize karşı cephe almış olduğunu gösterir mahiyette."

Abbas, "Siz benden zaten yarım okka gümüş almış bulunuyorsunuz," dedi. "Beni esir eden onları da aldı. O gümüşü benim bedelim olarak kabul edin."

Hz. Peygamber, "O Cenâb-ı Hakk'ın müminlere layık gördüğü bir ganimettir, bedel olamaz," diye mukabele etti.

Amcası, "Ama başka param yok ki vereyim," dedi.

O zaman Resûlullah dayanamadı, "Peki, Mekke'den ayrılırken zevcen Ümmü Fad'la gizlice bırakıp cenkten geri dönmediğin takdirde oğulların arasında muayyen hisseler halinde tahsis edilmesini tembih ettiğin paralara ne oldu?" diye sordu.

Abbas, "Sen o parayı nereden biliyorsun, Muhammed?" diye sordu.

"Bana Cenâb-ı Hak bildirdi."

O zaman Abbas, "Senin Rabbin muhakkak ki bütün gizli olanları biliyor," dedi. "Elini uzat bana. Hemen, şimdi, burada sizin safınıza geçeceğim. Lâ ilâhe illâllah Muhammeden Resûlullah."

Abbas bu şekilde Kelime-i Şehadet getirerek Müslümanlığı kabul etti. Kendisiyle diğer üç kişi için istenen bedeli ödeyeceğine de söz verdi.

O gün Peygamber'in zevcesi Saude, boş düşeceğini zannederek akşama kadar hep gözyaşı döktü. Saude artık gençlik ve körpelik devresini geçirip ihtiyarlamaya yüz tutmuştu; bu arada Hz. Peygamber'in bütün zevceleri içinde en ziyade Ayşe'yi sevdiğini de biliyordu. O gece Hz. Peygamber Ayşe'nin kulübesine gittiği zaman Saude dayanamadı; o da Ayşe'nin kulübesine gitti. Orada Hz. Peygamber'in huzuruna çıkıp sarf etmiş olduğu sözlerden dolayı kendisini affetmesi için yalvardı.

H. Muhammed, "Seni affettim bile," dedi.

O zaman Saude, "Ya Resûlullah," diye devam etti, "ben artık ihtiyarlıyorum. Şu anda beni tekrar zevceliğine kabul etmen için bir ricada bulunuyorsam, bil ki bu arzum, senden bir kadının kocasından isteyeceği şeyi istemek için değildir. Yegâne arzum, Rûz-ı Mahşer'de, bütün ölümler mezarlarından Cennete çağırıldıkları zaman, senin zevcelerin arasında sayılmaktır. Beni tekrar zevceliğine kabul buyur. Buna mukabil, benimle birlikte geçireceğin geceleri de benimle değil, Ayşe'nin yanında geçir. İzin ver de, o seni biraz daha fazla görsün. Benim artık yaşıma geçti."

O zaman Ayşe de Hz. Peygamber'e Saude'nin lehinde ricada bulundu. Nihayet Hz. Peygamber iki kadının ricalarına dayanamadı, Saude'yi tekrar zevceliğine kabul etti.

* * *

Bir vahiy geldi:

"Müminler; Yahudiler, Sâbiiler, Nasraniler, Mecusiler, müşrikler yok mu?

Allah Kıyamet Günü onların aralarını ayırır.

Çünkü Allah her şeye tamamıyla şahittir."

(Hac Sûresi, 17)

* * *

Bedir Cengi günü Cenâb-ı Hak Kureyşlileri ağır bir mağlubiyete uğrattıktan sonra, Hz. Muhammed hemen Medine'ye döndü, Yahudileri Geynuka Meydanında tekrar bir toplantıya çağırdı. Sonra onlara şöyle hitap etti:

"Ey Yahudiler, bir an evvel Müslüman olun. Cenâb-ı Hak Kureyşlilerden nasıl intikam aldıysa bir gün sizden de aynı şekilde intikamını alacak. Vakit geçmeden saflarımıza katılın."

Fakat Yahudiler:

"Biz babalarımızın bize miras bıraktığı dinde kalmayı tercih ederiz. Dedelerimiz bizden çok daha iyi ve çok daha akıllı insanlardı. Onların inandığı şeyleri terk edemeyiz," dediler.

O zaman Hz. Muhammed tekrar Yahudilerin Hahamlarıyla görüştü ve onlara şöyle dedi:

"Allah'tan korkun, ey Yahudiler. Allah'tan korkun ve Müslüman olun. Zira benim naklettiğim sözlerin yalan değil hakikat olduğunu sizin mukaddes kitabınız da bildiriyor. Onun için kalplerinize Allah korkusu sinsin ve müminlerin arasına katılın. Getirdiğim şeylerin hakikat olduğunu kendi kitaplarınız da sizlere söylüyor."

Hahamlar O'na, "Hayır, bilmediğimiz bir tek şey varsa o da senin sözlerinin doğru olup olmadığıdır," diye cevap verdiler. Bu şekilde hakikate sırt çevirip müşrik olarak kalmayı tercih ettiler.

Medine Yahudileri zengin, mal mülk sahibi kimselerdi. Yahudilerin sayısız hayvan, silah ve zırhları vardı; zira Yahudiler gayet mahir zanaatkârlardı. Şehirdeki bütün imalathaneler, demirci, ayakkabıcı, kuyumcu dükkânları hep Yahudilere aitti. Şehirde sadece bir tek düğün levazımatı satan dükkân vardı ki onun da sahibi Yahudi'ydi. Ziyet eşyaları da ancak Yahudi sarraflardan kirayla alınırđı.

Bir defasında Ebû Bekir, müminler namına zengin bazı Yahudilerle görüştü. Onlara: "İçinizde hanginiz Cenâb-ı Hakk'a yüklü bir ikrazda bulunmak ister?"

Azaryah'ın oğlu Pinhas, "Allah'ın paraya ihtiyacı olur mu?" dedi. "Olduğuna göre Allah hakikaten sıkışık bir durumda kalmış olmalı."

Bunun üzerine bir vahiy geldi.

Bu vahiyde Yahudilerin bu sözlerinin Allah tarafından duyulmuş olduğu, onların bu sözlerinin Cenâb-ı Allah tarafından unutulmayacağı bildiriliyor ve Yahudilerin Peygamberleri öldürüşlerinin de unutulmadığı ayrıca zikrediliyordu.

Ayrıca yine aynı vahiy, bütün Peygamberlere kötü muamele edilmiş olduğunu, bazılarının yalancılıkla itham, bazılarının da öldürülmüş olduğunu bildiriyordu.

* * *

Hz. Peygamber müteakip on üç ay zarfında yedi sefer tertip etti. İlk birlikleri Süleym ve Cetafan Kabilelerine karşı gönderdi; bu iki kabileye mensup Araplar Peygamber'in akıncılarını gördükleri zaman davarlarını, çadırlarını ve bütün mallarını arkalarında bırakarak kaçtılar. Hz. Peygamber onlara ait ne varsa hepsini ganimet olarak aldı. İkinci sefer Keynuka Yahudilerine karşı yapıldı: Hz. Peygamber Yahudilerin kalesini kısa fakat çetin bir savaştan sonra zapt etti. Bunun üzerine Keynuka Kabilesi mensupları bütün mal ve mülklerini geride bırakarak karıları ve çocuklarıyla birlikte Suriye'ye doğru kaçtılar. Hz. Peygamber onların mallarına da ganimet olarak el koydu ve Yahudilerin kalesini yıkarak yerle bir etti.

O sırada bir vahiy geldi. Bu vahiy harp esnasında alınan ganimetten daima beşte bir hissenin Allah yolunda, Hz. Peygamber ve onun yakınlarına ait olduğunu, bu beşte bir hissenin aynı zamanda öksüzlere, muhtaçlara ve Tanrı misafirlerine bakmak için tahsis edileceğini bildiriyordu.

Bütün ganimetlerden ayrılan bu beşte bir hisse Hazine'ye intikal ettikten sonra üçe bölünüyordu: Üç hissenin biri Peygamber'e, biri Peygamber'in hısım ve akrabalarına, biri de fakirlerle öksüzlere aitti. Hz. Peygamber kendi hissesine düşeni daima sahabeden muhtaç olanlara dağıtırdı.

* * *

Tam o günlerde Kureyşli Ebû Süfyân'ın bizzat Medine'ye hü-cuma hazırlandığına dair bir haber geldi. Bu haber Medine'ye geldiği gün Hz. Muhammed iki yüz süvarinin başında şehirden çıktı; Ebû Süfyân bunu haber alınca o gece Medine civarında konakladığı yerden o kadar alelacele ayrıldı ki ki Hz. Peygamber'in kumandası altındaki süvariler ona yetişemediler.

Dördüncü sefer yine Medine'den beş günlük mesafede toplanmış olan Süleym ve Getafan Kabilelerine karşı hazırlandı. Peygamber'in cengâverleri karşısında onlar da dayanamadılar. Daha Medineli süvarileri görmeden pılı pırtılarını toplayarak kaçtılar; Hz. Peygamber onların toplanmış oldukları yere vardığı zaman orada bir tek kişi dahi bulamadı.

Aynı ay içinde, Hz. Muhammed, Kaab bin Eşref adındaki Yahudinin öldürülmesi için fedai gönderdi. Kaab çok güzel ve tesirli konuşan bir adam, kabiliyetli bir şairdi. Bedir Gazasına ait haberler etrafa yayılır yayılmaz Mekke'ye gitmiş ve orada Kureyş ölüleri için ağıtlar, Hz. Peygamber ile sahabeye ve onların zevcelerine ait hicivler düzmüş, onları Mekke sokaklarında okumuş durmuştu.

Kaab Mekke'den Medine civarındaki yerine döndüğü zaman, Peygamber onun kendisiyle istihza eden şiirler bestlediğini haber almıştı. Bunun üzerine, "Hayatını Yaradan uğruna fedayı göze alıp dünyayı bu adamdan kim kurtaracak?" diye müminlere sordu.

Ensar'dan (Medine yerlisi olan Müslümanlar) yedi kişi Kaab'ı öldürme işini hep birlikte üzerlerine aldılar. Yedi kişi Kaab'ın kaldığı şatoya gittiler. Onu hile ile kaleden dışarıya çektiler, sonra Kaab dışarıya çıktığı anda onun üzerine üşüşüp onu öldürdüler. Sonra doğruca Medine'ye geldiler. Şehre girdikleri sırada şafak söküyordu. Peygamber'i sabah namazını bitirmiş, dua ederken buldular.

Diğer taraftan Mekkeliler hadsiz hesapsız mal yüklü büyük bir kervan hazırlamışlardı. Ebû Süfyân ile Ümeyye oğullarından biri kervanın idaresini müştereken üzerlerine almışlardı. İki adam bir kılavuz tutmuşlardı. Kılavuz, kervanı çölün

bilinen kervan yollarına çok uzak bulunan ıssız bölgelerinden geçirerek sağ salım hedefine doğru yürüttü. Fakat Hz. Peygamber, kervana ve onun takip edeceği yola dair gizlice Mekke'den haber almıştı. Bunun üzerine kervanın yolunu kesmeleri için Zeyd bin Hârisâ'nın kumandası altında bir süvari birliği gönderdi.

Zeyd uçsuz bucaksız çöller içinde bir müddet dört bir tarafa at sürüp her yeri araştırdıktan sonra nihayet Mekkelilerin kervanını uzaktan gördü. Kervan geceyi geçirmek üzere bir kuyunun yanı başında mola vermişti. Zeyd ertesi sabah şafak sökerken kervana o kuyu başında baskın yaptı. Ebû Süfyân ile arkadaşları develerine atladıkları gibi selameti kaçmakta buldular; fakat kılavuz Zeyd'in eline geçti. Zeyd kılavuzu ganimetlerle birlikte Medine'ye getirdi. Hz. Peygamber ganimetten hissesini aldı; kılavuza gelince, Müslüman oldu ve müminler ordusuna katıldı.

Yedinci sefer Ebû Râfiî'nin ortadan kaldırılması için tertip olundu. Ebû Râfiî Hayber Kalesi'ndeki Yahudilerin şeyhlerinden biri olup büyük servet sahibi ve çok güzel konuşmasını bilen bir adamdı; üstelik Yahudi şairi Kaab'ın da dostuydu. Kaab'ı katletmiş olan yedi kişinin yedisi de Avs Kabilesi'ne mensuptu. Bunun üzerine Medine'nin ikinci kabilesi olan Hazrac mensuplarından sekiz Ensar bir araya gelip konuştular ve Ebû Râfiî'yi ortadan kaldırmak hususunda mutabık kaldılar. Hazraclıların sekizi de genç, sekizi de gözlerini buaktan esirgemeyecek kadar cesurdu. Sekiz fedai Hayber Kalesine gittiler, gecenin karanlığından istifade ederek kimseye görünmeden kalenin burçlarına tırmandılar; sonra yine kimseye görünmeden Ebû Râfiî'nin karısıyla birlikte yattığı odaya girdiler, onu öldürdükten sonra kaçtılar.

İşte o zaman Medine civarında kâin Yahudileri hakikaten büyük bir korkudur aldı; bir mütareke anlaşması yapma maksadıyla Hz. Muhammed'e geldiler.

Uhud Cengi

Bütün bunlar olup biterken Mekkeliler de boş durmuyorlardı. Mühim bir kuvvet toplayıp bu kuvvetin başına Ebû Süfyân'ı getirmişlerdi. Ebû Süfyân, Kâbe'de muhafaza edilen Hubal putunu da alarak deve sırtında Mekke'den yola çıktı. Ebû Süfyân'ın yanında karısı Hind ile başka on beş kadın da bulunuyordu. Mekke birlikleri Medine'ye giden yola çıkarak onun üzerinden ilerlediler, Medine'ye yaklaştıkları zaman Uhud Dağı'nda mola verip ordugâh kurdular.

Medineliler onları orada bulup mola verdiler. Peygamber yiğitlerini topladıktan sonra cengâverlerin başına geçerek onlara namaz kıldırdı, dualarını ettirdi. Sonra zırhını sırtına geçirdi, yiğitlerin başına geçerek onları Uhud Dağı'na getirdi. Düşman, yanlarından ve arkalarından bir çevirme hareketine girişemesin diye askerlerine, Kureyşlilerin karşısında, sırtlarını dağa verdirerek mevzi aldırıldı. Uhud Dağı'nda bir geçit vardı ki, müşrikler o geçitten geçerek müminleri arkadan sarabilirler, onları ansızın baskına uğratabilirlerdi. Hz. Peygamber o ihtimali düşünerek o geçidin ağzına Muhacirinden elli okçu gönderdi. Onlara şu emri verdi:

"Düşman boğazdan geçmek için size doğru gelirse, hiç aman vermeden üzerlerine ok atışı yapın, onları oklarınızla geri sürün. Yensek de yenilsek de, o boğazı tutun, bir adım dahi gerilemeyin. Ben yardımınıza gelene kadar oradan ayrılmayın."

Resûlullah'ın üzerinde halka biçimi çelik tellerden yapılmış ve dizlerinin altına kadar inen bir zırh ve belindeki kemerinde de iki kılıç vardı. Nihayet iki taraf birbirlerine doğru ilerlemeye başladı.

Ebû Süfyân Mekke askerlerin önlerine geçerek kendisine doğru ilerleyen Medineli cengâverlere şöyle bağırdı:

"Ey Medineliler! Muhammed bizdendir! Biz de onun soyundan, onun ırkındanız. İhtilaf onunla bizim aramızdadır. Dökülecek kan da bizim olmalıdır. Sizinle hiçbir ihtilafımız yoktur. Siz ve biz damarlarımızda aynı kanı taşıyoruz. Mu-

hammed denilen o adamı terk edin ve huzur içinde evlerinize dönün. Bırakın Muhammed'le bizler, Mekke'den gelenler meşgul olalım."

Ensar'dan biri, "Pis köpek!" diye haykırdı. "Git Ebû Süf-yân'la Kureyşlilere söyle, hepimizin kanını çöle akıtmadan Hz. Peygamber'in yüzünü bile göremezsiniz."

Müşriklerin bayrağını taşıyan Kureyşlilerden biri, Kureyşli safları arasından çıkıp Müslüman safları arasında duran Ali bin Ebû Tâlib'in karşısına dikildi. Kılıcını çekip Ali'ye doğru sallayarak:

"Ali, sizden can vereceklerin Cennete, bizden can verenlerin Cehenneme gideceklerini söylüyorsun!" diye bağırdı. "Cesaretin varsa karşıma çık, dövüşelim. Ya sen kılıcınla benim Cehenneme gitmeme yardım edersin, ya da ben seni Cennete kavuştururum."

Ali, "Cenâb-ı Hak şahit ya!" diye mukabele etti. "Seni Cehenneme göndereceğim."

Sonra iki adam boğalar gibi dövüşmeye başladılar. Ali kılıcıyla adama karşı bir hamle yaptı, savurduğu kılıç Kureyşlinin bacağına isabet etti. Adam öteki elinde tuttuğu sancakla birlikte yere yıkıldı. Fakat tam o sırada Kureyşli safları arasından fırlayan başka biri sancağı düştüğü yerden kaldırdı. Bu gelen ilkinin akrabasıydı. Yerde kıvranan Kureyşli yanına gelen hışmına, "Sağ ol, yeğenim!" diye bağırdı.

Fakat Ali, onu, "Ben seni Cehenneme bile layık görnem," diye kendi haline bıraktı. Hz. Peygamber onun bu sözlerini duymuştu; dudaklarında tatlı bir tebessüm belirdi. Ali tekrar Müslüman safları arasındaki yerine döndü. O zaman Hz. Peygamber müminlere hücum emrini verdi.

"Hücum, ey Cenâb-ı Hakk'ın süvarileri!" diye haykırdı.

"Cennet, kapıları ardına kadar açılmış, sizi bekliyor."

Biraz sonra tekrar müminler onun şöyle haykırdığını duyular:

"Cennet kılıçların gölgesindedir."

Müminler bir dalga gibi Kureyşlilere doğru hamlede bulundular. Müşrikler ilk darbeyi yedikleri zaman şaşkınlıktan

dağıldılar, kaçışmaya başladılar. Kureyşlilerin geride bıraktığı kadınlar, kocaları ve hısımlarıyla birlikte kaçamayınca eteklerini toplayarak bir tepenin yamacına tırmandılar. Orada cenk sona erip Müslümanların kendilerini esir alacakları anı beklemeye başladılar.

Ömer bilahare, "Ebû Süfyân'ın karısı Hind'i eteklerini toplamış deli gibi tepenin yamacından yukarı tırmanırken gördüm," diye anlattı. "Ayak bileklerine bir sürü gümüş bilezikler takmıştı. Şu Hind hakikaten sağlam yapılı, ceylan gibi bir kadındır."

Fakat müminler az sonra takipten vazgeçip ganimetleri toplamaya başladılar. Hz. Peygamber'in Uhud Dağı'ndaki geçidin başını muhafazaya memur etmiş olduğu elli okçu aşagıda Kureyşlilerin karargâhının dindaşları arasında nasıl yağma edildiğini görmüşlerdi. Çok geçmeden, "Düşman kaçtı. Dindaşlarımız ganimetleri paylaşıyor. Biz burada beklerken ellerimiz boş mu kalacak?" diye mırıldanmaya başladılar. Bunun üzerine içlerinden otuz kişi geçidin başındaki mevzilerini terk ederek yağmaya katılmaya gittiler. Fakat geride kalan yirmi cengâver bulundukları mevzileri terk etmediler.

Tam o sırada Kureyşlilerden Hâlid bin Velîd dağın yamacını tırmanmıştı. Yanında iki yüzden fazla Kureyşli muharip vardı. Geçidin ağzına varınca karşılarında buldukları yirmi okçuyu kısa zamanda ok yağmurlarıyla biçtiler. Sonra geçidi geçerek yalın kılıç, Müslüman kuvvetlerine arkadan hücumla geçtiler. Kureyşli süvarilerden biri atını doludizgin sürerek hâlâ kaçmakta olan Ebû Süfyân'ın ardından yetişti; ona Hâlid'in, Müslümanları arkadan tuzağa düşürmüş olduğunu bildirdi. Ebû Süfyân bu haber üzerine kaçan Kureyşlileri tekrar topladı. Kureyşliler içlerine yeniden bir savaş azmi dolmuş olarak geri döndüler. Müslümanlar ise Kureyşlilerin sancaklarının cenk meydanında tekrar dalgalanmaya başladığını ve Hâlid'in geçidi aşip Müslümanları arkadan vurmaya başladığını gördükleri zaman derhal ricate başladılar.

Hz. Peygamber, kendisine yakın olanlara:

“Benim etrafıma toplanın!” diye haykırdı. Sonra hâlâ dayatmakta olan müminlere de haykırdı.

Fakat Peygamber’i dinleyen olmadı. Ebû Bekir ile Ömer yaranmışlar, Osman da ricat etmişti. Nihayet Ali savaşa savaşa Peygamber’in birkaç kişi ile birlikte tutunduğu yere kadar varmaya muvaffak oldu.

“Ya Resûlullah, kılıcım kırıldı!” diye haykırdı.

Bunun üzerine Hz. Muhammed beline asılı iki kılıçtan biri olan Zülfikar’ı çekti. Onu Ali’ye vererek, “Benim kılıcımı kullan, Ya Ali!” dedi.

Ali Zülfikar’ı aldıktan sonra tekrar düşman safları arasına atıldı, müşrikleri kılıçtan geçirmeye başladı.

O zaman Peygamber, “Dünyada Zülfikar gibi bir kılıç, Ali gibi bir yiğit daha yoktur,” diye bağırdı.

Bütün cansiperane gayretlere rağmen, müşrikler yavaş yavaş vaziyeti kendi lehlerine çevirmeye başlamışlardı. Vaziyet Kureyşlilerin lehine dönmeye başlayınca dağın yamaçlarına tırmanmış olan Kureyşli kadınlar dümbelekler çalarak yamaçlardan aşağı inmeye başlamışlardı. Kadınların arasında bulunan Ebû Süfyân’ın karısı Hind sevincinden hem raks ediyor hem de şarkı söylüyordu:

*“Deyster’in kızları derler bize;
şilteler üzerinde geçer ömrümüz;
Boyunlarımız incilerle süslü;
misk kokar zülüflerimiz.”*

Hind, Uhud Dağı’na doğru yola çıktığı zaman, Hz. Peygamber’in amcası Hamza’yı katlettiği takdirde üzerindeki bütün mücevherleri kendisine vereceğine Habeşli kölesine tekrar tekrar söz vermiş ve onu kandırmaya muvaffak olmuştu.

Kadınlar Uhud’un yamaçlarından aşağı inip de savaş tekrar başladığı zaman, Hind kölesini arayıp buldu. Üzerindeki bütün mücevherleri ve kıymetli eşyaları birer birer çıkarıp Habeşlinin önüne yığıdı. Sonra ona, “İşte hepsi senin!” diye haykırdı. “Ben sözümü tutuyorum. Haydi sen de sözünü tut, bakalım.”

Bunun üzerine köle bir mızrak alıp cenk meydanında Hamza'yı aramaya koyuldu. Nihayet onu bir müşrikle bir ölüm kalım mücadelesi yaparken buldu. Mızrağını kaldırdığı gibi Hamza'ya fırlattı. Hamza mızrağı karnına yiyince olduğu yerde sallandı; bir kaç adım attıktan sonra yıkıldı. Köle hemen onun yanına geldi, mızrağı çıkarıp ona bir darbe daha indirdi. Bu ikinci darbe üzerine Hamza şehit oldu. O zaman Habeşli Hind'in yanına dönüp onun mücevherlerini aldı, cenk meydanını terk edip geride bıraktıklarının yanına döndü.

Tam o sırada Hz. Peygamber'in yanı başında duran Hafız Mus'ab bir okla vurularak şehit düştü. Elinde tuttuğu sancak onunla birlikte devrildi, sancağın ucu düşerken Hz. Muhammed'in başını yaraladı. Sonra birden yıldırım hızıyla gelen bir kaya parçası Resûlullah'ın ağzına isabet edip onun ön iki dişini kırdı. Bu arada Hz. Peygamber'in yarılan alt dudağından sakalına kan sızmaya başlamıştı. İkinci bir kaya parçası biraz sonra Peygamber'in iki kaşını arasına isabet etti, gözleri ve yüzü kan revan içinde kaldı. Bu sırada Kureyşlilerin hücumlarına karşı bir kaya gibi duran Müslüman saflarına çok yaklaşan müşriklerden biri Peygamber'in sağ kalçasına bir kılıç darbesi indirdi. Kılıç Peygamber'in zırhını kesip nüfuz etmemişti, fakat darbenin şiddetinden Peygamber atından aşağı düştü. Sırtındaki zırh çok ağır olduğu ve saatlerdir kan kaybından çok dermansız kalmış olduğu için düştüğü yerden bir daha ayağa kalkamadı. O zaman onu bir kılıç darbesiyle atından aşağı yuvarlayan müşrik Peygamber'in atının dizginlerini kavradığı gibi, "Muhammedi öldürdüm!" diye haykırma-ya başladı.

Müminler onun bu sözlerini duydukları zaman dehşet içinde kaldılar, sonra dağılıp çekilmeye başladılar.

Fakat birkaç dakika sonra Hz. Muhammed kendisine gelmiş bulunuyordu. Dizlerine dayanarak doğruldu. "Ey Müminler, sağım. Resûlullah hayatta, müşriklere karşı savaşıyor!" diye bağırdı. Sa'd bin Ebû Vakkas, Peygamber'inin sesini duyar duymaz onun yanına geldi. Hz. Peygamber, yüzü gözü kan

içinde, bir kenara oturmuştu. Yanında sadece iki kişi vardı. Sa'd önce Peygamber'in ayaklarını öptü, sonra da Peygamber Sa'd'ın ellerini öptü:

"Ya Sa'd, Resûlullah'ın yüzünü kana bulayan insanlar bir daha hayır görürler mi?" diye sordu. "Yanımdan uzaklaşma, Sa'd."

Bunun üzerine Sa'd Peygamber'in yanı başına diz çöktü, kuburluğundaki okları yere boşalttı. Sonra müşrikleri bir ok yağmuruna tuttu. O harıl harıl düşmanı uzaklaştırmaya çalışırken, Peygamber de yerden aldığı okları ona yetiştiriyor ve her ok verişinde: "At Sa'd, neyim varsa senin olsun!" diyordu. Bu sözlerle gayrete gelen Sa'd oklarıyla müşrikleri Hz. Peygamber'den uzaklaştırdı.

Nihayet Hz. Muhammed kendisini toplayarak ayağa kalktı, müminlerin çoğu cenk meydanından kaçıyordu. Peygamberle yanındakiler az ilerdeki bir kum tepesine ulaşmaya muvaffak oldular. Hz. Muhammed tepenin üzerine çıkınca, "Ya müminler!" diye gür bir sesle haykırdı. "Ben ölmedim. Sağım. Resûlullah yanınızdadır." Fakat daha evvel kaçmış olanlar gelip onun etrafında toplanmadılar.

Hız. Peygamber o zaman başını müminlerden birinin omuzuna yaslayarak hıçkırmaya başladı. Biraz sonra Abbas ile Ömer'i gördü. İki adam kumlar üzerinde yatan cesetler ve yaralılar arasında kendisinin cesedini arıyorlardı. Bunun üzerine Hz. Muhammed Ömer'e seslendi. Abbas'la Ömer Resûlullah'ın yanına geldiler. Onun sağ olduğunu görünce son derece sevinmişlerdi.

Hız. Muhammed, "Amca, tepenin üzerinden müminlere haykır!" dedi.

Bunun üzerine Abbas, gür sesiyle, "Ey müminler! Şevke gelin! Cesur olun! Hız. Peygamber sağdır!" diye bağırdı.

O zaman köşede bucakta gizlenmiş olan Müslümanlardan bazıları gizlendikleri yerlerden çıkıp geldiler. Hâlâ canını dişine takmış olarak savaşılan Ali de Abbas'ın dağlarda yankılar yapan gür sesini duymuştu; bunun üzerine Müslümanların yavaş yavaş toplanmaya başlamış oldukları tepeye döndü.

Yere düşmüş sancağı kaldırıp onun tozlarını silkti, göğe kaldırdı. Çok geçmeden Sancak-ı Şerif'in etrafında yüze yakın Müslüman toplanmış bulunuyordu.

Diğer taraftan Ebû Süfyan Müslümanların kendilerini toplayıp yeniden hücumla geçecek hale geldiklerini görmüştü. Fazla cesaret edemediği için, sesini Müslümanlara işittirecek kadar yakın bir yere sokulup, "Bugünlük bu kadar yeter!" diye haykırdı, sonra atının başını çevirip uzaklaştı. Müşrikler Müslümanların savaşmak hususundaki azimlerini görmüş ve daha fazla savaşmaktan bir şey kazanamayacaklarını anlamışlardı. Onun için mücadeleyi bırakarak kendi karargâhlarına çekildiler. Ali, dağın tepesine tırmandığı zaman, onların develerinin yanlarına dönüp küheylanlarını yüklediklerini ve bütün ağırlıklarını alarak Mekke yolunu tuttuklarını sevinçle gördü. Zafer, bütün tehlikeli sarsıntılardan sonra yine müminlerin safında kalmıştı.

O zaman Hz. Muhammed şehitlerin gömülmesini emredip Medine'ye döndü. Şehre girdiği sırada, cami kapısı tarafından feryat figan edenlerin seslerini duydu. Bu ağlamaların sebebini sordu.

Yanındakiler, "Kadınlar Uhud'da can verenler için ağlıyorlar," diye cevap verdiler.

O zaman Peygamber de ağlamaya başladı. "Herkesin ardından ağlayacak biri var, ama Hamza'nın ardından gözyaşı dökcek hiçbir kadın yok!" diyerek ağladı.

O zaman Peygamber'in yakınları Hamza'nın unutulmayıp onun için de gözyaşı döküldüğünü göstermek için kadınlarını Hz. Peygamber'in hanesine gönderdiler. Medine'de, bugün bile, bir ölünün hatırası anılırken Hamza'nın ismini her şeyden evvel zikredip ağlamak bir âdet olmuştur.

* * *

Uhud Cengi'nden bir müddet sonra, Peygamber, Medine kapılarına gayet yakın bir yerde takviye edilmiş köylerinde oturan Nadr Kabilesi'ne mensup Yahudilere haber gönderip şöyle dedi, "Mallarınızı, karılarınızı ve çocuklarınızı alıp gi-

din. Nereye isterseniz gidin, gitmez de yerlerinizde kalırsanız cenge hazır olun!"

Bu sırada müşrik Yahudileri çok karanlık bir akıbetin beklediğini bildiren bir vahiy de geldi. Yahudiler ise Peygamber'in habercisini geri göndermiş ve köylerini terk etmeyeceklerini bildirmişlerdi.

Hz. Peygamber bir müddet daha bekledikten sonra Nadr Kabilesi'ne mensup Yahudilerin oturdukları köyü muhasara etti. Muhasaranın on birinci günü Yahudiler bazı şartlar ileri sürdüler. Bu şartlar kabul edildiği takdirde teslim hazır olduklarını bildirdiler. Hz. Peygamber onların şartlarını kabul etmeyip kendi şartlarını bildirdi: Yahudilerden her hane halkı bir deve yükü eşya alacak ve geri kalan neleri varsa hepsini Müslümanlara bırakacaklardı. Peygamber bu şartları kabul edecek olan Yahudilere dokunmayacak, onların istedikleri yere gitmelerine izin verecekti. Yahudiler Peygamber'in şartlarını kabul ettiler. İleri gelenlerinden bazıları Hayber Kalesi'ne sığındılar, geri kalanları da Suriye'ye göç etti.

"Onlar kaleleri kendilerini Allah'tan koruyacak sanıyorlardı.

Ama Allah onları hiç beklemedikleri bir taraftan vurdu."

(Haşır Sûresi, 2)

"Kur'an'daki mühim bazı kaideler

Senin devrinden evvel de başka devirler geçti.

Dünyayı gez de, Rabbini reddedenlerin akıbetleri ne oldu gör."

"Onlar ki ayakta iken, otururken, yatarken Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılmasını düşünürler de derler:

Ey Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın. Sen tamamıyla münezzehsin. Artık bizi ateş azabından koru."

(Âl-i İmran Sûresi, 191)

“Sana bu kitabı Rabbin gönderdi. Bazı ayetlerinin sabit manaları vardır. Diğerleri de birer kıssadır.

Onların manalarını yalnız Allah bilir. Akil kişiler ise sadece: ‘Biz onun bütününe inanıyor. Tamamı Rabbimizden nazil olmuştur,’ derler.”

(Âl-i İmran Sûresi, 7)

Temizlik

“Ey iman edenler! Sarhoş iken dediğinizi bilmedikçe namaza yaklaşmayın. Cünüp halinde de gusül edinceye kadar böyle. Meğerki yolda olasınız.

Eğer keyifsiz veya yolcu iseniz yahut biriniz ayakyolundan gelerseniz veya kadınlara dokunmuş iseniz su da bulmazsanız pak olan yeryüzünün temiz olan şeyi ile teyemmüm edin. Artık yüzlerinize, ellerinize sürün. Çünkü Allah affeden, yargılayan bir zattır.”

(Nisâ Sûresi, 43)

Hac

“Halk için ilk önce konulan beyt Mekke’deki beyttir. Onun hayır ve bereketi çoktur.

O âlemlere aynı hidayettir. Orada hürmete ait açık alametler, İbrahim’in makamı vardır.

Her kim oraya girerse taarruzdan emin olur.

Onu haccetmeye yol bulabilen insanlara haccetmek Allah’a karşı bir borçtur.”

(Âl-i İmran Sûresi, 96-97)

Cinayet

“Bir mümine diğer bir mümini öldürmek yakışmaz. Meğer ki yanlışlıkla ola.

Kim ki bir mümini yanlışlıkla öldürürse bir mümin kul azat etmek, kan bahasını varislere vermek lâzımdır. Meğer ki onlar kan bahasını bağışlayalar.

Eğer maktul, mümin öldüğü halde düşmanınız olan bir cemaatten olup imana gelmiş ise yine bir mümin kul azat etmek yeter.

Şayet aranızda misak bulunan bir kavimden ise vârislerine kan bahasını teslim ve bir mümin kulu azat etmek lâzım olur. Kudreti olmayana biribiri ardınca iki ay oruç tutmak elverir. Bu hüküm allah tarafından tövbenin kabulü içindir. Allah hakkile âlimdir. Hakimdir.

Kim ki bir mümini kasten haksız yere öldürse onun cezası cehennemdir. O orada daimdir. Allah ona öfkelenmiş, lanet eylemiş, büyük bir azap da hazırlamıştır."

(Nisâ Sûresi, 92-93)

Mal, Mülk ve Miras

"Ey nas! Rabbinizden sakının ki sizi bir tek nefisten yaratmış, ondan da zevcesini vücuda getirmiş ve onlardan bir çok erkek, kadın türetmiştir. İsmi zikir ile yekdiğerinize müracaat ettiğiniz Allahtan, hısımlıklardan sakının. Çünkü Allah her an sizi gözetir.

Yetimlere, baliğ olunca mallarını verin, pak olmayanı pak ile değiştirmeyin. Yetimlerin mallarını mallarınıza karıştırmakla mallarını yemeyin. Bu, muhakkak büyük bir cürümdür.

Yetim kızları almak hususunda adalet icra etmemekten korkarsanız hoşlandığınız kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâh edin. Aralarında insafta bulunmamaktan korkarsanız bir ile veya memlukünüz olan cariye ile iktifa edin. Bu husus adaletten dönmemeye daha yakındır.

Kadınlara mehirlerini hoşlukla verin. Eğer onlar gönül hoşluğu ile size bir şeyler bağışlarsa onu afiyetle yiyin.

Allahın, maişetinize kıvam kıldığı emvalinizi elinizdeki yetim mallarını anaklara vermeyin. Onları o mallardan yedin, giydirin, hatırlarını okşayın."

(Nisâ Sûresi, 5)

"Allah çocuklarınız hakkında erkek için iki kız hissesi kadar hüküm eder.

Bir kadın ise yarısı onundur.

Eğer onlar ikiden ziyade kadın ise bırakılan malın üçte ikisi onlarındır. Şayet meyyitin bir çocuğu varsa ebeveynin her birine terekenin altıda biri verilir.

Meyyitin hiçbir çocuğu olmayıp da ebeveyni varis iseler üçte biri anasınındır.

Erkek kadın kardeşleri var ise altıda biri anasınındır.

Bütün bunlar ahkâm etmiş olduğu vasiyeti tenfizden veya borcu ödendikten sonradır.

Zevcelerinizin çocuğu yok ise terekelerinin yarısı sizindir; şayet çocuğu varsa dörtte biri sizindir. Bu ahkâm da ettikleri vasiyeti tenfizden veya borcu edadan sonradır.

Eğer çocuğunuz yoksa terekelerinizin dörtte biri zevcelerinizindir. Yine bu ahkâm ettiğiniz vasiyeti tenfizden veya borcu edadan sonradır. Eğer irs, aranan erkek veya kadın, çocuğu, babası olma, yan kimse olursa ana bir erkek veya kız kardeş bulunursa bunların her birine altıda bir verilir. Eğer bunlar birden ziyade iseler üçte birde ortak olurlar. Keza bu ahkâm ettiği vasiyeti tenfizden veya borcu edadan sonradır. Bu da zarar vermeksizin olmalıdır. Allah tarafından size bir vasiyettir.

İşte Allah'ın hududu. Kim ki Allah'a, peygamberine itaat ederse Allah onu, orada daim kalmak üzere, altından ırmaklar akar uçmalara sokar, büyük feyz ve necat bulur."

(Nisâ Sûresi, 11-13)

Cemaat ve Aile

"Allah'ın, erkekleri kadınlara müreccah tutmasından, erkeklerin mallarından harç etmelerinden naşı erkekler kadınlar üzerinde aile reisidir.

Saliha olan kadınlar, itaatli olanlar Allah'ın koruması ile zevçlerinin gaybubetinde anları koruyanlardır.

Onların serkeşliklerinden korkarsanız onlara nasihat edin, onları yataklarda yalnız bırakın, döğün, fakat size ita-

at ederlerse artık onlara yol aramayın. Çünkü Allah yücedir, büyüktür.

Eğer zevç ile zevce arasında ayrılıktan endişe ederseniz kendilerine kadının ailesinden bir, erkeğin ailesinden de bir hakem gönderin; bunlar aralarını bulmak isterlerse Allah onları uyuşmaya muvaffak kılar. Çünkü Allah hakkıyla âlimdir, haberdardır.”

(Nisâ Sûresi, 34-35)

“Kadınlarınızdan fuhuş irtikâp edenler hakkında kendinizden dört şahit isteyin. Eğer şahitler şehadet ederlerse, onları, ölünceye kadar veya Allah onlara kurtulmak için bir yol buluncaya kadar evlerde alıkoyun.

Sizlerden fuhuş irtikâp eden iki kişiyi tevbih ile incitin. Eğer o ikisi de tövbe edip islahı hal eylerse onları incitmeden vazgeçin. Çünkü Allah tevaptır, rahimdir.”

(Nisâ Sûresi, 15-16)

Müminler, Hz. Peygamber’in kendileriyle nikâhlanıp izdivaç ettiği on bir kadının isimleri üzerinde ittifak ediyorlar: Peygamber’in birinci zevcesi Hatice idi; ikincisi fakir Müminlerden Sakra’nın dul zevcesi olan ve Peygamber’in Hatice’nin vefatından sonra nikâhladığı Saude; üçüncüsü Ayşe, dördüncüsü Ömer’in kızı ve Bedir Cengi’nde şehit düşen Hüneys’in dul eşi Hafize, dördüncüsü cömertliğinden ve diğerkâmlığından dolayı kendisine Fakirlerin Anası unvanı verilmiş olan Zeyneb, (ki iki defa dul kalmıştı. Birinci zevci Bedir, ikincisi de Uhud Cenginde şehit düşmüştü.) Altıncısı Muhammed’in yeğeni olan ve Uhud’da aldığı yaradan bir müddet sonra can veren Ebû Selâme’nin dul eşi Ümmü Selâme, yedincisi Zeyd’in boşanmış olduğu Cehş’in kızı Zeyneb’ti. Hz. Peygamber, bir müddet sonra, Mustalîk’in satın alıp bilahare azat ettiği kölelerinden Züveyre ile evlendi; dokuzuncu olarak Habeşistan’da ihtida edip Hristiyan olarak ölen eski bir Müslümanın dul karısı Ümmü Habibe, onuncu olarak Hayber Kalesi fethinde

esir alınan Yahudi kızlarından Safiye ve nihayet iki defa dul kalmış olan Meymune adında bir kadınla evlendi.

Bu zevcelerinden başka Hz. Peygamber'in cariyeleri de vardı: Mısır hükümdarının kendisine hediye olarak göndermiş bulunduğu Kıpti Meryem, Kureyza Kabilesi'nden alınan ganimet arasında bulunan Yahudi kölelerden Reyhane, yine harp ganimetleri arasında alınan bir diğer köle ve nihayet Cehş'in kızı Zeyneb'in Peygamber'e hediye olarak vermiş olduğu dördüncü bir kadın.

Hendek Gazvesi

Müslümanlığın ağır ağır da olsa yayılmaya başlamasından müthiş endişeye kapılan Yahudi ileri gelenleri bir an evvel Peygamber'le hesaplaşmak gerektiğine karar vermişlerdi. Bu sebeple Peygamber'e karşı savaşmak için dört bir yana başvurarak yardım istediler. Yardım talebi üzerine Mekke'de kâin Kureyşliler Yahudi şeyhleriyle bu mesele üzerinde görüşüp mutabık kaldılar. İki taraf aralarında bir anlaşma imzaladılar. Bu anlaşmanın altına bazı göçebe kabileler de imzalarını koydular.

Hız. Peygamber, Yahudilerle Kureyşlilerin kendisiyle savaşmak hususundaki hazırlıklarını haber alır almaz, derhal Mekke'de bulunan Selman adında bir Fârisi'nin tavsiyesi üzerine Mekke tarafında yirmi arşın en ve yirmi arşın derinlikte çepeçevre bir hendek kazılmasını emretti. Hendeğin kazılması esnasında Peygamber işçilerle bizzat birlikte çalıştı. Bir yandan hendek kazarken bir yandan da şu satırları terennüm ediyordu:

*"Hakiki hayat yok hiçbir yerde, Cennettekinden başka.
Ensar'la Muhacirine rahim ol, Rabbim."*

Müminler de hendek kazarken onun beyitlerine şu beyitlerle mukabele ediyorlardı:

*"Biz Muhammed yoluna vakfettik canımızı.
Son nefese kadar onun düşmanlarıyla savaşacağız."*

Bir ay içinde hendeğin kazılması tamamlandı. Müşrikler, Medine'ye hücumla geldiği zaman onu çepeçevre çeviren hendeği görünce şaşırıp kaldılar. Hendekleri aşamadıkları için her gün şafakla toplanıp bütün günlerini Medine kapılarının karşısında mevzi alarak beklemekle geçirdiler. Fakat Kureyşliler Medinelileri şehirden dışarı çekip onları tuzağa düşürmeye niyetli oldukları için müminlerden kimse onların tuzağına düşmedi. Mekkeliler tam yirmi altı gün bir savaşa girişmeden Medine kapılarının karşısında boş yere beklediler. Sonra Cenâb-ı Hak yirmi yedinci gün onlara birdenbire gece vakti bir kum fırtınası gönderdi. Fırtına Kureyşlilerin çadırlarını uçurup başlarına geçirdi. Bunun üzerine Ebû Süfyân muhasaradan vazgeçmeye karar verdi. Müşrikler bütün ağırlıklarını geride bırakarak hemen o gece yola çıktılar. Onlarla birlikte gelen göçebe Araplar da Kureyşlilerle beraber kaçtı.

* * *

O günlerde bir gün Cebrâil, Hz. Peygamber'e şunları söyledi: "Cenâb-ı Hak Kureyza Kabilesi'ne mensup Yahudilerin işini bitirmeden silahlarını bırakmamamı buyuruyor."

Bunun üzerine Hz. Muhammed Kureyza Kabilesi Yahudilerinin barındıkları köyü muhasara etti. Yirmi beş gün süren bir muhasaradan sonra Yahudiler surları ardında gizlendikleri yerden çıkıp, "Teslim olacağız. Yalnız bize hüsnü muamele et ve canlarımızı bağışla," dediler.

H. Peygamber onlara, "Sizin akıbetinizin tayinini Sa'd bin Muâz'a bırakıyorum," diye cevap verdi. "Hakkınızda hükmü o versin."

Peygamber'in yakınlarından olan Sa'd, Yahudilerin kalelerinin surlarından atılan bir okla elinden yaralanmıştı, kanı bir türlü dinmek bilmiyordu. Hz. Peygamber, Yahudiler hakkındaki kararı kendisine bıraktığı zaman, Sa'd bin Muâz, "Cümlesini kılıçtan geçirin," diye emretti. "Mallarını aranızda paylaşın. Kadınlarla çocukları da esir edin."

O zaman Peygamber, "Cenâb-ı Hakk'ın iradesine uygun olarak size ölüm reva görüldü," diye buyurdu.

Bunun üzerine muharipler kılıçtan geçirildi; müminler ganimeti aralarında bölüştüler. Peygamber ganimetten beşte bir hisse ile Reyhane adında bir Yahudi kızını aldı. Geri kalanları müminler arasında pay etti. Her yaya muharibe bir, her süvâriye de iki hisse pay verdi.

Hz. Muhammed ondan sonra Leyhen Kabilesi üzerine yürüdü; fakat o kabiledaki Araplar onun gelişini haber aldıklarında memleketlerinin dağlarına kaçtılar. O zaman Hz. Muhammed Mustalik Kabilesi'ne karşı yürüdü. Onlardan çok fazla ganimet ele geçirdi, onların kadınlarıyla çocuklarını esir olarak geri getirdi.

* * *

Selâme bin Akva şu kıssayı anlatıyor:

“Bir defasında Peygamber'in kölesiyle ben, Resûlullah'ın develerini alıp çayıra çıkarmıştık. Otlakta gece uyurken karanlıkta birden atlı bir kafilenin bize baskına geldiğini gösteren gürültüler, nal sesleri işittik. Gelenlerin başında Abdurrahman bin Üveyne bulunuyordu. Abdurrahman sığırtmaçlardan birini öldürdü, yanındaki süvarilerle birlikte sürüleri önüne katarak alıp götürdü. O zaman köleye atımın koşumlarını vurmasını söyledim, sonra da atıma atladığım gibi davarlarının çalınmış olduğunu Hz. Peygamber'e haber vermeye gittim. Yol boyunca bir tepeye tırmanıp zirveye çıktıktan sonra yüzümü Medine'ye doğru çevirdim ve, “Baskın!” diye haykırdım. Üç defa haykırdıktan sonra çapulcuların peşine düştüm.

Kılıcımı çekmiştim. Yanımda oklarımla yayım da vardı. Kılıcım ve oklarımla çapulcuların atlarını yaralayabilirdim. Onlara yaklaştığım zaman atlarına ok atmaya başladım. Bana en az otuz mızrak attılar, fakat hiçbirini isabet ettiremediler. Takip çok uzun sürdü. Nihayet kaçanlar atlarının yüklerini hafifletmek için eyerlerine bağlı fazla ağırlıkları ve en sonunda da cübbelerini sırtlarından çıkarıp atmaya başladılar. Yol boyunca yanından geçtiğim her cübbenin üzerine rüzgârdan uçmasını diye bir taş atarak ilerledim. Bu cübbeleri Hz. Mu-

hammed'le akıncıları gördükleri zaman bizi hangi istikamette takip etmek gerektiğini bileceklerdi.

Nihayet ertesi gün öğleye doğru Peygamber'in süvarilerinin bazılarının arkadan bana yetişmek üzere olduklarını gördüm. Cübbeleri ve izlerimizi takip ederek bizi bulmuşlardı. Gelenlerin başında Esed Kabilesi'nden Ahram'ı görüyordum. Ahram diğerlerinden epeyi açılmış, çok önden geliyordu. Çapulcular benim arkamdan gelenleri gördükleri zaman tabanları yağladılar. O zaman koşup hemen Ahram'ın atının dizginlerine yapıştım.

"Dikkatli ol," dedim. "Yoksa çok fazla açılacaksın, onlar o zaman seni vururlar ve geriyle irtibatın kesilir."

Sonra ona Peygamber'le diğer süvariler gelene kadar beklemesi için nasihatte bulundum.

Ahram, "Selâme," diye bana cevap verdi, "Cenâb-ı Hakk'a ve Kıyamet Günü'ne inanıyorsan, Cennetin ve Cehennem'in bir hakikat olduğuna kaniysen bana mâni olma. Şehadetle benim arama girme."

O zaman onun atının dizginlerini bıraktım. Ahram serbest kalınca doludizgin Abdurrahman'la öteki çapulcuların peşlerinden gitti. Abdurrahman'la adamlarından biri atlarının başlarını çevirip ona hücum ettiler. Kılıçlarını çekerek birbirlerine girdiler. Ahram bir kılıç darbesiyle arzuladığı Cennete kavuştu, ötekilerden birinin de atı yaralandı. O zaman arkadan gelen kuvvetlerin öncüsü olarak atımı sürüdüm. Abdurrahman'la adamları ilerde yol üzerinde bulunan bir kuyu başında hayvanlarını sulamak niyetindeydiler. Fakat ok atarak onları kuyunun başından uzaklaştırdım. Hayvanlardan ikisini ele geçirdim, onları artık bana yetişmiş olan Resûlullah'la yanındaki beş yüz süvarinin yanına getirdim.

Çapulcuları yakalayıp kendilerine layık oldukları cezayı verdik. Hz. Peygamber bana gösterdiğim cesaret ve şecaatten dolayı o günkü ganimetten hem bir piyade hem de bir süvari hissesi verdi. Gönlümü asıl hoş eden mükâfatı en sonunda gördüm: Medine'ye dönüşte Hz. Peygamber bütün yol boyunca devesinin dizginlerini bana tutturdu.

*"Kâfir olanların iyi amelleri, ovadaki göl gibi görünen se-
raba benzer ki susuz kimse onu su sanır.*

*Ona yakın gelince bir şey bulamaz. Kâfir de öylece aldana-
rak amellerinin yerine Allah'ın cezasını bulur.*

Allah da onun hesap ve cezasını tamamıyla görür.

Allah hesapta çabuktur."

(Nur Sûresi, 39)

Hudeybiye Mütarekesi

Hz. Peygamber nihayet Hac farizasını ifa maksadıyla Mek-
ke'ye gitmeye karar vermişti. Yanında tepeden tırnağa kadar
silahlı yedi yüz kişiyle yola çıktı. Süvariler yanlarında kur-
banlık olarak yetmiş deve götürüyorlardı. Fakat Mekkeliler
onların yaklaştıklarını haber alır almaz silahlarını kapıp
Müslümanları karşılamaya gittiler. Hz. Peygamber o sırada
Mekke havalisinde Mina yakınında Hudeybiye denilen yerde
mola vermiş bulunuyordu.

Mekke'nin ileri gelen asillerinden Arva, Müslümanların
karargâhına geldi ve Hz. Muhammed'i orada bir halka halin-
de çepeçevre oturmuş müminlerin yanında buldu. Cengâver
Mugeyre kılıcına dayanmış, Hz. Peygamber'in önünde nöbet
bekliyordu. Arva manzarayı görünce şaşırıp kalmıştı. Fakat
yine de kendisini toparlayarak şöyle dedi:

"Muhammed, Kureyşlilere karşı daha ne kadar cenk ede-
ceksin? Kimse kendi soyundan bir hükümdar veya şeyhe senin
kadar uzun zaman savaşmış ve senin kadar kardeş kanının
dökülmesine sebep olmuş bir kimseyi hatırlamıyor. Bu ya-
bancılardan ne gibi bir hayır umuyorsun? Yanındakiler senin
soyundan, senin kanından, senin kabilenden değil. Onlardan
ne umuyorsun? Bir gün gelecek, sana ihanet edecekler, sonun
kötü olacak."

O zaman Ebû Bekir daha fazla dayanamadı:

"Senin dilini koparıp putlarının önüne atmalı," diye hay-
kırdı.

Ömer de kendisini tutamamıştı. Yerinden fırladığı gibi Arva'ya bir yumruk attı. Öteki müminler de gazaba gelmişlerdi. Kalkıp Arva'yı ellerine geçirdiler. "Ne, sen herkesi kendin gibi mi sanırsın, kuduz köpek?" diye bağırıyorlar. "Biz Resûlullah'ın sizin gibi terk eder miyiz sanırsın? Ona yalancı deyip kendi memleketinden kovan senin gibiler değil miydi?" Onu hemen oracıkta öldürmeye azmetmiş oldukları muhakkaktı.

Arva konuşmaya çalıştı; fakat muvaffak olamayınca ellerini Peygamber'e doğru uzattı. Fakat o zaman da Mugeyre kılıcını kaldırdığı gibi, "Sen kim oluyorsun da Allah'ın Resûlüne karşı el sallıyorsun?" diye haykırdı. Tam o anda Hz. Peygamber, "Siz Arapları bana bırakın, ben onlarla konuşurum," diyerek müdahale etti.

Bunun üzerine müminler Arva'yı serbest bıraktılar. Muhammed onunla yalnız görüştü. O görüşmeden sonra Arva Mekke'ye döndü.

Arva Mekke'ye dönünce Mekke'nin ileri gelenlerini topladı:

"Ey Mekkeliler," dedi, "bilirsiniz, hayatımda pek çok ulu hükümdar görmüşümdür. Fakat bugüne dek, Muhammed kadar itaat edilen hiçbir hükümdar görmedim. Kureyş'in asilleriyle Arap şeyhlerini yere bağdaş kurup oturmuş, onun önünde nöbet bekler gördüm. Muhammed belki bir söz söyler diye derin bir sessizlik içinde, birbirleriyle konuşmadan, sağa sola bakmadan derin bir sessizlik içinde bekliyor, Peygamberlerinin ağzından çıkacak sözleri duymaya çalışıyorlar. Tükürse yerden tükürüğünü toplayacaklar. Hepsi de onun öl dediği yerde can vermeye hazır. İşte o Muhammed'in sizden bir isteği var, sizinle çatışmadan istediği Arap Kabillesi'ne karşı sefer yapmak, cenk etmek istiyor ve ayrıca yanındaki müminlerin Hac için Mekke'ye gelmesine müsaade etmenizi istiyor."

O zaman Kureyşliler Hz. Peygamber'e bu talebine karşılık bir cevap gönderdiler. Bildirdikleri şartlar şunlardı: O sene Mekke'ye girmesine izin vermiyorlar, Mekke'ye girmeden geri dönmesini istiyorlardı. Fakat ertesi yıl Mekkeliler aynı gün-

lerde üç gün için şehri boşaltacaklardı. O üç gün zarfında Peygamberle dindaşları silahtsız olarak Mekke'ye girip Hac farızasını ifa için gerekenleri yapmakta serbest olacaklardı. Üçüncü günün nihayetinde de şehirden çıkıp gideceklerdi. İki taraf arasında on senelik bir mütareke imzalanacaktı. Bu mütarekenin hükümlerine göre iki taraf da yekdiğerinin düşmanlarına silah veya adam vererek yardım etmeyecek; o on sene zarfında Müslüman olmak maksadıyla Medine'ye kaçan her Mekkeli geri gönderilecek ve buna mukabil Mekke'ye kaçan her Müslüman da Medine'ye iade edilecekti.

Hz. Peygamber bu şartları süratle tetkik ettikten sonra teklif edilen mütarekeyi kabul edeceğini bildirdi, fakat Sahabe arasında mırıldanmalar oldu. Ömer, "Muhammed'in Resûlullah olduğunu kabul ediyorum," dedi, "fakat müşrikler tarafından teklif olunan bu kadar ağır şartlı bir mütarekeyi ne diye kabul ettiğine bir türlü akıl erdiremiyorum."

Ebû Bekir, "Bize düşen itaat etmek ve Resûlullah'ın emirlerini yerine getirmektir," dedi. "Üst tarafına karışmak haddimiz değil."

Hz. Muhammed bunun üzerine Kureyş büyüklerinden bazılarına haber gönderip onları bir toplantıya çağırdı. Sonra, mukabil şartlarını kaleme alması için Ali'ye emir verdi. O zaman Ali Kureyşlilerin huzurunda mütareke şartlarını yazmaya şu şekilde başladı:

"Esirgeyen, bağışlayan Tanrı'nın adıyla..." Fakat Kureyşlilerden biri birden onun elini tutup daha fazla yazmasına mâni oldu.

"Biz öyle esirgeyen veya bağışlayan bir Tanrı falan tanımayız," dedi. "Eskiden beri bu mütareke ahitlerini nasıl yazmak âdet olmuşsa öyle yaz."

O zaman Ali yeniden yazmaya başladı, *"Allah'ın Resûlü Muhammed ile..."*

Fakat Kureyşî tekrar onun elini tuttu. "Biz onun Peygamberliğine inanmış olsaydık kendisini Kâbe'den ve Mekke'den çıkarmazdık," dedi. "Onun için ahdin başına Muhammed bin Abdullah diye yaz."

Ali, "Katiyen öyle yazmam," diye bağırdı.

O zaman, Hz. Muhammed, "Ali, o kelimelerin üzerini çiz," dedi. "Ben hem Allah'ın Resûlü hem de Abdullah'ın oğluyum." Sonra Ali'nin elinden kalemi aldı. Ona, "Allah'ın Resûlü kelimeleri hangileri?" diye sordu. Ali ona hangileri olduğunu gösterince, Muhammed, Allah'ın Resûlü ibaresinin üzerini kendi eliyle çizip karaladı. Sonra, "Şimdi Muhammed bin Abdullah diye yaz bakayım," dedi.

Ahid tamamen kaleme alındıktan sonra Hz. Muhammed orada hazır bulunan bütün Kureyşli şeyhlere onun altını imzalattı, ardından Sahabenin de imzalarını koydurttu.

Sonra kendi kurbanı olan deveyi kesti ve başını tıraş etti. Müminler Peygamber'in hareket tarzını gördükleri zaman onlar da saçlarını tıraş ettiler ve onun gibi kendi kurbanlarını kendi elleriyle kestiler. Bu hadise Hicretin altıncı senesinde cereyan etti.

* * *

Bir defasında bir şahıs Peygamber'e gelip Allah'ı görmüş olup olmadığına dair kendisine bir sual sordu:

"Ya Resûlullah, siz hiç Cenâb-ı Hakk'ı gördünüz mü?"

Peygamber ona derhal cevap verdi, "Işığımı mı soruyorsun? Işığımı görmek kabil mi? Onu kim görebilir ki?"

"Allah göklerin ve yerin nurudur.

Onun nuru içinde çırağ bulunan bir kandil gibidir ki o çırağ billur kandildedir.

Bu billur kandil sanki parlak bir yıldızdır.

Ne şarkta, ne garpte bitmeyen mübarek bir zeytin ağacından yakılır.

Ona ateş dokunmasa da onun yağı hemen ziya verecek gibidir. O kat kat nurdur.

Allah nuru ile dilediğini hidayete erdirir.

Allah insanlara hidayeti sezmeleri için misaller getirir. Allah her şeyi bilir."

(Nur Sûresi, 35)

Hicretin altıncı yılında Hz. Peygamber sekiz hükümdara sekiz ulakla sekiz mektup göndererek onları Hak Dine davet etti. Mektuplardan biri Mısır'daki Kıptilerin Valisi'ne, biri Suriye Valisi'ne, biri Yemen Prensi'ne, biri Umman Prensi'ne, biri Bahreyn Hükümdarı'na, biri Habeşistan Negüsü'ne, biri Bizans İmparatoru Heraklius'a, biri de İran Hükümdarı'na gönderildi. Hz. Peygamber'in Mısır'daki Kıpti Valisi'ne gönderdiği mektubun meali şuydu:

"Bismillahirrahmanirrahim.

Allah'ın Resûlünden Kıptilerin Reisi Mukavkis'e:

Sizi Hak Din olan İslamiyet'e girmeye davet ederim. Müslüman olduğunuz ve hayatınızı Allah yoluna vakfettiğiniz takdirde ilelebet sulh ve sükûn içinde payidar olacağınızı vadeder ve Allah'ın bu dürüst hareketinizden dolayı sizi taltif edeceğini bildiririm. İslamiyet'i kabul etmediğiniz takdirde bütün Kıptilerin günahı sizin başınızın üzerine olacaktır.

Sizler ve bizler aramızda bir muahede imzalayalım. Biz Müslümanlar Allah'a hiçbir şerik koşmayız ve bizim aramızda Allahtan başka bir varlığa tapanlar yoktur. Bizimle anlaşarak Hak Dine girin. Girmedığınız takdirde şahit olun: Müslümanlık dünyaya yayılacaktır."

Kıpti Vali, Hz. Peygamber'in mektubuna şu cevabı gönderdi:

"Mukaddes kitapların er veya geç yeni bir Peygamber'in zuhur edeceğine dair yazdıkları satırlardan haberdarım; fakat benim kanaatimce yeni Peygamber Mekke havalisinden değil Suriye'den çıkacaktır. Bununla beraber, elçiniz kendisine layık olan merasimle karşılandı, izzet ve ikballe ağırlandı. Size, naçiz bir hediye olarak, Kıptiler arasında çok büyük itibar gören bakire iki kız, bir hilat ve bir de binek katırı hediye gönderiyorum."

Bakirelerden birinin adı Meryem'di; Hz. Peygamber'in ondan bir erkek evladı dünyaya geldi. İbrâhim adı verilen o erkek çocuk iki yaşındayken dünyaya gözlerini yumdu. Diğer

taraftan Habeşistan Negüsü de yıllardır memleketinde barındırdığı Ca'fer bin Ebû Talip'le diğer Müslümanları nihayet geri dönmek için serbest bırakmış ve onlarla birlikte Hz. Peygamber'e birçok hediyeler göndermişti.

* * *

Bu sırada bir vahiy geldi:

"İmran'ın kızı Meryem'i düşün: O bedenini temiz ve pak tuttu, bu sebeple biz ona ruhumuzdan bir şeyler üfürdük. O Rabbinin sözlerine ve onun yazılarına iman etti. Rabbine sadık kaldı."

(Tahrîm Sûresi, 12)

H. Peygamber, yakınlarına sık sık şöyle derdi:

"Kadınlar çarpık bir kaburga kemiğinden yaratılmıştır," derdi, "onları düzeltmeye kalkışırsanız, kemik nasıl kırılırsa öylece kırılırlar. Onun için karılarınıza suhuletle ve müsamaha ile muamele edin."

* * *

"Hâlâ bizimle birlikte savaşmayan o çöl Araplarına de ki: Yakında hepiniz cidale çağrılacak ve çok kudretli hasımlarla savaşmak zorunda kalacaksınız. Onlarla onlara boyun eğdirene kadar savaşacaksınız."

Cenab-ı Hak size çok ganimet nasip kıldı. Onlar sizin olacak."

(Fetih Sûresi, 16)

H. Muhammed, Hicretin yedinci yılında nihayet Hayber Kalesi'ne karşı bir sefere çıktı. Hayber, Yahudilere ait olan bir kaleydi ve Yahudilerin en muhkem kalesiydi; Hayber'in etrafı hurmalıklarla çevrili yedi şatodan müteşekkil, duvarları yüksek ve kalın bir kaleydi.

H. Ali Hayber Savaşı başladıktan sonra kısa bir zaman içinde bu şatolardan üçünü ele geçirdi. Dördüncü ve beşinci şatodakiler, Nadr kabilesi mensuplarına bildirilen şartlar dahilinde teslim olmalarına müsaade edilmeleri için yalva-

rıp gözyaşı döktüler. Hz. Peygamber onların ricalarını kabul etti ve ileri sürdükleri şartlar dahilinde Yahudilerin mal ve mülklerini arkalarında bırakarak Suriye'ye hicret etmelerine müsaade etti, onların canlarını bağışladı.

Geriye teslim olmayan iki şato kalmıştı. Üç gün müddetle o şatoların muhasarası daha da hızlandırıldı; o zaman son iki şatoda hâlâ dayatanlar bazı şartları kabul edildiği takdirde teslim hazır olduklarını bildirdiler. Bu şartlar da şunlardı: Hz. Peygamber, her iki şato müdafilerinin canlarını ve mallarını kendilerine bağışlayacak ve şatolar Müslümanlara teslim edildikten sonra Yahudilerin bahçelerinde ve meyveliklerinde kalmalarına müsaade edecekti. Buna mukabil her sene Yahudiler Hz. Peygamber'in göndereceği mültezimlere mahsullerinin yarısını vereceklerdi. Geri kalan yarısıyla da kendi geçimlerini temine çalışacaklardı.

Hz. Peygamber Yahudilerin ileri sürdüğü bu şartlara rıza gösterdi. Sonra Hayber'in son iki şatosunda mahsur vaziyette bulunan Yahudilerle kendisi arasında yapılacak ahdin ahkâmını Hz. Ali'ye kaleme aldırdı.

Ahit iki taraf arasında imzalanıp da ilk ele geçirilen beş kaleden alınan ganimet Müslümanlar arasında paylaşılırken Hz. Muhammed ganimetten hisse almadı. Yalnız Safiye adında bir Yahudi kızını kendi hizmeti için alıkoydu ve bilahare Safiye ile evlendi.

Hayber Kalesi düştükten sonra civarda bulunan Fedak Kalesi'ne sığınmış olan Yahudiler Hayber'deki son iki şatoya tanınmış olan şartlar kendilerine de tanındığı takdirde teslim hazır bulunduklarını bir haberciyle Hz. Peygamber'e bildirdiler. Hz. Peygamber o şartları da kabul etti. Fedak Kalesiyle yapılan anlaşma mucibince elde edilecek iradı da Hz. Muhammed kendi ve hanesi halkının ihtiyaçları ile sadaka ve hediyeler faslına tahsis etti. Fedak Kalesi muharipleri Müslümanlarla savaşa kalkışmamış oldukları için kale teslim olduktan sonra kimsenin malına yan bakılmamış ve tabi ganimet diye bir şey mevzubahis olmamıştı. Yalnız kalenin

yıllık haracı bundan böyle Hz. Peygamber ile ailesi efradının masraflarını karşılama hususuna tahsis olundu. Sonra Hz. Muhammed Bedel Berzahındaki büyük vaha istikametinde yigitlerini harekete geçirdi. Büyük vaha teslim olduğu zaman Hz. Peygamber vaha dahilindeki bütün mal ve mülke el koyup onları ganimet olarak müminler arasında dağıttı.

* * *

İşte Resûlullah o sene içinde ilk defa bir kürsü yahut minber yaptırdı ve ilk defa o sene kürsüye çıkarak müminlere vaazlarda bulunmaya başladı. O zamana kadar hep Müslümanların toplandıkları bahçe veya meydanlarda ayakta durup esasına dayanarak veyahut da Medine'deki cami bitişiğinde inşa edilmiş kulübesinin önünde hurma ağacından yapılmış sütunlara sırtını dayayarak vaaz ederdi.

* * *

İlk Hac

Hz. Peygamber'in Mekke'den hicretinin yedinci yılı sona ererken Resûlullah mübarek yerleri ziyaret ile Hac farızasını ifa için Mekke yolculuğuna hazırlanmaya başladı. Hz. Peygamber'e kalpleri, kafaları ve bütün varlıklarıyla bağlanmış olan Müslümanlar da Peygamberleriyle birlikte çöllere düştüler. Hz. Peygamber'e bu ilk Hac seferinde refakat eden Müslümanların sayısı bin iki yüze baliğ oluyordu.

Kureyşliler bir yıl evvel imzalanan ahide göre sözlerini tutarak Mekke'yi tamamen tahliye etmiş ve müminlerin yürüyüşünü seyretmek için Mekke dışındaki tepelere çıkmış veya yine şehir dışındaki meydanlarda toplanmışlardı.

Hz. Peygamber Mekke'ye devesinin sırtında girdi. Resûlullah'ın devesinin dizginlerini tutan bir şair, Peygamber şehre girerken şu kıtaları terennüm ediyordu:

“Müşrikler, çekilin yoldan. Peygamber’in yolundan çekilin. Rabbim, O’nun sözlerinden eminiz. Tanrı’nın hakikati ondadır.

O’na gelen vahiylerle muntazırız. Vahiyyelerin emri üzere vuruşuruz.

Kılıcımız indiği yerde başı gövdeden ayırır.

Kılıcımızın darbesi eski dostluklara son verir.”

Hız. Muhammed mutat üzere, Kâbe’nin etrafını dönerek do-laştı; müminler de onun ardından aynı hareketleri tekrar et-tiler. Hız. Peygamber Kâbe ziyaretini tamamladıktan sonra Müslümanlar kurdukları karargâhta üç gün kaldılar. Üçüncü gün kurbanlık olarak getirmiş oldukları develeri kestiler; bu şekilde Hac sona erdi. Dördüncü gün de, Resûlullah, bin iki yüz Hacıyla birlikte Medine’ye dönmek üzere Mekke’den yola çıktı.

Allah, Peygamberinin rüyalarını gerçek kıldı. Müşrikler için ne acı bir manzara.

* * *

Bizanslılarla İlk Cenk Yapılıyor

Bizans İmparatorluğu’nun maaşlı müttetiklerinden bir ka-bile reisi, Hız. Peygamber’in mektubunu Suriye Valisi’ne götü-ren elçiyi öldürmüştü.

Resûlullah, Suriye Valisi’ne gönderdiği elçinin katli haberi-ni alır almaz hemen Suriye üzerine sefer yapmak için üç bin kişi seçti; sonra evlatlığı Zeyd’i o kuvvetlerin başına kumandan tayin etti. Uhud’da Müslümanları mağlubiyetin eşiğine kadar götürmüş olan Mekkeli kuvvetlerin kumandanı Hâlid bin Velid de ilk Hacdân sonra Medine’ye gelerek Müslüman olmuştu. Hâlid de Müslüman elçisini öldüren kabile reisine karşı sefere gönderilen kuvvetlere katıldı. Müminler atlarının sırtında Su-riye dolaylarına kadar ilerlediler ve Maan’da karargâh kurdu-lar. İşte oradan çıkarılan öncü kollar Muta denilen bir kasaba civarında konaklamış düşman kuvvetleriyle karşılaştı.

Ertesi gün Müslüman süvarileriyle Bizanslı birlikler karşılaştı. İki ordu arasında korkunç bir savaş cereyan etti. Zeyd, muharebenin en civcivli anında saatlerce kahramanca çarpıştıktan sonra nihayet şehit düştü. O zaman Ca'fer bin Ebû Tâlib, Zeyd'in elinden düşen sancağı kaptı ve o da yine safların ortasında can verene kadar canını dişine takarak savaştı. O da can verince sancak ikinci defa yere düştü. O zaman müminlerin arasından fırlayan Sâbit adında biri sancağı tekrar yükseltti.

"Bu sancağı size kumandanlık etmek için kavramadım, yere düşüp şerefi kirlenmesin diye kaldırdım," diyerek haykırdı. "Bunu benim elimden alacak ve kendinize kumandanlık edecek birini seçin, ya müminler!"

Hâlid bin Velîd sancağı almak için uzandı. Müslümanlar başlarına onun geçmesine müsaade ettiler. Böylece Hâlid kumandanlık makamına geçti.

O gece savaş ortalık kararana kadar devam etti. Akşam olunca savaşa ertesi gün devam etmek üzere mola verildi. Hâlid Müslüman ordusunun başına geçerek onları karargâhlarına geri götürdü. Müslümanların savaşa devam etmeleri halinde, Bizans ordusuna nispetle sayıları az olduğu için, hepsinin mahvolacaklarını Hâlid kavramıştı. Başka bir çıkar yol olmadığını anlayınca ricat emrini verdi.

Hiz. Peygamber bilahare onun verdiği bu ricat emrini tasvip etti ve Hâlid'i, çok üstün müşrik kuvvetleri karşısında Müslümanları yüz kızartacak bir mağlubiyete uğratmaktan kurtarmış olduğu için kendisini tebrik ve taltif etti. Müslüman ordusunun bakayas, başında Hâlid olduğu halde Medine'ye yaklaştığı zaman Hiz. Muhammed orduyu karşılamaya çıkmıştı. Atının terkisinde, önünde Ca'fer'in beş yaşındaki oğlu da vardı.

Hiz. Peygamber'le birlikte şehirden çıkıp Müslüman birliklerini karşılamaya gelenler, seferden dönenlere bakarak, "Kaçaklar!" diye haykırarak askerlere kum ve taş atmaya başlayınca, Peygamber:

“Hayır!” diye haykırdı. “Bunlar kaçak değildir. Bunlar Allah nasip ettiği takdirde yine cenk meydanına dönüp son nefeslerine kadar kahramanca çarpışacak Müslüman yiğitleridir. Kimseden kaçmazlar.”

Mütareke Bozuldu ve Mekke Fethedildi

Hudeybiye’de Hz. Muhammed ile Kureyşliler arasında mütareke imzalandığı zaman iki taraf da yekdiğerinin düşmanlarına yardım etmemek için birbirlerine karşılıklı taahhütlerde bulunmuşlardı. Mütareke imzalandığı zaman, Mekke’de ikamet eden Huzâa Kabilesi’nin mensupları, kendilerinin Hz. Muhammed’in müttefiki olduklarını ilan ettiler. Buna mukabil Bedir Kabilesi de Peygamber’le imzalamış oldukları ittifak muahedesinin artık hükümsüz olduğunu ilan etti.

İki şehir ve iki ayrı zihniyet arasındaki barış bir, iki sene devam etti; fakat sonunda Huzâa ve Bedir Kabileleri tekrar silaha sarılıp birbirleriyle boğazlaşmaya başladılar. Bunun üzerine Bedir Kabilesi Kureyşlilerden yardım istedi. Kureyşliler onlara silah yardımında bulundular. Bu hareket Hz. Muhammed’le yapılmış anlaşmanın düpedüz ihlali mahiyetindeydi. Kureyşliler silah yardımıyla da kalmadılar. Bazı Kureyşliler atlarına atladıkları gibi Bedir Kabilesi’nin süvarilerine katılıp Huzâa Kabilesi’ne karşı yapılan akına iştirak ettiler ve beş, on insanın kanına girdiler. Bunun üzerine Huzâa Kabilesi’nin ile-ri gelenleri Hz. Peygamber’e bir haberci gönderip Kureyşlilerin mütareke hükümlerini nasıl ihlal etmiş olduklarını bildirdiler.

Bu haberi alır almaz Resûlullah, müşriklere karşı yürümek maksadıyla silahlanmaları için derhal Müslümanlara haber gönderdi. Müslümanlar içinde kimse, kime karşı sefere çıkılacağından haberdar değildi. Bazıları bu seferin Suriye’ye, bazıları ise Mekke’ye karşı olacağını söylüyor, bazıları Tâif şehrine, bazıları da Takip Kabilesi’ne karşı sefer edileceğini rivayet ediyorlardı.

Bu arada Hz. Muhammed Medine civarında meskûn olup da İslamiyet’i kabul etmiş bütün kabilelere haberciler gönde-

rip hepsinden hazırladığı sefer için muharipler istedi. Medine’de eli silah tutan kim varsa, hepsi silahlarını kavradıkları gibi Müslüman ordusu saflarına karışmışlardı. Hiç vakit kaybetmeden Müslüman ordusu yola çıktı. Hz. Muhammed bir günlük yürüyüşten sonra ordusunu durdurup, son derece dik-katle teftiş etti: Ordu on bin muharipten müteşekkildi.

Hız. Peygamber ordusunun başına tekrar geçerek onu yürüttü. Sonra ordunun başını Mekke istikametine çevirdi. Mümin ordusu Mekke yolundan ilerlemeye başladı. Kısa fasıllarla tam yedi gün yol alındı.

Kureyşliler bu sırada Hız. Peygamber’in yürüyüşü hakkında müphem bir takım haberler almış bulunuyorlardı. Büyük bir merak içindeydiler. Daha etraflı malumat alabilmesi için bir takım öncüler çıkardılar; fakat Hız. Muhammed daha evvelden öncülerini vasıtasıyla yolları kesmiş olduğu için Mekke’den yola çıkarılan öncüler hiçbir haber alamadan elleri boş geri döndüler. Mekke’de vaziyet artık tahammül edilmez bir hal almıştı. Herkes derin bir merak içinde bekliyordu. Nihayet Ebû Süfyân bizzat öncü olarak gitme teklifinde bulundu; Mekke’de iki asil daha kendisine iltihak etti. Üç adam develerine atlayarak Mekke’den yola çıktılar.

Hız. Peygamber’in karargâh kurdukları yere yaklaştıkları zaman gece iyiden iyiye bastırmış bulunuyordu. Üç adam Müslüman ordugâhının ateşlerini çok uzaklardan görmüşlerdi.

Hız. Peygamber’in amcası Abbas aynı gece çadırından çıkmış ve Resûlullah’a ait beyaz katıra binerek ordugâhı teftiş ve ateşleri yoklamaya çıkmıştı. Abbas devriye esnasında gece nöbetçilerinin bekledikleri noktaları gezdikten sonra bir ara nöbetçilerin bekledikleri noktadan ileri doğru çıkıp karanlıkta sessiz sedasız dolaşmaya başlamıştı.

Bir ara karanlıkta yoluna devam ederken birden bir takım konuşmalar duydu. Konuşan şahıslardan birinin Ebû Süfyân olduğunu, gayet iyi bildiği sesinden tanıdı. Ebû Süfyân kendisiyle birlikte öncü olarak çıkmış arkadaşlarıyla konuşuyordu.

Abbas sesin Ebû Süfyân'a ait olduğundan iyice emin olunca ona seslendi. O zaman iki taraf birbirlerine biraz daha yaklaştılar. Abbas, Ebû Süfyân'ın orada ne aradığını sordu.

Ebû Süfyân:

"Burada neler olup bitiyor, haber almaya geldim," diye mukabelede bulundu.

O zaman, Abbas:

"Resûlullah burada on bin süvariyle ordugâh kurdu," dedi. "Aklın varsa benim katırına, arkama bin, seni O'na götürüyim. Hemen gidip O'na kendin teslim olmalısın. Yoksa ya kılıçtan geçirileceksin yahut da Ömer'in öncü kolları -bu gece ileri kolları Ömer çıkardı- seni Mekke'ye geri dönerken yakalayıp esir edecekler. Ondan sonrasını artık var, sen düşün."

Ömer ile Ebû Süfyân arasında çok eskiden beri derin bir düşmanlık vardı. Bu düşmanlığa sebep de Ebû Süfyân'ın karısı Hind'di. İslamiyet'in yayılışından evvelki Cehalet devresinde Hind bir sokak kadınıydı. Hind gençliğinde Ömer'in sevgilisiydi. İşte iki erkek arasındaki düşmanlık o meseleden başlamış ve her geçen yıl biraz daha şiddetlenmişti.

Ebû Süfyân Abbas'ın sözlerini duyar duymaz hemen deve-sinden aşağı atlayıp Abbas'ın katırına, onun arkasına bindi. İkisi birlikte, Ömer'in çadırı önünde yaktığı ateşe yaklaştıkları zaman çoban ateşi başında oturan Ömer birdenbire başını kaldırdı. Abbas'ın arkasında Ebû Süfyân'ı görünce, hemen:

"Rabbim, sen her şeye kâdirsin!" diye bağırdı. "Nihayet Ebû Süfyân'ı Müslümanların eline verdin. Kendisini koruyacak kimsesi de yok."

Abbas, "Kılına bile dokunulmayacağı hakkında ona teminat verdim," dedi.

O zaman Ömer vakit geçirmeden yerinden fırladı; koşarak Hz. Muhammed'e vaziyeti bildirmeye gitti. Abbas da ondan geri kalmamak için katırını kırbaçladı. Hz. Peygamber'in çadırına birlikte girdiler.

Abbas, "Ben ona kimsenin kılına dokunmayacağına dair söz verdim, Ya Resûlullah," dedi.

Fakat Hz. Peygamber şaşırmişti. Ömer onun yanına sokularak kulağına bir şeyler fısıldadı; fakat Abbas daha atik davranarak Peygamber'in başını kendi göğsüne doğru çekti.

"Bu gece dedikodu yok," dedi. "Ömer, bu adam senin kendi hısım akrabandan olaydı onu öldürmek için katiyen bu kadar iştihak göstermezdin."

O zaman Hz. Muhammed araya girdi:

"Ben de kendisini himayeme alıyorum," dedi. "Onu bu gece göz altında tutun, yarın sabah tekrar bana getirin."

Ertesi sabah Abbas, Ebû Süfyân'ı tekrar Peygamber'in huzuruna getirdi. Ebû Süfyân hiç vakit kaybetmeden İslamiyet'i kabul etmek arzusunda olduğunu bildirdi. Kelime-i Şehadet getirdi. Yarım saat sonra Ebû Süfyân da sayısı gittikçe artan müminler safına katılmış bulunuyordu.

O zaman Abbas, "Ya Resûlullah," dedi, "çok iyi bilirsin, Ebû Süfyân Mekke'nin en ileri gelenlerinden biridir. Ona hemen şuracıkta bazı haklar bahşet ki senin salahiyet ve mesuliyetlerinden bir kısmına haiz olsun."

Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Öyleyse, Mekke'ye girdiğimiz zaman Ebû Süfyân'ın evine sığınıp onun himayesini isteyenlerin can ve malları bağışlansın," buyurdu.

O gün çadırlar yıkılıp tekrar yol hazırlığı yapıldığı sırada Hz. Peygamber Abbas'ı yanına çağırdı. Onun kulağına:

"Ebû Süfyân'ı al, ilerde yolun darlaştığı yere götür," diye fısıldadı. "Yalnız ordu harekete geçmeden evvel davran. Boğazın ağzında durun. Ebû Süfyân birliklerimizin geçişini seyretsin. Ordunun geçidini gördükten sonra ne kadar kalabalık ve ne kadar kuvvetli olduğumuzu Mekkelilere haber verecektir. O zaman da Mekkeliler bize karşı mukavemet etmeye kalkışmazlar."

Abbas, Peygamber'in dediklerini yaptı. İki adam, Abbas ile Ebû Süfyân vadinin çıkış noktasında durarak birbirini ardı sıra geçit yapan birlikleri seyrettiler. Her kabile geçtikçe, Abbas, Cetafan, Süleym, Cuheyne vesaire diyerek o birliklerin hangi kabilelere ait olduklarını Ebû Süfyân'a birer birer söylüyordu. İlk baştan geçen birlikler beş bin muharipten ibaretti.

Arkadan Hz. Peygamber geliyordu. Peygamber, miğferler ve zırhlar giyinmiş, yalnız gözleri görünen tepeden tırnağa kadar silahlı ve Ensarla Muhacirinden mürekkep beş bin kişilik çelikten bir ordunun ortasında geliyordu.

Ebû Süfyân hayret ve korkusundan dilini yutacak radde-
lere gelmişti. Abbas'a dönerek: "Aman Allah'ım!" dedi. "Senin
yeğenin hükümdarlığı ne kadar büyük ve kuvvetliymiş!"

Abbas, "Bu sözlerini ağzından yel alsın," diye bağır-
dı. "Benim kardeşimin oğlu hükümdar değil, bir Peygamberdir."

Ebû Süfyân o zaman hiç vakit kaybetmeden atına atladı,
onu doludizgin Mekke'ye sürdü. Bu zaman zarfında Hz. Mu-
hammed de birlikleriyle Mekke'ye oldukça yakın bir yerde ko-
naklamıştı. Mekkeliler vaziyetin vahametini kavramış bulu-
nuyorlardı. Müslüman öncüler Hz. Peygamber'e, Mekkelilerin
kendileriyle ittifak halinde olan bütün komşu kavimleri yar-
dına çağır-
dıklarını ve silahlanıp muhariplerinin kısmı külli-
sini Arafat tarafında toplamış olduklarını, geri kalanların da
tepeden tırnağa kadar silahlı bir vaziyette Mekke içinde ev ve
dükkânlarının kapılarında cenge hazır beklediklerini haber
verdiler. Fakat habercilerin Resûlullah'a verdikleri haberin
en güzel tarafı şuydu: Mekkeliler, Hz. Peygamber kendilerine
hücum etmediği takdirde savaşmaya niyetleri olmadıklarını
söylemişlerdi.

Hz. Peygamber o zaman iki bin kişilik muhafız kuvvetleri-
nin kumandanı olan Zeyd'i çağırdı. Ona:

"Birliklerini al ve onların başına geçerek şehre gir. San-
cağını şehrin doğuya bakan kapısının yanındaki tepeye dik,"
dedi.

Hâlid bin Velîd'e de iki bin atıyla Mekke'nin müttefiki olan
kabilelerin mevzi almış oldukları Safa Dağı yakınındaki batı
kapısından Mekke'ye girmesi emri verildi. Hâlid Mekke'ye o
kapıdan girdikten sonra orada duracak ve hücumu uğrama-
dığı müddetçe silaha başvurmayacaktı. Sonra Hz. Peygamber,
yanında kalanlarla birlikte, şehrin tam karşısında bir yere çe-
kildi ve hadiselerin alacağı seyri beklemeye başladı.

Resûlullah müminlerin şehrin güney kısmını da kuzey kısmını da zapt etmiş olduklarına kanaat getirmek üzereydi. Nihayet uzaklardan tepeler üzerine dikilen sancakları gördü. İşte o zaman şehirde Müslümanlara karşı hiçbir mukavemetin gösterilmemiş olduğunu anladı. Yanındaki binlerce muharibi, birlikler halinde ayırarak şehre gayet ağır ve son derece intizam içinde girdi. Ebû Süfyan'ın evine veya Kâbe'ye sığınanların yahut da kendi evlerine kapanıp bekleyenlerin can ve mallarının bağışlanacağına dair münadilerle şehrin her tarafına haber ulaştırdı.

Sonra başına siyah bir sarık sararak devesinin sırtına bindi, şehre o şekilde girdi. Ali, Hz. Peygamber'in devesinin önünde gidiyor ve Sancak-ı Şerif'i taşıyordu. Hz. Peygamber Mekke'ye girdikten sonra hiçbir yerde oyalanmadan, mola vermeden devesini doğruca Kâbe'ye sürdü. Kâbe'nin kapısına geldiği zaman devesine diz çöktürüp indi, sonra avluya girip Kâbe'nin etrafında o mutlak olan dönüşü yaptı.

Bu sırada kimsenin kılına dokunulmamış olduğunu gören Mekkelilerin ilk korku ve endişeleri geçmiş, bir kısmı evlerinden çıkarak merakla Kâbe'ye gelmişlerdi. Hz. Peygamber Kâbe içindeki ziyaretlerini tamamladıktan sonra, kapılarının açılıp içerde muhafaza edilen bütün putların dışarı çıkarılması için emirler verdi. Sonra bütün putların kırılmasını bildirdi. Putların en büyüğü olan Hubal -ki yekpare kocaman bir kaya parçasından yapılmıştı- dışarı çıkarıldı, Kâbe'nin kapısı önünde yere atılıp Kâbe'ye eşik yapıldı. Bu şekilde Kâbe'ye giren ve çıkan herkes onu ayaklar altında çiğneyecekti.

Müminler Hz. Peygamber'in emirlerini yerlerine getirdikleri sırada bir vahiy geldi:

Hakikat Galip Geldi; Bâtıl Yok Oldu Bâtıl Hâlâ Firardır

Putlar içerden çıkarılıp kırıldıktan sonra Hz. Peygamber içeri girdi ve ibadete başladı; bir müddet sonra çıkıp kapıda durdu, Mekkelilerle tıklım tıklım dolmuş olan Kâbe avlusunu

keskin bakışlarıyla uzun müddet taradı. Sonra kapının hal-
kasına tutundu, yüzünü cemaate çevirdi; kapının eşiğinden
ayrılmadan halka hitaben konuşmaya başladı:

“Kulunu muzaffer kılan Cenâb-ı Hakk’a niyaz edin,” dedi.
“Rabbim kuluna verdiği sözü tuttu ve onu nihayet muzaffer
kıldı.”

Bir an sözlerine ara verdikten sonra tekrar konuşmaya
başladı:

“Ey Mekkeliler! Size ne şekilde muamele edeceğimi umu-
yorsunuz?” diye sordu.

O sırada hâlâ Müşrik olan Amr’ın oğlu Süheyl ayağa kalkıp
Hz. Peygamber’in bu sualine cevap verdi.

“Bize iyi bir kardeş ve yine dürüst bir yeğen gibi muamele
edeceğini umuyoruz,” dedi. “Zira sen de Kureyşlisin. Bu ihtiyar-
lara merhamet göstereceğini ve bu gençlere de hayat hakkı ta-
nıyacağına inanıyoruz. Bu kadınlarla şu küçüklere de canlarını
bağışlayacağına imanımız var. Herkese hoş davranıp hepimizi
affedeceğini ve herkesi serbest bırakacağını umuyoruz.”

Süheyl’in o sözleri üzerine Hz. Peygamber ağlamaya başla-
dı. Bir müddet sonra toparlandı ve ona şu sözlerle mukabele
etti:

“Size Hz. Yûsuf’un kardeşlerine söylediği sözleri tekrar
edeceğim ve hiçbirinizi suçlu tutmayacağım: Yûsuf, ‘Allah he-
pinizin günahlarını affetsin. O affetmesini bilen varlıkların
en rahimidir,’ demişti.”

Sonra Kâbe’nin kapısını arkasından kapatıp merdiven-
lerden indi. Kâbe’den çıkıp devesine bindi ve kendisi için
kurulmuş deriden çadırın bulunduğu yere gitti. Zübeyir, Hz.
Peygamber’in çadırını, sancağı dikmiş olduğu tepenin üzeri-
ne kurmuştu. Peygamber çadırına girip istirahat çekildi. O
zaman bütün birlikler de onun çadırının etrafında ordugâh
kurdular.

O andan itibaren Mekkeliler, gruplar, kabileler halinde ge-
lerek İslamiyet’e intisaba başladılar. Hz. Peygamber Mekke-
lerin Kelime-i Şehadet getirişlerini dinlemek için tam üç gün

Safa Tepesi'nde kaldı. O üç gün zarfında Ömer Hz. Peygamber'in oturduğu yerin biraz aşağısında oturdu ve Müslüman olanlara Hz. Peygamber namına o el uzattı. Dördüncü gün Mekke'nin kadınları gelip sırayla Müslüman oldular.

Dördüncü günün akşamı bir vahiy geldi:

"Ey iman edenler! Müşrikliği imana tercih edenler babalarınız ve soydaşlarınız da olsa onlarla arkadaşlık etmeyin."
(Tövbe Sûresi, 23)

"Yakın hısımları bile olsa, putperestlerin affı için dua Peygambere de, müminlere de yakışmaz. Zira o inkâr edenlerin hepsi ateşliktir."

*"Cennete gidecekler... Hepsi bir bana.
Cehenneme gidecekler... Hepsi bir bana."*

* * *

Hız. Muhammed Mekke'yi istirdat ettikten sonra Hak Dine davet etmek istediğı bazı kabilelere süvari birlikleri gönderdi. Hâlid bin Velîd de bu birliklerden birinin başında, göçebe olan Cedime Kabilesi'ne gönderildi. Hâlid atının sırtında o kabilenin bulunduğu havaliye doğru giderken yol boyunca bir kuyu başında mola verdi. Hâlid'in amcası ile başka bir akrabası İslamiyet'ten evvelki cehalet devrinde Suriye'de ticaretten döndükleri bir sırada, o kuyu başında Cedime Kabilesi akıncıları tarafından tuzağa düşürölerek katledilmişlerdi. Hâlid amcasının nasıl öldürölüğünü hiçbir zaman unutamamış ve onları öldürenleri asla affetmemişti.

Hâlid ertesi gün Cedime Kabilesi'ne varıp Hz. Peygamber'in Hak Dine davetini onlara bildirdiğı zaman kabile mensupları kendisini çok iyi karşıladılar ve İslamiyet'i kabul ettiklerini kendisine bildirdiler. Cedimeliler İslamiyet'i kabul eder etmez silahlarını bir kenara bırakmışlardı. İşte Hâlid onlardan amcasının intikamını almaya o zaman karar verdi. Hâlid birden

hepsinin yakalanması için emir verdi; eline geçirebildiklerinin el ve ayaklarını bağlattı; sonra birer birer hepsini kılıçtan geçirdi.

Peygamber'e Hâlid'in yapmış olduğu şeyler anlatıldığı zaman, Resûlullah'ın çok canı sıkıldı, haksız yere bir intikam sevdası uğrunda kanı dökülenler için derin bir keder duydu. O kadar ki, yüzünü Kible'ye doğru çevirerek:

"Rabbim, Hâlid'in suçunda benim hissem yok!" diye haykırdı.

Sonra yanına Ali'yi çağırdı, Hazine'den aldığı mühim miktarda parayı ona verdi ve Cedime Kabilesi'ne gidip Hâlid tarafından öldürülmüş olanların hısım ve akrabalarına gereken kan paralarının ödenmesi ve Hâlid'in almış olduğu bütün ganimetin sahiplerine veya sahiplerinin yakın hısımlarına iade edilmesi için emir verdi.

Seferden dönüşünde de Hâlid'i yanına çağırttı. Ona:

"Bütün Uhud tepeleri altın olsa ve sen de o tepelerin sahibi olsan ve o altınların hepsini müminlere dağıtsan yine kıymeti yok. Müminlerin bir gün içinde işledikleri hayırların kıymeti bile senin o dağlar, tınazlar kadar çok servetinden daha kıymetli olurdu," dedi.

* * *

Bir göçebe Arap bilahare şöyle anlatıyor:

"Hz. Peygamber Mekke'yi aldıktan sonra civardaki bütün kabileler kısa bir zaman içinde Müslümanlığı kabul ettiler. Babam, bizim de kabilece İslamiyet'i kabul etmiş olduğumuzu Hz. Peygamber'e bildirmek maksadıyla elçi olarak Mekke'ye gitti. Dönüşünde Hz. Peygamber'in bir ricasını bildirdi: Peygamber, cemaatle namaz kılarken daima içimizde *Kur'an*'ı en iyi bilen rehberlik etmesi gerektiğini bildirmişti. O zamanlar daha altı, yedi yaşında olduğum halde *Kur'an-ı Kerim*'i kabilemiz halkı arasında en iyi bilen bendim. Zira sığır çobanlığı yaparken kırlarda Müslümanlarla defalarca karşılaş-

mış, onlarla temas etmiş, onların nasıl namaz kıldıklarını ve nasıl dua ettiklerini iyice öğrenmiştim. Kabilemiz halkının ise İslamiyet hakkında en ufak bir fikri dahi yoktu. Bunun üzerine, büyüklerimiz beni imam yaptılar, onlara o günden sonra uzun zaman ben imamet ettim.

Bütün çocuklar gibi ben de sırtıma bir gömlekten başka bir şey giymezdim. Fakat benim gömleğim kısaydı. Öyle ki cemaate imamet ederken secde ettiğim zaman gömleğimin eteği sırtıma doğru çekilir ve kaba etlerim görünürdü.

Cemaate ilk defa namaz kıldırduğım zaman, kadınlarımızdan biri benim halimi görmüş. Namaz bittikten sonra cemaate hitaben:

‘Bir çocuk size imamet ediyor. Bacak kadar bir hafızınız var da onun kıymetini bilmiyorsunuz. Biricik hafızınızın ayağına don giydirecek kadar bir bez parçası bulamıyor musunuz?’ diye bağırdı.

Kabilemiz halkı o zamanlar cahil ve fakirdi. İslamiyet hakkında hemen hiç fikirleri yoktu; fakat bir kadının kendilerine çıktığını görünce haksız oldukları için ses çıkarmadılar. Bana bir donluk bez alıp don yaptılar. O günden sonra namazları rahatça kıldırabildim. Hayatımda hiçbir zaman o donu giydiğim günkü kadar sevinmedim. O günü ömrümün sonuna kadar unutamadım.”

Huneyn’de Taiflilere Karşı Kazanılan Zafer

Tâif’e giden yol üzerindeki Mekke’den iki günlük bir mesafede bulunan Huneyn’de, İslamiyet’i henüz kabul etmemiş olan göçebe Arap kabileleriyle Tâif’in en büyük kabilesine mensup Araplar silahlanarak toplanmışlardı. Bu Arap kabilelerinin hepsi de Hz. Muhammed’e karşı cephe almışlardı.

Hz. Muhammed Mekke’yi fetih için kendisiyle birlikte Medine’den yola çıkmış on bin muharıple İslamiyet’e yeni intisap etmiş iki bin Mekkeli muharipten müteşekkil büyük bir ordunun başına geçerek kendisine karşı savaşa hazırlanmış

kabilelere doğru yürüdü ve Huneyn Vadisi'nde müşriklerin ordusuyla savaşa tutuştu.

Müminler müşriklerin ilk hamlesi karşısında biraz gerilediler; fakat çok geçmeden tekrar toplanıp dalgalar halinde hücumlara geçtiler. Nihayet müşrikler bu hamleler karşısında dayanamadılar; gerisingeri dönüp canlarını kurtarabilmek için kaçtılar. Kadınlarla çocuklarını, bütün mallarını ve çok mühim bir ganimeti Müslümanlara terk ettiler. O gün, kitabımızın başında anlatıldığı gibi Cengâver Düreyd, Rabi tarafından öldürüldü.

Hz. Peygamber ganimeti taksim etmeden ve hiç vakit kaybetmeden doğruca Tâif üzerine yürüdü, kaleyi derhal muhasara etti. Muhasara yirmi bir gün sürdü. Fakat kale gayet müstahkemdi. Hz. Peygamber onun kolay kolay teslim olmayacağını anlamıştı. Bunun üzerine Müslümanlar Tâif Kalesi dışındaki bağ ve bahçelerin altını üstüne getirdiler. Bahçelerin duvarlarını yıkıp ağaçları köklerinden söktüler. Söziin kisası, Tâiflileri epey zarara sokacak işler yaptıktan sonra Huneyn Gazvesi'nde ele geçirilen ganimeti paylaşmak için Ceyrana'ya yürüdüler.

Hz. Peygamber Huneyn'de müşriklerden alınan ganimetin bir kısmını ayırdı. Onları, Müslümanlık zihniyeti hâlâ kalplerine doğru dürüst kök salmamış olan Mekke büyüklerine hediye olarak vermeği kararlaştırmıştı. Bu Mekke büyükleri on kişiydi. Onlardan 'kazanılması gereken kalpler' diye bahsediliyordu. Hz. Peygamber onların her birine yüzer deve hediye verdi. Bu on kişi Ümeyyelerden Ebû Süfyân'la oğlu Muâviye ve amcası Safvan ve başka yedi kişiydi. Kureyşlilerden daha başka büyük şahsiyetlerle İslamiyet'i öven şiirler kaleme alan bazı şairlere de ganimetten ellişer deve hisse verildi.

Şairlerden Süleym Kabilesi şeyhlerinden olan biri kendisine hisse olarak verilen elli deveyi az görerek reddetmiş ve Resûlullah'la alay eden bir hicviye kaleme almıştı. Hz. Peygamber onun halk arasında kendisini hicvederek dolaştığını haber aldığı zaman Ali'yi yanına çağırdı. Ona:

“Beni tahkir etmeye çalışan şu adamın dilini bağla,” dedi.

Bunun üzerine Ali şaire verilen ganimet hissesini iki misli arttırarak yüz deveye çıkardı. O zaman şairin dili tutuluverdi.

Ümeyyelerden Ebû Süfyân artık İslamiyet’i kabul edip Hak Dine intisap edeli epey olmuştu. Ayrıca Hz. Peygamber de onu yumuşatıp dostluğunu kazanmak maksadıyla kendisine Huneyn Gazvesi ganimetlerinden ayırmış olduğu yüz deveyi vermişti. Fakat İslamiyet’e girmesi de, Hz. Peygamber’in hediyeleri de maksadı istihsale muvaffak olamamıştı. Bütün gayretler boşa gitmişti. Bütün gayretlere rağmen, Ümeyyelerle Hâşimiler arasındaki husumet devam ediyordu. Osman -ki İslamiyet’e çok eskiden intisap etmiş ve aynı zamanda Hz. Peygamber’in kızı Rukiye ile evliydi- müstesna Ümeyyelerden hiçbirisi Resûlullah’ı sevmiyor, ona kalpten gelen bir muhabbetle bağlanmıyordu.

İşte Ali ile Osman ve daha sonraları Halife olduğu zaman Ali ile Ebû Süfyân’ın oğlu Muâviye arasında baş gösteren ciddi ihtilafların kökü buradaydı. O günden sonra iki taraf arasında çıkan ihtilaflara, yapılan on yedi savaşa, Siflin Cenginde kırk bin Müslüman kanının boş yere akmasına ve daha sonraları Yezid bin Muâviye’nin bütün yaptıklarına hep bu iki aile arasında çok eskiden beri mevcut olan bu husumet sebep olmuştur.

Hz. Peygamber Huneyn Cengi’nden sonra ele geçirilen ganimetten Medineli Ensara bir tek kurşluk bile ganimet ayırmamıştı. Tabi bu vaziyet Ensar arasında hoşnutsuzluğa sebebiyet vermişti. Bunun üzerine Ensar asıl kuvvetlerden ayrıldı ve daha uzakta etrafı çitlerle çevrili bir avluda konakladı. Hz. Muhammed vaziyetten derhal haberdar edilmişti. Bunun üzerine hiç vakit kaybetmeden Ensarın konakladığı bahçeye gitti ve oraya girince meydanın ortasına oturdu. O zaman Ensar kendisinin etrafına toplandı. Hz. Peygamber onlara:

“Ya Ensar,” diye hitap etti, “içimden sizlerin dünya malında gözleriniz olmadığını düşünerek elimize geçen ganimetleri imanı zayıf olanlara dağıtmayı düşündüğüm zaman sizlerin onlara yan bile bakmayacağınıza emindim. Ben kendi hissemi

nasıl onlara bağışladıysam sizin de benim gibi kendi hissele-
rinizi onlara bağışlayacağınızı düşündüm. Onlar bu seferden
kendi evlerine, önlere sığır ve develeri katarak dönüyorlar.
Hâlbuki sizler geriye başınızda Resûlullah olduğu halde dö-
nüyorsunuz. Bundan memnun değil misiniz? Yemin ederim ki,
bütün dünya bir taraftan giderken Ensar başka bir taraftan
gitse, ben Ensarın yanı başında yürürdüm.”

Peygamber'in bu sözleri Ensarı rikkate getirmişti. Hepsi-
nin gözleri yaşarmıştı. Onun suali üzerine hep birlikte:

“Memnunuz, Ya Resûlullah!” diye bağıldılar. “Memnunuz.
Hepimiz memnunuz.”

O zaman Hz. Peygamber ellerini göğe kaldırdı, yüzünü de
semaya çevirdi:

“Ulu Tanrı'm!” dedi. “Şefkatini Ensardan esirgeme. Onlar-
dan sonra çocuklarına da rahim ol.”

Bütün hazırun, “Amin,” diye mırıldandı. O andan itibaren
hepsi de üzüntülerini unutmış bulunuyordu. Artık içlerinde
ganimetten alacakları hisseyi düşünen bir tek kişi bile kal-
mamıştı.

* * *

Bir defasında Hz. Peygamber:

“Benim bu dünya ile ne ilişğim var?” diye sormuştu. “Be-
nim, bir ağacın gölgesinde biraz mola verip sonra tekrar yola
çıkan bir süvariden farkım yok. Bu dünyada Allah'ı hatırlatan
ve onu hatırlamamıza yardım eden şeyler müstesna ne varsa
hepsi lanetlidir.”

Hz. Peygamber Mekke'ye bir vali (bu vali İslamiyet'in ilk
valisiydi) tayin etti. Sonra ayrıca Mekkelilere *Kur'an-ı Ke-
rim*'i, İslamiyet'in esaslarını ve ibadetlerini öğretecek başka
bir şahıs daha tayin etti. Onun üzerine devesine binip Ensarla
birlikte Medine yolunu tuttu.

Bir müddet sonra Tabuk Kalesine karşı bir sefer tertip etti.
Bu seferin hedefi Zeyd ile Ca'fer'in şehit düştükleri Muta Cen-
ginin intikamını almaktı. Tabuk, Suriye sınırında bir şehirdi.
Tabuk Prensi ve aslen Hristiyan olan John, Peygamber'in ge-

lişini haber alır almaz şehirden çıkıp Müslüman ordularını karşılamaya gitti. Hz. Peygamber'in huzuruna çıkıp onunla sulh akdetmeye gelmiş olduğunu bildirdi ve tayin edilecek haracı ödemeye hazır olduğunu da ilave etti. Hz. Peygamber bu teklifi kabul etti, iki taraf arasında anlaşma yapıldı. Onun üzerine Hz. Muhammed tekrar Medine'ye döndü. Bu, Peygamber'in bizzat kumanda ettiği son sefer oldu.

H. Peygamber Hâtım Et-Tâi'nin Çocuklarıyla Karşı Karşıya

Göçebe Arap kabileleri arasında şöhreti en yaygın olan Tâi Kabilesi'ydi. Bu kabilenin şöhretine de kabile reisi olan Hâtım'in alicenaplığı sebepti. Hâtım et-Tâi hakkında birçok menkıbeler anlatılırdı. Onlardan biri de şuydu:

Hâtım et-Tâi'nin annesi hamileyken bir defa rüyasında kendisine şu sual sorulmuştu: "Hangisini istersin? Adı Hâtım olacak cömert bir evlat mı, yoksa diğerlerinin evlatları gibi on erkek evlat mı istersin?" Kadın rüyada sorulan bu suale, "Hâtım isterim," diyerek cevap vermişti.

Hâtım büyüdüğü zaman herkesten başka bir çocuk olmuştu. Yemek yiyeceği zaman yemeğini alıp evinden dışarı çıkarırdı. Şayet o yemeği kendisiyle birlikte yiyecek birini bulursa hemen yol kenarına oturup onunla birlikte yerdi, yemeğini kendisiyle birlikte paylaşacak birini bulamazsa yemez atardı. Babası onun böyle müsrif bir hayat yaşadığını gördüğü zaman, Hâtım'e bir köle kız, bir kısrak ve bir de buzağı verdi; onu kendi develerini otlatmaya gönderdi.

Hâtım otlağa gittiği zaman, az ilerden geçen üç atlı gördü, onları karşılamaya gitti. Atlılar:

"Yiyecek bir şeyin var mı delikanlı?" diye sordular.

Hâtım, "Şu develeri görüyorsunuz ya," dedi, "daha ne soruyorsunuz?"

Sonra üç yabancıнын itirazlarına bakmadan onların karnını doyurmak için oracıkta üç deve kesti.

Süvarilerden biri, "Yazık," dedi, "bize biraz süt kâfiydi. Daha doğrusu, bir deveden sağacağın sütle bizim karnımız pekâlâ doyardı."

Hâtim, "Biliyorum," dedi. "Fakat sizin yüzleriniz ve kıyafetleriniz bana pek yabancı geldi. Belki de yabancı bir diyardan gelip yine yabancı bir diyara gidiyorsunuz diye düşündüm. Hepinizin memleketlerinize döndüğünüz zaman dostlarınıza bu diyara ait anlatacak bir hatıranız olsun dedim."

Üç yabancı Hira Sarayı'na giden üç şairdiler. Hâtim'in sözlerini duyunca hemen oracıkta onu ve onun cömertliğini öven kasideler uydurdular ve onları Hâtim'e okudular.

O zaman Hâtim, "Ben size cömertliğimi göstermek istemiştim," dedi. "Ama siz bu kasidelerinizle benim cömertliğimi bile bastırarak kadar alicenaplık gösterdiniz. Hemen şuracıkta bu deve sürüsünü aranızda paylaşıp birlikte götürmezseniz bütün develerin iplerini çözüp hepsini çöle salacağım."

O zaman üç şair Hâtim'in arzularını yerine getirdiler. Tekrar yola koyuldukları zaman üçü de önlerine doksan dokuzar deve katmış bulunuyordu. Hâtim'in babası oğlunun yaptıklarını iştir iştirmez hemen onu göndermiş olduğu çayıra gitti.

"Benim develerim nerde?" diye haykırdı.

Hâtim, "Babacığım," diye cevap verdi. "Onları senin şöhretini ebediyete kadar ulaştıracak üç meşhur şaire verdim. Kumru boynundaki halka gibi şöhret ve ikbal de öylece senin boynunda olacak. Zira o şairlerin senin ve oğlun için düzdükleri kasideler Kıyamete kadar dilden dile gezecek."

Aradan uzun yıllar geçmiş ve Hâtim et-Tâî ölmüştü. Fakat şimdi kabilesi başında şeyh olarak oğlu Adi bulunuyordu. Hz. Peygamber Ali'yi bir birliğin başında Adi'ye karşı gönderdi ve Hâtim'in oğlunu kabilesiyle birlikte Hak Dine davet etti. Ali, Hâtim'in kabilesinin bulunduğu yere vardığı zaman Şeyh Adi'yi kabile halkıyla birlikte kaçmış buldu, fakat yine de eli boş dönmedi. Adi'nin kız kardeşini esir alıp Medine'ye getirdi. Müslümanlar, babasına karşı büyük bir hürmet besledikleri için kıza cami kapısı önünde bağlanmış deri parçalarından bir çadır kurdular.

Bir gün, Hz. Muhammed tam camiye gireceği sırada, Hâtîm'in kızı çadırından çıkıp Peygamber'in önünde durdu ve ona:

"Beni dinle," dedi. "Bana bak, ben ihtiyar bir kadını ve şöreti dillere destan olmuş bir adamın kızıyım. Senin ise alice-naplık ve dostluğun herkesçe malum. Dedikleri gibi alice-nap bir insansan, beni bırak da ağabeyimin yanına gideyim."

Hz. Peygamber ona, "Ağabeyin Cenâb-ı Hak ve onun Pey-gamber'inden kaçtı," diye cevap verdi, sonra başka bir şey söylemeden camiye girdi.

Fakat üç gün sonra Resûlullah bir aralık fırsatını bulup kadına şöyle dedi, "Arzunu yerine getireceğim. Şu andan iti-baren serbestsin."

Sonra kadını hediyeler vererek geri gönderdi. Bu hediyeler bir kat elbise, bir deve ve yol için gerekli yolluktan ibaretti.

Hemşiresi tekrar kabile halkı arasına döndüğü zaman, Adi ona, "Muhammed denilen o adam sana nasıl muamele etti?" diye sordu.

Hemşiresi, "Bana kalırsa onu gidip bizzat görsen senin için daha iyi olur," diye cevap verdi.

Bunun üzerine Adi devesine binip Medine'ye geldi. Hz. Pey-gamber'i cami avlusunda, Sahabenin ortasında oturur buldu. Adi, Hz. Muhammed'den biraz uzakta hareketsiz durduktan sonra onu selamladı. Hz. Peygamber az ilerde durup kendi-sini selamlayan yabancıyı görmüştü. Ona, "Sen kimsin?" diye sordu.

"Ben Hâtîm et-Tâî'nin oğlu Adi'yim."

O zaman Hz. Peygamber hemen yerinden kalktı. Resûlul-lah o güne kadar hiçbir müşriği karşılamak için ayağa kalk-mamıştı. Fakat Adi'ye doğru yürüyüp onun yanına geldi, onu elinden tutup kendi kulübesine kadar hiç elini bırakmadan çekerek götürdü. Sonra onu kulübesine sokup kendi hasır şil-tesinin üzerine oturttu; kendisi de onun karşısında yere bağ-daş kurup oturdu.

Nihayet ona şu şekilde hitap etti:

"Adi, Cenâb-ı Hak sana bu dünyada ne lazımsa hepsini verdi: Kendi kabilen halkı içinde ulu bir kişisin, kabilenin reisi sin. Adın sanın herkesçe malum. Alicenaplığıyla tanınmış olan pederin sana çok büyük bir isim bıraktı. Cenâb-ı Hak sana bütün bu nimetlerin yanında Ahiret nimetlerini de verecek olursa, ne kaybedersin? Zira Hak Dine intisap edip Müslüman olduğun takdirde Ahiret'i de kazanmış olacaksın."

Adi, Hz. Peygamber'in bu sözlerine cevap vermedi. Sustu.

O zaman, Hz. Muhammed:

"Beni yaratan Tanrı'nın adına yemin ederim ki," diye haykırdı. "Bir gün gelecek, güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar bütün ülkelerde İslamiyet muzaffer olacak."

Adi sonunda İslamiyet'i kabul etti. Kabile halkı arasına döndüğü zaman, onlar da kendisi gibi yapıp süratle Müslüman oldular. Hâtim et-Tâî'nin oğlunun Hz. Peygamber'in büyük iltifatına mazhar olduğu ve İslamiyet'i kabul ettiği kabileler arasında şayi olur olmaz herkesin dudaklarında şu kelimeler duyulmaya başlandı:

"Bu Muhammed çok kuvvetlendi, nüfuzu dört bir ülkeye yayıldı."

Bunun üzerine Hicretin dokuzuncu senesinin başından itibaren Arabistan çöllerinin her köşesinden göçebe ve yabani Arap kabilelerine mensup binlerce putperest Arap Medine'ye ve Mekke'ye gelerek İslamiyet'i kabul etmek istediklerini bildirmeye başladılar.

İlk olarak Tamim Kabilesi'nden yedi ulu zat geldi. Medine'de develerinden indikten sonra doğruca camiye girdiler ve cami avlusunun bomboş olduğunu görünce (zira Hz. Peygamber o sırada camiye bitişik odalarından birindeydi) o zamanlar âdet olduğu veçhile, seslerini işittirene kadar "Ya Muhammed!" diye bağırmaya başladılar. Hz. Peygamber onların seslerini duyunca kulübesinden çıkıp cami avlusuna geldi.

Tamim, "Ya Muhammed," dedi. "Seni bir müsabakaya çağır-
mak için geldik. Bu müsabakada kazanacak olursan, hepimiz, kabilemiz halkıyla birlikte senin safına geçeceğiz." Bu müsabakalar o zamanki Araplar arasında çok meşhur olmuş şey-

lerdi: İki kabile bir meydanda buluşur ve her iki kabileden çıkan ikişer kişi gerek manzum, gerek mensur olarak gayet güzel konuşur ve güzel söz ve şiirlerle birbirlerini alt etmeye çalışırlardı. Bu müsabakaların sonunda kazanan şahsın mensup olduğu kabile galip sayılırdı.

Hz. Peygamber Tamim Kabilesi'nin bu teklifini kabul etti. İki taraf buluştular. Bir tarafa Tamim ve kabilesi erkânı, onun karşısına da Hz. Peygamber'le Sahabe oturdular. İlk olarak Tamim'in hatibi meydana çıkıp uzun uzadıya kabilesini öven sözler söyledi. O sözlerini bitirdiği zaman Hz. Peygamber kendi hatibi olan Ensardan Kays bin Sâbit'e kalkıp karşı tarafa gerekli cevapları vermesi için işaret etti. Kays kalkıp nefis bir lisanla karşı tarafın hatibine cevap verdi. Hakemler Kays'ın rakibinden güzel konuşmuş olduğuna ittifakla karar verdiler. O zaman Tamim Kabilesi'nin şairi meydana çıktı, hemen oracıkta düzdüğü kasideleri okudu. Hz. Peygamber ona mukabele etmek için de Hasan bin Sâbit'i meydana çıkardı. Hasan şairdi. Hemen oracıkta Tamimlilere karşı İslamiyet'in faziletlerini ve Resûlullah'ın büyüklüğünü belirten şiirler ve kasideler okudu. Hasan'ın okuduğu şiirler Tamimli şairin şiirlerini gölgede bırakmıştı. O zaman Tamim Kabilesi mensupları Hz. Peygamber'in üstünlüğünü ve ululuğunu kabul ettiler ve hemen o gün Hak Dine intisap ettiler.

Hz. Muhammed her şeyhe birer hilat verdi. Kabile reisleri kendi kabilelerinin arasına döndüler, çok geçmeden onların kabilelerine mensup olanlar da Hak Dine girdiler.

"GöçebeAraplar, inanıyoruz! diyorlar

Onlara de ki: İnanıyoruz değil, iman ediyoruz, deyin.

Zira henüz iman kalplerinize girmiş değil

Fakat cenabı Hakk'a ve onun Resûlüne itaatkâr iseniz Allah sizin işlediğiniz sevapların mükâfatını verecektir.

Çünkü o gafurdur, rahimdir."

(Hucurât Sûresi, 14)

Çok geçmeden, Hz. Peygamber yakınlarına:

“Kabileler bu dedelerini övmek âdetinden vazgeçmelidirler,” dedi. “Geçmedikleri takdirde Cenâb-ı Allah’ın indinde burnu ile gübre yuvarlayan tezek böcekleri kadar bile olsun kıymetleri olmayacak. Cenâb-ı Hak artık sizlerin gösterdiğiniz gurura tahammül etmeyecektir. Zira yeryüzünde sadece iki çeşit insan vardır: Hak yolundan ayrılmayan müminlerle, günahkârlar. Beni beşer, kâmilan Hz. Âdem’in soyundandır. Âdem ise çamurdan yaratılmıştı. Onun için bizlere gurur yakışmaz, günahtır.”

O yıl, her sene olduğu gibi putperest Araplar yine Mukaddes ay zarfında Hac maksadıyla Kâbe’ye geldiler. Putperestlere bu hakkı Hz. Peygamber’den evvelki devirlerde imzalanmış bir ahit veriyordu. Fakat o sene Hz. Peygamber’e bir vahiy geldi.

Bu ayette putperestlere tanınan Hac hakkıyla Cenâb-ı Hakk’ın ve onun Resûl’ünün hiçbir ilgisi olmadığı ve putperestler arasında tanzim edilmiş bir ahdin Cenâb-ı Hakk’ı ve Müslümanları hiçbir şekilde bağlamadığı ileri sürülüyordu. Yalnız Müslümanlara karşı olan mükellefiyet ve borçlarını tam manasıyla yerine getirmiş olan putperestlere Hac hakkının ahit hitama erene kadar tanınması da bu vesile ile ilave ediliyordu. Fakat Mukaddes ay dışında nerede görülürse görülsün, putperestlerin katline, esir edilmesine cevaz veriyordu. Meğer ki o putperestler İslamiyet’i kabul etsin ve zekâtla-rını versinler...

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber’e bu emrini, her kabileden putperest Arapların Kâbe’de toplandıkları gün, cemaate açıklanmasını buyurmuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber Ebû Bekir’i çağırıp, hacılar Arafat’ta toplandıkları zaman onlara hitaben o vahiyi tekrarlamasını ve o günden sonra şehre hiçbir putperestlin girmesine izin verilmeyeceğini bildirmesini söyledi. Nitekim Ebû Bekir vahiy putperest hacılara tam olarak tekrar etti. İşte o Hac, putperestlerin Hac maksadıyla Mekke’ye son gelişleri oldu, zira bir daha hiçbirinin Mekke’ye ayak basmasına müsaade olunmadı.

Çok geçmeden Tamim kabilelerinden biri daha İslamiyet'i kabul etmiş olduğunu bildirdi. Bilahare Sa'd bin Bekr kabillesinden bir ulak geldi. Onların ardından gönderilen Hâlid bin Velîd'in gayretiyle Hâris Kabilesi ve Yemen'de Hemdan Şehri sakinleri Hak Dine girdiler. Ardından önce Zübeyd, bilahare Hristiyan olan Abdül Kays Kabilesi'nden, onlardan sonra Hanîfe Kabilesi'nden gelen haberciler bu kabile mensuplarının tamamen İslamiyet'i kabul etmiş olduklarını bildirdiler. Sonra Necran Hristiyanları bir elçi göndererek Hristiyan olarak kalmak niyetinde olduklarını, buna mukabil Hz. Peygamber'e haraç vermeye hazır olduklarını bildirdiler. Hz. Peygamber onlarla teklif ettikleri şartlar dahilinde bir anlaşma imzaladı. Çok geçmeden Yemen'deki üç Hemyar prensinden bir haberci geldi. Hz. Peygamber'in o prenslere hitaben yazmış olduğu mektup hâlâ mevcuttur. Mektubun meali şudur:

"Allah'ın Resûlü Muhammed'den Hâris, Nu'eym ve Nu'mân'a.

Allah cümledenizi korusun.

Haberciniz Medine'ye gelip bizi buldu ve göndermiş olduğunuz haberi ulaştırdı. Ayrıca İslamiyet yolunu nasıl seçmiş olduğunuzu ve putperestleri ne şekilde ortadan kaldırmış olduğunuzu etraflıca anlattı. Sevap işlemekte, Allah'a ve onun Peygamber'ine itaatte, beş vakit namazla zekâtta kusur etmez ve ganimetten Peygamber'in hissesine Allah tarafından tahsis olunmuş beşte bir hisseyi ayırırsanız, Allah'ın sizi doğru yola sevk etmiş olduğundan emin bulununuz.

Müminlere farz kılınmış olan zekât ırmaklar veya yağmurlarla yıkanan mezru topraklardan alınan yıllık mahsulün onda biri, sulamayla ıslanan topraklardan alınan mahsulün yirmide biri; develerden, her kırk bir deveden iki yaşında bir dişi deve, her otuz bir deveden iki yaşında bir erkek deve; her beş deve için bir koyun veya her on deve için

iki koyun. Ve her kırk baş sığır için bir inek, her otuz baş sığır için bir dana ve her kırk koyun için bir koyundur.

Cenâb-ı Hakk'ın bütün müminlere farz kıldığı zekâtın ölçüsü budur; fakat burada bildirilenden fazlasını veren, muhakkak ki daha büyük bir sevap işlemiş olacaktır. Müslüman olduğunu söyleyen, putperestlere karşı Müslümanlara elinden gelen yardımı esirgemeyen ve zekâtını veren şahıs mümin sayılmalıdır. Ona da diğerlerine tanınan bütün hak ve vecibeler tanınmalıdır. Bütün müminler Allah'ın ve onun Resûl'ünün himayesi altındadır. Şayet bir Yahudi veya Hristiyan Müslüman olacak olursa, ona da aynı hak ve vecibeler eksiksiz olarak tanınmalıdır.

Bir şahıs Yahudi veya Hristiyan olarak kalmak isterse, onları zorla dinlerinden ayırmaya kalkışmayın, fakat bu gibi şahısların haraç vermeleri gerekir: Bu haraç da her kâhil erkek yahut kadın için, ister hür, ister köle olsun, tam ağırlıkta bir altın dinardır... Haraç verenler de Allah'ın ve onun Resûl'ünün himayesi altındadır; fakat kendisine farz olan haracı vermeyenler müminlerin düşmanı olarak kalacaktır.

Kendi memleketlerinizden zekât ve haracı toplayıp size göndermiş olduğum şahıslara teslim ediniz.

Tanrı'dan başka bir tapacak olmadığına ve kendisinin onun kulu olduğuna Muhammed şehadet eder. Artık aranızda bundan böyle kimse kimseyi aldatmamalı, kimse kimseye yalan söylememeli, kimse kimseye ihanet etmemelidir. Zira Resûlullah zenginlerin de fakirlerin de aynı derecede hamisidir. Toplanıp gönderilecek olan zekât parasına ne Muhammed'in ne de aile mensuplarının el sürmeyeceğini biliniz: Bu, fakirlere ve dilencilere dağıtılacak bir ianedir. Ayrıca şu husus da malumunuz olsun: Size Sahabem içinden en kıymetli olan şahısları, sofı ve akil kişileri gönderdim. Onlara hüsn ile muamele edin, zira gözlerimiz onların üzerindedir.

Cenâb-ı Hak cümlenizi korusun."

Müteakiben Emir Kabilesi'nden, Hak Dine girdiklerini bildiren bir elçi geldi. Onun ardından Tâî Kabilesi'nin Zeyd adında bir şeyh tarafından idare edilen bir soyundan aynı mahiyette bir haber geldi. Hz. Peygamber, birbiri ardı sıra bütün kabilelerin İslamiyet'i kabul ettiklerini gördüğü zaman, her memlekete, vergileri toplayıp kendisine gönderecek birer adam yolladı.

Sonra da Hicretin onuncu yılında, son defa olarak, Mekke'ye Hacca gitmeye hazırlandı.

Veda Haccı

Veda Haccının hikâyesini Abdullah'ın oğlu Saîd Cebir'in ağzından dinleyelim:

"Araplar Hz. Peygamber'in ardından muazzam kütleler halinde Medine'ye doldular. Hepsi de Resûlullah'ı taklit ederek onun gibi hareket etmeye karar vermişti. Binlerce Arap Hz. Peygamber'in gözünün içine bakıyor, onun her yaptığını yapmak için can atıyordu. Zilkade ayında yola çıktık. Hepimiz Hac yolculuğunda Hz. Peygamber'e iltihak etmiştik. Medine'den yola çıktıktan bir müddet sonra bir ara devemin üzerinde şöyle bir doğrulup ellerimi gözlerime siper ederek ufukları taradım. Peygamber'in önünde, arkasında, sağında ve solunda Mekke'ye Hacca giden deve ve at sırtında Hacı namzetleriyle yaya müminler bir karınca ordusu gibi ufuklara kadar dört bir yanda bütün çölü dolduruyordu. Bu, hakikaten insana gurur veren bir manzaraydı. İşte böyle on binlerce kişilik bir kabileyle Mekke'ye geldik.

Hz. Peygamber, Mekke'de Hac farızasını tamamladıktan sonra Arafat Dağında kırk bin Hacıya hitaben bir konuşma yaptı. Onlara Haccın şart ve usullerini öğretti ve sözlerini şu şekilde bitirdi:

'Ey nas, sözlerimi can kulağıyla dinleyin, zira bu yıldan sonra tekrar aranızda bulunup bulunamayacağımı bilmiyorum.

Ölü, kan, domuz eti, Allah'tan başkasının adı ile boğazlanan; boğularak veya vurularak, veya yukarıdan yuvarlanarak veya başka bir hayvan tarafından süsülerek veya canavar tarafından parçalanarak daha canı üzerinde iken boğazlanmadan evvel ölen hayvan ile, dikili taşlar üzerine boğazlananlar ve fal okları ile kısmetinizi aramak haram kılınmıştır.

Bu husus daire-i itaatten çıkmak demektir. Bugün kâfir olanlar dininizden ümitlerini kestiler, artık onlardan korkmayın, benden korkun.

Ben bugün dininizin ahkâmını ikmal ettim; size nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslami ihtiyar ettim.

Her kim açlıktan bunalmak derecesinde naçar kalmış ise günaha meyil etmeksizin bunları yiyebilir. Çünkü Allah gafurdur, rahimdir.

Senden, kendilerine ne helâl kılındığını soruyorlar. Onlara de ki, pak olanlar bir de yırtıcı hayvanlardan olup Allah'ın size öğrettiği usul ile talim ve terbiye ettiğiniz, muallam kıldığınız hayvanların avı size helâl kılınmıştır. Onların tuttuklarını yiyin, yiyeceğiniz zaman Allah'ın adını anın. Allah'tan sakının. Allah hesabı çabuk görür.

Bugün size pak olanlar helal kılınmıştır. Kitaba nail olanların taamı size helaldir, sizin taamınız da onlara helaldir. İffetli olduğunuz, aşikâra zina etmediğiniz, gizli dost da tutmadığınız halde kendilerine mehirlerini verince mümin kadınlar da iffetli ve azatlı kadınlar ile sizden evvel kitaba nail olanlardan iffetli kadınlar da size helaldir. Herkim insanı tanımasa ameli beyhude olur. O, ahrette de ziyankârlardan olur.'

(Mâide Sûresi, 3-5)

'Kıyamet Günü'ne kadar canlarınız, mal ve mülkleriniz yekdiğeriniz için mübarek olacaktır. Hiçbiriniz diğèrinizin mal ve canına yan bakmamalı.

Cenâb-ı Hak her insana kendi mirasından bir hisse verdi: Meşru hisse sahibi varislerini mirastan mahrum bırakmak helal değildir.

Çocuk ebeveyne aittir; zina yaparak evlilik yuvasını yıkan taşlanmalıdır. Ey erkekler, sizin karılarınızdan istenecek bir takım haklarınız vardır: Eşlerinizin de size karşı bir takım hakları vardır. Kadınlarınıza iyi muamele edin. Kölelerinize gelince, onları kendi yediklerinizle yedin, kendi giydiklerinizle giydirin. Affedemeyeceğiniz kadar ağır bir kusur işledikleri takdirde onlara el kaldırmayın, satın, zira onlar da Cenâb-ı Hakk'ın kullarıdır, onlara azap edilmemeli.

Ey nas, sözlerimi can kulağıyla dinleyin ve iyice anlamaya çalışın; bundan böyle de şunu hatırlığınızdan çıkarmayın: Her Müslüman diğer Müslümanların kardeşidir. Hepiniz din kardeşisiniz.'

Hz. Peygamber bu sözlerini sona erdirdikten sonra gözlerini göğe kaldırarak şöyle haykırdı:

'Yüce Allah'ım, bana bildirdiğin hususu kullarına doğru olarak nakledebildim ve vazifemi yerine getirdim mi?'

O zaman on binlerce Müslüman hep bir ağızdan gök gürler gibi bir sesle, 'Allah şahit! Getirdin!' diye bağırdılar.

Hz. Peygamber, 'Rabbim, sen buna şahit ol,' dedi. Sonra ellerini kaldırarak Cenâb-ı Hakk'ın İslamiyet'i dört bucakta muzaffer kılması için dua etti."

"Allah'ın yardımı ve onun ardından zafer geldikten sonra,

Bütün beşerin kabileler halinde Hak Dine girdiklerini gördün.

Allah'ın adını takdirle etrafa yay,

Ve ondan şefaât dile

Zira o ga fur ve rahimdir."

(Nasr Sûresi, 1-3)

Vefat

Hz. Peygamber daha Veda Haccı esnasında hasta bulunuyordu. Hacdən sonra Medine'ye döndüğü zaman da hastalığı devam etti. Rahatsızlığı gün geçtikçe artıyor ve onun hasta-

lığına dair haberler süratle her tarafa yayılıyordu. Fakat Hz. Muhammed rahatsızlığına bakmaksızın müminlere derhal hazırlanıp Suriye'ye karşı bir sefere çıkmaları için gerekli emirleri verdi; sonra da Suriye'ye sefere çıkacak olan birliklerin başına Zeyd'in oğlu Usame'yi getirdi.

Fakat çok geçmeden Peygamber Yemen'de ayaklanan Esved adında bir adamın Peygamberlik iddiasında bulunduğunu ve göçebe Araplar arasında dolaşan Tuleyha adında başka bir Arap'ın da Esved gibi sahte Peygamberlik iddia ettiğine dair haberler aldı. O güne kadar İslamiyet'e inanıp Hak Din yolunda yürümeye başlamış olanlardan bir kısmı ihtida edip bu iki adamın uydurma dinlerine intisap etmişlerdi. Diğer taraftan Yemame'de Müseyleme adında bir üçüncü şahıs da yine Peygamberlik iddiasındaydı.

Hz. Peygamber'in hastalığı her gün biraz daha arttığı ve acil tedaviye ihtiyaç duyduğu için Suriye'ye karşı yapılan seferden vazgeçildi. Bunun üzerine Peygamber, Yemen prenslerine mektuplar gönderdi. Yemen prensleri o mektuplar üzerine ordularını birleştirerek Esved üzerine yürüdüler ve iki taraf arasında cereyan eden şiddetli bir savaştan sonra prensler Esved'i ortadan kaldırdılar. Hz. Peygamber bu zaferin haberini aldığı zaman Esved'in canını almış olduğu için Cenâb-ı Hakk'a uzun uzadıya şükranlarını bildirdi. Şükranlarının sonunda:

"Öteki iki sahtekâr, Tuleyha ile Müseyleme de Esved gibi helak olacaklardır," dedi. "Zira Cenâb-ı Allah benim dinimi Kıyamet Gününe kadar koruyacaktır."

Sonra zevcelerini hep birlikte Meymune'nin odasına çağırttı, hastalığı devam ettiği müddetçe Ayşe'nin odasında kalmasına rıza göstermeleri için onlardan ricada bulundu. Sonra yeğenleri olan Ali ile Abbas'ın kollarına dayanarak Ayşe'nin odasına gitti ve oradaki sedirin üzerine uzandı. Humma Hz. Peygamber'i öylesine yakalamıştı ki, Resûlullah artık cemaate namaz kıldırmak için camiye bile gidemez olmuştu. Namaz saati geldiği zaman, Ayşe'ye döndü:

“Cemaat herhalde namazı kıldırırmam için beni bekliyor-
dur,” dedi. “Hâlbuki bu halde onların yanına gidebilmem im-
kânsız. Ebû Bekir’e söyle, cemaate o imamet etsin.”

O zaman, Ayşe:

“Ya Resûlullah,” dedi. “Ebû Bekir’in kalbi çok yumuşaktır.
Senin makamına geçip cemaate imamlık etmeye kalkışırsa ağ-
lamaktan kimseye namaz kıldırıramaz. Onun yerine başka biri-
ni seç.”

O zaman Resûlullah eşine söylediği şekilde hareket etme-
sini bildirdi. Ayşe yine aynı sözleri söyleyerek ayak direyince
Hz. Peygamber ona yine dediği şekilde hareket etmesini bil-
dirdi. Ayşe yine aynı sözleri söyleyerek itiraz etti. Hz. Peygam-
ber onun her itirazına aynı sözleri söyleyerek mukabele etti ve
nihayet Ayşe’nin ısrarına dayanamadı:

“Sen muhakkak din kardeşim Yûsuf’u doğru yoldan ayır-
maya çalışan kadınların soyundan olacaksın,” dedi. “Ebû Be-
kir’e söyle, benim yerime cemaate o imamet etsin.”

O günden itibaren cemaate beş vakit namazı Ebû Bekir kıl-
dırmaya başladı. Aradan birkaç gün geçince Hz. Peygamber
kendisini biraz daha kuvvetlenmiş hissetti. Bir odanın için-
de kapalı kalmaktan içi sıkılmıştı. Azatlı kölesi Ebû Müvey-
hibe’yi çağırdı. Kolunu onun boynuna dolayarak doğruldu ve
ağır ağır yürümek suretiyle şehri geçerek müminlerin defne-
dildiği kabristana kadar geldi. Müslümanların kabirlerine
yaklaştığı zaman:

“Huzur içinde yatın, ey kabir sakinleri,” dedi. “Sizleri hu-
zura kavuşturan şimdi bana da geldi. Allah bizim ve sizin gü-
nahlarınızı affetsin. Siz bizden evvel Cenâb-ı Hakk’a kavuştu-
nuz, fakat bizler de peşinizden geliyoruz.”

Sonra tekrar camiye bitişik olan Ayşe’nin odasına döndü.
Odaya girdiği zaman Ayşe’yi yatmış ve bir baş ağrısından
şikâyet eder buldu. O zaman:

“Ya Ayşe, şikâyet etmesi gereken biri varsa o da benim, sen
değilsin,” dedi.

Ayşe, “Ben şu anda senden daha hastayım,” diye cevap ver-
di.

O zaman, Resûlullah:

“Bir insan bir diğerini severse, sevdiğinin ölümünden sonra yaşamak istemez,” dedi. “Onun için benden evvel vefat edecek olursan ne olur? Zira seni gömdükten sonra ruhun için dua edip, kendim de senin kabrine uzanacağım.”

Ayşe, “Olmaz,” dedi. “Senin zihninde başka şeyler var. Ben ölürsem, sen beni gömüp kabristandan döndükten sonra başka biriyle nikâh kıyarsın.”

Hz. Peygamber’in dudaklarında bu sözler üzerine tatlı bir tebessüm belirdi, sonra tekrar sedirin üzerine uzandı. Humma çok geçmeden vücudunu tekrar sardı ve ondan sonra da bir daha yakasını bırakmadı. Rebiyülevvel ayı geldiği zaman Hz. Peygamber artık ölümün kendisine çok yaklaşmış olduğunu biliyordu.

Caminin etrafına büyük bir kalabalık toplanmıştı. Hz. Peygamber evinin dışında büyük bir mümin kitlesinin toplanmış olduğunu haber alınca yeğenleri Ali ile İbn Abbas’ın omuzlarına yaslanarak evinden çıktı, cami avlusuna yürüdü. Yüzü mütebessim ve çok müşfik bir ifadeye sahipti. Kürsüye çıkacak veya ayakta duracak kadar dermanı olmadığı için yere oturdu ve müminlere hitaben vaazda bulunarak onlara Allah sevgisinden ve kendisinden evvel gelip geçmiş peygamberlerin adlarını hayırla anmaktan bahsetti. Sonra Bedir, Uhud, Hayber ve Huneyn’de can vermiş müminlerin ruhu ve kendisi için çarpışarak şehit düşmüş olanların hepsi için dua etti. Müminleri, Hak Din uğrunda gayret sarf etmeye teşvik etti ve sonra sözlerine şunları ilave etti:

“Allah’ın bir kulu var. Cenâb-ı Hak o kuluna şöyle sordu: Şimdi hangisini istiyorsun, bu dünyayı mı yoksa öbürünü mü? Ve kul öteki dünyayı seçti. Cenâb-ı Hak kulun seçiminden memnun kaldı ve onu huzuruna çağıracağını vadetti.”

Hazırın içinden kimse Hz. Peygamber’in kendisinden bahsettiğini anlamamıştı. Yalnız Ebû Bekir Resûlullah’ın sözlerinin manasını iyice kavramıştı. Hemen ağlamaya başlayarak: “Ya Resûlullah,” diye bağırdı. “İzin ver de bizim beden ve ruh-

larımız senin ecelinin bedeli olsun. Cenâb-ı Hak senin yerine bizimkileri alsın.”

H. Muhammed, o zaman:

“Yok, ağlama Ebû Bekir,” dedi. “Sen bu dünyada bana yoldaşlık ettin. Yarın Ruzu Mahşerde de benimle beraber olacaksın.” Sonra ilave etti: “Allah’ın huzuruna çıkarken yanıma çok sevgili, çok yakın bir dostumu almam imkânı olsaydı seçeceğim şahıs Ebû Bekir olurdu. Benim hiçbir zaman ondan daha samimi, ondan daha yakın bir dostum olmadı. Hiç kimsenin malı, mülkü ve talihi de bana onunki kadar faydalı olmadı.”

Sonra, “Ölümden sonra bir Kıyamet ve Hesap Günü olacak,” dedi. “O gün ben de herkesle bir tutulacağım. O gün bana hiçbirinizden fazla imtiyaz yapılmayacak. O gün Cenâb-ı Hakk’ın huzuruna tertemiz, kusursuz ve günahsız olarak çıkmak isterim. Bu sebeple, içinde bulunanlardan herhangi birine sebepsiz olarak el kaldırmış ve vurmuşsam meydana çıksın, bana şuracıkta mukabele ederek kötü hareketimin hesabını benden sorsun. İçinizden incitmiş olduğum herhangi bir kimse varsa, hemen meydana çıksın, aynı şekilde beni incitsin. İçinizden herhangi birinizin malına el sürmüş veya el koymuş isem, çıkıp söylesin, aldığım malı kendisine ödeyeyim. Allah’ın huzuruna suçsuz ve günahsız bir insan olarak pirüpak olarak çıkmak isterim, onun için herhangi bir günah veya kusurum varsa burada hesaplaşalım, kusurlarımı affettireyim, günahlarımı temizleyeyim.”

O zaman, bütün hazırun hıçkırarak hıçkırarak ağlayarak:

“Ya Resûlullah, sen kusursuz ve günahsızsın, bütün kusur ve günahlarını temizledin,” diye haykırdılar. “Asıl sana karşı kusurlu ve günah işlemiş olan varsa onlar da biziz.”

Sonra cemaatin içinden bir adam ayağa kalktı ve H. Muhammed’e, vaktiyle kendisinin bir emriyle bir fukaraya vermek mecburiyetinde tutulmuş olduğu üç dirhemi hatırlattı.

H. Peygamber, “Yüzün Ahiret’te kızarmasındansa bu dünyada kızarması daha iyidir,” dedi. Sonra borcu olan üç dirhemi alacaklıya oracıkta ödedi.

Sonra tekrar ayağa kalktı ve Ayşe'nin kulübesine döndü. Bu müminlerin onu hayatta son görüşleri olmuştu.

Hz. Peygamber Ayşe'nin odasına girince başını yastığına koyarak uzandı.

Sahabeden bazıları ona, "Ya Resûlullah, vefatından sonra seni kim yıkayacak?" diye sordular.

Peygamber, "Yakın hısımlarım," diye cevap verdi.

"Seni kabrine kim koyacak?"

"Yakın hısımlarım."

"Seni nasıl kefenleyelim?"

"Ya üzerime giydiklerimle, ya beyaz Mısır ketenine veyahut da Yemen bezine sararak."

Hz. Peygamber'in hastalığı her an şiddetini biraz daha artırıyordu. Sahabeden onun odasına girmiş olanlar kendisini yalnız bırakarak dışarı çıktılar. Hz. Peygamber'in üzerinde yattığı sedirin yanı başında köseleden, yapılmış bir çömlek vardı. Resûlullah, onun suyla doldurulup yanı başına konulmasını buyurdu. Zaman zaman parmak uçlarını o çömleğe daldırıp ıslatıyor, sonra ıslak parmaklarıyla alnını silerek, "Ölüm azabına karşı benim yanımda ol, bana kuvvet ver Rab-bim," diyordu.

Abbas ile Ali bir ara onu ziyarete geldiler. Ali, "Amcacığım," dedi. "Peygamber Efendimiz biraz daha iyice gibi görünüyor."

Abbas, "Efendimiz ölümle pençeleşiyor," diye cevap verdi. "Ben Abdülmuttalib'in soyundan olanların ölümüne yaklaştıkları saati ve alametleri bilirim. Şu anda Resûlullah'ın çehresinde de ecelin yaklaştığını gösteren o alametleri görüyorum."

Bir müddet sonra Abbas yeğenine dönerek ilave etti:

"Oğlum, Peygamber Efendimizin yanına git, sor: Kendisinden sonra yerine kimin getirilmesini istiyor? Salahiyet ve vazifeler hangi aileye tevdi olunacak? Şayet kendi makam ve salahiyetlerinin Hâşimîlerde, Abdülmuttalib'in hanesi halkında kalmasını istiyorsa bilelim ve salahiyetlerimizi başkalarına teslim etmeyelim. Yok, arzuları başka şekildeyse, o zaman da boş yere herhangi bir iddia ve talepte bulunmayalım."

Ali, "Amcacığım," dedi, "Resûlullah'a bunları sorınayalım. Şayet salahiyet ve vazifelerin başka bir aileye verilmesi lazım geldiğini söyleyecek olursa, Araplar o makamı bir daha Kıyâmete kadar bize bırakmazlar."

Abbas yeğeninin sözlerine hiçbir sözle mukabele etmedi.

Ertesi gün Ebû Bekir namazı bitirip duasını ettikten sonra, cemaat arasında bulunanlar Hz. Peygamber'in evinin kapısından dışarı bakmış olduğunu kendisine haber verdiler. Ebû Bekir, Hz. Muhammed'in iyileşmiş olduğunu düşünerek sevinç içinde, alalecele avluyu geçerek Ayşe'nin odasına gitti. Hz. Muhammed içerde bir misvakla dişlerini temizliyordu.

Ebû Bekir, Hz. Peygamber'i biraz neşelendirmek için, şakadan Ayşe'ye hitap ederek: "Resûlullah şimdi artık biraz daha iyi," dedi. "Bu gece diğer zevcelerinden birinin odasında kalmalı."

Bunun üzerine Ayşe, "Hastayken benim odamda yattı, iyileşti diye şimdi başkasının odasında mı yatacak?" diye bağırdı.

H. Peygamber onların konuşmalarını duymuştu, Ayşe'nin yersiz hiddetini görünce güldü fakat hiçbir şey söylemedi. Az sonra Ebû Bekir çıkıp gitti ve gerek cami içinde, gerek cami avlusunda bekleyen cemaate Resûlullah'ın daha iyice olduğunu haber verdi.

Hâlbuki, zahiri görünüşüne rağmen, Hz. Peygamber'in vaziyeti iyi değildi; bilakis daha fenaydı. Öyle ki, artık yatağının içinde bile doğrulup oturamıyordu. Ayşe birden onun başının geriye düştüğünü görünce arkasına oturdu, kollarını ona dolayıp vücudunu kendi vücuduna doğru çekti, onun başını kendi göğsüne dayadı. Hz. Muhammed bir müddet o vaziyette kaldı. Ayşe onun elini tutuyordu. Resûlullah hep, "Ey Yüce Allah'ım, sen insanların nidalarını iştirsin, benim vücudumdan bu iletî çıkar, at. Sen her çeşit derde devasın; senden başka kimsede dertlere deva yok. Yalnız senin ilacın hastalıkları yener..." diyordu.

Bir aralık da, "Ey en ulu Dost..." dedi. Ondan sonra başka bir şey demedi.

Sonra, sabah namazı ile öğle namazı arasında, bir ara alnında iri ter tanecikleri belirneye başladı, çenesi attı, ağzı

tekrar kapandı. Peygamber'in dudakları arasından Ayşe'nin göğsüne bir damla tükürük damladı, sonra ruhunu teslim etti. Ayşe hıçkırığa hıçkırığa ağlamaya başladı.

Sene Hicretin on birinci senesi, ay da Rebiyülevvelidi.

Ali Resûlullah'ın ruhunu teslim ettiğini görür görmez ağlayarak Ayşe'nin odasından dışarı fırladı. Odanın kapısı önünde duran Ömer, Ali'ye döndü:

"Ali, bu kalpleri zayıf insanlar Resûlullah'ın ruhunu teslim etmiş olduğunu söylüyorlar," dedi.

Ali ona cevap vermedi. Sonra müminlerden biri Peygamber'in vefatını gidip Ebû Bekir'e haber verdi. Ebû Bekir telaş içinde geldiği zaman Ayşe'nin kapısı önünde Ömer'i gördü. Ömer, etrafını çeviren kalabalığın içinde hıçkırığa hıçkırığa ağılıyordu. Ebû Bekir'i görünce: "Bu kalpleri zayıf insanlar Resûlullah'ın öldüğünü söylüyorlar. Hâlbuki Resûlullah hayattadır. Bunların hepsinin dillerini koparmalı," diye haykırdı.

Ebû Bekir, onun sözlerini dinledikten sonra cevap vermeden Ayşe'nin kulübesine girdi. Ayşe feryat figan ediyor, tırnaklarıyla yüzünü tırmalıyordu. Hz. Muhammed'in naaşı, üzerine kendi cübbesi atılmış olarak sedirin üzerinde yatıyordu. Ebû Bekir cübbenin kenarını kaldırıp Resûlullah'ın yüzünü açtı, sonra eğilip onun yüzüne doğru eğildi. Ta ki kaşları Resûlullah'ın kaşlarına değene kadar. Sonra tekrar cübbeyi çekip Peygamber'in yüzünü örttü ve dışarı çıktı. Ömer hâlâ kulübenin önünde birikenlere ağlayarak bağıırıyordu.

Ebû Bekir ona, "Ömer, sakın ol," dedi. Sonra halka dönerek şöyle dedi, "Ey nas, her kim ki Muhammed'e tapardı, onlar için Muhammed ölmüştür. Fakat Âlemlerin Rabbine tapanlar için Allah birdir ve ölmez." Sonra Kur'an'dan şu ayeti kıraat etti:

"Muhammed sadece bir peygamberdir; ondan evvelki peygamberler de gelip geçtiler. O ölür, yahut öldürülürse siz yoldan geri mi döneceksiniz? O öldü diye yoldan dönenin Allah'a hiçbir zararı olmaz, fakat Allah kendisini terk etmeyenleri mükâfatlandırmasını bilecektir."

(Âl-i İmrân Sûresi, 144)

Müminler sanki o ayet-i kerimeyi o güne kadar hiç duymamış gibi dinlediler. Ömer, daha sonraları bir vesileyle:

“Ebû Bekir o ayeti kıraat ettiği zaman, sanki birdenbire ayaklarım diz kapaklarımdan kesilmiş gibi oldu,” diye anlattı. “Hemen oracığa, yere yığılıverdim. Zira Resûlullah’ın vefat etmiş olduğunu o zaman iyice anladım.”

H. Peygamber’e Ait Hatıralar

Ali ve Sahabeye mensup diğer şahsiyetler kendilerine H. Peygamber hakkında sorulan suallere cevaben muhtelif zamanlarda onu şu şekilde tarif etmişlerdi:

H. Peygamber orta boylu, yakışıklı bir çehreye sahipti. Gözleri siyah, saçları sert ve parlaktı. Saçları çok güzeldi. Sakalının telleri de oldukça kalındı. H. Peygamber sakalını hiçbir taraftan tıraş etmezdi. Saçları uzun ve omuzlarına kadar inerdi. Bazen saçlarını omuzlarına salar, bazen iki, bazen de dört kol halinde örerd. Bedenine gelince, boynu bembeyazdı; göğsünden göbeğinin altına kadar vücudunun ön kısmı siyah kıllarla kaplıydı. Bu kıllar sanki ince bir saz kalem ucuyla çizilmiş kadar ince ve hoştu. Vücudunun daha alt kısmında hiç kıl yoktu. Başı yuvarlakça idi. Sırtı ise gayet sağlam ve adaleliydi. Kürek kemiklerinin arasında gümüş bir dirhem iriliğinde ve etrafında kıllar bulunan bir et beni vardı. Yürürken o kadar canlı ve heybetli yürürdü ki onun adımlarını gören sanki her adımını taşların arasından çekip çıkarıyormuş gibi attığını sanırdı. Fakat adımını yere basarken sanki bayır aşağı iniyormuş gibi gayet hafif ve sakın atardı. Yüzünde ve bakışlarında öyle bir tatlılık vardı ki onun yanına gelenlerin ondan ayrılmaları hemen hemen imkânsızdı.

Müminler zaman zaman fırsatını bulup Ayşe’ye, H. Peygamber’in evinde nasıl yaşadığını sorarlardı. Ayşe, “Herkes gibi,” diyerek cevap verirdi. “Benim evi süpürmeme yardım eder, kendi esvaplarını kendi diker, pabuçlarını kendi yamardı. Develeri sular, keçileri sayar, hizmetkârlar ve kölelere işlerinde yardım eder ve yemeklerini onlarla birlikte yerd. Gidip

pazardan eve bir şey almak lazım geldiği zaman da hep o giderdi.”

Müslümanlardan herhangi biri hastalanırsa hemen onu ziyarete gider, sokaktan bir cenaze geçirildiğini görürse hemen tabutun arkasından kabristana kadar giderdi. Kölelerden biri kendisini bir akşam yemeğine davet ederse, reddetmez, gidip akşam yemeğini o köleyle birlikte yerdi.

Hz. Peygamber’in torunu ve Ali’nin oğlu olan Hüseyin, Resûlullah hakkında şunları anlatmıştı:

“Hz. Peygamber’in umumi hayatında nasıl olduğunu baba-baba sorduğum zaman babam daima şu cevabı verirdi: ‘Her insana daima layık olduğu nezaket ve dikkati gösterirdi; herkese daima nazik davranırdı, yakınlarını daima dostça selamlar ve onları her görüşünde daima hatırlarını sorardı. Bir topluluk içine girdiği zaman katiyen kendisine baş köşede yer ayrılmasını istemez, nerede boş bir yer bulursa oraya otururdu. Onun meclisinde kimsenin yüksek sesle konuşmasına, kimsenin bağırmasına müsaade edilmezdi. Hazırundan biri bir kusur işleyecek olursa, Peygamber onun kusurunu katiyen yüzüne vurup onu mahcup etmez, bilakis işlenen kusuru örtbas etmeye çalışırdı. Birisi konuşurken katiyen konuşanın sözünü kestiği görülmemiştir. Başka birisinin nahoş bir hareketini görecektense yüzünün ifadesi değişebilir, fakat bunun karşısındaki şahsın hareketinin neticesi olduğunu ne o kusuru işleyen şahsa ne de etrafında bulunanlara hissettirirdi.

Resûlullah daima diz çökerek yemek yerdi; daima sofrada kalabalıkla birlikte taam etmekten hoşlanırdı. Her zaman, ‘Yalnız yemek yiyen insan insanların en kötüsüdür,’ derdi. En ziyade hoşlandığı yemek etti. Sık sık, ‘Et insanın duyma hasasını kuvvetlendirir,’ derdi, fakat çok zaman hurına ile karınını doyururdu. Bal ve taze tereyağından hoşlanırdı. Sütü çok severdi. Biri kendisine süt verecek olursa, mutlaka, ‘Allah bizi bu süttan mahrum bırakmasın ve bize bu süttan bol bol nasip etsin,’ diye dua ederdi.”

Peygamber’in hizmetkârlarından Enes:

“Resûlullah’ın yanında on sene bulundum,” diye anlatıyor. “Bu on sene zarfında bana bir gün ‘Pöh’, bile dememiştir.

Bir defasında Hac esnasında, Ebû Bekir develerden birinin dizginlerini bırakıp kaçırmış olan birisine fena halde kızmış, adamı dövmeye başlamıştı. Resûlullah, Ebû Bekir’e adamı dövmeyi bırakması hususunda bir emir falan vermedi. Yalnız yarım bir tebessümle bana, ‘Bak, bu Hacı ne yapıyor,’ demekle iktifa etti.”

Hz. Peygamber şakayı severdi. Bu hususta Ayşe’nin anlattıklarını dinleyelim. Ayşe:

“Resûlullah şakayı çok severdi,” diyor. “Çok şaka yapardı ve daima tadında kalan ve iyi niyetle yapılan şakanın Allah tarafından tecziye edilmediğini söylerdi.”

Sahabeden Hevad bin Cebir şu hikâyeyi anlatıyor:

“Bir defasında Resûlullah ve hanesi halkıyla birlikte yolculuk ediyordum. Bir müddet sonra çadırımdan çıkınca, hepsi de birbirlerinden güzel bir grup kadının az ilerde tam çadırımın karşısına oturup birbirleriyle sohbet ettiklerini gördüm. Bunun üzerine tekrar çadırıma girdim, kendime çekidüzen verdim. En iyi maşlahımı giydikten sonra tekrar çadırımdan çıktım ve kadınların yanına gidip onların yanı başlarına oturdum; onlarla dereden tepeden sohbe başladım.

Birden Resûlullah çadırından çıktı ve beni gördü. Bana:

‘Ebû Abdullah,’ dedi, ‘orada öyle kadınların yanına oturmuş ne yapıyorsun?’

Hz. Peygamber Efendimizden çok korkardım. Onun sualine hemen alelacele cevap verdim, ‘Ya Resûlullah, devam sarhoş, huysuzluk ediyor. Bu kadınlara bana bir köstek ipi örmeleri için ricaya geldim.’

Hz. Peygamber bu sözlerim üzerine birkaç adım atarak ilerledi; sonra tekrar bana doğru döndü, ‘Ya Ebû Abdullah,’ dedi, ‘senin sarhoş deven ne yapıyor ki ona köstek vurmak istiyorsun?’

Ben bir cevap vermeyince Peygamber Efendimiz ısrar etmeden yoluna devam etti. Mola bittikten sonra tekrar yola

çıktık. O andan itibaren, Hz. Peygamber beni ne zaman görse, hep aynı suali soruyordu: 'Senin sarhoş deve ne alemde, Ebû Abdullah?'

Bu sual karşısında o derece sıkılıyordum ki Medine'ye geldikten sonra sırf Hz. Peygamberle orada karşılaşım da bana yine aynı suali sorarak beni şaşırtır korkusuyla camiden uzak durmaya çalıştım. Aradan bir müddet geçtikten sonra herhalde unutmuştur kanaatiyle camiye tekrar devamla başladım. Hep Resûlullah'ı camide yalnız olarak yakalayabileceğim bir anı bekleyerek fırsat kolluyordum. Nihayet caminin boş olduğu bir sırada Hz. Peygamber'in içeri girdiğini görünce hiç vakit kaybetmedim, onun ardından camiye girip namazımı kılmaya başladım. Biraz sonra Hz. Peygamber Efendimiz girdikleri bölmele kısımdan çıkıp iki rekât bir namazdan sonra kalkıp yanıma geldi, yanı başımda bir yere oturdu.

Benimle yine şaka edeceğini anladığım için içime bir korkudur düşmüştü. Belki, namazını kıldığı için beni fazla beklemekten kalkıp gider ümidiyle namazı uzattım da uzattım; fakat Resûlullah benim sorgudan kurtulmak için namazı uzatıp durduğumu anlamıştı. O zaman hiç tereddüt etmeden, bana, 'Ebû Abdullah,' dedi, 'istediğin kadar namaz kıl, ibadeti dilediğin kadar uzat, ama sen namazını bitirene kadar ben şuradan şuraya gitmeyecek, senin namazı bitirmeni bekleyeceğim.'

O zaman, Resûlullah'ı tatmin edecek bir cevap düşünmek gerektiğini zihnimden geçirmeye başladım. Biraz sonra da namazımı bitirip kendisini selamladım, ben hâl hatır sorduktan sonra Peygamber Efendimiz de benim hatırıma sordu. Sonra bana tekrar aynı suali tevcih etti, 'Ya Ebû Abdullah, senin sarhoş deve ne yapıyordu?'

O zaman dayanamadım. 'Ya Resûlullah,' dedim, 'sizi bizim başımıza Peygamber olarak gönderen Allah'ın adına yemin ederim ki ben hak dine intisap ettim edeli benim deve de içmeyi bıraktı. Artık sudan başka bir şey içmiyor.'

O zaman Peygamber Efendimiz ciddi bir tavırla, üç defa, 'Cenâb-ı Allah sana karşı şefaatinı esirgememiş,' dedi. O günden sonra da bana bir daha o suali hiç sormadı."

Hz. Peygamber, "Her göz bakışıyla zina işler," derdi.

Hz. Peygamber torunları Hasan ile Hüseyin'i kastederek, "Benim dünyada yegâne mülküm bunlardır," derdi.

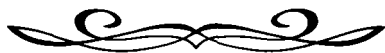
Bir gün, müminlerden biri yolda giderken, Hz. Peygamber'in torunu Hasan'ı sırtına bindirmiş, götürdüğünü gördü. Onun üzerine Hasan'a, "Delikanlı, eşi bulunmaz bir küheylana binmişsin," dedi.

Bunun üzerine Peygamber, "O atın süvarisinin de eşi bulunmaz," diye cevap verdi.

Abdullah bin Zübeyir anlatıyor:

"Ailesinin içinde Resûlullah'a en ziyade benzeyen torunu Hasan'dı. Bir defasında Hz. Peygamber Efendimiz namaz kı-larken secde ettiği sırada Hasan'ın gelip onun sırtına bindi-ğini gördüm. Resûlullah hiçbir şey demeden namazına devam etti; Hasan kendiliğinden sırtından inip gidene kadar da na-mazına devam etti."

Sahabeden birinin rivayetine göre Hz. Peygamber Hasan'ı eğlendirmek istediği zamanlar bazen ona dilini çıkarırmış. Hasan Resûlullah'ın dilinin çok kırmızı olduğunu görünce kırıla kırıla gülmeye başlar, Hz. Peygamber de onun güldüğünü görünce onunla birlikte gülmeye başlar, ikisi bu şekilde çok eğlenir, çok mesut olurlarmış.

İLK HALİFE

Hasan bir defasında, Ebû Bekir'in şöyle dediğine kulak misafiri olmuştu, "Ah, bütün insanları doyuracak kadar kudret sahibi olmak isterdim."

Hz. Peygamber'in naaşı daha yıkanmamış bir halde Ayşe'nin odasında yatarken Medine'de bir takım karışıklıklar baş gösterdi. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Sahabenin oynadığı rolün mahiyeti tam manasıyla bilinmiyor. Sahabenin, yalnız O'nun sağlığında yaptıklarını kati olarak biliyoruz. Resûlullah'ın vefatından sonra olup bitenleri Hz. Ömer şu şekilde hikâye ediyor:

"Resûlullah'ın vefat haberi şayi olur olmaz, Hz. Peygamber'le birlikte Mekke'den Medine'ye hicret etmiş olanlar, yani Muhacirin, hemen Ebû Bekir'in etrafına toplandılar. Kalabalık arasında yalnız Ali ile Zübeyir yoktu. İkisi de Fâtıma'nın evinde kalmışlardı.

Ebû Bekir, bana, 'Bizimle birlikte gel, din kardeşlerimiz Ensar'a gidelim,' dedi. Bunun üzerine hep birlikte yola koyulduk. Bir müddet yol aldıktan sonra yol boyunda iki akıl zata rast geldik. Bu zatlar bize Ensar'ın, Sayda'nın avlusunda toplanmış beklediklerini haber verdiler.

'Ya Muhacirin, nereye gidiyorsunuz?' diye sordular.

'Din kardeşlerimiz Ensar'ın yanına,' diye cevap verdim.

O zaman, bize, 'Öyleyse temkinli olun,' diye akıl verdiler. 'Onlardan uzak durun. Kendi işlerinizi kendi aranızda halledin.'

'Allah şahit ya,' dedim, 'hep birlikte onlara gideceğiz.'

Sonra hiç tereddüt etmeden yolumuza devam ettik. Nihayet Ensar'ı Sayda'nın avlusunda bekledikleri yerde bulduk. Hepsi bir araya toplanmışlardı. En ortalarında maşlahına sıkı sıkıya sarınmış bir adam duruyordu.

'Kim bu adam?' diye sordum.

'Sa'd bin Ubâde,' dediler.

‘Ne diye öyle maşlahına sıkı sıkıya sarınmış?’

‘Çok hasta da onun için,’ diye cevap verdiler.

Avluda bizler de yer bulup oturduktan sonra, Ensar’ı temsilen biri ayağa kalkıp konuşmaya başladı. Sözcü, Cenâb-ı Hakk’ın adını saygıyla andıktan sonra sözlerine şöyle devam etti, ‘Son sözümüz budur: Bizler Cenâb-ı Hakk’ın Ensar’ı ve İslam’ın gözbebeğiyiz. Siz Muhacirin ise aramızda bir avuç insandan ibaretsiniz. Şimdi de buraya bizi dağıtmak, bizi aciz hale düşürmek ve haklı makamımızdan uzaklaştırmak için gelmiş bulunuyorsunuz.’

Ensar namına söz alan şahıs sözlerini bitirdiği zaman, ben söz alıp ona cevap vermek istedim. Hemen oracıkta kafamda mükemmel bir nutuk hazırlamıştım ve Ebû Bekir’e konuşma fırsatı vermeden konuşmaya da niyetliydim. Ebû Bekir bana nispetle çok daha yumuşak, çok daha sakın tabiatlı olduğundan sakın tavırlarıyla Ensar karşısında ezilmesinden korktuğum için daha ateşli bir lisanla ve ona meydan vermeden konuşmak niyetindeydim. Fakat Ebû Bekir bana dönüp, ‘Sen biraz sakın ol,’ dedi. Onun benden daha akil ve tecrübeli olduğunu bildiğim için ısrar etmeden sustum, sözü ona bıraktım.

Allah şahit ya, Ebû Bekir ayağa kalkıp da konuşmaya başlayınca benim daha evvel cevap makamında Ensar’a hitaben söylemek için tasarlamış olduğum ne varsa hepsini teker teker söyledi. O kadar güzel konuştu ki bana söylenecek hiçbir söz bırakmadı.

Ebû Bekir, ‘Ensar ve onun İslamiyet’e yaptığı eşsiz hizmetleri zikrederken söylediğiniz sözlerde yerden göğe kadar haklıydınız,’ dedi. ‘Bütün kelimeleriniz yerlerine masruftu. Hepinizin malumu üzere, Peygamber bir defasında, ‘Bütün dünya bir tarafa giderken Ensar başka bir tarafa gitse ben Ensar’la giderim,’ buyurmuştu. Fakat siz, Ya Sa’d bin Ubâde, siz yine bilirsiniz ki -zira bu sözler söylendiği sırada siz rahmetli Peygamber’imizin yanı başında olan bizlerle beraberdiniz- Peygamber, ‘Bütün bu müminler üzerinde hükümet etmek Kureyşlilerin hakkıdır,’ buyurmuştu. ‘Araplar Müslümanlığın

hüküm ve emirlerini iş başında ancak Kureyşlilerden biri olduğu zaman tanıyacaktırlar.' Bu sebeple size iki şahıs tavsiye edeceğim. Bu iki şahıstan hangisini isterseniz onu seçin, iş, başına onu getirelim.'

Sonra bir eliyle benim elimi, bir eliyle de Cerrâh'ın oğlu Ebû Ubeyde'nin elini tuttu.

Ebû Bekir'in bütün diğer söyledikleri hoşuma gitmiş, fakat bu son hareketi karşısında tüylerim diken diken olmuştu. İçlerinde Ebû Bekir gibi âlim, ulu bir zatın da bulunduğu bir kitleye hükmetmektense suçsuz yere başımın uçurulmasına razıydım.

Fakat ben bu düşünceler içinde kaybolmuş giderken Ensar arasından başka biri kalkmış, konuşmaya başlamıştı. Bu seferki şahıs, 'Ben, kabilem halkı arasında sevilen ve sayılan bir kişiyim,' diyordu. 'Kaşınıtı olan develer kaçınmak için nasıl gelip hurma ağaçlarına sırt verirlerse benim kabile halkım da her işte daima gelip benim fikrimi sorar, benden akıl danışır. Benim bu iş için tavsiye edeceğim hal çaresi şudur: İş başında bir bizden, bir de siz Kureyşlilerden seçilmiş iki kişi bulunsun.'

Sonra bir başkası, 'Doğrudur,' dedi. 'Resûlullah sizlerden birini mühim bir vazifenin başına getirmek istediği zaman daima seçtiği Kureyşlinin yanına bizlerden birini de katardı. Onun için iş başına iki kişi geçsin, bir sizlerden, bir de bizden.'

Bunun üzerine toplantı karmakarışık bir hal aldı, şurada burada herkes sesini öylesine yükseltmeye başlamıştı ki bir hadise çıkmasından adamakıllı endişe etmeye başladım. O vakit:

'Bana elini ver, Ya Ebû Bekir,' dedim.

Ebû Bekir elini avucumun içine koydu. İşte ona hemen oracıkta bağlılık ve itaat yemini ettim."

Ömer'in anlattıkları bu kadar. Bu yeminden sonra Ömer kalabalığa hitaben bir nutuk verdi:

“Ya Ensar,” dedi, “Peygamber’in hasta olup yatağa düştüğü zaman imamet için hepimizin başına Ebû Bekir’i nasıl tavsiye etmiş olduğunu hatırlıyor musunuz? Burada kendisini Ebû Bekir’den daha ehil ve daha bilgili gören başka bir kimse varsa meydana çıksın.”

Hep birden, “Hayır, yoktur, Allah göstermesin,” diye bağırıştılar. Sonra içlerinden başka biri kalkıp ortaya çıktı ve şöyle dedi, “Siz de çok iyi bilirsiniz, Peygamber kendisi de Muhacirindendi ve biz de onun Ensar’ı, onun yardımcılarıydık. Onun sağlığında nasıl onun yardımcılarıysak, şimdi de onun Halifesinin (kelimenin aslı Haleften gelir) Ensar’ı, yardımcısı olacağız.” Sonra Ebû Bekir’in elini tutup bütün hazıruna hitaben, “İşte, sizin başınız,” dedi.

O zaman, hazır bulunanların hepsi, Ensar ve Muhacirin, oracıkta Ebû Bekir’e sadakat ve itaat yemini ettiler.

Ertesi sabah ortalık ağardığı zaman, Ebû Bekir camide kürsüsünün yanı başına oturdu. Onun önünde ayakta duran Ömer cemaate hitaben konuşmaya başladı. Cenâb-ı Hakk’ın adını hürmetle andıktan sonra şöyle dedi: “Müminler, Cenâb-ı Allah hiç şüphe yok ki, başınıza içinizde en iyi olan insanı getirdi. *Kur’an-ı Kerim*’de Peygamber’in en yakın arkadaşından, “mağarada kalan iki kişiden ikincisi” diye nasıl bahsedildiğini hepiniz bilirsiniz. Hicret esnasında Peygamber’imizin yanında yalnız o vardı. Şimdi hep birlikte ayağa kalkıp ona sadakat ve itaat yemini edin.”

O zaman bütün cemaat ayağa kalktı ve Resûlullah’ın Haliyesi, Halefi ve Vekili sıfatıyla Ebû Bekir’e sadakat yemini ettiler.

Sonra Ebû Bekir, cemaate hitaben söz aldı. “Bismillahirrahmanirrahim,” diyerek söze başladıktan sonra, “aranızda tam manasıyla en iyisi olmadığım halde sizi idare etmek salahiyeti bana verildi,” dedi. “Bu makama benim yerime bir başkası getirilmiş olsaydı çok daha memnun olurudum. Benden Resûlullah gibi muamele beklerseniz bu vazifeyi deruhte etmeyeceğim; zira Peygamber Cenâb-ı Hakk’ın kendisine va-

hiy gönderdiği bir Tanrı kuluydu. Bu sebeple hayatında hiçbir zaman hata etmedi. Fakat ben onun gibi Allah'ın Resûlü değil sadece basit bir insanım. Muhitimdeki insanların hiçbirinden de daha iyi, daha üstün değilim. Bunun için, beni her zaman gözaltında bulundurun, hareketlerimi gözden kaçırmayın. Hak yolundan ayrılmaz, üzerime düşeni yaparsam bana yardım edin. Yanlış yola saparsam, beni doğru yola getirin. Yalnız size bir huyumdan burada bahsetmem daha iyi olur: Bazen içimdeki şeytana uyarım; onun için beni kızgın, sinirli göreceksanız bana yaklaşmayın, benden uzak durun. Zira öyle anlarımda ne tatlı sözle ne de mültefit tavırlarla yola gelirim.

Hakikat sadakat, sahtelik ise ihanettir. İçinizde en aciz olan benim indimde kuvvetli sayılır, zira en zayıfınızın da Allah'ın izniyle hakkını koruyacağım. İçinizde en kuvvetli olan da benim indimde en aciz sayılır, zira borcu varsa Allah'ın izniyle, o borcu da onlardan tahsil edeceğim.

"Ben ıslahatçı değilim, sadece Peygamber'imizin gösterdiği izden gideceğim. Allah'a ve Resûlullah'a sadık kaldığım, onlara itaat ettiğim müddetçe siz de bana itaat edin; fakat Allah'ın ve Resûl'ünün yolundan ayrılacak olursam bana itaat hiçbiriniz için bir borç ve vazife olmayacaktır. Şimdi namaz için kalkın, Cenâb-ı Allah hepinizin yardımcısı olsun."

Ebû Bekir bilahare, ileri gelenlerin arasına baktığı zaman, Ali'yi göremedi. Hemen adam gönderip onu çağırttı. Ali camiye geldiği zaman, yeni Halife:

"Resûlullah'ın amcasının oğlu olduğun ve kızıyla evlendiğin için aynı zamanda damadı da olduğunu söylüyorsun; fakat Müslümanlara dayanak olan asayı kırmaya mı çalışıyorsun?" diye sordu.

Ali:

"İşler böyle bir seyir aldıysa bunda senin bir kusur ve kabahatin yok," diye mukabele etti.

* * *

Öğle namazı vakti geldiğinde defin için Peygamber'in naaşını yıkamaya başladılar. Abbas'ın iki oğlu naaşı tutarken, Ali

Peygamber'i bizzat yıkadı. Abbas ile Ensar'dan Evs cenazenin yıkanmasına nezaret ediyorlardı. Cenaze yıkandıktan sonra, naaş üç kat kefene sarıldı: Kefenlerin ikisi beyaz, biri de çizgili Yemen bezinden ve dikişsizdi. Peygamber'in naaşı kefenlendikten sonra kefene kokular sürüldü.

O zaman Ebû Bekir, "Bir defasında Resûlullah, 'Bir Peygamber nerede vefat ederse oraya gömülmelidir,' demişti," dedi.

Bunun üzerine en yakınları Ayşe'nin odasında yere bir ka-bir kazdılar ve naaşı kazılan kabrin hemen yanı başına koydular. Sonra müminlerden kaç kişi varsa hepsi kafileler halinde gelip cenazenin başında dua ettiler. O günün ve gecenin yarısı bu şekilde geçti.

Hz. Peygamber'i o gece yarısı defnettiler. Azatlı kölesi Şükran onun her zaman üzerinde yattığı maşlahı, "Bir daha bunun üzerinde başka kimse uyumayacak," diyerek alıp naaşın üzerine serdi.

* * *

Ebû Bekir cildi son derece ince, zarif yapılı, zayıf çehreli, ve hafifçe kamburunu çıkararak yürüyen bir adamdı. Göbeğinin üzerine bağladığı esvapları hep karnının üzerinden aşağı kayar dururdu. Gözleri çukur ve kaşları da gayet gürdü. Elleri-nin üzeri kuru ve zayıftı. Saçlarını da kına ile boyardı.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra bir gün Ebû Bekir Ayşe'ye geldi:

"Kumaş ticaretiyle meşgul olduğum için başka işlerle uğraşmak üzere hiç vaktim olmadığı cümlelerin malumudur," dedi. "Fakat şimdi Halife olduktan sonra müminlerin işleriyle uğraşırken şahsi işlerimle ve ticaretle uğraşmak için hiç vaktim olmayacak. Bu gidişle yakında hanem halkı bugüne kadar biriktirmiş olduğum şeyleri yiyip tüketecekler; çok geçmeden nafakamızı bile temin edemez hale geleceğiz."

Bununla beraber, Ebû Bekir ertesi sabah kalktığı zaman yine her zamanki gibi eski işiyle uğraşmak üzere kolunun üzerine birkaç eski elbise alıp pazarın yolunu tuttu. Yolda giderken Ömer'le karşılaştı.

Ömer, “Ya Ebû Bekir, ne tarafa böyle?” diye sordu.

Halife, “Pazara giderim,” diye cevap verdi.

Ömer hayretle, “Pazara mı?” diye nida etti. “Sana müminleri idare vazifesi tevdi olunmadı mı? Onları ne yapacaksın?”

“İyi ama benim hane halkım ne yiyecek?”

O zaman, Ömer, “Benimle gel,” dedi. “Ebû Ubeyde müminlerin mallarından bir kenara ayıracağı ufak bir hisseyle senin ve hane halkının ihtiyaçlarını temin eder.”

Bunun üzerine, ikisi birlikte Ebû Ubeyde’ye gittiler. Kendisine vaziyeti izah ettiler. Ebû Ubeyde:

“Ya Halife,” dedi, “senin için Muhacirine verilen zekâtta bir hisse ayıracağım. Bu hisse ne büyük, ne de alelade bir insanın hissesi olacak. İkisinin ortası olacak. Sana ayrıca bir kat kışlık ve bir kat da yazlık esvap ayıracağım. Giydiğin esvap yahut çamaşırlardan biri eskiyip iyice yıprandığı zaman onu bana getir, sana bir yenisini vereyim.”

Ebû Ubeyde bu şekilde Ebû Bekir’e günlük rızkını temin etti ve onun başıyla sırtına giyeceği şeyleri ayırmaya söz verdi.

İsyan Bastırılıyor

Hz. Peygamber’in Suriye seferine çıkacak birliklerin başına kumandan tayin ettiği Usame bir gün gelip Ebû Bekir’i camide aradı.

“Resûlullah vefat etmezden önce bana emir vermişlerdi,” dedi, “ama şimdi vaziyet tamamen değişmiş bulunuyor. Şimdi bize inanan kabilelerin ihtida edip karşı tarafa dönmelerinden endişe ediyorum. Şayet korkularım gerçek çıkacak olursa Suriye’ye karşı değil onlara karşı sefere çıkmam lazım gelecek.”

Ebû Bekir birden celallendi, “Resûlullah’ın bizden yapmamızı istediği bir iş, bir kenarda gayretimizi bekler dururken başka bir işle meşgul olmaktansa kuzguna leş olmak daha evladır.”

Sonra Usame’ye Suriye’ye doğru sefere çıkması için emir verdi. Usame kumandasındaki birlikler yola çıktı.

Fakat Usame tahminlerinde yanılmamıştı; zira bazı kabileler Hz. Peygamber'in vefatını haber aldıkları anda derhal İslamiyet'i terk etmiş ve zekât toplamak için gelen mültezimlere de, "İbadete devam edeceğiz, fakat zekâtı ödemeyeceğiz," diye cevap vermişlerdi.

Bunun üzerine Sahabe Ebû Bekir'e geldi. Ona:

"Suriye üzerine gönderdiğin birlikleri geri çağır," diye tavsiyede bulundular. "Medine civarındaki kabilelerin İslamiyet'e sırt çevirdikleri bir günde çok uzaklarda bulunan Romalılara karşı birlik mi göndereceksin?"

Fakat Halifenin onlara verdiği cevap şundan ibaret oldu:

"Allah şahit, Resûlullah'ın sefere gönderdiği bir birliği geri çağırarak veya onun sardığı sancağı açmaktansa Peygamber'imizin zevcelerini ölmüş ve köpekler tarafından sürünürken göreyim."

O zaman Ömer, "Öyleyse bize bağlı kabileleri kendinden uzaklaştırma, Ya Ebû Bekir," dedi, "onları gözünden ayırma, zira hepsi de vahşi hayvanlar gibi Hak Din yolundan ayrılmaya başladılar."

Halife, "Ben bu işte senden yardım beklerken sen karşı safa geçmiş bana karşı cephe alıyorsun!" diye bağırdı. "Sen bütün benliğini İslam'ın ateşiyle kavuracağına hâlâ o Cehalet Devri'ndeki sahte gururla yaşıyorsun. Yazıklar olsun bugüne! Ne yazık ki Resûlullah öldü ve bize yol gösteren vahiylerden mahrum kaldık. Fakat bana bir deve yuları bedeli bile tutmayan bir zekât parasını vermekten geri kaldıkları müddetçe ve elim kılıç tutabildiği müddetçe onlarla cenk etmekten, onlarla mücadele etmekten bir an bile geri kalmayacağım. İbadetle zekât arasında fark görenlerin her biriyle savaşacağım, zira zekât da İmanın en önde gelen şartlarından biridir."

Ömer bilahare bu hususta şunları söyledi:

"Artık bu işte başka bir hal çaresi olmadığını gördüm. Zira Cenâb-ı Hak, Ebû Bekir'in kalbine doğru yoldan ayrılanlarla savaşması için gereken azmi vermişti. Ebû Bekir bu şekilde düşündüğüne göre muhakkak haklı olmalıydı. Zira içimizde en akıllısı oydu."

O sırada vergi ve zekât yüklerinden kurtulmak için bazı kabileleri temsilen Medine'ye gelmiş olan heyetler Medine'de İslamiyet'in prensiplerini tatbik hususunda mücadele edebilecek tipte ne kadar az insan kalmış olduğunu gayet iyi görmüşlerdi; kabileleri nezdine döndükleri zaman Medine'de görmüş oldukları şeyleri onlara etraflıca naklettiler. Haber kulaktan kulağa yayılarak Arabistan'ın en ücra köşelerine kadar gitti. Ebs ve Dübyan Kabilelerine mensup akıncılar bizzat Medine üzerine bir akın yapmaya geldiler ve şehirden az ileride bir yerde konakladılar.

Ebû Bekir o sabah ortalık ağarır ağarmaz derhal kendisine sadık birliklerin başında iki kabile akıncılarına karşı bir çıkış yaptı ve baskına gelen kabileler vaziyeti kavramaya vakit bulamadan onları bastırdı. Güneş doğduğu zaman çöl o kadar çok Arap leşiyile dolmuştu ki, imanları zayıf olan çapulcular dehşet içinde kaçışmaya başladılar. Fakat müminler onların peşlerini bırakmadı. Onları darmadağın ederek, ellerine düşürdüklerini kılıçtan geçirerek Medine'ye baskın yapmaya kalkışmış olanları hak ile yeksan ettiler. Sağ kalabilenler de çölün dört bir tarafına dağıldı.

İslamiyet bu zaferle birlikte yeniden belini doğrultmuş, başını dikleştirmişti. Üç gün sonra Hz. Peygamber'in sağlığındaiken tayin etmiş olduğu mültezimler Temîm'in üç kabillesinden toplamış oldukları zekât bedellerini Medine'ye getirdiler. Bir müddet sonra da Usame Suriye seferinden döndü. Romalılara karşı yaptığı savaşıardan muzaffer çıkmış ve hadsiz hesapsız ganimet ele geçirmişti.

Bunun üzerine, Halife kumandayı eline aldı. Ensar ve Muhacirinden müşterek bütün İslam Ordusunu toplayarak onların başında yola çıktı. Ordu Necid dolaylarına doğru yürümeye başladı. Müslüman ordusunun yaklaştığını duyan yol üzerindeki ve civardaki bütün kabileler neleri var, neleri yoksa hepsini toplayıp selameti kaçmakta bulmuşlardı. Bunun üzerine Ensar ve Muhacirin Ebû Bekir'e:

"Şimdi Medine'de bırakmış olduğumuz evlad-ü iyalimizi korumak için Medine'ye dön," dediler. "Bizi burada bırak, ba-

şımıza bir kumandan tayin et. Biz geri kalan işi tamamlarız.”

Ebû Bekir bu sözlerle hiç kulak vermedi; fakat ertesi sabah yürüyüşe çıkmak üzere devesine bindiği zaman, Ali onun devesinin dizginlerini yakalayıp, “Şimdi nereye Ya Resûlullah’ın Halifesi?” diye sordu. “Resûlullah’ın Uhud Cengi günü söylemiş olduğu sözleri sana şimdi de ben tekrar edeceğim: ‘Bizi kendi hayatın için endişeye düşürmemelisin. Geri dön. Seni kaybedecek olursak bir daha İslamiyet kendisini toparlayamaz.’”

Halife bu sözleri işitince nihayet Medine’ye dönmeye rıza gösterdi. Orduyu on bir kısma ayırdı, hepsine kumanyalarını dağıttı ve onları on bir ayrı kumandanın idaresi altında on bir ayrı kabileye karşı sefere gönderdi: Kumandan tayin ettiği Hâlid bin Velîd, Amr bin As ve diğerleri aldıkları yazılı emirler üzerine doğuda ve batıda çölün muhtelif bölgelerindeki asi kabilelere doğru harekete geçtiler.

Halid ve Melik’in Katli

Hâlid sahte peygamber Tuleyha’ya karşı sefere gönderilmişti. Müslümanlığa ve Müslümanlara karşı en büyük mukavemet bu adamdan geliyor ve diğer kabileleri de İslamiyet yolundan dönmeye o kışkırtıyordu. Öteki asiler de hep onun etrafında toplanıyorlardı. Ebû Bekir diğer on kumandanın ardından da haberciler göndererek gerektiği anda Hâlid’e yardıma hazır olmalarını onlara bildirdi. Hâlid takviye kuvvetleri alır almaz derhal Tuleyha’nın kuvvetleri üzerine yürüdü; ilk iş olarak Tuleyha’nın müttefiki olan Fezara Kabilesi akıncılarını darmadağın etti. Tuleyha bunun üzerine kaçtı, fakat çok geçmeden o da teslim oldu.

Hâlid ile birlikleri doludizgin yollarına devam ettiler. Hâlid yoluna çıkanların bazılarını kılıçtan geçirdi, bir kısmını da esir aldı. Sonra Havazin Kabilesi’ne, ondan sonra da Suleym ve Amir Kabilelerine karşı yürüdü. Onların arkasından Getafan Kabilesi’nin kadın reisi olan Selma üzerine yürüdü ve Selma’yı kanlı bir savaştan sonra bizzat kendi kılıcı ile ikiye

biçti. Sonra eşkıya Fucaa'ya ve nihayet kuzeyde Musullu sahte kadın peygamber Seca'nın müttefikî Melik üzerine yürüdü.

Hâlid'in yolu üzerinde bulunan bütün kabileler ona boyun eğip tekrar İslamiyet'e döndüler. Fakat Hâlid, Melikin karar-gâhına sadece elli süvari gönderdi. Süvariler Melikin çadırına geldikleri zaman sabah namazı vaktiydi. Meliki hemen yakaladıkları gibi Hâlid'e getirdiler.

Hâlid'in süvarileri Melikin karargâhında şahit oldukları şeyleri başka başka şekillerde naklettiler. Bazıları Melikin çadırına yaklaştıkları vakit onun çadırından Müslümanların dua sesleri gelmediğini söyledi, bazıları ise Melikin kendileri gibi namaz kılp dua etmekle meşgul olduğu hususunda ısrar ettiler.

Melik huzuruna getirildiği zaman Hâlid ona, "Sen bir müşriksin ve ben de senin müşrik olduğunu biliyorum!" diye haykırdı. "Seca'yı aramıza sokan, onun yüzünden mümin kanı dökülmesine sebep olan sensin. Bu yılan çöreginin başı hep sensin." Sonra palasını çekmiş olarak hemen arkasında duran Esed'e döndü, "Vur şu köpeğin başını!" dedi. Esed bir kılıç darbesiyle hemen oracıkta Melikin başını gövdesinden ayırdı.

Melikin bir karısı vardı. Temim kabilesi halkından olan bu kadın son derece güzeldi. Melik ölür ölmez Hâlid onun karısını kendisine aldı. Fakat Melikin kardeşi hiç vakit kaybetmeden Medine'ye gelip Ömer'i buldu ve hakkını istemek için kendisini Halifenin huzuruna çıkarmasını Ömer'den rica etti.

Halifeye de:

"Benim ağabeyim Melik Müslümandı," dedi, "Hâlid onun başını uçurttu."

Bunun üzerine Ebû Bekir hemen Hâlid'e bir mektup yazdı, "Adamlarını karargâhında bırakıp yalnız olarak hemen bura ya dön. Aleyhinde ileri sürülen bir cinayet ithamına cevap vereceksin."

Hâlid mektubu alır almaz hemen atının eyerini vurup yola çıktı.

Hz. Peygamber'in azatlı kölesi olan Bilal o sırada Halife-ye kapıcılık etmekteydi. Hâlid, Halife Ebû Bekir'e kendisini

Ömer'in şikâyet edeceğini gayet iyi tahmin ettiği için, Medine yolu üzerinde son konağa geldiği zaman oradan Bilal'e iki altın dinarla bir haber gönderdi: Halifeyi yalnız olarak ve Ömer'in bulunmadığı bir sırada görmek istiyordu. Bilal iki dinarı cebine indirip haberciye, "Hâlid'e söyle, dediğini yapacağım," dedi. "Yarın sabah gün doğmadan evvel gelsin."

O iki dinar İslamiyet'te verilmiş ilk rüşvet oldu.

Hâlid ertesi sabah deve sırtında yalnız başına Medine'ye girdi. Sırtında çelik tel zırhına sürtüne sürtüne rengi tamamen kararmış pamuklu bir maşlahla başında da o devrin meşhur cengâverlerinin âdeti üzerine iki ok sokulu kırmızı bir sarık vardı. O sırada Ebû Bekir sabah namazını kılmış, caminin yanındaki evine girmişti. Ömer ise cami avlusunda başka Müslümanlarla birlikte oturuyordu. Hâlid cami kapısı önünde devesine diz çöktürüp Ebû Bekir'in huzuruna girmek üzere indiği sırada Ömer onu gördü. Yerinden bir zemberek gibi boşanarak caminin kapısına koştu ve Hâlid'i maşlahının göğsünden yakalayarak caminin avlusuna sürükledi. Hâlid'in sarığındaki okları çekip çıkardı, ikisini de kırdı, sonra onları dışarı fırlattı.

"Allah'ın düşmanı seni!" diye haykırdı. "Bir din kardeşinin kanına girmekten çekinmediğin gibi üstelik onun nikâhlı karısını da kendine zevce diye almaktan utanmadın, sıkılmadın. Dilerim Tanrı'dan, bugün işlediğin bu cinayetin hesabını vermek için kanın dökülsün."

Hâlid Ömer'e bir tek kelime ile dahi mukabele etmedi. Ömer cami avlusunda hazır bulunanların hepsinin gözleri önünde Hâlid'i sürükleyerek caminin içinden geçirdi, Ebû Bekir'in kapısı önüne getirdi. Bilal onları görünce, Ömer'e:

"Dur!" dedi. "Geldiğinizi Halifeye haber vereyim." Sonra içeri girdi ve Ebû Bekir'e: "Hâlid gelmiş, kapıda bekliyor," dedi. Fakat Ömer'in de gelmiş olduğundan Halifeye bir tek kelimeyle olsun bahsetmedi.

O zaman Halife, "Çağır, içeri gelsin," dedi.

Bilal dışarı çıkıp Hâlid'in elinden tuttu ve, "İçeri gir, Halife seni bekliyor," dedi.

Ömer de Hâlid ile birlikte içeri girmeye kalkışınca Bilal elini onun göğsüne dayadı. "Halife içeri yalnız Hâlid'in girmesinden bahsetti," dedi.

Bunun üzerine Ömer itaat ederek geri çekildi. Fakat tekrar oturduğu sırada ellerini çırparak, "Çıkar onu dışarı," dedi. "Hâlid sözleriyle Halifenin gözlerini bağlayacaktır!"

Hâlid ise bu sırada içeri girmiş, Halifenin huzurunda ayakta durmaktaydı. Ebû Bekir, onu görünce, "Hâlid," dedi, "bir Müslümanın kanına girmiş ve onun zevcesini kendine zevce olarak almışsın. Buna ne dersin?"

Hâlid, "Ya Resûlullah'ın Halifesi," diye mukabele etti, "bilmem hatırlar mısınız; Resûlullah her zaman, 'Hâlid İslam'ın yeryüzündeki kılıcıdır,' derdi."

Ebû Bekir, "Evet," dedi, "Peygamber Efendimizin senden Seyfülislam diye bahsettiğini defalarca işittim."

"Eh, Allah, yeryüzüne gönderdiği hak kılıcıyla kimlerin boyunlarını vurur? Müşriklerin veya fasıkların değil mi?"

Halife, "Bu kadar kâfi," dedi. "Beni temin ettin. Askerlerinin başına dön."

Hâlid, Halifenin huzurundan çıktığı zaman Ömer hâlâ cami avlusunda oturuyordu. Hâlid onu gördüğü gibi kılıcının kabzasını kavrayıp onu biraz çekti. "Şimdi gel bakalım, anasının oğlu!" diye Ömer'e meydan okudu.

Sonra orada fazla durmadan hemen camiden çıkıp devesine bindi. Medine'de bir lahza bile oyalanmadan devesini son hızla karargâhına doğru sürdü.

Ölüm Bahçesi ve Kur'an-ı Kerim'in Toplanması

Hâlid karargâhına döndüğü zaman, Halife onun ardından haber iletip Yemame'deki sahte peygamber Müseyleme'ye karşı hücumu geçmesini bildirdi.

Resûlullah vefat ettiği zaman, sahte peygamber Müseyleme herkese şöyle ilan etmişti:

"Melek Cebrâil gelip beni bütün memleketler üzerine Peygamber ilan etti."

Müseyleme bunun üzerine etraftan kuvvet toplayarak Yemame Kalesine çekilmişti. Hâlid ise Müseyleme üzerine hare-

kete geçme emrini alınca birlikleri içinde bulunan Ensar ile Muhacirini birbirlerinden ayrı birlikler halinde ayırdı, sonra sancağı altında toplanmak için gelen civar kabile cengâverlerini teftiş etti. Kumandası altındaki cengâverlerin sayısı tam otuz bindi.

Hâlid hiç vakit kaybetmeden yola ıktı. Yalancı Müseyleme ise Hâlid'in gelişini haber alarak ona karşı çıkmıştı. İki taraf arasında kanlı bir savaş başladı. Müminler müşrikleri adama-kıllı ezdikten sonra geri kalanları bir bahçeye sürdüler. Sahte Peygamber Müseyleme o bahçede oturuyordu. Müşrikler bahçeye sığındıktan sonra kapıları kapamışlardı. Bahçenin etrafı gayet yüksek surlarla çevriliydi. Fakat gözü pek Müslüman-lardan biri müşriklerin sığındığı bahçenin duvarlarını aşır içeri atlamaya muvaffak oldu, koşup bahçe kapısını içerden açtı. Müminler açılan kapıdan bahçeye doldular ve o bahçe-deki yedi bin müşriğı kılıçtan geçirdiler. O günden sonra da o bahçeye Ölüm Bahçesi adı verildi.

İşte Yalancı Müseyleme de -lanet olsun- öylece layık oldu-ğu akıbeta kavuştu. Müseyleme'yi öldüren Uhud Cengi'nde Hind'in teşvikiyle Hz. Peygamber'in amcası Hamza'yı şehit eden Habeşi köle Vahşî olmuştu. Müseyleme öldürölünce Ye-mame Kalesine sığınmış olanlar kale kapılarını Müslümanla-ra açtılar. Hâlid haraç olarak kale halkının mal ve mülklerinin dörtte birini aldı. Fakat kimsenin canına dokunmadı.

Yemame'de şehit düşen yetmiş yakın Sahabe arasında Ömer'in kardeşi Zeyd ile Tufeyl, Maan ve Sâbit de vardı.

Hz. Peygamber vefat ettiği zaman binlerce Müslümanın elinde *Kur'an-ı Kerim*'e ait dağınık bir takım sure ve ayet-lerden başka bir şey mevcut değildi. Müslümanlar içinde *Kur'an-ı Kerim*'i mükemmelen ezbere olarak bilen sadece altı kişi vardı. Bu altı kişinin iki tanesi de bildiklerinden kati ola-rak emin değildiler.

Ömer bu vaziyeti halletmek gerektiğine kaniydi. Bir gün Ebû Bekir'e gidip ona şöyle dedi, "*Kur'an-ı Kerim*'i bilen ha-fızların başka cenk meydanlarında şehit düşmelerinden ve bu yüzden Ku'ran-ı Kerim'in kaybolmasından korkuyorum.

Benim kanaatimce *Kur'an-ı Kerim'e* ait parçaların hiç gecikmeden derhal toplanıp Mushaf haline getirilmesi lazımdır."

Ömer'in bu tavsiyesi üzerine parşömen parçaları, ince beyaz taş levhalar, hurma yaprakları üzerine yazılmış ve müminler tarafından ezberlenmiş parçaları toplayarak *Kur'an-ı Kerim'i* tespit ettiler.

Hadisler

O devirlerde, iki mümin karşılaştığı zaman, iki taraftan birinin diğerine, "Ne var, ne yok?" diye sorması ve diğerinin bu suale Resûlullah'ın ağzından alınmış bir hikâye veya bir hadis ile mukabele etmesi âdeti. Şöyle ki:

"Resûlullah'ın şöyle dua ettiğine kulak misafiri oldum, '*Allah'ı, beni fakir olarak bırak; fakir olarak öleyim ve Kıyamet Günü tekrar dirildiğim zaman beni yine fukaraların arasında dirilt.*'"

Resûlullah'ın, "*Cennet senin ayakların kadar yakındır. Cehennem de öyle,*" dediğini duydum.

"*Bu dünyayı sevip ona bağlanmazsan Cenâb-ı Hak da seni sevecektir; insanların malına tamah etme ki insanlar seni sevsin.*"

"*Ateş odunu nasıl yakıp kül ederse haset de sevabı öyle yok eder.*"

"*Bir babanın oğluna bırakabileceği en iyi miras adap ve erkândır.*"

"*İnsanın kendi nefesine karşı yaptığı cenk Cihâd-ı Mukaddes'ten de daha sevaptır.*"

"*Bir insanın içebileceği en güzel içki, Allah rızası için yutup gizleyeceği hiddettir.*"

"*Hayvanlara muamele ederken Allah'tan kork: Onlara yalnız binilebilecek halde oldukları zaman bin, yorgun oldukları zaman in, yaya yürü. Mahlukata karşı iyi muamele eden mükâfatsız kalmaz.*"

"*Kardeşinize güler yüz göstermek sevap işlemektir; bir insanı hayır işlemeye sevk etmek sevap işlemektir; memnu ola-*

nı menetmek sevap işlemektir; yolunu kaybetmiş bir yolcuya yol göstermek ve âmâlara yardım etmek de sevaptır."

"Çalıştırdığınız işçiye yevmiyesini teri üzerinde kurumadan verin."

"İyiye arayan insanın gözüne en güzel görünen üç şey şunlardır: Yeşil tarlalar, akar su ve güzel yüz."

Resûlullah bir defasında şöyle dedi, *"Ben hayatta bilhassa üç şeyi sevdim: İbadet, koku ve kadınları."*

* * *

Müslümanlar arasında hadis faslında bilgisi en geniş olan Ebû Bekir'di. Sahabe hak, hukuk meselesi üzerinde kendisine danışmaya geldikleri zaman, Ebû Bekir, Resûlullah'ın o güne kadar kimsenin duymamış olduğu hadislerini zikrederek tavsiyelerde bulundu. Ebû Bekir tarafından nakledilen hadisler arasında en ziyade tekrarlananları şunlardır:

"Memnu şeylerle beslenmiş olan bedenler Cennete girmeyecektir."

"Allah'ın adı anılmadan hiçbir avın peşine düşüp onu öldürmemeli ve yine Allah adı anılmadan hiçbir ağaç kesilmemelidir."

"Hırsız beşinci defa hırsızlık ettiği zaman idam edilmelidir."

"Bir köleyi azat eden onun vârisi olur."

Herhangi bir hak meselesi yüzünden bir mümin Ebû Bekir'e geldiği zaman, Halife her şeyden evvel *Kur'an-ı Kerim'i* açıp orada o meseleye dair kati ifadeli bir metin bulursa o ayet-i kerimeye göre hükmeder; *Kur'an-ı Kerim'de* o meseleye dair bir kayıt yok da mevzubahis mesele hakkında bir hadis mevcut ise o hadise göre karar verirdi. Fakat ne Kitapta ve ne de hadisler arasında o meseleye dair herhangi bir beyana rastlamazsa o zaman evinden çıkar ve Sahabenin toplu olarak bulundukları yerlere giderek:

"Falanca ve filanca, filan şekilde bir meseleden dolayı bana gelip karar vermemi istediler," derdi. *"İçinizde Resûlullah'ın bu çeşit bir mesele hakkında daha evvelce verilmiş bir kararını hatırlayan var mı?"*

Bazen Resûlullah'ın yakınları toplanır ve her biri o mesele-ye mümasil meselelerde Hz. Peygamber'in nasıl karar vermiş olduğuna dair hikâyeler anlatırlardı. O zaman, Halife, "Bize hadisleri hatırlatandan Allah razı olsun," derdi.

Fakat Ebû Bekir halledilmesi gereken meseleye dair herhangi bir hadis bulmakta da güçlük çekerse, o zaman Sahabe-nin ileri gelenlerini, Resûlullah'ın en yakınlarını bir içtimaa davet eder ve onların fikirlerini alırdı. Şayet Sahabenin tavsiye ettiklerinde ittifak hasıl olursa, Halife o zaman onların önerdikleri şekil ve usule uygun olarak karar verirdi. Nitekim Ebû Bekir'den sonra Ömer de aynı şekilde harekete devam etti.

Ebû Bekir, bir kulak kesme suçundan dolayı suçlunun on beş deve ödemesine hükmetmiş ve niçin bu kadar az cezaya hükmettiği sual olunduğunda, "Uzun saç ve sarık kesik kulağı örtüp ayıbı ortadan kaldırır. Bu örtülemeyecek kadar büyük bir suç değildir," diye cevap vermişti.

Bir defasında sağ eli ile sağ ayağı hırsızlık ettiği için kesilmiş olan bir Yemenli Ebû Bekir'in evine gelip Yemen Valisi'nin kendisine haksız olarak muamele edip boş yere eliyle ayağının kesilmesine hükmetmiş olduğunu söyleyerek şikâ-yette bulundu. Ebû Bekir onu kendi evinde misafir etti. O gece akşam namazı kılınırken Tanrı misafirinin gösterdiği gayret Ebû Bekir'i rikkate getirdi ve misafirine:

"Cenâb-ı Hak şahit," dedi. "Geceni bir hırsızın gecesi gibi geçirmedin."

Fakat ertesi gün Ebû Bekir'in kızı Esma'ya ait olan bir ziyaret eşyasının kaybolmuş olduğu meydana çıktı. Yemenli Tanrı misafiri de hane halkıyla birlikte evin içinde kaybolan şeyi aramaya çıkmıştı. Bir taraftan ararken bir yandan da: "Ulu Tanrı'm, Hak yolundan ayrılmayan bu hane halkını geceleyin soymak cüretini gösteren bu kötü adamdan intikamını almakta gecikme!" diye haykırıp duruyordu.

Esma'nın kaybolan ziyaret eşyası birkaç gün sonra Medineli bir kuyumcunun dükkânında bulundu. Kuyumcu sorguya çekildiği zaman, onu, sağ eliyle sağ ayağı kesilmiş bir adamdan almış olduğunu teyit etti. Yemenli hırsız suçunu itiraf et-

tikten yahut suçu ispat olunduktan sonra Ebû Bekir hükmünü verdi. Bu karar üzerine Yemenlinin sol eli de kesildi.

Hüküm infaz edildikten sonra Halife, "Benim indimde onun kendi kendini lanetleyişi işlediği hırsızlıktan çok daha büyük bir suçtu," dedi.

* * *

Ebû Bekir ilk Hazine'yi Medine'nin kenar mahallelerinde bir yerde, oturduğu evin yakınında bir yerde inşa ettirdi. Hazine ağzına kadar altın ve emsali kıymetli eşyalarla dolup boşaldığı halde Ebû Bekir onun kapısı önüne bir tane nöbetçi bile koymamıştı. Etrafındakiler, "Hazine'yi korumak için önüne bir tane olsun bekçi koymayacak mısınız?" diye sordukları zaman, Ebû Bekir, "Onun kapısı kilitlidir," diye cevap verirdi.

Fakat Ebû Bekir ikametgâhını Medine'nin ortasına naklettiği zaman, Hazine'yi de kendi evine naklettirdi. İslamiyet'in yayıldığı ülkelerden zekât olarak gönderilen paralar ve kıymetli eşyalar ve hayvanlar geldikçe, Ebû Bekir hiç tutmadan onları fakirler, muhtaçlar ve yoksullar arasında dağıtırdı. Artan parayla da deve, at ve silah satın alır, cenge gidenlere onları Allah yolunda yapacakları hizmetlere karşılık olarak dağıtırdı. Ebû Bekir Hazine'ye gelen parayı daha geldiği anda dağıtmak prensibine çok sadık kalmıştı, bu yüzden bir müddet sonra devlet kasası tamamen boşaldı.

İslamiyet Arap Yarımadasına Baş Eğdiriyor

Ebû Bekir, on bir Müslüman birliğinin başına tayin ettiği on bir kumandandan bir tanesi olan Ala birliklerini İslamiyet'e karşı sırt çevirmiş olan Bahreyn havalisi halkına karşı sevk etti. Resûlullah'ın vefatı üzerine ihtida eden kabileler Alayı görünce yine Hak Din yoluna döndüler. Sonra hep birlikte Ala'nın sancağı altında toplanarak Hacer havalisindeki putperestlere akın ettiler. Bu akın sonunda ellerine hadsiz hesapsız ganimet geçti. Her yaya ikişer, her süvari de altışar bin gümüş dirhem ganimet bölüştüler. Bunun üzerine Halife, as-

kerleriyle birlikte Bahreyn'de kalıp Bahreyn Valiliğini deruhte etmesi için Ala'ya emir gönderdi.

Bir mümin ordusu da Umman sahillerini takip ederek Mehra adalarıyla çöllerini aşarak ilerledi. Ordunun güzergâhı boyunca bulunan bütün kabileler İslam'ın sancağı himayesine girdi. On bir kumandandan biri olan İkrima da o memlekette vali olarak kaldı. O zaman iki ordu iki koldan Yemen üzerine yürüdüler; halk Müslüman ordularına karşı en ufak bir mukavemete dahi kalkışmadı. Muhacir ile İranlı Firuz da Yemen'e Vali tayin olundular. Ubeyd Hadramut'ta Kinda Kabilelerini idare, Zeyd de zekât ve bac toplamak için tayin olundular. Nihayet Halife Arabistan'ın bütün o uzak eyaletlerine umumi olarak valilik ile kadılık etmesi ve İslamiyet'e yeni intisap edenlere ibadet ve hukuk kaidelerini öğretmesi için Ömer'i vazifelendirdi.

İran İmparatorluğu'nun Sınır Eyaletlerine İlk Akın

Ebû Bekir, Hicretin on ikinci senesi İran İmparatorluğu'nun her gün biraz daha zayıflayıp çökmekte olduğuna ve devlet idaresinin kadınlarla çocukların ellerine düştüğüne dair haberler aldı. Bunun üzerine Hâlid bin Velîd'e hitaben bir mektup kaleme aldı:

"Derhal Yemame'den ayrılıp Irak'a git. Hira ve Kûfe üzerine yürü. Sonra onların büyük şehri Madeyn üzerine ve oradan da Ubull'a'ya yürü."

Hâlid bu mektubu alır almaz valiliği bıraktı ve Irak'ın siyah topraklı bölgesine yürüdü. Civar şehir ve kasabaların halkları Hâlid'e elçiler göndererek kendisiyle anlaşma yapmak ve tespit olunacak haracı ödemek istediklerini bildirdiler. Hâlid barış ve haraca ait şartları yazılı olarak tanzim ettirdi; sonra Hira kapılarına varana kadar mola vermeden yürüdü.

Hira şehrinde İranlı Hükümdarlar namına kale muhafızlığı yapan Tâifli İyas, Hâlid bin Velîd'i karşılamaya çıktı. Hâlid, ona:

"Ya İyas, senin için üç yol açık," dedi. "Ya Hak Dine girip Müslüman olacaksın, ya cizye vereceksin yahut da bizimle sa-

vaşacaksın. Kararını hemen vermen lazım. Sen zevküsefa ile hayatı ne kadar seviyorsan, benim cengâverlerim de cenk ile eceli o derece severler. Sözüm bu kadar.”

İyas, “Seninle cenk edemeyiz, dinimizden de dönemeyiz, fakat sana istediğin cizyeyi memnuniyetle vereceğiz,” dedi.

Bunun üzerine Hira halkı aralarında cizye olarak iki yüz doksan bin dirhem toplayıp onu Hâlid’e teslim ettiler.

Ebû Bekir bu sırada Hâlid’e bir mektup gönderdi. Bu mektupta, Hâlid’e, Irak Valiliği ile bütün İslam ordularının baş kumandanlığına tayin olunduğu, ayrıca Irak sınırları üzerinde hangi birliklerin bekledikleri izah ediliyor ve o birlikleri Sancak-ı Şerif altına toplaması için sınıra gitmesi maksadıyla kendisine izin verilmiş olduğu bildiriliyordu. Bunun üzerine, Hâlid, bu mektuba gerekli cevabı yazıp gönderdi. Sonra kendisine en yakın bulunan dört kumandanı yanına çağırdı. Onların cengâverleriyle birlikte ordusu on sekiz bin kişiyi bulduğu zaman Hâlid önce Ubulla şehri üzerine yürüme emrini verdi. Ubulla Kalesinde İranlı kumandan Hürmüz yirmi bin askerle Hâlid’i bekliyordu. İki ordu Ubulla civarında karşılaştı. Müslümanların ordusu daha zayıf olmasına rağmen Hâlid’in orduları düşman ordusunu allak bullak etti; Hürmüz kılıçtan geçirildi ve İranlılar da çil yavrusu gibi dağılarak kaçtılar.

Hâlid ertesi gün ordusunun başında Ubulla’ya girdi. O şehirden o güne kadar hiçbir yerde misli görülmemiş derecede ganimet alındı. Bunların arasında Hürmüz’ün başına giydiği kırmızı bir de taç ele geçmişti. Bu paha biçilmez kıymette olan tacın üzerinde yüz binlerce dirhem değerinde mücevherler kakılı bir alamet vardı. Bu alamet İran Hükümdarının Hürmüz’e vermiş olduğu rütbenin alametiydi. Ganimet taksimi yapılırken, Hâlid, mutat olan beşte bir hisseyle birlikte o tacı ve savaş esnasında ele geçmiş bir fili Medine’ye yolladı.

O iş bittiği sırada Büyük Hükümdarın Ahvaz’daki Valisi olan Karin elli bin kişilik bir ordunun başında Hâlid bin Velid’in üzerine yürüdü; fakat Hâlid’in ufacık ordusu Karin’in ordusuyla karşılaştığı zaman Valinin ordusunda bulunan İranlılar bozguna uğrayarak kaçtılar. Müminler o gün

karanlık bastırana kadar kaçanların peşini kovalayarak ellerine geçirebildikleri firarilerin hepsini kılıçtan geçirdiler. Ertesi sabah ortalık ağardığı zaman cenk meydanında tam otuz bin düşman ölüsü sayıldı. Hâlid çok geçmeden bir başka düşman ordusunu da çil yavrusu gibi dağıttı. O zaferden sonra kendisini Irak'ın siyah topraklarının mutlak hakimi olmuş buldu. Ordugâhını Hira Kalesi'nin kapıları önünde kurdu. Sonra iki adamını Irak kasabalarına gönderdi. Bunlardan biri, İslamiyet'e girmiş olanlardan zekâtı, Hristiyan, Yahudi ve Zerdüşť dini salıklarına de öşürle diğer haraçları toplayacaktı. İkinci şahıs da vali sıfatıyla o kasabaları idare edecekti. Az zaman sonra, Müslümanlar Madeyn istikametinde büyük ve müstahkem bir şehir olan Anbar'ı ele geçirdiler. Onun ardından da batıda Aynü'l-temr ve Dûmetü'l-cendel'i zapt ettiler. Hâlid'in Hira'ya tayin ettiği Vali de Hasid Kalesi'ni fethetti. Hâlid kendisi de bir şaşırtmaca hücumuyla Mu-deyye Kalesini düşürdü.

Mudeyye Kalesi zapt olunduğu zaman kalede iki adam bulundu. Bu iki şahıs evvelce Müslüman olarak Ebû Bekir'e sadakat ve itaat yemininde bulunmuş, ondan bunu belirten yazılı birer vesika almışlardı. Bu iki adamdan biri olan Abdul Uzza mütemadiyen bir Müslüman olduğunu söyleyerek ayak diriyordu. Hâlid'e bu vaziyeti haber verdiler.

Hâlid, "İkisinin de kafalarını uçurun!" diye emir verdi. "Bu adamlar Müslüman idiysele burada müşrikler arasında ne işleri vardı?"

Bunun üzerine iki adamın da kafaları uçuruldu. Abdül Uzza, kafası uçurulurken, "Rabbim sen büyüksün! Muhammed'in Rabbi sen ne büyüksün!" diyerek ağlıyordu.

Bu hadise üzerine Abdül Uzza'nın oğlu Hâlid'i şikâyet etmek üzere Medine'ye gelip Ebû Bekir'in huzuruna çıktı. İşte o zaman Ömer, Halifenin huzurunda Hâlid'in aleyhinde beyanda bulundu. "Melikin katli onun hareketlerinin mahiyetini göstermek için yetmez mi?" dedi. "Zira Melik de mümindir. Bizim din kardeşimizdir. Yok, Hâlid bunlarla iktifa etmedi, iki Müslüman kanına daha girdi."

Ebû Bekir, "Bu adamlar Müslüman idiyseler o kalede işleri neydi?" diye sordu. "Kabahat kimsenin değil, kendilerininidir."

Bununla beraber, Ebû Bekir Abdül Uzza'nın oğluna bizzat Hazine'den aldığı parayla kan parasını ödedi. Ona, "Bunu, Hâlid pederini yanlışlıkla öldürmüş olduğu için veriyorum," dedi.

* * *

Yakınları anlatırlar: Ebû Bekir bir defasında bir bahçeye girmiş ve orada bir ağacın gölgesine sığınmış bir güvercin görünce dayanamamış:

"Ah, sen ne kadar mesutsun!" diye iç geçirmiş. "Yiyeceğini bir ağaçtan alıyor ve yine onun gölgesine sığınıp gölgeleniyorsun. Seni çağırıp hesap soranın da yok. Ah! Ne olur Ebû Bekir kulun da senin halinde olaydı!"

Bizans Eyaletleri Fethediliyor

Hicretin on üçüncü yılında Irak topraklarının büyük kısmı müminlerin eline geçmiş olmasına rağmen, henüz Romalıların sınırları içinde bulunan Suriye topraklarından bir karışığı dahi Müslümanların eline geçmiş değildi. Halife bu sebeple Müslümanları Suriye'ye karşı tertip olunacak bir sefere iştirake çağırdı. Mekke, Tâif ve Yemen halkına mektuplar gönderdi. Bütün Necid ve Hicaz kabilelerine de haber ileterek hepsini Cihada davet etti. Bu mektuplarında onların mücadele arzularını körüklüyor ve Bizanslı Romalılardan ele geçirilecek misli görülmemiş ganimete dair uzun uzadıya malumat veriyordu.

Halife bunun üzerine Irakta bulunan Hâlid'e bir emir gönderdi:

"Suriye hâlâ müşriklerin ellerinde bulunduğu için oraya bir ordu gönderdim. Irak'ta yeter derecede birlik bırakarak geri kalan askerle birlikte sen de Suriye üzerine yürümelisin. Seni Suriye'de bulunan orduya kumandan tayin ediyorum. Medine'ye evlerine dönmek isteyen müminlerin yerine geçirmen üzere buradan takviye kuvvetleri gönderiyorum."

Hâlid mektupla aldığı talimata uygun bir şekilde ordusuyla Suriye üzerine yürüdü.

Teslim İçin Şam'a Sunulan Şartlar

"Bağışlayan, esirgeyen Allah'ın adıyla."

Şam halkına, şehri teslim etmeleri için şu şartları sunması Hâlid'e bildirilmişti:

"Hâlid Şam halkının can, mal, mülk ve ibadet yerlerine dokunmayacaktır. Şam'ı çeviren surlar yıkılmayacaktır. Hiçbir mümin şehir halkının evlerinde barınmayacaktır."

Bu şartlarla Şam şehri halkını Allah'ın, onun Peygamber'inin ve Halifesinin ve müminlerin himayesi altına alıyoruz. İnsan başına bir altın dinar ve bir ölçek buğday bac ödedikleri müddetçe kimsenin canına ve malına el sürülmeyecektir."

* * *

Hız. Peygamber'in kızı Fâtıma Hicretin on birinci yılının Ramazan ayında vefat etmişti. Fâtıma'nın kocası Ali'nin, Ebû Bekir'in Halifeliğini ne zaman tanımış olduğu hususunda ihtilaf mevcuttur; bazı tarihçiler Ali'nin Ebû Bekir'in hilafetini Fâtıma'nın vefatından on gün sonra tanımış olduğunu söylüyorlar. Rivayet olunur ki, bir gün Ali'nin oğlu Hasan camiye girmiş. Tam o sırada Resûlullah'ın kürsüsünde oturan Ebû Bekir'e:

"Babamın yerinden in!" diye haykırmış.

Ali, bilahare hadiseyi öğrendiği zaman, Ebû Bekir'e:

"Yemin ederim ki, çocuğa bu sözleri ben öğretmedim, ben söylemedim," dedi.

Halife de, *"Onları'senin öğretmiş olacağın bir an bile hatırımdan geçmedi,"* diye mukabelede bulundu.

* * *

Ebû Bekir'in halifeliği sırasında bir gün Yemen'den bazı misafirler Medine'yi ziyarete gelmişlerdi. Yolcular bir ara bir sokaktan geçerken camide bir hafızın yanık bir sesle *Kur'an-ı Kerim'i* okuduğunu duydular. Heyecandan gözleri yaşardı, yaşlar yanaklarından aşağı süzölmeye başladı.

Halife Yemenlilerin ağladıklarını görünce göğüs geçirerek:

"Biz de bir zamanlar böyle sizin gibiydik!" diye içini çekti. "Ama o zamandan beri kalplerimiz katılaştı."

Bir gün, hiç beklenmedik bir sırada, Ebû Bekir hastalanarak ateşler içinde yatağa düştü ve namaz kıldırmak için camiye gidemedi. O zaman Hz. Peygamber'in kızı Rukiye'nin kocası Osman bin Affân'ı yanına çağırttı.

"Ömer hakkındaki kanaatin nedir? Bana söyle," dedi.

Osman, "Sen onu benden daha iyi tanırsın, Ya Ebû Bekir," diye cevap verdi.

Halife, "Orası öyle... Ama yine de kanaatini söyle," diye ısrar etti.

O zaman, Osman, "Emin olduğum şu husus var," dedi. "Göründüğünden çok daha iyi bir insan. (Resûlullah bir defasında, 'Allah Ömer'i affetsin,' demişti. 'Daima acı konuşur ama hakikati söyler. Hakikati söylemek yüzünden hiçbir dostu kalmadı.')

Ebû Bekir Osman'dan sonra hem Ensar, hem Muhacirin arasından daha başka kimselere de danıştı; sonra Osman'ı bir kere daha huzuruna davet etti. Ona, "Söyleyeceğim şeyleri yaz," dedi.

"Esirgeyen, bağışlayan Allah'ın adıyla,

Bu, hayatının sona ermek üzere olduğu bu dünyadan ayrılıp Ahiret'teki hayatına başlamak üzere bulunan ve müşriklerin bile iman edip, günahkârların günahlarını idrak ettikleri ve yalancıların hakikati söyledikleri anı yaşayan Ebû Bekir bin Ebû Kuhafa'nın vasiyetidir.

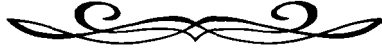
Benden sonra başınıza Halife olarak Ömer bin Hattab'ı tayin ediyorum. Bu sebeple benden sonra onu dinleyip ona itaat edin. Adaletle idare ederse, o zaman hakkında bildiklerimde ve ondan umduklarımda yanılmamışım demektir; yok, adalet yolundan ayrılırsa, o zaman herkes gibi kendi günahlarının cezasını çekecektir. Ben iyi niyetle hareket ettim, fakat gizli olanı bilmem. Allah cümlenizin günahlarını affetsin ve sizden şefaatinin esirgemesin."

Sonra Ebû Bekir Ömer'i hususi olarak huzuruna çağırttı. Ona yazı ile devretmiş olduğu vazifeleri bir defa da sözle tekrarlayarak tevdi etti. Ömer onun sözlerini dinledikten sonra huzurundan çıkıp gitti.

Ebû Bekir ecelin kendisine yaklaştığını hissettiği zaman kızına döndü:

"Ayşe," dedi. "Sütünü içtiğimiz deveyi, yiyeceklerimizi içine koyduğumuz çanak ve çömlekleri, giydiğimiz esvapları biliyorsun. Biz Müslümanlıkla ilgili işlerle uğraşırken bu saydığım şeyleri de kullandık. Ben gittikten sonra onların hepsini Ömer'e ver."

Vefatından sonra Resûlullah'ın kabri yanında Ebû Bekir'e de bir kabir kazdılar ve onu kabrin içine başı Resûlullah'ın omuzuyla aynı seviyeye gelecek şekilde yatırdılar.

FETİH HALİFESİ

İmparator Bizans'a dönmek üzere gemiye binerken geri döndü. Son bir defa terk ettiği memlekete bakıp, "Elveda, Suriye, ebediyen elveda!" diye mırıldandı. "Ah! Bu kadar güzel bir ülke düşmanlarımdın olsun. Ne acı!"

Sasanilerin tahtı için de ağla; bunca hükümdarın taçları, kudret ve ihtişamı için de ağla.

Şimdi devir Ömer'in devridir; onunla birlikte dünyaya o güne kadar bilinmeyen bir din yayılıyor. Vaktiyle tahtların durduğu yerde şimdi müminlerin kürsüleri bulunuyor.

Ertesi gün, Ebû Bekir'in defninden sonra müminler camide toplandılar ve Ömer de kürsüye çıktı. Resûlullah'ın kürsüsünün üç basamağı vardı. Resûlullah cemaate hitaben vaazda bulunacağı zaman daima en üst basamakta ayakta durarak konuşurdu. Ebû Bekir Halife olduğu zaman daima vaazları ikinci basamakta durarak vermişti; fakat Ömer o gün ilk basamaktan yukarı çıkmadı; cemaate hitaben oradan konuştu, Allah'a şükranlarını sundu ve daima adalet üzere idare edeceğine dair yemin etti.

Kürsüden indikten sonra Ömer'in ilk hareketi Ebû Ubeyde'ye bir mektup yazarak onu Suriye'deki orduların baş kumandanlığına tayin etmek ve Hâlid bin Velid'i bu şekilde onun emrine vermek oldu.

Ömer kendisine Emîrül-mü'minin unvanı verilen ilk Halife oldu. Suçluları kırbaçla cezalandırmak usulünü, tarihleri Peygamber'in Hicretinden başlatarak saymayı ve Divanı ilk defa olarak ihdas eden de o oldu.

Hz. Muhammed'in evinde evvelce hizmetkârlık etmiş olan Enes şöyle anlatıyor:

"Bir defasında bir avluya girmiştım. Birden durup kulak verdim, Ömer bir duvarın öbür tarafında kendi kendine konuşuyordu. Kendisine, 'Ya Ömer bin Hattâb, Ya Emîrül-mü'minin! Allah şahit ya, bu unvan insanın kulaklarına çok tatlı geliyor,' diyordu. 'Ama unvana bakacağına Allah'ından kork, Hattab'ın oğlu,' diye devam etti. 'Yoksa bir tek yanlış adım atarsan Allah seni cezalandıracak!'"

Yumru ayaklı İbn Kays ise şöyle anlatıyor:

"Bir gün Ömer'in kapısı önünde oturuyorduk. Önümüzdeki sokaktan Tamimli meşhur bir şeyhle bir köle kız geçiyordu.

Aramızdan biri, 'Emîrül-mü'minin şu kızı yatağına almalı,' dedi.

Ömer, 'O kız Emîrül-mü'minin yatağına göre değil!' diye atıldı. 'O benim hakkım değil, zira o da Allah'ın mülküdür.'

O zaman biz, 'Peki, öyleyse Emîrül-mü'minin için meşru olan nedir?' diye sorduk.

Halife:

'Allah'ın mülkü içinde bana bir yazlık, bir kışlık esvaptan başka Hac ve ibadet için gerekli olan şeylerle benim ve aile hal-kım için bir Kureyşliye münasip görülecek miktarda yiyecekten başka bir şeye izin yoktur,' dedi. 'Bunlardan fazlası üzerinde benim diğer Müslümanlardan fazla bir hakkım olamaz.'"

Ömer'in zamanındaki fetihler hadsiz hesapsızdı. Suriye'de Emessa ve Baalbek teslim oldu; Tiberyas ve bütün Ürdün ha-valisi fethedildi. Bizans ordusunun görüldüğü ve şehre doğru geldiği haber verildiği zaman Hâlid bin Velîd ordusuyla bir-likte Ürdün'e doğru akan Yermük Irmağı'nın kıyılarında ko-naklamış bulunuyordu.

Hâlid derhal ordusuna harp nizamı verdi, Bedir Cengi'nde savaşmış olanları geride bir mevkiye gönderdi. Hâlid'in ordu-sunda bulunan bu Bedir gazilerinin sayısı yüzü buluyordu.

Hâlid, onlara, "Sizlere gelince," dedi. "Sizden cenge katıl-mamanızı rica edeceğim. Sizler geride namaz kılıp Cenâb-ı Hakk'ın bugün bize yardım etmesi için dua edin."

Bedir gazileri hemen Allah'a niyaz etmeye, *Kur'an*'dan su-reler okumaya başladılar. Bunun üzerine iki ordu birbirine karşı hücumla geçti.

Romalıların safları darmadağın oldu.

Müminler gün batana kadar Romalıları kılıçtan geçirmeye devam ettiler. Sonra Hâlid Yermük kıyılarındaki karargâhın-dan yola çıkarak Roma ordusunun karargâhını işgale gitti.

İşte o günden itibaren bütün hükümdarların kalbine bir Arap korkusudur sindi.

Suriye Hristiyanları Tarafından Ömer'e Gönderilen Bir Teslim Evrakı

"Esirgeyen, bağışlayan Tanrı adıyla:

*Bu Emîrü'l-mü'minîn Ömer bin Hattab'a Suriye'nin.....
kasabasının Hristiyanları tarafından sunulan bir istidadır.*

*Bu ülkeye girdiğiniz zaman sizden, bizi, ailelerimizi ve
mallarımızı ve kendi dinimiz saliklerini himaye etmeniz ta-
lebinde bulunmuştuk.*

Siz bizim taleplerimizi kabul ettiniz. Şu şartlarla ki:

Kasabalarımızda ve kasabalarımız civarında yeni bir kilise, manastır, şapel ve emsali ibadethaneler inşa etmeyecek ve şehirlerimizde Müminlerin barındığı mahallelerde yıkılmış, yahut harap olmuş ibadet yerleri varsa onları yeniden inşa etmeyecek;

Müminlerin kiliselerimizde üç gece misafir kalmalarına itiraz etmeyecek; ondan sonra onları üç gün evlerimizde misafir edip ağırlayacak, müminlerin herhangi bir düşmanını veya düşman casuslarını kiliselerimizde veya ikametgâhlarımızda gizleyip barındırmayacak;

Çocuklarımıza Arapça okumasını öğretmeyecek,

Açıkça putlara tapmaya ve kimseyi putlara tapması için kandırmaya kalkışmayacak; ayrıca yakınlarımızdan Hak Dine intisap etmek arzusu gösterenleri fikirlerinden caydırmaya kalkışmayacak;

Müminlerin giydiklerine benzer takke veya sarıklar giymeyecek ve saçlarımızı da onlarınkine benzer şekilde kesip örmeyecek; müminlerin lisanıyla konuşmayacak ve onların isimlerini taşımayacak; atlarımızda eğer kullanmayacak, kılıç taşımayacak, silah satın almayacak ve üzerimizde silah taşımayacak, mühür yüzüklerimizin üzerine Arapça harflerle alamet ve işaret işletmeyecek, şarap satmayacak; ayrıca alnımızın hemen üzerinde bıraktığımız saçlarımızı kesecek ve kendi âdet olmuş şeklimize göre giyinecek ve nereye gidersek gidelim bellerimize kemer bağlayacak;

Kiliselerimizin üzerine haç dikmeyecek; müminlerin geçtiği sokaklarda ve müminlere ait pazar yerlerinde din kitaplarımızı yüksek sesle bağıarak satmaya kalkışmayacak;

Kiliselerimizin çanlarını hafif çalacak; dua ederken seslerimizi fazla yükseltmeyecek; Paskalya Günü yapılacak dinî merasim esnasındaki yürüyüşte hurma yaprakları ve putlar taşımayacak; cenaze merasimlerinde seslerimizi yükselterek dua okumayacak, Müminlerin bulunduğu sokak veya pazarlardan cenaze geçirirken ellerimizde meşale taşımayacak;

Müminlerden köle satın almayacak ve onların hususi işlerini de öğrenmeye kalkışmayacaktık."

Hz. Ömer bu istidaya kendi el yazısıyla şu satırları ilave etti:

"Ayrıca müminlere el kaldırmayacağımıza; can ve mal emniyetimizin temini mukabilinde bu şartlara dindaşlarımızla hep birlikte riayet edeceğimize söz verimiz. Tutmayı vaad ettiğimiz bu şartlardan herhangi birini ihlal edecek olursak, o zaman bize bahşedilen teminatın geri alınmasına ve bize arzu ettiğiniz şekilde muamele etmekte serbest olduğunuza dair söz veriyoruz."

* * *

Suriye'nin Hums Kasabası'nın sakinleri şehirlerini alan müminlere:

"Biz sizlerin idarenizden memnunuz, adaletinizi beğeniyoruz, Ey Müslümanlar," dediler. "Sizin idare ve adaletiniz eski devirlerin zulüm ve barbarlığıyla mukayese dahi kabul etmez."

İran İmparatorluğu'nun Yıkılışı

Mûsâna bin Hârisâ adında bir mümin Ömer'e bir mektup göndererek İran'da iç durumun hiç de sağlam olmadığını ve tahta Yazdicürd adında çok genç ve tecrübesiz birinin çıkmış olduğunu haber vermişti. Ömer bunun üzerine hiç vakit kaybetmeden Sa'd bin Ebû Vakkas'ı huzuruna çağırıp Irak'taki birliklerin baş kumandanlığını ona tevcih etti. Sa'd emrindeki birliklerle yola çıktığı zaman Halife Ömer de birkaç saat onlara refakat etti, cengâverleri teskin edici sözler söyledi ve Cihad-ı Mukaddes uğrundaki gayretlerinin karşılığını nasıl göreceklerini onlara uzun uzadıya tafsil etti. Sonra cengâverlerine veda etti ve Sa'd yoluna devam ederken o geriye, Medine'ye döndü.

Sa'd, Hicaz ile Kûfe arasında bir yerde ana yoldan ayrılıp ıssız çöllere saptı ve ileriye casuslar gönderdi. O casusların

getirecekleri haberleri bekledi. Casuslar geri döndükten sonra, Sa'd İran İmparatorluğu'nun kapısı olan Kadisiye üzerine yürümeye karar verdi.

Irak sakinleri Sa'd bin Ebû Vakkas'ın yaklaştığını haber aldıkları zaman kendilerine yardım göndermesi için Yazdicürd'e haber uçurmuşlardı. "Araplar henüz hepimizi teslim olmaya zorlamadılar, fakat bize göndereceğiniz takviye ve yardım kuvvetleri çabucak gelmediği takdirde onlara teslim olmaktan başka bir çaremiz kalmayacak," diye yazmışlardı. Fırat sahillerinde uçsuz bucaksız mümbit arazileri ve malikâneleri bulunan büyük Iraklı asiller de Yazdicürd'e aynı mealde mektuplar ve haberler göndermiş ve baş kumandanı Rüstem'i Irak'a göndermesini ısrarla istemişlerdi. Nihayet Yazdicürd bu yardım seslerine kulak tıkayamadı ve Rüstem'i huzuruna çağırttı.

Rüstem, "Haşmetmeab, size yalvarırım, bırakın bu hususta kendi hazırladığım planları tatbik edeyim," dedi. "Nihai bir harbe girmekten çekindiğimiz müddetçe Arapların kalplerindeki İran korkusu terütaze yaşayacak ve bizden çekineceklerdir. Bunun için onları bir savaşa tahrik etmemeliyiz. Ben-deniz, Haşmetmeabın ülkelerini bu şekilde bir manevra ile muhafaza etmeye çalışacağım. Allah yardımcımız olsun. Tavsiye ettiğim hal şekli kanaatimce daha doğrudur, zira harpte zaferi çok zaman kuvvet değil takip edilen tâbiye kazandırır."

Yezdicürd Rüstem'in bu tavsiyelerinden hiç hoşlanmamıştı. "Başka bir şey yapılamaz mı?" diye sordu.

Rüstem, "Askeri meselelerde ihtiyat daima aceleden iyidir," diye cevap verdi. "Şimdi bu savaşı mümkün olduğu kadar geciktirmek tamamen bizim lehimize olacaktır, zira bu geciktirme fırsatı bir daha elimize geçmez. Düşmanı ufak tefek cenklerle oyalayarak ona zayıt verdirmeye çalışmak karşı tarafı kuvvetten düşürecektir. Bu şekilde, kati bir savaştakine nispetle onlara çok daha büyük zararlar verdirebiliriz."

Fakat Iraklıların ardı arkası kesilmeyen yardım ve takviye talepleri Hükümdarı adamakıllı endişeye düşürmüştü. İhtiya-

tı bir kenara bırakıp Rüstem'e derhal düşman ordusu üzerine yürüme emrini verdi.

Bunun üzerine Rüstem ile Sa'd arasında elçiler gidip gelmeye başladı. Arap elçileri Rüstem'in huzuruna çıkarıldıkları zaman onun yaldızlı bir tahtta oturduğunu veya sırma işlemeli yastıklar üzerinde keyif çattığını görüyorlardı. Rüstem'in tahtı altın sırmalı halılar döşeli muazzam bir otağ içinde kurulmuştu. Etrafındaki İranlılar da tıpkı onun gibi tepeden tırnağa kadar mükellef üniformalar giymişlerdi. Otağın dışında Rüstem'in cenk meydanına sürdüğü yüzlerce savaş fili görülüyordu. Müslüman elçileri atlarının sırtında elde mızrak, belde bir kılıç ve kayışı, yay ve kubur, gayet basit bir şekilde giyinmiş olarak, Rüstem'in oturduğu çadırın yakınına mümkün olduğu kadar atlarından inmeden geliyorlardı. İranlı askerler ve nöbetçiler onlara bağırıp çağırıyor ve yollarını kesmek istiyor, fakat Rüstem o mağrur Arap elçilerini serbest bırakmaları için askerlerine emir veriyordu. O zaman Arap elçisi atından inip Rüstem'in karşısına kadar hiç eğilmeden mızrağına dayanarak, ve etrafta bulunan İranlıların gözleri önünde, hiç fütur etmeden mızrağının ucuyla sırmalı halıları delerek, işlemeli yastıkları yırtarak yürüyordu.

Rüstem, bu mağrur elçilerden birine, "Sizi böyle yırtıcı hareketlere sürükleyen yegâne sebep basit ve mahrumiyet içinde yaşamanızdır," dedi. "Zira kendiniz fakir olduğunuz için başkalarının zenginliğine tahammül edemiyorsunuz."

Fakat Arap elçisi Rüstem'e pervasızca cevap verdi. Rüstem, huzuruna çıkarılan bütün Arap elçilerine böyle iğneli sözler söylüyor, acı sualler soruyor, fakat eğilmek nedir bilmeyen Müslüman elçilerinden daima gayet zeki ve cesur cevaplar alıyordu. Aldığı cevaplar Rüstem'i adamakıllı şaşırtmaya başlamıştı. Mesela, Sa'd her seferinde Rüstem'e bir başka elçi gönderiyordu. Rüstem bu elçilerden birine, "Neden bugün yine çünkü gelen elçiyi göndermediler?" diye soracak oldu.

Elçi, derhal, "Bizim kumandanımız Müslümandır, o kimseye diğerinden fazla iltimas etmez!" diye mukabele etti.

Bir başka seferinde, Rüstem yine huzuruna gelen Arap elçilerinden birinin ince mızrağını işaret ederek istihfafla sordu, "O elindeki ince çubuk nedir?"

Arap elçisi, hemen, "Kor ufak olmakla hararetini kaybetmez, yine yakar," dedi. Rüstem layık olduğu cevabı almıştı.

Bir başka seferinde Rüstem bir diğer Arap elçisine, "Senin kılıcına ne oldu?" diye sordu. "Çok harap halde."

Elçi, hiç fütur getirinenden, "Kılıçlarımızın kınları eskidir, ama yüzleri keskindir," diye cevap verdi.

Sa'd'ın ulakları Krallar Kralı Yezdicürd'ün huzuruna kadar bile çıkarıldı. Elçiler Krallar Kralının huzurundan çıkıp geri döndükleri zaman, Rüstem bir düş gördü ki onu hiç de hayra yormadı. Zira rüyada kendisini hasta görmüştü; bu yüzden ordusuna Sa'd ile savaşmak için gereken yürüyüş emrini vermek istemedi. Fakat Yezdicürd ne pahasına olursa olsun hareket etmesi için ısrar etti. Rüstem bunun üzerine biraderiyle o zamanın büyüklerine birer mektup gönderdi. Bu mektubuyla bütün kalelerin tamir edilip cenge hazır olmasını, kendisinin Müslümanları yıpratma savaşını tavsiye etmiş olduğu halde, Yezdicürd'ün savaş hususunda ısrar ettiğini, fakat yıldız falına baktırdığını ve bu falın yapılacak savaşta Müslümanların muzaffer olacağını bildirdiğini etraflıca anlattı. Sonra sırf Krallar Kralının ısrarı üzerine yürüyüşe geçmekte olduğu hususunu da mektubuna ilave etti.

Rüstem ileriye gören bir adamdı. Cengin neticesini önceden sezmişti. Nitekim çok geçmeden iki ordu karşılaştı ve cenk tam üç gün sürdü. Üçüncü gün, öğleden biraz sonra, bir kum fırtınası çıktı ve İran askerlerinin gözlerine kum bulutlarını uçurdu; ani bir rüzgâr sağanağı Rüstem'in tahtı üzerine gerilmiş olan tenteyi uçurdu ve onu eski kanalın içine fırlattı. Rüzgâr garptan esiyor ve getirdiği kum bulutlarıyla İranlıları kör ediyordu. Müslümanlardan bazıları Rüstem'in tahtının bulunduğu yere kadar tırmanmaya muvaffak olmuşlardı. Rüstem tahtının durduğu tepeden aşağı atlayıp hazinesini yüklediği yük katırlarının bağlı bulundukları yere koştu. Son-

ra katırların sırtına yüklenmiş muazzam denklerin arasında bir yere saklandı.

Hilâl adında bir Arap hemen onun ardından katırların bulunduğu yere varmıştı. Rüstem'in arkasında çömelip gizlendiği bir balyayı katırın sırtına bağlayan kayışları bir kılıç darbesiyle kesti. Katır sırtındaki yükün yarısı çömelmiş gizlenen Rüstem'in üzerine düştü ve onun kaburgalarından bazılarını zedeledi. Fakat Hilâl Rüstem'in hemen o dengin arkasında olduğunu görmediği gibi onun oracıkta gizlendiğinin de farkında değildi. Hiç çekinmeden katırın sırtından düşürdüğü balya içinde ne olduğunu anlamak için palasını balyaya sokup çekti, etrafa bir misk kokusu yayıldı. Rüstem bu sırada Hilâl'in gözüne görünmeden sürüne sürüne Eski Kanal sahiline kadar uzaklaşmaya muvaffak olmuştu; yine sessizce Kanalın sularına atladı. Fakat tam o anda Hilâl kendisini gördü; hemen onun ardından Kanala atladı ve Rüstem'i bacağından yakalayarak kanal kıyısına çekti ve orada bir kılıç darbesiyle işini bitirdi.

Sonra cesedi bacaklarından çekip katırların ayakları altına attı; nihayet Rüstem'in tahtının merdivenlerini tırmanarak avazının çıktığı kadar yüksek sesle, "Rüstem'i öldürdüm! Allah şahidim olsun ki öldürdüm. İşte cesedi de burada!" diye bağırdı.

Muharipler onun bulunduğu tarafa doğru yaklaştılar, fakat tozdan ne Hilâl'i ne de Rüstem'in tahtını görebildiler. Bunun üzerine Hilâl'e bağırarak cevap verdiler. Bu naralar üzerine müşriklerin kalplerine derin bir korku çöktü, selameti kaçmakta buldular.

O gün Rüstem'in ordusundaki müşriklerin çoğu kılıç altında ve kanalın anaforlu sularında can verdiler. Bazıları Dicle'nin sığ su geçitleri tarafından kaçmaya çalıştı; fakat Sa'd hiç peşlerini bırakmadan onları rüzgâr gibi takibe başladı, sığ su geçitlerini geçtikten sonra büyük kıtal başladı. O gün ganimet arasında büyük hükümdar Yezdicürd'ün bir kızı da ele geçirildi.

İmparatorluk sancağı, ki mücevherlerle süslü deriden mamul çok eski bir sancaktı, Dirar adında bir Arap cengâverinin eline düştü. O sancağa iki milyon altın dinar paha biçilmişti,

fakat bazıları Dirar'ın onu otuz bin altına elden çıkardığını söylerler. Sa'd bilahare o sancağı müminlere son zaferi nasip ettiği zaman ele geçen Yezdicürd'ün mücevherleriyle birlikte muhafaza etti. Sonra onu bütün mücevher kakmalı taç, kılıç kemeri, gerdanlık ve Yezdicürd'ün diğer hazineleriyle birlikte Halifeye gönderdi. Ömer ganimet olduğu için Müslümanlar arasında müsavi hisseyle pay olunması için sancağı direğinden çıkartıp ufak ufak parçalara kestirdi ve o parçaları Müslümanlara dağıttı.

Sa'd ordusunda bulunan cengâverlerden biri o zaferden sonra eline geçen ganimetten hissesine düşen bir kadını sadece bin dirheme satmıştı. Fakat kadın asil İran ailelerinden birine mensuptu; herkes Araba, kadını o kadar ucuza satarak aldanmış olduğu için kahkahalarla güldü.

Fakat cengâver kendisine gülenlere, "İyi ama, ben binden daha yüksek bir rakam olduğunu bilmiyordum ki," diye mukabele etti.

İran'ın Irak'taki baş şehri Madeyn'deki saraylardan birinde içinde Hükümdarlar Hükümdarı Yezdicürd'ün oturduğu bir kabul salonu vardı. Yezdicürd'ün büyük bir fıçı büyüklüğünde olan ve üzeri baştanbaşa yakut, pırlanta ve incilerle kakmalı altın ve gümüşten muazzam bir tacı da o salonda asılıydı. Taç Yezdicürd'ün boynunun çekemeyeceği kadar ağır olduğu için kalın bir altın zincirle mermer salonun tavanına asılıydı. Hükümdar tahta kurulacağı zaman tahtın önüne perdeler çekilir, Kral tahtına kurulup başını taca sokar ve makamına kurulduktan sonra perdeler tekrar açılarak huzurdakilerin, Hükümdarın tacını nasıl giydiğini görmesine meydan verilmezdi.

Tacı tavana bağlayan zincir karşıdan bakılınca görünmediği için Hükümdarın huzuruna ilk defa çıkanlar onun başındaki muazzam tacı gördükleri zaman dehşet içinde kalırlardı.

Hicretin on altıncı yılında Madeyn istirdat olundu ve Sa'd bin Ebû Vakkas Cuma namazını müminlere Yezdicürd'ün o mermer sütunlu kabul salonunda kıldırdı.

Yezdicürd son mağlubiyetten sonra kuzeyde Horasan'a kaçmıştı; Horasan'da her gün biraz daha gözden düşerek bir

müddet yaşadı ve Hicretin otuz birinci senesi İran Hükümdarlarının sonuncusu olan Yezdicürd bir gün orada katledildi.

Yezdicürd hemen hemen her şeyini kaybetmiş bir halde bir gün Zerk Irmağı kıyılarında at sürerken alacakaranlıkta bir değirmenin karaltısını görür gibi olmuştu. Atından indi, peşindeki düşmanlardan kurtulmak için belki oraya sığınabileceğini düşünerek değirmene girdi ve bir ot demeti üzerine uzandı.

Ertesi sabah gün doğduğu zaman değirmenci değirmenin kapılarını açtı; omuzunda bir yulaf çuvalıyla değirmenin kapısında durup bir ot demeti üzerinde oturan Yezdicürd'e baktı. Kaba bakışlı adam karşısında gördüğü gazel gözlü yabancının kim olduğunu bilmiyordu. Fakat onun ayaklarında yaldızlı çizmeler, sırtında da yenleri ve yakaları altın ve incilerle bezenmiş nefis bir kaftan görünce, "Sen kimsin?" diye sordu.

Hükümdar, "Senin gibi bir Fârisi ve bir firari," diye cevap verdi.

Değirmenci, "Çavdar ekmeği ve dere boyunda yetişen tere ile karın doyurursan ne âlâ," dedi, "zira sana ikram edilebilecek başka bir şeyim yok."

Yezdicürd, "Kabul," dedi, "yalnız evvela biraz tütsü yakmak istiyorum. Git de bana tütsü için mukaddes öd dalı getir."

Bunun üzerine fakir değirmenci ödünç olarak öd ağacı almaya gitti. Fakat aktar dükkânında karşılaştığı şahıslar kendisini tutup Hükümdarın baş düşmanı olan hain Mehvi'nin huzuruna çıkardılar. Mehvi, zavallı değirmenciye, "Senin gibi fukara takımı kimin için öd ağacı arar?" diye sordu. Onun üzerine değirmenci Mehvi'ye başından geçenleri bir hikâye etti. Mehvi onun değirmenine sığınmış olan meçhul şahsın Yezdicürd olduğunu anlamıştı. Değirmenciye, "Hemen geri dön!" dedi. "Değirmene girer girmez onun kafasını kes. Onunki gitmezse senin kellen gidecek."

Zavallı adamcağız bu emri duyunca tiril tiril titremeye başladı, fakat değirmenine sığınmış olan şahsın kim olduğu-

nu bilmiyordu. Değirmene dönüp de Hükümdarın huzuruna çıktığı zaman akşam olmuş, etraf iyiden iyiye kararmıştı. Değirmenci utanç ve korkudan kalbi ezilmiş, dudakları kurumuş bir halde, sanki Hükümdarın kulağına fısıltıyla bir şey söyleyecekmiş gibi onun yanına sokuldu, sonra şimşek gibi, elinde gizlediği hançeri onun göğsüne daldırdı. O bir tek darbe Yezdicürd'ün işini bitirmeye kâfi gelmişti. Hükümdar bir defa hıçkırdı, sonra taçlı başı önünde duran çavdar somununun yanı başına yuvarlandı.

Ecel, firari Hükümdarı ıssız bir değirmende de arayıp bulmuştu.

Az sonra Mehvi'nin zalim bakışlı fedailerinden iki kişi değirmene geldi ve hâlâ Hükümdarın kanayan vücudunu sürükleyerek dışarı çıkardılar. Sonra onu kaldırdıkları gibi Zerk sularına attılar. Ceset bir müddet sırtüstü suda yüzdü, sonra suların altında gözden kayboldu.

Divan İhdas Olunuyor

Osman'ın azatlı kölelerinden biri bilahare şöyle anlattı:

"Sıcak bir yaz günü Medine'de Osman'ın yanında oturdum. Çok uzakta iki deve yavrusunu sürerek gelen bir adam gördük. Güneş etrafı öylesine yakıp kavuruyordu ki bu derece sıcak altında böyle çöle çıkmaya cesaret eden şahsın kim olduğunu bir an ikimiz de merak ettik. Fakat develeri süren adam daha yakına geldiği zaman onun Ömer olduğunu derin bir hayretle gördük. Osman doğrulup başını altında oturduğumuz gölgelikten dışarı çıkardı. Fakat hava öyle sıcaktı ki derhal başını yeniden içeriye çekti. Ömer az sonra yanımıza geldiği zaman, Osman o korkunç sıcakta ne diye dışarıya çıkmış olduğunu sordu.

Ömer, 'Bu iki deve yavrusu cizye mukabilinde bize gönderilmiş,' diye cevap verdi. 'Onları hükümete ait otağa kadar bizzat götürmek istedim. Başkalarına teslim eder yahut bir yere bırakırsam belki kaybolurlar diye korktum.'"

Ömer'in zamanında Hilafet makamına ait çayırdaki bulunan at ve develerin sayısı dört yüz bini geçiyordu.

Bir defasında Bahreyn Valisi yarım yıllık varidatı Medine'ye getirdiği zaman o varidatın bir milyon dirheme baliğ olduğunu Ömer'e söyledi. Halife onun bu sözleri üzerine güldü.

Fakat bilahare Valinin şaka etmemiş olduğunu, hakikaten getirdiği varidatın bir milyon dirhem olduğunu anladı. O gün cemaat namaz için camide toplandığı zaman, Ömer onlara şöyle hitabette bulundu:

"Bahreyn'den muazzam bir meblağ geldi: Hisselerinize düşenleri tarttıracak mısınız, yoksa ben size sikke sikke, birer birer sayarak mı vereyim?"

Halife Ömer, Hicretin on beşinci yılında (Miladi 636) fütuhatın ardı arkası kesilmeden devam ettiğini ve İran Hükümdarlarının hazinelerinin ganimet listesine ilave olunduğunu, altın, gümüş ve diğer kıymetli eşyaların üzerine her gün yeni yeni deve yükü altın ve elmas eklendiğini gördüğü zaman bütün bu serveti müminler arasında dağıtarak Müslümanların hepsini zengin etmeye karar verdi. Fakat bu servet tevziyatını nasıl yapacağını bilemiyordu.

O sıralarda İranlı büyük mülk sahiplerinden biri Medine'de bulunuyordu. İranlı, Ömer'i şaşırtan meseleyi anlayınca hemen Halifenin huzuruna çıktı ve ona şöyle hitap etti:

"Ya Emîrül-mü'minîn, İran Hükümdarlarının Divan adını verdikleri bir şey vardı. Devlet gelir ve masraflar son kuruşuna kadar o deftere yazılırdı. Ayrıca devletten tahsisat almaya layık olanların isimleri de yine rütbe sırasıyla o Divana kayıtlı bulunurdu. Bu rütbe sırası da ganimet dağılışı esnasında itirazı mucip bir hal meydana çıkmasını diye yapılırdı.

Ömer dinledi. Sonra mülk sahibine kendisini o divan mevzuu üzerinde daha etraflıca aydınlatmasını söyledi. Divanın esas ve mahiyetini iyice kavrayınca hiç vakit kaybetmeden Müslümanlar için kütükler hazırlattı. Her Müslüman, Resûlullah'ın zevceleri ve onun köleleriyle yakın akrabalarından her biri için muayyen bir tahsisat tespit edip o kütüklere bu

tahsisatı kaydettirdi. Öyle ki, bu tahsisata göre yapılan ödemelerden sonra devlet kasasında bir tek dinar kalmadı.

Ömer Hazine'de para birikmesine katiyen müsaade etmezdi. Bir defasında müminlerden biri gelip, ona, "Ya Emîr'ül-mü'mînîn," dedi. "İlerde ne olacağı bilinmez. Hazine'de kara günler için de bir miktar para bıraksan daha iyi olur gibime geliyor."

Halife birden celallendi, "Bu sözleri sana Şeytan söyletiyor!" diye bağırды. "Allah beni o sözlere kandırmasın. Zira şenin sözlerine kulak verip devlet kasasında kara günler için para bırakmaya başlarsam bu âdet benden sonra gelenlerin zihnini çelip onları kötü yollara sevk edebilir. Cenâb-ı Hakk'a iman bize istikbal için en sağlam yoldur. Ona itaat bize kâfidir, zira bugün neyimiz var neyimiz yoksa Cenâb-ı Hakk'a itaatte kusur eylemediğimiz için mevcuttur."

Ömer kimlere ve ne miktarda tahsisat yapılacağını tespit ederken rütbe için İslamiyet'e giriş sırası ile cenk meydanlarında Resûlullah'a hizmet esasını kabul etti. Hz. Peygamber'in zevcelerini ve yakınlarını da unutmadı. Fakat hiçbir zaman hak esassından ayrılmadı.

Sonra devlet gelirlerinden senelik olarak şu meblağları tahsis etti:

Müminlerin anası Hz. Ayşe'ye on iki bin, Resûlullah'ın diğer zevcelerinden her birine de onar bin gümüş dirhem;

Bedir Cengi'nde savaşmış olan Hâşim ve Abdül Muttalib ailesi mensuplarına onar bin dirhem;

Bedir'den sonra Müslüman olan Hâşimîlere, Bedir Cengi'ne iştirak etmiş olan Ensara, Peygamber'in diğer hısımlarına ve Muhacirinle onların yardımcılarına beşer bin dirhem;

Hasanla Hüseyin'e beşer bin dirhem;

Hicretten evvel İslamiyet'e intisap etmiş ve Habeşistan'a kaçmış olanlara dörder bin dirhem;

Bedir Cengi'ne iştirak etmiş üç Müslüman köleye üçer bin dirhem;

Mekke'nin fethinden evvel Müslüman olanlara üçer bin dirhem;

Bedir Cengi'nde savaşmış olanların oğullarıyla, Mekke'nin alınışından sonra Müslüman olanlarla bütün Ensar ve Muhacirinin evlatlarına ikişer bin dirhem;

Suriye'ye yerleşmiş olan Yemen ve Kays Araplarına üç yüz ile ikişer bin dirhem;

Hicretten sonra Medine'ye gelmiş olan kadınlara bin ile üç bin dirhem;

Müminlerin yetim çocuklarına yüz ile iki yüz dirhem;

Mekke Medine havalisinden olmayıp yabancı olan ve cenklerde şehit düşmüş veya halen cenk eden bütün müminlerin zevce ve çocuklarına onar altın dinar.

Garp Memleketlerinin Fethi

Mısır Hicretin yirminci yılında feth olundu. Amr garpteki birliklerin kumandanıydı. Halife ona bir mektup yazdı:

"Sana Mısır'dan geri dönmen için gönderdiğim bu mektup eline Mısır topraklarına girmeden evvel varırsa, hemen geri dön; fakat mektubum eline varmadan Mısır topraklarına girmiş olursan o zaman geri dönmeden yoluna devam et. Cenâb-ı Hak'tan yardım iste."

Amr Mısır topraklarına girmiş bulunuyordu. Hicretin yirmi birinci yılında ani bir hücumla İskenderiye'yi zapt etti. Zaptı müteakip Halifeye yazdığı mektupta, *"Zapt ettiğim şehri tarife kalkışmayacağım,"* diyordu. *"Şu kadarını söylemek yeter ki, şehirde dört bin köşk, dört bin hamam, vergi verebilecek gibi kırk bin Yahudi ve hükümdarlara layık tam dört yüz saray var."*

Ömer bir müddet sonra bütün ordularının kumandanlarına emirler göndererek her kâhil nüfus başına vergi ihdas etmelerini bildirdi. Bu vergi gümüş para bulunan memleketlerde insan başına kırk sekiz dirhem gümüş, altın paranın cari olduğu memleketlerde de dört altın dinardan ibaretti.

Ayrıca bir arazi vergisi de ihdas olundu. Irak'ta bu vergi:

Her büyük çayırın dönümü için beş kile buğday ve beş gümüş dirhem;

Hurmalık, meyvelik ve bağların her dönümü için çıkarılan mahsulden on kile ile on dirhem;

Şeker kamışı tarlalarının dönümüne altı dirhem;

Buğday tarlalarının dönümüne dört dirhem;

Arpa tarlalarının dönümüne iki dirhem;

Diğer mahsullere tahsis olunan tarlaların dönümüne elde edilen mahsulden bir kile ile bir de gümüş dirhem.

Ömer bir defasında, Selman-ı Fârisi'ye, "Ben şimdi bir hükümdar mıyım, yoksa bir Halife mi?" diye sordu.

"Müminlerin topraklarına az veya çok vergi tarh edip de aldığın parayı kanunun sana izin vermediği işlere ve sahalara harcarsan o zaman Resûlullah'ın Halifesi sayılmaz bir Hükümdar sayılırsın."

Ömer, "Aman Allah'ım!" dedi. "Bu izahattan sonra bile bir Hükümdar mıyım, yoksa bir Halife mi, bir karar veremedim. Ben Hükümdarsam, Hükümdarlık hakikaten korkunç bir şeymiş."

Ömer, "Allah ömür verirse, Cenâb-ı Hakk'ı memnun etmek için muhakkak bir yılımı halkım arasında seyahat maksadıyla kullanacağım," demişti. "Hepsinin bana söyleyecek dert ve istekleri olduğunu ve bu isteklerin bana ulaşamadığını biliyorum. Valiler onların istek ve arzularını bana kadar ulaştırıyorlar. Halk ise dert ve isteklerini bildirmek için yerinden kalkıp bana kadar gelemmez. Onun için Suriye'ye gidip orada iki ay kalacağım, ondan sonra Irak'a geçip orada da iki ay kalacağım. Bilahare Mısır'a, oradan Bahreyn'e, Kûfe'ye oradan da Basra'ya geçeceğim ve her gittiğim yerde ikişer ay kalarak müminlerin dertlerini dinleyeceğim. Allah şahit ya, o seneyi hakikaten yerine sarf etmiş olacağım."

* * *

Hz. Peygamber'in dul kalmış zevcesi olan Ömer'in kızı Hafize, oğlu Abdullah ve daha birçok kimse, geceli gündüzlü yıllarca oruca devam eden Halifeye ikazda bulunarak bu devamlı orucun sıhhatini bozacağını söylediler.

“Sen iyi gıda alacak olursan bünyen kuvvetlenip sağlamlaşır ve müminlerin başında uzun yıllar daim olursun. Bizlere kuvvet verirsin,” dediler.

O zaman Ömer, “Sizin tavsiyelerinizin sebebini anlıyorum,” dedi. “Fakat ben Allah’ın en kıymetli iki kuluna, Resûlullah ile Ebû Bekir’e bu yol üzerinde veda ettim. Şimdi vaktiyle onlarla birlikte yürüdüğüm bu yoldan dönecek olursam bir daha bu yolun sonunda bana onları görmek nasip olmaz.”

Ömer buluş çağını geçmiş hiçbir tutsağın Medine’de ikametine müsaade etmezdi. Fakat Kûfe’de oturan Mugeyre adında bir Müslüman Hz. Ömer’e bir mektup göndererek genç fakat son derece işinin ehli bir sanatkâr tutsağı bulunduğunu bildirdi ve tutsağının Medine’ye girmesine müsaade etmesini istedi. Genç tutsağın birçok sanattan anladığı, ehil bir demirci, usta bir hakkâk ve yine mahir bir marangoz olduğu da mektupta ayrıca ilave olunuyordu. Ömer, Mugeyre’nin arzusunu yerine getirdi, onun tutsağının Medine’ye gelmesine müsaade etti. O zaman Mugeyre günlük kazancından her gün dört dirhem hisse ayırıp kendisine göndermesi şartıyla tutsağını Medine’ye yolladı.

Köle Medine’ye gelir gelmez ilk iş olarak Halifeyi arayıp buldu ve ona Mugeyre’nin koymuş olduğu günlük dört dirhem çok ağır olduğunu söyleyerek Ömer’e şikâyetinde bulundu. Fakat Halife bunun fazla yüksek bir haraç olmadığını söyledi. O zaman genç köle Ömer’in yanından ayrıldı ve:

“Ömer herkese adil davrandı ama beni adaletinden mahrum etti,” diye sızlanarak evine döndü.

Çok geçmeden, genç köle iki yüzlü keskin bir hançer alıp onu kemerinin altına sakladı ve bir gün ortalık ağarmadan, sabah namazından evvel gizlice camiye girerek ıssız bir köşeye saklandı; Ömer müminlere namaz kıldırarak için camiye gelene kadar da orada kaldı. Halife cemaatin önünde namaza durduğu zaman köle birden gizlendiği yerden fırlayarak Ömer’i hançerledi. Ona üst üste üç hançer darbesi indirdi. Ömer oracığa yığıldı. Iraklı müminlerden biri, kölenin üzerine kendi

maşlahını attı. Maşlahın katları arasında çırpınan köle hemen oracıkta bir dördüncü hançer darbesiyle kendisini öldürdü.

Son derece ağır yaralı olan Ömer'i müminler evine kaldırdılar. Güneş doğmak üzere olduğu için cemaate sabah namazını Abdurrahman bin Avf, *Kur'an-ı Kerim*'in en kısa surelerinden ikisini okuyarak kıldırdı.

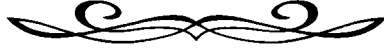
İbn Abbas son nefesini vermek üzere bulunan Ömer'in başucuna oturmuş, ona yeryüzünde işlemiş olduğu hayırlardan ve sevaplardan bahsediyordu. Fakat Halife onun sözlerini kesti:

"Ya Abbas'ın oğlu," dedi. "Şu dünyanın içi altınla doldurulup da bana ihsan edilmiş olsaydı, emin ol, sırf Kıyamet Günü'nün azabından kurtulmak için onu son kırıntısına kadar herkese dağıtırdım. Şimdi beni can kulağıyla dinle: Yerime geçecek olan şahsı Osman, Ali, Talha, Zübeyir, Abdurrahman bin Avf ve Sa'd kendi aralarında danışarak kararlaştırsınlar. Oğlum Abdullah da onlar karar verirken yanlarında bulunsun, fakat karara iştirak etmesin."

Hz. Ömer son nefesini verip ruhunu teslim ettikten sonra, müminler onun naaşını ağır ağır Hz. Ayşe'nin odasına götürdüler. Ömer'in oğlu Abdullah Hz. Ayşe'yi selamlayarak, "Ömer, Resûlullah ile Ebû Bekir'in yanına gömülmesi için sizden izin istedi," dedi.

Hz. Ayşe, "Onu içeri getirin," dedi. Kazılan üçüncü bir kabre Ömer'in naaşını indirdiler ve onu, orada en yakını olan iki din kardeşinin yanına defnettiler.

Çok zaman sonra bir tarihçi şunları yazdı: "İslam'ın talihi de Ömer'in kefeniyle birlikte sarıldı."

İDARESİZLİK

Hız. Ömer Müslüman olduğı zaman, İslamiyet durmadan ilerleyen bir insana benzedi: Atılan her adım Sancak-ı Şerif'i biraz daha ileriye götürüyordu.

Fakat Ömer katledildiğı zaman, İslamiyet ricat halinde olan bir insana benzedi: Artık atılan her adım onu ileri değil, geri götürmeye başlamıştı.

Halife Osman, bazen karışık meseleler karşısında müşkülde kaldığı zaman, "Ah, Resûlullah hayatta olsaydı!" diye içini çekti. "O hayatta olsaydı, şimdi beni terleten bu mesele Cenâb-ı Hakk'ın göndereceğı bir vahiyle kolayca hallolurdu."

Hz. Ömer defnedildikten sonra, onun yeni Halifeyi seçmekle tavgiz ettiği altı kişi toplandılar. Avf'ın oğlu Abdurrahman, "Benim kanaatımce Halifeyi seçmek vazifesini içimizden sadece üç kişiye versek daha münasip olurdu" diye fikir yürüttü.

Zübeyir, "Ben bana verilmiş olan salahiyyeti Ali'ye devrediyorum," dedi.

Sa'd, "Ben de benimkini Abdurrahman'a veriyorum," dedi.

Talha ise, "Benim yerime de Osman konuşsun," dedi.

O zaman Ali, Abdurrahman ve Osman ötekilerden ayrılıp başka bir yere gittiler. Abdurrahman iki arkadaşına, "Ben Halife olmak istemiyorum," dedi. "İçinizden hanginiz benim gibi bu salahiyyetinden feragat edecek? Allah ve bütün Müslümanlar huzurunda, müminler arasında bu cemaati en iyi şekilde idare edecek olan şahsın seçimini aramızda son kalan üçüncü şahsa tevdi edeceğiz."

Fakat Ali ve Osman onun sözlerine bir tek kelimeyle dahi mukabele etmediler.

O zaman Abdurrahman, "Öyleyse seçim hakkını bana verin," dedi. "Allah şahidim olsun ki, Halife olarak içinizden en iyisini seçeceğim."

O zaman Ali ile Osman razı oldular. Abdurrahman o vakit Ali'yi bir kenara çekip, ona, "İkiniz arasında sen İslamiyet'e Osman'dan daha evvel intisap ettin ve aynı zamanda Resûlullah'ın da en yakın hısımlarındansın. Şimdi Cenâb-ı Allah huzurunda senden açık bir cevap bekliyorum: Hilafet makamını sana verecek olursam, adaletle hükmedecek misin? Hilafet makamına senin üzerine başka birini seçecek olursam, seçtiğim şahsı dinleyip ona itaat edecek misin?" diye sordu.

Ali, "Edeceğim," dedi.

Sonra Abdurrahman Osman'ı bir kenara çekti, ona da aynı sualleri sordu. Böylece ikisinden de vaat aldı.

Bunun üzerine Abdurrahman, Zübeyir'i yanına çağırttı. "Hilafet makamını sana vermeseydim, o makam için bana kimi tavsiye ederdin?" diye sordu.

Zübeyir, "Ya Ali, yahut da Osman'ı," diye cevap verdi.

Bu defa Abdurrahman Sa'd'ı yanına çağırttı. "Sen benim yerimde olsan Hilafet makamına kimi seçerdin?" diye sordu. "Zira senin ve benim o makamı kendimiz için istemediğimiz muhakkak."

Sa'd, "Osman'ı seçerdim," dedi.

O zaman Abdurrahman münadiler çıkarıp halka gelip yeni Halifeye biat etmeleri için haber gönderdi. Cemaat camide toplandığı zaman Abdurrahman oturduğu yerden kalktı. Allah'ın adını hayırla andıktan sonra sözlerine şöyle devam etti, "Ya Ali, her hususu inceden inceye düşündüm; Hilafet makamı için Osman'dan daha münasip bir kimse göremedim; bu sebeple sana layık görülen makamdan daha ilerisini arama." Sonra Osman'ın elinden tutarak, "Cenâb-ı Hakk'ın, Resûlullah'ın ve ondan sonraki iki Halifenin kanunlarına uyarak sana biat ediyorum, Ya Osman," diye yemin etti.

Onun ardından Ali de yemin etti. Ardından sırayla bütün Muhacirin ve ondan sonra da Ensar sadakat ve itaat yemini ettiler.

Osman, büyük toprakları tımar, zeamet diyerek taksim eden ilk Halife oldu. Asayiş ve nizamın idaresi için bugünkü Polis Müdürü makamında olan ilk makamı da o ihdas etti.

Osman'ın hilafeti on iki sene sürdü. Osman, tam altı yıl, en ufak bir şikayete mahal vermeksizin Halifelik etti. Bu müddet içinde Kureyşliler onu Ömer'den daha ziyade sevdiler; zira Ömer Kureyşlilere daima sert muamele ettiği halde, Osman daima suhuletle idare ediyor ve Kureyşlilerin menfaatlerini daima gözetiyordu. Fakat hilafetinin son yıllarında, mühim makamlara kendi mensup olduğu Ümeyyelere mensup yakın hısımlarını tayine başladı. Afrika'dan gelen varidatın beşte birini olduğu gibi Mervan'a verdi ve Hz. Muhammed'in

yakınlarına ait emvali kendi hısım akrabalarına taksim etmeye başladı. Bu hareketlerini de hısım akrabaya yardım olarak haklı göstermeye çalışıyor ve itiraz edenlere *Kur'an-ı Kerim*'deki şu satırları gösteriyordu:

Ana Babanıza ve Yakın Hısımlarınıza Mültefit Olun ve Hısımlarınıza Lâyık Olduklarını Verin

Osman, Ebû Bekir'le Ömer'in bu bapta vazifelerini ihmal etmiş olduklarını sık sık tekrar ederdi.

Fakat halk Osman'ın bu hareket tarzını tasvip etmiyordu. Serveti görenlerin tahammülleri kalmadı.

Baş vücut için neyse sabır da iman için odur: Sabır tükendi mi, iman da ortadan kalkar.

Osman'ın bütün büyük şehirlere göndermiş olduğu memurların hepsi de kan veya hısımlık bağlarıyla Ümeyye ailesine bağlıydılar; Osman hilafet makamına geçtiği zaman bu gibi memurlardan Ümeyyelere mensup olmayanları vazifelerinden almış, yerlerine yine Ümeyye ailesi mensuplarını geçirmişti. Osman, diğer taraftan çok mühim makamlara Sahabeden olmayanları getirmiş, bu yüzden tayin ettiği Valiler halka ve Müslümanlara eziyet etmeye, kötü hareketlerde bulunmaya başlamışlardı.

Osman'ın, salahiyetli bir makama kendi aile mensuplarını getirmesi dolayısıyla halkın husumetini celb etmesine sebep olan ilk vaka, Uhud Cenginde Peygamber'i müdafaa etmiş olan Sa'd bin Ebû Vakkas'ı Kûfe Valiliğinden alıp onun yerine bir zamanlar Hz. Peygamber'in yüzüne tükürmüş olan ve Osman'ın ana tarafından üvey kardeşi olan Velîd bin Ukba'yı tayin etmiş olmasıydı.

Kûfe Valisi olan bu Velîd bir seferinde, bir geceyi sabaha kadar eğlence arkadaşlarıyla birlikte rakkaseler arasında geçirmiş ve müezzin sabah namazını okuduğu zaman kılık kıyafeti berbat, camiye girmiş ve minbere doğru sendeleyerek gitmişti. O gün iki rekât yerine dört rekât namaz kıldırdıktan sonra meydan okur gibi arkasındaki cemaate bakarak, "Devam edeyim mi?" diye sormuştu.

Bir diğ er seferinde de, secde ettiği zaman secde etmiş va-
ziyette uzun bir zaman kalmış, onun arkasında bulunanlar,
eğildiği yerde "İ ... doldur kadehi!" diye mırıldandığını duy-
muşlardı.

O zaman cemaat arasında en ön safta bulunanlardan biri,
"Bu kadar yeter!" diye bağırmıştı. "Cenâb-ı Hak bundan sonra
senin kusurlarını affetmez!" Bunun  zerine cemaat onu kova-
layarak camiden çıkarmış, sonra cami avlusundan aldıkları
 akıl taşlarıyla onu taşlamışlardı. Velid incinmiş bir adam
gibi mırıldanarak sarayına dönerken hâlâ Cehalet Devrinden
 nceki putperest bir şairin yazmış olduğu bir sarhoş şarkısı-
nın mısraını mırıldanıyordu.

Osman nihayet Velid'i Kûfe Valiliğinden alıp o makama
Saîd adında birini getirdiği zaman, Kûfe halkının memnuni-
yetsizliği devam etmişti. Zira sarhoş Velid'i bile bu yeni Vali-
ye tercih ediyorlardı. Zira Velid bütün sarhoşluğuna rağmen
halkla kolay geçinen ve herkesin dertlerini dinleyen bir adam-
dı. Hâlbuki Saîd sarayının kapılarını fakir fukaraya kapamış
ve halktan uzak yaşamaya başlamıştı.

Suriye Valisi, Eb  Süfyân ile Hind'in oğlu Muâviye Hicretin
yirmi yedinci yılında Kıbrıs adasına karşı bir sefer tertip etti.
Müslüman orduları ilk defa o seferde denizi geçtiler.

Hicretin otuzuncu yılında Cur alındı. Ayrıca Horasan diya-
rında, kuzey doğu istikametinde birçok şehirler istirdat edildi.
Nişapur, Tus, Saraks, Merv ve Beyhak bunların arasındaydı. O
uçsuz bucaksız ülkeler zapt edildiği zaman, devletin gelirleri
son derece arttı. Servet, her taraftan Osman'ın hazinelerine su
gibi akmaya başlayınca, Halife sırf kendi masrafları için bir
Hazine-i Mahsusa ihdas etti ve istediklerine muazzam para-
lar vermeye başladı. Bazen hısımlarından birine beheri dört
bin dirhem ihtiva eden yüz bin kese ihsan ettiği oluyordu.

Hicretin otuz dördüncü senesi başlarında, Osman, Kûfe
şehrinin için için kaynaşmakta olduğunu haber alır almaz, Vali
Saîd'i Medine'ye geri çağırdı. Fakat Halife bir müddet sonra
Saîd'i Kûfe'ye tekrar geri gönderdi. Onun dönüşünü haber alan
K feliler kendisini şehir dışında karşılamaya çıktılar ve ona:

"Biz artık seni de istemiyoruz, Osman'ı da!" diye bağırdılar.

Diğer taraftan Medine'deki camide toplanan cemaat içlerinden Amr'ı seçerek onu Osman'la görüşmeye gönderdiler.

Amr, Halifenin huzuruna çıktığı zaman, "Müminler camide toplandılar ve falan ve filan meselelerden dolayı seni kabahatli buldular. Sana buldukları en büyük kabahat Hz. Peygamber Efendimiz ile ondan sonra gelen iki Halifenin takip ettikleri doğruluk yolundan ayrılmış olmandır." dedi. Sonra ilave etti, "Osman, Allah'tan kork!"

Osman, "Bana Allah'tan kork demeye kimin dili varıyor?" diye bağırdı. "Sen Allah'ı ne bilirsin ki?"

Amr, "Ben Cenâb-ı Hakk'ı bilirim," diye cevap verdi. "Bütün zalimlerin er veya geç O'nun huzuruna çıkacaklarını da biliyorum." Sonra başka bir şey söylemeden Halifenin huzurundan çıktı ve o günden sonra Sahabeden hiçbiri Osman'ın evine ayak basmadı.

Valiler Hac münasebetiyle geldikleri zaman Osman onların hepsini bir araya topladı ve, "Bütün salahiyetim elden gidiyor," dedi. "Herkesin kalbinde bana karşı isyan hisleri birikiyor. Sizler ne yapmamı tavsiye edersiniz?"

İçlerinden bazıları, "Kabahatli biz olsaydık muhakkak seni değil bizi kabahatli bulurlardı," diye cevap verdiler.

Halife, "Elbette," dedi. "Kabahatli buldukları şahıs benim."

O zaman Basra Valisi olan Abdullah bin Amr, "Ömer'in yaptığı gibi yap," dedi. "Ömer onları daima uzak ülkelere karşı sefere göndererek zihinlerini başka meselelerle oyalardı. Zira sulh ve sükunet içinde yaşayan insanlar hiçbir zaman, hiçbir şeyden memnun olmazlar."

Küfe Valisi Saîd, "Halkı galeyana getiren bu şehir halkı, asil denilen zümredir," diyerek söze karıştı. "Onların arasını açacak olursanız geri kalanlar da çil yavrusu gibi dağılacaklardır."

Muâviye, "Benim Suriye'de yaptığım gibi yapın," diyerek söze başladı, fakat Amr onun sözlerini kesti, "Osman," dedi, "istersen sana Emîrü'l-mü'minin diye de hitap edeyim, Me-

dine'de bulunan Sahabe arasında incitmediğin tek bir insan kalmadı. Ya her köşeye gönderdiğin memurları geri çağır, ve yahut da hilafet makamını terk et. O zaman hiç olmazsa mesuliyetten kurtulmuş olacaksın. Ama aksi yolu takip eder de halka karşı zor kullanmak yolunu seçersen, o zaman... Allah yolunda..."

Halife, "Sen de mi?" diye haykırdı. "Sen de mi o gayrimemnunlardan birisin?"

Osman ertesi gün valilere kendi vilayetlerine dönmele-ri emrini verdi ve onlara emirleri altında bulunan birlikleri uzak ülkelere karşı seferlere göndermelerini tavsiye etti. Muâviye Suriye'ye müteveccihen her şeyini hazırlayıp yola çıkacağı zaman bir kere daha Osman'ı görmeye gitti.

"Ya Emîrü'l-mü'minîn," dedi, "bu hadise burada kapanmış değildir. Bu sebeple seni yalnız bırakmaktan korkuyorum. Suriyeliler, malumunuz üzere, sakın ve idarenizden memnundurlar. Onun için benimle birlikte Suriye'ye gelin."

Osman, "Allah yazdıysa bozsun!" diye bağırdı. "Resûlullah'ın yattığı ve Sahabenin bulunduğu bu şehri terk mi edeceğim? Asla."

Bunun üzerine Muâviye Halifenin yanından ayrılp camiye girdi. Yol için hazırlanmış olduğundan kılıcının kayışı boy-
nunda asılı ve yayı da omuzunun üzerindeydi. Muâviye cami-ye girdiği zaman, Ali, Zübeyir ve Talha içerde konuşuyorlardı. Muâviye doğruca onların yanlarına gitti ve onlarla uzun uzun konuştuğundan sonra, nihayet şöyle dedi, "Artık bu ihtiyar adamı sizin ellerinize bırakıyorum. Ona iyi bakın. Ona iyi bakmak artık sizin alicenaplığınıza ve zekânıza kalmış bir husustur. Zira o payidar olursa, sizler de payidar olacaksınız."

Muâviye'nin bu sözlerine üç adam da bir tek kelimeyle dahi cevap vermediler. O zaman Muâviye oradan ayrıldı. Fakat bir müddet sonra Ali konuştu, "Muâviye'nin dediği şekilde hareket etmek daha iyi olacaktır."

O zaman, Zübeyir, "Allah'ım, sakın bizim kalplerimize bu-
gün Osman'ın kalbinde bulunan yükten fazla bir ağırlık koy-
ma," diye niyazda bulundu.

İbn Saba denilen ve ihtida ederek Müslüman olmuş bir Yahudi bu sırada Peygamber'in dünyaya ikinci gelişini esas ittihaz eden bir mezhep kurmuştu. Birçok kimse İbn Saba'ya inandıkları için, bu hareket Osman'ın idaresine karşı yeni bir ayaklanma sebebi olmuştu. İbn Saba, Basra, Kûfe ve Suriye'ye girmesi yasak edilince doğruca Mısır'a gidip kendi mezhebini orada yaymaya başladı.

İbn Saba, "Hristiyanlar İsa'nın yeryüzüne döneceğine inanıyorlar," diyordu. "Hâlbuki dini bütün Müslümanların Hz. Muhammed'in tekrar dönüşüne inanmaları için çok daha kati sebepler mevcuttur; zira Cenâb-ı Allah, *Kur'an-ı Kerim*'de: *'Kur'an-ı sana indiren elbette ki bir gün seni yine memleketine döndürecektir,'* demişti."

İbn Saba ayrıca başka bir mütalaa da yürütüyordu, "Cenâb-ı Hak bu dünyaya tam seksen bin peygamber göndermiştir," diyordu. "Bu peygamberlerin her birinin birer vekili vardı. Hz. Muhammed'in vekili de Ali'dir; bu sebeple Hz. Peygamber'in yerine onun Halife olarak geçmesi lazımdır. Bu sebeple Osman hilafet makamına gayrı kanuni bir şekilde geçmiştir. Hilafeti meşru değildir."

Bunun üzerine birçok Müslüman Osman'ı müşrik telakki etmeye başladı; bu şahıslar Ali'yi Peygamber'in vekili sayan mezheplerini içlerinde gizli tutuyor ve haricen hayatta daima Hakk'ın müdafî görünüyorlardı.

Mısırlılar da başlarında Vali olan Osman'ın üvey kardeşi Abdullah bin Ebû Sarh'in idaresinden memnun değillerdi; bu vaziyeti düzeltmek için bir çare aramaya karar vererek Kûfe ve Basra halkı ile muhabere etmeye ve onlarla birlikte Medine üzerine yürümek için bir tertip hazırlamaya giriştiler. Hicretin otuz birinci yılı, Recep ayında, Mısırlılar güya Hacc gitmek için yola çıkıyorlarmış gibi yaparak yola çıktılar ve doğruca Medine'ye gidip camiye girdiler; orada camide her zamanki yerlerinde oturan Sahabeye hitaben Mısır Valisi Abdullah'a karşı ne kadar şikâyetleri varsa hepsini birer birer sayıp döktüler.

“Ey Osman, Allahtan kork ve nedamet getir.”

Halife “Otur,” dedi. “Sen kim oluyor da beni nedamete davet ediyorsun?”

Fakat bu sefer başka biri, “Osman, nedamet getir!” diye bağırdı.

Osman ne tarafa döndüyse herkesin kendisine aynı kelimelerle hitap ettiğini gördü. Caminin her köşesinden bütün cemaat aynı kelimeleri Halifenin yüzüne karşı haykırmaya devam etti. Herkes kendisine sadece ‘Osman’, diye hitap ediyor, kimse kendisine ‘Emîrû’l-mü’minîn,’ demiyordu.

Osman nihayet bir fırsatını bularak Mısırlıların şikâyetlerine cevap verdi, “Öyleyse Mısır Vali olarak kendiniz birini seçin, başınıza onu Vali olarak tayin edeyim,” dedi.

Mısırlılar, “Başımıza Ebû Bekir’in oğlu Muhammed’i getir,” diye hep bir ağızdan bağıştılar.

Bunun üzerine Osman Mısır’a Vali olarak yazılı bir emirle Muhammed bin Ebû Bekir’i tayin etti. O zaman Muhammed’le Mısırlılar Medine’den ayrılıp Mısır’a yola çıktılar.

Fakat Mısırlılar Medine’den üç gün uzakta bir konakta mola verdikleri sırada arkalarından bir hecine binmiş siyahî bir kölenin geldiğini gördüler. Köle, devesini sanki peşinden Şeytan kovalıyormuş gibi kamçılıyordu.

Muhammed’in yanındakiler ona, “Yolun ne tarafa böyle?” diye sordular. “Nereden geliyorsun? Zira kaçtığın yahut takip edildiğin muhakkak.”

Siyahî, “Ben Emîrû’l-mü’minînin kölesiyim,” diye haykırdı. “Mısır Valisi’ne gidiyorum. Halife bana bir vazife verdi.”

Mısırlılardan biri, “Mısır Valisi burada,” diye mukabelede bulundu.

Köle, “Benim istediğim Mısır Valisi o değil,” diye cevap verdi. Sonra konak yerinde hiç durmadan devesini sürüp yel gibi uzaklaştı. Muhammed onun arkasından birini gönderdi. Muhammed’in adamı bir müddet sonra köleye yetişip onu yakalayarak geri getirdi.

İbn Ebû Bekir, “Köle, sen kimsin?” diye ona sordu.

Köle, "Emîrül-mü'mininin kölesiyim," diye söze başladı, fakat hemen sözlerini değiştirerek, "Mervan'ın (Osman Mervan'ın büyük amcasıydı) kölesiyim," dedi. Bu şekilde sorgu devam etti, fakat nihayet Mısırlıların arasında bulunanlardan biri köleyi tanıyarak onun Osman'ın en yakın kölelerinden biri olduğunu söyledi.

O zaman Muhammed, köleye, "Halife seni Mısır'da kime gönderdi?" diye sordu.

"Mısır Valisine."

"Valiye ne götürüyordun?"

"Bir mektup."

"O mektup yanında mı?"

Köle, "Hayır," diye cevap verdi.

Kölenin üzerini aradılar, fakat mektuba benzer bir şey bulamadılar. Yalnız kölenin eşyaları arasında bir testi vardı. Testinin içinde de sallandığı zaman hışırdayan kuru bir şey bulunduğu anlaşıldı. Testinin içindeki şeyi çıkarmak için onu baş aşağı eğip salladılar, fakat içindeki şey düşmedi, bunun üzerine onu kırdılar. Testinin içinden bir mektup çıktı. Bu mektup Osman tarafından Mısır Valisi Abdullah bin Ebû Şerh'e gönderilmişti. Muhammed bütün yol arkadaşlarını yanına çağırıp onlara etrafında toplanmalarını söyledi; sonra onların huzurunda Halifenin mektubunu açtı. Hayret! Mektupta şunlar yazılıydı:

"Muhammed ile yanında bulunan falan, falan ve falan şahıslar oraya geldikleri zaman derhal vücutlarını ortadan kaldır. Muhammed'in eline verdiğim ve kendisini Mısır Valiliğine tayin etmiş olduğumu bildiren fermana ehemmiyet verme, benden yeni haberler alana kadar da makamını sıkıca muhafaza et. Bana, seni yerinden atman için ricaya gelenleri fırsatını düşürerek hapse tıkmayı isterim. Allah nasip ederse, bu mesele hakkında sana yine talimat göndereceğim."

Mektubu dinleyenler dehşet ve hayret içinde kalmışlardı. O kadar şaşırmışlardı ki yollarına devam etmediler. Hemen

Medine'ye doğru geri döndüler. Medine'ye varmadan Ali, Talha, Zübeyir, Sa'd ve Peygamber'in diğer yakınlarını konakladıkları yere çağırdılar. Kölenin macerasını onlara hikâye ettiler ve mektubu okudular.

Artık Osman'a karşı gazaba gelmeyen bir tek şahıs dahi kalmamıştı.

Mektupla köleyi Halifenin huzuruna çıkardıkları zaman, Halife, "Cenâb-ı Allah şahit, onun adına yemin ederim ki, ben ne bu mektubu yazdım, ne onun yazılması için emir verdim ve ne de bu köleyi Mısır'a gönderdim," dedi.

O zaman mektup daha dikkatle, inceden inceye tetkik edildi. Bazıları mektuptaki yazıların, Halifeye kâtiplik eden Mervan'ın el yazısı olduğunu tanıdılar. Bunun üzerine Osman'a, Mervan'ı kendilerine teslim etmesini söylediler. Osman, Mervan'ın öldürüleceğinden korktuğu için onu teslim etmeyi kabul etmedi.

Bunun üzerine, Medine halkından bir grup Osman'ın evini muhasara altına aldı. Bundan maksat Osman'ı susuz bırakmaktı. Ali ile Sahabeden çoğu kendi evlerine kapanmış, hiçbir şeye karışmıyorlardı. Nihayet Ebû Bekir'in oğlu Muhammed iki Mısırlı yol arkadaşıyla birlikte Halifenin damında bulunan Osman'ın adamlarına görünmeden Ensar'dan birinin evinden Osman'ın evine geçmeye muvaffak oldu. Onlar eve girdikleri sırada Halife odasında zevcesiyle yalnız oturmuş, *Kur'an-ı Kerim* okuyordu.

Muhammed, yanındaki iki adama, "Siz burada kalın," dedi. "Bırakın önce ben içeri gireyim. Onu elime geçirdiğim zaman siz de içeri girin. O zaman onu öldürmeden elinizden bırakmayın."

Sonra Osman'ın odasına girdiği gibi Halifeyi sakalından yakaladı. Osman:

"Ey Allah'ım!" dedi. "Abdullah, pederin şimdi seni, şu andaki halinle görseydi bana böyle muamele ettiğin için kim bilir ne kadar ıstırap çekerti."

Halifenin bu sözlerini duyunca Muhammed'in parmakları gevşedi; fakat tam o sırada dışarda bulunan iki adam içeri

daldılar ve Osman'ın üzerine düşerek onu öldürdüler; sonra da evden dışarı fırlayıp kaçtılar. Osman'ın karısı avazı çıktığı kadar bağırıp, feryat etmeye başlamıştı; fakat gürültü arasında onun feryatlarını duyan olmadı. Nihayet zavallı kadıncağız evin damına çıkarak oradan, "Emîrü'l-mü'minin katledildi!" diyerek bağırды.

O zaman birçok kimse Halifenin evine girdiler ve Osman'ı odasında öldürölmüş olarak buldular. Bu haber hemen Ali, Talha, Zübeyir ve Sa'd'a ulaştırıldı. Müminler alelacele Ali'nin evine gittiler.

"Sana biat ediyoruz," diye haykırdılar. "Uzat bize elini. Zira artık başımızda dirayetli insanlara ihtiyacımız var."

Ali, "O makam bana ait değil," dedi. "O makama geçecek olanı Bedir Cengi'ne iştirak etmiş olanlar seçer. Bedir Cengi'ne iştirak edenler kimi istiyorlarsa, Halife o şahıs olacak."

* * *

Osman katledildiği gün hazinedarının elinde yüz elli bin altın dinar ve bir milyon dirhem vardı. Halifenin sahip olduğu çiftliklerin değeri yüz bin dinarı geçiyordu. Osman'ın bütün bunlardan başka sayısız at ve deve sürüleri de vardı. Resûlullah'ın en yakın arkadaşları Osman'ın halifelîği sırasında büyük malikâne ve çiftlik sahibi olmuşlardı. Zübeyir öldüğü zaman elli bin dinar kıymetinde mal ve mülk, bin kadar at, kadın ve erkek bin köle, Basra, Kûfe, Fastat ve İskenderiye civarında da vâsi çiftlikler bırakmıştı. Talha'ya gelince, onun sadece Irak'taki toprakları her sene icar olarak en az bin altın dinar getiriyordu. Şirat'daki çiftliği ise yalnız başına ondan çok daha fazlasını getiriyordu. Talha, Medine'de kendisine tuğla ile tıpkı Mısır'dakiler gibi mükellef bir köşk inşa ettirmişti.

Hilafet Makamına Ali Seçiliyor

Asiler beş gün sonra Medine halkını toplantıya çağırarak onlara şu şekilde hitap ettiler: "Beş gündür camide namaz-

larımızı imamsız kılıyor. Bu şekilde devam edip gidemez. Başımıza imam olarak Ali'den daha münasip birini göremiyoruz."

Bazıları, "Ama Ali İmamet yükünü omuzlarına almaz," diye cevap verdiler.

Asiler, "Öyleyse o makamı kabul edene kadar kendisini taz-yık edin," diye mukabele ettiler.

Bunun üzerine, Ensar Ali'ye gitti. Fakat Ali hâlâ hilafet makamını reddetmekte ısrar ediyordu. Kendisini ikna etmeye gelenleri evinden uzaklaştırdı. Bunun üzerine, Mısır'dan gelmen olan bazı kimseler, "Bizler memleketimize İslam'ın başına bir İmam seçildiğini görmeden gidersek, halk öylesine ayaklanacak ki bir daha onları bastırmak kabil olmayacak," dediler.

Bunun üzerine Ali nihayet razı oldu, fakat Talha ile Zübeyir'in de kendisine biat etmelerini şart koştu; sonra o ikisi de cemaatle birlikte Ali'nin evine geldiler.

Ali, "Bu makama geçmeye içimde hiç heves yok," dedi, "fakat ne pahasına olursa olsun, müminlerin başında onları idare edecek birinin bulunması lazım; ben şu anda benim yerime getirilecek başka birine, Talha'ya memnuniyetle biat etmeye hazırım."

Fakat Talha, "Yok!" diye itiraz etti. "Sen o makama benden daha ziyade layıksın."

Ali'nin yanı başında duran biri onun sıkılı avucunu zorla açtı ve Talha'ya o avucun içine vurarak hemen oracıkta Ali'ye biat etmesini söyledi. Bunun üzerine Talha Ali'ye Halife olarak sadakat ve itaat yemini etti. Zübeyir de onu takip etti. Bilahare müminler de camide sırayla Ali'ye sadakat ve itaat yemini ettiler.

Mervan ile oğlu Medine'den uzaklaşmışlardı; Osman'ın kan revan içinde olan gömleğini bir başkası aldı ve atına atladığı gibi kanlı gömleği Şam'a götürdü.

KARDEŞ KAVGASI

Ali'nin ileri gelen yakınlarından biri, bir gün Halifeye hakaretamiz bir edayla şu suali sordu, "Ebû Bekir ile Ömer'in halifelikleri zamanında herkes sulh ve sükunet içinde yaşıyordu. Osman'la senin devrin neden bu kadar karışıklık ve ni-faklara sahne oldu?"

Ali, "Sebebi gayet basit," diye mukabele etti. "Ebû Bekir ile Ömer'in Osman ve ben gibi yardımcıları vardı. Hâlbuki Osman'la bana ancak sen ve senin gibiler yardım ediyor."

Ali'nin artık yaşı ilerlemişti. Ali iri yapılı, pervasız ve saçlı, sakalı gür bir adamdı. Orta yahut ortadan kısa boylu ve tıknaz yapılıydı. Pamuk kadar beyaz ve eni bir omuzdan ötekine kadar varan gür, kocaman bir sakalı vardı. Yağız benizliydi.

Bir gün Ali'ye şöyle dediler, "Muâviye, Ali ile mensup olduğu aile kahramanlığı, Zübeyir ile ailesi servet ve ihtişamlarıyla şöhret bulmuştur, fakat ben ve mensup olduğum ailenin alicenaplık ve şefkatten başka bir vasfı yoktur dedi," diye naklettiler.

O zaman Ali, "Bu çok kurnazca söylenmiş bir söz," diye bağırdı. "Muâviye bu sözüyle Zübeyir'i isyana ve beni de bir hadise çıkarmaya teşvik ediyor. Bunu da bizi ortadan kaldırmak, bizden kurtulmak için yapıyor. Diğer taraftan da, alicenaplığını ileri sürmek suretiyle Müslümanlar indinde isim yapmaya, kendisine taraftar toplamaya, çalışıyor."

Yeni Halife iş başına geçer geçmez ilk işi Muâviye'ye bir mektup göndererek ondan biat talebinde bulunmak oldu. Mektubun başlığı şöyleydi. "*Allah'ın kulu Emîrü'l-mü'minîn Ali'den Ebû Süfyân'ın oğlu Muâviye'ye.*" Muâviye Halifenin mektubunu getiren ulağı yanında bir ay bekletti. Nihayet Ebs Kabilesi Şeyhlerinden olan Kabisa adında birini mühürlü bir mektupla Halifeye gönderdi. Muâviye'nin gönderdiği mektubun üzerinde şu ibare vardı: "*Muâviye'den Ali'ye.*" Ali mektubu Kabisa'nın elinden alıp da üzerindeki yazıya bakar bakmaz: "Bunun içinde hayırlı bir yazı olamaz," diye bağırdı. Mektubu açtığı zaman onun içinde sadece şu kelimeyi buldu: "*Bismillâhırrahmanırrahim.*" Mektubun içinde başka bir tek kelime dahi yoktu.

Halife o zaman Kabisa'ya döndü, "Bu mektubun içinde hiçbir şey yazılı değil," dedi. "Senin söyleyecek bir şeyin varsa, söyle. Çekinme. Kimse kılına dokunamaz."

O zaman Kabisa şöyle cevap verdi, "Şam'daki camide Osman'ın kanlı gömleği önünde ağlayıp figan eden altmış bin kişi gördüm. Hepsi de katillere lanet ediyorlardı."

Ali hemen, "Ey Allah'ım, sen her şeyi biliyorsun. Osman'a kimlerin kıydığı da sence malum," diye haykırdı. "Onun dökülen kanında benim zerrece hissem yok."

* * *

Talha ile Zübeyir de Ali'ye isteyerek değil, zorla itaat ve sadakat yemini etmişlerdi. Nitekim bu yeminlerinden az sonra develerine binerek müminlerin anası Hz. Ayşe'nin bulunduğu Mekke'ye geldiler; sonra Osman'ın kanına girenlerden intikam alacaklarını söyleyerek Hz. Ayşe'yi de yanlarına aldılar ve Basra'ya müteveccihen yola çıktılar.

Ali vaziyeti öğrenince onları takip etti. Bununla beraber, Hz. Ayşe ile refakatindekiler yola çıkarken yanlarına bir kılavuz almışlardı. Bu kılavuz onları ana yoldan ayırıp ıssız çöllerden, vahşi kayalıklardan geçirdi. Hevab Vadisi veya Cınayet Vadisi denilen yere gelene kadar kimsenin bulunmadığı yollardan geçtiler. Vadiye yaklaştıkları sırada Hz. Ayşe'nin devesi en öndeydi. Kılavuz da Ayşe'nin devesinin yanı başında yürüyordu. Kafile o vadide meskûn göçebe Arapların bulundukları yere yaklaştığı zaman köpekler havlamaya başladı; aynı anda kılavuz geri dönerek, "Burası Hevab Vadisi'dir," diye bağırdı.

Bunun üzerine Ayşe ona, "Çabuk beni geri götür," diye haykırdı. "Resûl-i Ekrem bir defasında, eşleriyle birlikte oturduğu sırada, 'İçinizden Hevab köpeklerinin hanginizi havlayarak karşılayacağını biliyorum,' demişti. Şimdi onun sözlerini hatırladım. Demek Resûl-i Ekrem'in bahsettiği benmişim."

Talha, "Kılavuz muhakkak bu havalıyı bilmiyor, yanlış söylemiş olmalı," dedi.

Fakat Ayşe, "Geri dönmek istiyorum," diye ısrar etti.

Bunun üzerine oracıkta mola verdiler. Şafağın ilk ışıkları görüldüğü zaman Zübeyir'in oğlunun, "Ali bize yetiştil!" diye bağırarak yaklaştığını gördüler. Ayşe korkmuştu. Bunun üze-

rine yanındakilere yollarına devam etmelerini ve ellerini çabuk tutmalarını söyledi. İşte bu şekilde Basra'ya doğru yollarına devam ettiler.

Ali ile ordusu Ayşe ile taraftarlarına Basra yakınlarında rastladı., Hz. Ayşe, savaş meydanına deve sırtında getirildiği için, cereyan eden savaşa Cemel Vakası adı verildi. O savaşta Sahabeden Talha ile Zübeyir ve onlardan başka daha on üç bin kişi can verdi. Cenkten sonra Ali Basra'da on beş gece kaldı, sonra Kûfe'ye gitti ve o şehirde Halife sıfatıyla hükümet etti.

Ömer'in oğlu ile müminlerin büyük çoğunluğu Cemel Vakası'nda ne Ali'nin tarafını, ne de Hz. Ayşe'nin tarafını tutmuşlardı. O cenk esnasında tarafsız kalanlar, cenkte, ne Ali'nin, ne de Talha ile Zübeyir'in haklı olduğunu söylüyorlardı. En dürüst şekilde hareket edenler o gün cenge iştirak etmeyenler olmuştu. Fakat tarafsız kalanlar o cenge rağmen her iki tarafa da gösterdikleri hürmet ve itaatte zerre kadar kusur etmediler.

Suriye'de İsyan

Bu sefer Muâviye ile Suriye'de bulunan ordusu Ali'ye karşı baş kaldırdı. Bu haber Halifeye getirildiği zaman, Ali ordusuyla birlikte asilerin üzerine yürüdü; Muâviye ile Ali'nin orduları Hicretin otuz yedinci senesi Sıffin mevkiinde karşılaştılar. Birçok günler iki ordu arasında sadece ufak tefek mübarezeler oldu, nihayet savaş genişledi. Her iki ordu da birbirlerine karşı tam manasıyla harekete geçti. İşte o zaman zafer Ali'nin tarafına güler yüz göstermeye başladı. Muâviye'nin muharipleri, mağlubiyetin yaklaştığını görerek, "Eşlerinizi düşünün, ey Araplar! Kadınlarınızı, kızlarınızı düşünün! Allah aşkına geride kalacak olanları düşünün!" diye bağışmaya başlamışlardı.

O zaman Muâviye, Amr'a, "Her şey mahvoldu," dedi. "Şimdi kendi aile efradını düşün. Mısır Valiliğinin başına gelecekleri de düşünsen iyi edersin.."

Amr vaziyeti enine boyuna düşündükten sonra herkesin yanında bulunan *Kur'an-ı Kerim*'leri toplattı ve askerlere

Kur'an'dan sayfaları kopararak mızraklarının uçlarına takmalarını söyledi. Askerlerin çoğu onun dediği şekilde hareket ettiler. Bunun üzerine bütün o cenk gürültüsü içinde, Muâviye'nin ordusuna mensup muharıplerin, "Aramızda Cenâb-ı Hakk'ın kitabı var!" diye bağıldıkları duyuldu.

O zaman, bu nidaları duyan Ali'nin ordusuna mensup yiğitlerin de, kendi aralarında, "Allah'ın kitabına karşı hürmette kusur etmemeliyiz," diye konuşmaya başladıkları görüldü. Ali'nin yanı başında duranlardan bazıları da, "Bu bir sulh teklifidir. Fena bir teklif değil," dediler.

Fakat Ali, "Bu bir hiledir," diyerek itiraz etti. "Cenâb-ı Hakk'ın kitabını mızraklarının uçlarına takarak teşhir ediyorlar, ama aslında o kitabın içinde yazılı olan hususu öğrenmek istemedikleri gibi o kitabın bize getirdiği emirlere de zerrece riayet etmiyorlar. Bu bir tuzaktır. Bu bir harp hilesidir. Karşımızda bulunan şahısları ben hepinizden daha iyi tanırım."

Fakat Ali'nin safları arasında da ihtilaf her an büyümeye başlamıştı. Muâviye'nin hilesine kapılanlar Ali gibi düşünenleri tehdit etmeye başlamışlardı. Ali bir an Osman'ın başına gelenleri düşündü. Aynı akıbetin kendi başına gelmesi de mümkündü. Nihayet Irak ordusu safları arasından biri, Suriye ordusuna elçi olarak gidip Muâviye'nin bu hareketinin manasını öğrenmeyi teklif ettiği zaman, Ali ona şu cevabı verdi, "Bu yalnız senin bileceğin bir iş. İstiyorsan git."

Iraklı, Muâviye'nin ordusuna gittiği zaman, Muâviye ona şu teklifi yaptı:

"Her iki taraf da, hem siz hem biz, Cenâb-ı Hakk'ın kitabında tavsiye ettiği hal şeklini tatbik edelim. Siz arzu ettiğiniz bir şahsı aranızdan seçin ve o şahsa salahiyet verin. Biz de kendi aramızdan aynı şekilde bir başka şahıs seçelim. Her iki şahıs da *Kur'an-ı Kerim*'in hükümlerinden ayrılmayacaklarına, daima onun mana ve ruhuna sadık kalacaklarına yemin etsinler. Bu iki şahsın *Kur'an-ı Kerim*'in hükümlerine sadık kalarak verecekleri karara, sunacakları hal çaresine her iki taraf da boyun eğsin.

Her iki taraftan da büyük çoğunluk bu tekliften memnun kalmıştı; bu yüzden Muâviye'nin teklifini kabul ettiler. Suriye ordusu kendi içinden elçi olarak Amr'ı seçti. Ali'nin taraftarları da Ebû Mûsâ'yı seçtiler ve kendi elçileri olarak ondan başka birini tanımayacaklarını bildirdiler. O zaman Ali, mütevekkil, "Nasıl arzu ediyorsanız o şekilde hareket edin," dedi. Her iki taraf arabulucularının toplantısı Ramazana kadar tehir edildi, ordular cenk meydanını terk etti. Muâviye Suriye'ye, Ali de Kûfe'ye döndü.

Uzlaşma

Hicretin otuz sekizinci yılında iki arabulucu buluştular.

Ebû Mûsâ, Cenâb-ı Hakk'ın adını anarak söze başladıktan ve Müslümanların başına çeşitli dertler açan hadiseleri teker teker saydıktan sonra:

"Ya Amr, bütün bu olup bitenlerden sonra Iraklılar Muâviye'yi nasıl sevmemezlerse, aynı şekilde Suriyeliler de Ali'yi sevmeyeceklerdir," dedi. "Bu sebeple ikisini de makamlarından bahsedelim ve onların yerine Ömer'in oğlu Abdullah'ı geçirelim."

Amr, "Ömer Osman'ın intikamı gibi ağır bir yükü omuzlarına alır mı?" diye sordu.

Ebû Mûsâ, "Halk mecbur ederse alır," diye cevap verdi.

Amr, Ebû Mûsâ'nın görüşünü benimsemeye mütemayildi, yine de İbn Ömer yerine daha başka bazı şahısların isimlerini öne sürdü. Ebû Mûsâ onun teklif ettiği şahısların hepsini reddetti.

O zaman Amr, "Öyleyse, Ya Ebû Mûsâ," dedi. "Sen kalk, bizim namına halka hitaben konuş ve her iki şahsı da halletmiş olduğunu bildir ve Halifenin yerine geçecek şahsı tayin et."

Ebû Mûsâ ise, "Olmaz," dedi. "Önce sen kalk ve halka hitaben konuş. Zira ilk olarak konuşmak senin hakkındır."

Fakat öteki, "Hayır," diye itiraz etti. "Ben senden evvel konuşmam. İkimizin de söyleyeceği şeyler aynı, fakat önce sen kalkıp konuş. Zira münasip olan budur."

Bunun üzerine Ebû Mûsâ halkın huzurunda ayağa kalktı. Allah'ın adını anarak söze başladıktan sonra ezcümle şöyle dedi:

"Ey nas, bu mesele üzerinde gerektiği şekilde konuşup düşündük; memleketimizin yine sulh içinde yaşamaya başlaması, karışıklıklara ve kan dökülmesine bir an evvel son verilmesi ve Müslümanların yeniden bir tek insan gibi düşünmeye başlamaları için en emin yol ve çareyi düşündük; aynı zamanda hem Ali ve hem de Muâviye hakkında konuşmak en münasip çaredir. Bu sebeple başımdan şu sarığı nasıl çıkarıyorsam Ali'yi de makamından öylece çıkarıyorum." Ebû Mûsâ bu sözleri söylerken ellerini kaldırarak başından sarığını çıkardı. Sonra sözlerine devam ederek, "Hilafet makamına babası Resûl-i Ekrem'in en yakınlarından olan, kendisi de Sahabeden bulunan birini Abdullah bin Ömer'i getiriyoruz," dedi. Sonra uzun uzadıya İbn Ömer'in faziletlerinden bahsetti. Nihayet sözlerine son vererek oturdu.

O zaman Amr ayağa kalktı. Cenâb-ı Hakk'ın ve Resûlullah'ın isimlerini hayırla andıktan sonra şu şekilde konuştu:

"Ey nas, Ebû Mûsâ Abdullah bin Kays az evvel konuşarak Ali'ye hilafet makamından bahsetti ve onu elinde bulunduğunu iddia ettiği salahiyetlerden affetti. O hususta ben de Ebû Mûsâ ile hemfikirim, sözlerini tasvip ediyorum; ben de onun gibi Ali'yi hilafet makamından görüyorum. Onun yerine Muâviye'yi naspediyorum ve Halife-i Emîrü'l-mü'minin olarak Muâviye'yi tayin ediyorum. Sadakat ve itaatimizi hakkede Halife odur. Ona biat edeceğiz, şu şartla ki: Osman bin Affân'ın intikamını almaya söz versin."

Ebû Mûsâ, "Bu sözler yalandır," diye bağırdı. "Biz aramızda Muâviye'yi hilafet makamına getirmek için konuşmadık. Bilakis Ali'yle birlikte onu da makamından indirdik."

Amr, "Yalancı Ebû Mûsâ'dır!" diye bağırdı. "Ali'yi hal'etti, fakat Muâviye'yi hal'etmedi."

Ali'nin taraftarlarından biri, Şureyh bin Hani, kırbacını kaldırarak Amr'a indirdi; fakat Ebû Mûsâ kimseye görünme-

den camiden sıvışmıştı. Hemen atına atladığı gibi onu yıldırım süratiyle Mekke'ye sürdü. Memleketi Kûfe olduğu halde ve çocukları da Kûfe'de bulunduğu halde bir daha oraya dönmedi ve yaşadığı müddetçe bir daha Ali'nin huzuruna çıkmamaya yemin etti.

Amr ise bu hadiseden sonra kendi evine döndü. Muâviye Suriye'deki ordu ve halkın kendisine biat etmesi üzerine Hali fe unvanını aldı.

O günden sonra Ali, her gün, Kûfe'deki camide, "Ey Allah'ım," diye dua etmeye başladı. "Muâviye'ye lanet olsun! Amr'a lanet olsun! Habîb'e, Abdurrahman bin Hâlid'e, Dahhâk bin Kays'a ve Velid'e lanet olsun! Hepsine lanetler olsun."

Mu'tezileler

Çok geçmeden Ali'nin kendi yakınları ve taraftarları olan şahıslar arasında beliren bir Mu'tezileler gurubu Ali'ye karşı baş kaldırdı. Mu'tezilelerin parolası şuydu, "Ara bulma sadece Allah'a ait bir vazifedir. Yeryüzünde Cenâb-ı Hakk'ın hükümlerinden başka bir hükümlerlik yoktur." Mu'tezileler, Ali'yi, bu dünyanın nimetlerine bağlanarak Ahiret'i unutmakla itham ediyorlardı.

Mu'tezileler boş durmadılar. Toplanarak uzaklaştılar ve Kûfe yakınında bir yerde karargâh kurdular. Ali, geri dönmeleri ve diğer Müslümanlarla birlikte hareket etmeleri için onlara ricacı olarak İbn Abbas'ı gönderdi; İbn Abbas Mu'tezilelerden bazılarını ikna etmeye muvaffak oldu ve ona inananlar şehre döndüler; fakat diğerleri inat ederek Nehrevan taraflarına doğru yürüdüler ve o civarda eşkıyalık ederek yaşamaya başladılar. Bir müddet sonra kuvvetleri dört bin kişiyi buldu. Onun üzerine Madeyn'e bir akın yaptılar ve Ali'nin oraya gönderdiği Valinin başını kestiler.

Ali, "Bu adamlar, hükümet istemeyiz diye haykırıyorlar. Fakat Müslümanları idarede, onların işlerini görmek için başta bir hükümet bulunmalı. İyi veya kötü. Nasıl olursa olsun!" diyordu.

Sonra Mu'tezilelere karşı yürüdü ve cenk meydanında binlerce Mu'tezileyi öldürdü.

Ali Katlediliyor

Hicretin kırkınıcı senesi Mu'tezilelerden bir grup Mekke'de toplandı. Yapılmış olan bütün cenklerden ve İslamiyet'in başına gelen bütün felaketlerden, çekilen mihnetlerden bahsettiler. İçlerinden İbn Mülcem adında biri Ali'yi öldüreceğine dair oracıkta yemin etti. İbn Mülcem, Mu'tezilelere dahil bulunan bir kadına âşıktı. Sevdığı kadının babasıyla kardeşi Ali'ye karşı yapılan bir cenkte ölmüşlerdi. İbn Mülcem sevgilisine evlenme teklifinde bulunduğu zaman ona düğün ağırlığı olarak üç bin dirhemle Ali'nin ölümünü de vadetmişti.

İbn Mülcem Ramazanın on yedinci gecesı gitti ve Kûfe'deki camiye girdi; müezzin sabah ezanını okuduktan sonra Ali'nin her sabah camiye gelirken girdiğı kapının tam karşısına oturarak beklemeye başladı.

O sabah Ali uyandı. Müezzin gelip Halifeyi namaza davet ettikten sonra Ali evinin kapısından çıktı, camiye yürüdü. İşte o zaman İbn Mülcem Ali'nin yolunu kesti, ansızın ona bir kılıç darbesi indirdi. Kılıç darbesi Ali'nin alnına indi ve beynine kadar işledi.

Ali o darbeden sonra Cuma ve Cumartesi günleri kendini bilmeden ölümle pençeleşti ve Cumartesi gecesı vefat etti.

Hasan

Ali'nin oğlu Hasan son derece ciddi, kendini bilen, alıcnap ve mağrur bir insandı. Nifak ve ihtilaflardan, cenklerden nefret ederdi. En ziyade sevdiği şey evlenmekti.

Ebû Bekir, hilafet günlerinden birinde, Hasan'ın diğer çocuklarla oynadığını görmüş ve onu kaldırıp omzuna bindirek, ona, "Sen tıpkı Resûl-i Ekrem'e benziyorsun, baban Ali'ye zerrece çekmemişsin," demişti.

Ali Medine'de dostlarına her zaman şöyle derdi, "Kızınız varsa sakın benim oğlum Hasan'a zevce olarak vermeyin. Zira

Hasan bir kadını zevce olarak alıp tadına bakar, sonra da hiç vakit geçirmeden boşar.” Hasan hakikaten babasının dediği gibi karılarını daima boşamayı âdet edinmişti. Bununla beraber boşadığı kadınları bile hiçbir vakit unutmaz, onları son demlerine kadar sevmeye devam ederdi. Hasan yaşadığı müddetçe tam doksan kadınla evlendi. Evlendiği kadınların içinde onu ihtirasla sevmeyen kadınlar parmakla gösterilecek kadar azdır.

Hasan babasının öldürülmesinden sonra hilafet makamına çıktı ve altı aydan fazla bir zaman Halifelik etti.

Sonra Muâviye ona karşı harekete geçti. Hasan, neticenin tamamen Cenâb-ı Hakk'ın takdirine bağlı olduğunu bildiği için Muâviye'ye bir elçi göndererek bazı şartlarla onun lehine hilafet makamını terke hazır olduğunu bildirdi. Babasının hilafeti zamanında Medine, Hicaz ve Irak halkının yapmış olduğu hareketlerden dolayı kimseyi cezalandırmamaya söz verdiği takdirde hilafeti terk edeceğini Muâviye'ye bildirdi. Muâviye onun şartlarını kabul etti; bunun üzerine iki taraf arasında musâlâha aktolundu. Hasan hilafet makamından ayrılarak Medine'ye çekildi. Orada yaşamaya başladı. Mali bakımdan tekrar sıkıntıya düştüğü zaman kendisine senede yüz bin dirhem maaş bağlandı.

Hilafet makamından ayrıldıktan sonra taraftarları Hasan'ın yüzüne karşı, “Sen Müslümanların yüz karasısın!” diye haykırdılar.

Hasan, onlara, “Bir makam uğruna Muâviye orduları tarafından hepinizin kılıçtan geçirilmesini istemediğim için ayrıldım,” diye cevap verdi.

Halk, Muâviye ile anlaşma yapmış ve silah zoru karşısında hilafet makamını terk etmiş olduğu için takbih ediyordu. Hasan Müslümanların büyük çoğunluğunun harbe taraftar olmadıklarını söyleyerek kendisini ve hareket tarzını inatla müdafaa etti.

Hasan, “İbn Mes'ûd tarafından nakledilmiş bir hadis vardır,” dedi. “O hadise göre Resûl-i Ekrem bir defasında şöyle söylemiş: ‘Müslümanlar bir şey Allah'ın indinde iyi olmadıkça

o şeyin iyi olduğunu hiçbir zaman kabul etmemişlerdir. Diğer taraftan, Cenâb-ı Hakk'ın indinde muzır olmayan hiçbir şeyin de muzır olduğuna hükmetmemişlerdir'. Benim hilafet makamından kan dökülmemesi için çekilmemin Cenâb-ı Hakk'ın indinde kötü bir hareket olmadığına eminim."

Hasan'ın bu sulhane tavır ve hareketinin bir tek sebebi vardı: Kendilerine Şii adını veren Ali taraftarlarının kanlarının boş yere dökülmesine mâni olmak. Kardeşi Hüseyin de Hasan'ın hilafet makamından çekilme kararını tasvip etti ve ezcümle şöyle dedi, "Muâviye hayatta bulunduğu müddetçe herkes kendi evinde kalıp kendi maşlahını başının üzerine çekmelidir."

Hasan Medine'de zehirlenerek öldü; ona zehri veren karısı olmuştu. Hüseyin son deminde ağabeyine kendisini kimin zehirlediğini söyletmeye çalıştı, fakat Hasan kimin tarafından zehirlenmiş olduğunu söylemedi.

"Beni zehirleyen şahıs tahmin ettiğim kimse ise Allah'ın ondan alacağı intikam zaten bence kâfidir," dedi. "Fakat şayet başka biriyse, benim yüzümden masum bir insanın ölmesini istemem."

Biraz duraladıktan sonra devam etti. Hüseyin'e, "Kardeşim," dedi, "babamız Resûl-i Ekrem'den sonra hilafet makamına göz dikmişti, fakat Cenâb-ı Hak o makamı ondan uzaklaştırdı. Onun üzerine makama Ebû Bekir geçti; onun vefatından sonra babamız o makama yeniden göz dikti, fakat bu sefer de Ömer onu yine o makamdan uzaklaştırdı. Altı seçici Ömer'in katlinden sonra Halifeyi seçmek için toplandıkları zaman babamız o makama kendisinin seçileceğine emindi, fakat o sefer de hilafet makamı babamıza değil Osman'a nasip oldu. Osman katledildiği zaman müminler babamıza biat ettiler, ona itaat ve sadakat yemini ettiler; fakat babamız hilafet makamına geldiği zaman bile mesele henüz halledilmekten uzaktı; ihtilaflıydı. İhtilaf neticede iki tarafın birbirine kılıç çekmesine, kan dökülmesine kadar vardı. Babamız Halife olduğu müddetçe rahat yüzü görmedi. Cenâb-ı Hak şahit ya, ben bundan böyle hilafet makamının ailemiz mensupları elinde kalacağı-

nı sanmıyorum. Kûfe asilerinin daha ben ölmeden sana karşı nasıl itaatsizlik gösterdiklerini, seni memleketlerinden nasıl sürüp çıkardıklarını bilmiyorum, fakat...”

“Beni dinle, Hüseyin, Hz. Ayşe’ye Resûl-i Ekrem’in yanına gömülmemin mümkün olup olmadığını sordum, Hz. Ayşe razı oldu; onun için ben öldükten sonra oraya defnolunmam için Hz. Ayşe’ye ricada bulun. Fakat böyle bir ricada bulunduğun takdirde halkın mümanaat edeceğini ve sana mâni olmaya çalışacaklarını düşünüyorum. Düşündüğüm gibi çıkarsa, ısrar etme, müminlerle münakaşaya kalkışma, onlarla ihtilafa düşme.”

Hasan ölümün eşiğine yaklaştığı zaman derin bir kedere kapıldı. O zaman Hüseyin onun yanına sokuldu, “Niçin göz yaşı döküyorsun, Ya Hasan?” dedi. “Bu göz yaşlarının sebebi nedir? Neden ağlıyorsun, Resûl-i Ekrem’in, babamızın, dedelerimizin, Hatice ile Fâtıma’nın ve analarımızın yanına gidiyorsun. Onlara kavuşacaksın.”

Fakat Hasan ona şöyle cevap verdi, “Kardeşim, Cenâb-ı Hakk’ın bugüne kadar hiç benzerini yaratmadığı bir diyara gidiyorum. Cenâb-ı Hakk’ın yarattığı ve bugüne kadar eşlerini görmediğim bir takım mahlukatı görür gibiyim.”

Hasan vefat ettikten sonra, Hüseyin, onun naaşının Resûlullah’ın yanına defnedilmesine izin istemek üzere Hz. Ayşe’ye gidip ona ricada bulundu. Hz. Ayşe derhal seve seve lazım gelen müsaadeyi verdi. Fakat Muâviye’nin Medine’ye vali tayin ettiği Mervan hemen müdahale edip buna mâni oldu. Bunun üzerine Hasan Bâkî kabristanına, annesi Fâtıma’nın yanı başına defnedildi.

DÜNYA NİMETLERİ

İbn Abbas, Muâviye'ye, "Ya Muâviye," dedi, "Cenâb-ı Hak Resûlullah'a çok kıymetli arkadaşlar verdi. Sahabe hayatta her türlü dünya nimetinden ziyade Resûl-i Ekrem'i severdi. Onu kendi hayatlarından bile aziz tutarlardı. İşte Cenâb-ı Hakk'ın sözü o büyük insanların gayretleri sayesinde dünyaya yayıldı. Hz. Peygamber ve onun etrafında bulunanlar Cenâb-ı Hakk'ın dünyadaki canlı müttetikleriydi; vefatlarından sonra O'nun dostu olarak kaldılar. Onlar zaten ebediyetin malıydılar. Nitekim sonunda yine ebediyete mâl oldular. Hatta bana öyle gelir ki, o ulu kişiler bu dünyada kalmak istemediler ve bu dünyadan kendi istekleriyle ayrıldılar."

Muâviye, "Bu kadar kâfi," diyerek İbn Abbas'ın sözünü ketti. "Şimdi bunların sırası değil. Başka şeylerden bahsedelim."

Velîd'in devrinde herkes mimarî sanatından bahseder dururdu; Süleyman'ın devrinde ise kadından ve yemekten başka laf işitildiği olmadı.

Ömer Muâviye'yi ne zaman görse, "Bu adam Arapların Sezar'ıdır," derdi. Ebû Süfyân'la Hind'in izdivacından dünyaya gelmiş olan Muâviye uzun boylu, beyaz tenli, yakışıklı, fakat yine de tavrı ve haliyle insanın içine korku ve ürküntü veren bir adamdı. Muâviye sabır ve tahammülüyle maruf bir insandı. Bir gün bir Arap kendisine, "Allah şahit ya, Ya Muâviye," dedi. "Bizi adaletle idare et, senin hakkında hayırlı olur. Yoksa biz seni düzeltmesini biliriz. Bunu hatırlından çıkarma."

Halife, bunun üzerine, "Beni nasıl düzeltirsiniz?" diye sordu. Arap, "Sopayla," diye mukabele etti.

Bu cevap üzerine Muâviye, "Öyleyse, ben de adalet ve Hak yolundan ayrılmayacağım," diye cevap verdi.

Muâviye Halife olduğu zaman, Sahabeden Ebû Tufeyl'e şöyle dedi, "Osman'ın öldürülüşüne şahit olduğuna dair diğerlerinin yanına sen de imzanı koy."

Ebû Tufeyl, "Koymam," diye ayak diredi. "Zira, katil Osman'a darbesini indirirken ben ona yardım etmeden sadece olup bitenlere seyirci kaldım."

O zaman, Muâviye, "Niye Osman'ın yardımına koşmadın?" diye sordu. "Ona yardım etmek, onu müdafaaya çalışmak vazifendi."

"Sen de benden farklı bir şekilde hareket etmiş değilsin, Ya Muâviye. Zira Osman şehit edilirken sen de Suriye'de keyif çatıyordun."

Halife, "Ama, bak," dedi. "Şimdi elime fırsat geçer geçmez onun intikamını almaya çalışıyorum."

Ebû Tufeyl, "Belki öyle," dedi, "fakat Osman'la senin halini düşündükçe hep hatırıma Hanefî şairinin şu mısraı geliyor:

*"Öldükten sonra kederde herkesi geçtiniz,
Sağken bir kırıntı ekmek bile vermezsiniz."*

Muâviye bir defasında, "En ufak arzular bile nifak ateşini körükler, harplere sebep olur," demişti. "Bu şekilde bazen ufak-cık şeyler çok daha mühim hadise ve meseleleri tasfiye eder."

Hâtım et-Tâî'nin oğlu Âdi, Muâviye'ye, "Sana karşı nefret hisleriyle dolu olan kalplerimiz göğüslerimizin içinde çarptıkça, seninle savaşırken kullandığımız kılıçlar kayış bağlarıyla boyunlarımızda asılı durdukça sen ve biz bağdaşamayız," demişti. "Hile ve desiselerinde muvaffak olamaz, herhangi bir noktada ayağın sürçerse, bil ki senden intikam almakta gecikmeyeceğiz. Aramızdaki anlaşma kılıçların anlaşmasıdır, Muâviye. Dikkat et, kılıcın uyumasın."

Halife bu sözlerle karşı sadece, "Bunlar akil bir kişinin sözleri," diye mukabele etti. "Bunların unutulmasını istemem. İçinizden biri bu sözleri kaydetsin." Sonra sanki hiçbir şey olmamış gibi muhavereye devam etti.

Muâviye'nin en çok tekrar ettiği sözlerden biri, "Kırbacım iş gördüğü müddetçe kılıcımı kullanmayacağım," söziydi. "Dilim iş gördüğü müddetçe de kırbacımı katiyen kullanmaya kalkışmayacağım. İsterse beni müminlere bağlayan bağ bir kıl kadar ince, zayıf olsun. Yine de beni halkıma bağlayan o ince bağın kopmasına müsaade etmeyeceğim. Onlar bu bağı gevşettikleri zaman ben çekip gerginleştireceğim. Onlar çekip gerginleştirdikleri zaman da ben gevşeteceğim."

Bir seferinde, "Bugün tasvip edilenler bir zamanlar takbih edilirdi," dedi. "Aynı şekilde bugün takbih edilenler de istikbalde benimsenecektir."

"Ebû Bekir dünyayı ve onun nimetlerini aramadı, dünya ile nimetleri de onu aramadı. Dünya Ömer'i aradı, ama ne yazık ki Ömer dünyayı aramadı. Fakat bizler yarı belimize kadar dünya ile onun nimetleri içine gömülmüş bulunuyoruz."

Muâviye, "İlk hükümdar benim," demişti.

Halifenin Bir Günü

Muâviye'nin Şam'daki sarayı baştan aşağı yeşil mermerle döşeliydi. Sarayın orta yerinde yüzlerce fiskiyesi bulunan muazzam bir havuz vardı. Bu havuzun fiskiyelerinden geceli gündüzlü daimî surette fışkıran sular havuzun kenarından akararak en zarif çiçekler ve her çeşit ağaçlarla dolu bir bahçeyi sulardı. O eşsiz bahçedeki ağaçların dallarıyla çiçeklerine konan sayısız kuşlar da cıvıltılarla bahçeye bir misli daha güzellik verirdi.

Muâviye günde beş defa halkı dinlemeyi bir âdet haline getirmişti. Sabah namazından sonra layihacısını huzuruna kabul eder ve onun getirdiği haberleri dinlerdi; o çıkıp gittikten sonra Muâviye'ye kendi *Kur'an-ı Kerim*'ini getirirlerdi. Muâviye *Kur'an*'dan, onun otuzda biri kadar olan bir kısmını kıraat ederdi. Onun ardından, kendi odasına çekilir, göreceği işleri görür ve dört rekât namaz kıldıktan sonra memurlarıyla halkın dertlerini dinlediği kabul salonuna geçerdi. Huzura ilk olarak Muâviye'nin kendi memurları kabul olunurdu; Muâviye onlarla bir müddet sohbet ettikten sonra, devlet işlerini havale ettiği mühim memurları huzuruna alırdı. Bunlar bir gün evvel zuhur etmiş ve Halifeyle görüşmek istedikleri bir mesele varsa onu konuşurlardı. Halife sabah kahvaltısını işte o sırada ederdi. Kahvaltı olarak da kendisine bir gece evvelki akşam yemeğinden kalmış yiyecekler, soğuk kuzu eti, tavuk veya ona mümasil bir yemek getirilirdi. Muâviye bir taraftan kahvaltısını ederken bir taraftan da memurlarıyla devlet işleri üzerinde uzun uzadıya konuşur, fikirlerini bildirirdi. O fasıl da sona erdikten sonra Muâviye biraz dinlenmek için kendi odasına çekilirdi.

Odasından çıktığı zaman, "Oğlum, iskemleyi hazırla," diye seslenirdi. Sonra doğruca camiye girerdi. Camide abdest aldıktan sonra kendisi için getirilmiş olan iskemleye kurulurdu. Muhafızları etrafında yerlerini aldıktan sonra Muâviye geri yaslanarak isteyenlerin kendisine yaklaşmasını söylerdi. O zaman fukaralar, çölün uzak köşelerinden gelmiş göçebe Araplar, kadınlar, çocuklar, yoksullar ve diğerleri Halifenin

huzuruna gelirler, ona dertlerini sayar dökerlerdi. Bazıları kendilerine yapılan adaletsizlikten şikâyet ederlerdi. O zaman Halife hemen yapılan haksızlığın tamir edilmesini emrederdi; bazıları mallarının gasp edildiğinden, taarruza uğradıklarından dem vururlardı. Muâviye hemen bu işi yapana mâni olunması için muhafızlarını gönderirdi. Bir üçüncüsü hakarete uğramış olduğundan bahseder, Halife de derhal işin tahkik edilmesini bildirirdi. Camide huzuruna çıkmak için gelen bütün şikâyetçiler dinlendikten sonra Halife sarayına dönüp tahtına kurulur ve derhal şu emri verirdi:

“Rütbe sırasıyla saray erkânını içeri alın. Benim günümü şenlendirecek kim olursa olsun mâni olmaya kalkışmayın.”

O zaman huzura alınanlar umumiyetle, Halifeyi, “Emîr’ü’l-mü’mînîn bu sabah nasıllar?” yahut “Allah ömrünüzü uzun etsin,” diyerek selamlarlardı. Halife bu sözlere, “Allah razı olsun,” diyerek mukabele ederdi.

Saray erkânı Muâviye’nin etrafında yerlerini aldıktan ve herkes kendisine ayrılmış olan yere oturduktan sonra onlara şu şekilde hitap ederdi, “Herkes size asiller diye hitap ediyor. Fakat bu asil olduğunuz için değil, burada benim huzurumda oturmanıza müsaade edildiği içindir. Bu sebeple huzurumuza kabul olunmayanların menfaatlerini gözetmek ve onları korumak vazifesi de size düşer.”

Dinleyiciler arasından biri kalkar ve müşriklerle yapılan savaşta şehit düşmüş falanca yahut filanca şahıstan bahsederdi. Bunun üzerine Halife, şehidin çocuklarına maaş bağlanmasını emrederdi. Bir başkası kalkıp falanca yahut filanca şahsın şu veya bu sebeple hane halkından uzak düşmüş bulunduğunu söylerdi. Bunun üzerine Halife, geçimi müşkül bir halde bulunan o aile efradının da gözetilmesi, muhtaç oldukları şeylerin verilmesi ve eksiklerinin tamamlanması için emir verirdi.

Bütün bunlar olup biterken öğle yemeği vakti gelirdi. Halife öğle yemeğini yerken kâtibi huzura çıkar ve Halifenin yanı başında ayakta emre hazır bir halde beklerdi. Bu sırada herhangi bir talep yahut şikâyetini bildirmeye gelen bir mümin

olursa, Halife onu huzuruna kabul eder ve içeri gireni sofraya başına oturup karnını doyurmaya davet ederdi. Bu şekilde kâtip onun istidasını okur ve Muâviye'nin o mesele hakkındaki hükmünü yazarken istida sahibi de sofraya başında birkaç lokma atıştırırdı. İstidacının talebi görüşülüp hakkında karar verildikten sonra, Muâviye, dilekçe sahibine daima:

"Allah'ın kulu, yer aç!" derdi.

Bunun üzerine istidacı kalkardı. Sonra müteakip istida sahibi içeri alınırdu. Bu şekilde birbiri ardı sıra bütün istida sahipleri kabul olunurdu. Bazen bir tek öğle yemeği esnasında kırk istida sahibinin kabul olunup işlerinin halledildiği olurdu. Yemek faslı bitip saray mensupları salondan çıkarıldıktan sonra, Halife kendi odasına çekilir ve öğle namazı vaktine kadar kimse kendisini görmezdi. Öğle ezanı okunduktan sonra Halife camiye giderek cemaate namaz kıldırırdı. Namazdan sonra sarayına dönüp kendi dairesine çekilir ve dört rekât namaz daha kılardı.

Bu namazdan sonra en yüksek rütbeli memurlarını tekrar huzuruna çağırırdı. Mevsim kış ise bu davet esnasında memurlarına, elçilerine, vezirlerine çeşitli hamur işleri, hamurlu tatlılar, kuru meyve ve yazdan ayrılıp saklanmış kış karpuzu ikram ederdi. Vezirler yine o gün yapılması gereken işler hakkında Halifenin emirlerini beklerlerdi. Halifenin huzurunda yapılan bu toplantı da ikindiye kadar sürer ve Halife ikindi namazını kıldırdıktan sonra yeniden dairesine çekilir ve bir müddet için kimseyi huzuruna kabul etmezdi.

Muâviye akşama doğru tekrar meydana çıkar, tahtına kurulur ve saray erkânını tekrar huzurdaki yerlerine davet ettikten sonra akşam sofrasına oturulurdu. Bu yemek akşam namazına kadar devam ederdi. Yemek esnasında huzura hiçbir istida sahibi kabul olunmazdı. Yemekten sonra sofralar toplanır ve akşam ezanı okunurdu. Bunun üzerine, Halife, akşam namazını kıldırmak üzere tekrar camiye giderdi. Muâviye akşam namazından sonra sarayındaki dairesine döndüğü zaman tekrar bir dört rekât namaz daha kılardı. Bu namaz esna-

sında kendi kendine ve zaman zaman sesinin tonunu yükselterek her rekâtta tam ellîşer ayet okurdu. Sonra bir kere daha dairesine çekilir ve yatsı namazına çağırılana kadar kendisini gören olmazdı. Yatsı namazı için ezan okunduğu zaman tekrar caminin yolunu tutardı.

Yatsı namazını da kıldırıdıktan sonra, Muâviye'nin en yüksek rütbeli memurları, saray erkânı ve vezirler bir kere daha Halifenin huzuruna çağırılırlardı. O andan itibaren Halife geceyi üç kısma bölerdi. Birinci kısımda vezirler Halife ile görüşmeleri gereken mühim ve müstacel meseleler üzerinde Muâviye ile fikir teatisinde bulunurlardı; sonra gecenin ikinci üçte birini Arapların, onların tarihlerindeki meşhur günlerin, yabancı ülkelere, onların hükümdarlarına ve siyasi manevralarına, çok eski devirlerde yaşamış hükümdarların hayatlarına, yaptıkları cenklere, harplerde kullandıkları tâbiyelere, müesseselere ve geçmiş devirlerin muhtelif hadiselerine dair ağızdan anlatılan hikâyeleri dikkatle dinlerdi.

Bu edebî fasıldan sonra, kadınların dairesinden Halife'ye fevkalade itina ile hazırlanmış tatlılar getirilirdi. Halife bunların içinde en ziyade helva ile hamur tatlılarından hoşlanırdı.

Muâviye gecenin son üçüncü kısmını uyumakla geçirirdi. Uyandığı (yahut uyku tutmadığı) zaman yatağında doğrulup oturur ve geçmiş devirlerin hükümdarlarının hayatlarına ait fasıllarla dolu kitapların getirilmelerini emrederdi. Bu kitaplarda geçmiş devirlerde yaşamış hükümdarların hayatları, tarihleri, harpleri ve harplerde kullandıkları gizli tâbiyeler yazılıydı. Sarayda bütün vazifeleri bu kitapların muayyen ciltlerini ezberleyerek Halife'ye ezbere okumaktan ibaret olan iç oğlanları Halifenin sabaha karşı verdiği emirler üzerine Muâviye'nin yatak odasına çağırılır ve orada ezberledikleri ciltlerin muayyen fasıllarını ezbere tekrar ederlerdi. Muâviye her gece tarih kitaplarından veya devlet idare sanatından bahseden kitaplardan tarihî veya biyografik bir takım fasılların kendisine okunmasını isterdi.

Vakit saat tamam olduğu zaman da, tekrar yatağından kalkar ve camiye giderek cemaate sabah namazını kıldırırdı. Halife için yukarıdaki satırlarda anlatılan cinsten faaliyetlerle dolu bir gün daha başladı.

* * *

Muâviye İslamiyet'te ulakları muntazam bir teşkilat haline getiren ve Halife Mührünü kullanacak bir makam kuran ilk Halife oldu. Buna da şöyle bir hadise sebep olmuştu: Muâviye bir adama yüz bin dirhemlik bir ihsanda bulunduğunu bildiren bir mektup yazarak o mektubu aynı adamla birlikte yollamıştı. Adam yolda mektubu açmış ve Muâviye'nin yazdığı yüz bin rakamı iki yüz bin yapmıştı. Devletin giderleri muntazam bir şekilde tutulup da Muâviye'ye takdim edildiği zaman Muâviye iki yüz bin dirhemlik kaydı görmüş ve o paranın derhal geri alınmasını bildirerek hemen o gün Halife Mührünü muhafaza ve istimal ile mükellef tuttuğu bir makam ihdas etmişti. Mühürdarlık makamına ilk olarak Abdullah Gessani tayin olundu ve Halifenin mührü ona tevdi edildi. Bu mührün taşı üzerinde şu ibare vardı: *"Her işin bir bedeli vardır."* Aynı ibare Abbâsî halifelerinin son günlerine kadar kullanıldı.

Muâviye aynı zamanda sarayında hadım ayaları kullanan ilk Halife oldu. (Bu hadımlar haremde kullanıldı.)

Muâviye'nin karısı ve veliaht Yezîd'in annesi olan Meysûn Kelb Kabilesi'ne mensup bir göçebe kadınıydı. Meysûn uzun yıllarını Şam'daki sarayda geçirdikten sonra bir kaside yazmıştı:

"Çöl rüzgârıyla dalgalanan bir çadır çok daha güzeldir bu kuleli saraydan,

Kumlu çöllerin üzerinde uğuldayan rüzgârın sesi hükümdarların borularından daha tatlıdır,

Bir göçebe çadırında bir lokma ekmek bütün bu tatlılardan daha tatlıdır;

Ve asil bir göçebeyi bu sakallı erkeklere tercih eder bednim."

Halife, karısının yazmış olduğu bu kasideyi işitir işitmez onu derhal kendi kabilesine geri gönderdi ve veliaht Yezîd işte o kabile mensupları arasında büyüyüp yetişti. O günden sonra da, Ümeyye Halifelerinin çocukları, çöl havasıyla yetişmeleri ve saf Arap lisanını öğrenmeleri için hep çöldeki kabileler nezdine gönderildi.

* * *

Hâlâ Mısır Valisi olan Amr, bir defasında artık yaşlanmış olan Muâviye'yi ziyaret maksadıyla şam'a gelmişti. Muâviye artık ihtiya lamış ve takatten düşmüştü. Amr Halifenin huzuruna girdiği sırada Muâviye'nin azatlı kölesi Verd n da onun yanında bulunuyordu. İki ihtiyaç buluşunca hemen dereden tepeden konuşmaya, sohbet etmeye başladılar.

Amr bir ara, Halifeye, "Ya Em r 'l-m 'min n," dedi, "artık kocadın, fakat hâlâ sana haz veren şeyler var mı?"

Muâviye, "Kadınlar desem, değil," diye cevap verdi. "Zira artık hiçbir kadına ihtiya ım yok. Güzel elbiseler giymek desem, o da değil. Zira bedenim en yumuşak, en zarif kumaşların o kadar g zellerine alıştı ki artık bir kumaşı bir diğerinden ayırabilecek halde değilim. Yemeye içmeye gelince, o kadar çeşitli leziz yemekler ve tatlılar yedim ki artık neden hoşlandığımı kendim bile bilmiyorum. Hayır,   le sanıyorum ki, şimdi artık yaz sıcağında serin şeyler içmekten ve çocuklarımla torunlarımın etrafımda dolaştıklarını görmekten fazla hoşlandığım bir şey yok. Peki, ya senin Amr, ya senin artık zevk aldığın şey nedir?"

Mısır Fatihi, "Bana şahsi ihtiyaçlarım için bir miktar meyve verecek ve biraz da para getirecek kadar mümbit bir arazi," diye cevap verdi.

O zaman Halife azatlı kölesi Verd n'a döndü: "Ya Verd n," dedi, "senin şu son deminde en arzu ettiğin şey ne olsa gerek?"

Verd n, "Asıl, alicenap bir hareket," dedi. "Bütün insanların hafızalarında yaşayacak, hiç unutulmayacak ve benim adımı ebediyete kadar hayırla andırarak bir iyilik işlemek. Bundan başka bir arzum yok artık."

Muâviye, "Bu bahis burada kapanır!" dedi. "Bugünlük bu kadar yeter! Amr, şu köle senden de benden de daha büyük bir insan. Bir tek sözle bize layık olduğumuz dersi verdi."

Amr, Hicretin kırk üçüncü yılında Mısır'da öldü. Ecelin kendisine yaklaştığını hissettiği zaman şu duayı okudu, "Ey İlahî. Senden hiçbir imtiyaz dilemiyorum. Kendimi müdafaa edecek bir kudrete de sahip değilim. Senin emirlerini yerine getirmedim, çoğunu tersine çevirdim ve senin kati surette mettiğin şeyleri yaptım. Yüce Allah'ım, artık başım senin ellerindedir." Az sonra tekrar konuştu, "Mezarımı kazın, toprakta yatağımı hazırlayın."

O andan itibaren son nefesini verene kadar parmağını ağzında tuttu.

İran Fatihi Sa'd bin Ebû Vakkas, Amr'dan yedi sene sonra vefat etti. Son nefesini verdiği sırada etrafında bulunanlara şöyle dedi, "Gidin, Bedir Cengi günü sırtıma giydiğim maşlahımı getirip üzerime örtün: Onu o günden bugüne sırf bu iş için saklamış, muhafaza etmiştim.

Resûl-i Ekrem, "*Ashâb-ı Kirâm için onlara ecellerinden bahsetmek kâfidir!*" demişti.

* * *

Halifeler içinde vefatından sonra kendi yerine hilafet makamına geçecek şahsı tayin eden ilk Halife Muâviye oldu. Hicretin elli dokuzuncu senesi Ensarın gönderdiği elçiler Muâviye'nin huzuruna çıktılar. Bu heyetin içinde Ahnef bin Kays da vardı. Muâviye Ahnef'in kardeşi olan Dahhâk bin Kaysa mahrem olarak şöyle dedi, "Yarın, inşallah cemaat huzurunda bir nutuk vermek niyetindeyim. Ben nutkumu bitirdikten sonra sen de kalk konuş. Yezîd'i över şekilde, onun meziyetlerinden bahseden bir konuşma yap. Halifeye itaat ve sadakat yemini ettin. Bu da senin vazifendir. Yezîd'in benden sonra Halife seçilmesi hususunda halkı ikna et. Takifli Abdurrahman, Abdullah Eş'arî ve Selimli Tavr ile konuştum. Onlar da seni alkışlayacak ve seni destekleyecek şekilde söz alıp konuşacaklar."

Ertesi gün Muâviye, camide, makamına kurulduktan sonra cemaate hitaben bir konuşma yaptı; oğlu Yezîd'in karakterinden ve gayet dürüst bir şekilde yetiştirilmiş olduğundan bahsetti ve oğlunun yetişmesinden memnun kalmış olduğu için onu kendisinden sonra hilafet makamına halef olarak tayine karar vermiş bulunduğunu açıkladı. Muâviye sözlerini bitirir bitirmez hemen Dahhâk ayağa kalktı ve cemaati, Halifenin halefi olarak Yezîd'i ilana davet etti. Abdurrahman, Abdullah ve Tavr sırayla kalkarak Dahhâk'ı destekleyen birer konuşma yaptılar ve reylerini Yezîd lehinde verdiklerini söylediler.

Muâviye, "İyi ama, Ahnef bin Kays nerede?" diye sordu.

O zaman Ahnef ayağa kalktı. "Herkes asırlık haklarını reddet ve bugünün imtiyaz ve hediyeleriyle gözlerini kapamaya hazır bulunuyor," dedi. "Onun için Yezîd'in halefiyeti hepsine kolay ve basit bir şey gibi görünüyor. Sana tavsiyede bulunan, fakat hizmet edemeyen ve sana karşı aslında zerrece muhabbeti olmayan bu insanların sözlerini reddet."

Dahhâk hiddetten çılgın gibi ayağa fırladı. Iraklılara, "Asiler! Hainler!" diye bağırdı. "Sözlerinizi hepinizin boğazına tı kayacağım." Onun arkasından ayağa kalkan Abdurrahman da buna mümasil sözler söyledi.

Fakat bu sefer de Ezd Kabilesi'nden biri kalkıp Halifeye döndü, "Ya Muâviye, sen Emîrü'l-mü'minin'sin," dedi. "Sen öldüğün zaman da Emîrü'l-mü'minin Yezîd olacak. Benim bu sözlerime hayır diyecek olana bununla mukabele edeceğim." Bu sözleriyle birlikte elini kılıcının kabzasına koydu ve kılıcı kabzasından çekip çıkardı.

Muâviye, "Şimdi otur artık," dedi. "Şu ana kadar konuşanlar içinde en güzel konuşan sen oldun!"

Muâviye ertesi yıl yetmiş yedi yaşındayken öldü. Muâviye'nin elinde Hz. Peygamber'in bir tutam saçıyla tırnağından bir parça vardı; Muâviye son arzusu olarak Resûl-i Ekrem'e ait o hatıraların öldükten sonra gözleriyle ağzına konulmasını vasiyet eyledi ve sözlerine şunları ilave etti, "Bu dediğimi yerine getirdikten sonra, beni, esirgeyen varlıkların en büyüğüyle yalnız bırakın."

Yeni Halife Yezîd müziğe karşı son derece merak sarmış bulunuyordu; aynı zamanda avda kullanılan doğanlara ve tazılara, maymunlara ve parsılara son derece meraklıydı. Cümbüş ve eğlenceye de son derece düşküncü. Zevküsefa saray erkânı ile yüksek makamlara getirmiş olduğu şahısların da son derece düşkün oldukları bir şeydi. Mekke ile Medine şehirlerine müziğin yayılması Yezîd'in hilafeti sırasında olmuştur. Yine onun zamanında Kureyşlilerin ileri gelenlerinden biri dostlarını ve ahbablarını eğlendirmek için bir bina tuttu. O binaya satranç tahtaları, zar ve boş zamanları geçirmek için kullanılan diğer eğlence vasıtalarını koydurarak ilk eğlence yerini meydana getirdi. Halk, musiki aletlerini çalmayı ve açıkça şarap içmeyi ilk olarak Yezîd'in hilafeti zamanında öğrendi.

Yezîd kendisine biat etmelerini bildirmek üzere Medine halkına bir elçi gönderdi. Elçi gelince hem Ali'nin oğlu Hüseyin, hem de Zübeyir'in oğlu onu tanımayı reddettiler. Bir gece Medine'yi terk ettiler ve Mekke'ye kaçtılar.

Hâlbuki Kûfe halkı daha Muâviye'nin sağlığında iken Hüseyin'e bir mektup göndererek onu Kûfe'ye davet etmiş ve başlarına geçmesini kendisinden rica etmişlerdi. Hüseyin o zamanlar bu teklifi reddetmişti. Fakat Yezîd hilafet makamına geçtiği zaman, vaktiyle Kûfe halkı tarafından kendisine yapılmış olan teklif hatırına geldi. O ricayı kabul edip Kûfe'ye gitmek hiç de kötü bir hareket olmayacak gibi görünmeye başlamıştı; fakat yine de bulunduğu yerde kalmanın daha münasip olacağına karar verdi. Tam o sırada Kûfe'den gelen yeni murahhaslar Hüseyin'i tekrar Kûfe'ye davet ettiler; Hüseyin bu sefer bütün mümanaatı bir kenara bırakıp Kûfe'ye gitmeye karar verdi.

İbn Ömer, Hüseyin'e, "Sakın gideyim deme!" diye tavsiyede bulundu. "Cenâb-ı Hak, Resûl'üne bu Dünya ile Ahiret arasında bir seçim yapması teklifinde bulunduğu zaman Resûl-i Ekrem Ahiret'i tercih etti; sen de O'nun varlığından bir parçasın. Senin yerin Ahiret'tir." Hüseyin kendisine veda ettiği zaman da, İbn Ömer hüngür hüngür ağlayarak onun boynuma sarıldı.

Bunun üzerine, Hüseyin kendi aile efradından on sekiz ve Ali'nin taraftarlarından da altmış kişiyle birlikte yola çıktı. Bu altmış kişinin otuzu Sahabeye mensuptu.

Hüseyin'in Kûfe'ye müteveccihen yola çıktığını duyan Yezîd Irak Valisi'ne bir mektup göndererek onun Irak'a girmesine mâni olmasını bildirmişti; Irak Valisi bu mektubu alır almaz hemen Hüseyin'e karşı dört bin kişilik bir kuvvet gönderdi. Bu birliklerin başında İran Fatihi Sa'd'ın oğlu Ömer bulunuyordu. Kûfe halkı vaziyeti görünce hemen çekindiler. Daha evvel Ali'yi nasıl kendi kaderine terk ettilerse yine aynı şekilde Hüseyin'i de yalnız bıraktılar. Hüseyin ve yanındakiler Ömer'in kumandasındaki süvari birlikleriyle karşılaştıkları zaman Kerbelâ'ya doğru ricat ettiler. Zira yanındaki kuvvet beş yüz süvari ile yüz kadar da piyadeden ibaretti.

Burada Hüseyin'in şahadetini hikâyeye kalkarsak çok uzun yer vermek lazım gelecektir: Zira onun şahadetinin hikâyesine yürekler dayanmaz. *"Elbette ki biz O'ndan geldik. Yine O'na döneceğiz."* (Bakara Sûresi, 156) Ömer'in birlikleri Hüseyin'i takip ederek onu teslim olmaya zorladılar. Bu arada Hüseyin'in kuvvetlerini o şekilde muhasara etmişlerdi ki sarılan kuvvetlerin Fırat Nehri'nden bir desti su almalarına bile imkân yoktu. Hüseyin'le yanındakiler o kızgın çölde, güneşin ışıkları altında yedi, sekiz gün silaha müracaat etmeden beklediler, sonunda cenk etmekten başka bir çare göremeyerek silaha sarıldılar. Cereyan eden savaş neticesinde otuz iki cenâver Kerbelâ Cengi'nde şehit oldular. Bu otuz iki kişiden ikisi Hüseyin'in oğulları, dördü kardeşleri, beşi kız, beşi de erkek yeğenleriydi. Hüseyin bütün bu yakın hısım akrabalarının birer birer şehit düştüklerini görünce, atına atlayarak küheylanını yalınkılıç düşmanlarının üzerine sürdü. Nihayet susuzluktan ve aldığı yetmiş iki yaradan bitkin bir halde atından yere yuvarlanarak can verdi. Kerbelâ Vak'ası'ndan sonra Hüseyin'in geride sağ olarak sadece iki evladı kaldı: Bunlardan biri henüz kucakta olan bir bebek, öteki de hasta döşğinde yatan bir delikanlıydı.

Kerbelâ'da olup bitenleri Halife Yezîd'e nakledenler, "İş çok çabuk bitirdik," dediler. "Bir deve kesip pişirmek veya biraz uyku çekmek için gereken süre kadar kısa bir zamanda her şey olup bitti."

Hüseyin'e son darbeyi indiren Hedic Kabilesi'nden bir Arap olmuştu. Hüseyin son nefesini verdikten sonra Arap onun başını kesip Kûfe Valisine götürdü. Kûfe Valisi, Araba, "Onu Yezîd'e götür," dedi.

Arap, Halifenin huzuruna çıktığı zaman, Aslamlı Ebû Berza da Yezîd'in huzurunda bulunuyordu. Arap Hüseyin'in kesik başını Yezîd'in elleri arasına koydu. Halife, Hüseyin'in yüzüne eliyle bir tokat attı. O tokadı atarken parmağındaki iri yüzük zavallı şehidin yüzünü yaraladı.

Ebû Berza, "O yüzük vazifesini gördü!" diye müdahale etti. "O dudaklara Resûl-i Ekrem'in dudaklarının değdiğini, Resûl-i Ekrem'in onu muhabbetle öptüğünü görmüştüm. Ama aradan çok, çok zaman geçti!"

"Gör. Gör. Yer gök bile illetli oldu.

Hüseyin'in katliyle dünya bile titriyor."

Hüseyin şehit edildiği zaman, dünya tam yedi gün durdu, güneşin duvarlara vuran ışıkları bile safran gibi sararıp soldu ve yıldızlar gökte birbirleriyle çarpıştı.

Hüseyin'in şehit edildiği gün Hicretin altmış birinci yılı, Muharrem ayının onuncu günüydü. O devri yaşamış olanlar rivayet ederler: O gün Kudüs'te hangi taş kaldırıldıysa altında taze kan görülmüş.

Abdûlmelik

Mervan'ın oğlu Abdûlmelik, hilafet makamının kendisine geçmiş olduğu haberini aldığı zaman kucağında *Kur'an-ı Kerim* ile oturuyordu. Halife olduğu haberini alır almaz kucağındaki *Kur'an'ı* kapadı ve ona hitaben, "Bu seninle benim son buluşmamız olacak," dedi.

Abdlmelik Halifeler içinde kabalığı ile isim yapan ilk Halife oldu. Kabalığı yüzünden kendisine "Taşın Teri" ve nefesi koktuğu için de "Sineklerin Babası" lakabını vermişlerdi. Her türlü söz hürriyetini ortadan kaldıran Halife de o oldu. Müminlere hak ve adalet aramak için kendisine başvurmamalarını da kati bir lisanla bildirdi. Paralar zerine kendi ismini ilk defa koyduran Halife de yine Abdlmelik oldu.

Abdlmelik'in yegâne sırdaşı şeb'i adında biriydi. Abdlmelik, bu adama:

"Ben dinlemek arzusu gösterdiğim müddetçe konuş," demişti. "Konuştuğu zaman da beni pohpohlamak, bana dalkavukluk etmek yerine (ki dalkavukluktan hiç hazzetmem) bana daima hakikati söyle. İnan bana, şeb'i, dinlemesini bilmek konuşmasını bilmekten çok daha kıymetli ve çok daha az rastlanan bir vasıftır."

Abdlmelik'in hilafet makamına çıkışının ertesi yılı, Ali'nin taraftarları, daha doğrusu kendilerine şii adını verenler Kûfe'de isyan ettiler. Asiler Hüseyin'in katline meydan verip onun öldürülmesine mâni olmadıkları için nedamet hisleriyle hn olmuşlardı. Onun katillerini katletmedike yahut da kendilerini ldrmedike Hüseyin'in katline göz yummaktan dolayı vicdanlarına sürülmüş olan lekenin hiçbir zaman temizlenmeyeceğini söylüyorlardı.

İşte bu şekilde ayaklananların teşkil ettiği ordu Fırat'ı geçti. Bunun zerine Suriye ordusu asilerin ordusuna karşı yürüdü. İki ordu Verda Kuyusu civarında karşılaştı. Hüseyin'in intikamını almaya azmetmiş olanlar kılıçlarının kabzalarını kırarak birer kenara attılar ve canlarını dişlerine takarak etraflarını bir gece gibi saran Suriye ordusuna karşı savaşmaya başladılar.

"Cennet! Ali'nin kardeşlerine Cennet! Cennet! Cennet! Ali'nin fedailerine Cennet!" diye haykırarak dövüşmeye başladılar.

Suriyeliler, o bir avuç insanın ölümü göze alarak kahramanca ve cesaretle savaşması karşısında şaşırıp kalmışlardı. Bunun zerine savaşa bir son verip muslha yapmaya ka-

rar verdiler. Bunun üzerine cenge son verilip anlaşma yapıldı. Iraklılar da bu şekilde memleketlerine sağ salim dönmeye muvaffak oldular.

Mu'tezileler çok geçmeden bu sefer de Irak'ta baş kaldırdılar ve Basra'yı ellerine geçirdiler. Azdlı Muhalleb Şiilerle daha evvel de savaşırmıştı. Bu vaziyet üzerine yanındakiler, Halifeye, "Bu işi halle muktedir bir insan varsa o da Muhalleb'dir," dediler. Halife asilere karşı Muhalleb'i gönderdiği zaman, Muhalleb, asilerden kurtardığı topraklardan alınan bütün arazi vergisini kendisine bıraktığı takdirde bu vazifeyi deruhte edeceğini bildirdi.

Abdölmelik, "Bütün memleketi de benimle paylaşır mısın?" diye sordu.

Bu sual üzerine Muhalleb memleketin üçte ikisi kendisine verildiği takdirde böyle bir paylaşmayı kabul edeceğini bildirdi, fakat Abdölmelik ilk teklifini olduğu gibi onun bu ikinci teklifini de reddetti.

O zaman Muhalleb, "Pekâlâ, öyleyse memleketin yarısına razıyım," diye bildirdi. "Fakat bundan aşağı bir hisseyi katiyen kabul etmem. Saniyen, bu iş için muhariplerden başka ihtiyacım olan şeyleri de el altında bulundurmaliyim. Salisen, bu işte uğrayacağım kayıp ve hasarlardan dolayı kimseye de hesap vermek mükellefiyetinde bulunmamalıyım."

Muhalleb'in elindeki birlikler o kadar dağınıktı ki, asiler ona karşı yaptıkları savaşların hepsinde galip geldiler ve yürüyüşe geçerek Dicle'nin her iki sahilindeki bölgelere de hâkim oldular.

Bir Mu'tezile Vaazı

"Bunu iyi dinleyin ey nas, biz yuvalarımızı, mal ve mülkümüzü sırf boş bir heves uğrunda terk etmediğimiz gibi, onlardan ne zevküsefa için, ne eskiden gasp edilmiş haklarımız için ne de bir hükümdarlık kurmak sevdasıyla terk ettik. Fakat bütün hak ve adalet kandillerinin birer birer söndürüldüklerini gördüğümüz zaman eğrileri düzeltmek, yine hak ve şeraitin

hakimiyetini hükümrân kılmak için harekete geçtik. Müminleri, esirgeyen ve bağışlayan Allah'a itaate ve Şeriat'a daveti kendimize vazife bildik.

Sizin muhâriplerinizle karşılaştık. Onları esirgeyen, bağışlayan Yaradan'a ve Şeriat'a itaate davet ettik. Onlar ise bize Şeytan'a itaat etmemizi ve Mervan'ın çocuklarının adaletiyle iktifa etmemiz mukabelesinde bulundular. Sonra kılıçlarını çekmiş olarak dolu dizgin naralarla üzerimize geldiler. Şeytan da onların aralarındaydı. Nihayetle onların kanları Şeytan'ın ateşleri üzerinde kaynadı. Kader tekerleği dönmeye başladı; biz yükseldik, onlar alçaldı. Zira Hak ve Şeriat yolundan ayrıldıkları için onlara kahrolmak mukadderdi.

Osman, hilafeti sırasında tam altı yıl Ebû Bekir ile Ömer'in izinden giderek adalet ve Şeriat ile hükmetti; fakat sonra İslam'ın yolundan ayrıldı. O günden itibaren aramızdaki birlik bağları gevsemeye başladı; herkes hilafet makamına göz dikti. Sonra Ali hilafet makamına geçti, fakat o da Hak yolundan ayrıldı; çok geçmeden onun da İslam'a kılavuzluk edebilecek vasıfta olmadığı anlaşıldı. Onun ardında Ebû Süfyan'ın oğlu Muâviye, o lanetli babanın lanetli evladı, Resûl-i Ekrem'in lanetine uğramış ve masumların kanlarını su gibi döken ve Allah'ın kullarını kendisine köle yapan, Allah'a ait servete el koyan, dinimize hıyanet eden, kadın düşkünü ve son nefesini verene kadar daima şehvetinin esiri olarak kalan Muâviye başımıza geçti.

Onun ardından oğlu Yezîd hilafet makamına geçti. O Yezîd ki sarhoştı, av peşinde koşmaktan, atmaca, pars ve maymun beslemekten başka bir şey bilmez ve Cenâb-ı Allah'ın kitabına değil de büyücülere danıştırdı. O da son nefesini verene kadar daima şehvetinin kurbanı oldu. Allah'ın laneti ve cezası onun üzerine olsun!

Onun da ardından Mervan geldi. O Mervan ki, Resûl-i Ekrem'in lanetlemiş olduğu bir babanın lanetli evladıydı ve bizzat Resûl-i Ekrem tarafından bedduaya uğramıştı. O Mervan ki, kendi sefahatinin sefi h dalgaları arasında boğuldu. Cenâb-ı Hakk'ın bütün laneti onun ve babalarının üzerine olsun.

Onun ardından da hilafet tahtına Mervan'ın oğulları, Allah adına toplanmış mal, mülk ve servetin yiyicileri, Allah'ın kullarını kendilerine köle yapan o lanetli sülalenin evlatları geldi. Ve bu kötü âdet bu şekilde devam etti, gitti. Siz, ey Resûl-i Ekrem'in yolundan gidenler, sizler bunca yıldır ne kadar bedbaht yaşadınız, ne kadar mihnet çektiniz, sizlerin elinizden tutan olmadı!"

Haccâc

Muhalleb uğradığı mağlubiyetlerden sonra Halifeye bir mektup göndererek ondan takviye kuvvetleri istedi. Halife Abdülmelik onun mektubunu alıp da okuduğu zaman huzurunda bulunanlara döndü.

"İçinizden Irak'a kim gidecek?" diye sordu.

Kimse çıkıp da bu işe gönüllü olmak istemedi. Bunun üzerine salona çökmüş olan derin sessizlik içinde Haccâc bin Yûsuf ayağa kalktı ve Halifeye, "Sizin aradığınız adam benim," dedi.

Halife, "Sen otur," dedi. Fakat Halife bir ikinci, bir üçüncü defa olarak huzurunda bulunanlara aynı suali sorup tayine hiçbir cevap alamayınca Haccâc tekrar ayağa kalkarak şöyle dedi:

"Cenâb-ı Hak şahit, Ya Emîrü'l-mü'minin. Bu iş için aradığınız adam benim."

Abdülmelik, "Sen bu işin adamı değilsin, zira herkesi eşek arısı gibi sokarsın!" dedi. Fakat yine de onu Irak'a gidecek takviye kuvvetlerinin kumandanlığına tayin ederek emrini imzaladı. Bunun üzerine Haccâc yola çıktı.

Haccâc, başında bulunduğu birliklerle beraber Kûfe yakınındaki Kadisiye'ye vardığı zaman, arkasında bulunan birliklere kendisini takiben bütün gece yürümeleri için emir verdi; sonra sırtına su kırbaları yüklenmiş ve ayağı tez bir hecin devesi istetti. Devenin çıplak sırtına binerek, bir elinde *Kur'an-ı Kerim*, üzerinde de basit bir maşlah ile basit bir sarık olduğu halde deve sırtında rüzgâr gibi çölün yollarına düştü.

Bu şekilde son süratle Kûfe'ye geldi ve yalnız başına şehre girdi. Sonra şehrin caddelerinde herkesi namaza çağırarak

dolaşmaya başladı. O sırada orduya mensup olan muhاریpler evlerinde kendi aileleri ve azatlı köleleri ile birlikte oturmak-taydılar. Birbirlerine, "Haydi, toplanalım da bizi vakitsiz na-maza çağırın bu adamı taşlayalım!" dediler. Muhammed bin Umeyr, azatlı köleleri peşinde, Haccâc'ı camiye kadar takip etti. Camiye girdiği zaman Haccâc'ın kürsüde put gibi hare-ketsiz ve derin bir sessizlik içinde oturduğunu gördü.

Umeyr, "Allah Ümeyyelerin canını alsın! Irak'ın başına böyle bir adam getirdiği için bütün Ümeyye oğullarının canını alsın!" diye bağırdı. Sonra Haccâc'ı taşlamak için cami duvarından taş sökmeye başladı. Bir taraftan taş sökerken, bir taraftan da şöyle diyordu, "Büyük Allah'ım, başımıza gön-derilebilecek bundan daha kötü bir adam olamazdı!" Umeyr Haccâc'a taş atmaya başlayacağı sırada, azatlı kölelerinden biri Umeyr'in yanında kaldı. "Bırak da ne söyleyecekse söyle-sin. Hele bir dinleyelim," dedi. Diğerleri de, "Bu adam muhak-kak alelade bir bedavidir," dediler.

Cami olup bitenleri öğrenmek isteyen meraklılarla tıklım tıklım dolduğu zaman, Haccâc yüzünü örtmek için sarığının önüne astığı mendili çekip çıkardı. Sonra başındaki sarığını çözerek ayağa kalktı. Sonra Bismillâh demeden, Hz. Peygam-ber'in adını hayırla yâd etmeden konuşmaya başladı:

"Ben meşhur bir adamım," dedi. "Kazandığım zaferler, yap-tığım işler benim şöhretimi her gün biraz daha artırıyor. Sa-rığımı çıkarayım da kim olduğumu görün. Şimdi beni iyice gördünüz mü? Beni tanıdınız mı? Ha! Bakıyorum, bazılarınız beni iyice görebilmek için gözlerini kırıştırtıyor, boyunlarını uzatıyor. Bu uzanan boyunlar üzerindeki kelleler ne güzel kı-lıçtan geçer. Ben kelle uçurmakta gayet ustayımdır. Daha şim-diden şu sarıklarla şu sakallar arasında kesilen boyunlardan akan kanların pırlıltısını görür gibiyim.

Emîrû'l-mü'minîn kuburunu boşalttı, oklarının arasında en zalim, en keskin çelikten ve en sert ağaçtan yapılmış olan oku bulup seçti. O ok da benim. Ey Iraklılar! Ey isyan ve hıya-netten başka bir şey bilmeyen asiler! Kötü kalpliler. Ben öyle

hamur gibi yoğrulabilen cinsten yumuşak kalpli bir insan değilim. Sizi kırbaç düşmanları, sizi köle karı yavruları sizi! Ben Haccâc bin Yûsuf'um. Benim tehditle vakit geçirmeyip çok çabuk dediğini yapan bir adam olduğumu göreceksiniz. Ben vakit kaybetmekten, fazla konuşmaktan hoşlanmam. Bundan böyle hiçbir yerde bir kalabalık toplandığını görmeyeceğim. Toplantı, içtima hepinize yasaktır! Bundan böyle kendi aranızda gizli gizli konuşmak istemem. Bundan böyle kimse kimseye 'Neler oluyor? Yeni ne haberler var?' diye sormayacak.

Ne oluyorsa oluyor, size ne fahişe yavruları? Herkes bundan böyle yalnız kendi işiyle uğraşacak. Kimse başkalarının işine karışmayacak. Elime düşecek adamın vay haline! Dosdoğru yürüyecek, ne sağa ne de sola döneceksiniz. Başınıza getirdiğim adamları takip edip Halifeye biat edecek, ona sadakat ve itaat yemini ettikten sonra yola çıkacaksınız.

Ve sakın şu sözlerimi hatırlınızdan çıkarayım demeyin: Ben bir şeyi iki defa söylemekten hoşlanmam. Sizin korkaklığınızdan ve ihanetinizden ne kadar hoşlanmazsam konuşmaktan da o derece hoşlanmam! Şu kılıcım bir kere kınından çıkacak olursa bir daha onu kınına sokmayacağım. Aradan yıllar bile geçse, Emîrû'l-mü'minîn doğru yoldan ayrılanların her birini doğrultup yola sokana kadar bu kılıç kınına girmeyecek. Baş kaldıranın başını uçuracağım.

Bu kadar yeter! Emîrû'l-mü'minîn hepinize verilmesi gereken harçlıkları dağıtarak sizi Muhallebî'n kumandası altında düşman birliklerine karşı sefere göndermemi buyurdu. Şimdi emirlerimi dinleyin: Size üç günlük bir mühlet veriyorum. Bu yeminimi Cenâb-ı Hak da duysun ve bana şahit olsun: Şu andan itibaren Muhalleb'in ordusuna alınmış olup da bu üç günlük iznin sonunda bu şehirde kaldığını gördüğüm her şahsın kellesini uçurup mallarını yağma edeceğim. Oğlum, Emîrû'l-mü'minîn'in Kûfe halkına hitaben gönderdiği şu mektubu oku bakayım."

Bu emir üzerine Haccâc'ın Kâtibi okumaya başladı:

"Bismillâhirrahmânirrahîm,

Allah'ın kulu Emîrû'l-mü'minîn Abdülmelik'ten Irak'ın hakiki mümin ve Müslümanlarına: Selam. Kendisinden başka bir ilah olmayan Allah'ın adıyla sizi selamlarım."

Haccâc, Kâtibe: "Orada dur, oğlum," dedi. "Ey Iraklılar! Ey isyan ve hıyanetten başka bir şey bilmeyen kötü kalpliler! Ey nifak ve ayrılık yılanları! Emîrû'l-mü'minîn size mektubunda selam eder de siz onun selamına mukabele etmez misiniz? Cenâb-ı Hak nasip eder de beni sizlerin arasında bırakırsa, sizi odun gibi dilim dilim yarıp ayaklar altında çiğneyeceğim. Size adabı erkân öğreteceğim. Mektubu okumaya devam et oğlum."

Adam tekrar mektupta selam vasıtasıyla geçen "sulh" kelimesine gelince camide bulunanların hepsi de mukabelede bulundular. Cenâb-ı Hakk'ın Emîrû'l-mü'minîn'i esirgemesi, bağışlaması için dua ettiler.

Mektubun okunması bittikten sonra, Haccâc kürsüden indi ve orduya alınacaklara harçlıklarının dağıtılması için gerekli emirleri verdi. Temîm Kabilesi mensuplarından ve Kûfe'nin ileri gelenlerinden biri olan Umeyr, Haccâc önünden geçtiği sırada ona hitaben:

"Cenâb-ı Hak Emîrû'l-mü'minîn'i korusun, başımızdan eksik etmesin," dedi. "Ama benim şu halime bakın bir kere. Ben ihtiyar, hastalıklı ve yaşlanıp işe yaramaz hale gelmiş bir insanım; fakat benim oğullarım var. Emîrû'l-mü'minîn benim yerime oğullarımdan en kuvvetlisini, en iyi ata binenini, en iyi silah kullananını alsın."

Haccâc, "Pekâlâ," dedi. "Bir delikanlı bir ihtiyardan daha iyi iş görür!" Bunun üzerine Umeyr cemaatin arasından ayrılarıp uzaklaştı. Tam o camiden çıkacağı sırada yanı başında bulunanlardan ikisi, Haccâc'a, "Allah Emîrû'l-mü'minîn'i korusun," dediler. "Bu ihtiyar kimdir, bilir misiniz?"

Haccâc, "Hayır," diye cevap verdi.

"Temîmli Dâbi'nin oğlu Umeyr'in da kendisi. Halife Osman'ın cesedi üzerine çıkıp da tekmeleriyle onun kaburga kemiğini kıran Umeyr."

Haccâc bu sözleri duyunca Umeyr'i hemen geri çağırdı. "Babalık, dedi. "Hz. Osman'ın naaşını çiğneyip onun kaburga kemiğini kırmışsın, doğru mu?"

Umeyr, "Osman benim babamı zindana tıktırmış ve ihtiyar ve hasta olduğu halde onun orada ölümüne sebep olmuştu," diye cevap verdi.

Haccâc, "Osman'ın ölümünün diyetini kendi ölümünle ödeyeceksin," dedi. "Savaşabilecek vaziyette olanları Azrakilere karşı cenge göndereceğiz. Sana gelince ihtiyar, senin ölümün iki şehir halkını da, hem Basra'yı, hem de Kûfe'yi sevindirecek." Sonra kâh sakalını kemirerek, kâh onu bırakarak uzun uzadıya Umeyr'i tepeden tırnağa kadar süzdü. Sonra ihtiyar adamın yanına kadar sokuldu ve "Umeyr, kürsüde söylediğim sözleri duydun mu?" diye sordu.

"Duydum, Ya Haccâc!"

"Benim gibi bir adamın kendi kendini yalancı çıkarması muhakkak çok kötü olur. Bunun için sözümü tutacağım. Muhafızlar, buraya gelin. Şu adamı götürün ve kellesini uçurun."

Muhafızlar hemen Umeyr'i camiden çıkarıp işini bitirdiler. Bu idamdan sonra, Iraklılardan teşkil edilen birlikler hemen yola çıktı. Muhalleb'in karargâhına varana kadar kimse yollar-da oyalanmadı, kimse sağına soluna bakmaya cesaret edemedi.

Ebû Muhârik'in oğlu Ubeyd anlatıyor:

"Haccâc bütün Irak toprakları valisi sıfatıyla ziraat ve arazi vergilerinin toplanması işini bana verdi; ben de bunun üzerine bu iş hakkında fikir almak üzere ihtiyar ve son derece kibar bir Fârisi'yi sorup araştırdım; Süheyl'in oğlu Cemil'in aradığım adam olduğunu söylediler. Bunun üzerine Cemil'i çağırttım. Cemil bin Süheyr geldi. Cemil, gözleri, gayet gür ve uzun kaşlarının altında âdeta kaybolmuş, çok yaşlı bir adamdı.

Gelince, hemen, 'Ben çok yaşlı bir adamım, beni ne diye rahatsız edersin?' dedi.

'Senin yardım ve müzaheretine muhtacım. İşimde senden akıl almak istedim,' dedim.

Cemil bin Süheyr bir ipek parçasıyla kaşlarını geri iterek bana baktı. Sonra, 'Dileğin nedir?' diye sordu.

‘Haccâc memleketin ziraat işlerinin başına beni getirdi,’ dedim. ‘Haccâc, bilirsin, Nuh dedi mi Peygamber demeyen bir adamdır, çok inatçıdır. Bir hata işlemekten korkuyorum. Bana akıl ver.’

İhtiyar, ‘Şu üç şeyden hangisini tatmin etmek istiyorsun?’ diye sordu. ‘Haccâc’ı mı, Hazine’yi mi yoksa kendi vicdanını mı?’

‘Mümkünse her üçünü de,’ diye cevap verdim, ‘fakat Haccâc’dan dehşetli korkuyorum. Çok korkunç bir adamdır.’

O zaman ihtiyar, ‘Öyleyse şu dört kaideden ayrılma,’ diye konuştu. ‘Bir defa, kendi evinin kapısını daima açık bulundur ve kapıda içeri misafir kabulü için uşak falan bulundurma; bu şekilde kim isterse istediği anda gelip seni görebileceğini, seninle müşavere edebileceğini bilmeli. Diğer taraftan kapın açık durursa, memurların senden daha fazla korkarlar. Saniyen, emrindeki memurlarla her zaman uzun uzadıya görüş. Bir Vali bu şekilde hareket ettiği müddetçe daima kendisini halka sevdirebilir ve isim yapar. Salisen, yayınladığın emirlerde daima hak ve adaletle hareket et, fakat zengin ve fakir demeyip herkese karşı müsavi davran. Kimseyi kayırma. Saniyen, kimsenin şahsi emel ve ihtiraslarına alet olma; emrin altında bulunanlardan hiçbir zaman hiçbir hediye alma, zira o hediyeyi sana veren hiçbir zaman verdiği hediyenin iki mislini almadan rahat etmeyecektir. Böyle olmasa bile bir tek hediye yüzünden çıkacak dedikodular yeter.

Bu dört kaideyi yerine getir: Ondan sonra koyunlarının derisini diri diri boyunlarından kuyruklarının uçlarına kadar bile yüzsen yine senden memnun kalırlar. Haccâc da sana karşı hiçbir laf edemez.”

Bu hikâyeyi Şeb’î anlatıyor:

“Bir defasında Haccâc bir miras davasını halle çalışırken müşkül bir durumda kalmış, şaşırılmıştı. Bunun üzerine beni çağırttı. Bir anne, bir kız kardeş ve bir büyükbaba arasında mevcut mirasın ne şekilde dağıtılması lazım geldiği hususunda benim kanaatimi sordu.

O zaman, ‘Resûl-i Ekrem’in Ashâb-ı Kirâm’dan en yakın beş arkadaşı bana sorduğunuz mesele hususunda beş ayrı fikir

serdediyorlar,’ diye cevap verdim. ‘Bu farklı fikir beyanında bulunanlar da Abdullah, Zeyd, Ali, Osman ve İbn Abbas’tır.’

Haccâc, ‘İbn Abbas’ın fikri neymiş? Zira o son derece sofu bir Müslümandı?’ diye sordu.

‘İbn Abbas büyük babayı babaya müsavi addetmiş, üçte iki hisse dedeye, üçte bir hisse anaya bırakmış ve kız kardeşe hiçbir hisse vermemiştir.’

‘Peki, ya Abdullah ne demiş?’

‘O terekeyi altı müsavi kısma böldü, kız kardeşe altı hissenin üçünü, anaya altı hissenin birini, dedeye de altı hissenin ikisini verdi.’

‘Peki, ya Zeyd’in fikri ne merkezdeydi?’

‘Zeyd ise terekeyi dokuz parçaya böldü: Anaya dört, kız kardeşe iki, büyükbabaya ise dört hisse verdi.’

O zaman Haccâc, ‘Ya Emîrü’l-mü’minîn Osman ne buyurmuş?’ diye sordu.

‘O her varise hissenin üçte birini verdi?’ dedim.

‘Ali ne yaptı?’

‘Ali de terekeyi altı müsavi kısma böldü ve hemşireye o hisselerin üçünü verdi; fakat geri kalan üç hissenin ikisini anaya, birini de büyük babaya verdi.’

Haccâc bu cevapların üzerine burnunu kaşıdı. ‘Bir defa bildiğimiz bir şey varsa, Ali’nin tavsiye ettiği hâl şeklini takip etmemeliyiz,’ dedi. Bilahare Kadiya, Emîrü’l-mü’minîn Osman’ın tavsiye ettiği şekle uygun olarak hükmetmesi hususunda emir verdi.”

Haccâc bir defasında hasta düşmüş, yatıyordu; hasta döşğinde Kûfe halkının isyana hazırlandığı haberi kendisine verildi. Haccâc bütün kudretini toplayarak yatağından kalktı, kendisini güç sürükleyerek camiye gitti, kürsüye çıktı ve orada koltuk değneklerine dayanarak cemaate şöyle hitap etti:

“Size Haccâc öldü mü dediler? Ölmediğim meydandadır. Fakat kabirden pek uzakta olmadığımı da muhakkak. Cenâb-ı Allah, Şeytan müstesna, hiçbir varlığa ölmezlik vasfı bahşetmedi. Her canlıda ölümün bir zerresini görmek, her boy atan

dalda çürüyüşün alametlerini sezmek mümkündür. Er veya geç herkes kendisi için kazılmış mezara gömülecektir. Toprak onun etlerini kemirecek, toprak onun bütün vücudundaki mayı ve kanı massedecektir. İşte o zaman insanın hayatta iken en ziyade sevdiği iki şey, yani sevgili çocuklarıyla, çok kıymetli paracıkları, birbirlerinden ayrılıp dağılmaya başlayacaktır.”

Haccâc sarayında sadece bir defa mesut ve keyifli görüldü. O da Ahyelli Leylâ huzuruna getirildiği gündü. Amir Kabile-si’nden olan yeğeni Tevba -ki çoktan ölmüştü- bir defasında Leylâ hakkında yazdığı bir kasidede, Leylâ başucuna geldiği takdirde mezarından kendisi çıkamasa bile hayaletinin çıkıp onun güzelliğini temaşa edeceğini fevkalade zarif mısralarla anlatmıştı.

Haccâc, Leylâ’ya, “Duyduğuma göre, Tevba’nın mezarının yakınından geçerken dönüp onun mezarını ziyaret bile etmi-yormuşsun,” dedi. “Ona karşı sadakatsizlik ettin: Hâlbuki şu anda sen onun yerinde olsaydın da o senin gibi sağ bulun-saydı, hiçbir zaman mezarını ziyaret etmeden geçip gitmezdi.”

Leylâ, “Allah Emîrül-mü’minîn’i korusun,” dedi. “Onun kabrini mazeretim olduğu için ziyarete gitmedim.”

“Mazeretin mi vardı. Ne gibi?”

Leylâ, “Tevba’nın kabri yakınından geçerken yanımda ka-dınlar vardı,” dedi. “Tevba benim için düzdüğü kasidede kab-rinin başucuna geldiğim zaman kendisi kabirden çıkamasa bile hayaletinin çıkıp beni selamlayacağını söylemişti. Kabri-nin başına gittiğim zaman hayaleti çıkıp görünmez de yanımdaki kadınlar Tevba ile alay ederler diye düşündüm.”

Bu cevap Haccâc’ın hoşuna gitmişti, onun için Leylâ’ya cömertçe bir ihsanda bulundu. O gün Haccâc ile Leylâ baş başa saatlerce konuştular. Haccâc’ı yaşadığı müddetçe o günkü kadar şen ve şatır gören olmadı.

Haccâc, Şeybân Kabilesi’nden Gedban adında birini İran’da Kirman şehrinde, isyan halinde bulunan Mu’tezile İbn Aş-had’ın faaliyetleri hakkında haber getirmesi için casus olarak

göndermişti. Gedban Kirman'a vardıktan sonra Mu'tezilelerin ele başısı Aşhad'ın huzuruna çıktı.

İbn Aşhad, Haccâc'ın gelip teslim olarak her şeyi açığa vuran casusuna, "Memleketten ne haberler getirdin?" diye sordu.

Gedban, "İyi haberler getirmediğim," dedi. "Sen atik davranıp Haccâc'ı akşam yemeğinde yemezsen, o senden sonra davranıp seni sabah kahvaltısında çorba diye içecek."

Gedban, sonra hemen Kirman Camii'nde kürsüye çıktı, zulmünden dolayı Haccâc'a beddua etti ve onun bedduaya uğramış bir müşrik olduğunu ilan ederek onun tarafından bir casus olarak gönderilmiş olmasına rağmen, Mu'tezilelerin safına iltihak etmiş olduğunu ve ömrünün sonuna kadar da onların saflarında kalarak Haccâc'a karşı mücadele edeceğini söyledi. Fakat ne yazık ki, bu tarihten az sonra Mu'tezilelerin reisi İbn Aşhad bir cenk esnasında Haccâc'ın adamları tarafından esir alındı. Onunla beraber Gedban da esir edilmişti. Gedban ele geçer geçmez bir zindana atıldı ve orada tam üç sene unutulmuş bir halde kaldı.

Üç sene sonra bir gün, Haccâc, tesadüfen Halife Abdülmelik'ten bir mektup aldı. Abdülmelik sarayda kullanılmak üzere otuz kadın sipariş ediyordu: Bu kadınların, onunun necip tipte, onunun kud'ül nikâh tipinde, onunun da devet ül-ahlâm tipinde olması şart koşuluyordu. Vali bu tabirlerin manalarını anlayamayınca saray erkânını huzuruna çağırarak onlara bu tabirlerin manalarını sordu. Fakat bilen çıkmadı.

Mamafih, hazırun arasından biri konuştu, "Cenâb-ı Allah efendimizi korusun," dedi. "Bu kelimelerin manalarını sadece bir tek kişi bilebilir. Bahsettiğim şahıs çöllerde uzun yıllar bir göçebe olarak yaşamış ve çölün her tarafındaki kabilelerin halklarını tanımış, cenklerde ve ganimet elde etmekte zamanının üstadı olan ve bütün bunlardan başka şaraba düşkün olduğu için sarhoşların lisanından da gayet iyi anlayan biridir."

Haccâc, "Bahsettiğin adam nerede?" diye sordu. "Öyle bir adam var mı?" Haccâc'ın aldığı cevap, "Var efendimiz, şu anda zindanınızda böyle bir adam bulunuyor," oldu.

“Kimdir o?”

“Gedban-ı Şeybânî, efendimiz.”

Bunun üzerine Haccâc adamlarını gönderip Gedban’ı huzuruna çağırttı. Ona, “İbn Aşhad’a ‘Sen Haccâc’ı akşam yemeğinde yemezsen o seni ertesi sabah çorba diye içecek,’ diyen sen değil misin?” diye sordu.

Gedban, “Cenâb-ı Hak efendimizi korusun,” diye cevap verdi. “O söz onu söyleyen adama hiç hayırlı olmadığı gibi, onun hasmına da hiçbir zarar getirmedi.”

O zaman, Vali, “Neyse,” dedi, “Emîrû’l-mü’minîn bana bir mektup göndermiş. Fakat mektubun neye delalet ettiğini bir türlü anlayamadım. Bak bakalım, sen anlayabilecek misin?”

O zaman Gedban mektubun kendisine okunmasını söyledi; mektup okunduktan sonra, “Bunda anlaşılmayacak bir şey yok,” dedi.

Haccâc, “Peki, bu tabirler neye delalet ediyor?” diye sordu.

Gedban, “Necip tipindeki kadın diye başı dik ve mağrur olarak yürüyen, boynu omuzlarının üzerinde ince ve uzun olan avuç içleri geniş ve diz kapakları da gayet yuvarlak olan kadınlara denir. Bu tipte kadınlar çocuk dünyaya getirdikleri zaman çocukları aslan yavrusu gibi olur,” dedi.

“Kud’ül-nikâh tipi kadın ise baldırları bingil bingil etli ve memeleri de iri olan kadındır. Bu tip kadınların vücutları tombuldur. Vücutlarında yağlı olmayan hiçbir taraf yoktur. İşte erkeklerin cinsî açlık ve aşklarını tatmin edecek kadınlar bu tip kadınlardır.

Devet ül-ahlâm tipi kadın ise otuz beş, kırk yaşlarında olur. Bu tip kadınlar dişi develerin gördüğü işi görür, ter dökmeden, sıkılmadan meme emzirirler.”

O zaman Haccâc, “Âlâ,” dedi. “Zindanlarımızda cezanın kaç yılını yatarak ödedin?” diye sordu.

Gedban, “Üç yılı,” diye cevap verdi.

O zaman Haccâc Gedban’ın hemen serbest bırakılıp azat edilmesi için emir verdi:

* * *

Nihayet Halife Abdülmelik ecel döşegine düştü.

Yazdığı kasideler arasında bilhassa şu satırlar duyduğu ölüm korkusunu açıkça gösterir:

"Bana haz veren şeylerin hepsi kayboldu gitti.

Tıpkı ebedî harabeler arasında çakıp sönen şimşekler gibi."

Oğlu Velîd babasının hasta yattığı odaya onu görmeye gittiği zaman, Abdülmelik şu mısraı okudu:

"Hasta döşegi başına ne kadar çok ziyaretçi geliyor.

Acaba hasta önümüzde ölür mü diye."

Velîd babasının bu mısraını duyunca hüüngür hüüngür ağlamaya başladı.

O zaman babası, "Ne diye köle kızlar gibi ağlayıp duruyorsun?" diye ona sitem etti. "Ben ruhumu teslim ettikten sonra sen pars postuna bürün, kılıcını omuzuna as. Biri sana meydan okumaya kalkışırsa kılıcını hasmının boynuna hiç acımadan indir. Sana itaatsizlik edenlerin, baş kaldıranların hiçbirinin kendi eceliyle, rahat döşeginde ölmesine meydan verme."

Velîd daha babasının öldüğü gün Şam'da Halife olarak ilan edildi. Velîd ebeveyni tarafından çok serbest bir şekilde terbiye edilerek büyütülmüş, bu yüzden son derece şımarmıştı. Terbiyesi son derece kıttı.

Halifenin saray erkânından biri anlatıyor:

"Bir gün Abdülmelik'in huzurunda beklerken, onun derin düşünceler içinde olduğunu gördüm. Bu derin düşüncesinin sebebini sorduğumda, Halife:

'Arabistan'a vali olarak kimi göndereyim? diye düşünüyorum,' dedi, 'fakat kimseyi bulamadım.'

O zaman, ben, 'Velîd'i gönderin,' dedim.

Halife, 'Onun Arapçası bu iş için kâfi değildir,' dedi.

Velîd babasının söylediği bu sözleri duymuş. Hemen gayrete geldi; zamanının en meşhur Arapça hocalarını toplattı,

tam altı ay o hocalarla evine kapanıp o altı ayın sonunda tekrar ortaya çıktı. Fakat bu sefer tavır ve hareketleri her zamankinden daha küstahtı.

Babası, 'Velîd'den fazla bir şey ummamalıyız,' derdi."

Velîd terbiyesiz olduğu kadar İslamiyet'e olan hürmeti de büyük olmayan bir insandı. Birçok defalar camide cemaat önünde *Kur'an-ı Kerim*'i yanlış okuduğu olmuştı.

Fakat *Kur'an*'ı bile doğru dürüst okuyamayan bu Halife din harplerine sebep oldu; onun hilafeti esnasında İslamiyet dünyanın dört bir bucağına alabildiğine yayıldı. Hicretin seksen dokuzuncu senesinde Mayorka ve Minorka adaları Müslümanlar tarafından ele geçirildi. Hicretin doksan birinci senesi de Hazar Denizi kıyılarında birçok kaleler istirdat edildi. Hicretin doksan ikinci senesinde bütün İspanya İslamiyet'in hükümü altına girdi. Sonra İndus Nehri'nin ağzındaki Sind şehri Armeý zaptedildi. Hicretin doksan üçüncü yılında. Semerkand ve Soğd diyarı fethedildi, doksan dörtte Öküz Nehri'nin çok ötelerinde bulunan Kabil ve Fergana şehirleri istirdat olundu.

Velîd, çok uzun asırlar boyunca Hristiyanların elinde kalmış bir memleket olan Suriye'ye gelip onu eni konu gezdiği sırada gayet güzel birer mimari eser olan kiliseler görmüş, zarafet ve yapısıyla dillere destan olmuş mabetler gezmişti. Bu güzel Hristiyan mabetleri Velîd'in gözlerini öylesine kamaştırmıştı ki, bunlara mukabil, Suriye'de tamamen Müslüman mimarisine dayanan son derece nefis bir sanat şaheseri olacak bir cami inşa ettirmeye karar vermişti. Halife, Şam'da yaptıracığı camiye görenlerin bir daha başka hiçbir abideyi görecek hali olmasın istiyordu. Bu cami İslamiyet'in en eşsiz camii ve dünyanın sekizinci bir harikası olacaktı. Velîd bu kararı üzerine İran'da, Hindistan'da, Garp eyaletlerinde, Bizans'ta ne kadar şöhrat yapmış usta zanaatkâr varsa hepsini toplattı ve camiin inşa masraflarına da Suriye'den alınan yedi yıllık arazi vergisinin tamamını tahsis etti.

Sonra Medine'ye vali olarak tayin ettiği yeğeni Ömer bin Abdülazîz'e bir mektup göndererek Hz. Peygamber'in metfun

bulunduğu yerdeki eski camiye yıkarak onun yerine yepyeni bir cami inşa ettirmesini bildirdi. Sonra o iş için gerekli tahsisatı, develer yükü mozaik ve mermeri, inşaatta çalışacak Suriye ve Mısır'dan toplanmış seksen Hristiyan zanaatkârla birlikte Medine'ye gönderdi.

Velîd bu arada öksüzleri toplatıp sünnet ettirdi ve bu öksüzlerin tahsil ve terbiyesiyle uğraşmaları için birçok müallimler tayin etti. Kötürümlere onların başlarında bekleyecek ve âmâlara da onlara eşlik edecek insanlar tayin etti; bütün bunlardan başka Medine'de Resûl-i Ekrem'in kabrinin bulunduğu yerdeki camiye imar için yaptıklarından başka ayrıca o caminin bitişiğindeki medresede yaşayan fıkıh üstadı âlimlere de maaş bağlattı. Ayrıca Medine'deki yoksullarla mecnunlara da bakılması için para tahsis etti. Bu şekilde ilk imaretlerin temelini attı.

Velîd öldüğü zaman, bir Müslüman, "Cenâb-ı Allah Velîd'in günahlarını affetsin," dedi. "Zira Hindi ve İspanya'yı fethe-den, Şam'daki cami gibi bir cami yaptıran ve her gün bana Kudüs'teki camide Hâtim indiren hafızlara yemek dağıtmak üzere gümüş tabaklar veren Velîd gibi bir halife daha dünyaya gelir mi?"

* * *

Haccâc'ın Ümeyyelere yaptığı ilk büyük hizmet Medine'de isyan ederek şehri ele geçiren ve Halife sıfatını alarak şehri elinde tutan İbn Zübeyr'i yenip mahvetmesi olmuştu. Haccâc, İbn Zübeyr'i Medine'de darağacına çektirmişti. İbn Zübeyr'in anası ve Ebû Bekir'in kızı olan Esma, Hicret esnasında Mağarada gizlendikleri sırada Ebû Bekir ile Resûl-i Ekrem'e yiyecek getirip gizlenmelerine yardım etmiş ve çok hürmet edilen bir kadın olmasına rağmen, onun oğlunu gömmek için istediği müsaadeye rağmen, Haccâc, İbn Zübeyr'in, naaşının darağacında ibret olsun diye asılı kalmasını emretmişti.

Haccâc bir gün Velîd'i ziyarete geldi. Halifenin huzuruna aynen yoldan geldiği kıyafetle, sırtında ince tel zırhı olduğu halde girdi; kuburluğu sırtında, oku da boynunda asılıydı.

Velîd ile Haccâc uzun zaman yalnız başlarına sohbet ettiler; nihayet ikisi sohbet eder dururlarken huzura bir köle kız girdi ve Halifenin kulağına bir şeyler fısıldadı, sonra cevabını alıp uzaklaştı. Çok geçmeden kız yeniden görüldü, yine Halifenin kulağına bir şeyler fısıldadı, tekrar çekildi.

Halife, "Ebû Muhammed," dedi, "kızla neler konuştum biliyor musun?"

Haccâc, "Nereden bileyim?" diye cevap verdi.

"Bu kızı bana zevcem ve Abdülazîz'in kızı olan yeğenim Ümmü'l-Benîn göndermiş. Bu ne biçim bir huzura kabul merasimidir ki, misafirinin sırtında tozlu bir zırh, senin de sırtında alelade, basit bir maşlah var diye soruyor? Gelen kıza senin Haccâc olduğunu söyledim. Zevcem o derece korkmuş ki tekrar kızla bana haber göndermiş: Beni bütün Yaratıkların Celladı ile yapayalnız konuşur bir halde görmekten hoşlanmıyormuş."

Haccâc o zaman, "Kadınların çalgınlık ve gevezeliklerine hiç ehemmiyet vermeyin, Ya Emîrû'l-mü'minîn," diye bağırdı. "Kadınların eline yelpazeden başka bir şey vermemeli. Devlet dizginlerini hele hiç. Kadınlara sakın hiçbir sır ifşa etmeyin, yapacağınız işler hakkında onlara hiçbir şey çıtlatmayın, hiçbir kadının eli altında olanlardan başka bir şeyi ele geçirmesine ve hayal kurmasına müsaade etmeyin. Ve kadınların tavsiye ettiklerine de dikkat edin: Onların tavsiyelerine kulak verecek olursanız sizi korkağa çevirirler, arzularıyla sizi şaşkına çevirirler. Bırakın, ne işleri varsa, ne dertleri varsa kendileri görsünler. Onların yanında fazla kalmayın ve onlarla yattığınız zaman ise daha az kalın. Zihninizin körleşmesini ve kudretinizin azalmasını istemiyorsanız dediklerimi hatırlınızdan çıkarmayın."

Haccâc bu sözleri söyledikten sonra kalkıp Halifenin huzurundan ayrıldı. Velîd yalnız kalınca doğru Ümmü'l-Benîn'in yanına giderek ona bütün hikâyeyi anlattı. O zaman, Ümmü'l-Benîn, "Ya Emîrû'l-mü'minîn," dedi, "senden bir ricam var: Yarın Haccâc'a emret de benim daireme gelip hal hatırımlı sorsun."

Halife, "Pekâlâ," dedi. "Yarın onu senin huzuruna gönderirim." Ertesi sabah Haccâc huzura çıktığı zaman Halife ona şöyle hitap etti, "Ya Ebû Muhammed, git de Ümmü'l-Benîn'i bir ziyaret et, hal hatır sor."

Haccâc, "Beni mazur görün, Ya Emîrû'l-mü'minîn," diye mukabele etti. Fakat Velîd'in ısrarı üzerine Haccâc çok geçmeden Ümmü'l-Benîn'in dairesine gitmek mecburiyetinde kaldı. Ümmü'l-Benîn, Haccâc'ı dairesinin dışındaki bekleme salonunda uzun zaman bekletti; onu dairesine kabul ettiği zaman bile kendisine yer göstermedi, onu ayakta bekletti.

Nihayet, "Demek Haccâc sensin ha?" dedi. "Şu İbn Zübeyir öldürülene kadar Velîd'i rahatça Halifelik etmeye bırakmayan sendin, öyle mi? Cenâb-ı Hak senin yarattığı mahlukların en merhametsizi olduğunu bilmeseydi İbn Zübeyir gibi Çifte Kemerli Kadın'ın evladını mahvetmeye seni göndermezdi. Yıllardır bütün Müslüman kadınları, saçlarına başlarına taktıkları ziynet eşyalarını çıkarıp senin askerlerini beslemek için satıyorlar. Onlar olmasaydı senin şu dünyada bir koyun postu kadar kıymetin olur muydu?

Zevceleriyle meşru olan zevkinin tatmini ve zevcelerine yapacağı mukabele hakkında, Halifeye verdiği nasihate gelince, senin ananın seni kaybetmekten duyacağı haz, zevcelerinin Halifeyi kaybetmekten duyacağı hazdan büyük olsaydı, Halife senin sözlerini dinleyebilirdi; fakat Halife senin gibi adamın sözlerine inanarak zevcelerini hiçbir zaman terk etmez. Gazâle'nin mızrağı önünden kaçtığın gün, senin için,

'Bana karşı aslandı, ama cenge gelince devekuşu,'

mısraını söyleyen şairin ne kadar büyük bir insan olduğunu şimdi anlıyorum." Sonra kapının önünde bekleyen kölelerine seslendi:

"Köleler! Bu adamı dışarı atın!"

Haccâc tekrar Halifenin, huzuruna döndüğü zaman, Velîd, "Ümmü'l-Benîn'le sohbetiniz nasıl cereyan etti, Ebû Muhammed?" diye sordu.

Haccâc, "Zevceniz Ümmü'l-Benîn beni yer üstünde görmektense toprağın altında görmek istediğini söyleyecek kadar ileri gitti," dedi.

Velîd bunun üzerine ayaklarını yere vura vura, katıla katıla güldü. "Gördün mü, ya Ebû Muhammed, Abdülazîz'in kızı bu kadar zorlu bir kadındır işte!" dedi.

Haccâc yirmi sene valilik ettikten sonra Irak'ta elli dört yaşında öldü. Hastalığına Arapların yemek merakında oldukları bir nevi toprağı yemekte gösterdiği ifratın sebep olduğu rivayet edilir. Irak Valiliği esnasında onun emirleriyle idam edilenlerin sayısının yüz yirmi bini mütecevaz olduğu yazılmaktadır. Haccâc, "Sert idareli bir hükümetin pek az kişiye zararı dokunur," derdi. "Fakat zayıf bir hükümetin zararı herkesedir."

Öyle anlatırlar ki, Haccâc bir Cuma günü alayı vâlâ ile camiye gittiği sırada ağlayıp inleyen insan seslerini duydu. Bu feryadı figanın sebeplerini sorduğu zaman mahkumların ağlayıp bağırdıklarını söylediler.

Haccâc gürültünün geldiği tarafa döndü. "Tıkıldığınız yerde çürüyün inşallah!" diye bağırdı. "Susun! Geberin."

Haccâc aynı hafta öldü. O Cuma namazından sonra bir daha ata binemedi. Öldüğü zaman geride bir *Kur'an-ı Kerim* ile silahlarından ve birkaç yüz dirhemden başka hiçbir şey bırakmamıştı.

Velîd'in karısı Hacca gittiğinde, kadını gören Medineli bir şair ona âşık olmuştu.

Şair bunun üzerine Hacerü'l-esved'i öperken gözlediği kadının için birçok kasideler yazdı. Kadın Medine'den Şam'a dönerken şair de onun peşine takıldı ve Şam'a kadar peşinden geldi.

Velîd'in karısı Ravda da şairi görmüş ve beğenmişti. Yol boyunca hep gizli gizli buluşarak tatlı aşk saatleri geçirmişlerdi. Şair Şam'a geldiği zaman Ravda için yeni kasideler yazdı. Artık rahat ve huzurunun kalmamış olduğunu, saray duvarlarının kendisini sevgilisinden ayırdığını söyleyen kasidelerle kadına haber gönderdi. Ravda ise ihtiyat tavsiye ediyor ve görülecek olurlarsa işlerinin bitik olacağından bahsediyordu. Fakat şair dayanamadı; bir gece karanlık çığ gibi her yere çök-

tüğü zaman gizlice saray duvarlarını aşarak hareme girdi ve Ravda'nın odasını bularak onun dairesine bir gölge gibi sızdı.

Ravda ile şair, herkesten uzak haremde bir dairesinde tatlı aşk saatleri geçirmeye başladılar. Fakat en hararetli anlardan birinde, Ravda Velîd'in ayak seslerini duyarak ürperdi. Velîd vaziyetten şüphelenmiş, baskına gelmişti. Ravda hemen âşığını bir köşede duran bir sandığın içine sokup sakladı. Halife hiçbir şeyi belli etmiyordu. Nitekim karısıyla hoş sohbetten sonra ondan bir ricada bulundu. Karısı ne isterse verebileceğini söyledi. Bunun üzerine Velîd, içinde şairin gizlendiğinden şüphesi olmadığı sandığı kendisine hediye etmesini istedi. Ravda'nın itirazına meydan vermeden hemen sandığı selamlığa taşıttı. Sonra kendi dairesinin ortasına derin bir çukur kazdırdı ve sandığı o çukura indirip üzerini toprakla örttürdü.

Sandığın üzeri toprakla örtülürken, Velîd, "Kulağıma yerin altından bir takım sesler geliyor!" diye bağırdı. "Eğer bu sesler tahmin ettiğim şahsa aitse o zaman bu sandıkla beraber o sesin sahibi de ebediyen ortadan yok olmuş olacak. Yok, şayet yanılmışsam, o zaman alelade bir sandıktan başka bir şey gömmüş olmayacağız."

Sandığın gömüldüğü çukur tamamen toprakla doldurulup düzeltildikten sonra üzerine geniş bir halı serildi.

Velîd kendisine ismiyle hitap edilmesini meneden ilk Halife oldu. Fakat bu yasağa rağmen mühür yüzüğünün üzerinde şu ibare vardı: "*Velîd, sen de öleceksin.*"

Yeğeni Ömer, "Velîd'in kefenlenmiş naaşını mezara indir-diğim sırada Velîd kefenin içinde bir kere debelendi," diye anlatıyor. "Sağlığındayken de çok güldüğü sıralarda hep aynı şekilde ayağıyla yerleri döverdi."

* * *

Velîd'in kardeşi Halife Süleyman iri yapılı ve doymak bil-meyen son derece obur bir adamdı. Bir oturuşta yetmiş nar, bir kuzu, altı tavuk ve beş okka da çekirdeksiz kuru üzüm yerdi. Zarif ve kıymetli şeylerden hoşlanırdı. Süleyman'ın zamanında herkes ipekli maşlahlar, harmaniyeler giymeye ve

tlden sarıklar sarmaya başladı. Halife at veya deve sırtında gezmelere çıktığı, kabul salonunda kabul merasimleri tertip ettiği ve camide kürsüye çıktığı zamanlar daima son derece kıymetli ipekli libaslar giyinirdi. Sarayda yaşıyanların hepsi de Halife gibi giyinirlerdi: Saray aşçısının bile önüne önlük takmadan Halifenin huzuruna çıkmasına katiyen müsaade olunmazdı. Halife öldüğü zaman ipekten bir kefene sarılarak gömülmesini de vasiyet etmişti.

Süleyman bir defasında aynada kendisini seyrederken kendi gençlik ve güzelliğine hayran kaldı. Kendi kendine: "Evet, Muhammed Peygamberdi, Eb Bekir'e Sıddık dediler, Ömer'e Adil, Osman'a Mütevazı, Muâviye'ye Mtehammil, Yezîd'e Sabırlı, Abdlmelik'e İdareci, Velîd'e Zalim dediler. Ama bana, bana da yakışıklı Halife diyecekler," dedi.

Dindarlık

Süleyman'ın zamanında herkesin yürüdüğü yol ayrıydı; bu yüzden herkesin hareketlerinde onu diğerlerinden ayıran bariz bir takım vasıflar belirmişti. Fakat Hak Dinin yolundan hâlâ zerrece inhiraf etmemiş olan, insanların o en seçkin zümresine Sofu demeye başlanmıştı.

Ashâb-ı Kirâm'dan olan Temîm Deyri adında biri -ki Hristiyan'ken ihtida ederek Müslüman olmuştu- bütün gecelerini sabaha kadar üç ayeti tekrar ederek geçirir ve şafak sökene kadar bir saniye bile gözlerini kırpmadan o ayetleri tekrar tekrar yüzlerce defa huşu içinde okurdu.

Bu, dini bütün Müslümanlardan biri her vaazının sonunda tepeden tırnağa kadar titrer ve hüngür hüngür ağlardı. Kendisine niçin böyle titreyip ağladığı sorulduğunda şu cevabı verirdi, "şu anda çok ciddi bir mevkide bulunuyorum: Az evvel vaazımda sizlere tavsiye ettiğim şeyleri Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda şimdi kendim tatbike kalkışacağım."

Basralı Hasan namıyla maruf şahıs işte o günlerde yaşıymıştı. Hasan'ın annesi Medine'de Ensar'dan bir kadının azatlı kölesiydi. Hasan'ın dinin emirlerinin yerlerine geti-

rilmesi faslında ileri sürdüğü fikirler hakikaten özlüydü:

Hasan, daima, "İnsanın iki kötü arkadaşı vardır; dinarla dirhem," derdi.

"Bu iki dost sana en büyük iyiliği sende uzaklaştıkları zaman yaparlar. Cenâb-ı Hak, orucu kullarını denemek için ve kendisine sadık kalıp kalmayacaklarını anlamak için koydu. Bazıları bu din yarışını kazanır, sonunda murada ererler, bazıları ise yarışı kaybedip hayal kırıklığına uğrarlar. İnsanların içlerini gizleyen kapak kaldırılrsa, içimizde bir taraftan hayır arzularının harıl harıl hayır, öbür taraftan da şer kuvvetlerinin harıl harıl şer işlemeye çalıştıklarını görecektik.

Şaşılacak olan şey Hak Din yolunda yolunu şaşırانların nasıl şaşırmış oldukları değil, yolunu şaşırmadan yürümüş olanların nasıl yürüyebilmiş olduklarıdır.

İnsanların kalplerinde korku ümitten daha kuvvetli bir yer etmelidir. Zira ümidin korkudan kuvvetli olduğu yerde kalp çürür."

Basralı Hasan, "Ben, cehennem ateşleri sanki yalnız benim için yaratılmış gibi korkuyorum," diyordu. "Benim dindarlığım sadece bir ihtiras, sabrım da bir korkaklık gibi görünüyor bana. Benim elem karşısındaki sabrım Cehennem azabı karşısında duyduğum korkuyu gösteriyor, ki, bu korkaklıktır. Benim bu dünyada gösterdiğim bütün dindarlık ise Ahiret'te yer edinmek için bir ihtirastan başka bir şey değildir. En cesur olduğum zamanda bile korktuğum için dindarlık ediyorum. En büyük tevazuu gösterdiğim zaman ise bu tevazuum yarınki dünyada alacağım yeri temin içindir. Ama benim gibi sırf Cehennem azabından olan korkusundan değil de sırf Cenâb-ı Allah yolunda sabır gösteren insan ne kâmil bir insandır; Cennete girmek arzusuyla değil de her türlü ihtirastan uzak bir şekilde din yolunda yürüyen insan ne ulu bir kişidir. Samimi bir dindarlığın bir zerresi bin misli oruç ve ibadetten daha muteber ve daha mübarektir."

Basralı Hasan ile Belh Şehidi, devrin kadın evliyalarından olan Râbia'yı hasta yattığı yerde ziyarette gelmişlerdi.

Hasan, hastanın başucunda, "Cenâb-ı Allah'ın tehzîbine sabırla tahammül etmesini bilmeyen insanın imanı sağlam değildir," dedi.

Belh Şehidi ise, "Cenâb-ı Allah'ın tehzibinden zevk duymayan insanın imanı sağlam değildir," dedi.

Bunun üzerine Râbia konuştu: "Cenâb-ı Allah'ı düşünürken tehzibi unutan insanın imanı sağlam değildir."

Râbia, "Yüce Allah'ım, senden günahlarımı affetmen için yalvardığım sırada iman büyüklüğüne sahip olmadığım için beni affet," dedi.

"Allah'ım, Sana Cehennem azabından korktuğum için ibadet ediyorsam beni affetme, Cehenneme gönder. Bana bu dünya nimetlerinden vermediği niyet ettiğin şeyleri düşmanlarına ver. Ahiret'te bana vermeyi düşündüğün şeyleri de dostlarına ver. Sen bana kâfisin. Ben Senden başka bir şey istemem."

Râbia, "Benim kederim bana hüznü veren şeyler yüzünden değil," derdi, "benim kederim üzülemediğim şeyler yüzünden dir."

Ona, "Şeytandan nefret eder misin?" diye sordular.

Râbia, "Hayır," diye cevap verdi.

"Neden?" dediler.

Râbia, "Zira bütün vaktimi Allah'ıma olan sevgi ve muhabbetimi ifadeye vakfettiğim için Şeytan'dan nefret edecek kadar vaktim kalmıyor," diye cevap verdi.

Dindar Bir Halife

Abdülâziz'in oğlu Ömer babası Mısır'da vali bulunduğu sırada dünyaya gelmişti. Daha çocukken *Kur'an*'ın tamamını öğrenerek hafız olmuştu. Bunun üzerine babası, onu, tahsilini tamamlaması için Medine'ye göndermişti. Ömer Medine'de tahsilde bulunduğu sıralarda İslam'ın yedi büyük ulemasından biri olan Ubeydullah'ın dizinin dibinden ayrılmadı. Ömer bilahare babasından ve içlerinde Resûl-i Ekrem'in hizmetkârı Enes'in de bulunduğu diğer bazı şahıslardan hadisler nakletti.

Enes, Ömer bin Abdülâziz'den bahsederken, "Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra arkasında namaz kıldığım imamların içinde Resûl-i Ekrem'in namaz kıldırış şekline Ömer'inki kadar benzeyen hiçbir imam görmedim," diye anlatıyor. "Ömer tıpkı Resûlullah gibi secde ettikten sonra daima fazla kalır ve ayakta iken ve diz çöktüğü zaman gayet kısa keserdi."

Velid Halife iken Ömer'i Medine'ye vali tayin etmişti; kardeşi Süleyman öldükten sonra vasiyetnamesi açıldı ve yerine Halife olarak Ömer bin Abdülâziz'i tayin etmiş olduğu görüldü. Vasiyetname okunup da Ömer Halife olarak orada kendi isminin yazılı olduğunu gördüğü zaman şaşırıp kaldı. Zira son derece dindar ve son derece mütevazı bir insandı. Kürsülerde Ali'ye beddua edilmesi âdetini kaldırmıştı. Ali'ye beddua etmek yerine, "*Rabbim, bizim günahlarımızı affet; bizden evvel Hak Din yolunda yürümüş olan dindaşlarımızın günahlarını da affet,*" ayetini okurdu.

Ömer'in Halife oluşundan az sonra, yakın dostlarından Salim Halifenin huzuruna çıktı. Ömer, "Beni bu makamda bu şekilde gördüğüne memnun musun, mahzun mu?" diye sordu.

Salim, "Müslümanlar hesabına memnunum, senin hesabına mahzun," diye cevap verdi.

O zaman, Halife, "Beddua almaktan korkuyorum," dedi.

Salim, "Kalbinde korku olduğu müddetçe her şey yolunda gidecektir," dedi. "Benim asıl korktuğum şey bu korkunun bir gün gelip ortadan kalkmasıdır."

Ömer, "Bana biraz akıl ver," dedi.

Salim'in bu söz üzerine verdiği cevap şu oldu:

"Atamız Hz. Adem Cennet'ten bir tek günah işlediği için kovuldu, Ya Ömer. Bunu unutma.

Kendine seleflerinin tasvip ettikleri şeyleri kılavuz edin; hiçbir zaman seleflerinin takip ettiği yoldan ve onların yazı ile bıraktıkları şeylerden ayrılma.

Hadisleri toplamak için var kuvvetinle çalış; onları yazılı kayıtlardan değil de bilen kişilerden dinleyerek topla.

"Kur'an-ı Kerim'deki muayyen bir sure veya ayetin tefsirinde güçlkle karşılaştığın zaman, onu sana izah edebile-

cek şahıs Cemed Gölü (Araplarca cenubun en uzak ve en ıssız köşesi bu şekilde tarif edilirdi) civarında bile olsa üşenme, o şahsı git, bul.”

Kûfe'deki Camide Geçen Bir Konuşma

Kûfe'deki camide cemaatten biri Ömer'e sordu, “Ya Emîr-ü'l-mü'minîn, bir vakitler Hz. Peygamber'in yanında olduğun doğru mu? Resûl-i Ekrem'i bizzat gördün mü? Kendisiyle yakınlığın var mıydı?”

Ömer, “Evet, yeğenim,” diye cevap verdi.

“Öyleyse bize onunla geçen bir hatıranı naklet.”

O zaman Ömer bin Abdülâziz anlatmaya başladı:

“Bir defasında bir müminin *Kur'an* okuduğunu duydum. Resûl-i Ekrem'in ise aynı ayeti bambaşka bir şekilde kıraat ettiğini duymuştum. Bunun üzerine adamını elinden tutup Peygamber Efendimizin yanına götürdüm ve meseleyi kendisine izah ettim.

Vaziyeti anlattıktan sonra Resûl-i Ekrem'in yüzüne baktım. Meseleden memnun olmadığı muhakkaktı. Yüzünde bir hoşnutsuzluk ifadesi belirmişti. ‘Her ikiniz de *Kur'an-ı Kerim*'i doğru okuyorsunuz,’ dedi. ‘Onun için birbirinizden ayrılmayın. Sizden evvel gelenler de onun manaları hususunda ihtilafa düşmüşlerdi. Sonunda hepsi helak oldular.’

Resûl-i Ekrem Efendimiz kaç defa namaza oturursa, her seferinde abdest tazelerdi. Dişlerini bir misvak dalıyla temizler ve ağzını çalkalardı. Burnuna daima sağ eliyle su alıp çeker ve burnunu daima sol elini kullanarak sümkürürdü. Ayaklarını günde, iki, üç defa itinayla yıkardı. Başını günde bir defa, bazen da daha sık yıkayıp kurulardı. Kulağının içini şehadet parmağı, dışını ise baş parmağıyla temizlerdi. Sakalını ve parmaklarını daima dikkatle yıkayarak temizlerdi; ellerini yıkarken yüzüğüntü çıkarırdı. Abdest almaya besmeleyle başlar ve abdesti bitirirken Lâ İlâhe İllâllah, Muhammeden Resûlullah diye bitirirdi. Abdest aldıktan sonra ayaklarını katiyen kurulamazdı. Ellerini yıkarken de daima sağ eliyle sol eline su dökerek yıkardı.

Namaz kılariken, secde ettiği zaman daima yere önce dizlerini, sonra ellerini, nihayet alnını ve en sonra da burnunu değdirirdi. Ellerini yere ggsnden daha geniş bir aralıkla, tam omuzlarının hizasına gelecek şekilde koyar ve parmaklarını daima bitiştirirdi. Namazdan sonra dua ederken ise sol ayağını altına alıp, sağ dizini kaldırarak oturur, sağ elini sağ, sol elini de sol kalçasının üzerine koyardı.

Oruç tutuşuna gelince: Resûl-i Ekrem bizzat veya yakın tanıdıklarından biri yeni ayı görmeden veya eski ayın üzerinden tam otuz gün geçmeden katiyen oruca niyetlenmezdi. Oruç bitip de iftar vakti gelince, şehrin uzağındaki ibadet yerine gitmeden evvel birkaç hurma yiyerek oruç bozardı; yediği hurmaların sayısı hiçbir zaman çift olmazdı.

Resûl-i Ekrem yalnız Ramazan'da değil, her zaman oruç tutardı. Pazartesi ve arşamba günleri daima, Cumartesi ve Pazar günleri ise daha seyrek olmak üzere oruç tutardı. Cuma günü oruç tutarsa ondan evvelki arşamba günü ile Cumayı takip eden Cumartesi günü de oruç tutardı. Ramazan'ın son on günü ibadet için herkesten uzak bir yere çekilirdi. O on gün zarfında insanlarla hemen hemen hiçbir teması olmazdı. O on gün zarfında cami içine kurulmuş bir çadıra sığınır ve vaktini hep *Kur'an* okumakla geçirirdi."

H. Peygamber'in Ashâb-ı Kirâm Yanında Hareketleri

Resûl-i Ekrem Ashâb-ı Kirâm arasında bulunduğu zaman kalkar ve otururken daima naçiz hareketlerle ve dikkati çekmeden kalkar ve otururdu. Sahabenin yanında bulunduğu sıralarda hemen daima dizlerini karnına doğru çekip kollarını dizlerine dolar ve baş önüne eğik bir halde otururdu. Bazen oturduğu sırada yanı başında bulunan bir şeye yaslanarak otururdu; bazen da sırtüstü yere uzanırdı. Fakat Sahabe yanında sırtüstü yatarak uzandığı zamanlar muhakkak bir ayağını diğerinin üzerine atardı.

Resûl-i Ekrem daima ağır ağır konuşurdu; bazen aynı şeyi i defa tekrar ettiği olurdu. Konuşurken elleri ve kollarıyla

hareket yaparak konuşur, bazen arada bir sağ ayasının içini sol elinin baş parmağının iç kısmına dayardı. Herhangi bir şey karşısında hayret ettiği zaman, iki elinin ayasını o hayret ettiği şeye doğru çevirirdi. Kızgın olduğu zaman ellerinin ayalarını kızdığı şeyin aksi istikametinde çevirirdi. Sakalını karıştırdığı zaman da sinirli olduğunu hepimiz bilirdik. Kahkahayla güldüğü zaman otuz iki dişi görünürdü.

Yemin ettiği zaman, çok defa, “Ruhumun kaderini elinde bulunduran Allah’ın adına” veya “Vallahi” diyerek yemin ederdi.

Ashâb-ı Kirâm’la birlikte oturduğu sırada dizlerini hiçbir zaman iki yanında oturanların dizlerinden daha ileriye çıkartmazdı.

Herhangi bir müminin evine gittiği zaman, içeri kabul edilmesini beklediği sırada tam kapının önünde dikilerek durmazdı, kapının ya sağında, ya da solunda durur ve evin içine girmek istediği zaman Es-selâmü aleyküm derdi.

H. Peygamber’in Sofra Başındaki Hareketleri

Resûl-i Ekrem sofraya başına oturunca Bismillâhirrahmânirrahîm diyerek yemeye başlardı. Ashâb-ı Kirâm’dan herhangi biri yemeye başlarken besmelesiz başlarsa o zaman onu unutana yemeğin sonunda “Rabbim, sana şükürler olsun” demelerini tembih ederdi.

Resûl-i Ekrem umumiyetle diz çökerek, fakat bazen de sol ayağını altına alıp sağ dizini dikerek, karnı çok aç ise bağdaş kurarak taam ederdi. Hiçbir zaman ayaklı masalarda yemek yemediği gibi, kenarı kırık kupalardan da su içmezdi.

Yemeğini sağ elinin üç baş parmağını kullanarak yerdi; daha kendi önünden yer, başkasının önüne el uzatmazdı. Yalnız sofraya ortasında bir tek sahane taze hurma ve kuru hurma konulduğu zaman istediği yerden istediğini alır ve bir de sevdiği bir kızartma önüne konulduğu zaman en hoşuna giden parçaları nerede olursa olsun alırdı. Bazen yerken dört parmağını kullandığı söylenir, fakat sadece iki parmakla yemek yediğini gören yoktur. Yemeğini bitirdikten sonra parmakları-

nı yalardı: önce orta parmağını, sonra şehadet parmağını ve en sonunda da baş parmağını yalardı. Ellerini hem yemekten evvel ve hem de yemekten sonra olmak üzere iki defa yıkardı. Ellerini yıkadıktan sonra da kollarıyla yüzünü silerdi.

Resûl-i Ekrem içinden irmiği ve kepeği çıkarılmamış arpa unundan yapılmış ekmek yerdı. Et olarak da koyun, deve, yaban merkebi, tavşan, lapin kuşu ve balık eti yerdı. Koyun etinin kol ve omuz tarafından olan parçaları çok severdi. Aynı zamanda kızartılmış koyun ciğerinden de hoşlanırdı.

Yediği eti dişleriyle keser ve, "Eti bıçakla kesmek Fârisi âdetidir," derdi. Fakat güvenilir yakınlarının naklettiklerine göre Resûl-i Ekrem etli yemekler yerken müteaddit defalar bıçak kullanmıştı. Resûl-i Ekrem hurma yediği zaman, hurmanın çekirdeğini çıkarıp şehadet parmağıyla orta parmağının üzerlerine koyarak fiskelerdi; bazen de yediği hurmaların çekirdeklerini sol avucunun içinde toplardı. Üzüm yerken ise, üzüm tanelerini kopararak dişlerinin arasına koyar ve dişleriyle üzümleri sıktıktan sonra kabuklarını çıkarırdı.

Su içerken daima üçer yudum alarak içer ve her yudumdan evvel, "Bismillâh," derdi. Son yudumu içtikten sonra da "Allah büyüktür," derdi. Su içtiği bardak yahut kupa dudaklarına dayalı iken nefesini tutardı. Umumiyetle suyu oturarak içerdi. Yanında başkaları varsa, daima önce onlara su ikram ederdi; fakat şu veya bu münasebetle evvela kendi içmişse su kupasını daima sağ tarafında oturan şahsa uzatırdı.

Bir hadise göre Resûl-i Ekrem şöyle derdi, "Gece olduğu zaman besmele çekin ve içinde suyunuzu ve yiyeceğinizi muhafaza ettiğiniz kapların üzerlerini bir yonga parçasıyla bile olsa örtün."

Resûl-i Ekrem'in Giyim Âdetlerine Ait Hatıralar

Resûl-i Ekrem sayacağımız şu şeylerden başka hiçbir şey kullanmadı: Bir gömlek, bir iç donu, bir mendil, bir maşlah, bir renkli şal, bir basit şal, bir cübbe, deri çoraplar ve gayet rahat sandallar.

Resûl-i Ekrem çok zaman pamuklu şeyler giyerdi. Çizgili kumaşları beğenirdi, fakat kendisi umumiyetle sade beyaz şeyler giyerdi. Ashâb-ı Kirâm'ın düpedüz kırmızı veya düpedüz sarı renkli libaslar giymelerine müsaade etmez, fakat yeşil giyinenleri tasvip ederdi, fakat kendisi üzeri kırmızı çiçekli desenli kumaşlar giydiği gibi yeşil veya siyah desenli kumaşlardan da hoşlanırdı.

Sırtına temiz veya yeni bir şey giyeceği zaman önce sağ kolunu sokar, çıkarırken de önce sol kolunu çıkarırdı. Başının etrafına beyaz bir sarık sarar, bazen sarığının ucunu arkasına atarak iki omuzu arasından aşağı salardı. Bazen başına siyah sarık sardığı da olurdu. Gömleğinin yenleri bileklerine veya parmaklarının diplerine kadar uzanırdı. Yenleri oldukça genişti. Ayağına giydiğı sandallarda bağlanmış öküz derisindendi. Bu sandalların üzerinde birbirine çapraz iki deri bulunurdu; bununla beraber Hz. Peygamber'in bazen yalınayak gezdiğı de olurdu.

Hz. Peygamber sağ elinin küçük parmağında bir mühür yüzük taşırdı; Sahabeden bazıları onun aynı yüzüğü sol elinin küçük parmağına da taktığını gördüklerini naklediyorlar. Resûl-i Ekrem kendisi her iki şeklin de uygun olduğunu söylerdi.

Resûl-i Ekrem'in Hususi Hayatına Ait Notlar

Hz. Peygamber saçlarıyla sakallarını tarardı, fakat zenginler gibi her gün değil. Saçlarına da sakallarına da kokular sürerdi. Bıyıklarını kırpardı. Her Cuma günü öğle namazı için camiye girmeden evvel bıyıklarını kırpar, tırnaklarını da keserdi. Abdest alırken, yemek yerken, saç ve sakalını tararken, dişlerini temizler ve bunlara mümasil işler yaparken daima sağ elini kullanırdı; fakat ayak yolunda sol elini kullanırdı. Bir şeyi alır veya verirken de sağ elini kullanırdı. Her gece yatmadan evvel gözlerine üç kaşık dolusu göz suyu koyardı. Yola çıkarken yanına daima bir ayna, bir tarak, bir şişe koku, bir şişe yağ, bir makas alırdı; evinde iken bu saydığımız şeyleri geceyi kendisiyle birlikte geçireceğı zevcesinin odasına götür-

rürdü. Hz. Peygamber saçlarını boyardı. Bazıları onun saçlarını göz suyu ve çivitle, bazıları da vera ve safranla boyadığını söylüyorlar. Vücudundaki kılları dökmek için yağlar kullanırdı. O yağları vücuduna zevceleri vasıtasıyla sürdürürdü. Fakat bir rivayete göre, Resûl-i Ekrem vücudundaki kılları yağla değil, makasla yok ederdi. Bütün ravîler kendisinin umumi hamamlara bir defa bile olsun gitmediğini kaydediyorlar. Daima evindeki hamamda yıkanırdı.

Aksırdığı zaman kendisine hakim olur ve hiçbir zaman yüksek sesle aksırmazdı. Aksırırken bir kolunun yeniyle ağzını ve öteki eliyle de burun deliklerini tıkarı.

Gece olunca abdest alır, günlük esvaplarını sırtından çıkarır ve geceliğini giyerdi. Sonra ellerini hohlayıp *Kur'an*'dan bir ayet okur ve bacaklarını ovuşturmaya başlardı. Sonra sağ tarafına yatar ve sağ elinin ayasını sağ yanağının altına koyarak, "Rabbim, Senin adınla yaşar ve senin adınla ölüürüm," dedikten sonra başını içi hurma lifleriyle doldurulmuş deri bir yastığa koyardı. Uykudan uyandığı zaman ise, "Bizi ölümden uyandıran Rabbe şükürler olsun. Ona doğru yürür ve uyanırız," derdi.

Resûl-i Ekrem ateşi olduğu zaman onu soğuk suyla geçirmeye çalışır, baş ağrısını göz suyuyla dindirir, uykusuzluktan ve yorgunluktan kanlanmış gözlerini kapayarak ve uyuyarak dinlendirir, karın ağrısını müshil, sıskalığı süt ve deve sidiği, çıbanları da şeker kamışıyla geçirirdi. Sık sık hacamat yaptıırıp kan aldırırdı.

Ayakyoluna giderken daima parmağındaki mühür yüzüğünü çıkarır, sonra helaya sol ayağını atarak girerdi. Girerken de, "Yüce Allah'ım, bütün kirlerden kaçır, sana sığınırım," derdi.

Resûl-i Ekrem'in Zevceleriyle Olan Münasebetlerine Ait Hatıralar

Peygamber zevcelerine karşı çok derin bir sevgiyle bağlıydı. Bazen Ayşe su içerken Resûl-i Ekrem onun elinden kupayı alır ve onun dudaklarının değdiği yere dudaklarını değdirerek

su içerdi; Ayşe sofrada bir kemik parçası alıp onu dişleriyle sıyırdı; Hz. Peygamber kemiği onun elinden alır, onun ısır-
dığı yerden devam ederek bitirirdi. Bütün kadınlarda olduğu
gibi Ayşe'nin kadın hastalığı zamanı geldiği vakit de, Resûl-i
Ekrem onun yanına gelir, başını eşinin göğsüne dayar veya
onun yattığı yatağın üzerine eğilerek ona *Kur'an-ı Kerim*'den
ayetler okurdu. Ayşe itidalini kaybedip huysuzlandığı zaman,
Resûl-i Ekrem, gayet sakin, ellerini onun omuzları üzerine ko-
yarak, "Cenâb-ı Hak onun günahlarını affetsin, onun sinirleri-
ni yatıştırın ve onu ihtiraslarından kurtarsın," derdi.

Resûl-i Ekrem her gün ikindi namazından sonra zevcele-
rinden birinin odasına giderek hal ve hatır sorardı; sonra, ak-
şam olurken, gecesini kendisiyle geçirme sırası gelmiş olan
zevcesi hangisiyse onun odasına giderdi. Bütün tevzi ve tak-
sim meselelerinde daima son derece büyük bir adaletle ha-
reket ederdi ve daima, "Ey Allah'ım, benim hissem, iktidarım
dahilinde olan şey bu; beni kudretim dışında olan şeylerden
dolayı kabahatli bulma," derdi. Bu sözleriyle, "Beni aşk ve
cinsî münasebet meselelerinde haksızlık etmiş olmakla suç-
landırma," demek isterdi. Bazen zevcesiyle henüz gecenin ilk
saatlerinde münasebette bulunur, sonra yıkanıp gusûl aptesti
aldıktan sonra uyurdu; bazen de cinsî münasebetten sonra
abdest alarak uykuya yatar, sabahleyin uyandığı zaman yı-
kanırdı.

H. Muhammed'in Yolculuğ. Ait Hatıraları

H. Peygamber hemen daima Çarşamba günü yola çıkar-
dı; fakat Pazar, Pazartesi ve Perşembe günleri de yolculuğ. çık-
tığı görülmüştür. Devesine bindikten sonra üç defa "Allah
büyüktür," sözünü tekrar eder; yol boyunca bir tepeye tırma-
nırken bir defa "Allah büyüktür," der, bayır aşağı inerken yine
bir defa "Allah büyüktür," derdi.

H. Muhammed erkeklerin yalnız başlarına seyahat etme-
lerini tasvip etmezdi; kadınların da, yanlarında tercihen ya-
kın hısımlarından olan bir erkek olmadan yola çıkma-

larını menetmişti. Yola çıkarken yanlarında köpek yahut çan bulunan yolcuların hayır meleklerini kaçırdıklarını söylerdi.

“Yola geceleyin çıkın, böylece yolunuz kısılır,” diye tavsiye ederdi. Bir seyahatten döndüğü zaman döndüğü şehre katiyen geceleyin girmezdi ve Ashâb-ı Kirâm’ın da girmesini menetmişti. Yaşadığı şehre bir yolculuktan sonra döndüğü zaman evvela camiye gider ve iki rekât namaz kılardı.

* * *

Şebî anlatıyor:

“Bir defasında Cuma namazı için Palmira’da bulunuyordum. Muazzam bir kalabalık gördüm; sakalı beline kadar inen bir ihtiyarın etrafına toplanmış olan kalabalık onun sözlerini yazıyorlardı. Gür sakallı, nur yüzlü ihtiyar kendisini can kulağıyla dinleyen kalabalığa hitaben anlattığı hadisler arasında bilhassa bir hadis anlattı ki son derece garibime gitti. İhtiyar bu hadisin ravîlerini sayarak da Hz. Muhammed’e kadar götürdü. Resûl-i Ekrem bir defasında: ‘Kıyamet Günü iki sur çalınacak,’ demiş. ‘Bunlardan biri her türlü canlının hayatına son verecek, her şeyi taşılaştıracak, öteki de her şeye yeni ve bambaşka bir hayat verecektir.’

İhtiyarın bu sözlerini duyunca, bulunduğum yerden, ‘Niçin Resûl-i Ekrem’in bir dediği surları iki yaptın?’ diye bağırđım. ‘Zira *Kur’an-ı Kerim*’de, Vakıa Sûresi’nde ‘*Sur bir defa öttüğü zaman*’ diye kayıt vardır.’

İhtiyar derhal, ‘Seni yalancı!’ diye gazaba geldi. ‘Benim bizzat Resûl-i Ekrem’in ağzından dinleyip nakletmiş olan ravîlerden aldığım sözlerden ne cesaretle şüphe ediyorsun?’ Sonra ayağından yemenisini çıkardığı gibi kendisini dinleyen kalabalığa, bana hücum etmelerini söyledi. Bütün samiin onun tarafını tuttu, sonra hep bir ağızdan bana bağırmaya başladılar. Cenâb-ı Allah’ın iki değil otuz sur yaratacağını söyleyeceğim ana kadar beni döveceklerini söylediler.”

Ulema, hadis uydurmak hususunda olduğı kadar hiçbir hususta hakikatten ayrılmamıştır.

Ravilerden biri:

"Saîd'den dinledim," diye naklediyor. "Cebir bin Abdullah kendisine şu hadiseyi anlatmış:

'Resûlullah ile birlikte Medine etrafındaki hendeği kazdığım günlerde benim bir kuzum vardı, fakat pek semiz bir hayvan değildi. Kendi kendime, 'Şu kuzuyu kesip Resûl-i Ekrem'e ikram edebiliriz,' diye düşündüm; bunun üzerine karıma biraz arpa öğütüp bir somun pişirmesini söyledim. O ekmekle uğraşırken ben de kuzuyu kesip yüzdüm, pişirdim.

O gün Hendek boyunda epeyi yorulup ter döktükten sonra akşam olup da evlerimize dönme vakti geldiği zaman, Resûl-i Ekrem'e sokuldum: 'Ya Resûlullah,' dedim. 'Bir kuzum vardı, senin için kesip pişirdim, bu akşam bizim eve benimle birlikte gelirseniz çok memnun kalacağım.' Peygamber Efendimiz razı oldu; fakat biraz sonra bir münadi çağırttı. Onun vasıtasıyla Hendek boyunda çalışanların hepsine, 'Hepiniz Resûl-i Ekrem'in peşinden Cebir bin Abdullah'ın evine gidin,' diyerek davet ettirdi.

O zaman kendi kendime, '*O'ndan geldik, O'na döneceğiz,*' (Bakara Sûresi, 156) diye düşündüm.

Neyse, Hz. Peygamber'in evimize gelmesi uzun sürmedi. Hendek boyunda kendisiyle birlikte çalışanların hepsi de birlikte gelmişlerdi. Resûl-i Ekrem sofraya oturdu; kuzuyu onun önüne koyduk; Peygamber Efendimiz besmele çektikten sonra yemeye başladı. Sonra gelenlerin hepsi sırayla kabileler halinde sofranın başına oturdular. Nihayet Hendek boyunda çalışanların hepsi de karınları iyice doymuş olarak evimden ayrıldılar. Resûl-i Ekrem'in besmelesiyle yemeye başladığı kuzu herkesi doyurmaya kâfi gelmişti."

Resûl-i Ekrem bir defasında camide vaaz veriyordu. Cemaat arasından bazı kimseler kalkıp kendisinin sözlerini kestiler, "Ya Resûlullah, mahsullerimiz tarlalarda kuraklıktan yanıp kavruluyor, davarlarımız birer birer can veriyor," dediler, "Cenâb-ı Hakk'a niyaz et de bize yağmur göndersin." Hz. Peygamber bu ricalar üzerine hemen gözlerine göğre kaldırdı ve iki defa, "Rabbim, bize yağmur gönder" diye nida etti.

Bundan sonrasını Sahabeden Enes'in ağzından dinleyelim:

"Allah adına yemin ederim ki, o gün gökte bir dinar büyüklüğünde bulut dahi yoktu; fakat Resûl-i Ekrem'in niyazı üzerine hemen şehrin üzerinde ve etrafında bulutlar toplandı, yağmur yağmaya başladı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem kürsüden indi, namazı kıldırıp camiye bitişik olan kendi evine girdi. Yağmur gece gündüz demeden ertesi Cuma gününe kadar bardaktan boşanırcasına yağmaya devam etti.

Müteakip Cuma günü, Resûl-i Ekrem yeniden vaazda bulunmak üzere minbere çıktığı zaman, cemaat arasından biri, ansızın, 'Ya Resûlullah, evlerimiz başlarımıza göçüyor, sokaklarımız geçilmez bir hâl aldı. Cenâb-ı Hakk'a niyaz et de artık bu yağmuru durdursun,' dedi.

Bu sözler üzerine Resûl-i Ekrem'in dudaklarında tatlı bir tebessüm belirdi. Sonra yine yüzünü göğe doğru kaldırdı ve, 'Bizim üzerimize değil, Rabbim, etrafımıza yağdır,' diye nida etti. Bir lahza sonra gökte bulut namına bir şey kalmadı. Hepimiz yağmurun şehrin dışında, epeyi uzak bir sahada yağmaya devam ettiğini gördük, fakat Resûl-i Ekrem'in niyazından sonra Medine üzerine bir damla yağmur dahi düşmedi. O gün Medine'yi bir mucize eseri olarak çepeçevre yağmur altında bir mıntıka içinde güneşin ışıklarıyla yıkanır gördüm. O manzarayı hiçbir zaman unutamayacağım."

Abdurrahman bin Avf da anası Şifâ'dan naklen şunları anlatıyor:

"Ben Peygamber'in annesi Amine'nin ebesiydim; onun doğum sancılarının tuttuğu ve Muhammed Mustafa dünyaya gelerek ellerimin içine düştüğü gece başka dünyadan gelen bir ses kulaklarıma şu kelimeleri söyledi, 'Senin Rabbin senden şefaatinı esirgemedi.' Sonra şarktan garba kadar gökyüzü öylesine aydınlandı ki o garip aydınlıkta birden en uzak şehirler bile bana görünmeye başladı. Bir ara uzaklarda Şam'daki saraylardan bazılarını görmeye bile muvaffak oldum."

Amine'nin şöyle anlattığı bildiriliyor, "Muhammed'imi dünyaya getirdiğim gece hiç beklenmedik bir şey oldu. Birden

bir kuş sürüsü eve doldu. Kuşların gagaları zümrütten, kanatları da yakuttandı.”

* * *

Huzurunda ölümden bahis açıldığı zaman Halife Ömer bin Abdülazîz tiril tiril titremeye başladılar. Her gece devrinin fıkıh âlimlerini sarayına davet eder ve onlarla ölüme ve ba'sü ba'delmevte dair bahisler üzerine uzun uzadıya konuşurdu.

Ömer bir defa söz arasında canının bir elma istemiş olduğunu söyledi. Bunu duyan hane halkından biri hemen kendisine bir elma gönderdi. Ömer elmayı eline alınca, “Ne güzel bir elma!” diye nida etti. “Ne hoş bir kokusu, ne tatlı bir rengi var. Köle, bu elmayı al, onu getiren zata benim tarafımdan teşekkür et. Hediyesinden ziyadesiyle memnun kalmış olduğumuzu kendisine bildir ve elmayı iade et.”

Halifenin huzurunda bulunanlardan biri onun bu sözleri üzerine derin bir hayret gösterdi, “Ya Emîrül-mü'minin, o elmayı gönderen bir yabancı değil, sizin öz amcanızdır,” dedi. “Bir hadis dinlemiştim: Resûl-i Ekrem kendisine hediye olarak getirilen şeyleri hiçbir zaman geri çevirmez, yermiş.”

Ömer, birden, “Bu sözlerinden yüzün kızarmadı mı?” diye haykırdı. “Hz. Peygamber'e sunulan hediye hakikaten bir hediyeydi. Ama şu günlerde bizlere sunulan en ufak hediyeler bile birer rüşvettir. Onları kabul edersek rüşvet almış oluruz.”

Zahit Melik, “İnsan ruhunun hâlâsı ruhun arzularına karşı gösterilen mukavemetle mümkündür,” derdi. Bir başka seferinde de, “Bana Zahit diyorlar; hâlbuki asıl zahit Ömer bin Abdülazîz'dir. Zira bütün dünya, nimetleriyle birlikte onun ayaklarının dibine serildiği halde o hiçbirine bakmadı, hepsine sırt çevirdi.”

Ömer bin Abdülazîz'in hadım kölelerinden biri anlatıyor:

“Bir gün öğle yemeğini almak üzere hanıma gittim. Hanım önüme bir sahan mercimek yemeği koydu.

Kızarak, ‘Mercimek! Hep mercimek! Sabah akşam mercimek mi yiyeceğiz?’ diye şikâyet ettim.

O zaman, hanım, 'Senin efendim Emîrû'l-mü'minîn Hazretleri her gün sabah akşam mercimek yiyor, daha bir gün olsun şikâyet ettiğini görmedim,' diye cevap verdi."

O devirde yaşamış olan biri anlatıyor:

"Ömer'i ilk defa gördüğüm zaman çakşırının kuşağını göremedim. Zira çok şişman olduğu için kuşağı göbeğinin kat kat olan etleri arasında kaybolmuştu. Ömer'i bilahare, aradan yıllar geçtikten sonra, Halife olduğu bir sırada tekrar gördüm. O kadar zayıflamıştı ki bir bakışta kaburga kemiklerini saymak kabildi."

Ömer, Halife olduğu zaman işe en yakınlarından başladı ve bütün hısım ve akrabalarının mal, mülk ve servetlerine el koyarak onları Hazine'ye mal etti. Bu mal ve mülklerin kamilen gasp eseri olduklarını söyledi. Yakınlarından biri, Mısır Valisi olan Amr'ın yeğeni, Halifenin huzurunda, "Ya Emîrû'l-mü'minîn, senden evvelki Halifeler bütün yakınlarına, hısım ve akrabalarına hudutsuz ihsanlarda bulunurlardı, fakat sen bu gibi şeyleri menettin. Benim bakılması gereken bir ailem ve biraz toprağım var. Topraklarımı işlemek ve ailem efradına bakmak için malikâneme çekilmek üzere bana izin verir misin?" dediği zaman Ömer ona şu cevabı verdi:

"Kazandığını hıfzedip benim vasıtamla Hazine'ye veren insan benim gözümde en büyük insandır."

Sonra sözlerine şunları ilave etti, "Ölümü hiçbir zaman hatırlınızdan çıkarmayın, onu sık sık düşünün. Çok fakirseniz ölümü düşünmek size fukaralıktan çektiğiniz sıkıntıları unutturacaktır. Servetiniz dağılıp gidiyorsa ölüm düşüncesi onları toplayacaktır."

Ümeye ailesinin Mervânî soyundan olanlar bir gün hep birlikte Halifenin sarayının kapısına gelip Ömer'in oğluna şöyle dediler, "Babana söyle, ondan evvelki Halifeler bize ihsanlarda bulunur, bize imtiyazlar ve rütbemizle mütenasip bir mevki verirlerdi; senin baban ise devlet işlerine ve devlet servetine bizim elimizi bile sürdürmüyor." Delikanlı bunun üzerine içeri girip Mervânî soyuna mensup olanların sözlerini bir bir babasına nakletti.

O zaman Ömer, oğluna, "Onlara şunları söyle," dedi. "Babam '*Rabbime karşı isyan edersem Kıyamet Günü'nün azabından korkuyorum*' ayet-i kerimesini söyledi de."

Mervânîler bu cevabı alınca saraya girmek istediler. "Bizler saraya girer de Emîrül-mü'minîn'i görürsek, tatlı sözlerle onun kalbini yumuşatabiliriz," dediler. Bunun üzerine içeri girdiler. Halifenin huzuruna kabul olundukları vakit içlerinden biri konuşmaya başladı ve son derece hoş bir hikâyeye anlattı. Ömer hikâyeyi anlatan adama ters ters baktı. Sonra içlerinden başka biri yeğenin anlattığı ilk hikâyeyi bile unutturabilecek kadar hoş ikinci bir hikâyeye anlattı. Bütün bu manalı hikâyelerden murat ihmal olunduklarını Halifeye hissettirerek yine eski şan ve ikballerine ulaşabilmek arzusuydu.

Nihayet Ömer, "Demek beni görmek istemenizin sebebi buydu, ha?" dedi. "Beni böyle bayağı sözlerle kandırmak için, öyle mi?"

Ömer bir defasında, "Sözleri hareketlerini destekleyen insanların konuşmalarına lüzum yoktur," demişti.

Gessanlı Yahyâ anlatıyor:

"Ömer bin Abdülazîz beni Musul'a vali tayin ettiği zaman Musul vilayeti keşmekeş içindeydi. Hırsızlık ve soygunculuk vakaları hiçbir şehirde görülmemiş dereceyi bulmuştu. Bunun üzerine, Halifeye bir mektup yazarak şehrin vaziyetini etraflıca anlattım; mektubumun sonunda şüphe ettiğim şahısları derhal tevkif edip bir ithamla mahkûm ettirmek mi, yoksa yalnız hak ve Şeriat'ın münasip gördüğü şekilde ancak kati deliller bulduğum zaman mı mahkûm ettirmek gerektiğini sordum.

Halife gönderdiği cevapta yalnız Şeriatın müsaade ettiği gibi, yani kati delil olmadıkça kimseyi tevkif edip mahkemeye vermememi tavsiye etti ve şu sözleri ilave etti, 'Eğer adalet ve Şeriat Musul halkını namuslu birer insan yapmaya kâfi gelmezse, o zaman Cenâb-ı Hak onları ıslah etmesin, daha iyi.'

Ömer'in bana tavsiye ettiği şekilde hareket ettim ve Şeriat hükümlerine göre ancak suçlu oldukları hususunda şüphe

götürmeyen şahısları yakalatıp cezaya çarptırdım. Ben Musul'dan ayrılmadan evvel, şehir Müslümanlık nüfuzunun yayılmış olduğu sahalar içinde nizam ve asayiş bakımından en mükemmel olan şehirlerden biri haline gelmiş ve hırsızlık vakaları yok denilecek kadar azalmıştı."

Bir defasında, biri, Muhaddis Tevs'e sordu: "Ömer Mehdî midir?"

Tevs, "Evet, Ömer bir Mehdî'dir, fakat Mehdî'nin kendisi değildir," dedi.

Mücahid, "Ömer bir defasında 'Halk benim hakkımda neler söylüyor?' diye bana sordu," diyor.

"Efendimiz, halk sizin zihninizin karışmış olduğunu söylüyor," dedim.

İyas ise, "Ömer'i düşündükçe onu daima çalışmak için elinde hiçbir aleti olmayan üstat bir mimara benzetebilirim," diyor. "Ömer hakikaten usta bir mimardı, fakat elinde aleti yoktu. Yani kimse kendisine yardım etmedi."

Ömer bir defasında, yanında bazı ahbablarıyla birlikte bir kabristanın yanı başından geçiyordu. Birden ahbablarına dönerek kendisini beklemelerini söyledi. Sonra kabristana girdi ve sağlığındayken sevdiği bazı insanların kabirlerini ziyaret etti. Mezarlar arasında dolaşırken bir aralık durdu ve bazı kelimeler mırıldandı; sonra tekrar kabristandan çıktı.

Kendisini bekleyen arkadaşlarına, "Mezarlıkta kabirlerin başlarında neler söylediğimi ve sözlerime ne cevaplar aldığımı içinizde hiç merak eden yok mu?" diye sordu.

"Ne sordunuz, Ya Emirü'l-mü'minin? Ve ne cevaplar aldınız?"

"Sevdiğim insanların kabirleri arasında dolaştım ve eski dostlarımı selamladım; fakat her zamanki gibi selamıma yine mukabele etmediler. Onlara hitap ettim, fakat hiçbiri bana cevap vermedi. Ben onlara seslendiğim sırada birden toprak bana seslendi, 'Ömer, ben kimim, biliyor musun?' dedi. 'Ben bu kabirlerde yatanların yüzlerindeki güzelliği silip darma-

dağın eden, onların ciltlerini çürütüp lime lime eden ve ellerini döküp kollarını yuvalarından koparan bir şeyim.” Ömer bunları söylerken hüngür hüngür ağlamaya başlamıştı. Öyle ki nihayet ağlamaktan bitap düşüp bayılma raddelerine geldi.

Bu hadisenin üzerinden çok geçmeden o da vefat etti ve özlediği insanların yanına gitti.

*“Bugün mezarcular cami duvarı dışına gömdüler
Adalet terazisini temsil eden
Yaşadığı müddetçe bir kere olsun
Güzel kadın gözlerine, mücevherli başlara
Ve dörtlüye giden süvarilere bakmayan insanı.”*

İkinci Halife Ömer, Osman, Ali, Mervan ve Ömer bin Abdülazîz, hepsi de dazlaktilar; onlardan sonra hilafet makamına saçları dökülmüş hiçbir Halife gelmedi.

Hişâm'ın Hilafeti Ali Taraftarlarının İsyanı ve Abbâsîlerin Entrikaları

Abdülmelik'in çocuklarından Halife olan dördüncüsü, Hişâm, kaba, cimri ve son derece aksi bir adamdı. Mütemadiyen para biriktirir, zirai faaliyeti sıkı bir göz altında bulundurur ve mütemadiyen at yetiştirirdi. Tertip ettiğı yarışlara Halifenin ahırlarında ve diğer başka şahıslara ait ahırlarda yetiştirilmiş dört binden fazla at iştirak ederdi. Bunun bir benzeri ne Cehalet ve ne de İslamiyet devirlerinde görülmüş-tü. Hişâm dokuma sahasında çalışanları teşvik etti, silahları, zırhları ve harp sanatını ıslah etti, sınır boylarında kaleler inşa ettirdi, Mekke'ye giden yol boyunca yeraltı kanalları ve su hazneleri inşa ettirdi. Hişâm devrinde yaşayan herkes Halifenin yolundan gitti; herkes para biriktirmeye, elindeki ni muhafazaya çalıştı; şefkat denilen şeyin zerresi kalmadı, kimse hayır işlerine para vermez oldu, sözün kısası insanlar hiçbir zaman olmadığı derecede katı yürekli oldular.

Hişâm'ın hilafetinin on altıncı yılında Hüseyin'in torunu olan Zeyd Kûfe'de isyan bayrağını kaldırdı; Hişâm'ın Irak'taki

Valisi olan Takifli Yûsuf'un üzerine yürüdü. İki ordu arasında cereyan eden kanlı bir savaştan sonra gece bastırıp da cenge son verildiği zaman Zeyd yaralı bir halde geri getirildi: alnına bir ok saplanmıştı. Zeyd'in yakınları etrafa haberciler göndererek okun ucunu Zeyd'in alnından çıkaracak bir köy hekimi aradılar. Hekim bulundu, fakat kendisine yaralının kim olduğu söylenmedi. Fakat okun çelik ucu alnından çıkarıldığı anda Zeyd ruh teslim etti.

Zeydi kuru bir derenin yatağına gömdüler; mezarının üzerine toprak ve yapraklarla örttükten sonra civardaki bir kanalın suyunu o kuru dere yatağına çevirdiler ve suyu Zeyd'in kabri üzerinden akıtmaya başladılar. Fakat Hekim Zeyd'in gömüldüğü yere işaret koymuştu, ertesi gün Takifli Yûsuf'a giderek ona olup bitenleri ve Zeyd'in gömülmüş olduğu yeri anlattı, sonra onu Zeyd'in gömülmüş olduğu yere götürdü. Yûsuf adamlarına emir verip Zeyd'in cesedini gömülmüş olduğu yerden çıkarttı ve onun başını keserek Halifeye yolladı. Sonra Halifeden aldığı emir üzerine cesedi çıplak olarak halka teşhir için bir darağacına astırdı.

Hişâm bir müddet sonra Vali Yûsuf'a ikinci bir mektup gönderdi. Yûsuf o mektup üzerine cesedi yaktırıp küllerini rüzgâra savurttu.

İşte Zeydî mezhebinin mensuplarına Zeyd'in bu isyanından ötürü o ismi verirler. Çok geçmeden Zeydîlerle Ali'nin tarafını tutan İmamîler arasında bir ihtilaf belirdi; Zeydîler de bir müddet sonra kendi aralarında daha ufak sekiz ayrı mezhebe bölündüler. Her mezhebin mensupları ana mezhebe kendilerinden yeni bazı şeyler eklediler ve her biri ayrı bir yoldan yürüyerek birbirlerinden ayrıldılar. İmamîler için de vaziyet aynı oldu; onlar da aralarında daha ufak çapta tam otuz üç mezhebe ayrıldılar. Alinin taraftarlarının mezhebi, yani Şiiler nihayetinde altmış üç büyük mezhebe bölündü. Bu altmış üç mezhebin yanında ehemmiyetsiz bazı tefsir farkları yüzünden diğerlerinden ayrılan pek çok ufak mezhep daha teşekkül etti.

Artık mezheplerin ve ayrı dinî teşekküllerin sayısını bile bilen yoktu. Daha evvelden bilinen Mehdi'nin gelişi hakkında ileri sürülen fikirlerde de ayrılık o derece büyüktü. İmamîler arasında, bu hususta hiçbir mezhebin görüşü diğerine uymuyordu.

Şiilerin Hâşimî koluna mensup olanlar hariçte görülen her şeyin deruni bir cephesi, her görünen şeyin bir ruhu, her ayetin gizli bir manası, her dünyevi alametin Ahiret'te bir karşılığı bulunduğunu iddia ediyorlardı.

Onların indinde, Ali, kâinatın bütün esrarına vakıftı. Ali bu bilgisini Hanefî mezhebine mensup bir kadından olan oğluna, o oğul da kendi oğlu olan Ebû Hâşim'e geçirmişti. Hâşimîler işte bu zattan isim alıyorlardı. Hâşimîler, "İslam'ın hakiki dinî rehberi işte kâinatın bütün bu esrarına vakıf olan zat olmalıdır," diyorlardı.

Buna mukabil Horasan'ın şimal eyaletlerinde ve diğer eyaletlerin muhtelif bölgelerinde bulunan Abbâsîlerin taraftarları ise, Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra hilafet makamı için en münasip şahsın Abbas olduğunda ısrar ediyorlardı. Buna da sebep olarak, Abbas'ın, Resûl-i Ekrem'in öz amcası ve meşru varisi oluşu hususunu ileri sürüyorlardı. Abbâsîler hem Ebû Bekir ve hem de Ömer'in halifeliklerini tanımıyor, yalnız İbn Abbas Ali'nin halifeliğini tanıdığı için Ali'nin halifeliğini tanıyorlardı. Abbâsîlere göre Ali'den sonra İslam'ın meşru imamı Ali'nin bir Hanefî kadınından olan oğlu Muhammed'di ve bu hakiki imam İmamet makamını oğlu Ebû Hâşim'e geçirmişti. Ebû Hâşim de İmamet makamını Abbas'ın torunu olan Ali'ye geçirmişti. İmamı Ali de o makamı oğlu Abbâsî İmamı Muhammed'e geçirmişti.

İmam-ı Muhammed, "Biz Abbâsîlerin elinde üç fırsat var," derdi. "Abdûlmelik'in oğlunun ölümü, yeni bir asra giriş ve Afrika'da kopması muhakkak olan isyanlar."

Afrika Müslümanlarının büyük çoğunluğu itaatkâr ve kendi hallerinde yaşayan sakin insanlardı. Fakat Hişâm'ın hilafeti devrinde Irak'tan gelen muhtelif mezheplerin casusları Afrikalı Müslümanların arasına girip onları Halifeye karşı is-

yana teşvik ettikleri zaman, Afrika Müslümanları kendilerini Halifeye bağlayan bağları kopardılar; o günden sonra da daima Halifelik makamından ayrı bir halde yaşadılar. Bu hadise de şu şekilde cereyan etti:

Afrikalı Müslümanlar fesatçıların ilk fısıltılarını duydukları zaman onlara şu şekilde cevap verdiler, "Hayır, buraya gönderdiği memurların yaptıkları kötü işlerden dolayı Halifeyi kabahatli bulup onu takbih edemeyiz." Fakat fesatçılar Afrika'daki memurların tamamen Halifenin emriyle hareket etmekte olduklarını söyleyerek ısrar ettikleri zaman, Afrikalılar: "Bu ithamlara inanmak için kati deliller isteriz," diye mukabele ettiler.

Nihayet, Halifenin bulunduğu şehirde neler döndüğünü kendi gözleriyle görmeye karar verdiler. Bu maksatla Meysara ile diğer on kişi Afrika'dan yola çıkarak Halifenin sarayına geldiler ve huzura kabul edilmeleri için müracaatta bulundular. Fakat Afrikalı Müslümanlar için Halifenin huzuruna kabul pek kolay olmadı; Afrikalı Müslümanlar mütemadiyen atlatıldıklarını gördükleri zaman, Hişâm'ın kâtibine saraya kadar niçin gelmiş olduklarını izah ettiler:

"Emîrü'l-mü'minîn'e şunu söyle: Halifenin Valisi, müşriklere karşı bir sefer tertip olunduğu zaman bizi sefere davet ediyor, fakat ganimet paylaşma faslı geldiği zaman bizi bir kenara bırakıyor. Biz bütün bunlar karşısında, yine de yılmadık. Cihad-ı Mukaddes uğrunda yaptığımız cenklerin bizim için ganimetten çok daha kıymetli olduğuna inandık. Bir şehre baskına gittiğimiz zaman, Vali bizim önden ilerlememizi bildirir ve kendi Arap birliklerini arkadan gönderirdi. Öyle zamanlarda da birbirimize daima, 'İleri! Biz din kardeşlerimiz için de dövüşelim!' diye bağırarak.

Hepsi bundan da ibaret değil. Emîrü'l-mü'minîn'e beyaz kürkler yapmak için bizim dişi koyunlarımızın karınlarını yarıp içlerinden doğmamış yavrularını çıkarıp götürdüler. Bir tek kürk yapmak için bin koyunumuzun karnını yarıp aldıkları oldu. Fakat biz yine, 'Emîrü'l-mü'minîn için bütün bunlar az-

dır bile,' dedik. Bize sormadan koyunlarımızın karınlarını de-
şen Halifenin adamlarına da itiraz etmedik, bir şey demedik.

Fakat bir gün geldi ki, bizden en güzel kızlarımızı da gelip
istediler. O zaman Halife için güzel kızlarımızı istemeye ge-
lenlere, 'Biz *Kur'an-ı Kerim*'de ve Peygamber Efendimizin ha-
yatında böyle bir talebi haklı gösterecek herhangi bir kayda
yahut misale rastlamadık,' dedik. 'Hepimiz de dini bütün Müs-
lümanlarız. Bunun için bütün bu haksızlık ve kötülüklerden
Emîrû'l-mü'minîn'in haberi olup olmadığını bilmek istiyoruz.'

Kâtip, "Bu işin hallini bana bırakın," diye cevap verdi.

Fakat Afrika'dan gelen Müslümanlar bir daha bu mesele-
nin bahsini dahi işitmediler. Afrika'dan gelirken yanlarına al-
dıkları para tükenip de parasız kaldıkları zaman, isimlerini
bir kâğıt üzerine yazarak kâğıdı Halifenin akıl hocalarından
birine verdiler. "İşte bizim isimlerimiz bu kâğıtta yazılı," de-
diler. "Emîrû'l-mü'minîn bizleri soracak olursa, kendisine kim
olduğumuzu söyleyin."

Sonra geldikleri gibi Afrika'ya döndüler. Afrika'ya döner
dönmez de isyan ettiler. Hişâm'ın göndermiş olduğu Valiyi öl-
dürdüler ve bütün eyaletlerde hakimiyeti ellerine aldılar.

Abbâsîlerin Faaliyeti

Hicretin yüz birinci yılında, Ali'nin taraftarlarının teşkil
ettikleri Şii mezhebine mensup müfritler o sırada Ölü Deniz
yakınlarında Humeyme denilen bir köyde yaşayan Abbâsî
İmamı Muhammed'e bir heyet gönderdiler. Bu Şii casusları-
nın ilk dördü Meysara, Eğerci Ebû İkrîma, Muhammed bin
Huneys ve Heyyan adında bir eczacıydı; bu dört şahıs İmamı
Muhammed'e gelerek kendisine biat etmeye hazır olduklarını
bildirdiler.

"Bize elini uzat da sana itaat yemini edelim," dediler. "Se-
nin davayı muzaffer kılmak için elimizden gelen gayreti ardı-
mıza koymayacağız. Cenâb-ı Hak adaleti muzaffer kılıp İsla-
miyet adına işlenen rezaletlere bir son verecekse, onun bunu
senin vasıtanla yapacağına inanmış bulunuyoruz. Zira artık

olup bitenlere son vermenin zamanı gelmiştir. Taraftarlarımız arasında dolaşan akil kişilerin kehanetlerine göre bu mevsim bütün hesapların görülmesi mevsimi olacaktır.”

O zaman İmamı Muhammed, “Bizim arzu ve ümitlerimiz için münasip gördüğümüz mevsim budur,” diye cevap verdi. “Hicretin üzerinden yüz yıl geçmiş bulunuyor. Zira bir kavmin hayatında hiçbir asır geçmemiştir ki, Cenâb-ı Hak, hak ve Şeriat uğrunda savaşıacak yeni cengâverler çıkarmamış, hata edenlerin hatalarını yüzlerine vuracak işler yapmamış olsun. Cenâb-ı Hakk’ın sözleriyle de sabittir: *‘Allah onun yüz sene ölmesine müsaade etti, sonra ona tekrar can vererek ayağa kaldırdı.’* Bunun için hepiniz etrafa dağılın, halkı harekete geçmeye davet edin. Fakat daima gizlice ve ihtiyatla hareket edin. Ben de sizlerin vazifelerinizde muvaffak olmanız ve dayanızı herkese açıkça anlatabilmeniz için Cenâb-ı Hakk’a geceli gündüzlü dua edeceğim. Cenâb-ı Hak’tan başka kimsede kudret yoktur.”

Bunun üzerine İmamı Muhammed’in vazifelendirdiği fesatçılar halk arasına dağılarak onları İmamı Muhammed’in etrafında toplanmaya davet ettiler ve onların Ümeyyelere karşı hoşnutsuzluk ve kinlerini körüklemek için Ümeyye sülalesine mensup olan son Halifelerin bin bir rezaletle dolu hayatlarını ve zalimane idarelerini kâh hakikat, kâh yalan olan sayısız hadiseleri sayıp dökerek ellerinden geldiği kadar balandırarak anlattılar. Horasan havalisinde yaşayanların çoğu dört casusun halkı İmamı Muhammed’in arkasına toplamak için yaptıkları davete icabet ettiler. Fakat casusların faaliyet ve tahrikâtı gizli kalmamıştı. Onların faaliyetleri Horasan havalisini idare eden Valinin kulağına kadar gitmişti. Vali bunu duyunca hemen dört adamı huzuruna celp etti.

Casuslar önüne çıkarıldığı zaman, Vali, onlara, “Siz kimsiniz?” diye sordu.

Cevap, “Dördümüz de taciriz,” oldu.

“Peki, neden hakkınızda halk bu kadar laf ediyor?”

“Halk bizim hakkımızda dedikodu mu yapıyor? Ne diyorlar?”

Vali, "Bu havaliye ticaret maksadıyla değil de, Abbâsiler lehinde bir takım tahriklerle taraftar toplamaya gelmiş olduğuna dair elimizde kâfi derecede malumat var," dedi.

Bunun üzerine dört adam, "Efendimiz," dediler, "bizim işlerimiz ve dertlerimiz öylesine çoktur ki bahsettiğiniz gibi faaliyetlerle uğraşacak kadar vaktimiz bile yok."

Vali bunun üzerine onları serbest bıraktı. Dört casus o günden sonra Horasan eyaletinin payitahtı olan Merv şehrine sokulmamaya dikkat ettiler ve Horasan'ın bütün köy ve kasabalarını gezip dolaşmaya devam ettiler. Zahiren doğru dürüst ticaretle meşgul gibi görünüyor, fakat aslında gizlice bütün köy ve kasaba halklarını İmamı Muhammed'in yolundan yürümeye davet ediyorlardı. Dört casus tam iki sene geceli gündüzlü faaliyette bulunduktan sonra Humeyme'ye, İmamı Muhammed'in yanına döndüler. Ona:

"Horasan'a öyle bir fidan diktik ki, mevsimi gelince meyvesini vereceğini umarız," dediler.

Sefih Velid

Hişâm'ın devrinde ölenler arasında Resûlullah'ın Ashâb-ı Kirâm'ına mensup olup da hayatta kalmış olan son şahıs, Ebû Tufeyl Amir bin Vetile de vardı. Hişâm'ın ölümü akil idarenin sonu oldu, zira Ümeyyeler arasında sadece üç tane dirayetli devlet adamı çıkmıştı: Muâviye, Abdûlmelik ve bir de Hişâm.

Hişâm'ın halefi Velid son derece yakışıklı bir erkek, son derece haşın tabiatlı ve zalim bir adamdı. Velid'in taşkınlığının derecesini Hişâm'ın ölümü üzerine yazmış olduğu bir şiirden de anlamak mümkündür. Bir haberci, Hişâm'ın öldüğü haberini getirip de kendisine ilk defa olarak Halife diye hitap ettiği zaman şair ruhlu Velid hemen oracıkta bir kaside yazdı.

Bu kaside son derece müstehcendi. Velid, bu kasidede, Ru-safe'nin ağladığını duyar duymaz sırtına Halifenin hilatini geçirerek ağlayanları teselliye gittiğini ve ağlayanların babalarının ölümüne kederlenen Hişâm'ın kızları olduğunu gör-

düğü zaman onları ağlamakta haklı bulunduğunu söylüyor ve Hişâm'ın ardından ağlayıp gözyaşı döktükleri için hepsine tecavüze geçmeye kendi kendine söz veriyordu.

Velîd yarış atlarına ihtiras denilecek kadar büyük bir sevgi besliyordu; atı Sindi devrinin en güzel küheylanıydı. Bir defasında Halifenin emriyle tertip edilen bir yarışa dört ile beş yaşlarında saf kan bin Arap atı iştirak etti. Daha yarışın ilk dakikalarında Velîd'in kendi atı olan Göz Kamaştırın adındaki küheylan başa geçmişti; fakat yarışın biteceği yere yakın bir yerde küheylan sürücüsünü üzerinden attı. Velîd bunun üzerine dayanamadı, atını doludizgin yarış sahasına sürdü, Göz Kamaştırın'a yetişti, sürücüsüz olarak yarışa devam eden atının sırtına atladı ve yarış birincilikle bitirdi.

Velîd bir at yarışına iştirak eden ilk Halife olmuştu; ondan sonra gelenler at yarışlarında kendi atlarına binmeyi bir âdet haline getirdiler.

Velîd'in Halife olur olmaz yaptığı ilk işlerden biri hemen Mekke'ye adam yollayıp hanende Mebâd'ı çağırtması oldu. Musikişinas hiç vakit kaybetmeden alelacele saraya getirildi. Mebâd'ı saraya girer girmez büyük bir salona aldılar. Salonun ortasında mermerden iki büyük havuz vardı. Havuzlardan biri suyla, diğeri de şarapla doluydu. Havuzların ötesinde salonun karşı tarafında bir baştan ötekine kadar asılı ince ve şeffaf bir tül perdenin gerisinde Halife oturuyordu. Mebâd'a havuzların dibine oturup şarkı söylemesi bildirildi. Bunun üzerine Mebâd bir aşk şarkısını terennüme başladı.

Şarkı Velîd'in o kadar hoşuna gitmişti ki, tahtından fırladı, perdeyi kenara çektiği gibi sırtındaki kokular sürülmüş hilatini çıkarıp attı, suyla dolu havuza daldı ve uzun uzadıya havuzdan su içti. Köleler hemen koşuşarak Halifeye temiz iç çamaşırları getirdiler ve Halife onları giymeden evvel iç çamaşırlarına kokular sürdüler; Velîd bir müddet sonra tekrar tahtına oturduğu zaman, Mebâd'a şarkılarına devam etmesi için işaret etti. Musikişinas o zaman lavtasını alarak yeni bir şarkıya başladı:

*"Ey boş duvarlar. İstirabını dinleyin
Burada inleyen, solgun benizli hacının;
Bahar bulutlarını davet edeceğim
Serin yağmurlarını yağdırsın diye
Yerden fıskıran çiçekler
Gizlesin gözlerimden kabrinin taşlarını."*

Halife, şarkı sona erdiği zaman, "On beş bin dirhemlik bir kese getirin!" diye bağırdı. Kese getirilip kendisine verilir verilmez, Velîd kesenin ağzını açtı ve baş aşağı çevirip sikkeleri Mebâd'ın koynundan içeri boşalttı.

Sonra ona, "Mekke'ye döndüğün zaman burada olup bitenlerden kimseye bahsetme," diye ikazda bulundu.

Velîd'in sarayında uzun yıllar yaşamış olan saray erkânından biri anlatıyor: Bir defasında İbn Ayşe'nin Velîd'e şu şarkıyı okuduğunu duydum. İbn Ayşe'nin bu şarkısı Cennet'teki hurileri vaktinden evvel görüp sevap işlemeye gittiği yerden günah yüküyle dönmüş olan bir günahkârın şarkısıydı.

Velîd, şarkıyı dinleyince, "Yüce Allah'ım, ne güzel bir şarkı bu!" dedi. "Abdüşems'in (Velîd'in putperest dedelerinden biri!) ruhu için şunu bir kere daha söyle."

Şarkı ikinci defa tekrar edildikten sonra, Velîd, yine:

"Allah'ım , Ümeyye'nin dini (Ümeyye Velîd'in yine putperest olan dedelerinden biriydi) hakkı için bir kere daha söyle!" diye haykırdı. Velîd aynı şarkıyı, bütün putperest dedelerinin isimlerini saya saya defalarca tekrar ettirdi. Nihayet en uzak atalarından başlayıp sayarak dedelerine, babalarına ve nihayet kendi ismine kadar geldi. O zaman, "Benim ruhum hakkı için, bir kere daha söyle!" diye inledi

Şarkı son defa söylenip bitirildiği zaman Velîd tahtından fırladı, İbn Ayşe'nin önünde eğilerek onun vücudunu öpücüklerle gark etti. Sonra vecde gelerek sırtındaki esvapları yırttı, attı, onları musikişinasın üzerine yığı. Onun çırılçıplak kaldığını gören köleler hemen kendisine yeni esvaplar getirdiler. Nihayet Velîd, İbn Ayşe'ye bin dinar getirilmesi için emir verdi ve ayrıca hanendeye kendi binek katırını hediye etti.

“Katırımın eyerine otur ve git!” dedi. “Zira benim içime ılgın kömürünün ateşinden daha yakıcı bir kor düşürdün.”

Velîd devrinin en kabiliyetli şairlerinden biriydi; fakat yazdığı şiirlerde şaraptan, kadından başka bir mevzuu ele almazdı. Her şiiriyle kupalara doldurulan şarabın şırlıtısını, kupaları dolduran şarap gibi ruhları dolduran günahları terennüm ederdi.

Sefahatinden dolayı halk Velîd’den nefret ediyordu. Nihayet onun rezaletlerine daha fazla dayanamayarak isyan ettiler. Asilerin başında Velîd’in kendi amcası Yezîd vardı. Velîd isyan neticesinde ele geçirilip öldürüldü. Baş kesilip Yezîd’e getirildiği zaman, Yezîd onun bir mızrağın ucuna geçirilmesi için emir verdi.

Velîd’in kendi kardeşi onun mızrak ucuna geçirilmiş kesik başını gördüğü zaman, “Şunu alıp uzaklaştırın! Gözüm görmesin!” diye haykırdı. “Bu başın sahibi sarhoşun biriydi. Neredeyse onun tahrikleriyle ben bile Şeytan’a uyacaktım.”

Yezîd bir defasında, “Ey Ümeyye oğulları, musikiye dikkat edin,” diye ihtar etti. “Zira musiki tevazuu azaltıp şehveti artırır; veludiyeti köreltir. Musiki hakikatte tıpkı şarap gibidir. Sert şarap insan üzerinde nasıl bir tesir yaparsa musiki de aynı tesiri yapar. Muhakkak surette ona ihtiyacınız varsa, o zaman hiç olmazsa musiki dinlerken kadınlarınızı yanınızdan uzak tutun. Zira musiki insanları kolayca baştan çıkarır.”

Ümeyyelerin Yıkılışı

Kendisine Eşek lakabı verilen Mervan Ümeyye soyundan olup da Hilafet makamına geçen son şahıs oldu. Mervan Eşek lakabının takılmasına kendisine karşı isyan edenlerle savaşmak hususunda gösterdiği inat sebep olmuştu. Mervan asilerle savaşmaktan hiç yılmaz, onların peşinde günlerce, aylarca yürür ve bin bir savaş güçlüğüne, meşakkate göğüs germesini bilirdi.

Bu sefer de Horasan ile doğu eyaletlerinde Siyah Gömlek-liler ayaklanmış ve isyan hareketi İran’daki Cebel eyaletine ve

güneyde Irak'a doğru yayılma temayülleri göstermeye başlamıştı. Hemen hemen her tarafta asiler seslerini yükseltmeye, başkaldırmaya başlamışlardı.

Bu isyan hareketleri içinde Ebû Müslim'in mücadelesine ait hikâyeden daha güzeli yoktur. Basit bir köylü çocuğuna Cenâb-ı Hak öylesine bir kudret bahsetmişti ki, Ebû Müslim o kuvvete hakim olmasını ve o güne kadar İslam tarihinde tecrübe edilmiş en büyük harekâtlardan birinde muvaffakiyetle kullanmasını bilmişti. Bazıları Kûfe havalisinde bir köyde doğmuş olduğunu söylemelerine rağmen, Ebû Müslim'in ailesi ve doğduğu yer hakkında kati malumata sahip bulunmuyoruz. Önceleri vekilharçlık yapan Ebû Müslim bilahare terfih ettirildi ve yolunu kaderin eline bırakarak Abbâsî İmamı Muhammed'in etrafında toplananlara katıldı; İmamı Muhammed'den sonra da onun oğlu İmamı İbrâhim'in safında savaştı. İbrâhim, Ebû Müslim'i Horasan'daki taraftarlarının yanına gönderdi ve taraftarlarına Ebû Müslim'e itaat etmeleri ve onun emrettiği yahut karar verdiği şeyleri yerine getirmelerini bildirdi. Ebû Müslim bir kere Horasan'a yerleşip orada kendisine mevki yaptıktan sonra siyah rengi kendisine renk olarak seçti: Esvapları, sancakları ve bayrakları hep siyah renkti. Ebû Müslim'in taraftarlarının cenk narası ve parolası da, "Ya Muhammed, Ya Allah'ın yardımcıları!" idi. Ebû Müslim her gün biraz daha taraftar topladığı, her gün biraz daha kuvvetlendiği halde, Mervan'ın Kûfe'deki Valisinin durumu her gün biraz daha zayıflıyordu. Ebû Müslim bin türlü kurnazlığa, bin türlü çareye baş vurarak Kûfe'deki Arap birlikleri içinde bulunan şimal kabileleri mensubu cengâverlerle cenup kabileleri mensubu cengâverlerin arasındaki eski anlaşmazlık ve kinleri körüklemeye muvaffak oldu. Vali Nâsır, Halife Mervan'a tekrar tekrar haber göndererek Abbâsîlerin ve taraftarlarının her gün biraz daha kuvvetlendiklerini bildirdi, Halifeyi defalarca ikaza çalıştı. Halifenin cevap vermemesi, daha doğrusu vaziyete karşı gerektiği şekilde bir aksülamel göstermemesi üzerine nihayet Ümeyyelerin uykuya

dalıp dalmadıklarını soran şiirler yazıp Halifeye göndermeye başladı.

Fakat Nâsır'ın vaziyete bir an evvel müdahale etmek gerektiğini bildiren mektup eline geldiği zaman Mervan Iraklı ve diğer Mu'tezilelere karşı savaşmakla ve Tiberya, Ürdün ve Suriye'deki asileri tenkile çalışmakla meşguldü. Mervan dört bir tarafta savaşır dururken Nâsır'ın imdadına nasıl yetişebileceğini bilmiyordu. Bu sebeple onun mektubuna şöyle bir cevap vermekle iktifa etti: *"Hadise yerinde olan şahıs orada olmayan şahsın göremediğini görür; çibanıdeş, yarayı kes."*

Nâsır artık Halifeden gelecek yardıma güvenemeyeceğini anlayınca, Irak Valisi'ne bir mektup yazarak ondan yardım istedi. Fakat Irak Valisi harıl harıl kendi topraklarında asilerle savaştığı için Nâsır'ın mektubuna cevap bile vermedi.

İşte o zaman Ebû Müslim Merv yakınında bulunan bir köyde Siyah Sancağı resmen kaldırdı. Siyah Sancağın üzerinde şu ibare vardı: *"Zulüm gördükleri için savaşanlar bizim kardeşlerimizdir. Onları koruyacağız."*

Ebû Müslim harekete geçince her taraftan ona iltihaklar başladı. Herat'tan, Merv'den, Nişapur'dan, Belh'den, Tuharistan'dan ve Keş'ten binlerce insan Siyah Sancağın altına koştu. Gelenlerin hepsi de siyahlar giyinmiş ve ellerinde uçları karartılmış müşrik sopaları vardı. Bir kısmı atlı, bir kısmı yaya veya eşek sırtında geliyorlardı. Merkep sırtında gelenler, merkeplerini sürerken, "Haydi, Mervan," diyerek sürüyorlardı. Halifenin lakabı olan Eşek kelimesinden kinaye bütün köylüler merkeplerine Mervan'ın ismini vermişlerdi.

Ebû Müslim'in kuvvetleriyle Nâsır'ın kuvvetleri arasında ufak tefek mübarezeler ve adamakıllı büyük savaşlar cereyan etmeye başlamıştı; her mübareze ve cenkten Siyah Gömlekli-ler muzaffer çıkıyorlardı.

Nâsır perişan ve takviye kuvveti alamaz bir hale gelince, Horasan'dan Rey'e, oradan da Sava'ya çekildi ve hayal kırıngınlığına uğramış bir halde Sava'da öldü. Bunun üzerine Siyah Gömlekli-ler cenuba, Irak içlerine doğru indiler.

Nâsır Rey şehrine doğru ricat ederken Halifeye bir mektup yazarak Horasan'ı terk ettiğini bildirmiş ve mektubunun sonuna ilave ettiği bir şiirle salhaneye getirilip bırakılmış bir öküzden farkları kalmadığını ve yırtık çadırı tamir etmeye çalışırken çadırdaki yırtığın büyüdüğünü gayet veciz bir şekilde ifade etmişti.

Halife Nâsır'ın o mektubunu okuduğu sırada, şehirlerarası yol üzerinde bekleyen devriyelerden biri Halifenin huzuruna bir kurye çıkardı. Devriye, Ebû Müslim tarafından Humeyme'deki Abbâsî İmamı Muhammed'e gönderilen kuryeyi yolda yakalamıştı. Mervan adamın taşıdığı mektubu okudu ve derhal Humeyme'ye gidip İbrâhim'i tevkif etmesi için Belka Valisi'ne talimat vermek üzere Şam Valisi'ne gerekli emirleri gönderdi.

İbrâhim tevkif edildikten sonra, Mervan onun Harran'daki hapishaneye atılmasını emretti. İbrâhim'le beraber Hâşimî ailesinden daha birçok şahsı ve kendisine karşı cephe aldıklarından şüphe ettiği Ümeyye ailesine mensup iki yeğenini de İbrâhim'le birlikte zindana tıktırttı.

İşte o sırada İbrâhim ve diğerleriyle zindana tıkılan mahkûmlardan biri ondan sonra olup bitenleri şöyle anlatıyor: Mervan'ın azatlı köleleriyle zindan nöbetçilerinden müteşekkil bir kafilе Harran'da hep birlikte kapatıldığımız zindana hücum ettiler ve doğruca İbrâhim'le Halifenin Ümeyye sülalesine mensup iki yeğeninin kapatıldığı hücreye gittiler. Hücreye girdikten sonra içerde bir müddet kaldılar, dışarı çıktıkları zaman da hücre kapısına kocaman bir kilit vurdular. Ertesi gün civar hücrelerde bulunan mahkûmlar toplanıp İbrâhim'le iki Ümeyye'nin kapatıldığı hücrenin kapısını kırıp içeri girdik. Hücreye girdiğimiz anda İbrâhim'in feci bir şekilde öldürülmüş olduğunu gördük; fakat Halifenin yeğenleri ile birlikte oraya tıkılan iki iç oğlanı İbrâhim'in cesedinin yanı başında yarı ölü bir halde yatıyorlardı. Bizi tanıyınca sorduğumuz suallere bin güçlүkle cevap verdiler. Bize söyledikleri sözler şunlardan ibaretti, "Hücreye girenler yeğenlerin yüzlerine bi-

rer yastık koyup yastıkların üzerine oturdular; yeğenler bir müddet çırpındılar, fakat sonra çırpınmaz oldular. İbrâhim'in başını ise getirdikleri bir çuvalın içine soktular. Çuvalın içinde çamur vardı. O da başı çamur içine sokulduktan sonra bir müddet debelendi, fakat sonra o da debelenmez oldu.

İbrâhim'in kardeşleriyle yakın hısımları Humeyme'den kaçıp Kûfe'ye sığınmaya muvaffak oldular.

İbrâhim'in amcası İsâ bir müddet sonra, "Memleketimizden on dört kişi ayrıldık," diye anlattı. "Azmimizin sağlamlığı ve kalplerimizdeki metanetle yıllardır aradığımız şeyi aramaya yine devam ettik."

Siyah Gömleklilerden biri olan Tuşlu Ebû Humeyd ordunun önünden Kûfe'ye geldi. Sonra Kûfe'de Süpürgeçiler Pazarı'nda tanıdığı Sabik adında birine rastladı ve ondan İmamı İbrâhim hakkında haber sordu.

Sabik, "Mervan Muhammed'i öldürttü," dedi.

Ebû Humeyd, "Peki, imamet makamına şimdi varis kim?" diye sordu.

"İmamı Muhammed'in kardeşi Ebû Abbas."

"Peki, Ebû Abbas nerede?"

"Senin gibi o da burada, Kûfe'de. Kardeşleriyle amcaları ve sülaleden bazıları da burada."

"Buraya ne zaman geldiler?"

"İki ay kadar oluyor."

Ebû Humeyd, "Öyleyse beni bugün onların olduğu yere götür," dedi.

Sabik, "Olmaz," diye cevap verdi. "Yarın benimle burada buluşursan götürürüm."

Bunun üzerine Ebû Humeyd alalecele Kûfe'nin biraz uzağında bulunan Siyah Gömleklilerin karargâhına döndü ve aldığı haberi Horasanlı birliklerin kumandanlarından bazılarına bildirdi. Ertesi gün Siyah Gömleklilerin ileri gelen kumandanları Ebû Abbas'ın Kûfe'de hısımlarıyla birlikte gizlendiği eve götürüldüler. Kumandanlar orada Ebû Abbas'ı Halife ilan ederek ona biat yemini ettiler. Sonra Siyah Göm-

leklilerin ordusu şehre girdi. Şehirde ordunun safları yeniden tanzim olundu. Süvari birlikleri önde, Ebû Abbas ile yakınları atların sırtlarına binmiş olarak merasimle Valinin sarayına yürüdüler.

Cuma günü, Ebû Abbas sarayın yanındaki Büyük Camii'ye girdi. Emeviler gibi kürsüye oturmayıp halka ayakta vaazda bulundu. O zaman, cemaat, "Resûl-i Ekrem'in âdetlerini ihya ettin, ey Resûlullah'ın yeğeni," diye bağırıştılar.

Ebû Abbas Allah'ın adını överek başladığı vaazı esnasında *Kur'an-ı Kerim*'de hısım akrabaya yakınlık ve muhabbet gösterilmesi hakkındaki ayetleri tekrar etti ve bu münasebetle Abbâsiler lehinde uzun uzadıya konuştu. Sonra Emevîlerden intikam almak için harekete geçmiş olduğunu söyleyerek halkı intikama ve Emevîlerin yolundan yürüyenlerin kanlarını dökmeye davet etti.

Ateşin bir vaazdan sonra Ebû Abbas ile amcası Dâvûd camiden çıktılar ve atlarına binerek Siyah Gömleklilerin karar-gâhına döndüler.

Ebû Abbas vaazıyla Kûfe halkını ateşlemiş, onları galeyana getirmişti.

Halife Mervan ise bu sırada ordusuyla birlikte Küçük Zap Nehri kıyılarında konaklamış bulunuyordu. Halife nehir üzerine bir köprü inşa ettirmişti. Halife konaklayadursun, Ebû Abbas'ın amcası Abdullah emri altındaki Horasan ordusuyla birlikte Mervan'ın kuvvetlerinin üzerine yürüdü.

Abdullah, cenk günü Siyah Gömleklilere her zamanki muharebe nizamını vermişti. Önde Baktîri develerine binmiş süvariler tarafından taşınan Siyah Sancakların bulunduğu görülüyordu.

Mervan karşı tarafa baktığı zaman yanındakilere döndü, "Şuraya, develerin sırtındaki sancaktarların taşıdığı şu siyah sancaklara bakın!" diye bağırdı. "Tıpkı siyah bulutlar gibi."

Tam Mervan bu sözleri söylediği sırada az ilerdeki fundalıkların üzerinden kalkan kesif bir karga sürüsü gökte yükselerek en öndeki Siyah Sancağın etrafında dolaştılar. Öyle ki bir an geldi, sancak kargalardan ayrılmaz oldu. Mervan kar-

gaların siyah rengi ile sancakların siyah renklerinin birbirlerinden ayrılmaz olduklarını görünce derhal bunda bir şeamet sezdi.

“Siyah renkler birbirine karıştı. Görüyor musunuz?” diye bağırdı. “Kargalar da tıpkı siyah bulutlara benziyor.”

Çok geçmeden iki ordu savaşa tutuştu. Mervan’ın kuvvetleri bozguna uğradı. Adamlarından pek çoğu cenk esnasında katledildi ve kaçarlarken nehrin sularında boğuldu. O gün Emevî soyundan üç yüz kişi Zap Nehri sularında can verdi. Mervan kendisi Musul’a kaçtı; fakat onun şehre yaklaştığını gören Musullular Mervan içeri giremesin diye şehrin kapılarını kapadılar ve surların üzerlerine Siyah Sancağı çektiler. Bunun üzerine Mervan Fırat’ı geçerek Ürdün topraklarına girdi. Abdullah bir taraftan Şam’ı muhasara eder ve şehri zapt edip halkının büyük kısmını kılıçtan geçirirken, Mervan soluğu Mısır’da aldı. Mısır’da Basir’de konakladığı sırada Siyah Gömleklilerden bir süvari birliği Mervan’a yetişti. Davul sesleri, “Allahü Ekber! İbrâhim’in intikamı alınacak!” sedaları arasında geceleyin Mervan’ın karargâhına baskın yaptılar. O gece Mervan’ın ne şekilde katledilmiş olduğunu kati olarak bilmiyoruz. Fakat onu öldüren şahsın Amir İbn İsmail adında biri olduğu söylenmektedir. Amir İbn İsmail bilahare Mervan’ın kızlarıyla zevcelerinin ve yakın kadın akrabalarının sığınmış oldukları bir kiliseye zorla girmeye çalışırken, Mervan’ın hadım ayalarından biri, elinde pala, onun yolunu kesti. Fakat Siyah Gömlekliler yalın kılıç köleye baskın çıktılar ve palasını elinden aldıktan sonra onu sorguya çektiler.

Harem ağası, “Mervan, kendisi öldürüldüğü takdirde kızlarıyla karılarının boyunlarını vurmam için bana emir vermişti,” dedi. “Fakat bana kıymayın, hayatımı bağışlayın; zira Allah şahidim olsun, bana kıyacak olursanız Resûl-i Ekrem’e ait hatıraların hepsi kaybolacak.”

Siyah Gömlekliler, “Ne demek istiyorsun. Daha açık konuş,” dediler.

Köle, “Yalan söylüyorsam beni öldürün,” diye cevap verdi. “Gelin, beni takip edin, göreceksiniz.”

Sonra Siyah Gömleklilerin önlerine düşerek onları köyün dışında kumluk bir yere götürdü. Onlara bir yeri işaret ederek, "şurasını kazıp arayın," dedi. Siyah Gömlekliler gösterilen yeri kazdılar. Resûl-i Ekrem'in çizgili maşlahı, mühür yüzüğü ve vaaz verirken elinde tutup dayandığı اساسını kazdıkları yerde gömülü buldular. Mervan, Abbâsilerin ellerine düşmesine mâni olmak için onları oraya g md rtm şt . Amir, Resûl-i Ekrem'e ait bu mübarek eşyaları Abdullah'a gönderdi; Abdullah da onları Eb  Abbas'a yolladı. Bu şekilde o mübarek hatıralar Abbâsî Halifelerinin birinden diğeriine geçerek nesillerden nesillere yadig r kaldı.

Abbâsilerin zafere ulaştıkları günlerde, evvelce Mervan'a k topl k ve akıl hocal ğı yapmış bulunan Eb  Ceyda, Eb  Abbas'a iltihak etmiş ve onun en yakın dostlarıyla sırdaşlarından biri olmuş bulunuyordu. Mervan'ın kesik başı Humeyme'deki eski evde Eb  Abbas'ın avuçları içine konulduğı sırada Eb  Ceyda da Eb  Abbas'ın yanında bulunuyordu.

Eb  Abbas, kesik başı alınca etrafına bakınarak, "  inizde bu başın sahibini tanıyan var mı?" diye sordu.

Bundan sonrasını Eb  Ceyda'nın ağızından dinleyeceğız:

"Ben kalkıp Eb  Abbas'a hitaben konuştum; başı tanım ş olduğumu kendisine söyledim. 'Bu, d ne kadar Halifemiz olan Eb  Abd lmelik Mervan bin Muhammed'in başıdır,' dedim. 'Allah taksiratını affetsin.'

Bu sözlerim üzerine huzurda bulunanların hepsi kaşlarını çatarak haşın bakışlarla bana baktılar. Fakat Eb  Abbas hiç istifini bozmadan bana şu suali sordu, 'Mervan kaç senesinde doğmuştu?'

'Hicretin yetmiş altıncı yılında,' dedim.

O zaman Eb  Abbas'ın yüzünün ifadesi birdenbire değışti, sertleşti; ayağı kalktı, huzurdakiler de dağılıp  ıktılar. Eb  Abbas'ın evinden ayrılıp kendi evime giderken yolda derin endişeler içinde işlemiş olduğum hatanın büyüklüğünü düşündüm. İşlemiş olduğum hatanın affolunacağını katiyen sanmıyordum. Eb  Abbas'ın huzurunda söylediğim sözleri

hiçbir şekilde affetmeyeceğini, hiçbir zaman unutmayacağını biliyordum.

Bunun için o günün geri kalan kısmını son hazırlıklarımı yaparak ve vasiyetnamemi yazarak geçirdim. Ortalık kararınca abdest alıp namaz kılmak için camiye gittim; zira Ebû Abbas benim işimi bitirmeye karar verdiyse cellatlarını muhakkak evime geceleyin gönderecekti. Camiden döndükten sonra ertesi sabah şafak sökene kadar gözümü kırpmadan evimde oturdum, cellatları bekledim; gün ağardığı zaman katırıma bindim ve gidecek birini bulmak için bütün yakın ve uzak ahabplarımın isimlerini birer birer zihnimden geçirdim. Dostlarımın arasında azatlı kölelerden Süleyman'dan başka güvenilecek birini bilmiyordum. Bunun üzerine nihayet onu arayıp buldum.

'Emîrû'l-mü'minîn dün benim hakkımda bir şey söylediler mi?' diye sordum.

Süleyman, 'Evet,' diye cevap verdi, 'Senden bahsedildi. Emîrû'l-mü'minîn bunun üzerine: 'Ebû Ceyda hemşiremizin oğludur. Eski efendisine bu derece bağlılık gösterdiğine göre bizlere karşı minnettarlığı çok daha derin, çok daha samimi olacaktır,' dedi.'

Bu sözleri duyunca Süleyman'a teşekkür ederek onun yanından ayrıldım. Her zamanki gibi tekrar Ebû Abbas'ın huzuruna çıktığım zaman, Ebû Abbas bana hiç de kötü muamele etmedi; mutadî üzere gayet müşfik davrandı."

Kabirler Açılıyor

Taîli Ömer bin Hânî anlatıyor:

Ali'nin oğlu Abdullah ile birlikte Ebû Abbas'ın zamanında Emevîlerin mezarlarını altüst etmeye gittik. Önce Hişâm'ın mezarını kazıp hâlâ dağılıp çürümemiş olan cesedini mezar-dan çıkardık. Hişâm'ın yalnız burnu düşmüştü. Abdullah cese-de kırbacıyla seksen darbe vurdu; sonra cesedi yaktık.

Halife Süleyman'ın Dabik'teki mezarını açtığımız zaman mezardan cesetten geriye kalmış sadece bir amudu fıkârî ile

kaburga kemikleri ve bir kafatası çıktı. Fakat onun kemiklerini de yaktık. Kinnesrin ve Rusafa'da gömülü bütün Emevîlerin cesetlerini mezarlarından çıkarıp yaktık.

Şam'a gidip de Velîd bin Abdülmelik'in mezarını açtığımız zaman mezarın içinde en ufak bir kemik parçası dahi bulamadık. Abdülmelik'in mezarından ise sadece Halifenin kafatası çıktı.

Sonra Muâviye'nin oğlu Yezîd'in mezarını açtık. Mezarın içinde bir tek kemik ile mezarın dibinde kül gibi bir avuç siyah toprak bulduk.

Bütün mezarları sırayla açtık ve içlerinden çıkan bütün kemik ve ceset parçalarını yaktık.

İLK ABBÂSÎ HALİFELERİ VE BAĞDAT'IN KURULUŞU

Ebû Abbas, "İktidar zayıfladıkça hırs artar," derdi.

Abbâsiler hile, desise ve entrikalara çok düşkün bir soydular; bu sülalenin bilhassa son yıllarında entrika ve dalavere kudret ve kuvvetten daha büyük bir rol oynadı. Abbâsilerin son devirlerinde yaşayan halifeler İslamiyet'in ilk devirlerinde görülen cesaret ve cüretkârlıklardan mahrumdular. Hemen her şeyde daima hile ve karanlık oyunları tatbika kalkıştılar.

Bununla beraber, Abbâsî sülalesinin hadsiz hesapsız müspet taraflarını da zikretmeden geçemeyiz: Bir defa Abbâsiler her şeyden evvel son derece cömert ve alicenap kimselerdi. Onların zamanında ilim adamlarına çok değer verildi ve ilim eserleri geniş çapta alıcı bulmaya başladı; sanatkârlar eserleri için çok yüksek fiyatlarla alıcılar bulmaya başladılar. Abbâsilerin devrinde dinî itikatlara ve dinin icaplarına büyük dikkat gösterildi; hayır işleri için kurulan müesseseler sayılamayacak kadar arttı ve bütün dünya ile birlikte İslam âlemi de zenginleşti. Abbâsiler devrinde İslamiyet'in mukaddes yerleri ve abideleri itinayla bakıldı ve sınırlar cesur İslam muharipleri tarafından kahramanca müdafaa edildi. Bütün bu müspet hareketler ancak Abbasilerin iktidarının son devirlerine doğru zail olmaya başladı; son devirlerde hemen her hususta şiddet ve tedhiş hareketlerine başvurulmaya başlandı; iş başına gelen halifeler aciz ve kudretsizdi; bu yüzden imparatorluğun idaresi Abbâsilerin ellerinden çıktı.

Abbâsî halifeleri içinde köle olmayan, yani hür analardan doğmuş sadece üç halife vardı. Bunlar da Ebû Abbas, Mehdi ve Emin'di. Geri kalan bütün Abbâsî Halifeleri Berberî, Fârisî, Habeşî, İslâv, Türk ve Ermeni asıldan gelme köle kadınların çocuklarıydı.

İslamiyet'in birliği Abbâsîlerin idaresi altında dağıldı. Resmî kayıtlardaki Arap isimleri yavaş yavaş silinip ortadan kalkmaya başladı. Devlet makamlarına Türkler geldi. Onların ardından şimalî İran'da kâin Deylemiler Abbâsîlerin arasına karışarak mühim makamları ellerine geçirdiler, kudret ve nüfuz sahibi oldular. Onların ardından yine mühim makamlara gelen başka Türk aslından kimseler muazzam bir imparatorluğun hâkimleri oldular. Sonunda İslam İmparatorluğu teşkil eden topraklar bölünmeye başladı; parçalanan her yerde iş başına birer zalim geçti; bunlar halka eziyet ederek birer tiran gibi hükmetmeye başladılar.

Ebû Abbas hilafetinin ilk yıllarında saray erkânına ve yakınlarına sık sık görünür, alçakgönüllülük gösterirdi; fakat bir, iki sene sonra o da kabul salonlarında kendisini yakından gizlemeye ve eski İran İmparatorları gibi herkesi bir perde arkasına çekilerek oradan dinlemeye başladı.

Ali'nin soyundan olan Abdullah adında bir zat Ebû Abbas'ın sarayına gelmişti. Abdullah, Ebû Abbas'ın huzurunda şöyle bir vakaya şahit oldu: Hâşimîler, onların yakınlarından ve saray erkânından müteşekkil büyük bir kalabalık huzurunda Ali'nin torunlarından Alid, elinde bir *Kur'an-ı Kerim*, Halife Ebû Abbas'a hitaben şöyle haykırdı, "Cenâb-ı Hak bu kitabıyla bize hakkımızı nasıl verdiyse, sen de bize ait olanları öylece bize ver, Ya Emîrü'l-mü'minin!"

Ebû Abbas, "Senin büyük deden Ali benden daha iyi ve daha adil bir insandı," diye cevap verdi. "Aynı zamanda Halifeydi de. Ali, dedelerin olan Hasan ile Hüseyin'e bazı şeyler verdi; benim de sana ona mümasil bir şeyler vermem münaşip olurdu. Sana bugüne kadar hakkın olan miktarı verdiğem alacağını almışsın demektir. Hak ettiğinden de fazlasını zaten

vermişsem, o zaman bu hareketin benim yaptığım iyiliklere karşı yakışır bir mukabele tarzı değildir.”

Alid, bunun üzerine, bir tek kelime söylemeden saraydan çıkıp gitti.

Vezir

Vezir unvanını alan ilk şahıs Ebû Selâme Hafs'dı. Vezir, Halife ile onun tebaası arasında arabuluculuk vazifesi gören bir şahıstı. Bu yüzden vereceği karar ve takınacağı tavırların hem halkı ve hem de hükümdarı memnun etmesi için karakterinin bir cephesinin hükümdarın karakterine, diğer cephesinin de halkın karakterine uygun olması lazımdı.

Abbâsîlerin devrinden evvel vezirlerin vazife ve salahiyetleri kati surette tespit edilmiş değildi. Daha evvelki devirlerde vezirler yerine her halifenin etrafında saray erkânına mensup bir takım kimseler ve Halifenin yakın dostları bulunurdu; herhangi bir buhran halinde, Halife, etrafını çeviren bu şahısların en akil ve en kurnaz olanlarına akıl danıştırdı. Böyle zamanlarda Halifenin danıştığı bu şahısların her biri aşağı yukarı bir vezir vazifesi görürdü.

Fakat Abbâsîler iktidara gelince, vezirlik makamı tanzim olundu. O güne kadar kendisine Halifenin kâtibi veya akıl hocası adı verilen şahsa vezir diye hitap edilmeye başlandı.

Bağdat'ın Kurucusu Mansûr

Annesi bir Berberî cariyesi olan Mansûr ağabeyi olan Ebû Abbas'ın vasiyeti üzerine hilafet makamına geldi. Bütün Abbâsî halifeleri içinde en cesur ve en temkinlisi, en adil ve en mağruru Mansûr'du. Mansûr devlet parasını mümkün olduğu kadar tasarruf ederek para biriktirmeye çalıştı; zamanını boşu boşuna geçirmekten son derece nefret ederdi. Mansûr son derece kültürlü, bilgili bir insandı. İlmî ve edebî meselelerde mütalaaları devrin âlimleri tarafından bile hürmetle dinlenirdi.

Şeraite uygun hareket etmek hususunda titizdi.

Halk para toplamaya meraklı olduğu için ona metelik dűş-künü manasına gelen bir lakap takmıştı.

Mansûr'un hilafet makamına geçer geçmez yaptığı ilk işler-den biri müfrit Abbâsî taraftarı olan ve Abbâsî sülalesinin ha-kiki kurucusu Ebû Müslim'i Horasânî'yi öldürtmesi oldu. Evve-la Ebû Müslim'e bir mektup gönderdi. O mektupta, "Seninle bu mektuba yazamayacağım bazı meseleleri görüşmek istiyorum. Buraya, yanıma gel, seni fazla alıkoymayacağım," diye yazdı.

Halife ilk buluşmada, Ebû Müslim'i gayet mültefit bir edayla huzuruna kabul etti. Kendisine hüsnükabul gösterdi. Sonra tahsis edilen çadıra çekilmesi için Ebû Müslim'e izin verdi. Ebû Müslim defalarca Halifenin huzuruna atının sır-tında geldi. Nihayet bir gün yine Halifenin huzuruna çıkmak için geldiği zaman Halifenin namaz kılmak için abdest almak-la meşgul bulunduğunu söyleyerek kendisini dışarda bekleme salonunda beklettiler.

Mansûr muhafız alayının kumandanı ile yine muhafız ala-yı mensuplarından bazı şahıslara Ebû Müslim kabul salonu-na girdiği zaman oturacağı perdenin arkasına mevzi almaları emrini vermişti. Halifenin talimatına göre, kendisinin konuş-tuğunu duydukları müddetçe perde arkasına gizlenenler ken-dilerini göstermeyeceklerdi; fakat ellerini çırpıtığı anda içeri koşup kılıçlarını Ebû Müslim'in başına, omuzlarına, kalçala-rına, velhasıl neresine gelirse oraya indirerek öldüreceklerdi.

Halife muhafızlarına gerekli talimatı verdikten sonra ye-rini aldı. Sonra Ebû Müslim de kabul salonuna alındı. Ebû Müslim içeri girip Halifeyi selamladı. Mansûr onun selamına mukabele ederek oturması için yer gösterdi, onunla bir müd-det dereden tepeden konuştu; fakat nihayet falan veya filan hareketinden dolayı açıkça Ebû Müslim'i tenkit etmeye, hare-ketlerini hoş görmediğini söylemeye başladı.

Ebû Müslim, "Abbâsiler için bütün yaptıklarımın sonra bana karşı böyle bir lisan kullanamazsınız," diye mukabele etti.

Mansûr, birden gazaba gelerek, "Fahişe çocuğu!" diye ba-ğırdı. "Sen giriştiğın işlerde muvaffak olduysan bu sülalemi-

zin talihinin parlaklığından ve kaderin bize bu makamı layık görmesinden ötürüdür. Senin yaptıklarını siyahi bir köle kız da yapardı. Gönderdiğin mektuplarda ismini bizim ismimizden evvel yazan sen değil misin? Evlenmek için yengemizi isteyecek kadar cüret ve küstahlık, gösteren sen değil misin? Hatta dedemiz Abbas'ın soyundan geldiğini bile iddia edecek kadar ileri gitmedin mi? Küstah adam. Layık olduğun makamdan çok daha yukarıya yükseldin. Bulunduğum makama layık değilsin!"

Bunun üzerine muhafızlar içeri dalarak Ebû Müslim'in üzerine üşüştüler. Ebû Müslim'e ilk darbeyi muhafızların kumandanı indirdi, fakat kılıcının darbesi Ebû Müslim'in kılıcının kınına çarparak sekti, Ebû Müslim'i ancak hafifçe yaralamaya muvaffak oldu. Muhafızlardan başka biri bir kılıç darbesiyle Ebû Müslim'in bacağına uçurdu; sonra bütün muhafızlar Ebû Müslim'in üzerine birlikte üşüşerek onu iki dakika içinde pare pare ettiler. Muhafızlar Ebû Müslim'i kılıçlarıyla paralarken, Mansûr hep, "Bırakın onu! Allah hepinizin cezasını versin! Bırakın onu!" diye bağırdı durdu, muhafızlarına işaret vermek için ellerini çırpı.

Sonra muhafızlar cesedi bir halının içine sardılar. Tam o sırada Mansûr'un en gözde kumandanlarından Ca'fer bin Hanzale içeri girdi. Halife ona, "Ebû Müslim hakkındaki kanaatin nedir?" diye sual etti.

Ebû Müslim bunun üzerine hemen Halifenin eline sarıldı, onu öpmeye ve hareketleriyle herhangi bir kusur işlemişse affedilmesi için yalvarıp yakarmaya başladı.

Mansûr nihayet son sözünü söyledi, "Ben senin canını bağışlayacak olursam Allah benim canımı bağışlamaz!"

Ca'fer, "Onun başından bir tek kıl bile kopardıysan onu öldürmeli, öldürmeli, tekrar tekrar öldürmelisin," diye cevap verdi.

Mansûr, "Allah senin kararlarına isabet vermiş," dedi. "Şurada arka tarafında bulunan halının içinde ne var, görüyor musun?"

Ca'fer halıyı açıp içindeki cesede baktıktan sonra doğrulup Halifeye baktı, "Ya Emîrû'l-mü'minîn!" dedi. "Halifeliliğinizi bugünden başlamış olarak sayınız. Zira tam manasıyla ancak bugünden sonra hilafet edebilirsiniz."

Mansûr, "Haklısın," dedi. Sonra şu mısraı söyledi:

"Yolcu esasını attı elinden nihayet;

Yolun sonuna gelmişti. Dinlenmek için uzandı."

İspanya Fethediliyor

Hicretin 138'inci senesinde firari Emevî şehzadesi Abdurrahman İspanya'ya vardı ve orasını kendi namına fethetti. Mansûr tarafından İspanya'ya tayin olunmuş valilerin ve ileri gelen memurların başlarını kestirdi; kesik başların kullaklarına o başların kimlere ait olduklarını gösteren etiketler bağlattıktan sonra başları tuz ve kâfurı içinde muhafaza etti. Sonra onları Mansûr'un onlara verdiği salahiyetleri bildiren ferman ve siyah Valilik sancağıyla birlikte bir çuvala koydurdu. Çuvalı Afrika'da Keyruvan'a giden bir kervana teslim etti. Kervancılar onun talimatı üzerine çuvalı Keyruvan'da bir gece karanlıkta bir pazar yerinin ortasına bıraktılar.

Mansûr, bu hadiseyi işittiği zaman, "Böyle azılı bir hasımla benim arama denizi engel olarak koymuş bulunan Rabbime bin şükürler olsun!" diye bağırdı. Ertesi gün kabul salonunda büyük bir kalabalık toplandığı zaman, Halife, hazır bulunanlara hitaben, "Kureyş Atmacası unvanını kime yakıştırırsınız?" diye sordu.

"Hiç şüphe yok ki size, Ya Emîrû'l-mü'minîn!" diye cevap verdiler.

"Hayır, hepiniz yanıldınız. Asıl Kureyş Atmacası Abdurrahman'ın kendisidir. Zira Afrika ve Asya çöllerinde yapayalnız yıllarca dolaştıktan sonra kadere meydan okumaya cüret etti ve yanında bir avuç cihangirle bir denizi aşarak hiç bilmediği bir ülkeyi fethetti."

Abdurrahman ve onun kurduğu imparatorluk İspanya'da uzun yıllar payidar oldu.. İspanya ondan sonra tam üç yüz sene Müslümanların ellerinde kaldı.

Bağdat'ın Kuruluşu

Mansûr Irak'ta yeni bir payitaht kurma kararı vermişti. Bunun üzerine atına atlayarak Irak'ın her köşesini gezdi, yeni payitahtın kurulması için münasip bir yer aradı. Dicle kenarında kurulmuş Bağdat adında ufak bir köye geldiği zaman -ki orada Fırat Dicle'ye son derece yakın bir yerden geçiyorduyununda olanlar kendisine şu tavsiyede bulundular: "Payitahtımızı buraya inşa etmeyi münasip buluruz. Zira burası Buk, Kelveda, Katrabbul ve Bedurya zirai bölgelerinin ortasıdır. Payitahtınızı buraya inşa edecek olursanız her tarafınızda hurma bahçelikleri ve çok yakınınızda akar su bulunacak; dört zirai bölgenin herhangi birinde mahsul vaziyeti iyi olmaz veya geç kalırsa o zaman diğer bölgelerin birinden gerekli hububatı tedarik edebilirsiniz. Saniyen, Fırat Nehri vasıtasıyla getirilen her türlü erzak ve hububatı da Sarat Kanalı vasıtasıyla Dicle'ye geçirerek getirebilirsiniz. Mısır ve Suriye kervanları çöl yollarını takip ederek buraya gelecekler. Diğer taraftan denizden Fırat ve Dicle ağızlarına kadar getirilerek bu iki nehir vasıtasıyla daha yukarılara çıkarılan ve Çin'den gelen her türlü mamuller de önümüzden geçecek. Bizans ve Musul eyaletleri de mahsullerini yine bu iki nehir vasıtasıyla buradan geçirerek Basra'ya gönderiyorlar. Onların mahsulleri ile de yine bu nehirler vasıtasıyla temasımızı muhafaza edeceğiz. Sonra şehrimizi bu iki nehir arasına kuracak olursak hiçbir düşman bize hücumla kalkışmaya cesaret edemez. Meğer ki kalyonlar kullansın yahut nehirler üzerine köprü inşa etmeye kalkışsınlar."

O zaman, Mansûr, "Bu mevki askerî bir karargâh olarak da emsalsiz," dedi. Sonra planlarından dolayı Yuvarlak Şehir yahut Sulh Şehri adı verilen Bağdat şehrini o noktada inşa etti.

Fıkıh

İslamiyet'e ve onun tatbikatına ait tefsirlerde bulunmak önceleri sadece *hafız* adı verilen ve *Kur'an*'ı başından sonuna kadar mükemmelen ezberlemiş olan mahdut sayıda insana

mahsus bir haktı. Araplar ilk zamanlarda ümmiydiler; okuma yazma bilenlerin sayısı gayet az olduğu için bu yüzden *Kur'an*'ı okuyup ezberleyenlere bir unvan veriliyordu. Fakat Araplar *Kur'an-ı Kerim*'i tetkik ede ede ümmilikten kurtulmaya, okuma yazma bilenlerin sayısı artmaya başlayınca *Kur'an*'ın metnini tetkik ederek ondan mantıkî birtakım istihraçlarda bulunma ilmi de gelişmeye başladı. İşte bunun üzerine gerek nazari, gerek tatbikî bakımdan İslam Hukuku'nun temelleri atılmaya başlandı. Evvelce hafızların teşkil ettiği makamı yavaş yavaş hukukçular ve fıkıh üstatları işgal etmeye başladılar.

İslam hukukundaki belli başlı gelişmeler iki şekilde kendisini gösterdi: Kıyas-ı fukahâ ve icma-i ümmet yollarına baş vuranlar bilhassa Irak'ta yaşayan fıkıh üstatlarıydı. Buna mukabil hadislere daha fazla önem verenler ise Hicaz'da Mekke ve Medine şehirlerinde bulunan hocalardı. Hadislere Hicaz'daki hukukçular kadar sıkı bir bağla bağlı olmayan Iraklılar kıyas-ı fukahâ ve icma-i ümmet suretiyle İslam Hukuku'nun hudutlarını genişlettiler ve bu hususlarda birer mütehassıs oldular: Bu çeşit cereyanları mükemmelleştirerek bir mezhep şekline sokanların başında Ebû Hanîfe (Hanefî mezhebinin kurucusu) ile yakın taraftarları gelir. Hicaz'da bu cereyanların başı Medineli Mâlik bin Enes'ti. O da Mâlikî Mezhebi'ni kurdu; onun ardından Şâfiî (Şafii Mezhebi'nin kurucusu) geldi. Bazı hocalar bu mezheplerin her birinden muayyen bahisleri alıp karıştırarak tatbik etmeye kalkıştılar ki onlara da Zahirîler adı verildi. Zahirîler haklıyı haksızı ayırmak gerektiği zaman yalnız *Kur'an*'ın metniyle icma-i ümmet usulüne müracaat ediyorlardı.

Müslümanlar kitap kaleme almasını işte o sıralarda öğrendiler. Bu kitaplar hadisler, fıkıh ve *Kur'an* tefsirleri üzeri-neydi. İslamiyet'te yazılmış ilk kitabın muharriri olan Züreyc eserlerini Mekke'de, Mâlik Medine'de, Avzai Suriye'de, Râvi İbn Selâme ve diğerleri Basra'da, İbn Ebi Arva Yemen'de, Fevri de Kûfe'de yazıyorlardı. İbn İshak İslam cenklerinin tarihini,

Ebû Hanîfe de fıkıh ve kıyas-ı fukahâ nazariyeleri üzerine kitaplarını bu sırada yazdı. Aradan çok geçmeden İbn Hişâm da Hz. Peygamber'in ilk biyografisini yazdı.

Mansûr yabancı lisanlardan -Suriye ve Fârisi lisanlarından- yazılmış eserleri Arapçaya çevirten ilk Halife oldu. Bu eserlerin arasında Öklid'in hendeseye ait kitaplarıyla *Kelile ve Dimne*'nin kıssaları da vardı.

Kelile ve Dimne'nin mütercimi İbn Mukaffâ devrinin en bilgili zatlarından biriydi. İhtida etmişti, fakat buna rağmen din bahsinde serbest fikirli bir şahıs olduğundan şüpheleniliyordu. İbn Mukaffâ tercümelerinden başka ayrıca hükümdarlara gösterilmesi gereken itaate dair bir de eser kaleme almıştı. O kitabı üzerine Mansûr'un amcası İsâ bin Ali onu kendisine kâtip tayin etti.

Mansûr'un amcalarından bir diğeri, Abdullah, Mansûr'a karşı isyan etti; fakat Mansûr isyanı bastırdı ve Abdullah bunun üzerine biraderi İsâ'nın evine giderek onun evinde saklandı. İsâ Halifenin huzuruna çıkarak amcasını affetmesi için ricada bulundu, bunun üzerine Mansûr amcasını affetmeye razı oldu. O zaman İsâ, Halifenin gururunu okşayacak ve onu kati surette bağlayacak bir af emri yazdırmaya karar verdi ve o af emrinin yazılması işini de İbn Mukaffâ'ya tevdi etti. İbn Mukaffâ af emrinin içine şu şartı sıkıştırdı:

"Emîrü'l-mü'minîn bir gün gelip amcası Abdullah ile münasebetlerini kesecek olursa bütün karıları boş düşecek, İslamiyet uğrunda yapılacak cenklerde kullanılmak üzere atlarına el konulacak, köleleri azat edilecek ve Müslümanların ona ettikleri biat yeminleri de artık muteber olmayacaktır."

* * *

Mansûr bu af emrini imzalamadan evvel okuduğu zaman onu kimin hazırlamış olduğunu sordu. Emrin amcasının kâtiibi İbn Mukaffâ tarafından kaleme alınmış olduğunu kendisine bildirdiler.

"Kin ve intikam hislerinden korkmalı," derler. İbn Mukaffâ bu sözleri tercüme ettiği *Kelile ve Dimne* kitabına yazmıştı;

fakat bir Hükümdarın kini bütün kinlerden daha korkunçtur, zira Hükümdar için intikam bir vicdan meselesidir.

İbn Mukaffâ vaktiyle hicivler yazarak hayatını kazandığı bir sırada Basra Valisi'ni kızdırmış, incitmişti. Vali son derece büyük burunlu olduğu için, İbn Mukaffâ onu ne zaman, nereden görse, burnunu ima ederek, "İkiniz de nasılsınız?" diye sordu. Bir defasında Vali, İbn Mukaffâ'nın tercüme ettiği *Kelile ve Dimne*'nin kitabından bir faslı anlatırken:

"Ben susmak için önüme çıkan hiçbir fırsatı kaçırmamışımdır," demişti.

İbn Mukaffâ bunun üzerine birden atılmış ve, "Çenenizi tutmanız size son derece yakışıyor, Asaletmeab," diye cevap vermişti.

Basra Valisi bu acı şakaları yüzünden İbn Mukaffâ müthiş kin besliyordu. Halife de amcasının hayatının bağışlanması için kaleme aldığı af emrindeki şartların ağırlığı yüzünden İbn Mukaffâ'ya adamakıllı içerlemişti. Derhal Basra Valisi'ne bir mektup göndererek İbn Mukaffâ'yı idam edebileceğini bildirdi. Basra Valisi mektubu okur okumaz İbn Mukaffâ'yı hemen huzuruna getirtti ve kendisiyle alay etmiş olduğu için idam edileceğini ona bildirdi.

O zaman, İbn Mukaffâ, "Asaletmeab, Allah rızası için hayatımı bağışlayın," diye yalvardı.

Vali, "Senin hayatını bağışlarsam anama tecavüz etsinler!" diye bağırды. "Seni öyle işkence ile öldürteceğim ki herkese ibret olacak."

Hemen büyük fırınlardan birinde çok büyük bir ateş yakılması emrini verdi. İbn Mukaffâ'nın uzuvlarını kendi gözü önünde birer birer kestirerek o fırının içine attırdı. Nihayet kolsuz ve bacaksız vücudu da fırın içine attırarak fırının kapğını kapattı.

Kapak kapandıktan sonra, "Sana böyle işkence etmek bir suç değildir. Zira sen halkın imanını sarsan bir zındıktan başka bir şey değildin," diye bağırды.

Yine İbn Mukaffâ'nın tercüme ettiği *Kelile ve Dimne* kitabında, "*Zerre kadar bile olsa intikam arzularının mevcut olduğu yerde, uzlaşma, hasmı alt etmek için kullanılacak bir vasıttan başka bir şey değildir.*" diye yazar.

Mansûr vaktiyle affetmiş olduğu amcası Abdullah'ı bir gün gelip zindana tıktırdı. Abdullah idamına karar verilene kadar hapiste kaldı. Abdullah'ın son günlerini geçirdiği zindanın baş muhafızı Ebû Azhar idam emrini yerine getirmek için Abdullah'ın hücreğine girdiği zaman onu kölelerinden olan körpe bir kızla gönül eğlendirir buldu. Ebû Azhar önce Abdullah'a gitti ve onu boğarak öldürdükten sonra cesedi yatağın üzerine uzattı. Sonra köle kızı da aynı şekilde öldürmeye hazırlanırken, kız, birdenbire:

"Beni başka bir şekilde öldürün, öyle öldürmeyin!" diye hıçkırdı.

Ebû Azhar, "Hayatımda idam emirlerini yerine getirirken ilk defa o zaman içimde bir merhamet hissi duydum," diye anlatıyor. "Kızın öldürülmesi için emir verdiğim zaman manzarayı seyre dayanamadığım için yüzümü başka tarafa çevirdim. Kızcağızı da boğarak öldürdüler ve sonra onu da yatağın üzerine efendisinin yanına uzattılar. Sonra ikisinin kollarını tıpkı iki sevgili gibi birbirlerine doladım. İkisinin de bir kabre gömülmeyip enkaz altında bırakılması emredilmiş olduğu için hapishaneyi iki cesedin üzerine yıkarak onları enkaz altında bıraktık."

Arap kabile reislerinden biri, "Biz Resûlullah'a ve hilafet makamına sadık kalacağımıza dair itaat yemini ettiysek bu cinayetler için, bu kanlı intikamlar için etmedik," diye haykırdı.

* * *

Mansûr ilm-i nücumla iştigal edenlere büyük makamlar veren, yıldızlara bakarak hareketlerini tanzim eden ilk Hali-fe oldu. Diğer taraftan resmî makamlarda köleleri istihdam eden ve kölelere Araplardan fazla kıymet ve değer veren de yine o oldu.

İslam ulularından Amr İbn Ubeyd Mansûrun Halife olma-
dan evvelki devirlerde gayet yakın bir dostuydu. Mansûr Ha-
life olduktan sonra Amr bin Ubeyd bir gün onu ziyarete geldi.

Mansûr ona, "Gel de şöyle yanımıza otur, Ya Amr," dedi.
"Bizi kıymetli sözlerinden mahrum etme."

O zaman Amr şu şekilde konuştu, "Seleflerin bu makamı sı-
kıcı ellerinde tutsalardı bugün sahip olduğun iktidara hiçbir
zaman sahip olamazdın. Onun için kork ki, o geceden sonra
bir gün doğacak ve o günden sonra bir daha başka bir gece
olmayacak."

Amr huzurdan ayrılıp gitmek üzere ayağa kalktığı zaman,
Halife, "Sana on bin dirhem ihsan ettim," dedi. Amr, "Benim
senin parana ihtiyacım yok," diye cevap verdi.

Mansûr, "Olmaz, vallahi alacaksın," diye yemin etti.

"Vallahi almayacağım!"

O zaman huzurda bulunan Halifenin oğlu Mehdî, "Ne?"
diye haykırdı. "Emirü'l-mü'minin'in bir şeyin yapılması için
yemin eder de sen yine aksine mi yemin edersin?"

O zaman İbn Ubeyd, Halifeye, "Bu genç de kim?" diye sordu.

"Halefim ve vârisim, oğlum Mehdî."

O zaman İbn Ubeyd, "Onu dürüst ve adil insanların giyin-
medikleri bir şekilde giydirmişsin," dedi. "Üstelik ona layık ol-
madığı, kendisine ait olmayan bir ismi vermişsin. Ayrıca ona
öyle bir yol açmışsın ki bu yolda ne kadar servet sahibi olursa
pervasızlığı ve cüretkârlığı o derece artacak."

Mansûr, "Peki, benden hiçbir arzun yok mu? Söyle de yerine
getireyim?" diye sordu.

Amr, "Var," diye cevap verdi, "beni bir daha buraya çağır-
ma. Ben seni ziyarete gelene kadar bekle."

Halife, "Öyleyse bir daha hiç görüşmek nasip olmayacak,"
dedi.

İbn Ubeyd, "Benim de niyetim bu zaten," diyerek Halifenin
huzurundan ayrıldı. Mansûr, İbn Ubeyd büyük kabul salo-
nundan çıkıp gözden kaybolana kadar onun arkasından baktı.
Sonra tekrar etrafındaki saray erkânına döndü:

“Hepiniz ürkek adımlarla yere basmaktan korkar gibi yürüyorsunuz. Hepiniz birer av hayvanından da korkaksınız!” dedi. “Yere basarken korkmayan bir tek kişi var: O da bu Amr İbn Ubeyd. O hiçbirinize benzemiyor. Korkusuz bir adam.”

Biri, Mansûr’a, “Bu dünya nimetleri içinde hâlâ tatmadığın bir nimet kaldı mı?” diye sordu.

Mansûr: “Bir tek şey kaldı,” diye cevap verdi. “O da şu: Etrafımda Ravîleri görmek isterim. Onların önünde bir sıraya oturmak, müritlerine karışmak ve onların nakledilen hadisleri kaleme alışlarını dinlemek, Ravîler tarafından nakledilen bir ismi duymadıkları zaman, ‘Bahsettiğiniz hadisi kimler nakletmiştir dediniz?’ diye soruşlarını dinlemek isterim.”

Ertesi sabah, Mansûr’un yakınları ve vezirler sanki bir derse gelir gibi huzura ellerinde mürekkep hokkaları ve saz kalemleriyle geldiler, fakat Mansûr onlara, “Siz benim yanlarında bulunmayı istediğim şahıslar değilsiniz. Benim bahsettiklerim her türlü dünya nimetine sırtını çevirmiş, diyar diyar gezen ve esvapları tozlu yollarda lekelenmiş, ayakları yürümekten Nâsırlaşıp çatlamış, saçları sakallarına karışmış ulu kimselerdir. Dünyanın hakiki habercileri, hakiki muhaddisler onlardır,” dedi.

Mehdi

Mansûr’un tahmin ve hesapları hakikaten takdire layık olacak derecede mükemmeldi. Mansûr mukabilini alacağını umduğu zaman en cömert ihsanlarda bulunmaktan geri kalmamış, fakat bir fayda temin edeceğini ummadığı yerlere de bir kuruş dahi vermemişti. Mansûr öldüğü zaman Devlet Hazinesi’nde altı yüz milyon dirhem ve kırk milyon dinar mevcuttu: Mansûr sağlığında devlet parasını harcarken en fakir bir şahsın bile yapmayacağı kadar titiz hesaplar yaparak, son derece tasarrufla hareket etmiş, para biriktirmişti. Mesela, Halife tasarrufu çok sevdiği için saray aşçısıyla saatlerce çekişir ve saray mutfağına alınan koyunların başlarını, postlarını ve ba-

ğirsaklarını aşçıya bırakır ve bunun mukabilinde mutfaktaki ocaklarda yakılacak odunların aşçı tarafından temin edilip sarayın mutfak hesabına geçirilmemesini emrederdi.

Buna mukabil oğlu Mehdî, babası Mansûr'un sağlığında biriktirmiş olduğu o muazzam serveti tamamen sadaka olarak ve hayır işlerine dağıttı. O güne kadar Devlet Hazinesi'nde toplanmış yüz milyonlarca dirhemden Hazine'de bir tek kuruş dahi kalmadı.

Mehdî, devlet iradını bu şekilde hayır işlerine dağıttığı için mabeyincisiyle sık sık çekişirdi. Mehdî, onun surat astığını gördükçe:

"Seni bedevi eşiği seni!" diye bağırırdı. "Ben ne zaman istersem bu Devlet'in hazinelerine para oluk gibi akar. Buna inanmıyor musun yoksa? Cömertlik kibarlığın en birinci alametidir."

Mehdî şarkılardan, şaraptan, vücutlarına zarif kokular sürülmüş güzel kızlardan, musiki ve eğlenceden başka bir şeyden hazzetmezdi. Bu zevklerini terennüm eden birçok şiirler yazmıştı.

Bir defasında Halife Velîd'den bahsedildiği zaman huzurda bulunanlardan biri Velîd'in dinsiz olduğundan bahsetti. Mehdî bu sözleri duyunca derhal gazaba geldi, "Çabuk çık git buradan!" diye adamı kovdu. "Hilafet makamı öyle ulu bir makamdır, öyle büyük bir mevkidir ki Cenâb-ı Allah oraya hiçbir zaman bir dinsizi getirmez."

Bir defasında içlerinde Gîyâs bin İbrâhim'in de bulunduğu on muhaddis Halifenin huzuruna davet edildiler. Mehdî güvercin yarıştırmaya pek meraklıydı; Gîyâs bin İbrâhim Halifeye takdim olunduğu zaman, yakınında bulunanlardan biri, "Emîrû'l-mü'minîn'e bir hadis nakledin," dedi. Bunun üzerine Gîyâs şöyle konuştu:

"Falanca şahsın filancadan, filanca şahsın da falancadan ve o falancanın da Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadise göre Resûl-i Ekrem Efendimiz, bir defasında, "Ne bir nal, ne bir ok, ne bir mızrak ve ne de bir kanat üzerine iddiaya girmeyin buyurmuşlar."

Mehdî derhal Gîyâs'a on bir dirhem ihsanda bulundu; fakat Gîyâs kendisine teşekkür etmek için kalkıp eğildiği zaman, Halife, "Vallahi senin ensen bir yalancının ensesine benziyor," diye bağırdı. "O hadisin son kelimelerini senin uydurmuş olduğuna yemin ederim." Fakat yine de derhal bütün yarış güvercinlerinin öldürülmesi için emir verdi.

* * *

Ebû Abbas, bir defasında, "Dinî kanaatler ve Halifenin iktidarı için tehlike arz eden hususların dışındaki meselelerde tahammül göstermek lazımdır," demişti.

Mehdî, o zamanın serbest düşünceli olan ve dinî bağları tanımayan pek çok insanı idam ettirdi. Serbest düşünceli ve diğer din düşmanlarının fikirlerini cerh edecek eserler yazılması işini ilk defa o emretti. Senelerce Mu'tezileleri ve serbest düşünceli insanları memleketin bütün köşelerine adamlar göndererek aratıp yakalattı ve en ufak bir şüphe ettiği kimse-leri de idam ettirdi.

Mehdî'nin devrinde bütün Müslümanlar sırayla sigaya çekildi ve *Kur'an-ı Kerim*'in Cebrâil tarafından Peygamber'e indirilmiş bir kitap olduğuna, *Kur'an*'da meşru olan ve olmayan her şeyin gösterilmiş olduğuna, Kıyamet Günü'ne inanıp inanmadıklarına dair sorulan suallere cevap vermek zorunda bırakıldılar.

Bu suallere gereğince cevap veremeyenlerin vay haline!

Artık iman bir vazife haline gelmişti. Şüphe ve sual apaçık din düşmanlığı telakki ediliyordu.

İlk Sofular

İşte İslamiyet'te sayılamayacak kadar çok mezhebin teşekkülü bilhassa bu devreye rastlar. Kısa zamanda bu mezhepler birbirlerine karşı cephe aldı. Bütün bu mezhepler arasında bir sürü ihtilaflar belirdi. Her mezhep kendi dinî liderlerinin hakiki veliler olduğunu iddia ediyordu. Kalpleri hâlâ Allah yolundan şaşmamış, dini bütün ve Hak yolundan bir an bile

ayrılmamayı prensip edinenler, yani Sünniler, Hak yolunda yalnız başlarına yürümek zorunda kaldılar.

* * *

Kûfe yolundan Mekke'ye doğru yol alıyorduk. Her yere zîfirî karanlığın çöktüğü bir gece karanlığının derununda, birden yanık bir sesin şöyle haykırdığını duydum:

"Ey Allah'ım! Sana olan itaatsizliğim kendi irademin eseri değildir. Senin menettiğin bir şeyi yaparak günah işledim. Günahlarımı affet. Affet günahlarımı!"

Sonra aynı ses şu ayeti okudu:

"Ey iman edenler! Kendinizi ve aileniz efradını o ateşten koruyun. O ateş ki günahkârlarla ve taşlarla beslenir."

(Bakara Sûresi, 24)

Sonra yüksek bir yerden birinin düşüşünü duydum. Fakat nereden, neyin düşmüş olduğunu bilmediğim için durmadım; yolumuza devam ettik.

* * *

Daha sonraki devirlerde yaşamış bir Sünni anlatıyor, "İbrâhim bin Edhem, Belh şehrinin en asil ve zengin ailelerinden birine mensuptu. Bir gün bana şunları söyledi, 'Bir gün sarayımda mükellef bir koltuğa kurulmuş, getirilen büyük aynada kendimi temaşa ediyordum. Birden aynaya daha dikkatle baktım. Aynada gördüğüm hayal kabir yoluna yaklaşmış ve yolunu şaşırmış bir yolcudan başka biri değildi. Bu serseri yolcu-yu gideceği yerde eğlendirecek ve gönlünü hoş edecek hiçbir dostu yoktu. Birden önümde kabre kadar yürüyüp geçeceğim upuzun bir yol gördüm. Bu yol için zerrece hazırlanmış değildim. Kendimi adil bir kadının huzurunda süklüm püklüm, boynu eğik durur gördüm. O kadının huzurunda kendimi temize çıkaracak hiçbir delil ve vesikaya sahip değildim.'"

İbrâhim bir gün ava çıkmıştı. Gördüğü bir karacanın peşinden o kadar koştu ki birlikte ava çıktığı arkadaşlarından çok uzak düşmüş olduğunu neden sonra fark etti. Birden ıssız

bir koruda Cenâb-ı Allah karacaya konuşma kudretini bahşetti. Karaca İbrâhim'e, "Sen bunun için mi yaratıldın?" diye sordu. "Sana böyle şeyler yapmayı kim söyledi?"

İbrâhim o hadiseden sonra bütün yaptıklarından nedamet getirdi ve müreffeh hayatını bütün dünya nimetleriyle birlikte terk ederek hakiki müminlerin yoluna girdi ve bir daha da o yolu terk etmedi. O günden sonra da ömrünün sonuna kadar ağzına alın terinin eseri olmayan bir lokma ekmek bile koymadı.

İbrâhim şöyle anlatıyor:

"Bir defasında bir çölün kenarına geldim. Orada yanıma ihtiyar bir adam geldi ve bana, 'İbrâhim, burası neresidir, biliyor musun?' diye sordu. 'Azıksız ve yaya olarak girdiğin bu çölde akıbetinin ne olacağını biliyor musun?'

Ben o ihtiyarın kim olduğunu biliyordum. Şeytan'ın ta kendisiydi. Hemen gömleğimin altında göğsüme sakladığım kesemi çıkardım -bütün param Kûfe'de sattığım bir hasır sepetin bedeli olan dört mangırdan ibaretti- onları Şeytan'a doğru fırlatarak bir yemin ettim: Hiç çekinmeden niyet ettiğim gibi o çöle girecek ve kat ettiğim her fersah boyunca dört yüz rekât namaz kılacaktım. O ıssız ve vahşi çölde tam dört sene kalıp dolaştım. Çalışmak için parmağımı dahi kaldırmadığım halde Cenâb-ı Hak daima benim rızkımı verdi. O dört sene zarfında yegâne arkadaşım Hıdır Aleyhisselâm oldu. Bana Cenâb-ı Hak'ın büyüklüğünü o öğretti."

* * *

Süfyan-ı Tevrî de İbrâhim gibi sırtına yünlü bir abadan başka bir şey giymeyen bir mümindir. Eceli geldiği zaman bir tek namaz için tam altmış defa üst üste abdest aldığını söylerler. Süfyan'ı Tevrî altmışıncı abdestini de tamamlayıp son namazına duracağı zaman, "Bu dünyadan hiç olmazsa tertemiz olarak ayrılacağım," dedi.

Tevrî, "Eğer size asil bir kimse olduğunuzu söyleyen insanın sözleri size bir sahtekâr olduğunuzu söyleyen şahsın sözlerinden daha ziyade hoşunuza gidiyorsa, o zaman hâlâ kemale erememiş olduğunuzu bilmelisiniz," derdi.

İbn Hekim, "Derviş Süfyan-ı Tevrî yakalanıp getirildiği zaman ben Halife Mehdî'nin huzurunda bulunuyordum," diye anlatıyor. "Süfyan kabul salonuna girdiği zaman Halifeyi sadece sokakta rastladığı alelade bir insanı selamlar gibi selamladı. Halifenin arkasında ayakta palasına yaslanmış duran dev yapılı cellat Râbî'yi gördüğü halde Mehdî'yi âdet olan resmi selamla selamlamamıştı.

O zaman, Mehdî, dudaklarında bir tebessümle huzuruna getirilen Tevrî'ye döndü, "Eee, Süfyan," dedi, "bir kere elimizden kaçıp kurtuldum. İkinci defa tekrar kaçıp kurtuldun. Ama nihayet seni elimize geçirdik. Akıbetimizin feci olacağından hâlâ korkuyor musun?"

Süfyan, "Sen benim akıbetimi tayin edebilirsin," dedi. "Ama haklıyı haksızdan ayıracak kadar kudretli olan o büyük Varlık da senin akıbetini ona göre tespit edecek."

Halifenin ardında bekleyen cellat başı Râbî, "Ya Emîrül-mü'minîn, böyle bir palyaçonun kendinizi tahkir etmesine meydan verecek misiniz?" diye bağırdı. "Bırakın da şunun boynuna bir pala darbesi indireyim."

Mehdî, "Sus!" dedi. "Allah'ın laneti üzerine olsun! Bu adam ve onun gibileri biz kendilerini öldürelim diye canı gönülden dua ediyorlar. Onları öldürürsek kendileri Cennet'e gidecek, bizi de Cehennem'e göndertecekler. Hayır, olmaz. Onun başını vurdurmayacağım. Derhal kendisini Kûfe'ye Kadı tayin edin, hiç vakit kaybetmeden yola çıksın. Ona layık olduğu cezayı bu şekilde vereceğim. Kadılık ettiği müddetçe de verdiği kararların hiçbirini değiştirilmesin."

Bunun üzerine hemen oracıkta Süfyan'ı Kûfe'ye Kadı tayin eden ferman kaleme alındı ve Süfyan-ı Tevrî'ye verildi. Tevrî fermanı aldı. Fakat saraydan çıkıp biraz uzaklaşır uzaklaşmaz hemen fermanı yırtıp Dicle'ye attı, sonra tabanları yağladı. Mehdî'nin casusları ve adamları memleketin en ücra köşelerine kadar gidip onu aradıysa da bulamadılar.

Hâdî

Mehdî'den sonra hilafet makamına gelen Hâdî babaları Mehdî'nin vasiyet ettiği gibi kardeşi Hârûn er-Reşîd'in hilafet makamına gelmesine mâni olup onun yerine kendi oğlu Ca'fer'i getirmek istiyordu. Fakat Halifenin Fârisî Kâtibi ve Hârûn er-Reşîd'in hamisi olan Yahyâ bin Hâlid Bermekî, Halifeye bu şekilde hareket etmemesini tavsiye etti.

"Ya Emîrû'l-mü'minîn, Cenâb-ı Hakk'ın kati surette men ettiği bu şeyi yapacak olursanız, şayet böyle bir hareket tarzını ihtiyar ederseniz, Şehzade Ca'fer gibi henüz bir çocuğun kendilerine imamet etmesine, kendilerine Hacca ve cenge giderken önderlik etmesine acaba halk razı olur mu?"

Hâdî, "Zannetmem," dedi.

"Öyleyse sülalenizin büyük şehzadelerinden birinin tahtı ele geçirip nüfuz ve iktidar sahibi olması ve neticede hilafet makamını bambaşka bir sülaleye geçirmesi muhtemel değil demek? Tasarladıkları şekilde hareket ettikleri takdirde, Emîrû'l-mü'minîn, nasıl yeminlerini bozup halkın dinî hislerini zayıflatacaksa, bundan sonra tebaaları da aynı şekilde hareket edecekler, sizi örnek edinecekler. Fakat sözünüzü tutar ve yemininize sadık kalır da Ca'fer'i Hârûn er-Reşîd'e selef tayin edecek olursanız halk nazarınızdaki itibarınızdan zerrece bir şey kaybetmeyeceğiniz gibi kendi mevkiinizi de sağlamlaştırmış olacaksınız. İlerde, Ca'fer büyüüp olgun bir delikanlı olduğu zaman Hârûn er-Reşîd'e taht üzerindeki hakkından kendi arzusuyla oğlunuz lehine feragat etmesini teklif edebilir ve onu buna mecbur edebilirsiniz."

Hâdî, "Hay Allah! Bu hal çaresi hiç aklıma gelmemişti," dedi.

Fakat bir müddet sonra Halife, Hârûn er-Reşîd'i hilafet makamındaki yerinden etmek hususundaki görüşüne döndü, hatta Hârûn er-Reşîd'in peşine casuslar bile taktı. Akıllı Yahyâ tehlikeyi sezmişti. Bunun üzerine, efendisi Hârûn er-Reşîd'e, ava çıkmak için Halifeden izin istemesini söyledi. Sonra av-

lanmaya gittiği yerde mümkün olduğu kadar uzun bir zaman kalacağına dair ondan söz aldı. Zira Yahyâ, doğduğu gün bakılan yıldız falına göre Halifenin artık çok az bir ömrü kalmış olduğunu, son günlerini yaşadığını biliyordu.

Er-Reşîd, Halifeden av için istediği izni aldı, Fırat boylarında atını hiç duraklamadan ta Anbar havalisine kadar sürdü; sonra Anbar'a geldiği zaman nehir boyundan ayrılıp atını çöle sürdü. Hâdî arkasından bir mektup göndererek Hârûn er-Reşîd'e tekrar saraya dönmesini bildirdi. Fakat Er-Reşîd geri dönmedi. Halife onun gönderdiği mektuplar karşısında Hârûn er-Reşîd'in geri dönmek için bir sürü mazeret uydurduğunu anlayınca, o zaman geri dönmediği takdirde başına gelecekleri sayarak onu tehdit etmeye, hakaretler yağdırmaya başladı. Nihayet Hârûn er-Reşîd'i yakalamak için bizzat yola çıktı, onu takibe başladı. Fakat yolda ansızın hastalandı ve geri dönmesi icap etti. Hastalığı o derece şiddetlenmişti ki artık kimse yanına yaklaşmaya cesaret edemiyordu, saray erkânı onu tedavi etmesi için yanına yalnız çok küçük hadımları yolluyorlardı. Halife yanına gönderilen o hadımlar vasıtasıyla annesini yanına çağırttı. Halifenin annesi oğlunun hasta yattığı yatağın baş ucuna geldiği zaman Hâdî annesinin elini tutup kalbinin üzerine koydu.

HÂRÛN ER-REŞİD

O zamanlar yer yüzünde Bağdat'ın bir eşi daha yoktu.

Hârûn er-Reşid'in etrafında toplanan büyükler hiçbir Halifenin sarayında toplanmamışlardı: Hârûn er-Reşid'in Vezirleri Bermekiler, Kadısı Ebû Yûsuf, Vakanüvisi Mervan, Mabe-yincisi Fadl bin Râbi, Sazendesi Musullu İbrâhim, zevcesi de Zübeyde idi.

Bu kadar talihli olan Emîrû'l-mü'minîn acaba niçin bu kadar dertli?

Hâdî hicretin yüz yetmişinci yılında Rebîülevvel ayının on altıncı cuma gecesi vefat edince, Hârûn er-Reşîd hilafet makamına çıktı. Aynı gece Hârûn er-Reşîd'in oğlu Me'mûn dünyaya geldi; tarihte o gece gibi bir gece daha olmadı; zira o gece bir halife öldü, bir halife tahta geçti ve bir halife doğdu.

Hârûn er-Reşîd zarif, uzun boylu ve çok yakışıklıydı. Son derece cazibeliydi; kültürlü ve kültürlü olduğu kadar da gayet terbiyeliydi. Halife olduğu günden vefat ettiği güne kadar her gün muntazaman yüz rekât namaz kıldı; hiçbir mazeret beyan etmeye kalkışmadan, en fevkalade hallerde dahi bu vazifesini ihmal etmedi. Her gün kendi kesesinden yüz dirhem sadaka verirdi.

Bir defasında Musullu İshak'a (İbrâhim'in oğlu) iki yüz bin dirhem verdi. Mervan'a kendisi için yazdığı bir methiyeden ötürü beş bin altın dinar para, bir hilat, saray tavlalarından bir küheylan ve on Rum köle verdi.

Hârûn er-Reşîd kendisi için yazılan methiyelere bayılırdı.

Kendi alicenaplığından bahseden şiirleri dinlerken, işlediği günahları düşünerek ve bilhassa kendisine ricaya gelenlerin dertlerini dinledikten sonra ağlardı.

İbn Ammâr:

"Namazda şu üç kişi kadar ağlayan kimse görmedim," diyor. "Bu üç kişi de Fudeyl (ihtida etmiş bir eşkıya), Hârûn er-Reşîd ve tanıdığım başka bir şahıstı." Âmâ Ebû Muâviye de şöyle demişti, "Hârûn er-Reşîd'e bir hadis naklettim. O hadiste Resûl-i Ekrem, 'Cenâb-ı Hakk'ın yolunda cenk ederken şehit düşüp de tekrar dirileydim tekrar cenk meydanına koşarak yeniden şehit olana kadar çarpıştım.' diyordu. Hârûn bunu dinler dinlemez ağlamaya başladı."

Er-Reşîd mabetlere ve dinî eserlere daima büyük bir hürmet gösterirdi, fakat dinî ihtilaflardan hiç hazzetmezdi. Bir

defasında Hanefî fıkıhçısı Bişr'in *Kur'an-ı Kerim*'in meydana gelişi hakkında görüşleri kendisine nakledildiği zaman müt-hiş kızdı, "Onu elime geçirecek olursam derhal kellesini uçur-tacağım!" diye bağırdı.

Âmâ Ebû Muâviye anlatıyor:

"Bir defasında Er-Reşîd'e bir hadis naklediyordum. Zeydâ bu hadisi Emeş'ten, Emeş de onu Ebû Sâlih'ten dinlemiş. Ebû Sâlih ise Ebû Hüreyre'den, Ebû Hüreyre de onu bizzat Resûl-i Ekrem'den işitmişler. Resûl-i Ekrem'in anlattığı vaka şudur: 'Bir gün Hz. Âdem ile Hz. Mûsâ bir ihtilafa düşmüşler. Mûsâ, 'Ya Âdem,' demiş, 'Cenâb-ı Hak seni kendi eliyle yarattı, senin bedenine ruh üfürdü; fakat sen yine de benî beşere ihanet et-tin ve onların Cennet'i kaybetmelerine sebep oldun.'

O zaman, Âdem de, 'Ya Mûsâ, seni Cenâb-ı Hak seçti,' de-miş,' öyle olduğu halde, Cenâb-ı Hakk'ın daha yeri, göğü ve Cennet'i yaratmadan evvel benim alnıma yazdığı bir fiilden ötürü beni suçlu buluyorsun.'

Resûl-i Ekrem, sözlerinin sonunda, 'Hz. Âdem bu sözleriyle ihtilafta Hz. Mûsâ'yı mat etmiş,' diye hükmetmiş.'

Bu hadis nakledilirken Halifenin huzurunda oturanların arasında Kureyş Kabilesi'nden yaşlı başlı bir zat vardı. İhti-yar, 'Hz. Âdem, Hz. Mûsâ'yla nerede ve nasıl buluşabilmiş, so-rabilir miyim acaba?' diye müstehzi bir edayla mukabele etti.

Halife bu sual üzerine birden hiddetlendi. 'Çabuk Celladın halısıyla palasını getirin,' diye bağırdı. 'Bir zındık bir hadisi istihfaf mı edecek?'

O zaman, ben, 'Ya Emîrû'l-mü'minîn, ahababımız o suali sorarken ciddi değildi, şaka ediyordu,' diye müdahale ettim; sonra onu teskine çalıştım. Nihayet Hârûn er-Reşîd'in öfkesi-ni yatıştırmaya muvaffak oldum.

Halife, namaz esnasında şaka etmeye kalkıştığı için saray soytarısı İbn Ebi Meryem'i şiddetle takdir etti. Halife, '*Beni yaratmış olana niçin hizmet etmeyeyim?*' (Yâsîn Sûresi, 22) ayetini okuyordu.

İbn Ebi Meryem birden atıldı, 'Evet, niçin?' diye mukabele etti. 'Hakikaten bilmiyorum.'

Halife bunun üzerine gülmekten kendini alamadı. Fakat namazdan sonra müthiş bir hiddetle soytarıya döndü, 'Ne?' dedi. 'Namaz esnasında bile mi şaka? Kitabımızla ve Müslümanlıkla alay etmemeye, ona sadık kalmaya dikkat et, İbn Ebi Meryem. Kitabımızla imanımızı rahat bırak; o ikisinden başka istediğın mevzuu ele alabilirsin.'"

Bir Sahan Taamın Diyeti

Biraderi İbrâhim bin Mehdî anlatıyor:

"Er-Reşid bir defasında Rakka'da bana akşam yemeğine gelmişti. Hârûn daima sıcak yemekleri önden, soğuk yemekleri de arkadan yerdı. O gece soğuk yemekler sofraya konulurken Hârûn yanı başına konulan sahanlar arasında bulunan bir söğüş tabağına dikkatle baktı. Yemek söğüş balığa benziyordu, ne var ki etler çok ufak kesilmişti.

Hârûn, 'Açın niçin bu etleri bu kadar ufak doğramış?' diye sordu.

'Bunlar balık eti değıl, balık dilidir ya Emir'l-m'minın,' diye mukabele ettim.

Hârûn, birden, 'yleyse bu tabağın içinde yüzlerce balık dili olmalı,' diye haykırdı.

O zaman uşağım Murakıb söze karıştı, 'Yüz elliden fazladır, Ya Emir'l-m'minın,' diye cevap verdi.

Halife, 'Bu bir tek sahan yemek kaça mal oldu?' diye sordu.

Murakıb sahanın bütün masrafıyla birlikte bin dirhemden fazla masrafa mal olmuş bulunduğunu Halifeye izah etti. O zaman Hârûn er-Reşid birden tabaktan elini sanki ateşe değımiş gibi çekti. 'Bu sahandan başka bir yudum daha almam,' diye bağırdı. 'çabuk bana bin dirhem getirin.'

Murakıb, Hârûn'a benim hazinemden bin dirhem getirdiğı zaman, Halife, 'Bin dirheme mal olmuş bir müşrik yemeğı yiyerek işlemiş olduğım günahın diyetini ödemek istiyorum,' dedi. Sonra o bin dirhemın fukaraya sadaka olarak dağıtılmasını emretti.

Nihayet sahanı yakalayıp kaldırdı. Kendi uşaklarından birine, 'Şu sahanı al, biraderimin evinden dışarı çıkar ve yolda karşına çıkan ilk dilenciye ver,' diye emretti.

Hâlbuki ben o sahanı sırf biraderimin evimi şereflelendirmesi münasebetiyle yaptırmıştım; yalnız o sahan bana iki yüz yetmiş dinara mal olmuştu. Bunun üzerine kaşla göz arasında uşaklarımdan birine Halifenin uşağını takip edip sahanı alacak talihli dilenci her kimse ondan sahanımı geriye alması için bir işaret yaptım. Ama Er-Reşid yaptığım işareti görmüş-tü. Onun üzerine kendi uşağını hemen geri çağırttı. Sonra ona, 'Oğlum,' dedi, 'o sahanı vereceğin dilenciye şunu da söyle: 'Emîrül-mî'mîn, bu sahanı, senden satın almaya kalkışacak olan şahsa iki yüz dinardan aşağı satmamamı tembih etti de. Zira bu sahan en azından o kadar eder.'

Her neyse, Hârûn'un uşağı sahanımı bir dilenci bulup vermiş. Benim uşağım da Halifenin uşağının peşinden dilenciye sahanı almaya gittiği zaman ancak güç bela iki yüz altın dinara alabilmiş."

* * *

Hârûn er-Reşid polo oynayan ilk Halife oldu.

Hârûn aynı zamanda başka şahısların kendisi için hazırladığı vaazları ezberleyerek halka nakleden ilk Halife oldu. Hârûn gramerci ve şair Esmâî'yi sırf bu vazifeye tanzif etmişti; ona şu talimatı vermişti:

"Bana umumi yerlerde, başkalarının yanında sakın bir tek kelime dahi söyleme; kendi kendimize kaldığımız, yanımda başkaları olmadığı zaman bile bana her vakit akıl vermeye kalkışma. Daima benim sana müracaatımı bekle ve sana ne sual sorarsam sadece o suale ve mümkün olduğu kadar özlü bir cevap vermeye dikkat et. Bilhassa kendi menfaat ve salahiyetlerini arttırmak için benimle olan dostluğunu istismara kalkışma. Sana müsaade vermedikçe bana anlatacağın hikâye ve hadisleri katiyen uzatmaya kalkışma. Benim herhangi bir meselede yanlış bir karar verdiğimi görürsen kimseye fark ettirmeden beni doğru yola getirmeye

çalış. Bana hiçbir zaman hiddetle hitap etme. Ve sakın beni tekdire kalkışma.

En birinci vazifen, camilerde veya başka umumi yerlerde konuştuğum zaman halka anlatacağım şeyleri evvelden bana öğretmen olacaktır; bana bir şey öğretirken de katiyen müphem ve muğlak tabirler ve tarifler kullanma. Ben öyle allamece, karışık lisandan hazzetmem.”

Vezir Yahyâ Bermekî

Hârûn er-Reşîd Halife olur olmaz derhal Yahyâ’yı çağırttı. Ona, “Beni bu makama pederim, senin servetin ve zekân getirdi,” dedi. “Şimdi bütün kudretimi senin ellerine emanet ediyorum.” Sonra Yahyâ’ya kendi mührünü verdi.

Yahyâ’nın babası Hâlid bin Bermek (Evvelce Belh’teki putperest mabedinin baş papazıydı) vaktiyle Mansûr’a kâtiplik etmişti. Dirayet ve feraset bakımından bir eşi daha yoktu; ne Yahyâ ve ne de Yahyâ’nın oğullarından biri -alicenap Fadl, işbilir Ca’fer, asil Muhammed ve yiğit Mûsâ- bunların hiçbiri de Hâlid’in seviyesinde değillerdi.

Hârûn er-Reşîd’in hilafeti esnasında Bermekîler Vezirlik pâyesine eriştikleri zaman, devlet gelirlerinin idaresini o kadar sıkı bir şekilde ellerine aldılar ki sonunda Halife harçlık için kendisine lazım olan para için bile onlara başvurmaya başladı.

Vezir Yahyâ’nın Üç Meşhur Sözü

Hârûn er-Reşîd, “Vaat, alicenap insanın ağıdır.” derdi. “Alicenap bir insan elinde öyle bir ağ bulunduğu müddetçe akıl insanların kanaatlerini elde edebilir.”

“Ben, bana bir şey söyleyen herkesin sözünü kesmeden hürmetle dinlerim. Karşımdaki sözlerini bitirdiği zaman o şahsa olan hürmetim ya daha fazla arta yahut o şahsa artık zerrece hürmetim kalmaz.”

“İktidar ve servet birer istikraz mahiyeti taşır: Bir zamanlar elimizde bulunup da bugün bulunmayan şeylere üzülmeyelim; zira vaktiyle elimizde olup da elimizden çıkardıkları-

mız bizi mesut etmelidir; arkamızda bıraktıklarımız bizden sonra gelecekleri ikaz için büyük birer eser olmalıdır.”

Bir gün Yahyâ, Halifenin huzurunda bulunduğu bir sırada, Halife Horasan’daki casuslarından biri tarafından gönderilen bir mektup aldı. Mektubu açıp okudu. Mektupta, o sırada Horasan havalisinde valilik yapan Vezir Yahyâ’nın oğlu Fadl’ın zevküsefa içinde yaşayarak devlet işlerini ihmal etmeye başlamış olduğu ima ediliyordu.

Halife mektubu sonuna kadar okuduktan sonra onu Vezire fırlattı, “Şunu oku bakalım, baba,” dedi. “Oku da oğluna bir şeyler yaz, kendine gelsin. Sefahati bıraksın.”

Yahyâ, mektubu okuduktan sonra Halifenin hokkasını aldı; hemen oracıkta Horasan’daki casusun gönderdiği nâmenin arkasına şu satırları yazdı:

“Allah seni korusun ve benden ayırmasın, oğlum. Emîrû’l-mü’minîn av ve eğlence peşinde fazla vakit geçirerek devlet işlerini ihmale başlamış olduğunu öğrenerek son derece sıkıldı. Bundan böyle kendine yakışır bir yol tut; bir insanın muasırları o insan hakkındaki kanaatlerini sadece ve sadece, iyi veya kötü, o şahsın günlük hareketlerine bakarak verirler. Şimdilik bu kadar.”

Sonra mektubun altına iki mısralık bir şiir yazdı. Günlerini vazife, gecelerini de eğlence ile geçirmesini, akil insanların eğlenceyi ancak geceye bıraktıklarını gayet veciz bir şekilde anlattı.

Yahyâ’nın yanı başında onun yazdığı satırları kelime kelime takip eden Hârûn er-Reşîd, “Mükemmel!” diye bağırdı.

Fadl’a gelince, o mektubu aldıktan sonra bütün günlerini Horasan’daki büyük camide resmî işlerle uğraşmaya vakfetti ve ancak gün bitip vazifesi sona erdikten sonra Horasan’dan ayrılıp sarayına dönmeye başladı.

Kadı Ebû Yûsuf’un Yükselişi

Hârûn er-Reşîd’in meşhur Kadısı Ebû Yûsuf İmam Ebû Hanîfe’nin talebeleri arasında fıkıh dersleri aldığı sırada son

derece fakirdi. Günlerini hep Ebû Hanîfe'nin verdiği dersleri takip için medresede geçirdiğinden hayatını kazanacak kadar vakti olmuyordu; her gece dersler bittikten sonra fakirhanesine gider ve akşam yemeği olarak bir parça kuru ekmekle kifafınefs ederdi. Ailenin vaziyeti uzun zaman hep bu şekilde devam etti. Ebû Yûsuf'un karısı üç, beş kuruşla evin idaresini temin edebilmek için geceli gündüzlü çalışıp duruyor, iki ucunu bir araya zor getiriyordu.

Nihayet zavallı kadıncağz bu sefalete ve didinmeye daha fazla dayanamadı. Kocasının bütün gününü yine Ebû Hanîfe'nin dizi dibinde geçirmiş olduğu bir geceyi bekledi. Ebû Yûsuf o gece evine döndüğü zaman, karısı onun önüne üzeri kapalı bir sahan koydu. Ebû Yûsuf sahanın üzerindeki kapağı kaldırdığı zaman altındaki sahanda sadece bir yığın fıkıh notu buldu.

Karısına, "Bu da ne demek oluyor?" diye sordu.

Kadıncağz, "Bütün günlerini o notların başında geçiren adam akşam olup da evine döndüğü zaman o notlardan başka bir yiyecek bulamaz!" diye bağırды.

Ebû Yûsuf bu hadiseden son derece müteessir oldu. O gece ağzına bir lokma bir şey atmadan yattı, ertesi sabah erken kalktı, ancak o günlük evinin rızkını temin edecek kadar çalıştıktan sonradır ki derse gitti. İkinci üzeri hocası Ebû Hanîfe'nin dizinin dibine oturdu.

Ebû Hanîfe, "Niçin derse bu kadar geç kaldın?" diye sorunca Ebû Yûsuf vaziyeti kendisine izah etti.

O zaman, Ebû Hanîfe, "Niçin bunu bana daha evvel söylemedin? Söyleseydin sana yardım ederdim," diye mukabele etti. "Ama hiç üzülme. Allah sana ömür verirse, bir gün gelecek bu yoldan öyle çok para kazanacaksın ki istediğin vakit bademli ve Şam fıstıklı tatlılar bile yiyebileceksin."

Ebû Yûsuf bu tarihten çok sonraları bizzat şunları anlattı, "Yıllarca sonra Halifenin hizmetine girip de onun gözdesi olarak yüksek bir makama eriştiğim zaman, bir gece Halifenin sofrasında önüme bademli ve Şam fıstıklı bir tabak tatlı konuldu. Tabaktan bir yudum alıp da tatlıyı tadar tatmaz derhal

gözlerimden yaşlar boşandı. Hocam Ebû Hanîfe'nin sözlerini hatırlamıştım; kehaneti hakikat olmuştu."

Ebû Hanîfe çok iyi kalpli bir adamdı. Bir defasında bir hasmı, itidaline hakim olamayıp Ebû Hanîfe'ye bir tokat atmıştı.

Ebû Hanife bunun üzerine, "Senin bu tokadına bir tokatla mukabele edip sana bu hareketinin cezasını verebilirdim," dedi, "fakat vermeyeceğim. Seni Halifeye şikâyet edebilirim, fakat etmeyeceğim. Bana yaptığın bu kötülüğü niyaz ederken Cenâb-ı Hakk'a da şikâyet edebilirim, fakat bunu da katiyen yapmayacağım. Rûz-ı mahşerde senden intikam almasını bizzat Cenâb-ı Hak'tan dileyebilirim, fakat seni ona da şikâyet etmeyeceğim. Kıyamet Günü şu anda gelse ve benim senden şikâyetim işitilebilse, derhal sözümü değiştirir ve Cennet'e sensiz girmek istemediğimi söyledim."

* * *

Ebû Yûsuf Hârûn er-Reşîd devrinin büyük kumandanlarından birinin müşkül bir meselesini halletmiş ve kumandan tarafından taltif edilmişti. O kumandan o günden sonra Ebû Yûsuf'u himayesine aldı, ona bol para verdi ve ayrıca evinin yakınında bir yerde ona bir de ev kiraladı.

Bir müddet sonra yukarıda bahsi geçen kumandan bir gün Halifenin huzuruna çıktığı zaman Hârûn er-Reşîd'i derin düşünceler içinde buldu. Kumandan Halifeye derdini sorduğu zaman, Hârûn er-Reşîd ona kararları isabetli bir hocaya olan ihtiyacından bahsetti. Kumandan hemen Ebû Yûsuf'a haber salıp onu saraya çağırttı; Halifeye takdim etti.

Hârûn er-Reşîd'i düşündüren mesele çok mühimdi. Zira kendi evlatlarından biri çok ağır bir suç işlemiş, babasının haremine girerek oradaki odalıklardan biriyle münasebette bulunmuştu. O sırada huzurda bulunan suçlu şehzade bir kaç göz işaretiyle Ebû Yûsuf'un dikkatini çekti. Ebû Yûsuf allem edip kallem etti, oğlunun suçu hakkında kati bir kanaat beslemeyip şüpheler içinde olduğunu Halifeye anlattı. Sonra Resûl-i Ekrem'in, "*Şüpheli olduğunuz zaman hüküm vermekten kaçınınız,*" sözünü hatırlattı. Bu şekilde şehzade paçayı

kurtardı. Halife oğlunu suçlamak gibi ağır büyükten kurtulduğu için sevindi ve derhal Ebû Yûsuf'a cömertçe ihsanlarda bulundu. Ebû Yûsuf'un derhal saraya alınmasını ve resmî bir hukukçu olarak sarayda kalmasını bildirdi. O gün Ebû Yûsuf sayesinde yakasını kurtaran şehzade ile şehzadenin annesi ve yakınları da bulunduğu zekice hal çaresinden dolayı Ebû Yûsuf'a hadsiz hesapsız hediyeler verdiler ve ihsanlarda bulundular. O günden sonra Allah, Ebû Yûsuf'a "yürü ya kulum" dedi. Bütün saray erkânı ihtilaflı meselelerde kendisine başvurmaya başladılar. Ebû Yûsuf'un salâhiyetleri her gün biraz daha artmaya başladı; kendisine gösterilen hürmet de bu salâhiyetle mütenasip bir şekilde arttı.

Nihayet bir gün, Halife, Ebû Yûsuf'u mühim bir meseleyi görüşmek üzere tekrar huzuruna çağırttı. O meselede de teklif ettiği hal çaresi Halifenin hoşuna gitmiş olduğu için Hârûn er-Reşîd yeniden ona ihsanda bulundu. Nihayet bugün geldi, Ebû Yûsuf'u Kadı yaptı.

* * *

Müteveffa Halife Hâdî'nin zevcelerinden biri Ebû Yûsuf'a bir mektup göndererek bir mesele hakkında fikrini sormuştu. Ebû Yûsuf'un tavsiyesi aynen Kadının arzusuna uyuyordu; diğer taraftan Ebû Yûsuf'un hükmü mevcut Şeriat kaidelerine de uyuyordu ve gayet ustaca verilmişti. Halifenin zevcesi bu karardan son derece hoşnut kaldığı için, hizmetinin mukabilinde Ebû Yûsuf'a gümüşten mamul bir sandık gönderdi. O sandığın içinden içlerinde kokular bulunan daha ufak iki gümüş kutu, gümüş sikkelerle dolu gümüşten zarif bir kupa, ve bir de altın sikkelerle dolu gümüş bir kupa çıktı. Bunlardan başka hediyeler arasında birçok köle, gayet mükellef ev eşyaları ve bir de katır vardı.

Bu hediyeler getirildiği zaman Ebû Yûsuf'un yanında gayet âlim bir arkadaşı oturuyordu. Bu âlim zat, Ebû Yûsuf'a, "Re-sûl-i Ekrem Efendimiz, *'Bir hediye alan şahı sonu yanında bulunanlarla paylaşmalı buyurmuşlar,'* dedi."

Ebû Yûsuf, "Ama sen bu hadisi pek geniş bir şekilde tefsir ediyorsun," diye bağırırdı. "Biz Hanefîler bu meselede hiçbir za-

man senin teklif ettiğin şekilde hareket etmeyiz. Hz. Peygamber'in devrinde getirilen hediyeler sadece hurma ile yoğurttan ibaretti. Hâlbuki bugün verilen hediyeler altın, gümüş veya emsali kıymetli şeylerdendir. Cenâb-ı Allah'ın bile kitabında bir kula kendi rızasıyla bahşedilen şeyin sadece o kulun malı olduğu hakkındaki ayetini hatırlayacaksın herhalde."

* * *

Hanefîlerin kanaatine bir mümin mükerreren günah işlemiş olsa bile yine bir mümin olarak kalacak ve Allah'ın düşmanını olmayacaktır; günah işlemiş olmak dinden ayrılmış olmak demek değildir; Cenâb-ı Hak kullarının günahlarını affedebilir.

Bir Muhaddis, bir Hristiyan'ın evinde şarap içerken görülmüştü.

"Ne?" dediler. "Bir Hristiyan kölenin bir Yahudi'den satın aldığı memnu bir içkiyi içmiş ha? Üç katlı bir günah işlemiş."

Ebû Yûsuf, "Biz Muhaddisler," dedi, "Süfyan bin Üyeyne ve Yezîd bin Hârûn soyundan insanların sahibi salahiyet birer insan telakki ederiz. Bir Yahudi tarafından nakledilmiş, bir köle tarafından duyulmuş ve bir Hristiyan'a anlatılmış bir suça bizler inanır mıyız sanırsınız? Yüce Allah'ım! Ben o şarabı sırf bu kadar mesnetsiz kaynaklara dayandığı için içtim!"

Allah'ım, bizim günahlarımız olmasaydı, senin affının kıymeti olur muydu?

Bermekîlerin Âlicenaplığı

Musullu İbrâhim'in oğlu hanende İshak anlatıyor:

"Benim son derece güzel bir kölem vardı. Onu elimle yetiştirmiş ve yıllarca terbiye etmiştim. O kızı Yahyâ'nın oğlu Fadl Bermekî'ye hediye etmeye niyetliydim.

Fadl, bu meseleden kendisine bahsettiğim zaman bana, 'İshak,' dedi. 'Şimdilik kızı sen yanında muhafaza et. Mısır Valisi'nin bir elçisi henüz Mısır'dan geldi. Benden mühim bir ricası var. Elçi beni tekrar ziyarete geldiği zaman ona senin o kölenin son derece hoşuma gitmiş olduğundan bahsedeceğim.

Elçi, benim gözüme girebilmek için, o kızı gelip senden satın alarak bana bir hediye olarak takdim etmeği muhakkak düşünecektir. Fakat dikkat et! Elçi gelip de sana kızın fiyatını soracak olursa sakın kızı elli bin dinardan aşağı satayım deme.'

Bunun üzerine evime gittim. Çok geçmeden Mısır Valisi'nin elçisi evime beni ziyarete geldi. Söz arasında Fadl'a hediye etmek istediğim kıza dair bana sualler sordu; bunun üzerine kızı getirip elçiye gösterdim. Elçi kızı satın almak için bana on bin dinar teklif etti. Reddettim. Elçi teklif ettiği fiyatı yavaş yavaş arttırarak nihayet yirmi bin dinara kadar çıktı. Sonra otuz bin dinara çıktı. Otuz bin dinarı duyunca aklım başımdan gitti. Kendimi tutamadım, 'Sattım, gitti!' diye bağırđım. Kızı elçiye teslim edip ondan otuz bin dinarı aldım.

Ertesi sabah Fadl'a gittim. Ona Elçiye kızı ne şekilde ve ne fiyata satmış olduğumu anlattım. Fadl sadece gülümsemekle mukabele etti.

Sonra, 'Elçi kızı getirip bana hediye etti,' dedi. 'Şimdi Bizans elçisine gelelim. Bizans elçisi de benim gözüme girmeye çalışıyor. Kızı aynı paraya ona da satalım. Kızı hemen sarayımdan al, evine götür; Bizans elçisi kızın çok hoşuma gitmiş olduğunu duyduğu zaman muhakkak evine gelip kızı senden satın almak isteyecektir. Fakat bu sefer onu sakın elli bin dinardan aşağı satayım deme.'

Fakat Bizans elçisiyle de aramda yine bir evvelkine benzer bir muhavere cereyan etti. Elçinin teklif ettiği otuz bin dinarı duyunca birdenbire dizlerimin bağı kesildi, zerrece mukavemetim kalmadı; kızı yine otuz bin dinara elden çıkarmaya razı oldum. Ertesi gün Fadlı yeniden ziyaret ettiğim zaman, Fadl, kızı ikinci defa olarak bana iade etti. 'Sana yarın da Horasan Valisi'nin adamını göndereceğim. O da Vali namına beni ayartmaya baktığı için kızdan hoşlandığımı söyleyince sana gelecektir,' dedi.

Bu sefer bütün cesaretimi topladım. Horasan Valisi'nin adamından kırk bin dinar istedim ve istediğim parayı da almaya muvaffak oldum. Ertesi gün tekrar kendisini ziyare-

te gittiğim zaman, Fadl, bana, Horasan Valisi'nin adamıyla aramda geçenleri merakla sordu. Ona:

‘Kızı kırk bin dinara sattım,’ diye cevap verdim. ‘Allah şahit ya, adam kırk bin dinarı teklif ettiği anda heyecandan aklımı kaçıracaktım. Ruhum sizin fidyeniz olsun! Şu kız bana zekânız sayesinde yüz bin dinar kazandırdı. Artık dünyada benim için arzuya değer başka bir şey olamaz. Bana yaptığınız bu iyiliğe bir tek sözle mukabele edebilirim: Sizin mükâfatınızı da Cenâb-ı Hak versin.’

Fakat Fadl Bermekî adamlarına hemen emir vererek Horasan Valisi tarafından kendisine hediye edilen kızın yanımıza getirilmesini bildirdi. Sonra kızı bana hediye etti ve onu alıp evime götürmemi ve kendi evimde bakmamı söyledi.

‘Cenâb-ı Allah bu kıza yeryüzünde hiçbir canlıya nasip görmediği kadar büyük bir talih vermiş olmalı,’ diye düşündüm. Sonra kızı azat etmeye karar verdim; onu azat ettikten sonra kendisiyle evlendim. Yetiştirip büyüttüğüm ve azat edip evlendiğim kız, evlatlarımın anası oldu.”

O devirde, herkes, “Bermekîler devrinin uzun bir düğün günü ve sonu gelmeyen bir ziyafet” olduğunu söylerdi.

Bir Hikâye

Bir gün Halife Hârûn er-Reşîd atına atlayarak çölde gezme-ye çıktı. Kadı Ebû Yûsuf, Ca’fer Bermekî ve şair Ebû Nevas da Halifenin yanında bulunuyorlardı. Yola çıktıktan bir müddet sonra merkebine yaslanmış ve kadidi çıkmış bir ihtiyarla karşılaştılar. Halife, Ca’fer’e bir işaret yaparak nereden geldiğini ihtiyara sormasını bildirdi; bunun üzerine, Ca’fer, “Nereden geliyorsun, babalık?” diye sordu.

Bedevisi, “Basradan,” diye mukabele etti.

“Peki, nereye gidiyorsun?”

“Bağdat’a.”

“Bağdat’ta ne işin var?”

İhtiyar, “Gözlerimde ağrı var. Onlar için ilaç almaya gidiyorum,” dedi.

Halife, "Ca'fer," dedi, "şu ihtiyarla biraz alay edelim."

Ca'fer, "Onunla alay edersem muhakkak bana çok ağır bir mukabelede bulunacaktır," diye cevap verdi.

Hârûn er-Reşîd, "Sana Halife sıfatıyla emrediyorum," diye ısrar etti. "Şu ihtiyarla alay et."

Bunun üzerine Ca'fer tekrar Bedeviye hitap etti, "Sana gözüne iyi gelecek bir ilaç tarif edersem bana ne verirsin?"

İhtiyar, "Cenâb-ı Allah sana benim namıma benim sana verebileceğimden çok daha iyisini nasip edecektir," dedi.

Ca'fer, "Öyleyse kulağını aç da iyice dinle," dedi. "Sana vereceğim ilacın reçetesini başka kimseye vermiş değilim."

"Anlat da öğreneyim."

Ca'fer, "Üç dirhem açık hava al," dedi. "Yine üç dirhem gün ışığı, üç dirhem ay ışığı, üç dirhem de fener ışığı al; onları iyice karıştır ve sonra açıklık bir yerde üç ay rüzgâra maruz bırak. Sonra dipsiz bir kuyu içine inip üç ay anır, sonra yukardaki mahlulü kırık bir tencereye döküp üç ay daha yine havalı bir yerde rüzgâra bırak. İlaç hazır olunca her gece yatarken gözüne üç dirhem koy. Allah'ın izniyle, süratle iyileşirsin."

Bedevi, Ca'fer'in sözlerini sabırla sonuna kadar dinledi. Sonra eşeğinin sırtına arkası üstü yatıp müthiş bir gürültüyle osurdu.

"Bana verdiğin ilacın parasını da al bakalım," dedi. "Verdiğin ilacı kullandıktan sonra Allah hastalığımı geçirecek olursa, sana bir hediye vereceğim: Hediye de bir köle kız olacak. Vereceğim kız sana haremimde öylesine hizmet edecek ki Cenâb-ı Hakk'ın izniyle tez zamanda öbür dünyayı boylayacaksın; öldükten sonra Cenâb-ı Hak senin ruhunu çabucak Cehenneme götürecektir. Orada bile yakını onun elinden kurtaramayacaksın. 'Ah, ah, bu kız elimi ayağımı ne kadar da kesti,' diyerek inleyip duracaksın."

Halife ihtiyarın bu sözleri üzerine o kadar gülmeye başladı ki gülerken muvazenesini kaybederek atının sağrısı üzerinden yere düştü.

* * *

Bir hikâye anlatırlar:

Ca'fer Bermekî bir gece Hârûn er-Reşîd ile birlikte içerken Halife kendisine döndü, "Ca'fer," dedi, "Falanca kızı satın almış olduğunu duydum. Hâlbuki ben aylardır o kızı alayım diye mütemadiyen pazarlık edip duruyordum. O kız benim çok hoşuma gitmişti. Sat onu bana."

Ca'fer, "İyi ama, ben onu satmak istemiyorum, Ya Emîr-ül-mü'minîn," diye cevap verdi.

Halife, "Öyleyse onu bana parasız olarak ver," dedi.

Ca'fer, "Onu kimseye vermeye de niyetim yok," diye mukabele etti.

Er-Reşîd, "Zevcem Zübeyde üç kere boş düşsün ki, onu bana ya satacak yahut da hediye edeceksin!" diye bağırdı. (Bu, söyleyeni kati surette bağlayan bir yemin şekliydi.)

Ca'fer, "Ben de o kızı satar yahut sana veririm karım üç defa boş düşsün," diye bağırdı.

Çok geçmeden ikisi de ayıldılar. İşte o zaman akılları başlarına geldi ve son derece ciddi birer yemin etmiş olduklarının farkına vardılar. İkisi de içine girmiş oldukları o karışık ve güç durumdan nasıl çıkabileceklerini bilmiyorlardı.

Halife, nihayet, "Bizi bu çetrefil vaziyetten kurtarabilecek bir tek kişi varsa o da Ebû Yûsuf'tur," dedi.

Bunun üzerine Kadıyı huzura çağırttılar. Saraydan gönderilen haberci Ebû Yûsuf'un konağına vardığı zaman vakit gece yarısı olmuştu: Ebû Yûsuf pürtelaş yatağından kalktı. 'İslamiyet hakikaten ciddi bir tehlike karşısında bulunuyor olmalı, yoksa beni gecenin bu saatinde yatağımdan kaldırmazlardı,' diye düşünüyordu. Sonra yine pürtelâş katırına bindi. Katırının palanını vurmuş, kendisi üzerine binerken onun dizginlerinden tutan çocuğa döndü. "Katırın yem torbasını alıp benimle beraber gel," dedi. "Hayvan henüz yemini bitirmedi zannederim; saraya varıp da ben indikten sonra yem torbasını tekrar hayvanın boynuna geçir. Ben Halifenin huzurundayken hayvan geri kalan yemini yesin."

Seyis: "Baş üstüne, efendimiz," dedi. Bunun üzerine Kadı Ebû Yûsuf katırını saraya doğru sürerek yola revân oldu. Sara-

ya gelince hemen Halifenin huzuruna çıkarıldı; Er-Reşîd onu kaideten kimsenin oturtulmadığı bir yere, kendisinin oturduğu divana, hemen yanına oturttu.

“Vakit geç olduğu halde seni çağırttık ama,” dedi, “dave-timiz sebepsiz değildir. Kendi başımıza halledemediğimiz ve son derece ciddi bir mesele ile karşı karşıya bulunuyoruz.” Sonra Ca’fer’le kendisinin sarhoşken ettikleri iki tarafı da sıkıca bağlayan yemin işinden Ebû Yûsuf’a etraflıca bahsetti.

Ebû Yûsuf, derhal, “Ya Emîrû’l-mü’minîn, bu halledilmesi son derece basit bir meseledir,” diye cevap verdi. Sonra Ca’fer’e doğru döndü, “Ca’fer, sen sadece kızın tamamı için yemin etmişsin. Onun için kızın önce yarısını Halifeye satmalısın,” dedi. “Sonra öteki yarısını da hediye etmelisin. Böylece ikiniz de ettiğiniz yeminleri bozmadan o yeminlerin sizlere yüklediği mükellefiyetlerden kurtulmuş olacaksınız.”

Halife bu hal karşısında son derece ferahlamıştı; Ca’fer ile Hârûn er-Reşîd karşı karşıya geçtiler, bu devir muamelesini yazılı olarak tanzim ederek imzaladılar.

O zaman, Er-Reşîd, “Şu kızı hemen gidip saraya getirin,” dedi. “O kızı kendi malım olarak göreceğim anı sabırsızlıkla bekliyorum.”

Bunun üzerine hemen adam gönderildi, kız alelacele saraya getirilip Halifenin huzuruna sokuldu.

Halife Ebû Yûsuf’a döndü, “Onunla hemen bu gece gerdeğe girmek isterim,” dedi. “Beklemeye tahammülüm yok. Ondan uzak duramam. Hâlbuki bu kızla evlenebilmem için Şeriat hükümlerine göre beklemem lazım. Acaba sen bu işe bir çare bulabilir misin?”

Ebû Yûsuf, “Bana erkek kölelerinizden birini getirtin, Ya Emîrû’l-mü’minîn,” dedi. “Ama azatlı olmasın, köle olsun. Sonra o köleyi sahibi bulunduğunuz şu köle kızla evlendirmem için bana salahiyet verin. Köle evleneceği kızla gerdeğe girmeden evvel karısını boşarsa sizin için, Şeriat hükümlerince beklemek artık bir mükellefiyet olmaktan çıkacaktır. O zaman kızla hemen gerdeğe girebilirsiniz. Zira bir mümin gerdeğe girmeden kocası tarafından boşanmış bir kadınla tebriye için beklemeden zifafa girebilir.”

Bu son derece zekice buluş Halifeyi daha da memnun etmişti. "Çabuk bana bir erkek köle getirin," dedi. Köle huzuruna getirilir getirilmez Hârûn er-Reşîd Ebû Yûsuf'a döndü, "Bu kadını bu erkekle baş göz etmen için sana salahiyet veriyorum," dedi. Bunun üzerine, Ebû Yûsuf evlenme işini köleye açtı. Köle onun yaptığı bu evlenme teklifini memnuniyetle kabul etti. O zaman Ebû Yûsuf hemen oracıkta köle erkekle köle kızın nikâhlarını kıydı. Nikâh merasimi sona erdiği zaman, Ebû Yûsuf köleye döndü, "Şimdi zevcen olan bu kızı boş bakalım," dedi. "Boşadığın takdirde bu geceki dürüst hareketinin eseri olarak mükâfaten yüz dinar alacaksın."

Fakat heyhat, köle evlendirilmiş olduğu kızı boşamak istemedi. Ayak diredi. Bunun üzerine Ebû Yûsuf ona mükâfat olarak verilecek meblağı arttırdı. Nihayet bu meblağı bin dinara çıkardığı zaman, köle, Ebû Yûsuf'a döndü:

"Bu kızı muhakkak surette boşamam mı lazım?" dedi. "Bu kız sizinle evli olsaydı siz onu böyle boşayabilir miydiniz? Emîrû'l-mü'minîn'in onu bir emirle benden ayıramaz mı? Elinizde onu benden boşamak için bir kudret varsa onu kullanıp beni ondan boşayın. Zira ben bu dilberi dünyada boşamam."

Ebû Yûsuf, "Ne demek?" dedi. "Bu kızı muhakkak boşayacaksınız."

Köle, "Vallahi de billahi de boşamam!" diye inat etti.

O zaman Hârûn er-Reşîd hiddetle Kadıya döndü, "Peki, şimdi ne olacak?" diye sordu.

Ebû Yûsuf, "Sakin olun, ya Emîrû'l-mü'minîn," dedi. "Ortada bir müşkül, karışık bir mesele mevcut değil. Her şey gayet basit. Şimdi sıra sizde. Bu köleyi kendisiyle evlendirdiğimiz kıza veririz. Karısının kölesi olsun."

Er-Reşîd, "Pekâlâ," dedi. "Verdim gitti. Bu köle bundan böyle bu kızın malıdır."

Kadı o zaman kıza döndü, "Şimdi de sen kabul ediyorum de bakalım," dedi.

Kız, "Kabul ediyorum," dedi.

O vakit, Ebû Yûsuf, "Şimdi bu erkekle bu kadının birbirlerinden boşanmış olduklarını ilan ediyorum," dedi. "Zira erkek

karısının zelil bir malı haline geldiği andan itibaren aradaki evlilik kendiliğinden bozulur. Evlilik iptal olunmuştur.”

Hârûn er-Reşîd bunu duyar duymaz zemberek gibi boşanarak ayağa fırladı. “Ben hayatta olduğum müddetçe yalnız ve yalnız senin gibiler bu memlekette kadılık etmeli!” diye bağırdı. Tepsiler dolusu altın istetti ve o altınları Kadının önünde yere döktürdü.

Sonra, birdenbire, Ebû Yûsuf’a, “Bu altınları koyacak bir şeyin var mı?” diye sordu. Kadının hatırına katırının yem torbası geldi. Derhal adam gönderip o yem torbasını getirtti ve evine o yem torbası altınla dolu olarak döndü.

Ertesi gün, halkın dertlerini halletmekle meşgul olduğu mahkeme binasına gidip de divanına oturduğu zaman, ziyaretçilerine, “Hem bu dünyada ve hem de Ahiret’te ferah bulabilmek için en kestirme ve en iyi yol ilim yoludur,” dedi. “Bakın, dün gece sarayda Halifenin bana sorduğu iki, üç suale verdiğim cevaplar mukabilinde bir torba dolusu altın aldım.”

Sevgili kari, bu hadiseye mim koy; zira bu fıkrada son derece ince noktalar mevcut olduğunu göreceksin: Ca’fer’in hatırşınashığını, Halifenin alicenaplığını ve bilhassa Kadı Ebû Yûsuf’un bilgisinin genişlik ve derinliğini düşün. Cenâb-ı Hak hepsinin günahlarını affetsin. Yeminlerin kefareetine gelince, Ebû Yûsuf’un o bapta verdiği karar muhakkak ki Şafii Kadılarınca teyit edilmeyecekti; Ebû Yûsuf ise o meseleyi tamamen kendisinin mensup bulunduğu Hanefî mezhebinin görüşüne uygun bir şekilde halletmişti. Fakat kimin görüşünün yerinde, kimin haklı ve kimin haksız olduğunu kati şekilde yalnız Allah bilir. Ondan başka bilen yoktur.

* * *

Şair Ebû Nevas, “Emîrû’l-mü’minîn niçin bu kadar dertli?” dedi. “Allah şahit ya, nefesine Emîrû’l-mü’minîn kadar eziyet eden başka bir kimse daha görmedim. Bu dünyanın ve Ahiret’in bütün nimetleri elinizin altında bulunuyor; niçin ikisinden de gereği kadar haz ve zevk almıyorsunuz? Fakirlerle yetimlere elinizden gelen bütün yardımları yaptınız. Hac

farizasını muntazaman ifa ettiniz, bütün camileri tamir ettirdiniz, hocalara yardım ettiniz, sayısız mektep ve medreseler açtırdınız, memleketi imar ettiniz. İşlediğiniz bu hayırlar karşılığında öbür dünyanın nimetleri de önünüze serilecektir. Zira *Kur'an-ı Kerim*'de yazıldığı bütün bu hayırlarınızın, hudsuz mükâfatını göreceksiniz.

Bu dünyanın nimetlerine gelince, bu nimetler de sadece şunlardan ibarettir: Leziz yemekler, latif içkiler, güzel kızlar. Onları düşünün. Uzun boylu kızları, boyları ne uzun ne de fazla kısa olan kızları, sonra zarif vücutlu, ufak yapılı kızları düşünün; Medineli kızları, Hicazlı kızları, Bizanslı kızları ve bizim kendi memleketimiz olan Iraklı dilberleri düşünün. Vücutları Samhari mızrakları kadar dik ve mağrur, güzel oldukları kadar da zeki ve tatlı dilli, bir bakışlarıyla insanın yüreğini dağlayan o Iraklı güzelleri düşünün."

* * *

Mısır Valisi iken Kâtibi tarafından ihanet suçuyla itham edilerek Hârûn er-Reşîd tarafından zindana tıklan Hâşimî sülalesinden Abdülmelik hâlâ zindanda bulunduğu sırada, kendisiyle birlikte mahpus yatan biraderi İsmail bir gün Halifenin zindana gönderdiği bir adam tarafından saraya davet olundu.

Abdülmelik, biraderine, "Onların bütün istedikleri seni orada sarhoş edip sana gazel okutmaktan ibarettir," dedi. "Oraya gider de onlara gazel okursan benim biraderim değil-sin..."

Bundan sonrasını bizzat İsmail'in ağzından dinleyelim:

"Saraya gittiğim zaman Er-Reşîd beni yanına çağırttı, akşam yemeğini benimle birlikte yedi. Yemekten sonra Halifenin Hekimi İbn Bahtîşû şarap içmemizi tavsiye etti.

Er-Reşîd, 'İsmail de benimle birlikte içmezse içmem,' dedi.

'Ya Emîrül-mü'minîn, şarap içmemek için yeminliyim,' diye bağırdım.

Fakat Er-Reşîd ısrar etti. Bunun üzerine, üçer bardak şarap içtik. Sonra salonun bir köşesine gerili perde çekildi, içeri

rakkaseler ve hanendeler girdi. Raks edip şarkılar söylediler. Halife bir müddet elindeki elmas taneli bir tespihle oynayarak kızların şarkılarını dinledi, sonra kızların birinden bir ud aldı. Elindeki elmaslı tespihi udun boynuna geçirdikten sonra udu da tespihi de benim kucağıma koydu. ‘Haydi,’ dedi, ‘bize bir şarkı söyle. Şu tespihi satıp eline geçecek parayla nasıl olsa ettiğin yeminin kefareтини ödeyebilirsin.’

Bunun üzerine Halifeye bir şarkı söyledim. O şarkıyı oracıkta hemen kendim düzmüştüm. Şarkımda, o güne kadar ne fiille, ne de düşünceyle hiçbir günah işlememiş olduğumu, fakat şimdi herkes gibi günah işlemek zorunda kaldığımı yanık bir sesle anlattım.

Şarkı Halifenin son derece hoşuna gitmişti. Hemen adamlarından birine seslenerek bir mızrak istetti; oracıkta Mısır sancağını mızrağının ucuna bağladı ve onu bana vererek beni Mısır Valiliğine tayin etmiş olduğunu bildirdi.

Mısırdaki iki sene valilik ettim. O iki sene zarfında memlekete ve halka son derece adaletle hükmettim. İki sene sonra Bağdat’a döndüğümde servetim beş yüz bin dinar daha artmış bulunuyordu.”

* * *

Abbâsî Şehzadesi ve Halife Mansûr’un yeğeni Muhammed Basra’da öldüğü zaman Er-Reşîd onun bütün mal ve mülküne el koydu. Muhammed’in serveti çiftlik, bina, arazi ve diğer mülkleri hariç, elli milyon dirhemden fazlaydı. Şehzadenin günlük iradının yüz bin dirhem olduğu halkın dilinde dolaşıyordu.

İşte bu Muhammed bir gün yeğenlerinden birinin düğünü münasebetiyle bir düğün alayı içinde Basra sokaklarından âlây-ı vâlâ ile geçiyordu. Kadı Sâver de Muhammed’in yanı başında kendi atının sırtındaydı. Birden kalabalık arasından çıkan bir adam Muhammed’in atının önüne dikildi. Bu adam, şehrin Koyunbaş lakabıyla tanınan bir soytarısıydı.

Soytarı, “Sen günde yüz bin dirhem kazanırken, benim günde yarım dirhem için dilenmem ve akşam olunca evime o ya-

rım dirhemi dahi bulamadan aç dönmem adalet midir?" diye haykırdı.

Sonra Muhammed'in yanındaki Kadıya döndü, "Eğer senin adalet dediğin şey bu ise ben bu adalete inanmıyorum."

* * *

Mabeyinci Fadl bin Rabi anlatıyor: Bir defasında Hârûn er-Reşîd ile birlikte Mekke'ye hacca gitmiştim. Hac farızasını ifa ettikten sonra, Halife bana döndü, "Bu şehirde gidip kendisini ziyaret etmem gerekecek gibi hakikaten kıymetli bir din adamı var mı?" dedi.

"Evet, Ya Emîrû'l-mü'minîn," diye cevap verdim. "Senanî var."

Bunun üzerine Halifeyle birlikte Senanî'nin evine gidip onunla bir müddet konuştuk. Evden çıkacağımız sırada, Er-Reşîd bana emir verdi. Senanî'ye kimseye borcu olup olmadığı sormamı söyledi. Senanî bu suali kendisine sorduğum zaman, "Evet," dedi. Bunun üzerine Halife onun borçlarının derhal ödenmesi için emir verdi.

Tekrar sokağa çıktığımız zaman, Hârûn er-Reşîd, "Fadl," dedi. "Arzum yerine gelmiş değil. Zira yine de hakikaten ulu bir zatı gidip görmek ve kendisiyle dertleşmek istiyorum. Ama gideceğimiz şahıs bu Senanî'den de daha ulu bir zat olsun."

Bunun üzerine Halifeyi, Süfyan bin Üyeyne'nin evine götürdüm. O ziyaret de ilki gibi basit bir sohbetle geçti. Oradan çıkarken de, Halife, Üyeyne'nin ne kadar borcu varsa hepsinin ödenmesi için emir verdi.

Sonra, "Şimdi hatırladım," dedi. "Fudeyl de Mekke'de olacak. Gel, gidip onu da görelim." Fudeyl'i aradık ve nihayet Mekke'de bir evin ikinci katındaki bir odada oturduğunu öğrenerek evi bulduk. Evin önüne geldiğimiz zaman, Fudeyl'in *Kur'an-ı Kerim*'den bir ayet okuduğunu duyduk. Kapıyı çaldık. Fudeyl, yukardan aşağı, "Kim o?" diye seslendi.

"Emîrû'l-mü'minîn," diye seslendim.

Fudeyl, kapıyı açmadan, "Benim Emîrû'l-mü'minîn ile ne işim var?" diye sordu.

O zaman, "Bir hadis vardır," diye seslendim. "O hadise göre, insan, ibadetle meşgulken bile başkalarına kaba davranmamalıdır."

Fudeyl, "Evet, vardır," diye mukabele etti. "Dünyadan sükûn içinde gelip geçmek isteyen bir insan için ibadet en zevk verici şeydir. Belki sen beni kaba bir insan olarak buluyorsun, ama ben Allah yolunda kendimi çok yüksek görüyorum." Buna rağmen, inip kapının arkasındaki sürgüyü kaldırdı. Odasındaki feneri söndürmüş ve odasının en karanlık köşesine çekilmişti. Oda zifiri karanlık olduğu için Halife içeri girdiği zaman ona doğru yürürken yolunu ancak el yordamıyla bulabildi. Nihayet Fudeyl ile Halifenin elleri birbirlerine dokundu.

Fudeyl, birden canı yanmış gibi, "Hayatımda elim bundan daha yumuşak bir ele değmedi!" diye nida etti. "Bu el Cehen-nem azabından kurtulabilirse hakikaten çok garip olur."

Hârûn er-Reşîd birden acı göz yaşları dökmeye başladı, az sonra hıçkırıkları benim bile yüreğimi parça parça etmeye başladı. Tekrar kendisine geldiği zaman, "Ya Fudeyl," dedi, "bana iman kudreti verecek bir şeyler söyle."

O zaman Fudeyl konuştu, "Ya Emîrü'l-mü'minin, Allah'ın seçkin kulu olan Resûl-i Ekrem'in amcası olan dedeniz, bir defasında, insanlara hükmetmesinin mümkün olup olmadığını sorduğu zaman, Peygamber kendisine şu cevabı verdi, '*Amcacığım, ben sana istediğin müsaadeden de daha büyük bir hediye vereceğim. O hediye de şu: Bir an için kendi nefsi-ne hükmet.*' Resûl-i Ekrem'in bu sözleriyle kastetmek istediği şey şuydu: İnsanın bir lahza için bile olsa Cenâb-ı Allah'a mutlak bir itaati başka insanlara bin sene hükmetmesinden bile daha mübarek, daha mutludur. Zira Kıyamet Günü ölümler dirildiği zaman bütün iktidar sahiplerinin kalplerinde nedamet hislerinden başka hiçbir şey mevcut olmayacak."

Er-Reşîd, "Devam et," dedi.

Fudeyl, "Ömer bin Abdülaziz Halife olduğu zaman," diye devam etti, "tanıdığı üç kişiyi huzuruna çağırıp onlara şöyle dedi, 'Bu makamda nasıl hareket edeyim ki, attığım her adım

Hak yolunda atılmış bir adım olsun?’ Üç kişiden biri Halifeye şu cevabı verdi, ‘Yarınki gününü Allah korkusundan azade bir şekilde, tam bir Müslümana yaraşacak şekilde yaşamak istersen, her yaşlı Müslümana babanmış gibi muamele et, her genç Müslümana biraderinmiş gibi davran, ve her çocuğa kendi öz evladınmış gözüyle bak. Pederine nasıl muamele edersin? Huzuruna geldiği zaman kalkıp hürmet gösterir, senden uzaktaysa gidip kendisini ziyaret edersin. Kardeşine şeref, evlatlarına da sevgini vermelisin”

Fudeyl, bir müddet sonra tekrar konuştu, “Ya Emîr’ülmü’mînîn, senin hesabına korkuyorum,” dedi. “Zira o güzel çehrenin bir gün gelip Cehennem ateşlerinde kavrulacağını zannederim. Allah’tan korkmalı ve ona karşı olan borçlarını tamamen ödemelisin. Hem de bugüne kadar yaptıklarından çok daha fazlasıyla.”

Hârûn ona kimseye borcu olup olmadığını sordu.

Fudeyl, “Var,” dedi. “Allah’a borcum var: İtaat. Beni şu anda çağıracak olursa vay halime! Zira ona olan borcumun ancak pek azını ödeyebilmiş bulunuyorum.”

Hârûn, “Ben insanlara olan borcundan bahsediyorum, Fudeyl,” dedi.

Fudeyl, “Allah büyüktür,” dedi. “Bana karşı çok büyük lütuf gösterdi. Kullarını kendisine şikâyet etmem için hiçbir sebep mevcut değil.”

Halife, bunun üzerine, onun eline bin dinarlık bir kese sıkıştırmaya çalışarak, “Öyleyse bunu ne lazımsa onun için sarf etmek üzere kullan,” dedi.

Fudeyl, birden, “Sana deminden beri söylediklerimin hiçbir faydası olmadı demek?” diye bağırdı. “Daha yanımdan ayrılmadan yine bir hata işliyorsun!”

Hârûn, “Nasıl? Ne hatası?” diye bağırarak sordu.

“Kendin Cennet’e gitmek ve beni de Cehennem’e göndermek istiyorsun. Sonra da hatanın nerede olduğunu soruyorsun.”

Muhasebe sona ermişti. Fudeyl’den izin alıp yanından çıktık. Hârûn er-Reşîd’in gözleri yaşlıydı. Benim gözlerim de

yaşarmıştı. Fudeyl'in evinden uzaklaşırken, Halife, "Ya Fadl," dedi. "Bu Fudeyl hakikaten ulu bir zatmış. Hükümdarlardan bile büyük."

Bir müddet sonra Halifenin ihsanını kabul etmiş olan İbn Üyeyne, verdiği bin altını reddetmiş olduğu için Fudeyl'i azarladığı zaman, Fudeyl ihtiyar adamı birden sakalından yakaladı.

"Senin gibi büyük bir hoca bu derece yanılsın, akıl alır şey değil," diye bağırdı. "Bu adamlar, bu Abbâsiler ellerindeki serveti meşru bir şekilde elde etmiş olsalardı, paralarının içinde haram para olmasaydı, o zaman mesele değişirdi; o vakit te-reddütsüzce verilen parayı alırdım."

Saray Erkânı

İshak anlatıyor:

Hârûn er-Reşîd'in huzurunda yapılan toplantılardan birinde cömertliğin ne büyük bir fazilet olduğuna dair yazdığım bir şiiri okudum. Şiirim şu mısralarla sona eriyordu:

*'Fakir olamaz bir şair
Kalbide korkuyu tanımaz
Zira Emîrû'l-mü'minîn'de
Bir şair kulağı var.'*

Harul Er-Reşîd, "Muhakkak, ben sağken hiçbir şair fakir kalmayacak!" diye bağırdı. "Fadl, İshak'a yüz bin dirhem ver. Bize okuduğu bu şiiri o kadar güzel ki, onu, onun kalbine muhakkak Cenâb-ı Hak ilham etmiş olmalı: Vezni de en azından kafiyeleleri kadar güzel."

O zaman, "Ya Emîrû'l-mü'minîn," dedim. "Sizin bu tenkidiniz bile benim şiirimden daha edebî bir mahiyet taşıyor."

Halife Mabeyincisine dönüp, "Fadl," dedi. "Şuna yüz bin dirhem daha ver."

Şair Esmâî bilahare, "İşte Halifenin o ikinci ihsanı üzerine İshak'ın burnunun para kokusu almakta benim burnumdan daha kabiliyetli olduğunu anladım," diye yazmıştı.

Ca'fer Berineki bir gün atının eyerinin vurulup hazırlanmasını emretti. Kendisiyle birlikte yola çıkacak olanlardan birine, "Gelirken yanında bin dinarlık bir kese de getir," dedi. "Şair Esmâ'ye gidiyorum. Onun herhangi zekice veya cinaslı bir sözüne güldüğümü görürsen keseyi ona ver, fakat gülmezsem katiyen verme."

Ca'fer adamlarıyla birlikte şairi ziyaret etti. Esmâ, Ca'fer'in huzurunda ne diller döktü, ne cinaslı sözlerle konuştu, kimse tahmin edemez. Fakat Ca'fer onun sözlerini başından sonuna kadar hep ciddi bir çehreyle dinledikten sonra zerrece gülümsemeden Esmâ'nin köşkünden çıkıp döndü.

Yolda, yanındaki süvarilerden biri, "Beni Esmâ'nin evinde hayretler içinde bıraktınız, efendimiz," dedi. "O kesedeki bin dinarı Esmâ'ye vermeye niyetliydiniz. Adamcağız sizi güldürmek için bütün marifetlerini gösterdi, diller döktü; fakat onun evinden bir defa dahi gülümsemeden ayrıldınız. Birine vermek maksadıyla kasanızdan çıkardığınız bir para kesesini tekrar geri getirmeniz görülmüş bir şey değildir."

Ca'fer, "Aziz dostum," dedi. "Esmâ bundan evvelki ziyaretlerimde beni güldürdüğü için benden zaten yüz bin dirhem almış bulunuyor. Kendisine bunca ihsanda bulunduğum halde evi hâlâ bir harabelikten farksız; maşlahı eski püskü, şilteleri de kirli. Evinde temiz bir tek şeye rastlayamadım. Her şey kir pas içinde. Evine şöyle biraz daha rahat ve güzel bir ev hali verseydi, bu hareketi üzerimde bana söylediği bütün sözlerden daha derin bir tesir yapacaktı. Benim cömertliğimin onun evinde ufak da olsa müspet bazı eserlerini görmüş olsaydım bu benim indimde onun yazabileceği methiyelerin en güzelinden çok daha kıymetli olacaktı. Hayatta daha güzel şeyleri arayacak kadar minnet hissi duymadığına göre ona daha fazla ihsanda bulunmak neye yarar?"

* * *

Ulemadan çoğu bir istida yazıp altını imzalayarak onu Hârûn er-Reşîd'e sundular. İstidanın meali şuydu:

"Ya Emîrû'l-mü'minîn, Yahyâ bin Hâlid ile onun evlatlarına ve yakın hısım akrabalarına müminler üzerinde bu derece hudutsuz salâhiyetler verdiğiniz için Kıyamet Günü'nde sorulacak suallere ne cevap verecek, Cenâb-ı Rabbilâlemin'in huzurunda kendinizi nasıl mazur göstereceksiniz? Cemaati Müslimînin idaresini bu zındıkların ellerine bıraktığınız için Rûz-ı Mahşer'de ne cevap vereceksiniz?"

Hârûn er-Reşîd o vesikayı Yahyâ'ya verdi. İstidayı yazmış olan molla derhal zindana tıkıldı.

* * *

Halife Hicretin 175'inci yılında kendisine, az zaman evvel Emin lakabını verdiği oğlu Muhammed'i halef yapmaya karar verdi. Muhammed o sırada henüz beş yaşında bir çocuktuk; fakat annesi Zübeyde, Hârûn er-Reşîd'in onu halef yapması hususunda bilhassa ısrar ediyordu.

Şair Esmâî anlatıyor:

Bir gece Halifenin tertip ettiği bir ziyafette bulunmak üzere saraya gidip Hârûn er-Reşîd'in huzuruna çıktım. İçeri girdiğim anda Halifeyi derin bir telaş ve heyecan içinde buldum; kâh oturup kâh kalkıyor, kâh hüngür hüngür ağlıyordu. Arada bir de bir beyit mırıldanıp duruyordu.

O zaman Halifenin zihnen mühim bir karara vasıl olmak üzere bulunduğunu anladım. Nitekim az sonra Halife hadım ağalarından Mansûr'a, gidip Veziri getirmesi için emir verdi.

Biraz sonra Yahyâ geldiği zaman, Halife ona şöyle dedi, "Ebû Fadl, Resûl-i Ekrem Efendimiz bir vasiyetname ve bir halef bırakmadan vefat ettiler; İslam o zamanlar henüz çok gençti ve imanımız tazeydi; buna rağmen Araplar Ebû Bekir'i terk etmekten çekinmediler... Ondan sonra neler oldu, biliyorsun. Bunun için, ben kendi halefimi kendi sağlığımda kendi elimle tayin etmek istiyorum. Evlatlarımdan iyi huy sahibi, kendi kendine hareket kudretini haiz olan ve bu devleti ehil bir şekilde idare edebileceğine inandığım hangisiyse yerime halef olarak onu tayin edeceğim. Bu şahıs da oğlum Abdullah'tır. Fakat bütün Hâşimî hısım akrabalarım Muhammed Emin'in tarafını tutu-

yorlar. Hâlbuki onun kendi şehvî arzu ve küçüklüklerinin esiri olduğunu, müsrif, kölelere akıl danışan, hatta kadınlardan fikir soracak kadar aciz bir insan olduğunu da biliyorlar. Abdullah'ı tercih edecek olursam, Hâşimî soyundan ne kadar insan varsa hepsi de bize hasım ve düşman kesilecektir. Sen ne kanaattesin, söyle bana şimdi? Zira Allah'a şükür, bu gibi çetrefil işlere sen daima münasip hal çareleri bulursun."

Yahyâ, "Ya Emîrî'l-mü'minîn, düzeltilmesi kabil olmayan yegâne hata bir hükümdarın halefini tayin meselesinde işleyeceği hatadır," dedi. "Zira bu bapta işlenecek bir hatanın neticesi feci ve tashihi de gayri kabil olacaktır. Fakat bu meselenin halli için daha başka bir zemin ve daha başka dostlar lazımdır."

Er-Reşîd, Vezirin kendisiyle تنها bir köşede hususi olarak görüşmek istediğini anlayarak bana bir kenara çekilme mi işaret etti. Ben de onun emrine uyarak kabul salonunun bir köşesine çekilip oturdum. Mamafih, bulunduğum köşeden bile onların neler konuştuklarını kavırıyordum. Uzun zaman konuştular. Doğrusunu söylemek lazım gelirse, Halife ile Vezir arasındaki muhavere bütün gece devam etti. Vezir ile hilafet makamının Hârûn er-Reşîd'den sonra Muhammed Emin'den oğluna değil, Hârûn'un oğlu Abdullah'a geçmesi hususunu kararlaştırdıktan sonradır ki birbirlerinden ayrıldılar.

Bu karar üzerine Halife, oğlu Abdullah'a ikinci isim olarak Me'mûn adını verdi; sonra onu bütün şimal eyaletlerine vali tayin etti.

Bermekîler Faciası

Saray erkânı tıpkı yüksek bir dağa tırmanıp da düşen insanlara benzerler. Ne kadar yükselirlerse düşüşleri o derece feci ve kati olur.

Hârûn er-Reşîd Bermekîleri ancak Hicretin 187'nci yılında mahvetti. Hârûn'un bu hareketinin sebebi birçok değişik şekillerde izah edildi, Bermekîlerin yıkılışının aşikâr sebebi devlet irat ve gelirlerini tamamen kendi kontrolleri altına

almış olmaları ve muhafazası kendilerine tevdi olunmuş ve Halifeye düşmanlığından şüphe edilen Alid adındaki bir mahpusun tahliyesini emretmiş olmalarıydı; fakat bu işin hakiki sebebi bilinemedi. Herkes birçok şey söyler ama hakikati yalnız Cenâb-ı Hak bilir.

Şurası muhakkaktır: Halife bir zamanlar Ca'fer'i o derece severdi ki sırf onunla birlikte giyebilsin diye iki yakalı, iki kişilik bir hilat yapılmasını bile emretmişti.

Bir gün, Hârûn er-Reşîd, "Ca'fer," dedi, "yeryüzünde senden daha fazla sevdiğim, bana senden daha aziz olan ve dostluğu bana senden fazla zevk veren bir tek insan dahi mevcut değil. Kalbimde sadece hemşirem Abbâse'nin seninki kadar kıymetli bir yeri var. Her ikinize de ne derece sevgiyle bağlı olduğumu düşündükçe, ne sensiz ne de hemşiresiz katiyen yaşayamayacağımı anlıyorum. Zira hemşiremin yanında bulunduğum sırada senin yokluğunu hissediyorum; senin yanında bulunduğum sırada da hep hemşiremin eksikliğini duyuyorum. Fakat nihayet her ikinizden de uzak kalmadan, ikinizin de dostluğunu aynı zamanda hissederek yaşamanın ne şekilde mümkün olabileceğini düşündüm, bir çare buldum."

Ca'fer, "Allah Emîrü'l-mü'minîn'in tuttuğunu altın etsin ve her hususta onun düşüncelerine rehberlik etsin!" diye bağırды.

Halife, "Hemşiremi seninle evlendirmeye niyetlendim," dedi. "İkinizi evlendirecek olursam geceleri hemşiremin yanına gittiğim zaman sen de yanımızda meşru bir sebeple bulunabileceksin. Hemşirem o şekilde benim yanımda olduğu gibi senin yanında da yüzü açık ve hiç çekinmeden oturup meclisimize katılabilir. Fakat aranızdaki yakınlık bundan ileri gitmeyecektir. Zira bu izdivaç sadece resmiyette kalacak ve ikinizin arasında başka bir şey olamayacaktır."

Ca'fer, Halifenin arzu ettiği gibi, evlendiği takdirde karısıyla hiçbir cinsî münasebette bulunmayacağına dair Halifeye söz verdi, bütün kocalık haklarından feragat etti, bunun üzerine nikâh kıyıldı.

Ca'fer nikâhtan evvel, Halifenin hadımları ve azatlı kölelerinin önünde son derece ciddi yeminler ederek karısını katiyen ziyaret etmeyeceğine, Abbâse ile bir defa dahi yalnız kalmayacağına ve Hârûn er-Reşid de orada bulunmadığı takdirde karısı ile aynı evde katiyen bulunmayacağına söz verdi. Ca'fer bu şekilde yeminler ettikten sonra, kendisini yeminleriyle bağlı addederek hayatından memnun bir şekilde yaşamaya başladı. Halife ile birlikte karısının bulunduğu odaya girdiği zaman, sohbet edilirken sırf Halife incinmesin diye gözlerini önüne eğerek konuşuyor, bir defacık bile olsun başını kaldırıp Abbâse'ye bakmıyordu.

Fakat Abbâse vaziyeti öğrendiği zaman Ca'fer gibi hareket etmedi. Bilakis onun tam aksine bir yol tuttu. Derhal kocasına bir mektup yazıp gönderdi. Ca'fer Abbâse'nin mektubunu getiren haberciyi bir sürü tehdit ve hakaretlerle kovarak geri gönderdi; Abbâse ikinci mektubu gönderdiği zaman Ca'fer haberciye yine aynı şekilde mukabele etti. Nihayet istediği şeylerin hiçbirini kocasından elde edemeyeceğini anlayan Abbâse aslında cahil ve budala bir kadın olan Ca'fer'in annesi üzerinde işlemeye başladı. Çok geçmeden paha biçilmez hediyelerle -bu hediyeler kıymetli mücevherler, mühim miktarda para vesairenden ibaretti- kadının gönlünü kazandı, onunla samimi ahabap oldu. Nihayet kadını avucunun içine almış olduğunu ve onu her istediğini yapacak hale getirmiş olduğunu anladı. İhtiyar kadın Abbâse ne derse onu yapacak kadar şaşırmıştı. Kadıncağız Abbâse'nin planlarının neticelerini ancak o zaman anladı. Bu tasavvurlardan sonunda kendisi de çok faydalanacaktı. Zira oğullarından birinin sıhrî de olsa bir bağla Halifeye bağlanması insanın rüyasında bile tahayyül etmeye cesaret edemediği bir hayaldi. Abbâse, tasarladığı plan muvaffak olduğu takdirde kendi istikbalinin ve kendisiyle oğlu Ca'fer'in de istikbal ve emniyetlerinin, teminat altına alınmış olacağını, bir daha da gözden düşme tehlikesiyle karşılaşmayacaklarını ihtiyar kadına söyledi.

Ca'fer'in annesi Abbâse'nin bütün sözlerine kandı. O zaman oğlunu kendisine bağlamak için elinden gelecek her ça-

reye başvuracağını ve ne şekilde olursa olsun onları bir araya getirmeden oh demeyeceğine dair Abbâse'ye söz verdi.

Sonra bir gün oğlu Ca'fer'in ikamet ettiği köşke gitti. "Oğlum," dedi, "buradaki saraylardan birinde yıllardır sanki bir prenses gibi itina ile yetiştirilmiş bir kız buldum. Kız fevkalade bir şekilde yetiştirilmiş, gayet iyi bir tahsil görmüş, çok güzel ve son derece ince yapılı. Üstelik, bir eşi daha bulunamayacak derecede güzel. Onun gibi güzellik ve, bu kadar vasfı bir araya toplamış bir kız daha görülmemiştir. O kızı senin için gidip satın alacağım; kızın sahibiyle hemen hemen anlaşmış bulunuyorum."

Ca'fer annesinin sözlerini can kulağıyla dinledi. Annesinin ballandıra ballandıra anlattığı kızın hayali zihnine öylesine yerleşmişti ki nihayet o kızıdan başka hiçbir şey düşünmez oldu. Annesi ise bu sırada sırf oğlunun iştahını kabartmak için Ca'fer'i mahsus bekletmeye başladı. Nihayet, Ca'fer'in vadinini yerine getirmesi için ısrar edişi üzerine oğlunun durumundan emin olunca, Ca'fer'i daha fazla bekletmemeye karar verdi. Zira Ca'fer sabırsızlıktan deliye dönmüş bulunuyordu. Kadın, oğluna, "Kızı sana falanca gece getirmek için gerekli tertibatı aldım," dedi. Sonra Abbâse'ye gidip vaziyeti ona da bildirdi. Bunun üzerine Prenses hazırlandı ve kararlaştırılan gece Ca'fer'in annesinin sarayına gitti.

Ca'fer o gece Hârûn er-Reşîd'in huzurundan çıkıp da annesinin sarayına geldiği zaman sarhoştı. Annesinin sarayında güzel cariye ile kararlaştırdığı şekilde buluşacaktı. Annesinin sarayına girer girmez hemen kızı sordu; kızın gelmiş olduğunu söylediler. Abbâse Ca'fer'in odasına gittiği zaman, Ca'fer o derece sarhoştı ki resmî nikâhlı karısını tanıyamadı, soyunup onunla yatağa girdi.

Ca'fer nefsinin tatmin ettiği zaman, Abbâse, "Prenseslerin şehveti sana haz verdi mi?" diye sordu.

Ca'fer, "Hangi prenseslerin?" diye sordu.

"Ben senin karın olan Mehdi'nin kızı Abbâse'yim."

Ca'fer dehşet içinde doğruldu. O saniyede ayılmış, müthiş hakikati birdenbire kavramıştı. Hemen odadan fırlayıp doğ-

ruca annesinin odasına gitti, "Beni çok ucuza sattın!" diye haykırdı. "Beni uçurumun kenarına ittin. Bak, bu işin sonu ne kadar feci bitecek, göreceksin."

Abbâse Ca'fer'in yanından ayrıldığı zaman hamile kalmış bulunuyordu. Bir müddet sonra bir erkek çocuğu oldu; Abbâse bu doğumu herkesten gizleyerek oğlunu bir hadım ağasına teslim etti, sonra oğluna bakması için bir de sütnine tuttu. Fakat çok geçmeden, hadisenin meydana çıkması korkusuyla hadım ağasıyla sütnineyi çocukla birlikte Mekke'ye gönderdi. Zaman su gibi gelip geçmeye başladı.

Bu sırada kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen bir şiir saray erkânından birinin eline geçmişti. Şiir getirilip Hârûn er-Reşîd'e gösterildi.

Bu şiir, Yahyâ'nın oğullarının saltanat içinde saltanat kurmuş olmalarını ve Halife herkese hesap verdiği halde Bermekîlerin kimseye hesap vermez bir hale gelmelerini, Ca'fer'in frenkler gibi tavanları amberden saraylar inşa ettirmesini ve Halife ölür ölmez hilafet makamını ele geçirmeye niyetlenmesini ve basit bir kölenin kabara kabara Halifeyle yarışa kalkışmış olmasını acı bir dille hicvediyordu.

Halifenin yeğeni İsmail anlatıyor:

Bir gün Er-Reşîd ile birlikte ava çıkmıştım. Atımı Halifenin atıyla at başı sürüyordum; yolumuz icabı uzun müddet Ca'fer Bermekî'nin çiftliklerinden birinin içinden geçmemiz icap etti. Ca'fer ile yanındakiler bizi beklemeden atlarını önden sürerek gitmişlerdi.

Er-Reşîd, bana birdenbire, "Şu Bermekîlere bak, İsmail," dedi. "Onları zengin edelim diye kendi evlatlarımızı fukara ettik."

Kendi kendime, 'Büyük Allah'ım, bu işin içinde bir şey olsa gerek,' diye düşündüm.

Ertesi gün Halifeyi beklediğim sırada onu sarayının penceresinden Dicle sahillerine dalgın dalgın bakar gördüm. Fakat biraz dikkat edince Dicle'ye değil, onun karşı sahilindeki Ca'fer'in sarayına baktığını fark ettim.

Sonra bana, "Şu manzarayı görüyor musun?" dedi. "Şu Ca'fer'in sarayının kapıları önünde toplanmış cengâverlerle köle sürülerini görüyor musun? Hâlbuki benim sarayımın kapısında bir tek kişi olsun beklemiyor."

"Allah ömrünüzü uzun etsin, Ya Emîrül-mü'minîn," dedim, "sakın aklınızdan böyle düşünceler geçirmeyin. Ca'fer sizin kulunuz, Veziriniz ve askerlerinizin kumandanıdır. Yiğitler Ca'fer'in kapısında beklemezlerse kimin kapısında bekleyecekler?"

Biraz sonra Ca'fer Halifeyle görüşmeye geldi. Giderken, Halife kendi muhafızlarından ikisini ona hediye etti.

Üç gün sonra bir vesileyle Ca'fer'i ziyarete gittim. Er-Reşid'in hediye ettiği muhafız kölelerden biri huzurda beklediği için hareketlerime ve sözlerime son derece dikkat ettim. Halife birkaç gün evvel Ca'fer'i Horasan Valiliğine tayin etmiş, ona sancağıyla emri altında bulunacak erleri ve bir de fevkalade nişan vermişti.

Ca'fer'e, "Ya Ca'fer," dedim, "gittiğin, eyalet son derece zengin ve toprakları mümbit bir ülkedir. Ben senin yerinde olsaydım, Horasan'a giderken buradaki malikânelerimden birini Emîrül-mü'minîn çocuklarından birine hediye ederdim."

Ca'fer, "İsmail, senin yeğenin Halife benim kendisine verdiklerimle yaşıyor," dedi. "Onun sülalesi payidar olmuşsa, nüfuzu cihanın dört bir köşesine ulaşmışsa bu bizim sayemizde olmuştur. Emîrül-mü'minîn, kendisi, evlatları, muhafızları ve ülkesindeki halkı için dertsiz, endişesiz bir hükümet idaresi bırakmış olduğundan memnun değil mi ki şahsi mallarıma da göz koysun? Hazinelelerini tıklım tıklım altınla doldurduk ve onun için tınazlar gibi para topladık. Bu kâfi değil mi? Ben öldükten sonra evlatlarıma kalsın diye bin sıkıntıyla meydana getirip sahip olduğum mallarıma da mı göz dikti? Çiftliklerimden birini Halifenin oğullarına bağışlayacak olursam, bundan sonra kibirlerinden Hâşimîlerin yanlarına varılmaz ve ben de çocuklarımla istihkakı için yeni baştan para toplayıp mal edinmek için çalışmak zorunda kalırım."

"Allah'ını seversen böyle düşünme, Ca'fer," dedim. "Halife bana bu mesele hakkında bir tek kelime bile söylemiş değildir."

Ca'fer, "Öyleyse bu şekilde konuşmakla ne ima etmeye çalışıyorsun?" diye bağırdı. "Hele Halifenin cesareti varsa mallarımdan herhangi birini istemeye kalksın. Sonu kendi hesabına kötü olur."

Bu hadiseden sonra hem Hârûn er-Reşîd'den, hem de Ca'fer'den mümkün olduğu kadar uzak durmaya çalıştım. Nihayet biri Halife, diğeri de onun Veziriydi; onların işlerine ne diye karışacaktım? Fakat Bermekîlerin son günlerinin yaklaştığına da muhakkak gözüyle bakıyordum.

Halifenin Ca'fer'e hediye ettiği muhafız kölenin, aramızdaki muhavereye dair konuşmaları son kelimesine kadar Hârûn er-Reşîd'e nakletmiş olduğunu bilahare öğrendim.

Halifenin haremine ait her hususa nezaret eden Vezir Yahyâ, Halifenin zevcelerinin, hadım ağaları arasından kendi hizmetlerini görece hadımları seçmelerine de mâni olmuştu. Çok geçmeden geceleri harem kapılarının kilitlenerek anahhtarların da her gece kendisine getirilmesi emrini verdi.

Bu, bardağı taşıran son damla oldu. Bu emir üzerine Hârûn er-Reşîd'in sevgili eşi ve yeğeni Zübeyde çileden çıkarak derhal Halifeyi görmeye gitti.

"Ya Emîrü'l-mü'minîn," dedi, "istediğim köle ve hadımların bana hizmetlerine mâni olmakla ve bana, mevkiime ve şanıma layık olmayan bir muamele yapmakla Yahyâ ne demek istiyor?"

Halife, "Kimse bana gelip Yahyâ'yı şikâyet edemez," dedi.

Zübeyde, "Senin bu Bermekîlerinden bıktım usandım artık!" diye haykırdı. "Derin sularda boğulan bir sarhoştan zerrece farkın yok senin. Gözlerin bu kadar körleşmemiş ve kulakların bu derece sağırlaşmamış olsaydı, sana Ca'fer hakkında bir hikâye anlatırdım. Hem, anlatacağım hikâye Ca'fer hakkında dinlediğin diğer hikâyelere hiç benzemiyor. Ama Bermekîler hâlâ senin gözlerini bağladılarsa, o zaman bir diyeceğim yok, seni onlarla yalnız başına bırakacağım."

Halife, "O hikâye neyse, anlat," dedi.

O zaman Zübeyde ona Abbâse'nin yapmış olduğu işi anlattı. Er-Reşîd hikâyeyi duyunca donakaldı.

Nihayet, "Bu hadisenin doğru olduğunu ispat edecek bir delilin, yahut bir şahidin var mı?" diye sordu.

Zübeyde, "Gayrimeşru aşklarının eseri olan çocuktan daha mükemmel bir delil olur mu?" diye sordu.

"Peki, bu çocuk nerede?"

"Burada saraydaydı, fakat Abbâse bir müddet sonra her şeyin meydana çıkmasından korkmaya başladı. Bunun üzerine çocuğu Mekke'ye yolladı."

Halife, "Peki, bu işi senden başka bilen var mı?" diye sordu.

Zübeyde, "Senin sarayında bulunan bir kadın var, o da biliyor," dedi.

Er-Reşîd bu mevzu üzerinde başka hiçbir şey söylemedi, bir müddet hiddetinden tir tir titredi.

Halifenin muhafızlarından Ahmed şöyle anlatıyor:

Bir gün Er-Reşîd'in huzurunda nöbet tutuyordum. Huzurda Halife ile benden başka kimse yoktu. Kabul salonunun muhtelif köşelerinde ufacık mangallar üzerine mis gibi kokular serpmişler, salon tatlı tatlı kokuyordu. Bu kokular yüzünden hava hafif dumanlanmıştı. Halife divanın üzerine uzanmış, gözleri dumandan yaşarmasın diye hilatının eteğini çekip başının üzerine örtmüştü. Tam o anda Ca'fer Bermekî içeri girdi. Halifeye bir işten bahsetti, sonra onun verdiği karar lehindeki cevabını dinleyip tekrar salondan çıktı.

Ca'fer çıkar çıkmaz, Er-Reşîd başını kaldırdı ve dudakları arasından şu kelimeler döküldü, "Yüce Allah'ım, ya Ca'fer'e mutlak bir kudret bahşet, gelip beni öldürsün, yahut da bana onun başını gövdesinden ayıracak emri verdirecek dermanı ver. Yoksa bu hiddet ve haset beni perişan edecek!"

Halife kendi kendine âdeta sayıklar gibi konuşuyordu; fakat mırıldandığı kelimeler benim kulağıma kadar gelmişti. O kelimeleri duyunca titremeye başladım. Halife sözlerine kulak misafiri olduğumu anlayacak olursa beni muhakkak idam ettirir, diye düşünüyordum.

Halife birden başı üzerine örttüğü eteğini çekip doğruldu, "İşittin mi?" diye sordu.

"Hiçbir şey işitmedim, Ya Emîrül-mü'minîn," diye cevap verdim.

"Burada başka kimse yok. Fakat elindeki kılıç nasıl bir hakikatse sözlerimi duyduğun da o derece bir hakikattir. Hayatına zerre kadar kıymet veriyorsan bu sözleri unut, bu sırrı herkesten sakla!"

"Cenâb-ı Hak Emîrül-mü'minîn'in ömrünü uzun etsin. Bir tek kelime dahi işitmiş değilim," diye cevap verdim.

Bu sözüm üzerine Halife sükûnet bulup tekrar divana uzandı.

İntikam bir hükümdar için aynı zamanda bir vicdan meselesidir.

Halife o sene Hacca gitmeye karar vermiş olduğunu açıkladı ve Ca'fer'e kendisiyle birlikte gelmesini emrederek Mekke'ye doğru yola revan oldu. Bunun üzerine Abbâse derhal çocuğuyla birlikte Mekke'ye göndermiş olduğu hadım ağası ile sütnineye bir mektup gönderdi ve çocukla birlikte derhal Yemen'e gitmelerini bildirdi. Fakat Hârûn er-Reşîd Mekke'ye gelir gelmez hemen güvenilir casuslarını etrafa saldı ve Abbâse'nin çocuğuyla ona bakan iki kişi hakkında malumat istedi. Çok geçmeden Zübeyde'den duyduğu dedikodunun tamamen hakikat olduğunu anladı.

Hacdan döndükten sonra Bağdat'ta pek az zaman kaldı, sonra Fırat boylarındaki Anbar'a gitti. Bir gün nihayet kararını vererek güvenilir casuslarından birini Bağdat'a yolladı. Halife adamına, Bağdat'ta Bermekîlere ait bütün mal, mülk ve serveti, onların emrinde çalışan memurları, Bermekî ailesine mensup bütün çocukları ve yine Bermekîlerin bütün hısım akrabalarını eksiksiz olarak bulup tespit etmesini bildirmişti. Casus bütün bunları son derece büyük bir gizlilik içinde ve kimseye sezdirmeden tespit etti.

Halife aynı günü bizzat Ca'fer'le birlikte Anbar'ın Cematat denilen semtinde eğlence ve zevküsefa ile geçirdi. Ca'fer nihayet Halifeden Bağdat'a dönmek üzere izin aldığı zaman,

Halife de onunla birlikte kalktı, ve sarayının kapısına kadar gelip Ca'fer'in küheylanına binişini dahi seyretti. Sonra döndü, tahtına kurularak kölelerine ziyafet sofrasını temizleyip kaldırmalarını emretti; o iş de bittikten sonra hadım ağası Masrur'a haber salarak onu yanına çağdırttı.

Ona, "Derhal Ca'fer bin Yahyâ'ya git, onu buraya getir. Horasan'dan mühim bir haber gelmiş, de," dedi. "Ca'fer buraya gelip de dış kapıdan içeri girer girmez dış kapıya hemen muhafızlar koy; iç sarayın kapılarına da muhafızlar yerleştir. Ca'fer'le birlikte gelecek olanlardan bir tanesini dahi saraya sokma, onu içeri yalnız olarak getir. İçeri girer girmez de onu sana dün kurdurduğum bahçedeki Türk çadırına götür. Hemen boynunu vurup kellesini bana getir. Sana verdiğim bu emri kimseye ağzından kaçırayım deme. Sual falan da sormaya kalkışma. Bana zerrece itaatsizlik edecek olursan onun başıyla birlikte senin de başını vurdururum. Gözünün yaşına bakmam. Hepsi bu kadar... Git, bakalım. Hem elini tez tut, Ca'fer başka taraftan bu işi işitmeden sana verdiğim emri yerine getir."

Bunun üzerine Masrur saraydan çıkıp yola koyuldu ve Ca'fer'in sarayına vardığı zaman içeri kabul edilmesini söyledi. Muhafızlar Masrur'u Ca'fer'in huzuruna çıkardıkları zaman, Ca'fer soyunup dökünmüş, uyumak üzere bulunuyordu.

Masrur, içeri sokulduğu zaman, "Emîrül-mü'minîn Hazretleri beni sizi huzuruna davet için gönderdiler," dedi. "O kadar ısrar etti, o derece ayak diredi ki, nihayet emirlerine boyun eğmeye mecbur kalarak geldim, sizi rahatsız ettim."

Ca'fer, "İyi ama, daha Emîrül-mü'minîn'in yanından henüz ayrıldım," dedi. "Ne var, ne oluyor?"

Masrur, "Horasan'dan bazı mektuplar geldi, Halife onlara hemen cevap vermenizi istiyor," dedi.

Bunun üzerine Ca'fer giyinip kılıcını kuşandı ve Masrur ile birlikte tekrar Hârûn er-Reşîd'in sarayına gitti. Dış kapıdan girdiği sırada kapılara yerleştirilen muhafızlar gözüne ilişti. Sonra iç saraya giren kapının iki tarafına konulmuş olan nöbetçileri fark etti. Arkasına döndü. Saraya gelirken yanında getirdiği adamlarından hiçbirinin peşinde olmadıklarını gör-

dü. Birden kalbi hızla çarpmaya başladı. İçine bir şüphedir düştü. Fakat Masrur onu hızla çadıra götürdü, sonra içeri girip oturmasını söyledi. Ca'fer çadıra girer girmez onun bomboş olduğunu gördü.

"Masrur, kardeşim, ne oluyor, söylesene?" diye fısıldadı.

Hadım, "Evet, ben senin kardeşimim, kıymetli bir misafirimim, hepsi doğru," dedi. "Ama bana neler olup bittiğini sorma, zira neler olup bittiğini sen benden daha iyi biliyorsun. Ecelin geldi artık. Emîr'ü'l-mü'minîn hiç vakit kaybetmeden kellenizi uçurmamı emrettiler."

Ca'fer ağlayarak yere atıldı, hadımın ellerini ve ayaklarını öpmeye başlayarak, "Ah, kardeşim!" diye yalvardı. "Sana bunca yıldır nasıl muamele etmiş olduğumu, ne kadar iyi davrandığımı, sana herkesten ziyade dostluk göstermiş olduğumu bilirsin. Bu sarayda yıllardır benden ne istediysen hepsini hem de fazlasıyla yapmışımdır. Emîr'ü'l-mü'minîn'in indinde ne kadar büyük bir yerim olduğunu, onun bana ne derece itimat ettiğini bilirsin. Muhakkak biri benim hakkımda bir takım yalanlar uydurarak onun zihnini çeldi. Yanımda iki yüz bin dinarım var, al, hepsi senin olsun. Yalnız benim buradan kaçmama müsaade et."

Masrur, "Dediğinizi yapamam imkânsız," diye mukabele etti.

"Öyleyse beni Halifenin yanına götür, onun huzuruna çıkar."

Masrur, tekrar, "Onu da yapamam," dedi. "Bana emrettiği işi bitirmeden ikinci bir defa Halifenin huzuruna dünyada çıkamam. Zira hayatını kurtarmak için en ufak bir ümit kalmamış olduğunu, seni artık hiçbir şeyin kurtaramayacağını biliyorum."

Ca'fer, "Öyleyse bana biraz daha müsaade et," diye ağladı. "Hemen Halifeye git ve ona, 'Emrettiğiniz şeyi yaptım,' de. Bakalım sana nasıl mukabele edecek? Ondan sonra bana istediğin şekilde mukabele edebilirsin. Yalnız sana yalvarırım, bu ricamı yerine getir. Cenâb-ı Allah ve Melaikeler şahidim olsun, bu felaketten yakamı kurtaracak olursam mal ve mülkü-

mün yarısını sana vereceğim. Seni ordumuzun Başkumandanı tayin edeceğim. Neyim varsa hepsini sana vereceğim. Yalnız bu dediğimi yap."

Ca'fer bu şekilde uzun müddet ağlayıp sızlayarak Masrur'a yalvardı, durdu. Hadım nihayet dayanamayarak, "Pekâlâ, bu ricanı yerine getirebilirim," diye cevap verdi. Sonra Ca'fer'in kılıcıyla kemerini çıkarıp alarak çadırın kapısından adamlarına seslendi. Çadırın etrafını kırk siyahi köleyle sardırıktan sonra doğruca Halifenin huzuruna çıktı.

Er-Reşîd bu sırada, terden sırsıklam kesilmiş, tahtında oturuyordu. Elindeki bastonu sinirli sinirli yere sokup duruyordu. Masrur'u görür görmez: "Evin başına yıkılsın! Ca'fer'e ne yaptın?" diye haykırdı.

Masrur, "Emrinizi yerine getirdim," diye cevap verdi.

"Getirdiysen kellesi nerede?"

"Dışarda çadırda bıraktım."

"Hemen git onu bana getir."

Masrur hemen çadıra döndü. Ca'fer o sırada secde etmiş namaz kılıyordu. Hadım daha fazla vakit kaybetmedi, hemen palasını çektiği gibi Ca'fer'in boynunu vurdu. Sonra kanlı başı sakalından tutarak doğruca kabul salonuna götürdü, Halifenin önünde yere attı. Kesik başın sakalından hâlâ kan damlıyordu.

Er-Reşîd başı görür görmez korkuyla hıçkırdı, sonra hüngür hüngür ağlamaya başladı. Bir müddet elindeki bastonun sapını hiddetle dişledi; sonra her kelimedede bastonun ucunu yere gömerek şunları söylemeye başladı:

"Ey Ca'fer! Sana kendi öz kardeşim gibi muamele etmedim mi? Seni kendimle bir seviyeye yükseltmedim mi? Ya Ca'fer! Yaptığım iyiliklere karşı senden nasıl bir mukabele gördüm? İyiliklerime kötülükle ve bir sürü yalanla mukabele ettin. Nankör, düşüncesiz mecnun! Bir gün gelip de talihin sana sırt çevireceğini ve başına bir felaket gelebileceğini hiç düşünmedin mi? Ca'fer, sen benim kendi evimin içinde bana hıyanet ettin! Ca'fer, yaptıklarından utan! Beni ne kara dertlere saldı,

bana ne acılar yaşattın, Ya Ca'fer! Bana ve kendine ne fenalıklar ettin. Ah, Ca'fer! Ca'fer! Ca'fer!"

* * *

Bundan sonrasını Şair Esmâ'nin ağzından dinleyelim:

O gece geç vakit Hârûn er-Reşîd'in huzuruna çıkmak üzere bir davet aldım. Halifenin huzuruna girdiğim zaman, Hârûn er-Reşîd, "Esmâ," dedi, "bir şiir tertip ettim; okuyayım da dinle."

"Okuyun da dinleyeyim, Ya Emîrû'l-mü'minîn," dedim. Bunun üzerine Halife şiirini okudu:

"Ca'fer ölümden korksaydı; bir küheylan

alıp onu uzaklara götürseydi dahi.

Eceli gelmişti onun: Hiçbir büyücü parlatamazdı

onun sönmüş yıldızını."

Halifeden izin alıp saraydan çıktığım zaman Ca'fer'in idam haberi herkesin ağzında dolaşıyordu.

Ca'fer'in başının vurulmasından az sonra, babası Vezir Yahyâ ile biraderi Fadl bin Yahyâ da yakalanıp bir zindana atıldılar.

Bermekîlerin tıkıldıkları zindanın muhafızı Halil bin Haytam anlatıyor:

"Bir gün Hadım Masrur bana geldi. Yanında köleler vardı. Kölelerden birinin elinde bir çıkın vardı; önce Hârûn'un neda-met getirip zindana tıktırmış olduğu Bermekîlere bir hediye göndermiş olduğunu sandım. Masrur bir saniye sonra bana gidip Fadl'ı getirmemi söyledi. Fadl getirildiği zaman, Masrur ona, 'Emîrû'l-mü'minîn şu sözleri size aynen bildirmemi emrettiler, 'Onlara ailelerinin ellerinde bulunan mal ve mülkün tam bir listesini yapıp vermelerini söylemiştim, fakat verdikleri listenin tam olmadığını, benden çok mühim meblağları saklamış olduklarını haber aldım. Masrur'a emir verdim, gizlenen servetler hakkında kendisine tam ve etraflı malumat vermediğin takdirde sana iki yüz kırbaç vuracaktır,' dedi.

Masrur, 'İşte böyle, ya Ebû Abbas,' diye devam etti, 'benim sözümü dinlerseniz Halifeden hiçbir şey gizlemeyin. Zira para hayatınızdan kıymetli değildir.'

Fadl başını mağrur bir tavırla kaldırdı. 'Ebû Hâşim, ben hayatım boyunca Halifeye bir tek yalan dahi söylemiş, değilim,' dedi. 'Halife de, sen de bilirsiniz ki, ikbal devrimizde bizler eli açık insanlardık. Ailemiz mensuplarının hepsi de cömertlikleriyle şöhret bulmuşlardı. Hayatımız mevzu bahis değilken bile paraya kıymet vermezdik. Bugün nasıl olur da üç kuruş yüzünden hayatımızı tehlikeye atarız? Halife sana emir verdiyse, boynumuz kıldan ince. Aldığın emri yerine getir.'

Masrur, bunun üzerine çıkını taşıyan köleye, 'Şunu aç,' dedi. Kölenin çözdüğü çıkının içinden uçları düğümlü bir kırbaç düştü. Köleler o kırbaçla Fadl'ı öyle delicesine dövdüler ki iki yüz kırbaç darbesi tamam olduğu vakit hepimiz Fadl'ın can vermiş olduğuna kaniydik. Hatta onu öldü sayarak yıkıldığı yerde bıraktık.

Yahyâ bin Hâlid bin Bermek Hicretin 189'uncu yılında zindanda öldü; Fadl bin Yahyâ da ondan üç sene sonra yine aynı zindanda can verdi.

Ca'fer'in kesik başı Bağdat Köprüsü'nün başında bir mızrağa geçirilerek halka teşhir edildi. Halife, Bermekîler için gözyaşı dökenerin ve onlara mersiyeler yazanların da başlarının aynı şekilde vurulup mızrağa geçirilerek teşhir edileceğini halka ilan ettirdi."

* * *

Bir gün Hârûn er-Reşid'in hazinesine bir işim düşmüştü; Hazine Dairesi'nde iken bir aralık gözüm rahlelerden birinin üzerinde duran açık kocaman bir defterin bir sayfasındaki kayda ilişti.

"Ca'fer bin Yahyâ'ya bir hilat ve valilik nişanı: 400.000 dinar."

Aradan çok geçmeden bir gün Hazine'ye yine yolum düşmüştü. Yine aynı odada yine aynı defterin açık bir sayfasında şu kaydı gördüm:

"Ca'fer bin Yahyâ'nın cesedinin yakılması için zift ve taha: 10 kîrat."

* * *

Engereğin sırtı gayet yumuşaktır, ama zehri pektir.

Bir gün Bağdat zaptiyelerinden biri ıssız bir sarayın önünden geçerken birden sarayın önünde duran bir adamı gördü. Adamın elinde bir kâğıt vardı. Bu, Bermekîlerin sukutu hakkında yazılmış bir mersiye idi. Adam Halifenin kati surette yasak etmiş olduğu bir mersiyeği hem okuyor, hem de hüngür hüngür ağlıyordu. Zaptiye adamı yakaladığı gibi doğruca saraya götürdü.

Er-Reşîd adama konuşması için müsaade etti. Mersiyeği yazan ve okuyan adam Vezir Yahyâ Bermekî'nin kâtiplerinden biri olduğunu söyledi. Sonra efendisinin cömertliğine misal olacak öyle güzel bir hikâyeye anlattı ki, Halife hikâyesinin tesiri altında kalarak adamın serbest bırakılmasını emretti. Bilahare şairlere Bermekîler hakkında mersiyeler yazmalarına müsaade etti; o günden sonra huzurunda Bermekîleri zemmeden biri olduğu zaman, Hârûn er-Reşîd, "Fazla söz istemem," diyerek zemmedenin sözünü keserdi. "Onlardan boş kalan yeri hanginiz doldurabilir?"

Nitekim çok geçmeden Bağdat'ta yaşayamayacağını anladı ve Bağdat'tan Fırat sahillerindeki Rakka'ya taşındı.

* * *

O sıralarda Roma İmparatoru'ndan Halifeye bir mektup geldi. Bu mektupta vaktiyle Müslümanlarla İmparatoriçe İren arasında yapılmış olan müsalağanın bozulmuş olduğu haber veriliyordu. Mektubun meali şöyleydi:

"Roma İmparatoru Nikeforus'tan Arapların Hükümdarı Hârûn'a,

İmparatorluk makamında selefimiz sizi bir kale kendisini de bir dama taşı telakki ederek bütün servetini size gönderdi. Bu hareket bir İmparatoriçenin aczinin eseri olduğu gibi, bir kadının çılgınlığıydı da.

Mektubumuzu alır almaz, bugüne kadar selefimizden almış olduğunuz paraları son kuruşuna kadar derhal iade ediniz; aksi takdirde aramızda mevcut ihtilafı kılıcımızla halledeceğiz."

Er-Reşîd mektubu sonuna kadar okudu, o derece hiddetlendi ki, bir müddet huzurundakiler değil kendisine hitaben bir şeyler söylemek, başlarını kaldırıp ona bakmaya bile cesaret edemediler. Saray mensupları ayaklarının uçlarına basarak birer birer huzurdan çıktılar. Hârûn'un korkudan dilleri tutulmuş olan Vezirleri Halifeye en ufak bir tavsiyede bulunmaya dahi cesaret edemediler.

Nihayet, Hârûn, "Bana bir hokka getirin," diye haykırdı. Sonra İmparatorun mektubunun arkasına hemen şu cevabı yazdı:

"BİSMİLLÂHİRRAHMÂNİRRAHÎM

Emîrû'l-mü'minîn Hârûn'dan Romalı Köpek Nikeforus'a.

Mektubunu alıp okudum, ey putperest ananın evladı. Cevabımı iştımayecek, gözlerinle göreceksin.

Allah'a ısmarladım."

Hemen o gün cenge gitmek üzere yola çıktı. Herakliya'ya gelinceye kadar orduyu hiç mola vermeden yürüttü. Nikeforus'un lejyonlarıyla müminlerin ordusu arasındaki o müt-hiş savaş Herakliya'da oldu. Müminler o savaş sonunda öyle kati bir zafer kazandılar ki, Nikeforus, barış yapılması için yalvarmaya kadar vardı ve nihayet her yıl cizye ödemeye söz verdi. Hârûn er-Reşîd fazla ısrar etmeden Nikeforus'un tekliflerini kabul etti. Fakat Halife Rakka'ya döner dönmez, Nikeforus, Halifenin artık o kış geri dönmesini imkânsız bir ihtimal görerek müsalahayı yeniden bozdu, sözünden tekrar döndü.

Halifenin çok kızacağını bildikleri için Nikeforus'un yapılan sulh anlaşmasını ihlal etmiş olduğunu Hârûn er-Reşîd'e söylemeye kimsenin dili varmadı. Nihayet Ebû Atâhiye o mevzu üzerine bazı şiirler yazdı; yazılan şiirler Halifeye gösterildi.

Halife, "Nikeforus hakikaten buna cüret etti mi?" diye sordu. Sonra derhal ordusunun başında tekrar yürüyüşe geçti. Yolda karşılaştığı bütün güçlülere ve kışa rağmen başını eğmedi, yolda bir lahza dahi zaman kaybetmedi. Devesini İmparator Nikeforus'un sarayına sokup onun sırtından orada

inene kadar hiç mola verdirmedi. Gayesini tahakkuk ettirip Romalılara istediklerini yaptıran kadar da rahat nedir bilmedi ve cihadı muvaffakiyetle sona erdirdi. Hicretin 190'ıncı yılında Herakliya'yı zapt etti; Halifenin yiğitleri Bizans İmparatorluğu ülkelerinin derinliklerine girip alabildiğine yayıldılar.

* * *

Vezir Yahyâ zindanda can verdiği zaman üzerinde bulunan bir kâğıtta şu satırların yazılı olduğu görüldü: *"Davacı bu dünyadan elini eteğini çekti, fakat mücrim de çok geçmeden arkadan gelecek; zira O Adil Kadı hiçbir zaman hükümlerinde yanılmaz, O'nun şahide de ihtiyacı yoktur."*

O kâğıdı alıp getirdiler, Halifeye gösterdiler.

Korkulu Bir Rüya

Hekim Cebraîl anlatıyor:

Bir defasında Rakka'da Er-Reşîd'in yanına girdiğim zaman, onu adamakıllı sinirli buldum; ne gözlerini açabilecek, ne de kollarını ve bacaklarını kımlıdatabilecek bir hali vardı. Niçin bu şekilde hasta gibi yattığını kendisine sordum.

Er-Reşîd, "Bir rüya gördüm," diye anlattı. "Rüyamda yatağının altından bana doğru bir kol ile uzunca bir elin uzandığını gördüm. O kolu ve eli tanıyorum, fakat kime ait olduğunu hatırlayamadım. Yatağımın altından uzanan elin açık avucunda bir parça kırmızı toprak vardı.. Sonra bir ses, yüzünü görmediğim bir şahsa ait bir ses, 'Bu senin gömüleceğin yerin toprağıdır,' dedi. O zaman, 'Orası neresi?' diye sordum. Ses, 'Tus şehri,' diye cevap verdi. Sonra el de kayboldu, kol da. O zaman birden uyanıverdim."

Halifeyi sadece midesi dolu olduğu ve doğu eyaletlerinde baş gösteren isyana üzüldüğü için böyle bir kâbus görmüş olduğuna ikna ettim. Sonra ona biraz istirahat tavsiyesinde bulundum. Çok geçmeden bu hamseyi biz de unuttuk, Halife de unuttu.

Son Seyahat

Yukarda bahsedilen ayaklanma, Horasan'daki Râfi bin Leyt'in isyanı idi. Çok geçmeden bütün Transaksonya havali-sine yayıldı. Nihayet bizzat Hârûn er-Reşîd de isyan bölgesine gitmek üzere yola çıktı.

Bundan sonrasını Sabah Tabarî anlatıyor:

"Er-Reşîd Horasan'a müteveccihen yola çıktığı zaman ben de atıma atlayıp Nehrevan'a kadar Halifeyle birlikte yolcu-luk ettim. Yol boyunca Halifeyle defalarca samimi hasbîhaller yaptım.

Bir gün, Hârûn er-Reşîd bana, 'Sabah,' dedi, 'bu seferden sonra beni bir daha görebileceğini sanmıyorum.'

'Yanıyorsunuz, Ya Emîrü'l-mü'minîn,' dedim. 'Cenâb-ı Hak size sıhhat ve afiyet verecektir.'

Er-Reşîd, 'Ne vaziyette olduğumu bilmiyorsun,' dedi.

'Tabi, bilmiyorum,' diye cevap verdim.

Er-Reşîd, 'Benimle birlikte gel de sana göstereyim,' dedi. Sonra atını yoldan içeri doğru sürdü, arkasındaki muhafız-lara da bizi takip etmemelerini bildirdi. Sonra bana, 'Sen Al-lah'ın ve benim sadık kullarımdansın, Sabah,' dedi. 'Onun için sırrımı herkesten saklayacağına itimadım var.' Sonra karnını açtı, midesinin üst kısmını bana gösterdi. Birden midesinin üzerine sıkı bir ipek kuşak sarılmış olduğunu gördüm.

Sonra, 'Hasta olduğumu bir tek kişiye dahi söylemiş de-ğilim,' dedi. 'Zira evlatlarımin her biri peşime birer casus takmış bulunuyor. Kölem Masrur oğlum Me'mûn'a casusluk ediyor; Hekimim Cebrâil ise oğlum Emin'in adamı. Üçüncü casususun ise kim olduğunu bilmiyorum. Çocuklarımin hepsi de son nefesimi ne zaman vereceğim diye merakla bekliyor ve günlerini sayıyorlar. Hepsi de lüzumundan fazla yaşamış ol-duğum kanaatindeler. Günlerimin hakikaten sayılı olduğunu karnıma sardığım şu kuşaktan da anlayabilirsin. Şimdi bir at getirteceğim, hastalığımin kati delilini o zaman göreceksin. Genç bir ata bindiğim zaman hastalığım birdenbire artıyor, arazları şiddetleniyor.'

Sonra yanımıza bir küheylan getirilmesini emretti. Halife tam istemiş olduğu tipte bir küheylan getirdiler. Halife küheylanın sırtına bindi, sonra bana veda edip Şimal'e giden yola revan oldu.

Yolda Halifenin hastalığı daha fazla arttı. Fakat hekimler onun hastalığına aldırış bile etmediler. Nihayet Halife bir konak ilerde bulunan bir kasabaya adam göndererek oradan bir Fârisî hekim getirtti. Halifenin hekim getirilmesi için adam gönderttiği şehir Tus şehriydi. Fârisî hekime birçok idrar numuneleri gönderildi. Bu numuneler arasında Halifenin idrarı da vardı. Adam, getirilen idrar numunelerini muayene ettikten sonra Hârûn er-Reşîd'inkini muayene etti. Sonra, 'Bu idrarın sahibine gidin, kendisine bu dünyada son günlerini yaşamış olduğunu bildirin,' dedi. 'Vasiyetnamesini hazırlasın. Zira onun illetini tedavi için hiçbir ilaç, hiçbir merhem yok.'

Kendisine hekimin bu teşhisini söyledikleri zaman, Halife birdenbire cesareti kırılarak ağlamaya, kendisini yerden yere çarpmaya başladı.

Tam bu sırada Halifenin ölmüş olduğuna dair etrafa bir dedikodu yayılmıştı. Halife bunu duyar duymaz hemen katırını getirtip ona binmeye kalktı. Fakat bacaklarında zerrece derman kalmamış olduğu için eyerin üzerinde duramadı.

'Bana yardım edin de ineyim,' diye mırıldandı.

Halifenin son günlerini yaşadığını düşünenler tahminlerinde yanılmamışlardı. Bu sırada Halifenin otağı Tus etrafındaki köylerden birinde güzel bir bahçeye kurulmuş bulunuyordu. Bir gün Halife ansızın son derece kederli bir halde sendeleyerek ayağa kalktı; fakat ayakta duracak mecali olmadığı için tekrar düştü. Zevceleriyle muhafızları koşup etrafını aldıkları zaman, Hârûn er-Reşîd nazarlarıyla hekimi Cebrâil bin Bahtîşû'yu aradı.

Ona, 'Rakka'da görmüş olduğum rüyayı hatırlıyor musun?' dedi. 'Şu Tus şehrine ait olan rüyayı?'

Sonra başını yerden kaldırarak, etrafını çevirenler arasında Masrur'u aradı. 'Bana bu bahçenin toprağından bir avuç getir,' dedi.

Masrur az sonra açık avucunun içinde bahçenin toprağın-
dan bir avuç kadar getirdi ve avucunu Hârûn er-Reşîd'e uzattı.

Hârûn er-Reşîd birdenbire, 'Rüyada gördüğüm el buydu! Kol da buydu!' diye bağırmaya başladı. "Gördüğüm kırmızı toprak parçası da bu toprak parçasıydı!"

Hemen hemen itidalini kaybetti, sonra bir çocuk gibi ağla-
yıp hıçkırmaya başladı.

Halife kendisine geldiği zaman, derhal birçok kefen geti-
rilmesini emretti. Getirilenlerin içinden kendisi için bir ke-
fen seçti. Sonra kendisi için bir kabir kazılması emrini verdi. Kabir hazırlanınca onu görmeye gitti; kabrin içine bakarken, '*Servetimin bana faydası olmadı, elimdeki kudret elimden gitti*' ayetini okudu.

Fakat Hârûn ölmeden evvel, sefere çıkmasına sebep olan
asi Râfîî'nin biraderi yakalanarak karargâha getirildi. Halife
onu huzuruna getirtti. 'Beni buralara sen getirttin. Bu hallere
senin yüzünden düştüm,' dedi. 'Allah şahit ya, seni öylesine
öldüreceğim ki, cümle âleme ibret olacak.'

Sonra bir balta ile adamın bütün uzuvlarını birer birer
kestirterek öldürttü.

Birkaç gün sonra da Hârûn er-Reşîd can verdi."

* * *

*"Evlat büyüt, ecel için. Saraylar kur, yıkılsın diye,
Yürü ardına bakmadan... Bu yol harabîyete gider."*

KARDEŞ KAVGASI

Hârûn er-Reşîd, Hicretin 186'ncı yılında Hacca giderken oğulları Emin ile Me'mûn'u birlikte götürmüştü. Kendisinden sonra hilafet makamına Emin'in geleceğini ve Me'mûn'un da ondan sonra Halife olacağını bildiren vasiyetini yazdırıp Kâbe duvarına astırdı.

Basralı hacılardan biri anlatıyor:

"O sene hacca gitmiştim; Mekke'de halk hep Hârûn er-Reşîd'in bu kararından ve Emin'le Me'mûn'un babalarının vasiyetine uygun şekilde hareket edeceklerine dair Kâbe'de halkın huzurunda yemin edişlerinden bahsedip duruyordu. Hac farızasını ifa edip memleketime döndüğüm sırada, bir gün yolda, önden giden Hudeyl Kabilesi'nden bir bedeviye yetiştim. Bedevi bir taraftan devesinin ipini çekerek yürürken bir taraftan da şu şarkıyı söylüyordu:

*'Günler geçip o yeminler unutulacak;
Haset kıvılcımlanıp yangın olacak.'*

'Neden bahsediyorsun?' diye sordum. 'Ne demek istiyorsun?'

Bedevi, 'Ne demek mi istiyorum?' dedi. 'Kılıçlar çekilecek ve memleket parçalanacak demek istiyorum.'

'Nasıl olur?' dedim.

Bedevi, 'Şu deveye bak,' dedi. 'İki adam çekişir dururken şu deve boş duruyor. Şuraya ileriye bak... İki leş kargası kan içinde dolaşiyor. Bu gidişin sonu muhakkak kanlı olacak, memleketimiz çok gözyaşı dökcek!'

Halife bir iş yaptı ki, onun yüzünden evlatları birbirinin gözlerini oyacak, müminler arasında bir daha yüzü gülen olmayacak!"

Er-Reşîd ölüp de oğlu Me'mûn Horasan'ın Merv şehrine Vali olunca, Şehzade Sâlih, Emin'in azatlı kölelerinden birini Emin'e göndererek onu vaziyetten haberdar etti. Hadım ağası Halifenin taşıdığı alametleri -Resûl-i Ekrem'in hilatını, asasını ve yüzüğünü- aldı, son süratle Bağdat'a doğru yollandı ve yola çıkışının on ikinci günü Bağdat kapılarından içeri girdi.

Halife olunca Emin'in ilk işi, bir cirit sahası yaptırmak için eski Mansûr Sarayının yakınındaki bir tepeyi kaldırıp düzeltmek oldu.

Er-Reşîd'in ölümünde Hazine'nin kayıtları, Hazine'de yüz milyon altın dinar, yüz yirmi bin dinar kıymetinde mefruşat, mücevherat ve canlı hayvan bulunduğunu gösteriyordu.

Emin, Halife olur olmaz nereden bulursa oradan mütemadiyen hadımlar satın almaya başladı. Bu hadımları ve iç oğlanlarını gece gündüz bir dakika dahi yanından ayırmıyordu: İş esnasında, iştret sofrasında, hatta yabancı devletlerden gelmiş mümessillerle resmî işleri görüştüğü sırada bile onları yanlarından uzaklaştırmıyordu; haremi dolduran birbirinden güzel kızlara ve kadınlara yan bile bakmıyor, onlardan zevk almak hatırına bile gelmiyordu. Vaktini daima siyahi ve beyaz iç oğlanlarıyla geçiriyordu.

Zübeyde, Emin'in bu iç oğlanlarına ne derece düşkün olduğunu gördüğü zaman yüzleri ve vücutları kusursuz denilecek kadar güzel kızlar seçti; onların başlarına zarif sarıklar sararak ve saçlarını iç oğlanların saçları gibi kestirip toplayarak, onlara vücutlarının şehvet hisleri uyandırıcı kıvrımlarını meydana vuracak gayet sıkı erkek elbiseleri giydirerek hediye diye oğluna yolladı.

Birbirinden güzel olan bu kızlar sırayla Halifenin önünden geçmeye başladığı zaman, Emin onlara vuruldu, o günden sonra yalnız zevk ve eğlenceyi o kızların kolları arasında buldu.

Emin, hilafetinin ikinci yılında kardeşi Kâsım'ı babasının tayin etmiş olduğu Irak Valiliğinden azletti. Me'mûn bunu haber alır almaz hutbelerde Halifenin ismini okutmaz oldu. Horasan'da bastırdığı paraların üzerine biraderi Emin'in adını koydurmamaya karar verdi.

O sırada Fadl bin Rabi, Emin tarafından Vezir yapılmıştı. Emin Fadl'ın tesiri ile bir takım tasavvurlarını gerçekleştirmeye kalkıştı. Kâsım'ı azlettikten biraz sonra Me'mûn'a bir haberci yollayarak hilafet makamındaki yerinden kendi oğlu Mûsâ lehine feragat etmesini istedi. Bağdat'ta bu iş şayi olur olmaz halk şairleri derhal şiirler düzdüler ve kıyım bile yıyamayacak kadar ufak bir çocuğun hilafet makamına getirilmesinden alaylı bir dille bahsetmeye başladılar.

Me'mûn, Emin'in teklifini reddeder etmez, Emin hemen Mekke'ye adamlarını gönderdi ve babasının hilafet makamına kimlerin geleceklerine dair tanzim edip Kâbe duvarına yapıştırmış olduğu Hilafet Beyannamesi'ni söktürüp yırttırdı. Me'mûn, hilafet makamı üzerindeki bütün haklarını kaybetmiş olduğunu anlar anlamaz derhal biraderiyle olan münasebatını kesip bizzat Emîrül-mü'minîn unvanını alarak ikinci bir Halife olarak hareket etmeye başladı. Emin'in ona karşı yolladığı kumandanla çarpışmak üzere Tahir adındaki kumandanın emri altında kendi birliklerini yolladı. Me'mûn'un kumandanı, Emin'in ordularını mağlup etti ve kumandanın kafasını keserek Me'mûn'a yolladı.

Bu mağlubiyet üzerine Bağdat'ta büyük bir panik baş gösterdi ve halkın büyük kısmı Halifeye karşı cephe aldı.

Payitaht Muhasara Altında

Me'mûn'un ordusunun kumandanı Tahir, yürüyüşe devam ederek Bağdat'tan beş günlük mesafede olan Helvan'de ilk

karargâhını kurdu. Orada Emin'in kendisine karşı yollamış olduğu kuvvetleri darmadağın etti. Halife çok geçmeden oturduğu şehri doğudan ve batıdan düşman kuvvetleriyle sarılmış buluverdi. Emin'in, Tahir'in emrindeki kumandanlardan Hertamenin birliklerine karşı göndermiş olduğu emirlerden ikisi bütün kuvvetleriyle birlikte Me'mûn'un ordularına iltihak etmişlerdi.

Emin ise bu sırada muhasaraya aldırış bile etmeden sarayının avlusundaki balıkları seyretmekle meşguldü. Böyle zevküsefa günlerinden birinde birliklerine yeni tayin etmiş olduğu kumandanlarına binlerce dinar ihsanlarda bulundu, fakat bu arada yıllardır kendisine hizmet etmiş olan eski kumandanlarına birer dirhem bile vermedi.

Tahir casusları vasıtasıyla bunu haber alınca, hemen Emin'in bu tavrından muğber olan kumandanlara haber saldı ve onlarla muhabereye girişti. Sonra kâh tehdit, kâh rüşvet vasıtasıyla Emin'in birliklerine mensup asker ve kumandanların isyan etmelerine sebep oldu.

Bağdat içinde isyan başlayınca Tahir hemen muhasarayı daha çok şiddetlendirdi. Muharebeler hiç durmadan, gece gündüz devam ediyor, Bağdat'ın o güzel sarayları yıkılıyordu. Şehirde yiyecek namına hemen hemen hiçbir şey kalmamıştı. Şehir surları etrafında cenkler devam ederken, Me'mûn'un kumandanları bir taraftan civar eyaletleri de işgale devam ediyorlardı. Mancınıklar şehrin en güzel mahallelerini yakarak kül ederken, o güzelim Bağdat bir efsane oldu, her yer yanıp yıkıldı. Şehir sakinleri artık yalnız evlerinin enkazları arasında yaşıyorlardı. Me'mûn'un orduları çoktan şehrin içine girmişler, sokak muharebeleri yapıyorlardı. Bu kıyasıya cenk tam on dört ay devam etti. Sonunda şehir sakinlerinin başlarını sokabilecekleri gibi tek bir ev kalmadı. Camiler boşaldı ve artık kimse namaz ve ibadete aldırılmaz oldu.

Şehrin bütün sokakları ve yolları ceset yığınlarından geçilmez bir hale gelmişti. Me'mûn'un cengâverleri canlarını dışlerine takarak savaşırken Emin'in cengâverleri de canla başla

vuruşuyorlardı. Nihayet Tahir, Basra ve Vasi'te Dicle ile Fırat'ın üzerinden geçen bütün gemileri durdurdu, Bağdat'a bir yudum olsun erzak gitmesine mani oldu. Neticede öyle oldu ki, Bağdat'ta Me'mûn'un kuvvetleri elinde bulunan semtlerde bir tek gümüş dirhemle yirmi somun ekmek alındığı halde, Emin'in tarafında bin dirhemle bir tek somun bile güçlükle alınabiliyordu.

Emin çok müşkül bir duruma girmiş, halkın nesi var nesi yoksa zorla ellerinden almaya başlamıştı. Nihayet hiçbir ümit kalmadığını anlayınca yedi bin askeriyle birlikte gece karanlığında bir çıkış yaptı. Muhasaradaki hatların arasından çıktıktan sonra Fırat üzerindeki bir salla uzaklaştı, fakat sahil boyunda bekleyen Tahir'in kalyonlarını görünce, soyunarak Fırat'ın sularına atladı. Sahile çıktığı anda Tahir'in cengâverlerinden biri vücudundaki misk kokusundan onun mühim bir şahsiyet olduğunu tahmin etti. Onu yakaladığı gibi Tahir'e gönderdi. Tahir'in azatlı köleleri de Halifenin kafasını kesip doğruca Tahir'e götürdüler.

Emin'in hadımlarından biri olan Kevter de aynı gece geç vakit Tahir'in köleleri tarafından yakalandı: Resûl-i Ekrem'in yüzüğü, Hilatı, Kılıcı ve Asası da yanındaydı. Böylece yalnız Halifelerin ellerinde bulunan bu mübarek yadigârlar da Tahir'in adamlarının ellerine geçmiş bulunuyordu. Ertesi sabah, Tahir'in emriyle Halifenin kesik başı Bağdat'ta demir kapıların üzerinde bir mızrağa geçirilerek halka teşhir olundu. Emin'in cesedi de civardaki bahçelerden birine gömüldü.

Bilahare bozulmaması için reçineli bezlere sarılan kesik kelle Horasan'da bulunan Me'mûn'a gönderildi. Kesik kelle Me'mûn'a gösterildiği zaman, Me'mûn ürperdi, hüngür hüngür ağlamaya başladı.

O zaman, Me'mûn'un yanında bulunan Fad bin Sehl, "Ya Emîrül-mü'minîn!" diye haykırdı, "Bu Cenâb-ı Allah'ın size çok büyük bir lütfudur. Resûl-i Ekrem şu anda sizin Cenâb-ı Allah'ın iradesiyle bu makama gelişinize şahit olmuş bulunsaydı kim bilir ne kadar mahzun olurlardı."

Me'mûn, sabık Halifenin kesik başını bir kazığa geçirtip kazığı sarayının avlusuna çaktırdı. Sonra ele geçen ganimeti paylaştırmak için birliklerini topladı. Her yiğide hissesine düşen ganimeti aldığı sırada avluda teşhir edilen başa beddua etmesi emredildi. Her yiğit sırayla kesik başa beddua etti.

Askerlerden biri, bir Fârisî, hissesine ayrılmış ganimeti almak için saflar arasından ilerlediği zaman, ona da, "Şii kesik kelleye beddua et," dediler. O zaman, Fârisî, "Bu kesik başa mı lanet edeyim?" diye bağırdı. "Ona Allah beddua etsin. Allah onun soyunu, sopunu, anasını..."

Birden avluda bulunanlar hep bir ağızdan bağırıştılar, "Ötekilere beddua ederken Emîrû'l-mü'minîn'e de beddua ettin," diye bağırıştılar.

Fakat Me'mûn sanki hiçbir şey olmamış gibi İranlının sözlerine gülümsemekle mukabele etti. Bununla beraber, saray avlusundaki kazığa çakılmış kesik kelleyi teşhir edildiği yerden kaldırttı ve o günden sonra ne şekilde olursa olsun hal'edilmiş Halifenin isminden bahsedilmesini menetti. Kesik baş, mumyalanıp bir sepet içine konuldu ve Irak'a gönderilip başsız cesetle birlikte ikinci bir defa gömüldü.

TEFEKKÜR

Me'mûn, "Ben bir savaşı kazanmaktansa bir münazarayı kazanmayı tercih ederim," demişti. "Dünyada insan zekâsının faaliyetini müşahade etmekten daha zevk verici bir şey mevcut değildir. Bu münazaralar insanların kafalarından ve kalplerinden geçenleri öğrenmek için de en mükemmel vasıtalarlardır."

"Bir hükümdar veya şehzadenin hırs eseri göstermesi ne kadar nahoş bir şeydir. Fakat kendisine çözmesi için getirilmiş bir davayı halledemeyen bir kadının hali herhalde çok daha fenadır; fıkıh üstatlarının yapma dindarlıkları ise ondan da daha fenadır. Fakat hepsinin kötüsü zenginlerdeki para hırsı, yaşlıların sefahati, gençlerin tembelliği ve cengâverlerin korkaklığıdır."

Me'mûn, bir defasında, "Bir şahıs bana bir odun parçası mesela bir değnek getirse," dedi. "Getirdiği değneğin kıymeti farz edelim ki bir dirhemdir. Bana, 'Resûl-i Ekrem vaktiyle bunu elinde tutmuştu,' yahut 'Resûl-i Ekrem bir vakitler buna dokunmuştu,' dese bu iddialarının doğru olup olmadıklarını zerrece tahkike kalkışmadan, sırf Resûl-i Ekrem'e ve onun hatırasına olan sevgi ve hürmetimden dolayı getirilen şeyi kabul ederim. Ve o şeyi bana getiren şahsa bin dinar veririm. Bilahare o şeyi şu veya bu illetimi tedavi eder ümidiyle gözüme yahut yüzüme koyacağım. Hâlbuki bana getirilen şey, hiçbir canlı veya cansız bir faydası olamayacak bir tahta parçasından başka bir şey değildir. Resûl-i Ekrem'in ona dokunmuş olmasından başka bir hususiyeti yoktur. Resûl-i Ekrem'in elinin o tahta parçasına hakikaten değmiş olup olmadığını bile bilmiyoruz."

Yezidî anlatıyor:

Ben çocukluğunda Me'mûn'un vasisi idim. Bir gün odasına gittim, Me'mûn içerde yalnız olmalıydı; içeri girmeden evvel muhafızlardan birine içeri girmek istediğimi Me'mûn'a bildirmesini söyledim. Me'mûn beni odasının kapısı önünde bekletti. Tekrar muhafızla kendisine haber gönderdim. Fakat Me'mûn beni yine bekletti. Bunun üzerine muhafızı üçüncü bir defa içeri gönderdim; buna rağmen Me'mûn beni yine bekletti.

Yanımdakilere, "Bu gencin ciddiyetle hiçbir alakası yok," dedim.

Kapının önünde bekleyenler, "Öyledir," dediler. "Dahası da var: Dersi bittikten sonra müthiş sinirli olur; o zaman öfkelelerini biz muhafızlardan çıkarır. Onun bu hal ve tavırlarını siz ne yapıp edip düzeltmelisiniz."

Me'mûn nihayet görüldüğü zaman onu bana getirmelerini söyledim, sonra ona yedi kırbaç vurdum. Me'mûn canının acısından ağlayıp dururken ansızın muhafızlar koşarak geldiler ve, "Ca'fer bin Yahyâ geliyor!" diye bildirdiler. Me'mûn hemen bir mendil çıkarıp gözlerini sildi, sonra eteklerini toplayarak odanın köşesinde kendi halısının bulunduğu yere gitti, oraya bağdaş kurup oturduktan sonra, "Söyleyin, gelsin!" diye emretti.

Bir lahza sonra içeri Ca'fer Bermekî girdi. Me'mûn'un ona benden şikâyet etmesini bekliyordum. Onun için onlardan mümkün olduğu kadar uzak bir yere oturdum. Ca'fer içeri girince Me'mûn'a doğru yürüdü, onunla bir müddet konuştuktan sonra nihayet bir şey söyleyerek onu güldürdü. Sonra geldiği gibi çıkıp gitti. O zaman tekrar Me'mûn'un yanına gittim.

"Beni Ca'fer'e şikâyet edeceğimi umuyordum," dedim.

Me'mûn, "Niçin, Ya Ebû Muhammed?" dedi. "Ben bundan babam Hârûn er-Reşîd'e bile bahsetmeye niyetli değilken Ca'fer'e ne diye bahsedeyim? Zira ıslaha muhtaç olduğum muhakkaktır."

Me'mûn daha gençliğinde bütün gayretini ilme vermişti. Memleketin her tarafındaki fıkıh üstatlarını davet etmiş ve onların dizleri dibinde çalışarak kendisi de büyük bir fıkıh üstadı olmuştu. Yaşı ilerleyip daha olgunlaşınca kendisini felsefeye verdi ve kadim devirlerde yaşamış insanların ilimlerini bütün derinliğiyle tetkike başladı.

Me'mûn hilafet makamına geçer geçmez bütün ilmi Yunan eserlerinin Arapçaya çevrilmesi maksadıyla Bizans İmparatoru'na murahaslar gönderdi. O günden itibaren daha ziyade şark felsefesiyle iştigal eden Müslüman felsefecileri Grek ilimlerinin tetkikiyle meşgul olmaya, vakitlerini onların tetkikine hasretmeye başladılar. Me'mûn, devrinin Müslüman ilim adamları arasında en ziyade tetkik edilen Yunan felsefecisi Aristo idi; fakat Arap filozofları onun eserlerini tetkik hususunda o derece ileri gittiler ki, bir müddet sonra onun nazariyelerinden ve görüşlerinden çoğunu reddedecek ve cerh edecek kadar bilgi sahibi oldular.

Birçok Müslüman mütefekkirleri hayatlarını matematik ilmini ve onun kollarından olan astronomiyi tetkike hasrettiler. İlk Grek geometri kitabı olan Öklid'in Unsurları adlı eser daha Mansûr'un hilafeti zamanında tercüme olunmuştu. Aristo'nun fizik, vücut, hareket vesaire ilimler üzerine olan kitapları da Me'mûn'un zamanında tercüme olundu. Gale'nin tıbbı ait eseri tercüme edildi ve ondan sonra yetişen bütün hekimlerin en mühim el kitabı haline geldi. Bunlardan başka Asurilerle, Kaideliler ve Mısır Kıptileri arasında etraflı şekilde tetkik mevzu olmuş bulunan sihir ve büyücülük ilimleri de yakinen incelenmeye başlanır.

Muhammed bin Mûsâ ile kardeşleri de gayet cömertçe ih-sanlarda bulunarak çok uzak diyarlardan mütercimler getirttiler; onların ve getirttikleri mütercimlerin yardımlarıyla o

güne kadar İslam âleminin yabancısı olduğu ilimler de yavaş yavaş Müslüman bilgi dağarcığına girmeye başladı. Geometri, mühendislik, ruhların hareketi, musiki ve astronomi Müslüman ilim adamlarının en ziyade ele aldıkları mevzular haline geldi; fakat bütün bu muvaffakiyetler Muhammed bin Mûsâ ile kardeşlerinin Müslümanlığı ilim yolunda ilerletmek için sarf ettikleri gayretlerden sadece birkaçıydı.

Mesela, saray kâtiplerinden olan Şair Abdullah Naşı, her satırı “na” hecesiyle biten dört bin beyitlik bir şiir yazdı. Bu şiirde, bütün felsefi ve dinî sistemleri ve bütün mezheplerle onların belli başlı temayüllerini ele alarak gözden geçirdi.

İşte Me’mûn’un, nihayetle *Kur’an-ı Kerim*’in meydana geliş şekline ait felsefesini her yere yaymasına onun bu gibi ilimler üzerinde yaptığı etraflı tetkikler sebep olmuştu.

Bütün Abbâsî sülalesi içinde hilafet makamına, gelmiş geçmiş Halifeler içinde Me’mûn’dan zeki, ondan bilgili olanı yoktu.

Me’mûn satranç oynamaya bayılırdı. “Bu oyun insanın zekâsını biliyor,” derdi. Satrançta birçok ustaca oyunları icat etmişti.

Kendisiyle satranç oynayanlara, “Sakin bana, ‘Gel bir oyun oynayalım,’ demeyin. ‘Gel, bir savaş yapalım’ deyin,” derdi. Fakat bütün satranç sevgisine rağmen hiç de usta bir oyuncu değildi. Sık sık, “Bugün bana dünyayı fethet deseler, Allah şahidim ya, hiç çekinmeden yola çıkar ve bu işi de alnımın akıyla başarırdım. Ama şu tahtanın üzerindeki iki taşla hükmedemiyorum.” derdi.

Alilerin Mezhepleri

Me’mûn’un hilafet makamına çıkışından bir sene sonra, Irak’ta Alid Muhammed bin İbrâhim’in hilafet makamına getirilmesini isteyen kuvvetli bir ayrılıkçı zümre ayaklandı; çok geçmeden bir diğer Alid, Muhammed bin Süleyman Medine’de isyan bayrağı açtı; Basra’da iki kişi daha, Alid bin Muhammed ile Zeyd bin Mûsâ da ayaklanarak şehri ellerine geçirdiler ve

Basra'nın hakimi oldular. Aynı sene bir başka Alid Yemen'de hükümete karşı isyan etti; ertesi yıl da güzelliği ve inceliği yüzünden herkesi kendisine hayran bırakan Alid Muhammed bin Ca'fer adında birinin emri altında bütün Mekke ve Hicaz isyan etti. Alid Muhammed bin Ca'fer kendisini İmam olarak ilan etti ve Emîrü'l-mü'minin unvanını aldı.

Me'mûn'un aynı zamanda en mühim prensiplerinden biri olan, "Mümkün olduğu müddetçe kuvvete başvurmaktan kaçmak lazımdır," dedi. Halife Me'mûn, Hz. Ali'nin taraftarlarının kurmuş oldukları mezheplere karşı son derece büyük bir sevgi ve muhabbet besliyordu.

Aynı yıl, yani Hicretin iki yüzüncü senesi, Me'mûn, Hz. Hüseyin'in torununun torununun torununun torunu olan Ali Rıza'ya murahhaslar göndererek onu Merv'deki sarayına davet etti. Me'mûn Halife olduktan sonra payitahtını Merv'de kurmuş, onu Irak'a nakletmemişti. Ali Rıza büyük sevgi ve muhabbet tezahürleriyle karşıladı, sonra ileri gelen adamlarını bir toplantıya çağırdı.

Meclis toplandığı zaman, Me'mûn, hazır bulunanlara, Abbas ile Ali'nin soyuna mensup olup da hayatta bulunanların hepsini arayıp buldurduğunu ve haklarında etraflı tahkikatlar yaptığını bildirdi. Sonra Resûl-i Ekrem'in soyundan olup da o anda hayatta bulunanlar arasında Müslümanlara salâhiyetle riyaset edebilecek gibi Ali Rıza'dan başka hiç kimseyi bulamamış olduğunu bildirdi. Nihayet, karar verdiği şekilde kendisinden sonra hilafet makamına Ali Rıza'yı halef gösterdi. Sonra Ali Rıza'nın adına altın ve gümüş sikkeler bastırdı, kendi kızını Ali Rıza'nın oğluyla evlendirdi, hilat ve sancakların resmî rengi olan siyah rengi kaldırdı ve bundan böyle hilafet makamının resmî renginin, eskisi gibi, yeşil renk olacağını ilan etti.

Me'mûn'un bütün bu yaptıklarına ait haberler Irak'a ulaştığı zaman, Abbâsiler iktidarın ellerinden çıkmak üzere olduğunu anlayarak müthiş bir hiddete kapıldılar. Me'mûn'un yaptırdığı sayım neticesinde, Hz. Muhammed'in amcası Ab-

bas'ın soyundan hayatta olan kadın ve erkeklerin sayısının otuz üç bin kişiyi geçtiği anlaşılmıştı. Abbâsîler soyundan olan bu otuz üç bin kişi azatlı köleleri ve adamlarıyla birlikte harekete geçerek Me'mûn'u hilafet makamından hal'etmiş olduklarını ilan ettiler ve İbrâhim bin Mehdî'yi Halife ilan ederek ona biat yemini ettiler.

Mamafih, Ali Rıza Hicretin 203'üncü yılında öldü. Rivayetlere bakılırsa zehirli üzüm yediği için ölmüştü. Ali Rıza'nın cenaze namazını bizzat Me'mûn kıldırdı ve onu kendi elleriyle defnetti.

İbrâhim Bin Mehdî Bağdat'ta

Bağdat'ta bir müddet her şey müthiş bir keşmekeş içindeydi. Altı üstüne gelmiş, bir hükümdarın idaresinden mahrum kalmış ve tamamen harabe haline gelmiş olan şehirde soyguncular, caniler ve askerler kendi hallerinde yaşayan halkı ve yolcuları soyuyor, üstlerinde başlarında neleri var neleri yoksa alıyor, sonra da çaldıklarını pazar yerlerinde satıyorlardı. Kadılar bu şenaatleri önleyebilecek kuvvet ve kudretten mahrum oldukları gibi vaziyeti düzeltmek için de ellerini kaldırmaya cesaret edemiyorlardı. Nihayet mollalar ve şehrin hali vakti yerinde olan şahısları toplanarak bu hale bir son vermek hususunda ittifak ettiler. Bütün müminleri yeniden şehirde nizam ve asayiş iade etmeye davet eden Hâlid adında bir dervişin ardında büyük halk kitleleri toplandı. Hâlid'in etrafında toplananların sayısı her gün biraz daha artıyordu. Hâlid'in taraftarları şehri talan eden eşkıyalarla savaşılmaya başladılar, onları yenerek ellerine geçen eşkıyaları layık oldukları ağır cezalara çarptırdılar.

Çok geçmeden, Ensara mensup ailelerden Sehl adında bir mümin, boynuna bir *Kur'an-ı Kerim* asılı olarak, halkın huzuruna çıktı ve halkı biran evvel bu şiddet hareketlerine bir son vererek yeniden Allah'ın kitabına ve Resûl-i Ekrem'in Hak Dinine dönmeye davet etti. Bütün Hâşimîler Sehl'i desteklediler; Sehl, karargâhını Tahir'in sarayına kurdu, asker toplayacak

şubeler kurdurdu, şehrin sokaklarını dolaşıp nizam ve asayiş iade edecek devriyeler çıkarttı ve şehir halkından mal ve canlarını korumak için eşkıyalara haraç ödeyenleri cezalandırmaya, böylece eşkıyaların en mühim gelir kaynağını ortadan kaldırmaya başladı.

Bir defasında Derviş Hâlid, Sehl'e, olup bitenlerden dolayı Halifeyi kabahatli bulamayacağını söylediği zaman, Sehl ona şu şekilde cevap verdi:

"Ben şahsen, *Kur'an-ı Kerim*'e itaatsizlik eden ve Hak Dinin yolundan çıkan Emîrül-mü'minîn dahi olsa, mücadele edeceğim."

İbrâhim bin Mehdî'nin cengâverleri nihayet Sehl'i yakalamaya muvaffak oldular; Sehl kendi canını bile güçlkle kurtarabildi.

Allah'ın yardımı olmadıkça, Allah uğrunda yapılan mücadeleler kazanılmaz.

* * *

Me'mûn nihayet ordusunun başında Bağdat üzerine yürüdüğü zaman, İbrâhim kaçarak saklandı. Şehrin Galib Pazarı semtinde bir eve gizlenmişti. Halife onun bulunup yakalanması için emir verdi; tam dört sene sonra, bir gece, İbrâhim, kadın kılığında ve yanında iki genç kızla birlikte sokaktan geçerken bir zenci zaptiye tarafından yakalandı.

Me'mûn İbrâhim'in hayatını bağışladı; fakat yakalandığı zaman üzerinde bulunan kadın elbiselerini sırtından çıkarmamasını emretti. Sonra İbrâhim'in o kılıkta saray kapısı önündeki muhafızlar odasında halka teşhir edilmesini bildirdi. İbrâhim o kılıkla birkaç gün halka teşhir edildi; fakat birkaç gün sonra Halife onu sarayına çağırttı ve ona yeniden hüsnü muamele etmeye başladı.

İbrâhim'in Bağdat'ta tebdili kıyafet ederek gezdiği günlere ait en hoş hikâyelerden biri onun bir berberle olan macerasıdır. O sırada, İbrâhim'in peşini kovalayıp onu yakalamaya çalışanlar sadece Me'mûn'un casusları değildi. İbrâhim'in gizlendiği yeri bildirecek olana büyük bir mükâfat vaat edilmiş

olduğu için her sınıftan Bağdat sakinleri de meccani olarak Halifeye casusluk yapmaya çalışıyorlardı.

Bundan sonrasını bizzat İbrâhim anlatıyor:

Bir yaz günü öğle üzeri gizlendiğim yeri terk edip sokaklarda dolaşmaya başladım. Nihayet farkında olmadan kendimi çıkmaz bir sokakta buldum. Sokağın iki yanındaki evlerden birinin kapısı önünde bir zencinin durduğunu görerek doğruca onun yanına gittim ve güneş sıcağına karşı, evinin bir köşesinde gölgeye çekilerek serinlememe müsaade edip etmeyeceğini sordum.

Zenci, "Memnuniyetle," diyerek evinin kapısını açtı. İçeri girdim. Zenci bana evinde halılar, şilteler ve yastıklarla döşeli, son derece hoş ve temiz bir oda gösterdi. Sonra benden müsaade isteyerek odadan çıktı ve kapıyı kapayıp gitti. Birden zihnimden bir şüphe gelip geçti: Bu adam benim başımı getirene vaat edilmiş mükâfatı biliyordu. Beni tanımış ve beni ele vermeye gitmişti. Ben o odada bütün rahat ve huzurum kaçmış bir halde düşünür dururken, zenci ev sahibi, geri döndü. Bu sefer yanında bir köle de vardı. Kölenin elinde bir tepsi, tepsinin üzerinde de birkaç somun ekmek, çiğ et, bir sahan ve çanak, çömlek vardı.

Zenci, "Canım size kurban olsun, efendim, ben bir cerrah ve berberim," dedi. "Herkesin bizim mesleğimiz hakkında ne kötü fikirlere sahip olduğunu biliyorum. Onun için size yalvarırım, getirdiğim bu şeyleri hangisini isterseniz seçin, kendi elinizle şuradaki ocakta pişirin. Hiçbirine el sürmüş değilim. Belki berberim diye iğrenirsiniz diye düşündüm."

Karnım son derece açtı; onun için hemen kalktım, kendime bir şeyler pişirdim. Ömrümde o günkü kadar lezzetli bir yemek daha yediğimi hatırlamıyorum.

Yemeğim bittikten sonra, ev sahibim, "Eh, şimdi biraz hurma şarabına ne dersiniz?" diye sordu.

"Hiçbir itirazım yok," dedim.

Bunun üzerine zenci az evvel yemek faslında nasıl hareket etmişse yine aynı şekilde hareket etti ve benim önüme o güne kadar hiç kullanılmamış kadehler, bardaklar ve içki testileri koydu.

Sonra, "Canım size kurban olsun," dedi. "Şimdi yanınızda oturup sizin sıhhatiniz şerefine birkaç bardak bir şey içme-me müsaade eder misiniz? Gidip kendime biraz daha şarap getireyim."

"Başka şarap getirmeye lüzum yok, benimkinden için," dedim. "Buyurun, şöyle oturun."

Adam birkaç bardak şarap içtikten sonra duvardaki dolaplardan birine giderek oradan bir ud çıkardı.

"Efendimiz," dedi, "benim halimde olan birinin sizden bir gazel istemesi ne haddine! Fakat size bir müşterinin büyüğüne hitap ettiği şekilde hitap edebilirim: Birkaç gazel okumak size zevk verecekse, kulunuz sizin bu alicenaplığınızdan hutsuz derece hoşnut kalacaktır."

"Benim gazelhan olduğumu nereden biliyorsun?" diye sordum.

Berber, "Ya Hak!" dedi. "Sizi tanıyorum. Zira benim gibi aciz bir kulun dahi tanıyabileceği kadar meşhur bir zatsınız. Siz, Me'mûn'un, kendisinin gizlendiği yeri bildirecek olana yüz bin dirhem mükâfat vaat etmiş olduğu İbrâhim bin Mehdî'nin ta kendisisiniz."

Bu sözü üzerine, onun elindeki udu alarak ayarını yaptım. Tam bir gazele başlayacağım sırada, zenci müdahale etti, "Efendimiz, acaba benim seçeceğim bir gazeli okumak lütfunda bulunurlar mı?"

Razı oldum. Ev sahibim derhal üç gazelin ismini söyledi, ki o gazelleri benden daha güzel okuyabilecek bir tek kimse yoktu.

"Sen beni hakikaten gayet iyi tanıyormuşsun," dedim. "Benim en güzel okuduğum gazellerin bu üç gazel olduklarını nereden biliyorsun?"

Berber, "Ben vakti zamanında Musullu İbrâhim'in oğlu İshak'ın hizmetindeydim," diye cevap verdi. "İshak, malumunuz üzere, hakikaten kıymetli bir hanendeydi. Onun ağzından musiki üstatlarına ve onların en ziyade sevdikleri, en güzel okudukları parçalara ait birçok hikâyeler dinlemişimdir. Fakat onun bana tekrar tekrar anlattığı o üstatlardan birinin en gü-

zel şarkısını bir gün gelip de, bizzat siz efendimizin ağzından ve kendi evimde dinleyeceğimi kim tahmin ederdi?"

Bunun üzerine ona istediği gazelleri okudum. O zenci berber çok hoşuma gitmişti. O gün akşam olup da ortalık karara ve evime dönme vakti gelene kadar onun yanında kaldım. Onun evinden ayrılmak üzere nihayet ayağa kalktığım zaman (yanımda bir kese dolusu dinar vardı) ona, "Şunları masraflarına karşılık al," dedim. "Bir gün Cenâb-ı Allah nasip ederse sana bu iyiliğinin mukabilini daha fazlasıyla öderim."

Zenci, "Bu akıl alır bir şey değil!" diyerek itiraz etti. "Ben size neyim varsa hepsini çıkarıp onları kabul ederek beni memnun etmeniz için size yalvarmayı düşünmüştüm; fakat hareketimin çok bayağı olacağını düşündüm."

Adama ne teklif ettiysem inatla hepsini reddetti. Benden hiçbir şey almak istemedi. Sonra beni kendi evimin yakınına kadar geçirdi, beni uğurladı. Onu bir daha hiçbir yerde görmek nasip olmadı.

* * *

Me'mûn, "İnsanları affetmekten o kadar büyük bir haz duyuyorum ki, Ahiret'te yaptıklarımın mükâfatını göremeyeceğim diye endişe etmeye başladım," derdi. "Tebaam kendilerini suçlardan dolayı affetmekten ne derece zevk duyduğumu bilselerdi sırf benim huzuruma çıkarılıp beni görmeye vesile olsun diye suç işlerlerdi."

Kadı İbn Ebi Dâvûd anlatıyor:

Bir defasında Me'mûn'un birine şunları söylediğine kulak misafiri oldum, "Sen belki bir hain, belki de bir müminsin. Seni hain olduğun için mesul tutmayacağım. Sen her zaman ki gibi hata ve suç işlemeye devam edebilirsin. Fakat sen ne yaparsan yap, ben doğru yoldan yürümeye, Hak yolundan ayrılmamaya bakacağım. Sen daima kötülük etmeye devam et ve ben de her seferinde seni affetmeye devam edeceğim. Sonunda nihayet affedilmekten utanarak daha namuslu, daha dürüst bir insan olacaksın."

İbn Bevvâb anlatıyor:

Me'mûn hakikaten o derece mütehammil ve o derece müsamahakâr bir insandı ki çok defa bizi telaşa düşürürdü. Bir defasında Halifenin huzurunda bulunuyorduk; o sırada dişlerini karıştıran Halife bir tül perdenin gerisinde oturmuş, pencereden Dicle'ye bakıyordu.

Tam o sırada nehirden geçen bir kayıkçının bağırdığını duyduk. Kayıkçı, "Me'mûn mu?" diye bağıırıyordu. "Me'mûn da adam mıdır sanki? Kendi kardeşini öldüren adamdan hayır mı gelir?"

Halife kayıkçının bu sözlerine kulak misafiri olmuştu. Hafifçe gülümseyerek bize döndü, "Size bir سوالım var?" dedi, "Bu tok sözlü adamın gözünde itibarımı iade edebilmem için içinde bir çare düşünebilen var mı?"

Me'mûn, "Ne zaman bana karşı bir isyan vuku bulsa da sebeplerini arasam, her seferinde bu isyanların valilerimin halka yaptıkları baskı ve zulümlerin neticesi olduğunu görürüm. Bir seferinde Kûfe halkının, Valilerinden şikâyet etmek maksadıyla kendi aralarından seçerek bana göndermiş oldukları bir murahhasın verdiği cevaptan dolayı duyduğum şaşkınlığı hâlâ unutamıyorum."

Murahhasın Vali aleyhindeki şikâyetlerine, "Yalan söylüyorsun," diye mukabele etmiştim, "zira Kûfe Valisi adil ve haksever bir adamdır."

Murahhas, "Emîrû'l-mü'minîn hiç şüphesiz ki hakikati söylüyor ve ben de yalan söylüyorum," dedi. "Madem ki hakikat bu merkezdedir, öyleyse Emîrû'l-mü'minîn bu derece adil ve haksever bir zatı Kûfe'ye Vali tayin etmekle bütün diğer şehirlere haksızlık etmiş ve onların haklarını yemiş olmuyorlar mı? Bu zatı haksızlık olmaması için başka şehirlere de sırayla tayin edin. Böylece adaletiyle bizi nasıl şaşırttıysa başka şehirleri de öylece şaşırtsın."

O zaman, "Pekâlâ, gidebilirsin artık," dedim. "Valiyi Kûfe'den aldirtacağım."

Müminler

Tam o esnada İskenderiye’de Sofular fırkası denilen siyasi bir hareket belirdi. Bu fırka ileri gelenleri, mensuplarına, sadece kendi görüşlerine göre Allah’ın hoşuna gidecek hareketleri tavsiye ediyor, fakat Hükümetin mevcudiyetine inanmıyorlardı.

Me’mûn, her Salı günü, İlahiyat ve fıkıh meseleleri üzerinde görüşmek üzere zamanın ileri gelenlerini sarayında toplantıya davet ederdi. Bu toplantılar vesilesiyle saraya gelen fıkıhçılar ve diğer ulema, evvela halılarla döşeli bir odaya alınır ve pabuçlarını çıkararak oturup dinlenmeye davet edilirlerdi. Sonra davetlilere meyve ve çeşitli şerbetler ikram olunur, rahatlarına bakmaları bildirilirdi. Davetliler yıkanıp abdest aldıktan sonra, isteyen sarığını çıkarıp yanı başına koyabilirdi; yemek sofrasından kalkıldıktan sonra iç oğlanları ulemanın ellerine ve üzerlerine fevkalade hoş kokular, gül suları serperlerdi. Sonra bütün davetliler Halifenin huzuruna çıkmak üzere odayı terk ederlerdi. Halife misafirlerini selamlayıp onların hal ve hatırlarını sorduktan sonra münazaralara geçilirdi. Halife bu münazaraları, tamamen bitaraf bir şekilde, hiçbir yerde davetlilerine yukarıdan bakmadan ve tamamen alçak gönüllükle idare ederdi; bu müzakereler gece boyu sürer ve sabah ortalık ağarana kadar devam eder, sabah namazından evvel herkesin karnı bir kere doyurulur, sonra davetliler Halifeden izin alarak dağılırlardı.

Bundan sonrasını bizzat vaktiyle Basra’da Kadılık etmiş olan Yahyâ bin Ektem’in ağzından dinleyeceğiz:

Bu davetlerden birinde, Me’mûn’un harıl harıl bir meselenin müzakeresine dalmış olduğu bir sırada, Mabeyinci Ali huzura girdi ve, “Ya Emîrû’l-mü’minîn, sarayın kapısında bir adam var,” dedi. “Sırtında dizlerine kadar inen kaba beyaz bir maşlah var, fakat meclisinizdeki konuşmalara iştirak edip edemeyeceğini soruyor.”

Saray kapısında bekleyen adamın bu Sofular fırkasına mensup biri olduğunu anlamıştım. Onun için adamı saraya

almaması maksadıyla Mabeyinciye bir işaret yapacağım sırada, Me'mûn, hiç tereddüt etmeden, "İçeri getir," dedi. Az sonra bahsedilen adam, aynen Mabeyincinin tarif ettiği kılıkta ve ayakkabılarını ellerine almış olarak Halifenin huzuruna girdi. Halının kenarında durup, "Esselâmuâleyküm," diye cümlemize hitaben seslendi.

Me'mûn, "Aleykümselâm," diye mukabele etti.

Adam, "Yaklaşmama izin var mı?" diye sordu.

Halife, "Yaklaş da şöyle otur," dedi. Bunun üzerine adam oturdu.

Adam, "Konuşmama izin var mı?" diye sordu.

Me'mûn, "Sözlerinin Cenâb-ı Hak indinde makbul olduğuna kail olduğun müddetçe konuşabilirsin," dedi.

O zaman yabancı konuşmaya başladı, "Şu anda üzerinde oturduğun," dedi, "şu tahtta bütün Müslüman cemaatinin müşterek rızası ve müminlerin çoğunluğunun arzusuyla mı oturuyorsun, yoksa kuvvet ve zora dayanarak mı?"

Me'mûn, "Ben bu tahta ne halkın müşterek rızasıyla, ne de zor ve baskı ile geldim," diye mukabele etti. "Benim hilafetimden evvel müminlerin idaresini elinde tutan bir Hükümdar vardı. Hârûn er-Reşîd'in idaresine müminler, belki isteyerek belki de istemeyerek tahammül ettiler; işte o Hükümdar beni ve bir diğer şahsı (Emin) kendisinden sonra bu tahta geçmek için münasip gördü ve bu hususta verdiği kararı, şahit olmaları için, bütün müminlere ilan etti. Sonra Kâbe'de hazır bulunan bütün müminler kendisinin ardından bana ve az evvel bahsettiğim o diğer şahsa biat edeceklerine dair yemin ettiler. Hârûn er-Reşîd'in bu makama münasip gördüğü diğer şahıs kaderin kendisine seçtiği yoldan gelip geçti. Ben bu makama geldiğim zaman gerek şarktaki, gerek garpteki bütün Müslümanların müşterek rızasına muhtaç olduğumu gayet iyi biliyordum. Bu sebeple meselenin üzerinde uzun uzadıya düşündüm. Nihayet kendilerine ait işlerin idaresini Müslümanların ellerine terk edecek olursam Müslümanları birbirlerine bağlayan bağların zayıflayıp gevşeyeceğini ve devletin kırk parça olacağını an-

ladım; neticenin kötü olacağı, Müslümanların bin çeşit ihtilaf ve ayrılık selleri içinde boğulacakları muhakkaktı; böyle bir ihtilaf ve çatışmalar sonunda artık Allah'ın yolundan yürüyen kimse kalmayacak, halkı elinden tutup ona rehberlik edebilecek kimse bulunamayacak; yollar eşkıyalar tarafından kesilecek, kuvvetliler zayıfları ezmeye başlayacaklardı. Bunun üzerine, sırf müminleri vikaye, onların düşmanlarıyla savaşmak, onların yollarını korumak, ve hepsinin müştereken başlarına getirecekleri bir şahıs üzerinde ittifak edecekleri güne kadar onları idare etme salahiyetini kendi ellerime aldım. Bu makamdan da öyle bir şahıs lehine feragat edip çekilmeye karar vermiş bulunuyorum. Öyle bir şahıs seçildiği takdirde bütün Müslümanlar gibi ben de o şahsın emri altına girecek, onun tebaası olacağım. Bu sözlerimi can kulağıyla dinleyip onları müminlere etraflıca anlatın. Onlara bilhassa şunu belirtin: Bu makamı layık gördükleri bir şahıs üzerinde ittifak ettikleri gün hilafet makamından kendi irademle çekilip bütün salahiyetlerimi seçilecek olan şahsa memnuniyetle devredeceğim."

Meçhul şahıs, ayağa kalkarak, "Allahaısmarladık, ya Emîr'ül-mü'minîn," dedi. "Allah size uzun ömür versin." Sonra yürüyüp huzurdan çıktı.

Adam kabul salonundan çıkar çıkmaz, Me'mûn, hemen Mabeyinciye döndü, "Şu adamı takip ettir, bakalım nereye gidecek?" dedi.

Mabeyinci Ali, Halifenin verdiği emri yerine getirmek üzere huzurdan çıktı. Bir müddet sonra tekrar huzura girdiği zaman şunları bildirdi:

"Buradan çıkan şahsın peşine bazı adamlarımı taktım, ya Emîr'ül-mü'minîn. Adam buradan ayrılır ayrılmaz hemen bir camiye gitmiş. Camide tıpkı kendisi gibi giyinmiş on beş kişi onu bekliyorlarmış.

Bekleyenler, 'Ne haber, adamı gördün mü?' demişler.

Adam, 'Evet,' demiş.

'Peki, sana ne dedi?' demişler.

Adam, 'Bir tek kötü şey söylemedi, bütün kelimeleri hayır için söylenmişti.' demiş. 'Gayet iyi konuştu. Müslümanların

idaresini, yolları korumak, Hac farizasını ifa etmek isteyenlere yardım etmek ve Cihad-ı Mukaddes ve acizlere ve baskı altında bulunanlara yardım maksadıyla ve Allah'ın kanunlarının tam manasıyla tatbik edilmesi için devlet idaresini eline almış olduğunu söyledi; fakat aramızda anlaşıp başımıza gelebilecek bir insan seçtiğimiz anda hilafet makamından feragate ve o makamı bizim seçeceğimiz şahsa seve seve terk etmeye hazır bulunuyor.'

Ötekiler, 'Eh, bu sözler hiç de fena değil, ümit verici,' demişler. Sonra birbirlerinden ayrılıp her biri başka bir tarafa dağılmışlar."

Me'mûn, Mabeyincisinin getirdiği haberi dinledikten sonra bana döndü, "Görüyorsun ya, Ebû Muhammed," dedi, "bu kıymetli insanları memnun etmek hiç de o kadar zor bir şey değil."

Me'mûn'a, "Size bu kadar isabetli ve bu derece doğru karar verme kudretini bahşeden Cenâb-ı Hakk'a hamdüsenaalar olsun, ya Emîrül-mü'minîn," diye mukabele ettim. "Zira verdiğiniz kararlar sadece söz olarak değil, tatbikat bakımından da son derece adilane."

Me'mûn bir müddet sonra memleketin her tarafından ulemayı ve hocaları davet etti. Onların huzurunda İslamiyet hakkındaki fikirlerini açıkladı ve nihayet *Kur'an*'ın yaratılmış olduğunu bildiren görüşü desteklediğini açıkladı. Hocalarla ulemanın da kendi görüşünü desteklemelerini istedi. Ulemanın bir kısmı onu destekledi, bir kısmı ise tezi müdafaa etti. *Kur'an-ı Kerim*'in Allah'ın Kelamı olduğunda ısrar ettiler.

Me'mûn bunun üzerine memleketin muhtelif köşelerindeki Valilere gizlice talimat gönderdi ve *Kur'an*'ın yaratılmış olduğuna dair resmî inancını destekleyip desteklemediklerini öğrenmek için şehirlerinde bulunan ulemanın istintak edilmesini istedi; *Kur'an*'ın yaratılmış olmadığını söyleyen ulemanın kafalarının kesilerek kendisine gönderilmelerini bildirdi.

* * *

Me'mûn başını göğsüne eğmiş olarak oturuyordu. Hali ne bakılırsa mahzun ve derin düşünceler içindeydi; onu öyle

dertli bir halde görünce yanına yaklaşmaya cesaret edemedim. Fakat tam o anda Me'mûn başını kaldırıp beni gördü, bir el işaretiyle beni yanına çağırdı. Onun emrine itaat ettim, fakat başı tekrar göğsüne düştü. Bir müddet daha o halde kaldı.

Nihayet ikinci bir defa başını kaldırıp baktı, "İsmail," dedi, "bezginlik insan ruhunun en esaslı unsurlarından biri. Bezginlik ve iştihak insanın hayatına biraz olsun değişiklik getiriyor. İnsan ruhu dostluktan ve arkadaşlıktan ne kadar zevk alırsa, yalnızlıktan da aynı derecede haz duyuyor."

Me'mûn, "İnsanların icadı olan alet ve vasıtalar kaderin nasip kıldığı bir şeyi geri çeviremez ve gerileyen bir şeyi de ileri yürütemezler. İtikat insanlığın ıstıraplarını dindirecek en mükemmel ilaçtır. Şüphe, nekaheti bile kör eder."

Me'mûn Bizanslılara karşı bir seferi idare ettiği sırada vefat etti. Romalılara ait Bedendun'da mola verdiği sırada birdenbire bir hummaya yakalandı. Muhafızları onun tiril tiril titrediğini görünce üzerine yığınlarla battaniye örttüler; fakat Me'mûn yine de titremeye devam ediyor ve bir taraftan da, "Üşüyorum! Üşüyorum!" diye bağıırıyordu. Nihayet bir müddet sonra biraz olsun kendine gelerek Bedendun kelimesinin Rumca'da ne manaya geldiğini sordu.

Yanındakiler, "Ayaklarını uzat' manasına gelir," dediler.

Halife bu manayı hayra yormadı. Sonra o havalinin ne havalisi olduğunu sordu.

"Rakka havalisi," dediler.

Me'mûn doğduğu zaman yıldız falına bakılmış ve o yıldız falında kendisinin Rakka'da öleceği haber verilmişti; Me'mûn işte sırf bu sebepten dolayı Fırat boylarındaki Rakka şehrine ne zaman gittiye oradan bir bahane bularak çabucak ayrılmış, o şehirde hiçbir zaman uzun uzadıya kalmamıştı. Romalılarından bu cevabı alınca artık ecelin elinden kurtulmak hususundaki bütün ümitlerini kesti ve Azrail'i beklemeye başladı.

"Ey hükmü ezelden ebedekadar var olan Allah," dedi, "artık kimseye hükmedemeyecek hale gelmiş, elinden her şeyi gitmiş olan bu insanın günahlarını affet."

Kardeşi Mu'tasım, Me'mûn'un artık can çekişmekte olduğunu gördüğü zaman, Halifenin yanı başında bulunanlardan birine Kelime-i Şehadet getirmesi için işaret etti. Adam sırf belki Halife kendisini duyar da onu kendisiyle birlikte tekrar eder ümidiyle sesini epeyi yükseltmişti.

Fakat Me'mûn'un Hekimi İbn Mesveyh, "Bağırmanın bir faydası yok," diyerek müdahale etti. "Zira şu anda o Allah ile Mani arasındaki farkı bile bilemeyecek kadar kendinden geçmiş bir halde bulunuyor."

Birden Me'mûn'un gözleri açıldı. Gözleri adamakıllı irileşmiş ve şaşılacak bir derecede parlıyordu. Ellerini ileri doğru uzatarak doktoru tutmak istedi, konuşabilmek için bütün gayretini sarf ettiği görölüyordu. Fakat dudakları arasından bir tek kelime dahi çıkmadı. O zaman Halife gözlerini göğ'e doğru çevirdi, ağlamaya başladı.

HUZURSUZLUK

*“Kabahat Cenâb-ı Hakk’ındır. Bu devirde
alicenap, şöhret sahibi ve azimkar olmak faydasız.”*

Me'mûn'dan boşalan hilafet makamına biraderi Mu'tasım geçti. Mu'tasım cesur, kuvvetli, şen ve tahsilsiz bir insandı. Kadı İbn Ebi Dâvûd anlatıyor, "Mu'tasım kolunu bana doğru uzatır ve 'Kolumu bütün kuvvetinle ısır,' derdi. Ben onun dediğini yapmayınca Mu'tasım, 'Merak etme, ne kadar ısırırsan ısır, canımı acıtamazsın,' derdi. Bunun üzerine ben de onun kolunu ısırmaya çalışırdım. Fakat kolu o kadar sertti ki, onun koluna diş değil, en keskin mızrakların uçlarını bile batırabilmenin imkânı yoktu."

Türk Muhafızlar

Mu'tasım'ın en büyük heveslerinden biri Türk köle toplamaktı. Azatlı kölelerine nerede bulur, nerede görürlerse kendisine Türk köleleri satın almalarını emretmişti. Öyle ki, bir müddet sonra dört bin kadar Türk muhafızı oldu. Mu'tasım Türk Muhafızları'na, diğer askerlerden tefrik olunabilmeleri için kalın kumaşlardan üniformalar giydirdi, yaldızlı kılıç kayışları kuşattı. Mu'tasım'ın ayrıca, Mısır'dan ve Yemen'den toplanmış askerlerden müteşekkil bir muhafız alayı ve bir de içlerinde bilhassa Fergana Muhafızları'nın şöhret bulduğu Horasan birlikleri vardı.

Mu'tasım'ın topladığı Türkler çok geçmeden gayet büyük bir ordu vücuda getirdiler ve Bağdat halkını taciz etmeye başladılar. Mesela, atlarına atladıkları gibi onları sokaklarda dolaşanlara hiç aldırış etmeden Bağdat'ın pazar yerlerinden doludizgin sürerek geçerlerdi. Bu yüzden Bağdat halkıyla Türk muhafızlar arasında sık sık hadiseler çıkar ve muhafızların çiğnediği yayaların intikamını almak isteyen Bağdatlılar tenha yerlerde gördükleri Türk muhafızlarını atlarından alaşağı

ederek öldürürlerdi. Mu'tasım bu yüzden Türk Muhafızları'yla halkın arasının açıldığını görünce, muhafızlarından ayrılmak istemediği için payitahtını Bağdat'tan başka bir yere taşımaya karar verdi.

Samarra'da Yeni Payitaht Kuruluyor

Halife yeni bir payitaht kurmak için yollara revan oldu; Dicle boylarında veya civarında günlerce dolaştı. Nihayet Samarra diyarı denilen bir havalide geldi. Samarra'da uçsuz bucaksız ovaların ortasında, havası son derece iyi olan bir yerde çok eski bir Hristiyan manastırı gördü. Mu'tasım o civarda üç gün avlandıktan sonra iştahının son derece açılmış olduğunu fark etti. Bunun üzerine derhal adamlarını gönderip manastırdaki keşişleri huzuruna çağırttı. Manastıra ait olan araziye onlardan dört bin dinara satın aldı, sonra sarayı için bir yer seçerek onun temellerini attırdı.

Sarayın inşası için mimarlar, ameleler ve ustalar İmparatorluğun her köşesinden toplanarak Samarra'ya getirildi. Her eyaletten gönderilen fidanlar ve tohumlar o havalide ekildi. Halife, gözdesi olan Türk Muhafızları'na ayrıca büyük bir arazi bağışladı. Sonra kurulacak şehrin mükemmel bir planı hazırlandı. Bu planda şehrin belli başlı semtleri ve mahalleleri tespit edildi, yollar işaretlendi ve her ayrı meslek ve zanaat sahibi için ayrı pazar yerleri gösterildi. Bunun üzerine, halk kendi elleriyle binalarını inşa etmeye koyuldu. Her tarafta duvarlar yükselmeye başladı; çok geçmeden kervansaraylarla sarayların ve kale duvarlarının inşası tamamlandı. Samarra ovalarının her tarafında ekinler boy attı. Dicle ile onun kollarından ovayı sulamak için açılmış kanallar güneşin ışıkları altında ıslıl ıslıl parlamaya başladı.

Civar ve uzak kasabalarla köylerin halkları Mu'tasım'ın kurduğu yeni payitahtın methini işitmeye başlayınca akın akın Samarra'ya doğru hicrete başladılar. Muhacirler gelirken, yanlarında çeşitli mallar ve insanlarla hayvanların kul-

landığı bir sürû eşyaları da getirdiler. Çok geçmeden Samarra'da debdebe ve ihtişam içinde yepyeni bir hayat başladı.

Bağdat'taki muharebeler esnasında şark vilayetlerinde müthiş bir açlık olmuş, o açlık yüzünden isyan eden halkın başına Babak adında biri gelerek Horasan havalisine hâkim olmuştu. Babak bir müddet sonra Hurremîler adı verilen isyan hareketinin mensuplarını öylesine tahrik etti ki, Hurremîler, yirmi senelik bir zaman zarfında 225 bin kişi katlettiler. Me'mûn'un hilafeti sırasında Babak'ın kuvvetleri bütün civar eyaletleri basmış, halkı kılıçtan geçirmiş, şehirleri talan etmiş ve davarları alıp götürmüştü.

Halife Mu'tasım nihayet Babak'ın cinayetlerine daha fazla seyirci kalamadı. İranlı kumandan Afşin'in kumandası altında Babak'a karşı taze kuvvetler gönderdi. Yapılan son derece kanlı savaşlar sırasında Afşin, Babak'ın ordularını darmadağın etti ve nihayet Babak ile kardeşini esir etti. İki asi Samarra'ya getirildiler ve orada misli görülmemiş bir şekilde idam edildiler.

Bu zaferden sonra Mu'tasım, Afşin'e büyük ihsanlarda bulundu ve onu Türk Muhafızları'nın kumandanı Aşnas'ın kızı Atrece ile evlendirdi.

* * *

Bir sene kadar sonra, bir Mazyâr, Tabaristanlı bir kabile reisi isyan etti. Kendisine karşı gönderilen Halife ordularına yenildi ve nihayet esir edilerek Samarra'ya getirildi. Mazyâr sorguya çekildiği zaman kendisini müşterek dinleri namına isyana sevk eden şahsın Afşin olduğunu, zira Afşin'in de kendisi gibi kadim Meci dinine mensup olduğunu söyledi.

Afşin daha evvel, Bizans İmparatoru'na karşı yapılan bir sefer esnasında, İmparatoru esir etmek için eline geçmiş olan fevkalade bir fırsatı da kaçırmış ve, "O bir Kral'dır, Hükümdarların birbirlerini himaye etmeleri gerekir," diye kendisini mazur göstermeye çalışmıştı.

Afşin, daha Mazyâr'ın Samarra'ya getirilmesinden bir gün evvel, kendi Kâtibinin yaptığı ifşaat üzerine yakalanıp tevkif

edilmişti. Mahkeme esnasında Mazyâr, bir Meci, bir putperest Papazı, Söğüt illerinden bir Şeyh ve daha iki kişi şahit olarak dinlendi. Bu şahitler mahkeme önünde soyunup kırbaç yemekten lime lime olmuş sırtlarını Kadılara göstererek Afşin'in Meci dinine mensup olduğunu, putperest olduğunu, İmamlara ve Mollalara Müslüman oldukları için eziyet ettiğini bildirdiler.

Yapılan mahkeme sonunda, Kadı İbn Ebi Dâvûd, Afşin'i suçlu bularak onu Türk Boğa'ya teslim etti. Türk Boğa Afşin'i kemerinden yakaladığı gibi sürükleyerek zindana götürdü. Afşin, atıldığı zindanda açlıktan öldü. Cesedi İmparator Kapısına asılarak teşhir olundu. Sağlığında iken de gizliden gizliye taptığı putlar darağacının dibine atılmıştı. Bir müddet sonra cesetle birlikte putlar da yakılıp yok edildi.

Fakat Afşin'in hakiki hüviyetinin meydana çıkarak onun yakalanmasına sebep olan Mazyâr affolunmadı. Şehir sokaklarından geçirilip halka teşhir olunduktan sonra kırbaçlanarak öldürüldü ve cesedi Babak'ın cesedi yanına asıldı. Bir müddet sonra Mazyâr'ın cesedi eğrildi. Bu şekilde iki ceset havada yan yana geldiler.

* * *

Mu'tasım *Kur'an*'ın yaratılmış olduğu hakkındaki görüşü kabul ettirebileceğini umarak İbn Hanbel'in kırbaçlanmasını -otuz sekiz kırbaç- emretmişti. Bilahare, İbn Hanbel ölmeden az evvel, ahabplarından biri yanına gelerek kendisini kırbaçlamış olanlar hakkında bir diyeceği olup olmadığını sordu.

İbn Hanbel, "Ne diyebilirim ki?" dedi. "Beni güya Allah yolunda hayır işlemek için kırbaçladılar. Benim yanıldığımı, kendilerinin ise haklı olduklarını sanıyorlardı."

* * *

Mu'tasım'dan sonra yerine geçen oğlu Halife Vetik, babasının yolundan giderek *Kur'an*'ın yaratılışı meselesi hakkında bütün imam ve müezzinleri sorguya çekip kanaatlerini öğrenmesi için Basra Valisi'ne talimat gönderdi. Aynı zamanda Bağ-

dat'a haber uçurularak Muhaddis Ahmet bin Nasr Huz  i'nin Samarra'ya getirilmesi için emir verdi. Ahmet prangaya vurularak Samarra'ya getirildi ve *Kur'an-ı Kerim*'in ne şekilde meydana gelmiş olduğu hususunda kanaati soruldu.

Ahmet, "*Kur'an* yaratılmamı tır," diye haykır ı.

"Peki, Kıyamet Günü, Cenâb-ı Hakk'ın kullarına olduğu gibi görünmesi hususundaki kanaatin nedir?"

Ahmet, "Rabbim, 'şu anda mehtabı nasıl görüyorsanız Kıyamet Günü Rabbinizi de aynı şekilde göreceksiniz,'" dedi. Sonra görüşünü teyit eden bir hadisi ilave etti:

Vetik, "Yalan söylüyorsun!" diye bağırdı.

Ahmet, derhal, "Sen yalan söylüyorsun!" diye mukabele etti.

O zaman Halife, "Ne?" diye haykır ı. "Yani Cenâb-ı Hak Kıyamet Günü, şu anda senin g r nd   n gibi, bir vücuda sahip olarak mı görünecek? Ben kendisine böyle uydurma vasıflar atfedilen bir Allah'a inanmıyorum!" Sonra yanı başında duran hocalara döndü. "Siz ne kanaattesiniz?"

O zaman, hazır bulunan hocaların hepsi birden, "Böyle bir adamın idamı vaciptir," dediler.

Vetik, "Bana bir kılıç getirin!" diye bağırdı. " imdi bu adamı kendi ellerimle  ld rece im. Kimse yerinden kıpırdamasın. Bütün günahlarımı, benim tapmadı ım bir Tanrı'ya tapan, benim Tanrılara layık görmediğim vasıfları taşıyan bir varlığı Tanrı sayan bu k firin sırtına yüklüyorum. Cellat, bana halıyı getir!" Cellat idam mahk mlarını idam ederken yere serdi i halıyı getirdi. Elleri ve ayakları zincirlenmi  olan Ahmet halının üzerine getirildi; Halife, celladın palasını kavradığı gibi bir vuru ta Ahmet bin Nasr Huz  i'nin kellesini uçurdu.

Ceset Samarra'da bir dara acına asıldı; kesik kelle ise Bağdat'ta Ahmet'in niçin idam edilmiş olduğunu bildiren bir yaf-tayla birlikte bir kazı a geçirilerek halka teşhir olundu.

Bağdat'ta teşhir edilen kesik ba ın muhafaza edilmesi için kazı ın başına bir muhafız dikildi. Kesik ba  kendiliğinden yahut r zg rla Kible istikametine dönecek olursa, ba ı tekrar aksi istikamete çevirip d rtmesi için muhafıza bir de mızrak

verilmişti. Muhafız, bir müddet sonra şunları dostlarına anlattı, "Bir gece Ahmet bin Nasr Huzâî'nin başı kendiliğinden Kible'ye döndü ve Yasin Sûresi'ni selis bir şekilde okudu."

* * *

Bu devrin insanları Hak yolundan öylesine ayrıldılar ki, itikat sahibi, dini bütün bir Müslüman gördükleri zaman kâfirlikle itham ediyorlar.

TEDHİŞ VE SÜKÛNET

*“Bir Halife ölür... Ağlayan, aldırان yok.
Bir başkası gelir yerine... Kimsenin yüzü gülmez.*

*Türkler efendi oldu artık,
Bizim köleden farkımız yok.”*

Muhâsibî, “Kadere boyun eğmek değil, ondan zevk duymak lazımdır,” diyordu.

Vetik öldüğü zaman halk hemen gidip yeni Halifeye biat için o kadar acele etti ki ölen Halifenin cesedi bile ortada bırakıldı. Bir kertenkele geldi ve Halifenin gözlerini çıkararak yedi. Cesedin başına gelenler onu gözsüz buldular.

* * *

Mütevekkil, halife olur olmaz, Me'mûn'un devrinden Vetik'in ölümüne kadar geçen dönemde halkı sinirlendiren bütün araştırma ve felsefi münakaşaları yasak etti. Gayet otoriter bir tavır takındı ve Muhaddislerin o günden itibaren sadece hadislerle ve Müslümanlıkla iştigal etmelerini emretti.

Müslümanlığın hiçbir devrinde Mütevekkil devrinde olduğu kadar para sarf edilmediği söylenir. Mütevekkil'in, sadece Hârûnî Sarayı ile Ca'fer Köşkü için yüz milyon dirhemden fazla harcamış olduğu malumdur. Mütevekkil, azatlı kölelerine, muhafızlarına ve saray nöbetçilerine gayet dolgun olan maaşları ve ikramiyelerinden başka ayrıca her gün hadsiz hesapsız ihsanlarda bulunurdu. Tarihî kayıtlara göre, Mütevekkil'in dört bin cariyesi vardı; Mütevekkil bu dört bin cariyenin dört biniyle de yatmış, cinsî münasebette bulunmuştu.

Bütün bu masraflarına rağmen, öldüğü zaman Devlet Hazinesi'nde dört milyon dinar ve yedi milyon dirhemden fazla para vardı. Mütevekkil'in devrinde, meslek sahipleri, işleri ister ciddi olsun, ister olmasın, süratle yükseldiler ve mesleklerinde şöhret yapan bütün zanaatkârlar son derece zengin oldular.

* * *

Bununla beraber, Mütevekkil'in Halifeler içinde en büyüğü ve en kıymetlisi olduğu kabul edilmelidir. Zira Mütevekkil,

Kur'an'ın yaratılmış olduğu kanaatine inanmanın Şeriat nazarında bir cinayet olduğunu ilan etti.

Mütevekkil hilafet makamına geçtiği yıl, Kadı İbn Dâvûd'a felç indi; Kadı bir daha elini, ayağını kılmıdatamadı. Allah taksiratını affetsin.

Saray muhafızlarının kumandanlarından Yahyâ bin Hartama anlatıyor, "Mütevekkil, Şiilerin hakiki İmam diye telakki ettikleri Ebû Hasan Ali bin Muhammed'i sorguya çekilmek üzere getirmem maksadıyla beni Medine'ye yolladı. Ebû Hasan aleyhinde bazı ithamlarda bulunulmuştu.

Ebû Hasan'ı getirmeye gittiğim zamanki kadar feryadı hiçbir zaman hiçbir yerde duymadım; fakat yine elimden geleni yaparak Ebû Hasan'ın hane halkını teskine çalıştım ve Ebû Hasan'ın kılına bile dokunulmayacağına dair Halifeden teminat almış olduğumu söyledim. Evi bodrumundan tavan aralarına kadar aradım, fakat evde bir *Kur'an-ı Kerim* ile bazı dua kitaplarından ve buna mümasil Müslümanlığa ait eserlerden başka hiçbir şey bulamadım. Bunun üzerine, Ebû Hasan'ı evinden alıp zorla götürdüğüm halde, kendisine son derece hürmetle muamele ettim.

Bir sabah, yolda -güneş henüz yeni yükselmeye başlamıştı- Ebû Hasan, atına binmeden evvel sırtına bir maşlah geçirdi ve atının kuyruğunu düğümledi. O anda onun bu hareketlerine bir mana veremedim; fakat çok geçmeden bulutlar göğü kapladı ve bardaktan boşanırcasına yağmur yağmaya başladı.

O zaman Ebû Hasan bana döndü. "Bu sabah yola çıkarken niçin maşlahımı giyip atımın kuyruğunu düğümledim diye merak ettin, biliyorum," dedi. "Şimdi de herhalde yağacak yağmuru evvelden bildiğim için, bende fevkalbeşer bir takım kuvvetlerin mevcudiyetine inanmaya başladın. Ama düşündüklerinde yanılıyorsun. Zira ben çölde doğup büyüdüm, yağmurdan evvel gelip esen rüzgârları gayet iyi bilirim. Bu sabahki rüzgâr muhakkak surette arkasından yağmur getirecekti. Yağmurun kokusunu aldığım için maşlahımı giydim ve küheylanımın kuyruğunu onun için düğümledim."

Bağdat'a vasıl olduğumuz zaman, evvela o sıralarda şehrin valisi bulunan İshak bin İbrâhim'in evinde kaldık. İshak bir ara, fırsatını bulup bana, "Ebû Yahyâ," dedi, "bu zat damarlarında Resûl-i Ekrem'in kanını taşıyor, onun torunlarından. Senin mütevekkil nezdinde nüfuzun var; Halife nezdindeki nüfuzunu bu mübarek zatın idamını intaç ettirecek bir şekilde kullanırsan, Resûlullah'ı kendine düşman edeceğini hatırlardan çıkarma."

"Ama ben bu adamın en ufak bir kötü efalini görmedim ki, ona halel gelmesini isteyeyim," diyerek itiraz ettim. "Şu ana kadar bir tek kötü hareketini dahi görmüş değilim."

Bağdat'tan doğruca Samarra'ya gittik. Şehre girdiğimiz zaman, yakından tanıdığım Türk muhafız kumandanlarından Vâsîf adında birine rastladım. Vâsîf, "Ebû Hasan'ın bir kılına bile dokunulacak olursa onun intikamını bizzat alacağım," diye beni tehdit etti.

Onun bu tavrı karşısında son derece şaşırmıştım; o yüzden Mütevekkil'e Ebû Hasan'ın lehinde pek çok şey söyledim. Halife derhal onu sorguya çekmekten vazgeçti, ona yüklü bir ihşanda bulundu ve Ebû Hasan bir işret sofrasında Halife'yi tenkit etme cesaretini gösterdiği halde, Mütevekkil yine de onun kılına dokunmadı. Ebû Hasan'ın sağa sola olan dört bin dinar borcunu ödedikten sonra, bir sürü hediyeyle onun Medine'ye geri gönderilmesi için emir verdi.

Bununla beraber, sonradan Ebû Hasan Ali bin Muhammed, Halifenin ikinci bir emriyle Samarra'da bir zindana atıldı ve orada tam yirini sene kaldı. Ebû Hasan, Halife Mu'tez'in zamanında, Hicretin 254'üncü yılında atıldığı zindanda esrarengiz bir şekilde öldü. Halife, Ebû Hasan'ın cenaze namazının kıldırılması vazifesini bizzat kendi biraderine verdi; fakat Ebû Hasan'ın cenazesine o kadar büyük bir kalabalık katılmış ve halkın feryadı figanı gökleri öylesine tutmuştu ki, Halife, tabutu camiden tekrar Ebû Hasan'ın evine gönderdi ve talih-siz İmamı kendi evinin avlusuna gömdürdü.

* * *

Mütevekkil, hilafet makamına çıkışından iki sene sonra bir ferman çıkararak Şiilerin Hüseyin'in Kerbelâ'da, Hz. Ali'nin de Kûfe yakınında bulunan kabirlerini ziyaret etmelerini menetti. Aynı zamanda, Zeyric adında birine Hüseyin'in oğlu Ali'nin mezarını yıkıp yerle bir etmesi ve mezara ait ne varsa hepsinin ortadan kaldırılması için emir verdi.

Zeyric o kabri yıkmak için çalışacak olan ilk şahsa mükâfat vereceğini vadettiği halde, Allah'ın gazabından korktukları için bir tek kişi dahi talip çıkmadı. Nihayet Zeyric bir kazma alarak önce türbenin üst kısmını, sonra duvarları, nihayet kabri kazmaya başladı ve en sonunda tabutun durduğu çukurun dibine kadar indi.

Fakat tabutu açtığı zaman, içinde ne bir ceset kalıntısı, ne bir kemik parçası ne de ona benzer bir şey bulabildi.

Ali'nin kabrinin civarındaki binalar da yerle bir edildi ve o evlerin yerine hububat ekilmesi emredildi. Bununla beraber, kimse oralara bir şey ekmedi. Kabirle civarı bir harabelik halinde kaldı. Bu hadiselerden sonra, Bağdat halkı sokaklarda evlerin duvarlarıyla camilerin duvarlarına Halife Mütevekkil'i yeren ve onu kötüleyen yazılar yazmaya başladılar.

* * *

Bir defasında Mütevekkil, boş bir hevese kapıldı; vereceği içkili bir ziyafette her şeyin sarı renkte olmasını istedi. Halif'enin emrine uyularak sandal ağacından, üzeri kubbeli bir kameriye inşa edildi. Kameriyenin iç ve dış duvarlarına sarı saten kumaşlar asıldı. Her yer sarı idi. Halifenin oturacağı yerin önüne altın sahanlar içinde sarı kavunlar, sarı portakallar ve sarı şarap konuldu. Ziyafete yalnız sarı ipekliler giymiş ve sarı benizli köle kızlar alındı; sonra kameriyenin üzerine inşa edilmiş olduğu havuzun içinden akan sulara o suları sarıya boyayacak miktarda safran atılması için emir verildi. Ziyafet müddetince kameriyenin içindeki havuzun içinden akıp geçen sular sarı renkteydi.

Fakat ziyafet uzadıkça uzadı ve nihayet havuzun içinden geçen suları sarıya boyamak için kullanılan safran tükendi.

Onun yerine safran çiçeği kullanıldı. Muhafızlar eldeki safran çiçekleri tükeninceye kadar Halifenin nasıl olsa sızacağını ve artık suların ne renkte aktığını göremeyecek kadar sarhoş olacağını umuyorlardı. Fakat Halife sızmadı, ziyafet devam etti ve çok geçmeden muhafızların ellerindeki safran çiçeği de tükenmeye başladı. Nihayet ellerindeki bütün malzeme tükenince vaziyeti Halifeye haber verdiler. Zira pazardan gidip safran çiçeği alacak kadar bile vakit yoktu.

Halife, durumu öğrenince küplere bindi: Vaktiyle niçin gereken miktarda safran ve safran çiçeği almamış olduklarını sordu. Sonra sular artık sarı renkte akmayınca bütün zevkinin ve neşesinin dağılacağını; sarıya boyanmış kumaşları alıp onları yukarıdan havuzun suyunu besleyen dereye batırmalarını, böylece onların boyasıyla suları sarıya boyamalarını söyledi. Halifenin bu emri de yerine getirildi. Halife nihayet sızarak, kendini bilmez hale geldi. Hazine’de ne kadar sarı renkli paha biçilmez kumaş varsa, hepsi de dereye atılıp kullanılmış bulunuyordu.

Ziyafetten sonra hesap yapıldığı zaman, kameriyenin içindeki havuzun sularını sarıya boyamak için elli bin dinar kıymetinde safran, safran çiçeği ve sarı renkli kumaş kullanılmış olduğu meydana çıktı.

İsyan

Saîd bin Nakis adında biri anlatıyor: Şam yakınlarında mola verdiğimiz bir gündü. Ben Halife Mütevekkil’in çadırında, Halifenin huzurunda bulunuyordum. Bir müddet evvel bir isyan çıkmıştı. Askerler gecikmiş yevmiyelerini istemek için ayaklanmış, bağırıp çağırıyorlardı. Ayaklananlar bir araya toplanmış, gürültüyü her an biraz daha arttırıyorlardı. Kılıçlar çekilmişti, çok geçmeden oklar da havada uçuşmaya başladı. Halifenin otağından dışarı çıkar çıkmaz okların Halifenin otağı üzerinden uçarak geçtiklerini gördüm. Mütevekkil içerden, bana, “Bana Rica’yı bul, getir,” diye seslendi.

Gidip Rica'yı bularak Mütevekkil'e getirdim. Halife ona, "Rica," dedi, "bu bağrışmaların ve gürültünün sebebi ne? Bu işi halletmek için ne yapabiliriz?"

Rica, "Ya Emîrû'l-mü'minîn," dedi. "Bu sefere çıkarken ben sonunda böyle bir iş olacağını biliyordum. Size bir tavsiyede bulunmuştum; fakat siz benim tavsiyeme kulak vermediniz."

Halife, Rica'ya doğru hiddetle eğilerek, "Bir defa olan oldu," dedi. "Şimdi burada ve şu anda ne gibi bir şey yapabiliriz, bana ondan haber ver."

"Askerlere hakları olan paralarını dağıtın, Ya Emîrû'l-mü'minîn."

Mütevekkil, "Onların da onu istediklerini biliyorum," dedi. "Ama ne diye böyle ayaklandıklarını bir türlü anlayamıyorum."

Rica, "Ya Emîrû'l-mü'minîn, askerin hak etmiş olduğu paraların derhal tediyesi için gerekli emri verin," diye yalvardı. "Ondan sonra ne yapmak gerektiğini düşünürüz."

Bunun üzerine Halife, askerin birikmiş olan paralarının dağıtılması için emir verdi. Paralar getirilip de dağıtılması emredildiği zaman, Rica tekrar dönüp Halifenin çadırına girdi. "Ya Emîrû'l-mü'minîn," dedi, "davullar çaldırıp geri dönülmesi emrini verin. Askerler paralarına el bile sürmüyorlar."

Bunun üzerine, Halife Rica'nın tavsiyesi üzerine geri dön emri verdi. Askerler geri dön emrini duyunca, memleketlerine bir an evvel geri dönebilmek için paralarını bile unuttular, maaş kâtipleri onların ellerine istihkaklarını tutturabilmek için boş yere çırpınıp durdular.

Entrikalar

Mütevekkil kendi yerine halef olarak evvela Muntasır'ı seçti. Muntasır'dan sonra Mu'tez'in, Mu'tez'den sonra da Müeyyed'in geçmesini bildirdi. Fakat bilahare, anasına olan derin muhabbetinden dolayı, yerine Halife olarak Muntasır'ı değil, Mu'tez'i göstermeyi düşündü ve Muntasır'a Mu'tez lehine hakkından feragat etmesini bildirdi, fakat Muntasır onun bu teklifini reddetti. Halife derhal Muntasır'ı halkın huzuruna

davet etti ve cemaat önünde tehditler ve hakaretlerle onu daha evvel yükselttiği makamdan indirdi.

Fakat Muntasır elleri kolları bağlı oturmak niyetinde değildi. Halife, Vetik'in eski Türk aslından iç oğlanlarından birini aracı olarak kullanmak suretiyle, Halifenin Türk muhafızlarının kumandanlarıyla gizlice muhabereye girişti. Muntasır'ın muhafız alayı kumandanlarıyla tesis ettiği dostluk, babasının hasedini uyandırdı. Diğer taraftan, Muntasır'la her türlü temastan kaçınan ve Mu'tez'in halef gösterilmesi hususunda ısrar edip duran Vezir Feth bin Hâkan, Halifenin oğluna karşı duyduğu kin ve hasedi körüklemek için elinden geleni ardına koymadı. Fakat Muntasır bu sırada, boş durmadan, Mütevekkil'e bağlı olan bütün muhafızlarla birer birer anlaşıp onları kendisine bağladı.

Türk muhafızlardan "Genç Boğa" adıyla tanınan biri, Halifeye şahsi bir sebepten dolayı kin besliyordu; ne pahasına olursa olsun Halifeyi öldürmeye karar vermişti. Yine kendisi gibi Türk olan ve korku nedir bilmeyen yakın ahabplarından Bahir adında birini yanına çağırıp ona şöyle dedi, "Bahir, hakkında ne gibi şeyler düşündüğümü ve seni diğerlerinin arasında nasıl kayırarak yükseltmiş olduğumu bilirsin. Gösterdiğin itaate karşı sana bazı borçlarım olduğu gibi sana verilecek bazı emirlerim de var. Ne dersin?"

Bahir, "Cevabımı bilirsin," diye mukabele etti. "Ne istiyorsan söyle, hemen yapayım."

Boğa, "Şikâyetim oğlum Fâris'ten," dedi. "Benim aleyhimde yapılabilecek ne varsa hepsini yapıyor. Beni muhakkak surette öldüreceğine yemin ettiğine dair elimde kati deliller var."

Bahir, "Peki, emirlerin nedir? Söyle," dedi.

"Emrim şundan ibaret: Fâris yarın beni görmeye gelecek. O buraya gelmeden evvel sen burada hazır ol. Seninle daha evvelden bir işaret tespit edelim. Sarığımı başımdan çıkarıp yere koyduğum anda yerinden fırla, bir tek darbeyle işini görmeye bak."

Bahir, "Emrettiğin gibi yapacağım," dedi. "Fakat çok geçmeden yaptıklarına nadim olmaktan ve ondan sonra benden nefret etmeden korkarım."

Boğa, "Yok, Allah göstermesin," dedi.

Ertesi gün Fâris geldiği zaman, Bahir, Genç Boğa'nın yanındaydı. Onun sarığını çıkarıp yere koymasını ve o anda Fâris'in üzerine atılıp işini bitirmeyi bekliyordu. Fakat Boğa hiçbir harekette bulunmadı. Nihayet Bahir onun evvelden yapmayı kararlaştırmış oldukları işi unutmış olduğuna hükmederek bir ara Fâris'e belli etmeden ona bir işaret yaptı. Fakat Boğa onun işaretini görür görmez, yüksek sesle, "Hayır," dedi. Bilahare, Fâris çıkıp gittikten sonra, vaziyeti Bahir'e izah etti, "Onun ne kadar genç olduğunu ve kendi öz evladım olduğunu düşündüm, onun için dokunmayıp serbest bırakmaya karar verdim," dedi.

Bahir, "Peki," dedi. "Sen herkesten iyi bilirsin. Nasıl emredersen öyle olur."

O zaman, Boğa, "Peki, sana dün vermiş olduğum bu işten çok daha ciddi bir iş vermeye kalkarsam ne dersin?" diye sordu.

"Ne istiyorsan bana söyle. Hiç geciktirmeden yapayım."

Boğa ona, "Öyleyse dinle de anlatayım," dedi. "Mesele şu: Aldığım malumata göre Halifenin oğlu Muntasır bana ve bizden bazı şahıslara karşı bir suikast teşebbüsüne geçecekmiş. Sözün kısası Muntasır beni temizlemek niyetinde. Ya o ölecek, yahut da ben. Onun için ben daha evvel davranıp onu ortadan kaldırmaya karar verdim. Buna ne dersin?"

Bahir, bir müddet başını önüne eğerek bu teklifi düşündü, sonra başını kaldırdı, "Bu işte hayır yok," dedi.

"Neden olmasın?"

"Oğlunu öldürüp de babasını sağ bırakmak akıllı bir insanın işi değildir. Zira babası ertesi gün hepimizin kellelerini vurdurur."

"Eh, ne yapmalı yani?"

Bahir, "Bu temizliğe Muntasır'ın babasıyla başlamalı," dedi. "Halife ortadan kaldırılırsa oğlunun hesabını görmek çok daha kolaylaşır."

Boğa, "Hay Allah seni kahretsin! Bu mümkün mü?" diye bağırdı. "Halifeyi kim öldürebilir?"

"Ben. Hiç fütur etmeden huzuruna girer, onu öldürdükten sonra yine elimi kolumu sallayarak yanından çıkabilirim."

Boğa sanki tereddüt içindeymiş gibi bir tavır takındı. Bahir, "Bu işin başka bir yolu yok," diyerek güya onu kandırma-ya çalıştı. "Sen, arzu edersen, benim arkamdan gelebilirsin. Halifeyi bir pala darbesiyle öldüremez de savurduğum darbe boşa giderse o zaman sen beni öldürür ve Halifeye kendisinin hayatını kurtarmak için beni öldürmüş olduğunu söylersin ve kendi canını kurtarabilirsin."

Genç Boğa, nihayet adamının samimi konuştuğunu anlayarak ona itimat edebileceğini anladı; sonra Halife Mütevekkil'in katledilmesi için gizliden gizliye yapılmış bütün hazırlıklardan Bahir'e etraflıca bahsetti.

Halife Katlediliyor

Mütevekkil, Hicretin 247'nci senesinde, Şevval ayının üçüncü günü gece yarısından sonra saat üçte öldürüldü. Halifenin ne şekilde öldürülmüş olduğunu, suikasta şahit olan saray şairi Bahturi şöyle anlatıyor: Bir gece, içimizde Halifenin meclis arkadaşlarından birçoğuyla birlikte Mütevekkil'in yanındaydık. O gece huzurda geç vakte kadar kaldık. Bir ara kılıçlardan bahsederken hazır olanlardan biri, "Ya Emîr'ül-mü'minîn," dedi. "Basra'da bulunan bir adamda bir Hint kılıcı var ki, o kılıcın eşi, onun çeliğinin bir benzeri daha görülmemiştir." Sonra kılıca dair tafsilatlı malumat verdi. Mütevekkil, adamın anlattıklarını sonuna kadar dikkatle dinledikten sonra hemen Basra Valisi'ne bir mektup yazılıp o kılıcın ne fiyata olursa olsun satın alınmasını ve kendisine gönderilmesini emretti. Yazılan mektup resmî postayla hemen gönderildi ve çok geçmeden Basra Valisi'nden Halifenin gönderdiği mektuba cevap geldi: Mevzu bahis kılıç sahibi tarafından bir Yemenliye satılmıştı.

Mütevekkil hemen adamlarını Yemen'e göndererek o kılıcın aranıp bulunmasını ve satın alınmasını emretti: Bunun

üzerine Halifenin emrinin yerine getirilmesi maksadıyla birçok mektuplar yazıldı. Ubeydullah bin Yahyâ aranan kılıçla birlikte huzura girip de eski sahibinin onu on bin dirheme satmış olduğunu Mütevekkil'e bildirirken biz yine huzurda hazır bulunuyorduk.

Mütevekkil kılıcın bulunup nihayet kendisine getirilmiş olduğunu görünce son derece sevindi. Allah'tan istediği şeyin yerine gelmiş olduğunu söyledi. Sonra kılıcı kınından çekerek onu derin bir şaşkınlık ve hayranlık içinde tetkik etmeye başladı. Huzurda bulunan bizler, hepimiz de kılıç hakkında Halifenin hoşuna gidecek bir şeyler söyledik. Nihayet Halife kılıcı kınına sokarak onu üzerinde oturduğu halının altına koydu.

Mütevekkil, ertesi günü Vezir Feth bin Hâkan'a şöyle dedi, "Bana muhafızlar arasından birini seç. Kuvvetli ve cesur biri olsun; bu kılıcı onun eline vermek istiyorum. Bundan sonra gündüzleri daima kılıçla benim arkamda bekleyecek."

Halife bu sözleri söylerken, Bahir az ilerden geçiyordu. Feth, "İşte Bahir geçiyor, Ya Emîrü'l-mü'minîn," dedi. "Onun cesaret ve atılganlığı hakkında pek çok hikâyeler dinlemişimdir. Emîrü'l-mü'minîn Hazretlerinin aradıkları şahıs odur."

Bunun üzerine Mütevekkil Bahir'i yanına çağırdı, kılıcı ona emanet edip kendisine lazım gelen talimatı verdi. Sonra bir başlangıç olarak rütbesini yükseltti ve maaşını da iki misline çıkardı. Allah şahit ya, o kılıç yapıldığı günden beri bir defacık olsun kullanılmamıştı. Mütevekkil o kılıcı Bahir'e teslim etti. Ondan sonra da Bahir onu bizzat Mütevekkil'i öldürmek için çektiği ana kadar da kılıç kınından bir defacık olsun çekilmedi.

Katledildiği gece, Mütevekkil'in çok garip bir şey yaptığını şahit oldum. Halifenin huzurunda toplananlar uzun uza-dıya sohbet ettikten sonra nihayet mevzuyu "gurur" bahsine getirmişlerdi; hükümdarların mağrur hareketlerinden bahsediyorduk. Salonda hava oldukça ciddileşmişti. Mütevekkil, gururdan ve küstahlıktan nefret ettiğini söylüyordu. Birden Kible'ye dönerek secde etti, alnını yere koydu. Sonra yerden

bir avuç toprak aldı, ve onu sakalıyla başının üzerine serp-ti. "Ben Allah'ın, er veya geç toz olacak bir kuluyum; bir gün gelip toprağa karışacak bir varlığın secde edip Allah'a niyaz etmesi ve hiçbir vakit gururlanmaması lazımdır," dedi.

Bu hadise üzerimde çok acayip bir tesir yapmıştı. Birden içimde garip bir arzu belirdi, "Keşke Halife o tozu ve toprağı üzerine serpmemiş olsaydı," diye düşündüm. Mamafih, Halife biraz sonra şarap getirilmesini emretti. İçtiğı şarap başına vurunca, huzurunda bulunan sazendelerden biri bir gazel okumaya başladı. Gazel Mütevekkil'in son derece hoşuna gitmişti; fakat bir lahza sonra Vezirine dönerek bağırdı, "Ya Feth, Muharrik'in bu gazelini dinlemiş olan bunca insandan bir sen ve bir ben hayatta kaldık. Başka kimseler kalmadı!" diye bağırdı. Sonra hüngür hüngür ağlamaya başladı.

Onun ağladığını görünce yine içim ezilir gibi oldu. Halifenin, başında dolaşan bir tehlikeyi sezmiş olduğunu tahmin ediyordum. Kendi kendime, "Bu ikinci oluyor," dedim.

Aynı anda, Mütevekkil'in zevcelerinden Kâbiha'nın bir kölesi huzura girdi; elinde bir bohça vardı. Bu sarılıp bohçalanmış olan şey kaftandı. Bohçayı getiren köle, "Ya Emîrül-mü'minîn, zevceniz Kâbiha bu bohçayı size gönderdi ve 'Bu kaftanı Emîrül-mü'minîn için ısmarlayıp diktirdim. Çok güzel olmuş, giysinler,' diyerek size gönderdi," dedi.

Bohça Halifenin önünde açıldı. İçinden kırmızı kalın kumaştan bir cepkenle yine Dabiki kumaşı kadar ince ve zarif kırmızı ipekten bir kaftan çıktı. Mütevekkil cepkeni üzerine geçirdikten sonra kaftanı da giydi. Ben bir fırsat düşsün de Halifeye kaftanıyla cepkeninin ne kadar yakışmış olduğunu güzel bir iki mısra ile ifade edip ondan şöyle dolgunca bir ihsan koparayım diye düşünürken Mütevekkil birdenbire ürperdi, sırtındaki kaftanla cepkeni çıkardığı gibi onu bir baştan ötekine kadar yırtıp parçaladı. Sonra onları tortop ederek Kâbiha'nın kölesine verdi, "Kâbiha'ya git," dedi. "Bunları iyi saklasın. Ben öldükten sonra bunları bana kefen yapsınlar. O güne kadar muhafaza etsin."

O zaman, "*Allah'tan geldik,*" diye fısıldadım, "*elbette yine O'na döneceğiz.*" Allah şahit ya! Bu kadar tesadüf üst üste gelemezdi. Muhakkak Mütevekkil'in vakti saati gelip çatmıştı. Öleceğini hissetmiş olduğu muhakkaktı.

Mütevekkil epeyi şarap içtiği için adamakıllı sarhoş olmuştu; sarhoş olduğu vakit, her sallanış veya öne doğru eğilişinde, muhafızlarının Halifeyi tahtında tekrar doğrultmaları âdetti.

O gece sabaha karşı saat üç sularında, Halifenin huzurunda yer içerken birdenbire içeri Bahir ile Türk muhafızlardan birkaçı girdi. Hepsi de yüzlerini örtmüşlerdi, fakat ellerindeki yalın kılıçlar kandillerin ışığında pırıl pırıl parlıyordu. Hemen koşarak Halifenin üzerine hücum ettiler; Bahir ile diğer bir Türk, Halifenin tahtının olduğu yere fırladılar.

Feth, "O sizin Halifeniz, katiller!" diye bağırdı. Huzurda bulunan muhafızlar, saray erkânı ve Halifenin sofra arkadaşları çil yavrusu gibi dağılarak kaçışmışlardı. Halifenin huzurunda bulunan onca adamdan içerde bir ben ve bir de Feth kalmıştık. Vezir Feth muhafızlarla cebelleşiyor ve tek başına onları dışarı kovmaya çalışıyordu. Birden Mütevekkil'in çığlık çığlığa bağırdığını duydum. Bahir, Mütevekkil'in kendisine teslim ettiği kılıçla Halifeye bir darbe indirmiş, onun sağ kalçasının üzerinde kocaman bir yara açmıştı. Sonra Halifenin sol tarafına da bir darbe indirdi, o tarafında da aynı irilikte ve aynı şekilde ikinci bir yara açtı. Vezir Feth bin Hâkan efendisini korumak için Bahir'in üzerine hücum etti, fakat başka biri elindeki palayı Feth'in vücuduna daldırıp verdi. Palayı öyle şiddetle sokmuştu ki ucu Feth'in sırtından çıktı. Feth o darbe karşısında hiç sarsılmadı, irkilmedi. Kaçmaya falan da çalışmadı. Hayatımda onun o anda gösterdiği cesaret ve feragatin benzerini kimsede görmedim. Fesatçılar onu da kaldırıp Mütevekkil'in üzerine attılar. Sonra iki ceset birlikte, üzerinde öldürülmüş oldukları halıya sarılarak bir köşeye itildiler. O gece ve ertesi gün geç vakte kadar kimse onlarla alakadar olmadı. Nihayet, Halife ilan edildikten sonra, Muntasır, onların birlikte gömülmesi için emir verdi.

Muntasır ve Şiiler

Muntasır hiç de zalim bir adam değildi. Muntasır, Ebû Talip sülalesini müdafaa etmiş oldukları için uzun yıllar misli olmayan işkence ve zulümlere maruz kalan Alidleri himaye etti ve onlara karşı son derece alicenap davrandı.

Muntasır devrinde dindar bir Sünni, Şiilerin şehirlerinden olan Kum şehrine vali tayin edildi. Kum şehirli ateşli bir Şii o sırada şöyle diyordu:

“Gökleri taze kan gibi kırmızıya boyanmış gören, güneşin duvar üzerine vurmuş ışıklarının kızıllaştığını gören herkes Hüseyin’in katlini hatırından çıkarmamalıdır.”

Ashâb arasında Hz. Ali’den evvel Halife olanlara karşı Şiilerin duydukları nefret ve kin o kadar büyüktü ki, Kum Valisi’ne, şehirde, Ebû Bekir yahut Ömer adını taşıyan bir tek insanın dahi bulunmadığını söylediler.

Sünni Kum Valisi, şehir halkını huzurunda bir toplantıya çağırdı.

“Cenâb-ı Hak şahidim olsun,” dedi. “Kum şehri sakinlerinden olup da Ebû Bekir yahut Ömer adını taşıyan bir tek kişi gösteremeyecek olursanız hepinize karşı şedit tedbirlere başvuracağım.”

Şehir halkı Validen üç gün için mühlet istediler. Bu üç gün zarfında şehrin altını üstüne getirdiler; çevirmedik taş bırakmadılar ve nihayet Ebû Bekir adını taşıyan bir zavallı buldular. O adam da yalınayak, başıkabak, çıplak, gözlerini kırpıştırıp duran ve Allah’ın yaratmış olduğu mahlukların en korkuncuydu. Babası başka bir memleketten gelip Kum şehrine yerleşmişti; Ebû Bekir’in kazara Kum’da bulunmasının sebebi buydu. Bunun üzerine Kum şehri halkı, o zavallı adam da yanlarında olduğu halde, Valinin huzuruna çıktılar. Vali onları ve zavallıyı görünce birden gazaba geldi.

“Ne?” dedi. “Allah’ın gazabına uğramış olan bu mahluku bana getirmeye nasıl cesaret edebildiniz? Beni budala yerine mi koyuyorsunuz?”

Sonra Kum şehri temsilcilerine hemen oracıkta kırbaç atılması emrini verdi.

Elçilerden muzip biri, "Efendimiz nasıl arzu ederlerse o şekilde hareket etmekte serbesttirler," dedi. "Fakat ne yapalım ki, Kum şehrinin ikliminde, bundan daha iri yapılı ve bundan daha yakışıklı Ebû Bekirler yetişmiyor."

Vali bu sözler üzerine kendisini tutamayarak kahkahalarla güldü ve heyet mensuplarının serbest bırakılmasını emretti.

Muntasır Halife olur olmaz derhal Alidlerin yolundan yürüyen kitleleri daha fazla zulme hedef olmaktan kurtardı. O günden itibaren kimsenin Şii mezhebi mensuplarına el kaldırmamasını bildirdi. Sonra Mütevekkil'in menetmiş olduğu hacları serbest bıraktı; Hüseyin'in Kerbelâ, Ali'nin de Kûfe yakınındaki kabirlerini Şiilerin serbestçe ziyaret edebilmelerine izin verdi.

O günden sonra Şiiler akın akın Hüseyin ile Ali'nin kabirlerini ziyarete başladılar.

* * *

Şehadet rütbesine erişmek isteyen varsa, Ali'nin Kûfe'deki kabrine gidip orada, "Ey Allah'ım, Osman bin Affân'ın günahlarını affet!" diye niyaz etmesi kâfiydi.

Ümmü Selâme'ye kadar giden bir ravîler gurubunun sözlerine dayanarak Resûl-i Ekrem'in bir gün şöyle söylemiş olduğu bildirilir, *"Ali'yi seven kimse, elbet beni de sevecektir; Ali'den nefret eden kimse elbet benden de nefret edecektir; benden nefret eden ise elbet Allah'tan da nefret edecektir."*

İbn Abbas'a kadar giden bir ravî silsilesi tarafından nakledilen bir hadise göre ise Resûl-i Ekrem yine şöyle demişti, *"Rabbim ne zaman, 'Ey müminler' dediyse daima onların başı olarak Ali'yi kastetmiştir."* İbn Asâkir tarafından bildirilen bir hadise göre ise, Resûl-i Ekrem bir defasında şöyle demişti, *"Ali'ye bakmak bile ibadettir."*

(Ulema hadis bahsinde olduğu kadar hiçbir bahiste yalan yoluna sapmamıştır.)

Hicretin 226'ncı yılında o devrin ileri gelen kumandanlarından, meşhur bir şair ve asker olan Ebû Dulaf öldü. Ebû Dulaf koyu bir Şii'ydi.

İsa bin Ebû Dulaf anlatıyor: Biraderim Dulaf Ali bin Ebû Tâlib Şiilerden müthiş nefret eder ve onları hiç sevmezdi. Bir defasında, pederimizin evde bulunmadığı bir sırada, evde otururken Dulaf bana şöyle dedi:

“Bilirsin, Şiiler Ali’den nefret edenlerin piç olduklarına dair bir hadis naklederler. Sen pederimizin ne kadar kıskanç olduğunu ve haremin uzağından geçenleri bile nasıl kovalattığını bilirsin. Hal böyle olduğuna göre pederimizin evlatlarından hiçbiri piç olamaz. Hâlbuki ben Ali’den nefret ediyorum işte.”

Aynı anda pederimiz Ebû Dulaf oturduğumuz salona girdi. Hemen ayağa kalktık.

Ebû Dulaf, “Dulaf’ın az evvel söylediklerine kulak misafiri oldum,” dedi. “Onun alay mevzusu yaptığı hadis inkârı kabil olmayacak derecede sahihtir ve sözünden ve salahiyetinden şüphe olunamayacak kadar ulu zatlar tarafından nakledilmiştir. Ben de burada yemin ederim ki, Dulaf hakikaten bir piçtir, gayrimeşru bir münasebetten doğmuştur. Hikâyesini size anlatayım: Bir defasında hasta yatarken hemşirem bana bir köle kızla haber yollamıştı. Haberi getiren köle kıza âşık oldum. O sırada aybaşı olduğu halde kızı o kadar arzu ediyordum ki kendimi dizginleyemedim. İşte Ali’den nefret ettiğini söyleyen ve hadisten şüphe eden oğlum o birleşmenin mahsulüdür. Köle kızın hamileliği meydana çıktıktan sonra, hemşirem o kızı bana verdi.”

Ebû Dulaf’ın Şiiliği ve Hz. Ali’ye karşı beslediği muhabbet Dulaf’ın kalbinde öyle derin nefret hisleri uyandırmıştı ki, nihayet babasına bile beddua etti. Dulaf’ın bilahare şu hikâyeyi anlatmış olduğunu naklederler:

Babam vefat ettiği zaman bir rüya gördüm. Rüyamda bana tanımadığım bir şahıs görüldü ve “Pederiniz sizi istiyor,” dedi. Bunun üzerine kalkıp kendisini takip ettim. Önüme düşüp beni metruk ve son derece korkunç manzaralı bir binaya getirdi, merdivenden yukarı çıkardı, sonra duvarları yerden tavana kadar tamamen isle kararmış uzun bir odaya soktu. Yer küllerle doluydu. Küllerin arasında çırılçıplak çömeliyor başını dizleri arasına sokmuş bir adam oturuyordu.

Meçhul şahıs bana, "Bu Dulaf mı?" dedi.

"Evet, Dulaf," dedim.

Sonra tekrar konuştu: "Bizler yalnız öldüğümüz zaman unutuluruz. Bütün canlılar bir gün gelip ölümün huzuruna kavuşacaklar. Ama biz insanlar öyle olmayacağız. Biz ölünce Kıyamet Günü hesap vereceğiz. Orada bütün efalimizin hesabını vereceğiz."

Sonra, "Şimdi anladın mı?" dedi.

"Evet," dedim. Aynı anda uyanıp gözlerimi açtım.

Türk Muhafızlar

Muntasır Halife olur olmaz, Türklere, daha doğrusu Türk muhafızlara karşı harekete geçti. Türklerden, hep, "Halife kâ-tilleri," diye bahsediyordu. Fakat Türk muhafızlar da onun bu ithamları karşısında boş durmadılar, gayet kurnazca harekete giriştiler. Nihayet Muntasır'ın hekimine gizlice otuz bin dinar rüşvet gönderdiler. Halifenin hekimi rüşveti alır almaz hemen Halifeye hacamat yaptırmasını tavsiye etti. Sonra Halifenin vücudundan kan alırken zehirli bir neşter kullandı. Halife daha yirmi altı yaşındayken öldü. Hilafet makamına çıkış henüz altı ay olmuştu.

Halifenin ölümü üzerine Türk Muhafızları'nın kumandanları alelacele bir meclis topladılar. İçlerinden biri, arkadaşlarına:

"Hilafet makamına Mütevekkil'in evlatlarından birini getirecek olursanız Halife ilk iş olarak bizleri ortadan kaldıracak ve hiçbirimizi sağ bırakmayacaktır," dedi. "Bu sebeple Mu'tasım'ın oğlunu Halife ilan etmekten başka yapacak hiçbir şeyimiz yoktur."

Bunun üzerine, bütün Türk muhafızlar Mu'tasım'ın oğlu Mustain'i Halife yaparak ona biat ettiler.

Fakat içlerinden ikisi, Boğa ile Vâsıf, Mütevekkil'in katili olan Bahir'i idam ettirdiler; diğer Türk muhafız ve kumandanları onların aleyhine cephe alınca, Boğa ile Vâsıf, Halife Mustain'i de yanlarına alarak Bağdat'a kaçtılar. Bağdat'a varınca, Halifeyi, Bağdat'ın Askerî Kumandanı Muhammed Tahiri'nin

sarayına yerleştirdiler. Halifeyi elinde bulunan bütün hak ve salahiyetlerinden mahrum ettikleri için hakiki Halife kendileri olmuşlardı. İşte bu şekilde ellerindeki salahiyetle memleketin hakiki hükümdarları oldular. O günlerde halk arasında kulaktan kulağa dolaşan hicviyelerde, Halifenin Türkler tarafından bir kafese konulmuş olduğu ve kafesin iki tarafında duran Türk kumandanlar ne söylerlerse papağan gibi onları tekrar ettiği anlatılıyordu.

Mustain kendi yeğeni ve Halife Mütevekkil'in oğlu olan Mu'tez'i herkesten tecrit ederek münferit bir hücreye hapsedmişti. Fakat Halifenin Samarra'daki azatlı köleleri nihayet Mu'tez'i atılmış olduğu hapishaneden çıkararak Halife ilan etmeye ve ondan sonra Bağdat'ta bulunan Mustain ile taraftarlarının üzerine yürümeye karar verdiler.

Nitekim dediklerini de yaptılar ve ondan sonra Mustain'e karşı harekete geçtiler. Bir müddet savaştan sonra Bağdat Askeri Kumandanı Halifeyi hal'etmeye razı oldu. Halife hal'olunup evvela Vasit'e, oradan da takviyeli muhafızların nezaretinde Samarra'ya doğru yola çıkarıldı. Yolda, birdenbire gayet kuvvetli bir süvari birliği kafilenin önüne ıktı. Süvarilerin başında Baş Mabeyinci Saıd bulunuyordu. Saıd atını doğruca Mustain'in atına sürdü, sonra kırbacını sabık Halifenin suratına çarptı; ondan sonra Mustain'i atından yere itip göğsünün üzerine çöktü ve kafasını kesti. Tekrar atına bindi ve sabık Halifenin kellesini yeni Halife Mu'tez'e götürdü. Halifenin başsız cesedi yol ortasında kendi haline bırakılmıştı. Nihayet halktan bazı kimseler bir müddet sonra onun başsız cesedini yol ortasından kaldırıp gömmek zahmetini ihtiyaç ettiler. Boğa ile Vâsıf ise Samarra'ya döndüler.

Boğa hayatta kaldığı müddetçe Halife Mu'tez'in rahat uyuymasına imkân yoktu. Boğa'dan o derece korkuyordu ki, gece veya gündüz, sarayından ne zaman dışarı ıkrsa daima silahlı olarak çıkıyordu. Sık sık, "O Boğa denilen herif birdenbire gökten önüme inecek, yahut yeri yarıp yerin içinden karşıma dikiliverecek diye gece gündüz müthiş bir korku içinde yaşıyorum," diyordu.

Mu'tez'in Halife oluşundan bir sene sonra Ferganalı muhafızlar Türk Vâsıf'ı öldürdüler; Boğa ise kaçıp kellesini kurtarmaya muvaffak oldu. Fakat ertesi yıl, Boğa Musul'a gitmek üzere Samarra'dan ayrılmaya karar verdiği zaman, azatlı köleler zorla sarayına girip onu talan ettiler. Boğa'nın kendi kumandası altındaki birlikler dağıldı. Boğa, kendisi, tebdil ederek kaçmaya ve nehirden yukarı çıkan bir keleşe atlama-ya muvaffak oldu. Ne var ki, Mağrip'li muhafızlardan bazıları Samarra Köprüsü üzerinde onu tanıyıp hücum ettiler ve öldürdüler.

Türkler ileri gelen kumandanlarının Halifenin gazabından emin olmadıklarını ve Mu'tez'in Mağripli ve Ferganalı Muhafızları tuttuğunu anlar anlamaz, toplanarak büyük bir kalabalık halinde Halifenin sarayına gittiler; Mu'tez'i yaptıklarından dolayı şiddetle takbih ederek ondan para istediler. Asi muhafızların başında Boğa'nın arkadaşı olan Vâsıf'ın oğlu bulunuyordu. Mu'tez onlara verecek parası bulunmadığını kati şekilde bildirdi. Devlet hazineleri hakikaten boşalmıştı.

Bunun üzerine muhafızlardan bir kısmı Halifenin üzerine atıldılar. Onu bacaklarından çekerek sürüklediler, ellerindeki sopalarla Halifeyi adamakıllı dövdüler ve nihayet onu gün ortasında güneşin o müthiş ışıkları altında bir meydanda durmaya mecbur ettiler. Sonra suratını tokatlayarak, "Hilafet makamından in!" diye bağırdılar. Nihayet Kadı Ebü's-Şevârib' ile bazı şahitler çağırarak onların huzurunda Halifeyi hal'ettiler.

Türkler Mu'tez'i tahtından indirdikten sonra ilk tedbir olarak Bağdat'a haberci gönderdiler ve Vetik bin Muhtedi'yi getirttiler. Muhtedi daha evvel Bağdat'a gönderilip orada bir zindana atılmış bulunuyordu. Muhtedi bir gün ve bir gece mola vermeden yol aldıktan sonra Samarra'ya vardı. Samarra'nın ileri gelenleri ve Türk Muhafızlarının kumandanları onu karşılamaya çıktılar. Vetik gelir gelmez kendisini derhal Cevsak Sarayı'na yerleştirdiler.

Sonra, hilafet makamından ayrıldığı takdirde kadınlarının, çocuklarının ve kendisinin hayatlarının bağışlanacağı ve malına mülküne dokunulmayacağı Mu'tez'e bildirildi. Fakat

Muhtedi Mu'tez'i bizzat görüp hilafet makamından ayrılmış olduğunu kendi ağzından duymadan hilafet makamına çıkmamakta ve kendisine biat edilmesini kabul etmemekte ısrar etti. Bunun üzerine Mu'tez alınıp onun huzuruna getirildi; Mu'tez'in sırtında kirli bir mintan vardı, başına da kirli bir mendil sarmıştı. Amcası Muhtedi, Mu'tez'i o halde görür görmez ona doğru koştu. Onu öptükten sonra Mu'tez'i tahtta yanı başına oturttu.

Sonra, "Bu salahiyet ne biçim bir şey?" diye sordu.

Halife, "Ben bu yükü kaldıracabilecek veya bu makamda oturabilecek kıratatta bir insan değilim," diye mukabele etti. "Halife olmak için yaratılmamışım."

Muhtedi bunun üzerine yeğeni ile Türk muhafızlar arasında hakemlik ederek iki tarafın arasını bulmak teklifinde bulundu; fakat Mu'tez bu uzlaşma teklifine sadece şu cevabı vermekle iktifa etti, "Hayır, benim hilafet makamında, bu tahtta gözüm yok. Zaten gözüm olsa bile Türkler tekrar hilafet makamına dönmeme katiyen razı olmazlar."

"Öyleyse size karşı etmiş olduğum itaat ve sadakat yemininden artık kurtulmuş bulunuyorum. O yeminle bağlı değilim demek?"

Mu'tez, "Evet, öyle," dedi.

Bunun üzerine, Muhtedi derhal yüzünü başka tarafa çevirdi. Mu'tez tekrar götürülüp hapse atıldı, altı gün sonra da zindanda öldürüldü. Mu'tez eşine az rastlanır bir erkek güzeli ve son derece yakışıklı bir adamdı. Mu'tez'in şair oğlu İbnü'l-Mu'tez'e hadisleri öğreten ravîlerden Ali bin Harp şöyle diyor, "Halifeler içinde Mu'tez'den daha yakışıklı kimse görmedim."

Islahat Teşebbüsleri

Halife Muhtedi tahta oturur oturmaz derhal faziletli ve dindar bir insan hayatı yaşamaya başladı. İlk iş olarak devrin ulemasını sarayına davet etti ve devletin mühim makamlarına bu kimseler arasından seçtiği zatlara getirdi.

“Siz Hâşimîler,” derdi, “Ömer bin Abdülazîz’in yolundan yürümeme müsaade edin. Edin ki Ömer Emevîler içinde nasıl idiyse ben de sizlerin aranızda onun gibi olayım.”

Halife Muhtedi lüks için yapılan bütün masrafları durdurdu, Hazine’deki bütün altın ve gümüş yemek takımlarının kırılıp eritilerek sikke haline konulmasını emretti, sarayın tavan ve duvarlarına yapılmış renkli resim ve dekorları kazıtıp sildirdi. Kendisinden evvelki Halifelerin eğlenmek için dövüştürdükleri koç ve horozları, saray bahçelerinde bakılan bütün vahşi hayvanlarla birlikte kestirdi. Şeriat’ın istimaline izin vermediği her çeşit işlemeli halı ve kilimlerin kullanılmasını menetti.

Türk muhafızlardan birine bir mektup gönderdi ve Boğa’nın oğlunu öldürmesini veya hiç olmazsa tevkif etmesini, ondan sonra Türk Muhafızları’nın kumandanlığına kendisinin geçmesini ima etti. Fakat Halifeden o mektubu alan Türk kumandan, kendi kumandanına ihanet etmediği gibi, aldığı mektubu hemen götürüp Boğa’ya gösterdi ve, “Bu mektup hoşuma gitmedi,” dedi. “İş ayağa düştü.”

Halifenin buna benzer bir teklifi de bizzat Boğa’nın oğluna yapmış olduğu söylenir; işte iki Türk kumandan Halifenin kendilerini birbirlerine düşürmek istediğini o zaman anladılar. Muhtedi’nin, ne pahasına olursa olsun, katledilmesi gerektiğine karar verdiler ve birliklerini Samarra etrafında topladılar.

Muhtedi’nin katledilmesinden az evvel, bir gece, Halifenin yakınlarından biri, onun şöyle ibadet ettiğine kulak misafiri oldu, “Yüce Allah’ım! Senin kıymetli kulun Resûl-i Ekrem Efendimiz, adil bir İmam nasıl hareket ederse öyle hareket edecek-siniz buyurmuşlar. Ben müminlere karşı son derece adaletle hükmettim. Resûl-i Ekrem Efendimizin buyurdıkları gibi hata işlediğim zaman hatalarımı görüp onları tadil etmesini bildim. Orucumu hiç bozmadım, hâlâ da devam etmekteyim.”

Muhtedi bu şekilde Cenâb-ı Allah’ın huzurunda hesap verdikten sonra, düşmanlarından intikam alması için Cenâb-ı Hakk’a yalvardı.

Hız. Peygamber'in yakınları Ebû Bekir, Ömer ve Ali yarından başka hiçbir şeyi düşünmeyen ve tek endişeleri Ahiret olan kimselerdi; hiçbir zaman kendi nefislerini düşünmediler. Ama sizler, siz Ferganalılar, siz Mağripliler, siz Türkler, gözleri bu dünyanın nimetlerinden başka hiçbir şeyi görmeyen siz ey yabancılar! Sizleri doğru yola sevk edip doğru yoldan götürmek mümkün mü?

Mağripli muhafızlarla Ferganalı muhafızlar Muhtedi'yi kurtarmak için onun yardımına koştular; fakat Muhtedi nihayet savaş meydanından kaçtı, atını doludizgin şehre sürdü, şehir sokaklarında at koşturarak halktan yardım istemek için bağırmaya başladı. Arkasında, Ensar'a mensup süvariler, şehrin sokaklarından, "Silah başına!" diyerek bağıra bağıra geçtiği halde şehirli­ler onun bu yardım nidalarına kulaklarını tıkadılar.

Muhtedi kurtulmak için hiçbir çare kalmadığını anlayınca bir eve gizlendi, fakat çok geçmeden gizlendiği yerde bulunup Türk kumandanlarından birinin huzuruna çıkarıldı. Umumi kanaat, Muhtedi'nin hançerlenerek öldürülmüş olduğu yönündedir; bazıları hayaları sıkılarak öldürülmüş olduğunu, bazıları da iki büyük tahta levha arasında sıkıştırılarak ezilmiş olduğunu, bazıları da yüzüne şilte ve halılar konulmak suretiyle boğulmuş olduğunu rivayet ederler.

Muhtedi katledildiği sırada, yeğeni Mutemid Köşk Sarayının odalarından birinde mahpus bulunuyordu. Muhtedi öldürölünce Türkler, onu hemen hapis yattığı odadan çıkarıp kendisine Halife olarak biat ettiler.

Mütevekkil'in oğlu Mutemid, biraderi Muvaffak'ı Şark eyaletlerine Umumi Vali, kendi oğlunu da Mısır ve Mağrip Valisi tayin etti. Ondan sonra Halife bütün zamanını zevk ve sefahate verdi ve müminleri zerre kadar düşünmez oldu. Bu şekilde bir müddet geçtikten sonra, Naip Muvaffak, Halifeyi herkes­ten tecrit etti ve elinde bir mahpus tutmaya başladı.

Mutemid Samarra'da ikamet eden son Halife oldu.

Mehdî

Şiiler tarafından On Birinci İmam sayılan ve dokuzuncu göbekten Ali bin Ebû Tâlib'in torunu olan Hasan el-Askarî Mutemid'in hilafeti sırasında öldü. Şiiler kendisine Mehdi'nin babası gözüyle bakarlar. Zira insanların arasından çekilip kaybolmuş ve İkinci Dönüşüne muhakkak gözüyle bakılan Mehdi onun oğlu ve On İkinci İmam'dı.

On İkinci İmam

On İkinci İmam'ın kayboluşu hadisesi kendisine babası İmâm-ı Hasan'dan miras kalmış olan Samarra'daki kendi evinde beş, altı basamakla inilen bodrumdaki bir odada cereyan etmişti. Kaybolduğu sırada On İkinci İmam ya altı, ya yedi yahut da dokuz yaşındaydı. Bu husustaki kayıtlar kati değildir.

On İkinci İmam'ın babasının, sağlığında vefat etmiş olduğunu sanmak yanlıştır. Bizim için onun doğmuş olduğuna ve hâlâ da hayatta olduğuna inanmak lazımdır. Bununla beraber, On İkinci İmam bizim gibi fanilerin gözlerinin önünden çekilmiştir. Allah'ın izniyle Kıyamet Günü yeniden ortaya çıkıp herkese görünecektir.

Genç İmam Ali'nin (Ali bin İmam Hüseyin bin Ali bin Ebû Tâlib) şöyle demiş olduğu rivayet edilir: "Biz Muhammed'in ümmetinin reisleri ve Cenâb-ı Hakk'ın beşer içindeki delilleriyiz. Kıyamet Günü geldiği zaman Ali'nin mezhebinin mensupları, elleri, ayakları ve yüzleri sanki ışıkla yıkanmış gibi pirüpak, bizim vasıtamızla Cennete girecekler. Yıldızlar asusmana bekçilik ettiği müddetçe, melekler de Kıyamet Günü'nün yaklaşmasından korkmayacaklar. Biz bu dünyada yaşadığımız müddetçe, Kıyamet Günü ve onun azapları insanlardan uzak olacaktır. Bu dünya yüzünde bizlere mensup hiçbir İmam kalmadığı gün yer yarılacak ve dünya üzerinde yaşayanların tek-mili birden tarumar olup gidecektir."

Genç İmam Ali'ye şu سوال soruldu, "Benî beşerin gözleri önünden çekilip görünmezlerle karışmış olan bir Allah'ın delilinin insanlara hayrı olur mu?"

İmamı Ali bu suali soranlara şu cevabı verdi, "Bulut arkasına gizlenmiş bir güneş nasıl yine insanlara nafi olursa o şekilde olur."

Bu sözler, fanilerin nazarlarından silinip kaybolmasına rağmen, İmam'ın bu dünyaya nasıl nur saçtığını açıkça gösterecektir. Basit insanlar yanıldıkları, hata işledikleri zaman İmam onların yardımına koşacak, onlara rehberlik ederek kendilerini doğru yola getirecektir. Yanılan insanlar doğru yola sevk edildiklerini görecek fakat kendilerine rehberlik edenin O olduğunu hiçbir zaman bilemeyeceklerdir.

İmam'ın faniler arasından çekilmesi, birçok bakımlardan, insanlığın büyük kısmının hayrına olmuştur. Zira Cenâb-ı Allah bilir ki, insanlar arasından alınıp uzaklaştırılmış olan İmam tekrar yeryüzüne gönderilmiş olsaydı birçok kimse kendisini tanımayacaktı. Eğer, İmam şu anda, bizzat yeryüzüne inmiş olsa, bütün din düşmanlarına karşı Cihâd-ı Mukaddes gibi çetin bir takım vazifeleri ifa etmek gerekecektir. Büyüklerin çoğu ve ulema, gaybubet devri esnasında İmam'ın mevcudiyetine inanıyorlardı. Fakat ikinci defa yeryüzüne geldiği zaman İmam, asileri ve acizleri bir tek seviyeye indirip birbirlerine müsavi kılacak, birçokları buna tahammül edemeyeceği için müşriklerin yoluna sapacaktır.

Hakikatte, On Birinci İmam öldüğü zaman, Şiiilerin çoğu, Mehdî olarak kimin gelmesini bekledikleri hususunda ihtilafa düştüler; sonunda o ufacak mesele yüzünden yirmiden fazla irili ufaklı mezhebe bölündüler.

Hicretin 270'inci yılında Yemen'de kendisini Mehdî olarak ilan eden biri çıktı. Bu sahte Mehdî Mısır'ın mürteci Halifele-ri Fâtımîlerin atasıydı. Bu adam tam sekiz seneden fazla bir zaman gizliden gizliye hazırlandı, sonra bir Hacı kılığında Mekke'ye giderek orada Hac farızasını ifaya gelmiş olan Kutâme Kabilesi'nden bazı Araplara Mehdî olduğunu bildirerek dünyaya ne maksatla dönmüş olduğunu izah etti. Kutâmeli-ler onun sözlerine inandılar ve Mısır topraklarından geçerek Garba doğru dönerken sahte Mehdî'yi de yanlarına alarak

götürdüler. Sahte Mehdî Kutâmelilerin kendisine körü körüne bağlanışlarına ve son derece cesur oluşlarına güvenerek onlarla birlikte Moritanya'ya gitti. İşte Mehdî'nin yıldızı orada parlamaya, kudreti oradan etrafa yayılmaya başladı. 280 yılında Mehdî'nin casusları Sirenayka'ya vardıkları ve Mehdî'nin nüfuzu dört bir bucağa yayıldığı zaman, Afrika Valisi sahte Mehdî'nin nüfuzunu kırmak için ona karşı birlikler gönderdi. Mehdî'nin kuvvetleriyle Afrika Valisi'nin birlikleri arasında bir savaş cereyan etti. Fakat bu savaş boşuna oldu. Zira ondan sonra Mehdî'nin nüfuzu her zamankinden daha süratle artmaya başladı.

Nihayet Ahvazlı Hüseyin adında biri Fatimîlerin elçisi olarak Irak'a gönderildi. Hüseyin, yolda Harması müfritlerinden Hamdân adında birine rastladı. Birlikte yürümeye başladılar. Bu buluşma Kûfe civarında vuku bulmuştu. Hamdân yüklü bir öküzü Kûfe'ye doğru sürüyordu. İki adam bir saatten fazla yanyana yürüdükten sonra, Hamdân Hüseyin'e döndü, "Görüyorum, çok uzaklardan geliyorsun," dedi. "Çok yorulmuşa benziyorsun; öküzümün sırtına bin de biraz olsun dinlen."

Hüseyin, "Olmaz," dedi. "Onun sırtına binmek için emir almadım."

Hamdân, "Sen yalnız emrolunan şeyleri mi yaparsın?" diye sordu.

"Evet."

Hamdân, "Sana ne yapman ve ne yapmaman lazım geldiğine dair kim emir verir?" diye sordu.

Hüseyin, "Benim ve senin Hükümdarın," dedi. "Bu dünyanın ve Ahiret'in sahibi."

Hamdân şaşırılmıştı, bir müddet başka hiçbir şey söylemedi. Onun indinde bu dünya ile Ahiret'in sahibi ve hakimi mutlak Cenâb-ı Allah'tı; Nitekim bunu Hüseyin'e de söyledi.

Hüseyin, "Doğru," dedi. "Fakat, *Cenab-ı Allah mülkü dilediğine verir.*" Sonra Mehdî'nin felsefesini Hamdân'a izah etmeye girişti.

Şehre vardıkları zaman Hamdân onun anlattıklarının son derece tesiri altında kalmış bulunuyordu. Nihayet Hüseyin'i

evinde misafir kalmaya davet etti. Hüseyin Hamdân'ın evinde devamlı surette ibadete, daimî surette oruç tutmaya başladı, geceyi gündüzü öylesine namaz ve niyazla geçiriyordu ki, komşular böyle dini bütün bir mümine ev sahipliği ettiği için Hamdân'ı kıskanmaya başlamışlardı. Hüseyin kendi safına çekmeye muvaffak olduğu kimselere Mehdiye itaat ve sadakat yemini ettirdi. Bu zaman zarfında da bir taraftan terzilik ederek hayatını kazanıyordu. Taraftarları onun dostluğunun da yaptığı esvapların da uğur getirdiğine inanıyorlardı.

Velîler

Velîler Peygamberlerin yardımcılarıdır, vazifeleri Peygamberlerin tuttuğu davaları müdafaa etmektir. Velîler daima Allah'ı arayan ve Hak yolundan ayrılmayan hacılardır.

Bir defasında mutasavvıflardan Bâyezîd'e bir adam şu suali sordu, "Hakikaten ulu olan insan kimdir?"

Bâyezîd, "Seçim yapmaya muktedir olamayan insandır," dedi. "O insan ki, onun için Cenâb-ı Rabbilâlemin'in kendi eliyle seçtiği şeyden başka bir şeyi seçim mevzu bahis olamaz."

Şimalî İran'da bulunan Bistâmlı Bâyezîd devrindeki mutasavvıflarının en büyüğüydü. Bâyezîd aynı zamanda on büyük Sufi İmamından biri kabul edilmektedir. Bütün hayatını riyazet ve ibadetle geçirdi; İlâhiyat mevzuuna çok düşküdü. "Tam otuz senemi riyazetle geçirdim," derdi. "Sonunda ilâhiyatın esaslarını öğrenmek ve onun esaslarına göre hareket etmekten daha zor bir şey olmadığını anladım. İlâhiyat mantığına sahip bulunmasaydım hayat boyunca sarf ettiğim bütün gayretler boşa gitmiş olacaktı. Şu sözde mutlak bir gerçek olduğuna inanıyorum: Şeriat'ın köprüsü Sırat Köprüsü'nden daha dar ve geçilmesi de daha tehlikelidir."

Rabbim dedi ki: *"Ben gizli bir hazineyim. Arzum insanlar tarafından bulunmaktır. İşte insanları onun için yarattım... Beni arayıp bulsunlar diye."*

Nefsini bilen, Rabbini de bilir.

Bâyezîd, "Erenin varlığı silindi," dedi. "Hakikate erenin ruhu bir başka varlığın ruhuna karıştı, izi bir başkasının izlerine karıştı. Otuz sene Cenâb-ı Allah benim aynamdı. Fakat şimdi kendi kendimin aynasıyım. O ayna bendim, fakat artık ben, ben değilim. Artık ben ve Allah demek Allah'ın birliğini inkâr etmek demektir. Ben kendi kendimin aynasıyım, diyorum, fakat benim dilimi konuşturan, bana bu sözleri söyleten kendim değil, Cenâb-ı Allah'tır. Benim dilimle O konuşuyor. Ben artık silinmiş, kaybolmuş bulunuyorum. Yılan sırtından çıkarıp attığı gömleğinden nasıl sıyrılıp kurtulursa, ben de Bâyezîd'liğimden o şekilde sıyrılıp kurtuldum. Sonra başımı kaldırıp etrafıma baktım. Gördüğüm şey şu oldu: Âşık, sevilen ve aşk tek bir şeydir."

Bir Kadın Mutasavvıf

Belhli Ahmed tasavvufta daima en hakir yolu takip etti. Hep asker kılığında giyinirdi. "Fakirlik ve sefaletinizin büyüklüğünü gizleyin," derdi. Bu sözleriyle de bir insanın derviş olduğunu halka katiyen belli etmemesi gerektiğini ima ederdi.

Ahmed'in zevcesi ve Belhli Prenslerden birinin kızı olan Fâtıma da meşhur bir mutasavvıftı; Ahmed, Bistam'a Bâyezîd'i ziyarete giderken, Fâtıma da kocasıyla birlikte gitti. Fâtıma Bâyezîd'i gördüğü zaman yüzünden peçesini çıkardı ve şeyhle en ufak bir utanç hissi duymadan o derece senli benli konuştu ki, Ahmed nihayet karısını kıskandı.

Bâyezîd'in yanından ayrıldıktan sonra karısına, "Nasıl oluyor da Bâyezîd'in yanında bu kadar serbest hareket ediyorsun?" diye sordu.

Fâtıma, "Sen benim tabiat yoldaşım, o ise din yoldaşımdır," diye cevap verdi. "Arzularıma senin vasıtanla kavuşuyorum; fakat Allah'a Bâyezîd vasıtasıyla erişeceğim. Aranızda bir tek fark var: Bâyezîd bana muhtaç değil, fakat sen muhtaçsın."

Fâtıma aynı minval üzerine Bâyezîd'le samimi muhasebelerine devam etti. Fakat bir gün, Bâyezîd, onun parmaklarına

kına yakmış olduğunun farkına vararak bunun sebebini sor-
du.

O zaman, Fâtıma, "Ya Bâyezîd," diye cevap verdi. "Ellerime ve onlara yaktığım kınaya dikkat etmediğin ve onları fark etmediğin müddetçe yanında gayet rahattım. Fakat artık gözle-
rini bana çevirmiş bulunuyorsun. Şeriat hükümlerince senin-
le ben bundan böyle arkadaşlık edemeyiz."

* * *

Samimiyet Allah'ın yeryüzüne indirmiş olduğu bir kılıçtır.
Bu kılıç nereye dokunursa keser.

* * *

Bâyezîd, "Ulu bir zatın imansızlığı haris bir insanın din-
darlığından daha asil, daha kıymetlidir," derdi. Muraiş ise ha-
kiki bir derviş hakkında şu sözleri söylemişti:

"Mutasavvıf, düşünceleri ayaklarıyla aynı hizada giden
(yani tam manasıyla var olan, ruhu daima bedeninin olduğu,
bedeni de daima ruhunun bulunduğu yerde olan) insandır."

* * *

Tasavvuf tabiatın güzelliğidir. Tasavvuf samimiyetin ta
kendisidir.

* * *

Büyük mutasavvıflardan birine Nûri adı verilmişti, zira
konuşmaya başladığı zaman, bulunduğu oda karanlık olsa
bile, huzurunda bulunanlar onun ruhunun aydınlığıyla her
tarafı ıslıl ıslıl aydınlanmış görürlerdi. Nûri, aynı ışık sayesin-
de müritlerinin en gizli, en derin düşüncelerini bile o kadar
açık bir şekilde okurdu ki, Cüneyd ona "Kalplerin Casusu" la-
kabını takmıştı.

Nûri, dervişliğin en mühim kaidesinin arkadaşlık olduğ-
nu tekrar ederdi. Bununla da daima, dindaşlarının refahını
kendi refahından ön planda tutmak gerektiğini kastederdi.

Bir hadise göre Hz. Peygamber bir defasında şöyle demiş-
ti, "*İman sahibi olmadıkça Cennet'e giremezsiniz, birbirinizi
sevmedikçe de iman sahibi olacaksınız.*"

Nûri'nin en yakın dindaşı Cüneyd'di. Nûri dindaşını hayatı boyunca bir gün bile pohpohlamadı, bir defa bile onun kalbini kıracak söz söylemedi. Bir defasında şunu anlattı, "Bir gün Cüneyd'i görmeye gittiğim zaman onu bir kürsüde oturur buldum. Ona, 'Ya Ebû Kâsım,' dedim. 'Sen hakikati insanlardan gizledin diye seni kürsülere çıkarıp şeref mevkilerine oturtuyorlar. Ben ise insanlara hakikati söyledim diye beni taşıyorlar."

Nûri için riyazet en mühim meseleydi. İbadeti hiçbir zaman ihmal etmezdi. Bir defasında üç gün, üç gece odasında ayakta durdu. Bu müddet zarfında bir defacık dahi yerinden kımıldamadı ve mütemadiyen yüksek sesle feryadı figan etti. Cüneyd bunu duyunca arkadaşını ziyarete gitti.

Cüneyd, "Ebû Hasan," dedi. "Eğer böyle ulur gibi bağırmanın Allah'a bir faydası olduğunu gördüyse bana da söyle, ben de senin gibi uluyayım. Fakat bu feryadı figanın faydası olmadığını anladıysan, kendini Allah yoluna ver de mesut ol."

Nûri bu sözleri duyunca sustu. "Ebû Kâsım," dedi, "bana güzel bir ders verdin."

Nişapurlu Ebû Hafız, Bağdat'a gelmiş Şüneyza Camii'nde devrin meşhur mutasavvıflarıyla sohbet ediyordu.

İçlerinden biri ona, "Alicenaplığı nasıl tarif edersin?" diye sual etti.

Ebû Hafız, "Önce sizlerin içinizden biri konuşmalı," dedi.

O zaman Cüneyd konuşmaya başladı. "Benim kanaatimce, alicenaplık insanın alicenaplık ettiğini hiçbir zaman düşünmeden ve kendisini alicenap telakki etmeden davranmasıdır," dedi.

Ebû Hafız, "Şeyh Efendi ne kadar güzel konuştular," dedi. "Fakat benim kanaatimce alicenaplık adilane hareket etmek ve hiçbir zaman karşıdakinden adil hareket etmesini beklememektir."

Cüneyd, o zaman müritlerine döndü, "Hepiniz ayağa kalkın," dedi. "Ebû Hafız Hz. Âdem'den ve ondan bu yana doğmuş bütün insanların sözlerinden daha güzel bir söz söyledi."

Bir hadise göre Resûl-i Ekrem şöyle demişti, “*Sabır ve alıcenaplık. İşte itikat budur.*”

Tasavvuf emir ve yasağa sabırla tahammül demektir.

İnsanın arzuları Allah'ın iradesi önüne bir perde çeker.

Tevekkül

Bilahare kendisine Hayr lakabı takılan mutasavvıflardan Muhammed bin İsmail kendi memleketi olan Samarra'yı terk edip Hac farızasını ifa niyetiyle yola çıktı. Yolu Kûfe'den geçiyordu. O mübarek şehrin kapısına geldiği zaman ipekli kumaşlar ören biri elini onun omuzu üzerine koyarak, “Sen benim evimden kaçmış olan kölemsin!” diye bağırdı. “Senin adın da Hayr'dır.”

Bunun da kaderin bir cilvesi olduğuna inanan Muhammed ipekçiye itiraz etmedi, bilakis kadere boyun eğerek senelerce Kûfe'de kaldı ve sabırla adama hizmet etti. İpekçi kendisine seslendiği zaman, hep, “Buyurun, efendim,” diye mukabele ederdi. Sonunda, ipekçi nihayet yapmış olduğu kötülüğe bin defa pişman olarak nedamet getirdi.

Hayr'a, “Ben bir hata ettim,” dedi. “Sen benim kölem değilsin.”

Bunun üzerine Muhammed bin İsmail efendisine, tariz makamında tek bir kelime dahi söylemeden Kûfe'den ayrıldı, ve nihayet Mekke'ye ulaşmaya muvaffak oldu. Kendisine daima Hayr adıyla hitap edilmesinden hoşlanırdı. “Bir müminin bana layık gördüğü ismi değiştirmek doğru değildir,” derdi.

Cüneyd, sık sık, “Hayr içimizde en kıymetli, en muhterem olanıdır,” derdi.

İnsan sadece Allah'ın kendisine verdiği şeyi alır veya Allah'ın kendisinden aldığı şeyleri verir.

Şibli

Şibli sarayda mabeyinciydi. Fakat bir seferinde tesadüfen müminler arasına karışarak Hayr'ın bir vaazını dinledi; o günden sonra da tamamıyla başka bir yol takip etmeye baş-

ladı. Sonunda Cüneyd'in müritlerinden oldu ve o vesileyle büyük mutasavvıflardan birçoğuyla tanıştı.

Şibli, Cüneyd'in huzuruna ilk defa geldiği zaman, büyük mutasavvıf ona şöyle dedi, "Senin zihnin bir sürü boş fikir ve manasız kibirle dolu, Ya Ebû Bekir! Kıymetsiz fikir ve kibirleri de sana sarayda işgal ettiğin makam, elinde bulunan kudret vermiş. Sarayın debdebesini terk edip şehrin sokaklarında, pazarlarında gezerek sadaka dilenmeye başlamadıkça bir hayır işlemiş olmayacak ve hakiki kıymetini hiçbir zaman meydana çıkarıp anlayamayacaksın."

Şibli sarayın şaşaalı hayatını terk edip şehrin sokaklarında ve pazarlarında tam üç yıl dilenerek dolaştı. Her gün eline geçen para biraz daha azalıyor, her gün rızkını biraz daha güçlkle temin edebiliyordu; nihayet bir gün bütün pazarları dolaşıp dilendiği halde kimse kendisine bir metelik dahi vermedi. Bunun üzerine Şibli pazar meydanından doğruca Cüneyd'e gitti ve ona başına gelenleri anlattı.

Cüneyd, "Şimdi görüyorsun ya, Ebû Bekir," dedi. "Şu anda insanların indinde kıymetin hiçtir. Bu sebeple kafandaki boş gurur duygusunu ve fikirleri söküp at. Ben sana dilenmeyi hayatını kazanasın diye tavsiye etmedim. Dilenirken hayatının en kıymetli derslerini öğrensin diye tavsiye ettim."

Şibli bir gün son derece neşeli bir şekilde Cüneyd'in yanına geldi. Fakat huzura girer girmez üstadının dertli olduğunu gördü. "Neyin var?" diye sordu.

Cüneyd, "Ehemmiyeti yok, aldırma," diye cevap verdi. "Ara-yan sonunda bulur."

Şibli, "Hayır, hayır," diye bağırdı. "Bilakis bulan aramalıdır."

Cüneyd'in o anda verdiği hüküm, "Şibli sarhoş bir mistiktir," oldu. "Ayık olsaydı bir İmam olur, halka çok büyük hayrı dokunurdu."

Şibli'nin özlü sözleri arasında şu sözlere rastlıyoruz:

"Fakr-u zaruret, dertlerle dolu bir denizdir. Bu dertler ise bize Cenâb-ı Hakk'ın birer nimetidir."

"Nereye gidersek altın

Nereye dönersek inci,

Çöllerde gümüş görüyoruz."

"Uzun zamandır Allah sevgisiyle mesut olduğumu sanıyor ve kendimi Allah'a yakın hissediyordum. Fakat şimdi insanın hemcinsinden başka kimseye yakın olamayacağını anlamış bulunuyorum.

Fakat, göğü boynuma boyunduruk, yeri ayağıma pranga yapsan ve bütün kâinatı bana düşman etsen de sana sırt çevirmeyeceğim, Rabbim!"

"Hakiki bilgi insanın bilgiye varmak hususundaki aczini idrak etmesidir. Bilgi sonu gelmeyen bir hayrettir. Ey sen yolunu şaşıranlara rehberlik eden! Beni her zamankinden fazla şaşırt, her zamankinden ziyade hayrete düşür."

Şibli bir gün Kerh Mahallesinden geçtiği sırada kendisine dindar bir insan süsü veren bir şarlatanın, "Sükût sözden daha kıymetlidir," dediğini duydu.

Şibli, adama, "Bu söz senin için gayet doğru," dedi. "Zira senin sözlerin kıymetsiz ve boş; hiç olmazsa senin sükûtun manasız bir hikâyeden daha kıymetli olacaktır."

Bir gün Şibli'yi Dicle Nehri'ne dört yüz dinar atarken gördüler. Kendisini görenler, "Ne yapıyorsun?" diye sordular.

Şibli, "Çakılın yeri nehrin dibidir," diye cevap verdi.

"Niye o parayı nehre atacağına fukaralara vermiyorsun?" diye sordular.

Şibli, "Allah büyüktür!" diye bağırdı. "Parayla onların ahlaklarını bozmak ve yollarını şaşırtmak herhalde Allah'ın indinde daha makbul bir hareket olmazdı."

Şibli bir gün pazar meydanına girdiği sırada, bazı kendini bilmezler, onun arkasından, "Deli gidiyor," diye bağırıştılar.

Şibli dönerek onlara şu cevabı verdi, "Siz beni deli sayıyorsunuz; ben de sizi akıllı başında insanlar diye telakki ediyorum. İnşallah Allah beni bugünkünden daha deli, sizi de bugünkünden daha akıllı başında birer insan yapar."

Nihayet Şiblí'nin hakikaten deli olduğuna hükmettiler ve kendisini Bağdat'taki tımarhaneye kapattılar. Bir gün bazı ziyaretçiler Şiblí'yi görmeye geldiler.

Şiblí, "Siz kimsiniz?" diye onlara sordu.

"Senin dostunuz," diye cevap verdiler.

Şiblí derhal yerden aldığı çakıllarla onları taşlamaya başladı. Ziyaretçiler tabanlarını yağlayarak kaçmaya başladılar. Şiblí o vakit onların ardından, "Siz benim dostlarım olsaydınız sizi kızdırmak için yapmış olduğum harekete rağmen ben-den kaçmayacaktınız," diye bağırdı.

Acı Tecrübeler

O zamanlar kendisine Gulâm Halil adını vermiş bir muhaddis zahit vardı. Gulâm Halil cömertlik ve ibadetiyle bizzat Halifenin ve birçok saraylının dikkatini üzerine çekmiş bulunuyordu.

Bir derviş sık sık zenginlerin ziyaretine giderse, o şahsın iyi bir adam olmadığını biliniz. Bir insan zenginlerin meclisini fakirlerin meclisine tercih ederse Cenâb-ı Allah'ın onu manevi bir ölümle tecziye edeceğini biliniz. Kendisine Gulâm Halil adını veren bu yalancı derviş de hakiki mutasavvıflara, ulu şeyhlere ve onların müritlerine sık sık iftira gidiyor, onları Halifenin gazabına çarptırmaya ve şehirden sürdürmeye çalışıyordu.

Aşk ve muhabbetin hakiki mahiyetine ait müşahede ve mülahazalarını gayet güzel bir esere derç ederek kendisinden sonra geleceklere bırakmış olan Sumnûn adında bir mutasavvıf o sırada Bağdat'ta büyük şöhret yapmış bulunuyordu. Bağdatlı bir kadın Sumnûn'a âşık olmuştu. Sumnûn'a evlenme teklifinde bulundu, fakat Sumnûn onun tekliflerini reddetti; kadın bunun üzerine Cüneyd'e giderek kendisiyle evlenmesi için Sumnûn'u ikna etmesi maksadıyla ona yalvarıp yakardı. Cüneyd kadını başından uzaklaştıınca, kadın bu sefer doğrucu Gulâm Halil'e gitti, Sumnûn'un kendisine tecavüz etmeye kalkışmış olduğunu söyleyerek ithamlarda bulundu. Gulâm

Halil kadının iftiralarını can kulağıyla dinledi, sonra hemen Halifenin huzuruna çıkıp bu yalanları ona tekrar etti; nihayet Halifeyi Sumnûn'un idamına ferman çıkarmaya zorladı.

Halife tam Sumnûn'un idamı için baş celladına emir vereceği sırada dili tutuldu, konuşamaz oldu. Sumnûn o gün için hayatını kurtardı. Halife aynı gece bir rüya gördü. Rüyada kendisinin de ancak Sumnûn'un yaşadığı müddetçe payidar olacağı bildiriliyordu. Halife bu rüya üzerine ertesi sabah erkenden adamlarını göndererek Sumnûn'u huzuruna çağırttı, ondan af diledikten sonra onu en mühim mevkilere yükseltti.

* * *

Gulâm Halil'in tahrik ve iftiraları yüzünden Nûri, Rakkam ve diğer bir mutasavvıf tevkif edilip sarayın zindanına atıldılar. Gulâm onların münkir ve münafık olduklarını Halifeye o kadar çok tekrar etti ve onların idam edilmeleri hususunda o derece ısrar etti ki Halife nihayet idamları için ferman çıkardı.

Cellat Halifenin idam emrini yerine getirmek üzere Rakkam'a yaklaştığı zaman, Nûri ayağa kalktı; beşuş bir çehreyle ve naçiz bir tavırla Rakkam'ın yerine daha evvel kendisinin idam edilmesini rica etti.

Cellat, "Delikanlı," dedi. "Benim palamın tadına bakmak için bu kadar hevesli tek bir insana rastlamadım. Henüz senin sıran gelmedi. Sıra onun."

Nûri, "Hayır, sıra benim," dedi. "Zira benim mezhebime göre insan dindaşının rahat ve refahını kendisinininkinden üstün tutmalı."

Bunun üzerine Nûri'nin bu eşsiz feragatini Halifeye bildirmesi için bir haberci saraya gönderildi. Halife Nûri'nin bu hareketi karşısında o kadar şaşırmış kalmıştı ki, derhal idam mahkûmlarının hayatlarını bağışladı; onların hakikaten münkir olup olmadıklarını anlaması için Şeyhülislam'a tahkikat açması emrini verdi. Şeyhülislam üç mutasavvıfı sorguya çekmek için evine davet etti. Onları uzun uzadıya sigaya çektiği halde hepsinin de dini bütün birer Müslüman olduklarını ve Şeriat'ın hükümlerini hiçbir zaman, hiçbir vesileyle çiğneme-

miş olduklarını anladı. Sonra daha evvel idama mahkûm edildikleri zaman onların akıbetleriyle alakadar olmayıp onların ölümün eşiğine kadar gitmiş olmalarından dolayı kendi kendisinden utandı.

Nihayet Nûri, "Bize birçok sualler sordunuz," dedi, "fakat asıl mühim olan suali sormadınız. Şunu iyice bilin: Allah'ın kulları ancak Allah'ın iradesiyle yer, O'nun iradesiyle içer, O'nun iradesiyle oturur, O'nun iradesiyle yaşarlar. İnsanlar ancak O'nu düşündükleri zaman huzur bulurlar. O'nu düşünmekten mahrum edilseydik, kederimizden feryadı figan ederdik."

Şeyhülislam şaşırmış kalmıştı. Halifenin huzuruna çıkıp da istintakının neticesinden bahsederken, "Bu mutasavvıflar münkir ve münafık iseler ben kimlere hakiki mümin diyeceğim? Zira bu üç zatın üçü de Allah'ın birliğine tam manasıyla inanıyorlar." Halife bunun üzerine üç mutasavvıfı huzuruna çağırttı ve onlara kendisinden ne dilediklerini sordu.

"Sizden istediğimiz yegâne iyilik bundan böyle bizim mevcudiyetimizi bile unutmamızdır," dediler.

Bu sözleri duyunca Halifenin gözleri dolu dolu oldu.

Mutedid

Naip ölünce, oğlu, devlet işlerinin idaresini eline aldı ve Halifenin oğlunun hilafet makamı üzerinde hiçbir veraset hakkı olamayacağını ilan ederek onu hilafet hakkından mahrum etti. Fakat hilafet makamına kurulur kurulmaz, devleti kendisi değil, azatlı kölesi Bedr idare etmeye başladı. Müslümanlığın sınırları dahilinde bulunan ülkelerde yaşayan bütün insanların yüzleri artık Bedr'e çevrilmiş bulunuyordu.

Halk arasında söylenen şiirlerde bile yükselmek isteyen Halifenin azatlı kölesine yaranması lazım geldiği söyleniyor ve Bedr'den birer makam ve memuriyet isteyenler istediklerine kavuşmadıkları takdirde Halifeyi lekelemeyi meslek edeceklerini şiirler düzerek cemaat arasında söylüyorlardı.

* * *

Sokakta Cereyan Eden Bir Hadise

Bağdat'taki büyük kumandanlardan biri şehrin tanınmış tüccarlarından birine adamakıllı borçlanmıştı, fakat borcunu ödeyemez haldeydi.

Alacaklı tacir, "Alacağımı tahsil için bizzat Mutedid'in huzuruna çıkmaya karar verdim," dedi. "Alacağım için kumandanı ne zaman görmeye gittiysem, kumandan evinin kapısını yüzüme kapatıp köleleriyle bana hakaretler yağdırttı. Bunun üzerine aramızın bulunması için araya aracılar da koydum, fakat onlar da fayda etmedi. Hatta Vezîriâzama bile başvurdum fakat onun yardımı da netice vermedi."

Fakat Halifeye gitmeye karar verdiğim zaman ahbablarımdan biri bana geldi, "Ben senin alacağını tahsil ederim," dedi. "Hem de Halifeye çıkmadan. Gel benimle beraber."

Bunun üzerine kalktım, birlikte dışarı çıktık. Ahbabım beni Salı pazarında bir terzinin dükkânına soktu. Terzi oturmuş, bir taraftan dikiş dikerken diğer taraftan da Hâtim indiriyordu. Çok yaşlı bir adamdı. Arkadaşım vaziyeti terziye izah etti, gidip benim alacağımı tahsil etmesini ona söyledi. Borçlum olan kumandanın evi dükkânına çok yakın olduğu için ihtiyar adam da bizimle birlikte yola çıktı. Fakat birlikte tekrar yürümeye başladığı zaman, ben mahsus biraz geride kaldım ve arkadaşımı da geride kalması için kolundan çekip alıkoydum. Ona:

"Bu ihtiyar adamı kötü muamelelere maruz bırakacaksın," diye fısıldadım. "Yalnız onu değil, kendini ve beni de hakaretlere hedef edeceksin. Senin ihtiyar, kumandanın kapısında hakarete maruz kalacak. Seninle ben de öyle. Zira kumandan, alacağımdan kendisine bahsedip borcunu ödemesini bildiren falanca ve filanca şahısların ikazlarına aldırış etmedi. Vezîriâzam Hazretlerinin ikazına bile kulak tıkadı. Böyle meşhur şahsiyetlerin ikazlarına bile aldırmayan adam senin bu zavalı ihtiyar dostunun sözlerini mi dinleyecek?"

Ahhbabım güldü. "Sen üzülme," dedi. "Sen benimle birlikte gel. Hiç sesini çıkarma."

Neyse, nihayet kumandanın evinin bahçe kapısına geldik. Köleler ihtiyar terziyi görür görmez hemen koşup yanımıza geldiler, onun ellerini öpmek istediler; fakat ihtiyar ellerini öpmelerine müsaade etmedi.

Kapıcı, "Efendimiz, ziyaretinizin sebebi nedir?" diye sordu. "Kumandan atlarına atlayarak gezintiye çıktılar, fakat ricanız yapabileceğimiz gibi bir şeyse bize söyleyin, hemen halledelim. Ziyaretinizin sebebi bizim halledemeyeceğimiz gibi bir şeyse, lütfen içeri buyurun, Efendimiz dönene kadar bir yere oturup istirahatinize bakın."

Bu hal cesaretimi epeyi takviye etmişti. Zira bu karşılama merasimi hayra alametti. İçeri girip oturarak beklemeye başladık; çok geçmeden kumandan döndü. İhtiyar terziyi görünce o da yerlere kadar eğildi ve adamcağıza çok büyük iltifatlarda bulundu.

"Gidip esvabımı değiştirmeden evvel emrin neyse söyle, derhal yerine getireyim," diye bağırdı.

Terzi kumandana benim alacağımdan bahsetti.

Kumandan, "Vallahi billâhi evimde beş bin dinardan fazla param yok," diye yemin etti. "Fakat rica ederim, o beş bin dinarı al, geri kalan alacağına karşılık olarak da altın ve gümüş koşumları al. Borcumun bakiyesini bir ay içinde tamamen ödeyeceğime de söz veriyorum."

Kumandanın bu teklifini, tabi, memnuniyetle kabul ettim. Beş bin dinar ile altınlı ve gümüşlü koşumları da rehin olarak aldım. Sonra kumandanla aramızda bir akit yaptık. İhtiyar terziyle ahababım da şahit oldular. Yaptığımız akde göre kumandan, borcundan geri kalan kısmı bir ay içinde tediye etmediği takdirde rehin aldığım koşumları istediğim şekilde satmakta serbest olacaktım. Her hususta anlaştıktan sonra kumandanın evinden ayrıldık; fakat terzinin dükkânına döndüğümüz zaman aldığım bütün paraları ve koşumları ihtiyarın önüne attım.

"Efendimiz," dedim, "Allah bunları bana sizin sayenizde iade etti; bunların dörtte birini, nısfını yahut üçte birini

alacak olursanız son derece memnun kalacağım. Size bunları kalbimden gelen bir arzuyla veriyorum.”

İhtiyar, “İyiliğe kötülükle muamele etmek hususunda bakıyorum çok acele ediyorsun, dostum,” diye cevap verdi. “Al paranı da çık git! Allah ömrünü uzun etsin, kesene bereket versin.”

“Ama benim sizden bir ricam daha var,” dedim.

“Uzatmadan söyle.”

“Kumandan, bu memleketin en mühim şahsiyetlerinin alacağım hakkındaki sözlerine ve ikazlarına aldırış bile etmediği halde nasıl oldu da senin sözlerini can kulağıyla dinledi ve dediklerini yaptı?”

Terzi, “Efendim,” dedi, “sizin istediğiniz kumandandan alacağınızı tahsil etmekte. Alacağınızı aldınız. Rica ederim, daha fazla vaktimi almayın, zira çalışıp rızkımı temin etmem lazım.”

Fakat ısrar ettim; nihayet adam bana şu hikâyeyi anlatmaya mecbur kaldı:

“Ben kırk senedir bu mahallenin camiinde imamlık eder ve müminlere *Kur'an* dersleri veririm,” diye başladı. “Hayatımı da bildiğim tek zanaat olan terzilikle kazanırım. Bundan çok zaman evvel bir ikindi namazından sonra evime dönüyordum. Yolda, şuradaki gördüğün evde oturan bir askerin yanından geçtim. Aynı anda yanımdan bir kız geçiyordu. Yüzü güller kadar güzel bir kız. Sarhoş olan asker genç kadını yakaladığı gibi sürükleyerek evine sokmaya kalkıştı. Kadın çırpınarak imdat istemeye başladı. Fakat kadıncağızı kurtarmaya kimse gelmedi; bütün feryat ve figanlarına rağmen, kimse kadını kurtarmaya kalkışmak cesaretini kendinde göremedi. Kadın bir taraftan askere yalvarırken, bir taraftan da evinden bir gececik bile uzak kaldığı takdirde kocasının kendisini boşayacağını söylemiş olduğunu tekrar edip duruyordu. Kendisini, evinde zorla bir gece alıkoyduğu takdirde kadınlığına leke getirmiş olacağı gibi, evli barklı bir kadının yuvasını da yıkmış olacağını askere yana yakıla anlatıp duruyor, ona yalvarıyordu. Bunun üzerine dayanamayıp askere gittim.

“Dur!” dedim. “Bırak şu kadını!”

Asker cevap bile vermeden elindeki sopayı kaldırıp kafama indirdi. Yediğim darbe adamakıllı canımı yakmıştı. Sonra asker beni bırakıp kadını zorla oturduğu eve soktu.

Bunun üzerine kendi evime gittim, yaralarımın kanlarını yıkadıktan sonra onları sardım. Akşam namazını kıldırırmaya gideceğim zaman başımdaki ağrı ve sancı epeyi hafiflemiş bulunuyordu. Akşam namazını kıldırdıktan sonra cemaate şöyle hitap ettim, “Ey Cemaat-i Müslimin, bu Allah’sız askerle münakaşa etmeye benimle birlikte kim gelecek? O kadıncağızı bırakana kadar onun evinin önünden ayrılmamız lazım.”

Bütün cemaat peşime düştü; hep beraber giderek askerin kapısında bağırıp çağırmaya, gürültü koparmaya başladık. Nihayet çok geçmeden asker arkasında köleleriyle birlikte kapıya çıktı, sonra köleleri cemaate hücum ettiler. Asker ise doğruca benim üzerime yürüdü ve bana öyle müthiş bir darbe indirdi ki, oracıkta yığılıp kaldım. Ölü gibiydim. Komşularım beni can çekişen bir insan gibi evime taşıdılar; ailem efradı da yaralarımı tımar ettiler. Biraz uyuklar gibi olmuşum; zira ağrım o kadar fazlaydı ki öyle uzun uzadıya uyuyabilmenin imkânı yoktu. Fakat gece yarısı olduğu zaman tekrar uyanmış bulunuyordum. Bu sefer de üzüntüden uyuyamaz bir haldeydim.

Nihayet aklıma bir düşünce geldi: Kendi kendime, şu asker herhalde bütün gece içmeye devam etmiştir, dedim. Çok içmiş olduğu için vaktin ne vakit olduğunu muhakkak bilemeyecektir. Hemen kalkar da sabah ezanını okursam belki de şafak söktü sanarak kadını serbest bırakır. Belki kadıncağız sabah olmadan evine dönmeye muvaffak olur. Zavallı zaten çok ıstırap çekti. Bari bir ıstıraba daha -evinin yıkılmasına- katlanmak zorunda kalmasın.

Bunun üzerine gece yarısı evimden çıktım; bütün kuvvetimi toplayarak sendeleye sendeleye camiye gittim; minareye tırmanıp sabah ezanını okudum. Sonra şerefeye oturup aşağıya sokağa bakmaya başladım. Kadının askerin evinden çıktığını göreceğimi umuyordum. Kadın evden çıkmazsa aşağı inip camiye gelen cemaate namazı kıldıracaktım. Ezanı duyunca

asker de muhakkak evinden çıkıp camiye gelecekti. O vesileyle kadını serbest bırakması mümkündü.

Aradan biraz zaman geçti. Kadından hiç alamet yoktu. Fakat birdenbire aşağıda sokak atlı, yaya, elleri meşaleli muhafızlarla doluverdi.

Muhafızlar, "Ezan okuyan kimdi?" diye bağrışıp duruyorlardı. "Gecenin bu saatinde sabah ezanını okuyan adam nerede?"

İlk anda o kadar korkmuştum ki hiçbir şey söyleyemedim; fakat birden belki kadını kurtarmak için yardımcı bulabileceğim hatırıma geldi; onun üzerine minareden aşağı doğru eğilerek, "Ezanı ben okudum!" diye seslendim.

Muhafızlar, "İn aşağı da Emîrû'l-mü'minîn'e bu yersiz hareketinin hesabını ver!" diye bağırıştılar.

Kendi kendime, 'Nihayet yardım geldi,' dedim. Hemen minareden aşağı indim. Caminin önünde kaynaşan muhafızlar bizzat Halifenin muhafız alayına mensuptular. Başında da Halifenin bile hakimi olan azatlı köle Bedr vardı. Bedr beni doğruca Mutedid'in huzuruna çıkardı. Halifeyi görür görmez bacaklarım titremeye başladı; fakat Mutedid bana korkmamamı söyledi. Sonra zamansız bir ezanla cemaati uyandırmamın sebebini bana sordu. "Ezanı erken okudun, müminler yanılıp erken kalkacak ve işlerinin başlarına çok erken gidecekler. Oruca niyetlenenler varsa onları da Allah'ın kendilerine sahur için bıraktığı zamandan mahrum ettin. Yaptığın bu iş Şeriat'a aykırıdır. Bunu ne maksatla yaptığını izah et."

"Emîrû'l-mü'minîn Hazretleri beni koruyacaklarını temin ederlerse bu suallerine cevap vereceğim," dedim.

Mutedid, "Hayatının korunacağından emin olabilirsin," dedi.

Bunun üzerine ona askerin macerasını anlattım ve vücudumdaki yaraları birer birer gösterdim.

Halife, Bedr'e "O askeri ve kadını hemen buraya getirin!" diye emir verdi.

Beni yan taraftaki bir odaya aldılar. Çok geçmeden askerle kadını da Halifenin huzuruna getirdiler. Mutedid, zavallı kadını sorguya çekti; kadın meseleyi ona tıpkı benim anlatmış

olduğum şekilde nakletti. Halife kadının macerasını dinledikten sonra, Bedr'e döndü ve kadını, yanına güvenilir birini vererek evine göndermesini söyledi. Kadına refakat edecek olan şahıs kadınla birlikte onun evine girecek, kadının kocasına, onun başından geçenleri birer birer anlatacak ve kadını boşamayıp ona çok büyük şefkat ve muhabbetle muamele etmesini Halifenin bildirmiş olduğunu söyleyecekti.

Sonra beni tekrar Halifenin huzuruna getirdiler. O zaman Halife askere döndü:

"Senin aylığın ne kadar, ahbap?" diye sordu.

Asker aldığı maaşın miktarını söyledi.

"Ya harçlığın?"

"Şu kadar."

"Ya bahşişlerin?"

"Bu kadar."

"Üstelik sana falan ve filan seferler münasebetiyle bunca ganimet de verildi." Mutedid bundan sonra muhtelif vesilelerle askere verilmiş olan ihsanları saydı. Bunların hepsi muazzam bir meblağ ediyordu. Asker Halifenin saydığı şeylerin hepsini kabul etti.

"Kaç cariye var?"

Asker cariyelerinin sayısını söyledi.

Mutedid, o zaman, "Bu kadar kadın ve bunca servet sana kâfi gelmedi mi ki Allah'ın bağladığı insanların yuvalarını yıkmaya ve Hükümdarının ismine leke getirmeye kalkıştın?" dedi. "Sadece bu denaeti işlemekle kalmadın, üstelik seni doğru yola sevk etmeye çalışan bu ihtiyar adamcağıza da hücum etme cüretini gösterdin."

Asker bu sözlerin karşısında hiçbir şey diyemedi.

Mutedid, "Bana bir çuval getirin," dedi. Sonra harç ezmek için kullanılan dibek tokmaklarıyla zincir ve pranga da getirilmesini emretti. Askerin eli kolu bağlandı, elleri ve ayakları prangaya vuruldu, sonra çuvalın içine sokuldu. Nihayet huzurda bulunan muhafızlar, Halifenin emri üzerine ağzı bağlanmış olan çuvalın içindeki askeri kocaman harç tokmaklarıyla dövmeye başladılar.

Ben bir kenara çekilmiş, olanları seyrediyordum. Asker bir müddet darbelerin altında bağırdı, inledi. Sonra sesi kesildi. Ölmüştü. Mutedid bunun üzerine cesedin Dicle'ye atılmasını ve askerin evinde ne varsa hepsinin zapt edilmesini emretti.

Bütün bunlar olup bittikten sonra Halife bana döndü.

"Babalık," dedi. "Bundan böyle nerede bir kötülük yapıldığını, nerede bir haksızlık edildiğini görürsen, haksızlık ne kadar büyük veya ne kadar küçük olursa olsun, düzeltilmesini emret, haksızlık yapanı tekdir et. Hatta suçlu bu adam bile (bunu söylerken eliyle azatlı kölesi ve devletin hakiki hâkimi olan Bedr'i gösteriyordu) olsa çekinme! Gayretine rağmen istediğin olmaz, tekdir ve sözlerine kulak asan bulunmazsa bu geceki gibi vakitsiz minareye çıkıp sabah ezanını oku. O zaman ben yaptığı haksızlığı düzeltmek istemeyen biri bulunduğunu anlayıp icabına bakarım. Bu vakitsiz sabah ezanını seninle benim aramda bir işaret olsun. Vakitsiz sabah ezanını ne zaman duyarsam hemen adam gönderip seni huzuruma çağırıtaçağım. Senin nasihatlerine kulak tıkayan veya sana el kaldıran kim olursa olsun, onlara da bu gece şu hayâsız askere yaptığımın aynısını yapacağım."

Emîr'ü'l-mü'minîn'e tekrar tekrar teşekkür edip Allah'tan ona uzun ömürler diledim, sonra Saray'dan ayrıldım. Fakat bu maceranın hikâyesi dilden dile her yere yayılmış. O gün bugündür kime hatasını düzeltmesini söylediysem düzeltti, kime durmasını söylediysem durdu, kime ne emrettiysem itaat etti, kime ne söylediysem beni dinledi. Mutedid'in korkusundan, bu güne kadar kime ne dediysem dinletmeye ve yaptırmaya muvaffak oldum. O gecedен sonra yıllardır bir gece bile vakitsiz minareye çıkıp sabah ezanı okumak için vesile olmadı. Herkes sözümü dinledi.

* * *

Mutedid'in en büyük hevesi kadın ve mimariydi. Pleyad Sarayı'nın inşası Halifeye dört yüz bin dinara mal olmuştu; sarayın uzunluğu üç fersahtı. Mutedid şehvet uğrındaki ifratları yüzünden sıhhatini de harap etti.

Mutedid merhamet nedir bilmeyen, enerjik ve çok zalim bir Halifeydi; eline geçen suçlulara ve düşmanlarına işkence etmekten haz duyardı. Kumandanlardan veya saray erkânından biri kendisini kızdıracak bir şey yaptığı veya biçimsiz bir söz sarf ettiği zaman, Halife hemen huzurunda bir çukur kazdırır ve kurbanını o çukurun içine baş aşağı, yarı bele kadar gömdürürdü. Bu şekilde kurbanın belden aşağısı güneşin merhametsiz ışıklarına maruz kalırdı. Kurbanın ruhu fercinden çıkana kadar açılan çukurun içi toprak doldurulur ve toprak ayakla ezilirdi. Mutedid'in en ziyade hoşuna giden işkencelerden bir diğeri de şuydu: Kurban sıkıca bağlanıp prangalara vurulurdu. Ağzı, burnu ve kulakları pamukla tıkanırdı. Sonra kurbanın fercinden içeri, vücudu korkunç bir şekilde şişene kadar, bir kazık sokulurdu. Nihayet kurbanın acıdan ve taz-yikten iki halat gibi şişip kabarmış olan şakaklarından geçen damarları neşterle yarılr ve kurban öldürülürdü. Veyahut suçlu çırılçıplak soyularak saray avlusunun sonundaki bir kazığa bağlanır ve atılan oklarla vurularak öldürülürdü. Mutedid kurbanlarını içine kapatıp işkence ettirmek için hususi zindanlar yaptırmıştı. Bu zindanlara, kurbanlarına işkence için bir sürü aletler koymuştu. Bu aletler ve zindanlar işkenceci başının nezareti altında bulunuyordu.

Pleyad Sarayı'nda Görünen Hayalet

Halife, 248 senesinde sarayda bir hayalet gördü. Bu hayalet kendisine sık sık kıyafet değiştirerek görünüyordu: Bazen Hristiyanlar gibi giyinmiş ak sakallı bir zahit, bazen siyah sakallı yakışıklı bir delikanlı bazen de tacir gibi giyinmiş yine ak sakallı bir ihtiyar şeklinde görünüyordu. Bazen hayaletin elinde kınından çıkarılmış bir pala görülüyordu ve hayalet palasını salladığı gibi Halifenin yanında olan saray mensuplarından birinin kellesini uçuruveriyordu. Bütün kapılar ve panjurlar kapatılıp içerden sürmelendiği halde hayalet daima Halifenin yanına girmeye muvaffak oluyordu. Halife sarayda iken, odasında bulunduğu sırada, avludayken, velhasıl nerede

olursa olsun hayalet bir yolunu bulup ona görünüyordu. Mutedid bir defasında hayaleti sarayın damı üzerinde bile gördü.

Tabi bu hayalet meselesi kulaktan kulağa herkese yayıldı. Halifeye görünen hayalet en yüksek saraylılardan en fakir müminlere kadar herkesin diline düşmüştü. Şehirden ayrılp uzak ülkelere giden kervanlar bu macerayı çok uzak diyarlara kadar götürüp yaymaya muvaffak oldular. Hayaletin mahiyeti hakkında ise, her kafadan bir ses çıkıyor, herkes kendi aklına göre bir ihtimal yürütüp duruyordu. Bazıları Halifenin perili olduğunu ve kötü niyetli bir ruhun Halifeye musallat olduğunu söylüyorlardı; bazıları hayaletin aslında bir cin olduğunu, Halifeyi sayısız cinayetler ve işkencelerle dolu bir yolda yürür gördüğü için onu korkutarak doğru yola getirmeye çalıştığını söylüyorlardı. Diğer bazı kimselere göre ise, hayalet sanılan şey Halifenin cariyelerinden biriyle düşüp kalkan saraydaki uşaklardan biriydi. Bu uşağın ağzında taşıdığı bir hap sayesinde görünmez hale gelerek Halifenin bulunduğu her yere girdiği ilave olunuyordu. Fakat tabi bütün bunlar, asıl ve esastan mahrum bir takım tahminlerden ileri geçemiyordu. Kesin olan bir husus varsa, o da şudur: Halife o hayalet yüzünden öyle büyük bir dehşete kapıldı ve o kadar korkmaya başladı ki, korkusundan çılgına döndü, memleketin dört bir yanında şöhret yapmış cellatları, işkence ustalarını saraya davet etti. Sonra korkudan yarı deli bir halde saray mensuplarından kadınlı erkekli yüzlerce masum insanı cellatlara teslim etti, suda boğdurdu, kırbaçlatarak öldürdü, bir kısmını da zindanlara tıktırdı.

Beş sene sonra, Mutedid mühlik bir hastalıkla yatağa düştü ve bir ay sonra da öldü. Huzurunda bulunanlar Halifenin ölü mü yoksa sağ mı olduğundan emin olmadıkları için, hekim Halifenin yanına gönderdiler. Hekim Halifenin nabzını yokladı. Mutedid birdenbire gözlerini açtı ve hekime müthiş bir tekme attı. Hekim sendeleyerek geri geri gitti ve bir köşeye yıkıldı. Halifenin son deminde attığı tekme zavallı adamı ölüm derecesinde yaralamıştı. Halifenin kendisi de birkaç dakika sonra ruhunu teslim etti.

*"Gençlik geçip gitti, ölümün tadın tattık;
Ne var ki ölümün tadını unutturdu ölüm."*

* * *

Mutedid'in halefi Muktafi devletin idaresini azatlı kölelerinden Vezir Kâsım İbn Ubeydullah'ın eline bıraktı. Kâsım öldükten sonra da onun bıraktığı dizginleri Vezir Abbas bin Hasan aldı. Muktafi'nin hilafeti beş yıl sürdü. Muktafi nihayet ölümüne sebep olan hastalığa yakalandığı zaman, pederinin bir Rum kadınından edinmiş olduğu Şehzade Ca'fer hakkında tahkikat yaptırdı. Şehzade Ca'fer buluş çağına ermişti. Bunun üzerine Muktafi kendisine halef olarak genci tayin etti. Ca'fer o sırada on üç yaşında bulunuyordu. O güne kadar hilafet makamı onun derecesinde genç bir çocuğa emanet edilmemişti.

PARA, PARA

Bir Vezirin Hayatı ve Ölümü

İbnü'l-Furât, "Aslında hükümet etmek bir talih oyunu, daha doğrusu bir hokkabaz hilesidir," diyordu. "Bu oyunu ustaca oynayana veya hokkabazlık hünerini maharetle göstere-ne dirayetli bir devlet adamı derler."

Herkes sana itaat etsin ister misin? Öyleyse yapılması im-kânsız olan şeyleri emretme.

Halife Muktafi'nin hastalığının hakikaten ciddi olduğu anlaşılınca, Vezir Abbas bin Hasan, Muktafi'nin yerine hilafet makamına kimi tayin etmek gerektiğini derin derin düşünmeye başladı. Fakat karara varamadı.

Vezir Abbas bin Hasan kendi sarayından Halifenin sarayına giderken, dört yardımcısından (bunların isimleri İbn Cerrâh, İbn Abdûn, İbnü'l-Furât ve Ali bin İsâ idi) birinin atına atlayarak Vezire refakat etmesi âdeti. Vezir Halifenin yerine kimin tayin edilmesi gerektiğini düşünür dururken ilk olarak İbn Cerrâh'a akıl danıştı; İbn Cerrâh ona Şehzade İbn Mu'tez'i halef göstermesini tavsiye etti ve onun karakterindeki salâbetten uzun uzadıya Vezire bahsetti.

Ertesi gün Vezire refakat sırası İbnü'l-Furât'ındı. Vezir hâleflik meselesinde onun fikrini sordu. İbnü'l-Furât, bu bapta hiç tecrübesi bulunmadığını ve bu sebepten herhangi bir tavsiyede bulunamayacağı için kendisinin mazur görülmesini istedi; sadece resmî şahsiyetlerin tayini meselesinde fikrinin sorulduğunu da sözlerine ilave etti.

Vezir Abbas kızmıştı, "Bu, fikrini beyan etmemek için düpedüz kaçamak yapmaktır," dedi. "Zira karar verirken daima isabetli fikirler yürütürsün. Bu bizce malumdur."

Vezir bu şekilde ısrar edince, İbnü'l-Furât nihayet fikrini bildirdi, "Vezir hazretleri, hilafet makamı için kendileri muayyen bir şahıs üzerinde karar vermişlerse, fazla tereddüt buyurmasınlar, Allah'ın izniyle harekete geçip bir an evvel verdikleri kararı tatbik edecek tedbiri ittihaz buyursunlar," dedi.

İbnü'l-Furât bilahare şöyle anlattı: Sözlerimle Şehzade İbnü'l-Mu'tez'i kastetmiş olduğumu Vezir hazretleri gayet iyi biliyordu. Vezirin İbn Mu'tez'in halef gösterilmesine taraftar

olduğuna dair ortada bir takım rivayetler dönüp dolaşıyordu. Fakat Vezir verdiğim cevabı da tatmin edici bulmadı. "Senden sadece bir tek şey istiyorum," dedi. "Bana samimi surette kanaatini bildir."

O zaman, "Vezir Hazretlerinin arzusu buysa," dedim, "kanaatimi bildireceğim. Kanaatim şu merkezdedir: Allah aşkına, hilafet makamına falanca şahsın evini, filancanın parasının miktarını, falancanın bahçelerini veya falancanın kölesi olan kızı, filancanın malikânelerini veya fişmancanın atlarını bilen birini namzet göstermeyin. Cemiyet hayatına karışmış ve geniş hayat bilgisi olan, bu dünyanın işlerinin nasıl yürüdüğünü bilen ve kimin neyin hakiki sahibi olduğunu bilip de bu mevzuda lüzumundan kurnazca fikirler düşünüp tatbik etmeye kalkışacak birini de namzet göstermeyin."

Abbas, "Şu sözlerini bir kere daha tekrar etsene," dedi. Tekrar ettim. O sözleri bana birkaç kere daha tekrar ettirdi. Nihayet, "Peki, hilafet makamına sen kimi layık görüyorsun?" dedi. "Kimi tavsiye edersin?"

"Mutedid'in oğlu Ca'fer'i," diye cevap verdim.

Vezir, "Ne?" dedi. "Ca'fer henüz çocuktur."

"Doğru söylüyorsunuz," dedim. "Fakat ne de olsa Mutedid'in oğludur. İş başına gelince, hakikaten devlet dizginlerini eline alacak biri hilafet makamına getirilir mi? Bizlerin, saray mensuplarının ne kadar malı mülkü olduğunu bilen, hilafet makamına geldiği gün devletin dizginlerini eline alacak ve devleti bize danışmadan idare edecek birini hilafet makamına getirmenin manası var mı? Niçin bu makama işleri tek başına idare etmeye kalkışmayıp bütün idareyi sizin elinize bırakacak birini getirmiyorsunuz?"

Vezir üçüncü gün, Ali bin İsrâ'nın fikrini sordu; Vezir, hilafet makamına bir namzet düşünüp söylesin diye Ali bin İsrâ'ya çok ısrar etti. Ali bunu kati surette reddetti. "Kimseyi tavsiye etmeyeceğim," dedi. "Kararı siz verin. Yalnız kararınızı verirken Allah'tan korkarak vermenizi ve kararınızın üzerinde dinî mülâhazaların en büyük müessir olmasını dilerim."

Abbas da, İbnü'l-Furât'ın tavsiyesine uygun şekilde hareket etmeye mütemayıldı. Diğer taraftan bizzat Halifenin kendisine halef olarak Ca'fer'i tayin etmiş olması da mesut bir tesadüftü. Bu sebeple, Muktafi Zilkade ayının on ikinci Cumartesi günü akşama doğru ölür ölmez, Vezir Abbas, Ca'fer'in toyluğu sebebiyle içinde birçok endişe ve ürkeklik olduğu halde, doğruca ona gitti ve Ca'fer'e Halife sıfatıyla biat etti.

Ca'fer, Halife olunca Muktedir adını aldı ve Vezir Abbas'a devlet işlerini nasıl münasip görürse o şekilde idare etmesini söyledi. Bunun üzerine Vezir askerlere cülus vesilesiyle dağıtılması âdet olan ihsanları dağıttı.

İbnü'l-Mu'tez Lehine Hazırlanan Tertipler

Bununla beraber, hilafet makamına İbnü'l-Mu'tez'i geçirmek için bir tertip hazırlanıyordu; Şehzade İbnü'l-Mu'tez kan dökülmemesi şartıyla bu darbeyi hazırlayacak olanlara, kendileriyle birlikte hareket edeceğine dair söz vermişti. Fakat İbnü'l-Mu'tez lehine darbeyi hazırlayanlardan biri, bir gece atına binmiş, şehrin uzağındaki bahçelerine giden Vezir Abbas'a kılıcıyla bir darbe indirdi. Bu darbe Vezirin ölümüne sebep oldu. Tabi bu suikast neticesinde bütün şehir ayağa kalktı, müthiş bir hayhuy ortalığı kapladı. Katil, sokakları dolduran heyecanlı halk kitleleri arasından atını doludizgin sürerek At Meydanı'na gitti. İbnü'l-Mu'tez'i orada polo oynarken bulacağını umuyordu. Fakat İbnü'l-Mu'tez gürültüleri ve bağrıışmaları duyunca, alelacele sarayına dönmüştü. Saray kapılarını da içerden kilitletip sürmeletmişti.

Bunun üzerine, Halifeyi devirmeyi tasarlayan nifakçıların hepsi Muharrim'deki Vezir Sarayı'nda toplandılar, sonra İbnü'l-Mu'tez'e haber göndererek kendilerine iltihak etmesini bildirdiler. Her şeyin tasarlandığı şekilde cereyan ettiğini bildirerek onu temin ettiler. Bu sırada, İbnü'l-Furât ve Halife Muktedir'in en yakınında bulunan şahıslar müstesna, bütün diğer mühim şahıslar, zabitler, birlikler, devlet dairelerinde vazife gören memurlar şehrin ileri gelenleri ve Kadılar da bir

araya toplanmışlardı. Onlar da nifakçılara katılmışlardı. Hepsi yeni Halife olarak İbnü'l-Mu'tez'e biat ettiler. Bunun üzerine İbnü'l-Mu'tez, Muktedir'e bir mektup gönderdi, Halifenin sarayına kendisi geçeceği için, Tabiri Saray'ına taşınmasını emretti.

Muktedir, bu mektuba gönderdiği cevabı gayet mutedil ve mütevekkil bir lisanla kaleme almıştı. Mektubunda boyun eğceğini açıkça ima ediyordu. Fakat yakınları, bilhassa Hadım Mûnis, hazine-darı ve Halifenin amcası derhal müdahale ettiler. Halifeye, "Bu kadar kolay mı teslim olacağız?" dediler. Sonra adamlarına silah dağıttılar ve büyük yelkenlilerine atlayıp yelken açarak nehirden yukarıya, Muharrimdeki Vezir Saray'ına doğru yola çıktılar.

İbnü'l-Mu'tez, gelenleri görünce, henüz yeni tayin etmiş olduğu vezirle, şeyhülislamla ve mabeyincisiyle birlikte selameti kaçmakta buldu. Fakat hepsi de yakalanıp esir edildiler; İbnü'l-Mu'tez, bir tutsak gibi sarayın zindanına sevk edildi. Birkaç gün sonra da ölmüş olduğu ilan edildi; cesedi at kılından bir kilime sarılarak ailesine teslim edildi.

İbnü'l-Mu'tez kültürlü, bilgili, son derece güzel konuşan bir insan ve birinci sınıf bir şairdi. Bilhassa şiirlerindeki vuzuh, neşe ve yaratıcılık kabiliyetiyle temayüz etmişti.

İbnü'l-Furât Vezaret Makamında

Ayaklanmanın bastırılmasından sonra, Muktedir, tekrar gönül rahatlığıyla hilafet makamına geçti. Devlet işlerinin idaresini Veziriazam tayin ettiği İbnü'l-Furât'ın ellerine tevdi etti. İbnü'l-Furât derhal devleti Halife kendisiymiş gibi idare etmeye başladı. Muktedir ise bütün vaktini eğlenceye vakfetmişti; erkek arkadaşlardan o derece kaçıyor ki, huzuruna erkek hanendelerin bile girmesine müsaade etmiyordu. Etrafı tamamen kadınlarla çevrilmişti. Bu yüzden birçok kadın ve cariye zamanla son derece mühim siyasi şahsiyetler haline geldiler. Zira devlet işlerinde onların sözü geçmeye başlamıştı.

İbnü'l-Furât, Halifenin şahsi hazinesindeki serveti süratle harcıyordu. Hazine'de tek bir kuruş kalmayınca kadar buna devam etti. İbnü'l-Mu'tez lehine hazırlanan nifak ve ayaklanma hareketlerine iştirak etmiş olanların hepsini cezalandırmaya kalkıştığı takdirde, neticede herkesi kendisine düşman edeceğini, etraftaki hainlerin sayısının artacağını, hayatları tehlikeye girmiş olan şahısların korkudan yegâne kurtuluş çaresini yeniden ayaklanmakta bulacaklarını Muktedir'e gayet açık şekilde anlattı. Bu sebeple, Halifenin elinde bulunan ve içinde İbnü'l-Mu'tez taraftarlarının isimleri yazılı olan listeleri yakıp imha etmesini tavsiye etti. Halife buna razı oldu.

Fakat nifakçılardan biri, Kadı Ebû Ömer, sarayın zindanında hapis tutuluyordu. Hazinedarın muhafazasına terk edilmiş olan Ebû Ömer'e ölüm cezası verilmişti. Ebû Ömer'in çok yaşlı bir adam olan babası -ki İbnü'l-Furât'ın hararetli taraftarlarından- ne zaman Vezirin yanında bulunsa daima oğlunun idamdan kurtarılması için gözyaşları dökerek İbnü'l-Furât'a yalvarıp duruyordu. Nihayet İbnü'l-Furât, Ebû Ömer'i idamdan kurtarabilmek için bir tek çarenin bulunduğunu, o çarenin de oğlunun hayatının bağışlanması mukabilinde Halifeye mühim bir tazminat ödenmesi olduğunu ihtiyara açıkça bildirdi.

İhtiyar adam, oğlunun hayatı bağışlandığı takdirde, hem kendisinin ve hem de oğlunun namına bütün dostlarından borç para alacağını, dilenerek, yalvararak para teminine çalışacağını söyledi; bunun üzerine İbnü'l-Furât, Ebû Ömer ile babasına ait bütün emlakın Halifeye devredilmesi şartıyla Kadının idam cezasını affettiğine ve Ebû Ömer'in serbest bırakılabileceğine dair bir af emri imzaladı.

Muktedir, Ebû Ömer'in tahliyesine razı olduktan sonra, bu sebeple tahsili gereken parayı temin edebilmesi için, Ebû Ömer'i onun eline tevdi ettiğini İbnü'l-Furât'a bildirdi. İbnü'l-Furât, idamdan kurtarılması karşılığında Ebû Ömer ile babasına yüz bin dinarlık para cezası hükmetti ve para öde-

nene kadar da Ebû Ömer'i Hazine'ye kapattı. Ebû Ömer, babasının ve dostlarının yardımlarıyla doksan bin dinar toplama-ya muvaffak oldu. O zaman, İbnü'l-Furât onun geri kalan on bin dinarlık borcunu affederek serbest bıraktı, fakat evinden dışarı çıkmamasını ve kimseyi ziyarete kalkışmamasını sıkı sıkıya tembih etti.

Eyaletlere Tayinler

Vezir İbnü'l-Furât, Ermenistan ve Azerbeycan'a İbn Ebû's-Sâc'ı tayin etti, payitahttaki Devlet Hazinesi'ne yılda yüz yirmi bin dinar ödemesi şartıyla bu iki eyaletin bütün gelir ve iradını Valiye bıraktı.

O sıralarda Fars Valisi, hakimi bulunduğu eyaleti tamamen eline geçirmiş bulunuyordu; Valinin kâtibi, efendisinin bulunduğu mıntıkada, valiliğe devam etmesi için gerekli şartları tespit maksadıyla Bağdat'a geldi; Fars eyaletinden alınan gelirden senevi muayyen bir hisse tespit olunmasını rica etti ve Valinin o hisseyi ödemeye hazır olduğunu bildirdi. Fakat Kâtip Bağdat'ta bulunduğu sırada Fars Valisi'nin zihni, memurlardan birinin uydurmuş olduğu iftiralarından dolayı Kâtibine karşı düşmanca düşüncelerle dolmuş bulunuyordu. Kâtip, Bağdat'ta bulunduğu sırada, Fars Valisi onu azledip onun yerine başka birini getirdi. Valinin yeni Kâtibi, derhal Valiyi Halifeye karşı isyana teşvik etti. Halifenin ve ordusunun çok uzaklarda bulunduğunu, derhal hareket emri alsa bile Fars'a kolay kolay gelemeyeceğini söyledi. Sonra Halifeye ödenmesi âdet olan yıllık haracı ödemeyip alıkoymasını, kendi işlerini kendi elleriyle halletmesini, eyalet askerlerini kendi emri altında toplayıp kendisine bağlamasını ve ondan sonra da hadiselerin alacağı seyri görmek için beklemeye başlamasını tavsiye etti.

Azledilen Kâtip, bir mektup yazarak onu İbnü'l-Furât'a göndermeye ve ona bütün olup bitenleri etraflıca bildirmeye muvaffak oldu; Vezir, mektubu alır almaz hemen Hadım Mûnis'e bir mektup yolladı. Mûnis, o sırada Halifenin ordusuyla

birlikte Vesit'te bulunuyordu. Mûnis, Vezirin mektubunu alır almaz Fars sınırına müteveccihen hareket etti.

Vali, vaziyetin sarp sardığını görür görmez derhal Hadım Mûnis'in gözüne girebilmek için manevralar yapmaya başladı. Halifeye bildirilmesini istediği bir teklifte bulundu; hem Fars ve hem de Kirman eyaletlerinin idaresi kendisine bıraktığı takdirde, Muktefi'nin hilafeti zamanında o iki eyalette valilik etmiş olan şahsın Halifeye ödediği meblağdan -ki o meblağ dört milyon dirhemdi- çok daha fazlasını ödemeye hazır olduğunu söyledi.

Mûnis, bu teklife razı oldu ve Valinin senevi yedi milyon dirhem ödemeyeceğine dair yapmış olduğu teklifi Vezir İbnü'l-Furât'a bildirdi. İbnü'l-Furât bu teklifi reddetti. Mûnis, tedrici bir surette Valiyi dokuz milyon dinar ödemeye razı etti, Valinin geri kalan parayı da oldukça kalabalık olan Fars ve Kirman askerlerini beslemeye tahsis edeceğini İbnü'l-Furât'a bildirdi.

Fakat İbnü'l-Furât on üç milyon dirhemden daha az bir haracı katiyen kabul etmeyeceğini Mûnis'e bir mektupla bildirdi. Mûnis, Valiye Vezir ile Halifenin tekliflerine razı olduğu takdirde akıllıca hareket etmiş olacağını bildirerek onun aklını başına getirmeye çalıştı. Fakat tavsiyeleri boşuna oldu: Zira Valinin on milyon dirhemden yukarı çıkmaya niyeti yoktu. Valinin bu inadı İbnü'l-Furât'ı kızdırdı; diğer taraftan Mûnis'in de gizliden gizliye Fars Valisi'nin tarafını tutmakta olduğundan şüpheleniyordu.

Güvenilir Bir Kâtibin Macerası

Meşhur Hattat ve bilahare Vezir olan İbn Mukle, o devre dair bir hikâye anlatıyor:

"Ben Vezir olmadan evvel, Ebû Hasan bin Furât'ın hizmetinde kâtiptim. İbnü'l-Furât vezaret makamına tayin olunup kendisine vezaret hilati ve mühür tevdi olunduğu zaman, hemen beni huzuruna çağırttı.

'Hükümetten hububat satın alan falanca şahısları ve diğerlerini topla,' dedi. 'Bu yıl Irak'ın mezru bölgelerinden alı-

nacak mahsulü onlara otuz bin kur (yüz seksen bin deve yükü) teklif et. Fiyatı onlarla konuşup görüşerek tespit et. Fakat her kur başına peşinen iki dinar ödenmesini şart koş. Anlaştıktan sonra da, o iki dinarların derhal tediyesi üzerinde ısrar et. Parayı onlardan aldıktan sonra da beni haberdar et.'

Hükümetten her çeşit mahsulü satın alan büyük tacirleri ve zahirecileri bir içtimaa davet ettim, onlarla fiyat üzerinde anlaşıp mutabık kaldık ve nihayet son şartım, yani kur başına iki dinar peşin tediyei bildirdim. Tacirler istenilen meblağı üç gün içinde tedarik edip verebileceklerini bildirdiler. O zaman onların bu tekliflerini Vezire bildirdim. İbnü'l-Furât teklifi kabul etti. Ben parayı tacirlerden alır almaz hemen Irak'ın muhtelif bölgelerindeki memurlarına ve tahsildarlarına birer emir gönderip tacirlere ne miktar hububat teslim olunacağını ve hububatın mukabilinde tacirlerden ne kadar para alınması gerektiğini bildirecektim. Üçüncü gün, tacirler vadettikleri parayı getirdiler; bunun üzerine hububatın tacirlere teslim edilmesi için eyaletlere mektup yazıp gönderdim.

Fakat o sırada bir sürü ağır işin altında ezilmiş ve son derece meşgul bir vaziyette bulunduğumdan Veziri hemen gidip göremedim. Peşin istemiş olduğumuz parayı almış olduğumu Vezire ancak aradan iki gün geçtikten sonra ve parayı elimde bir, iki gün tuttuktan sonra söyleyebildim. Onları nerede kulanmamı istediğini kendisine sordum.

İbnü'l-Furât, 'Aman Allah'ım!' diye bağırdı. 'Ben o parayı kendi şahsım için mi istedim sanıyorsun? Benim hakkımdaki kanaatlerinin ne kadar kötü olduğu anlaşılıyor. Hayır, hayır. Bu para senin şahsi işlerini yoluna koymak içindir. Ben o parayı sana vermek için istedim. Böylece seni bir vicdan borcu altına sokmuş olacağım gibi bu para dostluk ve müşterek çalışmalarımızın ufak bir hatırası olacak ve aynı zamanda senin mali durumunu intizama sokacak.'

Derin minnet hisleriyle İbnü'l-Furât'ın ellerini öptüm. Evi-me döndüğüm zaman sevinçten yerimde duramıyordum. Zengin bir insan olduğumu anladığım zaman, bir gün gelip vezir

de olacağımı tahayyül etmeye başladım. Bunun üzerine, bir taraftan kendimi vezaret makamı için gerekli bilgiyle teçhiz etmeye ve bir taraftan da o makama erişmek için başvurmadık çare bırakmamaya başladım. O günden itibaren vezirlik hayali bir an bile zihnimden çıkmadı. Öyle ki bir gün geldi, hayallerim hakikat oldu.”

Birinci Devrenin Sonu

İbnü'l-Furât vezaret makamında üç sene, sekiz ay, on üç gün kaldıktan sonra tevkif olundu. Sarayı göz altına alındı, muhafızlar sarayın haremine girerek İbnü'l-Furât'ın kadınlarına tecavüz ettiler. İbnü'l-Furât'ın kendisiyle yakınlarına ve taraftarlarına ait olan daireler ve binalar talan edildi.

İbnü'l-Furât'ın yerine tayin olunan yeni Vezir Ebû Ali Hâkanî idi. Hâkanî iş başına gelir gelmez hemen muhtelif resmî makamlara getirilecek şahısları seçmeye ve onlara vazife dağıtmaya başladı. İbn Tevabe'yi haraç, cizye gibi işlerin idaresiyle uğraşan dairenin başına getirdi. İbn Tevabe'ye, aynı zamanda Abbâsî mülkleriyle İbnü'l-Furât'a ait olup gasp olunmuş mal ve mülkün idaresi vazifelerini de verdi. İbnü'l-Furât'a, yakınlarına ve taraftan olan memurlara eziyet etmek ve onları tecziye etmek vazifesi de İbn Tevabe'ye verildi.

İbn Tevabe, İbnü'l-Furât'ın taraftarlarına ve yakınlarına karşı yaptığı muamelelerde çok ileriye gitti, onlara akla hayale gelmedik işkenceler yaptırdı. İbnü'l-Furât kendisi de defalarca sorguya çekiliyor, kötü muamelelere ve hakaretlere maruz bırakılıyordu. İbnü'l-Furât, sorguya çekildiği sırada sabık Vekilharcı Ümmü Mûsâ daima hazır bulunuyordu. Sabık Vezir bu sorgulardan biri esnasında Vekilharcından borç para isteyip vaziyetinin çok fena olduğundan bahsetti. İbn Tevabe, Muktedir'e bir mektup gönderdi ve kendi kanaatince İbnü'l-Furât'ın muhakkak surette bir yerde gizli parası bulunduğunu, onun sırf üzerinden şüpheyi kaldırmak için bu şekilde hareket ettiğini bildirdi ve İbnü'l-Furât'a işkence yapmak için kendisinden müsaade istedi.

Halife, İbn Tervabe'ye nasıl hareket etmeyi münasip görürse o şekilde hareket etmekte tamamen serbest olduğunu bildirdi. Bunun üzerine İbn Tervabe İbnü'l-Furât'ı prangalara vurdurdu, ona at kılından bir gömlek giydirtti ve onu saatlerce güneşin ışıkları altında durmaya mecbur etti. İbnü'l-Furât bu muamele yüzünden neredeyse ölecekti. Muktedir bunu işittiği zaman, hemen İbnü'l-Furât'ın zindandan çıkarılıp Vekilharç Zeydân'ın muhafazası altında saraydaki dairelerden birine konulmasını emretti. Saraydaki dairede, İbnü'l-Furât biraz rahata kavuştu. Kendisine orada hüsnü muamele edildi. Fakat bu, sorguları esnasında bildirdiklerinden başka hiçbir mal, mülk ve parası kalmamış olduğuna dair çok ağır bir yemin ettikten sonra oldu.

Muktedir, onun bu yeminini kabul etti, sonra İbn Tervabe'ye artık İbnü'l-Furât'la uğraşmamasını bildirdi. Çok geçmeden, devlet işleri hakkında İbnü'l-Furât'a danışmaya, hatta vezirlerin kendisine göndermiş oldukları mahrem raporları bile göstermeye başladı ve İbnü'l-Furât'ın tavsiye ettiği şekilde yazdırdığı mektuplarda tadilat yaptırdı.

Hâkanî'nin Dirayetsizliği

Çok geçmeden her taraftan Vezir Ebû Ali Hâkanî aleyhinde sayısız şikâyetler Halifeye yağmaya başladı. Yeni Vezir, Halifeyi ziyaretle ve şahsi düşmanlarıyla uğraşmakla o kadar meşguldü ki ne gelen ne de gönderilen mektupları ve raporları okuyacak vakit bulamıyordu, Hâkanî mühim mektupları okutmak için, Halifenin dikkatini çekme vazifesini verdiği ve kendisine yardımcı olarak aldığı oğluna güveniyordu.

Hâlbuki Hâkanî'nin oğlu ayyaşın biriydi. Sadece kumandanlarla maaşlı askerlerin meselelerine ve eyaletlerin başına tayin edilecek Valilere ait meselelerle uğraşüyor, diğer bütün işleri ihmal ediyordu. Gelen ve gönderilen mektuplarla uğraşmak üzere iki ayrı kâtip tayin etmişti. Her iki kâtip de bütün mektupların hûlasalarını muntazaman baba ve oğulun okumaları için onlara sundukları halde, her ikisi de bu mektup-

ları artık her şey olup bittikten sonra okuyorlardı. Neler olup bittiğinden, neler gelip gittiğinden bile haberleri yoktu.

Tabi bu yüzden, Ebû Ali Hâkanî ile oğlunun idaresi altında devlet işleri karmakarışık oldu, içinden çıkılmaz bir hal aldı. Ebû Ali Hâkanî'nin bazen bir hafta içinde, aynı eyalete daha evvelden Vali tayin etmiş olduğunu unutarak birkaç defa Vali tayin ettiği oluyordu. Kûfe vilayetine yirmi yedi gün içinde üst üste tam yedi vali tayin etmiş ve valilerin yedisi de tesadüfen Helvan'daki bir kervansarayda buluşmuşlardı. Üst üste aynı yere bu kadar çok adamın tayin edilmesini tamamen cehalet eseri saymamak lazımdır. Bunun asıl sebebi vali olarak tayin olunan kimselerden Vezirin oğullarıyla memurlarının aldıkları rüşvetlerdi. Ebû Ali Hâkanî ile oğulları hakkında hâlâ ağızdan ağıza anlatılan veya o devirde yazılmış olan sayısız fıkra vardır.

Hâkanî bu sırada hem devletin ileri gelenlerinin, hem de basit halk kitlelerinin gözlerine girmeye çalışıyordu. Bir taraftan ileri gelen kumandanlara ve saray erkânına kendisine yazdıkları mektupların başında kendilerinden gayet zelil tabirler kullanarak bahsetmemelerini, kendisine tamamen aynı seviyede bir insanmış gibi hitap etmelerini söyleyerek onların kalplerini kazanmaya çalışırken, diğer taraftan da sokaklarda fakir müminlerle birlikte namaza durarak halkın gözüne girmeye çalışıyordu. Hâkanî'nin hareketleri ve sözleri kısa bir zaman içinde vezaret makamının kıymetini halkın gözünden düşürmüştü. Biri kendisinden tavassutta bulunmasını istediği zaman, Hâkanî, yumruklarıyla göğsünü döverek, "Tabi, tabi," diye bağırırdı. İkide bir bu göğsünü yumruklaması huyundan dolayı halk kendisine "Göğüs Döven" lakabını takmıştı.

Fakat çok geçmeden Hazine'de paralar suyunu çekmeye başladı ve Hâkanî maaşlı askerî birliklerin başındaki kumandanların, Şehzadelerin ve diğer memurların maaşlarını ödeyemez hale geldi. Neticede askerler isyan ettiler ve başlarındaki kumandanlarını da kendileriyle birlikte alarak Halifeye şikâ-

yete gittiler. Vaziyet gittikçe daha ciddi bir hal almaya başlamıştı. Askerler ve kumandanlar Veziri tehdit etmeye, ellerine geçtiği takdirde kendisini parça parça edeceklerini söylemeye başladılar. Muktedir de askerlerin ve kumandanlarının maaşlarını derhal ödemesini Hâkanî'ye bildirdi. Hâkanî, devlet gelirlerindeki azalmalardan, iâşe teslimatındaki bozukluklardan bahsederek mazeretler ileri sürmeye çalıştı. Sonra laf arasında İbnü'l-Furât ile yakınlarından ve taraftarlarından gasp edilen altınların Halifenin hazinesine girmiş olduğunu ve Halifenin Hazinedarının hükümet masrafları için hiçbir yardımda bulunmadığını söyledi. Bunun üzerine Muktedir, kendi hazinesinden devlet masrafları için yarım milyon dinar verilmesini emretti. Bu meblağ isyan eden askerlerin birikmiş maaşlarının tediyesine hasredilecekti.

Halife artık devlet işlerinin ne büyük bir keşmekeş içinde bulunduğunu ve Hâkanî'nin dirayetsizliğinin nelere sebep olduğunu anlamış bulunuyordu. Bunun üzerine Hadım Mûnis'e danıştı. Vaziyetin düzeltilmesi için, İbnü'l-Furât'ın tekrar vezaret makamına getirilmesinin icap ettiğini bildirdi.

Fakat Mûnis, vaktiyle Fars eyaletindeki ihtilafı kendi tavsiye ettiği şekilde halletmemiş olduğu için, İbnü'l-Furât'a hâlâ dargındı. Bu sebeple, eyaletlerdeki valiler Halifenin bir Veziri azlettikten birkaç ay sonra tekrar vezaret makamına davet ettiğini duyacak olurlarsa, bu vaziyetin Halifenin nüfuzunu kırıcı bir şey olarak telakki edileceğini Muktedir'e söyledi. Halifenin bu hareketinin azlettiği yeni Vezirin mallarına konma endişesinden ileri geldiği şeklinde tefsir edileceğini de sözlerine ilave etti.

Mutedid'in devrinden beri vezaret makamına ve diğer mühim makamlara gelen dirayetli şahısların, sadece iki Furâtlar ile İbn Mu'tez'i hilafet makamına geçirmek için yapılan isyan esnasında ölen İbn Abdem ve İbn Dâvûd'dan ibaret olduğunu söyledi.

İki Furâtlardan biri ölmüş, ikincisi de o sırada gözden düşmüş bulunuyordu. Mûnis, bu dört dirayetli devlet adamından başka devletin dizginlerini eline alabilecek kabiliyette bir tek

şahıs bulunduğunu, o şahsın da Ebû Hasan Ali İbn İsâ olduğunu söyledi. Müslüman âlemini ondan başka idare edebilecek bir şahsın bulunmadığını söyledi.

Sonra Mûnis:

“Ali, kendisine her bakımdan güvenilebilir, sadık, dindar, kendi başına karar verip kararlarını tatbik etmesini bilen, emin ve muktedir bir insandır,” dedi.

Bunun üzerine, Muktedir, Ali’yi Mekke’den gidip getirmesi için azatlı kölesi Yelbak’ı göndermesi hususunda Mûnis’e emir verdi. Ali bin İsâ Bağdat’a gelir gelmez vezaret makamına geçti.

Ali Bin İsâ’nın İdaresi

Vezir hilatini giyip mühürler kendisine teslim edildikten sonra Ali bin İsâ saraydan ayrıldı. Muhteşem bir kabileyle evine dönerken Mûnis, Valide Sultanın kardeşleri, saray erkânından birçokları ve Halifenin maaşlı askerleri muazzam bir kalabalık halinde kendisine refakat ettiler. Sabık Vezir Hâkanî ile oğulları ve taraftarları, o gün Ali bin İsâ’ya teslim edildi. Ali onların tahliyelerini emretti, hepsine hafif para cezaları verdi ve para cezalarının derhal ve eksiksiz olarak ödenmesi için ısrar etti. Sonra Hâkanî’nin nezaret altında kendi evine dönmesine izin verdi, onun haremindeki kadınların hakaret ve tecavüzlere maruz bırakılmaması için gayet sıkı tedbirler aldırdı.

Ali işe koyulur koyulmaz derhal hükümetin muhtelif dairelerinin durumlarına dair bir tahkikata girişti. Bu tahkikatı da Muharrim semtindeki Vezir Sarayı’nda yürüttü. Her sabah oraya gidiyor ve akşam olup da yatsı ezanı okunana kadar vaktini tahkikatla geçiriyordu.

Sonra eyaletlerdeki bütün valilere vezaret makamına geçmiş olduğunu bildiren mutat mektupları gönderdi. Şimdilik kaydıyla bütün valilerin vazifeleri başlarında kalmalarını ve salahiyetlerini emirleri altında bulunan vilayetin menfaatini en ziyade koruyacak şekilde kullanmalarını bildirdi.

Mektubunun sonuna ilave ettiği kısımda, kendisine derhal eyaletlerin umumi durumu hakkında raporlar tanzim edip göndermelerini, tahsil vakti gelmiş olan aşardan muayyen bir hisseyi hiç geciktirmeden sevk etmelerini, bundan böyle tek bir dirhem bile hesabını soracağını, hükümet menfaatlerini gözetmeyenleri acımadan cezalandıracağını, kendisine yaranmaya değil, halka adil muamele etmeye bakmalarını, muntazam fasıllarla eyaletlerde işlerin idaresinin gidişatından kendilerini haberdar etmelerini istedi.

Yaptığı tahkikat sona erdikten sonra, Ali, devlet dairelerinin başındakilerden birçoğunu azletti, yerlerine yeni şahısları tayin etti. Sonra eyaletlerde hangi memurların vazifelerini ihmal ve suistimal ettiklerini anlamak için ikinci bir tahkikata girişti. Hükümet gelirlerini kötü idare edenleri, debdebe içinde yaşayanları, eyaletlerin idare ve bakımını ihmal edenleri ve vakitlerini devlet işlerini görmekten başka işlere tahsis edenleri araştırıp tespit etmeye başladı. Bu şekilde hareket edenlerin hepsini azletti. Devletin sınırlarının her noktasını müdafaası kabil bir hale koydu, hastaneleri tamir ettirdi, hekimlerin maaşlarını vaktinde ödetmeye başladı, hastalar ve hastalara bakanlar için gerekli erzakı ayırttı ve camilerin tamir edilmesini emretti. Bu tedbirlerin ifası için gerekli talimatı bütün eyalet valilerine gönderdi. Sonra ayrıca öşür verecek kimselerin iyi mahsul idrak edilmemiş olduğuna dair yapacakları şikâyetlerin, valilerin, en ziyade itimat edilebilir yardımcıları vasıtasıyla tahkik olunmasını, iyi mahsul idrak edememiş olanlardan öşrün alınmamasını, geri kalanlardan ise devlet hissesinin son dirhemine kadar tahsil edilmesini kati bir ifadeyle emretti.

İlk Hareketler

Nehrevan eyaletinde bulunan bir mültezim anlatıyor: O yaz bir gün, ne miktar mahsul elde edilebileceğine dair tahminlerde bulunmaya çalışıyorduk. Köylülerden biri, bize bir kelime dahi olsun söylemeden, Vezir Ali bin İsâ'nın sarayının

kapısına gidip tarlalarından birinin mesahasının olduğundan fazla hesaplanmış olduğunu söyleyerek şikâyetle bulunmuş.

Onun üzerine hiç ummadığımız bir anda ziyaretçiler geldi. Bu ziyaretçi Beduryan'dan gönderilen bir kumandandı. Yanında birçok müfettiş, onların yanında da büyük süvari ve piyade birlikleri vardı. Gelenleri görünce hayatımızdan ümidi kestik. Bununla beraber, meslektaşlarımdan biri, gidip kumandanı şehir dışında kurmuş olduğu karargâhta görmem ve bu ani ziyaretin sebebini öğrenmem için bana yalvardı. Kumandanın çadırına girdikten az sonra bütün bu gürültünün köylünün şikâyeti üzerine koparılmış olduğunu anladım.

Geri döndüğüm zaman, meslektaşım, "Şu köylünün şikâyetine sebep olan tarlanın mesahasını ne kadar hesaplamıştık, biliyor musun?" diye sordu.

"Hayır," dedim.

"Hemen gidip orasını bir kere daha ölçsen iyi edersin," dedi. Bunun üzerine Nehrevan'daki mültezimleri yanıma aldım. Sonra onlarla birlikte köylünün bahsettiği tarlaya gittik, onu son derece büyük bir dikkatle tekrar ölçtük. İlk ölçüşümüzde tarlayı yirmi iki büyük dönüm olarak hesaplamıştık; fakat ikinci seferinde tarlanın yirmi bir dönüm ve bir dönümün beşte biri kadar olduğu anlaşıldı.

O zaman, ilk seferinde tarlanın mesahasını hesaplarken mısırların boy atmış olduklarını, ikinci seferinde ise mısırların biçilmiş ve tarlanın boş vaziyette olduğunu söyleyerek aradaki farkı mazur göstermeye çalıştım. İki ayrı hal ve şart altında yapılmış olan ölçme ve tahmini hesaplar arasında bu kadarcık bir fark bulunmasının tabii olduğunu kumandana bildirdim. Kumandan sözlerimi dinledikten sonra yanındaki-lerle birlikte kalkıp gitti.

Çok geçmeden Ali bin İsâ'dan bir mektup aldım. Vezir, bu mektubunda, gerek mültezimler ve gerek diğer memurlar yüzünden halktan bir tek kişinin dahi kötü yahut haksız muameleye duçar olduğunu duyduğu takdirde bütün mesullerin kellesini uçurtacağını tehditkâr bir ifadeyle bildiriyordu. Tabi, o

mektup yüzünden o yıl halktan aşar hisselerini toplarken pek sıkı davranamadık. Buna rağmen ertesi sene geldiği zaman, eyaletin gelirleri yüzde otuz nispetinde bir artma kaydetmiş bulunuyordu. O zaman halk, adaletin tecellisinin herkes için müspet olduğundan ve artık hırsızlık ve irtikâp devrinin kapanmış olduğundan bahsetmeye başladı. Tarlasından her zamankinden fazla mahsul almak herkese cesaret vermişti.

Ali bunun üzerine, Fars'ta ağaçlar üzerine konmuş vergileri, Mekke'deki rüsumatı, Ahvaz'daki Deniz Pazarı rüsumatını ve Diyar-ı Rabia'daki şarap rüsumatını kaldırdı. Vezaret makamını, devlet dairelerini ve umumi olarak bütün Müslüman ülkelerini idaresi o derece üstada yakışır biçimdeydi ki, kısa zamanda memleket misli görülmemiş derecede zenginleşti. Bir taraftan devletin gelirleri artarken, diğer taraftan herkes kendisinden, "Allah tarafından gönderilmiş ulu bir devlet adamı" diye bahsetmeye başladı.

Halk Sevgisini Kazanmak Uğruna

Ebû Ali Hâkanî azledildiği sırada, onun adıyla birçok sahte vesikalar tanzim edilmiş bulunuyordu. Ali bin İsmâ iş başına geçtiği zaman kendisinden evvelki Vezirin son dakikada yapmış olduğu bazı ihsanlara (para, arazi vesaire) dair bazı vesikalar kendisine getirildi. Vezir onların doğruluklarından şüphe etti; bunun üzerine bütün vesikaları topladı, onları Hâkanî'ye gönderdi; hepsini birer birer tetkik edip hangilerinin doğru, hangilerinin sahte olduklarını gelip bildirmesini söyledi.

Ali bin İsmâ'nın habercisi geldiği zaman Hâkanî namazda bulunuyordu. Bunun üzerine haberci, Ali bin İsmâ'nın göndermiş olduğu evrakı onun oğlunun önüne koydu ve haberi Hâkanî'nin oğluna bildirdi. Delikanlı vesikaların hakiki olanlarını sahte olanlarından ayırmaya başlamıştı ki babası oğluna durması için bir işaret yaptı.

Hâkanî namazını bitirdikten sonra, vesikaları aldı ve onlara bir göz attı. Sonra onları tekrar birbirlerine karıştırarak Vezirin habercisine iade etti. Haberciye şöyle dedi, "Vezir Haz-

retlerine hürmetlerimi bildir. Bu vesikaların hepsinin hakiki olduklarını, aralarında sahte bir vesika bulunmadığını lütfen kendisine bildirin. Bu ihsanları ben emretmişim. Onları tasdik edip etmemek, hiç şüphe yok ki, Vezir hazretlerinin bileceği bir iştir.”

Haberci gittikten sonra, Hâkanî oğluna döndü, “Beni herkesin gözünde küçük düşürmek mi istiyorsun?” diye çıkıştı. “Üstelik kendini de Vezirin elinde oyuncak mı etmek istiyorsun? Artık resmî makamdan ayrılmış bulunuyoruz. Bütün bu sahte vesikaların tasdik olunmasına imkân vererek niçin ufak da olsa siyasi bir zafer kazanmayalım? Bu vesikalar Ali İbn İsâ tarafından tasdik olunursa, onları ödemek için gereken parayı Vezirin bulması lazım gelecek, fakat nüfuzu artan biz olacağız. Vezir o vesikaları iptal edecek olursa o zaman yine halk bize minnettar olacak, Ali İbn İsâ’ya dış bileyecek.”

Halk o meseledeki tavrından dolayı Hâkanî’yi beğenmişti.

Ali devletin topyekûn bütün gelirlerini gösteren bir vesika ile, yine bütün giderlerin sarf kaynaklarını gösteren bir listenin tanzim edilmesini emretmişti. Emri yerine getirildiği zaman devletin masraflarının gelirler yekûnundan daha fazla olduğu görüldü.

Bunun üzerine, Ali İbn İsâ, Hâkanî’nin vezareti zamanında ordu kumandanlarıyla diğer bazı makamlara bağışladığı munzam aidatı kaldırdı. Hâlbuki o muazzam meblağ ordunun başındaki şehzadelerden en aşağı kademelerdeki askerlere kadar bütün ordu kadrosu tarafından paylaşılıyordu. Ali İbn İsâ o parayı geri almakla sayısız düşman kazanmıştı. Halk, Vezirden bahsederken, “Cimri”, “Pinti”, “Orduyu aç bırakıyor,” diyordu. Fakat Vezirin başka bir çaresi yoktu: Halifenin masraflarının da iradından fazla olduğunu görmüştü. Vaziyet bu şekilde devam ettiği takdirde neticede hazine tamamen boşalacaktı. Hâlbuki Halifenin masraflarının büyük kısmı en ufak bir faydası dahi olmayan mahallere sarf olunuyordu.

Ali diğer taraftan saray erkânı, payitaht sakinlerinden büyük kısmı ve muhafızlar nezdindeki itibar ve nüfuzunu da kaybetmişti. Zira bu şahısların artık kendilerince birer hak

saydıkları bir takım tahsisatı da kesmişti. Halk Ali İbn İsâ'nın idaresinden gittikçe bıkmaya ve onun idaresini can sıkıcı bulmaya başlamıştı.

Veziri lekelemek ve Muktedir'i onun aleyhine cephe almaya zorlamak için de gayretler sarf olunuyordu; bazı şahıslar iş başına yeniden İbnü'l-Furât'ı getirmek için entrikalar çevirmeye başlamışlardı.

Entrikalar

İbnü'l-Furât'ın kâtiplerinden olan İbn Faracaveyhî, efendisinin tevkifi esnasında kaçıp canını kurtarmaya muvaffak olmuştu. Hâkanî'nin vezareti esnasında gizlendiği yerde kalmış ve Ali İbn İsâ iş başına geçtikten sonra da meydana çıkmıştı. Ali İbn İsâ vezaret makamına geçtikten bir sene sonra, İbn Faracaveyhî sarayda bir dairede mahpus tutulan İbnü'l-Furât ile mektuplaşmaya başladı. İbnü'l-Furât saraydaki dairede herkesten tecrit edilmiş olduğu için İbn Faracaveyhî arada vasıta olarak Saray hekimini kullanıyordu.

Sabık Vezir İbnü'l-Furât, İbn Faracaveyhî'ye yazdığı mektupların içine bazı takrirlerin müsveddelerini de koymuştu. Bu takrirleri, kendisi tarafından hazırlanmış gibi Muktedir'e sunmasını kâtibine bildirdi. Bu takrirlerde Ali İbn İsâ ile yakın memurlarından ve adamlarından şikâyetlerde bulunuyor, Vezirin o güne kadar tayin etmiş olduğu memurlardan hiçbirini cezalandırmamış olduğuna ve bir defa itimat ettiği şahısların ne yaparlarsa yapsınlar sonuna kadar itimada şayan olduğu gibi acayip bir kanaat taşıdığına Muktedir'in dikkati çekiliyordu. İbnü'l-Furât ayrıca, Halifenin çocuklarına, harem mensuplarına ve muhafızlarına Vezirin ödediği aidatın da kısılmış olduğuna Halifenin dikkatini çekmesini İbn Faracaveyhî'ye bildiriyordu. Ali'nin şehzadelerle harem mensuplarına eskisi gibi yılda on iki değil, sadece sekiz ay maaş verdiğini, Halife ile haremde bulunan diğer şahıs ve uşaklara altı maaş verdiğini ve Saray Süvari Birlikleri'ne tahsis edilen aylık yüz elli bin dinar tahsisatı üçte iki nispe-

tinde kısmış olduğunu sarîh bir şekilde Halîfeye anlatmasını emrediyordu.

Muktedir İbn Faracaveyhî tarafından gönderilen o mektupları aldığı zaman, hemen İbnü'l-Furât'ın mahpus tutulduğu daireye getirdi ve sabık Vezîre göstererek o mektuplar hakkındaki fikirlerini sordu. Sabık Vezîr, İbn Faracaveyhî'nin tok sözlü ve söylediği sözü bilen bir insan olduğuna ve sözlerine inanmak gerektiğine Halîfe Muktedir'i ikna etti.

Nihayet İbn Faracaveyhî Halîfeye son bir mektup yazdı. O mektubunda Ali İbn İsmâ'î'yi azledip yerine İbnü'l-Furât'ı getirdiği takdirde, İbnü'l-Furât'ın bütün işleri yoluna koyacağını, şehzadelerin, haremî, muhafızların tahsisatlarını tam olarak ödeyeceğini, Saray Süvari Muhafızları'nın azaltılmış tahsisatlarını eski miktarına çıkarabileceğini bildiriyordu. İbn Faracaveyhî mektubunda, ayrıca, azledilen memurlardan gasp olunacak, işgal ettikleri makamlarda elde ettikleri gelirleri tam olarak beyan etmeyen memurlardan alınacak ve eyaletlerdeki memuriyetleri ve makamları işgal eden memurlardan alınacak aidatlarla, İbnü'l-Furât'ın her ay Halîfeye kırk beş dinarlık bir irat temin edebileceğini de ilave ediyordu. Muktedir o mektubu da İbnü'l-Furât'a gösterdi. İbnü'l-Furât mektupta beyan edilen şeylerin hepsini yerine getirebileceğini söyledi ve hatta mektupta yazılı olan bütün mükellefiyet ve mesuliyetleri deruhte edebileceğini bildiren resmî bir vesikayı bile imzaladı.

Ali İbn İsmâ, İbnü'l-Furât'ı vezaret makamına yeniden getirmek için el altından bir takım dolapların çevrilmekte olduğunu yavaş yavaş sezmeye başlamıştı. Bunun üzerine vezîrlik makamından istifasını kabul etmediği gibi, bilakis İbnü'l-Furât'ın ağır hasta olduğuna dair saray içinde bir rivayet de çıkardı.

Tesadüfen, sarayda uzun zamandır mahpus bulunan bir asi tam o sırada ölmüştü. Yakınları tarafından İmam sayılan tutsak asilerin ölümlerini kimseye haber vermemek eski bir âdetti; zira İmam hayatta bulunduğu müddetçe taraftarla-

rı onun yerine yeni bir İmam tayin etmezler, fakat İmamın vefatı haber alınır alınmaz derhal yerine yeni bir İmam getirirlerdi. İşte bu yüzden İmamın değil, İbnü'l-Furât'ın ölmüş olduğu haberi etrafa yayıldı: Ölen asi İmamın cenazesi hakikaten İbnü'l-Furât'ın cenazesiymiş gibi merasimle kaldırıldı. Cenaze namazını bizzat Ali İbn İsâ kıldırdı. Ali İbn İsâ kabristandan evine döndüğü zaman büyük bir keder içindeydi ve ferman kaleme almakta eşi menendi bulunamayacak bir insanın bu dünyadan göçmüş bulunduğunu dostlarına yana yakıla anlattı.

Fakat aradan bir müddet geçince, Ali İbn İsâ, muhtelif kâ-nallardan aldığı haberlerle İbnü'l-Furât'ın hayatta olduğunu ve onu vezaret makamına getirmek için çevrilen entrikaların devam ettiğini öğrendi. Fakat dostlarına, "İnsan her işittiğine inanmamalı," diye mütalaada bulundu.

303 yılında Hüceyrî Piyadeleri isyan edip Vezirin tavlalarını ateşe verdiler. Maaşlarının arttırılmasını istiyorlardı. Askerlerin maaşları arttırıldı. Muhafız rütbesi taşıyanlara ayda üç dinar, her piyadeye de ayda üç çeyrek dinar zam yapıldı. Asiler o zaman vazifeleri başlarına döndüler.

Ali saray mensuplarının irtikâp ve irtişaları, doymak bilmez hırsları yüzünden o kadar tedirgin oluyordu ki, sık sık Halifeye istifasını veriyordu. Muktedir her seferinde böyle düşünmüş olduğu için onu takdir edip istifasını reddediyordu. Fakat ertesi yıl, baharda bir gün onun istifa talebini her zamanki gibi reddetmedi.

O gün, sarayın vekilharcı olan Ümmü Mûsâ Veziri ziyarete gitti, yaklaşan Kurban Bayramı münasebetiyle harem mensubu ile muhafızlar arasında dağıtılacak bahşişler için gerekli hazırlıkları yapması temennisinde bulunacaktı. Hâlbuki Ali İbn İsâ o gün sarayının kapıcılarına hiçbir ziyaretçiye kabul etmemeleri için sıkı sıkıya tembihatta bulunmuştu. Bu yüzden mabeyincisi Saray Vekilharcı'nın ziyaretini Vezire bildirmeye cesaret edemedi, kadıncağızı sarayın kapısından nazikâne bir iki sözle geri çevirdi.

Ümmü Mûsâ geri çevrilince küplere bindi. Diğer taraftan, Ali İbn İsâ onun sarayına gelip kapıdan tersyüzü çevrilmiş olduğunu işitir işitmez, hemen peşinden adam gönderdi, belki onu geri çevirmeye muktedir olabilir diye habercisine kadının gönlünü alacak bazı mazeretler serdetmesini de söyledi. Fakat Ümmü Mûsâ Vezirin habercisinin geri dönmesi için yaptığı bütün ricalarına kulaklarını tıkadı ve geri dönmedi. Doğruca Muktedir ile Valide Sultana gitti, onlara Ali İbn İsâ adında öyle iftiralar savurdu ki Ali İbn İsâ yedi gün sonra atının sırtında saraya geldiği zaman, kendisine Halifenin emriyle vezaret makamından azl ve tevkif edilmiş olduğunu haber verdiler. Bununla beraber, o an için kendisiyle yakınlarının ve taraftarlarının mal ve mülklerine dokunulmadı.

İbnü'l-Furât'ın İkinci Vezaret Devresi

Aynı gün İbnü'l-Furât tekrar Vezaret makamına getirildi. İbnü'l-Furât'ın Vezir oluşunu eyaletlere bildiren fermanı Muktedir namına kaleme alıp gönderen de yine vaktiyle onu sorguya çekip kendisine işkenceler yaptıran İbn Tevabe oldu. İbn Tevabe'nin, İbnü'l-Furât'ın tekrar dizginleri eline almış olduğunu eyaletlere bildiren mektubu riyakârlığın bir şaheseri idi.

Bu mektupta Halifenin yıllardır kınında duran kılıcı, İbnü'l-Furât'ı, tekrar kınından çıkarmış olduğu ve kılıcın parlaklık ve keskinliğini zerrece kaybetmemiş olduğunun görüldüğünü bildiriyor ve bundan böyle herkesin sıfatıyla İbnü'l-Furât'a hesap vereceği bildiriliyordu.

Aradan çok geçmeden, İbnü'l-Furât selefi Ali bin İsâ'nın taraftarlarını, kardeşlerini, onun marifetiyle vazife başına getirilmiş memurları, onun Irak, Şark ve Garp eyaletlerine göndermiş olduğu kimseleri tevkif ettirdi. Yalnız Saray Vekilharcı Ümmü Mûsâ'nın himayesi altında bulunduklarını bildiği iki kişiye dokunmadı, onların İsfahan ve Basra vilayetlerindeki makamlarını muhafaza etmelerini bildirdi. Hepsinin tahliye-leri için para cezası ödemelerini şart koştu. Azlettiği bütün

memurları para cezalarına çarptırdığı gibi onların iş başında bulundukları zaman zarfında elde edip de hükümete haber vermemiş oldukları kazançlarını da madde madde tasrih etmek suretiyle listelerini yaparak kendisine vermelerini kati olarak bildirildi; o kaynaktan Halife ile Valide Sultana günde bin beş yüz dinar ödemeyi önceden taahhüt etmiş olduğu için sırf azledilen memurların devlete bildirmemiş oldukları kazançlarla meşgul olacak bir daire ihdas etti.

İbnü'l-Furât, işe başladığı zaman eli altında bol miktarda hazır para buldu. Selefî yeni mali yılın başlaması hasebiyle arazi vergisinin bir kısmını peşinen tahsil etmiş olduğu gibi ayrıca azledilen memurlardan alınmış hadsiz hesapsız para cezalarından toplanmış muazzam bir meblağ da mevcuttu. Bundan başka Fars, İsfahan ve diğer Şark vilayetlerinden Ali bin İsmâ'nın eline gönderilmiş, fakat onun azli üzerine İbnü'l-Furât'ın eline geçmiş sayısız kredi mektupları vardı. Mektupların içinde Veziriazam'a gönderilecek rüşvetlere ait yüzlerce borç senedi çıkmıştı.

İbnü'l-Furât'ın eli altında hazır bulunan bütün bu servet süratle Süvari Muhafız Birlikleri'nin maaşlarını, muhafızlarla saray mensuplarının aylıklarını ve diğer acil borçları ödemek için tamamen sarf edildi.

İbnü'l-Furât'ın yemek masasında her gün kendi taraftarlarından olan dokuz memur hazır bulunurdu. Bu memurların dördü Hristiyan'dı. Vezir bu memurların yanına ve karşısına oturmalarını söylerdi. İlk tabak olarak daima o mevsimde bulunan ve son derece maharetle dizilmiş çeşitli meyvelerle dolu birer tabak misafirlerin önlerine konulurdu. Yine aynı meyvelerle dolu ve yine çok zarif bir şekilde tanzim edilmiş muazzam bir meyve tabağı da sırf sofrayı süslesin diye masanın ortasındaki yerini alırdı. Her tabağın yanına ayvaları, armutları ve şeftalileri soymak için birer bıçak ve meyvelerin soyulan kabuklarını koymak üzere bir de kristal tabak konulurdu. Meyveler yenildikten sonra tabaklar kaldırılır, onların yerine elleri yıkamak için güğümler ve içleri suyla dolu kâseler getirilirdi.

Bunun ardından üzeri hasır kapaklı Mısır keteni örtüsü bulunan büyük bir kösele tepsi gelirdi. Tepsinin etrafına çepeçevre peçeteler dizilirdi. Tepsinin üzerindeki hasır kapak kaldırılır ve asıl yemek faslı o zaman başlardı. İbnü'l-Furât yemek esnasında sohbeti hiç ara vermeden devam ettirirdi; tabaklar tam iki saat birbirini takip ettikleri müddetçe, İbnü'l-Furât, cömert bir ev sahibi gibi misafirlerini biraz daha fazla yemeleri için teşvik eder dururdu. Yemek yendikten sonra davetliler ellerini ve ağızlarını yıkamak için bitişikteki bir odaya geçerlerdi; o odada uşaklar davetlilerin ellerine ibrikle su dökerken hadım ağaları da davetlilerin yanı başlarında emre hazır beklerlerdi. Davetlilere ellerini kurulamaları için Mısır keteninden havlular uzattıktan sonra yüzlerine, ellerine sürmeleri için gül suları dökerlerdi.

İbnü'l-Furât'ın mutfağında istihlak edilen et ile salonlarında harcanan buz miktarı o kadar fazlaydı ki, o güne kadar hiçbir evde o kadar fazla et ve buz kullanılmamış olduğu gibi o günden beri de hiçbir evde kullanılmamıştır. Şerbet, misafirler kim olurlarsa olsun hepsine içilecek şeyler sunulurdu, mumlar için kullanılan mum ve aynı zamanda dairelerde kullanılan kâğıt için de vaziyet aynıydı. İbnü'l-Furât ne zaman vezaret makamına yeniden davet edildiyse her seferinde mum ve buz fiyatları yükseldi ve bilhassa kâğıt fiyatlarındaki yükseliş had dereceyi buldu. İbnü'l-Furât vezaret makamından ayrıldığı gün bu maddelerin fiyatları tekrar eski seviyelerine düşüyordu.

Dert Kaynağı Olan Bir Vali

Azerbaycan ve Ermenistan vilayetlerini derebeyi gibi idare eden Vali İbn Ebi Sac, yıllık gelirleri Bağdat'taki Hazine'ye İbnü'l-Furât'ın ilk vezaret devresi zarfında muntazaman göndermişti. Fakat İbnü'l-Furât'tan sonra Hâkanî ve Ali bin İsâ'nın vezaretleri zamanında bu yıllık tevdiatın büyük kısmının tediyesini geciktirmişti. Öyle ki, İbnü'l-Furât ikinci defa vezaret makamına geldiği zaman, İbn Ebi Sac'ın elinde o

derece muazzam bir servet teraküm etmişti ki, o servet, Valiye Halifeye karşı isyan edebilecek kadar kuvvetli olduğu zehabını vermişti. Bunun üzerine İbn Ebi Sac isyan etti ve ordusuyla birlikte komşu Rey eyaletinin sınırlarından içeri yürüdü.

İbn Ebi Sac'a karşı askerî harekât vazifesi Mûnis'e verildi. Mûnis orduların başında derhal harekete geçti ve ilerde yolu üzerinde bulunan bütün şehzadelere ve valilere haber uçurarak ordularıyla birlikte yol boyunca kendisine iltihak etmelerini bildirdi. İbn Ebi Sac, kendisine karşı yapılan hazırlığın haberini alır almaz derhal üst üste mektuplar gönderdi ve Halife ile dostça bir anlaşma yapmaya hazır olduğunu bildirdi. Sonra Rey eyaletindeki Arazi Vergisinin iltizamıyla Vakıflar kendi idaresine bırakıldığı takdirde Halifeye her yıl muntazaman yedi yüz bin dinar vereceğini bildirdi. Muktedir bu teklife razı olmadı; bunun üzerine İbn Ebi Sac, Din, Arazi Vergisi, Adalet, Posta, İstihbarat, Haberler ve Zekât işlerine bakan dairelerin başlarındaki memurlarla tali derecedeki memurların Halife tarafından seçilmesi şartıyla Rey'de asayiş ve nizamı temin eden kuvvetlerle ordunun başında bırakılması için ikinci bir mektup yazarak Halifeye yalvardı. Fakat Muktedir cevaben yazdığı mektubunda, Rey eyaletinin sınırlarından içeri emir almadan girmiş olduğu için o vilayetin idaresinde bir gün dahi kalmasına müsaade edilmemesini emretti.

İbn Ebi Sac bunun üzerine daha evvelce emrinde bulunan iki vilayetten Halifeye yıllık olarak ödemekte olduğu meblağları arttırdı. O zaman İbnü'l-Furât onun o iki eyalet başında kalmak şartıyla yıllık vergileri arttırması teklifinin kabul edilmesi tavsiyesinde bulundu. Hatta İbn Ebi Sac'ı, Hazine'ye her yıl gayet mühim bir meblağı muntazaman ödemeyi taahhüde zorlayabileceğini de Halifeye bildirdi.

Fakat Baş Mabeyinci Nâsır ile İbn Havârî adındaki saray mensuplarından biri onun bu teklifine itiraz ettiler ve İbn Ebi Sac payitahta gelip Halifenin huzuruna çıkmadıkça yıllardır elinde bulundurduğu Ermenistan ve Azerbaycan eyaletlerinin başında kalması hakkındaki taleplerinin katiyen kabul

edilmemesi hususunda ısrar ettiler. Sonra Halifeye, İbnü'l-Furât'ın asi İbn Ebi Sac ile gizliden gizliye anlaşmış ve onunla müsterek bir şekilde hareket etmekte olduğunu söylediler. Bunun üzerine, Muktedir, askerî harekâtın evvelden kararlaştırılmış olduğu şekilde devam etmesini emretti.

İbnü'l-Furât, Nâsır ile İbn Havârî tarafından asi ile gizlice mutabakat halinde olmakla suçlandığını anlar anlamaz, o iki şahsın kendisi için ciddi birer tehlike ve daimî birer düşman olduklarını iyice anlamıştı. Bunun üzerine onlara karşı misilleme hareketine geçmeye ve onların yaptıklarını karşılıksız bırakmamaya karar verdi; o günden sonra Baş Mabeyinci ile yakın taraftarları ne zaman kendisinden bir ricada bulundurlarsa, İbnü'l-Furât onların taleplerini her seferinde reddetti.

İbn Mukle'nin Yıldızı Parlamaya Başlıyor

İbnü'l-Furât, bu hadiselerden bir müddet evvel, kâtiplerinden İbn Mukle'yi Saray Mabeyincisi Nâsır'a kâtip tayin ettirmiş bulunuyordu. Fakat çok geçmeden İbn Mukle, Vezirin bu makama getirdiği bir şahsa içerlediği için, onu tayin etti diye İbnü'l-Furât'a düşman kesildi. Bunun üzerine, hemen Nâsır'a gitti ve İbnü'l-Furât'ın ilk vezareti esnasında, gizlemeye muvaffak olduğu meçhul bir kaynaktan yarım milyon dinardan fazla bir servet elde ettiğini ve azledildikten sonra bir tek dirhemi dahi kalmadığına yemin ettiğinde bile o yarım milyon dinarlık serveti gizlemeye muvaffak olduğunu haber verdi. Nâsır, sırf Muktedir'in İbnü'l-Furât'a karşı cephe alması için İbn Mukle'nin anlatmış olduklarını Halifeye bir bir nakletti. Sonra hem Nâsır ve hem de İbn Havârî, İbnü'l-Furât hakkında yeni yeni ifşaatla bulunsun ve Halifeyle Vezirinin arası açıl-sın diye İbn Mukle'ye vezaret makamına getirilmesinin bile mümkün olduğunu söylediler. Onu hamisi ve efendisi aleyhine cephe almaya sevk ettiler.

Fakat İbn Mukle'nin efendisine ihanet etmiş olduğu haberi hemen saraydan dışarı sızdı. Meseleyi kısa zamanda halk bile

öğrenmiş bulunuyordu; nihayet bizzat yeğeni İbnü'l-Furât'a halkın dilinde gezen ihanet hikâyesini açıkladı.

İbnü'l-Furât, "Öz evlatlarımdan ve hatta senden bile şüphe ederim de kendi ellerimle himaye edip yükselttiğim ve kendisine bunca dostluk gösterdiğim İbn Mukle'den şüphe etmem," diye cevap verdi.

Fakat bilahare İbn Mukle de onun kendisi aleyhindeki iftiraları hakkında bütün söylenenlerin doğru olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. İbn Mukle'yi takip ettiği yoldan, ayırıp tekrar doğru yola getirebileceğini umarak, kendisinin aleyhinde söylemiş olduğu rivayet edilen ve halkın dilinde gezen bazı söylentileri anlattı ve bu gibi saçma iftiraların halkın dilinde dolaşmasını son derece garip bulduğunu da sözlerine ilave etti.

Fakat onun bu sözleri eski kâtibini daha fazla ürkütmekten başka bir işe yaramadı. İbn Mukle eski efendisini yıkmak için sarf ettiği gayretleri iki misline çıkardı ve o günden itibaren yalnız yeni efendisi Mabeyinci Nâsır'a hizmet etmeye başladı.

Bir Elçinin Resmi Kabulü

305 yılının Haziran ayında Bizans İmparatoru'nun göndermiş olduğu iki elçi Bağdat'a geldi. Elçiler Fırat Nehri yoluyla, dostluk tesis etmek için paha biçilmez hediyelerle gelmişlerdi. Bu ziyaretlerinin gayesi de Halife ile İmparator arasında bir musalaha akdetmekti.

Elçiler gelir gelmez, Mutedid'in Veziri İbn Mehled tarafından inşa olunmuş saraya misafir edildiler. Elçilerin daireleri, İbnü'l-Furât'ın emri üzerine hususi surette tefriş olundu, saraya elçilerin muhtaç oldukları ve olabilecekleri her şey yerleştirildi, bol miktarda erzak depo edildi. Elçiler ve bütün erkânı için baş hayvanları, çeşit çeşit tatlılar ve meyveler getirildi.

Bizans İmparatoru'nun elçileri, ziyaretlerinin sebebini izah ettikleri zaman, Muktedir ile görüşebilmelerinin çok güç bir mesele olduğu kendilerine anlatıldı; böyle bir mülakatın ancak Halifenin Veziriyle görüşüp ziyaretlerinin gayesini

izah ettikten, onun muvafakatini aldıktan, Halifenin huzuruna kabul edilmeleri için kendisinin tavassutunu rica ettikten sonra mümkün olabileceği ilave olundu. Halifenin ülkelerinin sınırlarından içeri girdikleri andan beri elçilere refakat ve tercümanlık etmiş olan Kadı Ebû Ömer, bunun üzerine elçilerin kendisini görmek hususundaki taleplerini İbnü'l-Furât'a bildirdi; Vezir tayin edilen bir günde elçileri kabul edeceğini haber verdi.

Vezir, bunun üzerine, elçilerin kendisini ziyaret edecekleri gün için yapılacak hazırlıklar hakkında emirlerini verdi. Elçilerin misafir kaldıkları saraydan Muharrim'deki Vezir Sarayı'na kadar olan yolun iki tarafı saf halinde askerlerle sıralanacaktı. Vezirin muhafızları, kendi sarayına mensup erkânı ve mabeyincileri Vezir Sarayı'nda yer alıp sarayın dış kapısından Vezirin elçileri kabul edeceği kabul salonuna kadar olan yolun iki tarafına yekpare iki sıra teşkil edeceklerdi. Kabul salonunu ise tarif imkânsızdı. Son derece büyük olan bu salonun yaldızlı tavanı fevkalade zarif oymalıydı; salon muhteşem bir şekilde tefriş edilmişti, pençelere ve duvarlara asılı perdeler o kadar kalındı ki âdeta birer halıdan farkları yoktu. Kabul salonuna konulan yeni mefruşat, halı ve perdele-re, duvar halılarına tam otuz bin dinar sarf olunmuştu; sarayı süsleyebilecek ve onun ihtişamını bir kat daha arttırabilecek hiçbir şey ihmal edilmemiş, hiçbir fırsat kaçırılmamıştı.

Vezir, paha biçilmez bir seccade üzerinde bağdaş kurmuş, oturuyordu. Bu halının gerisinde büyük bir taht, Vezirin önünde, arkasında, sağında ve solunda muhafızlar vardı; sivil ve askerî erkân da salonu doldurmuşlardı.

İki elçi kabul salonuna alındıkları zaman, yol boyunca gördükleri manzara onları hayranlıkla karışık bir ürküntü içinde bırakmıştı. Gördükleri ihtişam ve debdebe gözlerini kamaştırmış, onları şaşırtmıştı. Vezir Sarayı'nın dış salonlarından geçtikleri sırada, sarayın ortasında fakat üzeri açık bir mermer salonda kendilerine oturarak biraz dinlenmeleri bildirildi. Elçilerin oturup bekledikleri bu mermer salon birliklerle doluydu. Biraz sonra, elçiler o mermer salonun nihayetindeki

uzun bir koridordan geçirilerek saray avlusuna çıkarıldılar ve oradan geçerek Vezirin kendilerini bekledikleri salona sokuldular.

Salon, mefruşat ve Vezirin etrafını çevirenlerin manzarası o kadar muhteşemdi ki, elçilerin gözleri kamaşmıştı. Kadı Ebû Ömer'in refakatinde olan ve peşlerinden muhafızlar gelen elçiler, Vezirin huzuruna getirildiler. İki elçi ayakta durarak Veziri selamladılar. Onların selamlarını Kadı Ebû Ömer tercüme etti. İbnü'l-Furât'ın onlara verdiği cevap da tercüme olundu; bilahare elçiler ziyaretlerinin sebebi olan harp esirlerinin mübadelesi meselesini bildirdiler ve bu talebin karşılanması için Muktedir nezdinde nüfuzunu kullanmasını Vezirden istirham ettiler.

İbnü'l-Furât, bu mesele hakkında Halife ile görüşeceğini, Halife nasıl emrederse ona göre hareket edeceğini bildirdi; bunun üzerine elçiler Vezirden Halifeye takdim edilmelerini talep ettiler, Vezir bu talebi de yerine getirmeye çalışacağını vadetti.

Bunun üzerine elçilere saraydan ayrılacakları bildirildi; iki elçi yine getirilmiş oldukları yoldan geri götürüldüler. Elçiler İbn Mehled Sarayı'na dönerlerken yol boylarında iki sıralı muhafızlar hâlâ bekliyorlardı. Muhafızlar en güzel üniformalarını ve zırhlarını giymişlerdi. Zırhlarının üzerine satenden camadanlar, çelik miğferleri üzerine de yine satenden başlıklar giymişlerdi.

İbnü'l-Furât hiç vakit kaybetmeden Muktedir'e gitti ve iki elçiyi kendisinin huzuruna getirmek için Muktedir'den izin istedi; sonra elçilere vereceği cevabı Halifeye öğretti. Elçilerin Muktedir'i ziyaretleri münasebetiyle sivil ve asker, bütün devlet mensuplarına, gerektiği şekilde giyinip atlarına binerek Halifenin sarayı civarında toplanmaları ve İbn Mehled Sarayı'ndan Halifenin sarayına kadar olan yolun iki yanında yer almaları emredildi. Süvariler bu emirlere uygun olarak merasim kılığında, zırhlarını giymiş olarak yol boyunca yerlerini aldılar; sarayın bütün avlu, salon ve koridorları tepeden tırnağa zırhlı muhاریlerle tıklım tıklım dolmuş bulunuyordu. Bütün saray en ücra köşelerine varana kadar son derece şık

ve kıymetli mefruşatla döşenmişti. Vezir hazırlıklarını bitirdikten ve en ufak teferruatına kadar her şeyin tamamlanmış olduğunu anladıktan sonra, elçilere Halifenin huzuruna çıkabileceklerini bildirdi.

Elçiler atlarının sırtlarında saraya geldikleri sırada gördükleri manzara ile derin bir hayret içinde kaldılar. Bu derece muhteşem üniformalar giymiş, bu kadar mükemmel teçhiz edilmiş, bu kadar çok askeri rüyalarında bile görmemişlerdi. Saraya vardıkları zaman, kılavuzlar, elçileri bir koridordan geçirerek sayısız avlulardan birine soktular; sonra tekrar bir koridordan geçirerek daha büyük bir avluya çıkardılar. Bu şekilde mabeyincilerin peşinde sayısız koridorlardan geçerek birbirlerinden büyük sayısız bahçelere girip çıktılar. Öyle ki, nihayet yorgunluktan ayaklarına kara sular indi. Bu kadar muazzam bir sarayı hiç görmemiş oldukları için hayretten küçük dillerini yutacak hale gelmişlerdi. Geçtikleri bütün koridorlar, bütün avlular silahlı muhafız ve saray mensuplarıyla tıklım tıklım doluydu.

Nihayet Muktedir ile görüşecekleri salona geldiler. Devletin yüksek rütbeli memurları, rütbe sıralarına göre kabul salonunda hazır bulunuyorlardı. Muktedir salonun en nihayetinde tahtının üzerinde oturuyordu. Hemen yanı başında Vezir Hasan bin Furât duruyordu. Sonra Halifenin sağ ve sol tarafında rütbe sıralarına göre dizili ayakta bekleyen birçok şehzadeler görölüyordu.

Elçiler Halifenin huzuruna kabul olundukları zaman, üzerinde Halifenin tahtının bulunduğu halının beri ucunu öptüler ve bilahare kendilerine Baş Mabeyinci Nâsır tarafından gösterilen yerde ayakta durdular. Sonra İmparator'un kendilerine tevdi etmiş olduğu vazifeden, harp esirlerinin mübadelesi meselesinden bahsettiler ve bu tekliflerinin kabulünü kendisinden rica ettiler. Bunun üzerine Vezir derhal Halifenin cevabını onlara tebliğ etti. Halifenin düşman elinde ziyan olan Müslüman esirleri için duyduğu rikkat kaygısıyla elçilerin teklifini kabul etmiş olduğunu bildirdi. Halife, aynı za-

manda iki tarafın elindeki esirlerin mübadelesi işine nezaret etmek üzere de Mûnis'i tayin etmişti.

Elçiler saraydan ayrıldıkları sırada kendilerine ve tercümanları Kadı Ebû Ömer'e hilatler, sarıklar ve sırmalı ipekliler hediye olundu. Elçiler memleketlerine dönene kadar Kadı Ebû Ömer onlara refakat etti; Mûnis'in gerekli hazırlıklarını yapmış olduğu esirlerin fidyelerinin tespiti ve ödenmesi meselesi de sûratle neticelendirildi. Elçilerin ziyaretlerinin sebebi olan Bizanslı esirlerin fidyeleri elçilerin münasip gördükleri şekilde ödenecekti; Mûnis ile Bizans topraklarına onunla birlikte girip seyahat edecek olan diğer memur ve kumandanlara vazifeleri esnasında gerekli yerlere sarf edilmesi için Devlet Hazinesinden yüz yetmiş bin dinar harcırah verildi. Mûnis, yol boyunca içinden geçecekleri bütün eyaletlerin valilerine mektuplar göndererek kendileri için gerekli erzakın hazırlanmasını bildirdi. Elçilerden her birine yirmişer bin dinar ihsanda bulunulduktan sonra, elçiler, Mûnis ve Ebû Ömer'in refakatinde Bağdat'tan ayrılarak yollara düştüler.

Mûnis'in nezareti altında, harp esirlerinin mübadele ve fidyelerinin ödenmesi işi o sene sona ermeden tamamlandı.

İbnü'l-Furât Bir Düşman Ediniyor

Ali bin İlsâ'nın vezareti zamanında, vaktiyle İbnü'l-Furât'ın kâtiplerinden biri olan Zübeyir Vesit'e çekilip orada kalmayı ihtiyatlı bir tedbir diye mütalaa etmişti. Vesit havalisinin vergileri ve aşarı yıllardır Hâmid bin Abbas adında biri tarafından toplanıyordu; İbn Zübeyir şehirdeki ikameti sırasında Hasan bin Abbas'ın topladığı iradın mecmuunun tam olarak ne miktarı bulduğunu ve Hazine'ye ödenen yıllık meblağdan başka Hâmid bin Abbas'ın cebine ne kadar para girdiğini öğrenmeyi bir vazife edinmişti.

İbnü'l-Furât vezaret makamına gelip de İbn Zübeyir Irak topraklarının irat ve iltizamı ile uğraşan devlet dairesinin başındaki eski makamına tekrar geçmek üzere Bağdat'a dön-

düğü zaman, Vesit şehrinde kaldığı sırada öğrenmiş olduğu şeyleri İbnü'l-Furât'a bir bir anlattı. Hatta Hâmid'in fazladan elde edip de devlete bildirmediği meblağları bile ayrı ayrı İbnü'l-Furât'a bildirmeye muvaffak oldu. İbnü'l-Furât onun bu hareketinin çok büyük tesiri altında kalmıştı.

İbn Zübeyir, bir müddet sonra İbnü'l-Furât'a başvurdu ve topladığı gelirlere ait etraflı malumat vermesi hususunda Hâmid bin Abbas'a bir mektup yazmak için kendisinden müsaade istedi. İbnü'l-Furât tereddüt etti, fakat sonunda İbn Zübeyir'e izin verdi ve o da derhal başında bulunduğu Zirai Vergileri, Tahmin Dairesi Reisi sıfatıyla Hâmid'e mektup göndererek ondan hesap istedi. Hâmid ona cevabını gönderdi ve iki taraf bu mevzuda uzun müddet karşılıklı olarak mektuplaştılar. Bu mesele kapanmayınca, Hâmid'in kâtibi İbn Zübeyir'e bir mektup gönderdi ve bu meseleyi resmî tahkikata mevzu yaptığı için tarizlerde bulundu.

Fakat İbn Zübeyir'in yazdığı mektupların bizzat Vezirin hususi müsaadesiyle yazıldığından ve Vezirin kendisinin faaliyetleriyle yakından alakadar olduğunu tahmin eden Hâmid adamakıllı telaşa düşmüştü. Bunun üzerine vezaret makamına kendisinin getirilmesini temin maksadıyla entrikalar çevirmek üzere bir adamını payitahta yolladı; yola çıkmadan evvel casusuna Baş Mabeyinci Nâsır ile dostluk tesis edip kendisinin vezirlik makamına getirilmesini temin için elden gelen her çareye başvurması hususunda talimat verdi. Hâmid'in casusu Bağdat'a gelir gelmez derhal gizliden gizliye faaliyete girişti. Casus bir taraftan Hâmid'in yüksek tasavvurlarından Nâsır'a bahseder dururken diğer taraftan da İbnü'l-Furât ile taraftarlarından muhtelif bahanelerle mühim meblağlar çekmeye başladı. Bu arada Hâmid'in niyetleri hakkında Valide Sultana da malumat verildi.

Para Darlığı: Vezirin Tevkifi

İbnü'l-Furât çok geçmeden Süvari Muhafızlarının aylık teydiyelerini geciktirmek mecburiyetinde kaldı. Mazeret olarak

da, İbn Ebi Sac'a karşı yapılan askerî harekâtın büyük masraflara sebep oluşunu ve asi Valinin eline geçirdiği Rey eyaletinden artık vergilerin ve diğer tahsilatın gelmeyişi gösterdi. Mali sıkıntılara bunların sebep olduğunu bildirdi. Fakat bütün bunlar boşunaydı; zira Hicri 306 yılının başında süvariler isyan etti ve payitaht üzerine yürüyüşe geçtiler.

İbnü'l-Furât bunun üzerine hemen Muktedir'e bir mektup göndererek kendi hazinesinden iki yüz bin dinar ödünç vermesi ve ayrıca süvarilere tediye olunmak şartıyla iki yüz bin dinarlık bir de bağış da bulunmasını talep etti. Bu talep Halifeyi adamakıllı sinirlendirdi; Halifenin kâtibi Vezire, ilk vezaret devrinde olduğu gibi, ikinci defa da vezaret makamına geldiği zaman bütün masraflarını deruhte etmiş olmakla kalmayıp bizzat Halifeye de muayyen bir meblağı her ay tediyeye söz verdiğini Vezire hatırlattı. Halifenin, İbnü'l-Furât'ın bu kadar yersiz bir talepte bulunabileceğini hatırına dahi getirmemiş olduğunu sözlerine ilave etti. Vezir, Halifeye gönderdiği cevabi mektubunda yukarıda yazılı bahaneleri zikretti, fakat onun bu mektubu ve mazeretleri Muktedir'i teskin ve temin edemedi.

Şimdi İbnü'l-Furât'ın karşısında yeni yeni engeller belirmişti. Baş Mabeyincinin düşmanlığından başka, Halifeden para istemesine sebep olan para darlığı ve mali buhranla da karşı karşıya bulunuyordu. Bu yüzden Hâmid'in casusunun çevirdiği entrikalara ve efendisinin vezaret makamına getirilmesi için sırt sırta yaptığı tekliflere bu şekilde daha bir sürü sebepler de yardım etti.

Bunun üzerine Halifenin sarayından Hâmid'e haber gönderildi. Vesit'ten hareket edip payitahta gelmesi ve yola çıktığı anda bir posta güverciniyle hareketini Halifeye haber vermesi emredildi. Muktedir, Hâmid'in posta güverciniyle gönderdiği cevabi mektubu alır almaz azatlı kölelerinden birini Baş Mabeyincisi Nâsır'la birlikte İbnü'l-Furât ve oğlu Muhassin'i, İbn Zübeyr'i ve diğer bazı taraftarlarını tevkiye gönderdi. Bütün mevkuflar saraya getirildi. İbnü'l-Furât

ilk tevkifi sırasındaki gibi Vekilharç Zeydân'ın nezaretinde münferit olarak bir odaya kapatıldı, diğerleri Nâsır'ın insa-fına terkedildi.

Hamid ve Ali İbn İsâ

Hâmid çok geçmeden Bağdat'a geldi. Baş Mabeyinci onu ilk gece saraydaki kendi dairesinde misafir etti. İbnü'l-Furât'ın eski düşmanı saray erkânından İbn Havârî müstakbel Vezirin gözüne girebilmek için hemen gidip Hâmid'i ziyaret etti; olup bitenlerin kokusunu alan muhafız alayı kumandanlarıyla di-ğer saray mensupları da birer birer Hâmid'i ziyarete gittiler.

Hâmid kendisini ziyarete gelenlerle uzun uzadıya konuştu. Bu muhavereler esnasında iki husus derhal anlaşıldı: Hâmid son derece sinirli ve aksi bir adamdı; saniyen vezaret maka-mının icap ettirdiği mesuliyet ve salahiyetlerden tamamen bi-haberdi. Bu vaziyeti Muktedir'e de haber verdiler.

Muktedir derhal İbn Havârî'yi huzuruna çağırttı; böyle işe yaramaz bir şahsı vezaret makamına namzet göstermek için sarf ettiği gayretlerden dolayı onu adamakıllı haşladı. İbn Havârî ise Muktedir'in bu sözlerine bambaşka bir şekilde mukabele etti; Hâmid'in muazzam bir serveti bulunduğun-dan, İbnü'l-Furât ile taraftarlarından muazzam para cezaları almaya azmetmiş olduğundan, etrafındaki bütün memurların kendisine büyük hürmet ve itaat hisleri beslediklerinden, Hâ-mid'in iyi ahlaklı olduğundan ve emri altında bulunan çok sayıda muhafızlardan dem vurdu. İbn Havârî sözlerinin so-nunda bir hal çaresi teklif etti:

"Ali bin İsâ'yı tahliye edin ve onu bütün devlet dairelerinin başına getirin," dedi. "Hâmid vezaret makamında iken Ali bin İsâ onun vekili gibi bütün resmî faaliyetleri tanzim edebilir."

Halife, aynı teklif Hâmid tarafından da yapılmadığı takdir-de, onu kabule mütemayıl değildi. Bunun üzerine, İbn Havârî tekrar Hâmid'e gitti, ona Muktedir'in huzuruna çıktığı zaman Ali bin İsâ'nın affedilip devlet dairelerinin başına getirilmesi talebinde bulunması için yalvarıp yakardı. Sonra devlet daire-

lerindeki işlerin çok fazla ve ağır olduğundan, saray mensuplarının açgözlülüğünden ve isteklerini yerlerine getirmek için yaptıkları tazyik ve çevirdikleri entrikalardan uzun uzadıya bahsetti. Sonra, onların taleplerini yerine getirmese bile saray mensuplarının daima istedikleri şeyleri bambaşka yollardan yaptıracaklarını ima etti; bu tavsiyeyi samimi bir kalple ve yine samimi duygularla yaptığını bildirdi.

Hâmid, Halifenin huzuruna kabul olunduktan ve Muktedir'in ayağının dibinde yeri öptükten sonra, İbn Havârî'nin tavsiyesine uygun olarak, Ali bin İsmâ'nın serbest bırakılmasını ve onu bütün eyaletlerin ve devlet daireleriyle uğraşan büro-nun başına getirmesine müsaade etmesini Halifeden rica etti.

Muktedir, "Ali bin İsmâ'nın bu teklifi kabul edeceğine ve vakiyle vezaret makamını işgal etmiş olduğu için şimdi daha aşağı bir makamı kabul edeceğine ihtimal vermiyorum," dedi.

Hâmid, "Ne münasebet?" diye haykırdı. "Bir devlet memuru bir terziden daha yüksek değildir. Zira bir gün bin dinarlık bir ceket dikse bile ertesi gün on dinarlık bir ceket dikmeye mecburdur."

Hâmid'in Halife huzurunda tertip edilen o resmi kabul merasimindeki bu feveranı huzurda bulunanları ellerinde olma-yarak güldürdü.

Furâtlar Sorguya Çekiliyor

Hâmid ile Ali bin İsmâ, üç gün sonra bir yelkenliyle saraya gittiler ve izin çıkar çıkmaz Halifenin huzuruna kabul olundular. Sonra Halifeye Madharay adında sabık devlet memurlarından birini takdim ettiler. Pek yakında sarayda başlanacak olan mahkemesi esnasında vezaret makamında iken yapmış olduğu dalavereli işler hakkında İbnü'l-Furât'ı Madharay dedikleri şahısla yüzleştirip müşkül durumda bırakmak niyetindeydiler.

Nihayet bu adam, muhakemesi esnasında İbnü'l-Furât'la yüzleştirildiği zaman, ilk vezaret devresi esnasında Suriye Ordusu'nun ellerine geçirdiği ve hükümete bildirilmemiş

ganimetten dört yüz bin dinar teslim edildiğine şahadet etti; ayrıca Mısır Valiliği yapmış olan iki şahsın, İbn Bistâm ile oğlunun Mısır vilayetinden elde edilen tahsilattan her yıl iki yüz bin dinar olmak şartıyla dört senede tam sekiz yüz bin dinar komisyon vermiş olduklarını ve Vezirin dört yüz bin dinar faslında olduğu gibi o parayı da kimseye haber vermeden kendi cebine indirmiş olduğunu iddia etti.

İbnü'l-Furât'ın mahkemesi gayet büyük bir kalabalık huzurunda, kadıların ve sayısız kâtibin hazır bulunduğu bir salonda cereyan etti. Halife de, mahkeme safahatını salonda görünmeden, bir kafes arkasından dikkatle takip etti.

İbnü'l-Furât az evvel zikredilen ithamlara karşı kendisini şu şekilde müdafaa etti:

"Beni itham eden bu şahıs Ali bin İsâ'nın vezaret yılları esnasında Suriye ve Mısır'da memur olarak bulunmuştur. Kendisi bana verildiği bildirilen meblağların Suriye Ordusu ileri gelenleri tarafından haksız olarak alınmış olduklarını itiraf ediyor. Baba oğul Bistâmların da, Mısır'da vali bulundukları sırada, aynı şekilde bana rüşvet vermiş olduklarını iddia ediyor. Sadece ben değil, Ali bin İsâ da dört yıl vezaret makamını işgal etti. Hakikatte, ya bu şahsın bahsettiği meblağlar Ali bin İsâ'ya verilmiş ve o paraların hesabını Halifeye Ali bin İsâ vermelidir yahut da Ali bin İsâ'ya böyle bir şey verilmemiş, o meblağlara beni itham eden bu şahıs el koymuştur, o takdirde de Halifeye onun hesap vermesi gerekir. Kendi ifadesiyle malumdur ki, bu şahıs, benim ilk vezaret yıllarım esnasında Suriye Ordusu tarafından toplanmış olan paraları, yani dört yüz bin dinarı bana verdiğini söylüyor. Bu hususu teyit edebilecek onun sözlerinden başka hiçbir delil mevcut değildir. Sözün kısası, bu şahıs beni itham edeyim derken kendi suçunu itiraf etmiş olmaktadır. Aleyhimde ileri sürülen ithama gelince, tamamen asıl ve esastan mahrumdur. Bu gibi asılsız, esassız isnatlar karşısında Cenâb-ı Allah'ın, Resûl-i Ekrem Efendimizin ve bizden evvel gelmiş geçmiş kadıların vermiş oldukları hükümler hepimizin malumudur."

Hâmid o noktada kendisini tutamadı ve İbnü'l-Furât'a gayet ağır bir hakarette bulundu.

İbnü'l-Furât, derhal, "Şu anda Halife Hazretlerinin halısı üzerinde ve Emîrü'l-mü'minîn'in sarayı içinde bulunduğunuzu size hatırlatırım," dedi. "Alışık bulunduğunuz muhitte değilsiniz. Kendinize geliniz. Burası Vesit değil. Saniyen ben de her zaman azarlamaya alıştığınız tipte bir köylü olmadığım gibi, kırbaçlanacak bir mültezim de değilim." Sonra Şefî Lalay'a dönerek devam etti, "Sizden bir istirhamım var: Şu sözlerimi zapta geçirip yazılı olarak Halifeye bildiriniz. Hâmid, kendisine zerrece layık olmayan vezaret makamına sadece ve sadece tek bir sebepten göz dikmiş bulunuyor. O sebep de, işlemekte olduğu Vesit havalisindeki araziden elde ettiği ve hükümete vermekten kaçırıldığı bir milyon dinarı mütecevaz tahsilattır. Kendisinden bu bir milyon dinarın hesabını sorduğum, sırf hesap vermekten yakasını kurtarabilmek için vezaret makamına geçmeyi tasarladı. Vezaret makamından azledilmeden evvel, bu bir milyon dinarı hükümete derhal ödemesi hususunda bilhassa ısrar ediyordum. Hâmid bunun üzerine hem o bir milyon dinarı elinden çıkarmamak ve hem de o hadsiz hesapsız vurgunlarını biraz daha arttırmak maksadıyla vezaret makamına göz koydu. Emîrü'l-mü'minîn Veziri olmak sıfatıyla vezaret makamına geçtiği anda işlemekte olduğu Vesit topraklarını başka birine devretmesi ve bugüne kadar yapmış olduğu masraflarla o topraklardan elde ettiği hasılatın kati bir muhasebesini yapması lazım gelirdi. Böylece dürüst bir şekilde hareket etmiş olacak ve hasılatın masrafları geçmiş olup olmadığı meydana çıkacaktı. Şu anda gerekli tahkikatı yapıp vezaret makamını layıkıyla işgal edebilecek bir tek şahıs varsa, o da Ali bin İsâ'dır. Mali ve iktisadi meselelerde Hâmid ile Ali arasındaki bilgi farkı cümlelerin malumudur. Hâmid şu anda vezaret makamına geçtiği halde Vesit'teki toprakları elinde tutup işlemeye devam ediyorsa, bunun yegâne sebebi ilerde yaptığı suistimallerin ve ihtilasların meydana çıkmasına mâni olmaktan ibarettir. Vesit'teki toprakları başka birine

devrettiği takdirde o arazinin yıllık gelirinin ne miktara ulaştığı anlaşılacaktır.”

Hâmid yine kendisini tutamadı, “Yolun şunun sakalını!” diye bağırdı.

Kimse onun bu emrini yerine getirecek cesareti kendinde bulamadı. O zaman Hâmid kendisi ortaya fırladı ve sabık Vezirin üzerine atılarak onun saçını sakalını yolmaya başladı.

İbnü'l-Furât'ın sorgusu esnasında hava o kadar gerginleşiyordu ki, daha evvel bir ara, Hâmid'in, sorgu esnasında küfür ve hakaretlere başvurmasından ve İbnü'l-Furât'ın sakalını yolmasından önce, Madharay, İbnü'l-Furât için kendisine teslim olunduğu takdirde derhal yarım milyon dinarlık bir meblağ ödemeye hazır olduğunu bildirmişti. Madharay İbnü'l-Furât'a işkence yaparak bu meblağı tahsil edebileceğine kaniydi. Ali bin İsâ ise, çabuk parlayan Hâmid'in aksine, İbnü'l-Furât kendisini müdafaa ederken gayet nazikâne bazı müdahalelerde bulunarak ondan bazı noktaları aydınlatmasını istemekten daha ileri gitmemişti. İbn Havârî'ye gelince, o İbnü'l-Furât'a, kendisiyle Hâmid arasında arabuluculuk etmek istemiş gibi görünmeye gayret ediyordu. Hâlbuki tavrı hareketinden İbnü'l-Furât'ın durumunu çok daha kötüleştirmek için eline geçen hiçbir fırsatı kaçırmadığı anlaşılıyordu.

Muktedir, Hâmid'in, mahkeme esnasında, İbnü'l-Furât'a hakaretler ve küfürler yağdırarak hücum ettiğini görünce, hemen kölelerinden birini göndertip İbnü'l-Furât'ı mahkeme heyetinin önünden aldırıp, sarayda münferit olarak hapsedildiği odaya gönderdi. Bunun üzerine, Ali bin İsâ ve İbn Havârî, İbnü'l-Furât'a karşı ağır bir lisan kullanmak ve tecavüze kalkışmakla sadece kendi durumlarını tehlikeye sokmuş ve davalarını zayıf düşürmekten başka bir şey yapmamış olduğunu Hâmid'e söylediler. İbnü'l-Furât'ın can düşmanlarından olan Madharay bile, İbnü'l-Furât mahkeme salonundan çıkarılıp götürülürken hasmına şöyle dedi:

“Bu tahkikat neticesinde para cezasına çarptırılacak olursan, yaptığın parlak müdafaadan dolayı cezanın elli bin dinarını ben ödeyeceğim.”

İbnü'l-Furât kendi odasına götürülür götürülmez Baş Ma-beyinci Nâsır, Ali ve İbn Havârî derhal Madharay'ın etrafını aldılar. "Sen buraya bu adamı istintakımıza yardım maksadı-yla geldin," diye itirazda bulundular. "Hâlbuki daha gelir gelmez ona rüşvet teklif ediyor ve onunla dostluk tesisine ça-lışyorsun."

Madharay ise, hiç tereddüt etmeden, "Beni aleyhinde şe-hadet maksadıyla kullandığınız şahıs kendisine karşı tetik durmam için hepinizin ikazda bulunmuş olduğu adamdı," diye mukabele etti. "Buraya girerken, sen bana, 'Kiminle ko-nuşmakta olduğunu unutma,' dedin. Sen ise, 'Yapacağın işe, söyleyeceğin sözlerle dikkat et,' dedin. Senin sözlerin ise, 'Şunu unutma: Bu şهادette bulunurken kendi canını tehli-keye atıyorsun,' oldu. Fakat bu salona girip de İbnü'l-Furât'ın kendisini nasıl müdafaa etmekte olduğunu görünce, sadece en ihtiyatlı bulduğum şekilde hareket etmekten başka hiçbir şey yapmadım."

Bunun üzerine sorguyu yürütmek vazifesi başka birine, Musullu İbn Hammâd'a tevdi edildi; İbn Hammâd, İbnü'l-Furât'ı Lalay'ın huzurunda sorguya çekti.

Hücuma geçtiği zaman, "Hem devletli Vezirimiz ve hem de Emîrül-mü'minîn Hazretleri her şeyden evvel kendi menfa-atlerini göz önünde bulundurarak hareket etmen hususunda seni ikaz ediyorlar. Sen, gerek irat olarak, gerek icar yoluyla senede bir milyon iki yüz bin dinar alıyordun. Ayrıca başın-da bulunduğun dairelerden alıp da devlete beyan etmediğin kazancın da yine aynı miktarı buluyordu. Bu muazzam bir meblağdır. Bu sebeple, senin için ileri sürülen ithamlardan herhangi biri hakkında karar verilmeden evvel, sırf kendi ha-yatını kurtarmak karşılığında bir hediye olarak bir milyon di-nar ödeyeceğine dair bir senet verirsen hakkında daha hayırlı olur. Aksi takdirde seni ellerine teslim edeceğimiz şahıslar sana, devlete karşı ihanet suçu işlemiş bir suçluya yapılan muameleleri yapacaklar. Zira Emîrül-mü'minîn, İbn Ebi Sac ile gizliden gizliye yapmış olduğun muhaberattan ve onu is-

yana teşvik için sarf etmiş olduğun gayretlerden tamamen haberdar bulunuyor.”

İbnü'l-Furât ise ona şöyle cevap verdi, “Ben senin kendi boynunu kılıçtan kurtarmak ve içinde bulunduğun son derece nahoş durumdan kurtuluş çaresi aramakla meşgul olacağını sanmıştım. Zira senin başın bu gibi işlerle uğraşmana müsaade etmeyecek kadar dardadır. Sen dört sene Ali bin İsrâ'nın hizmetinde bulundun. O dört yıl zarfında zimmetine akla hayale sığmayacak kadar büyük meblağlar geçirdin. Ben vezaret makamına geldiğim zaman da hemen kaçıp bir deliğe saklandın. Senin yerine tayin ettiğim şahıs bana senin tuttuğun muhasebe defterlerindeki kayıtlarda yapılmış tahrifata ve senin devlete bildirmeden ele geçirmiş olduğun muazzam meblağlara ait geniş malumat verdi. Yapmış olduğun suistimaller hakkında tanzim edilmiş raporlar şu anda saray dosyalarında duruyor.”

Şefî, İbn Hammâd'a, “Sen İbnü'l-Furât'la aşık atabilecek kıratta değilsin,” diye mukabele etti. “Gidip İbnü'l-Furât'ın oğlunu sorguya çeksen daha iyi edersin.”

Bunun üzerine İbn Hammâd oradan ayrıldı. Bununla beraber, İbnü'l-Furât'ın oğlu Muhassin'i sorguya çektiği zaman onun elinden üç yüz bin dinarlık bir senet koparmaya muvaffak oldu.

Hâmid'in ondan sonraki hareketi Muhassin'i kendi huzuruna çağdırtmak oldu. Lafı hiç dolandırmadan Muhassinden para istedi. Muhassin yirmi bin dinardan fazla verecek parası olmadığını bildirdi.

O zaman, Hâmid, “Atın şuna dayağı!” diye bağırdı.

Muhassin'e birkaç sopa atıldılar. Fakat o sırada Hâmid, Muhassin'in gayet gür saçları olduğunu farketti; onun kafasına indirilen sopaların şiddetini o gür saçların önlediğine zahip olarak derhal bir berber getirtilmesini emretti. Muhassin Vezirin huzurundan çıkarılıp traş edildi, sonra tekrar huzura sokuldu. Sonra tekrar dövülmeye başlandı. Başına indirilen darbeler nihayet Muhassin'i ölüm derecesine getirdi. Muhas-

sin öldürülesiye döğölürken olup bitenleri seyredenler epeyi kalabalıktı.

Nihayet Ali bin İsâ müdahale etti ve Hâmid'e elli bin dinarla iktifa etmesini rica etti. Fakat Hâmid yetmiş bin dinardan bir metelik bile aşağısına razı olmayacağına yemin etti. Muhassin nihayet uzun uzadıya işkencelerden sonra bir senet hazırladı. Hâmid, bu senede rağmen, yine de Muhassin'e at kılından gömlek giydirtti ve onu çeşit çeşit işkencelere maruz bıraktı. Muhassin, tanıdık tanımadık herkesten borç dilenerek altmış bin dinar kadar bir para tedarikine muvaffak oldu ve o parayı Hâmid'e ödedi. Ali bin İsâ da onun namına on bin dinar ödedi. Muhassin, verdiği senetlerin karşılığı olan parayı çok uzun bir zaman zarfında ödeyebildi; fakat bu sürede birçok kimse onun lehinde Halife ve Vezir nezdinde taleplerde bulundular. Nihayet Hâmid Muhassin'i tahliye etti, onun evine dönmesine müsaade etti.

Hâmid'in asıl eline geçirmek istediği şahıs İbnü'l-Furât'ın kendisiydi. Muktedir sabık Vezirini Hâmid'e teslim etmeye razıydı, fakat Saray muhafızlarından birinin İbnü'l-Furât'ın hayatını tekeffül etmesi hususunda ısrar etti.

Hâmid, "Eğer İbnü'l-Furât yapacağımız işkencelerde ifrata kaçmayacağımızı bilecek olursa dışını sıkıp her şeye mukavemet edecek ve bize istediğimiz para ve malumatı vermeyecektir," dedi. Onu kendisine teslim etmesi için ısrar etti.

Muktedir o zaman, İbnü'l-Furât'ı, Lalay'a veya Ali bin İsâ'ya teslim etmeyi teklif etti. Zira bu şahısların ikisine de itimadı vardı. Halife İbnü'l-Furât hakkında bir türlü karar veremiyordu: Bazen İbnü'l-Furât'ın servetine el koymak arzusu bütün düşüncelerine galip geliyor, bazen da ihtiyar Veziri Hâmid'in elinde işkence görürken ölüverecek diye endişeler içinde kalıyor ve onun öldürülmesine göz yumamıyordu.

Vekilharç Zeydân, Halifenin kafasını allak bullak eden düşüncelerden haberdardı. Merhametli kadın bu düşünceleri kendi muhafazasına verilmiş olan İbnü'l-Furât'a da bildirdi. Bunun üzerine, İbnü'l-Furât iki sarrafa hitaben (Yasef Bar - Pinhas ile Aron Bar - Amram) bir mektup kaleme alıp ken-

dilerine teslim etmiş olduğu yedi yüz bin dinarlık servetini Halifeye tevdi etmelerini emretti. Sonra yine aracılardan İbn Harabe ile posta tatarlarından İbn İdris'e de kendilerine teslim etmiş olduğu paraları Halifeye tevdi etmeleri için birer mektup yazdı. Sonra bütün bu ödeme emirlerini ihtiva eden mektupları Zeydân vasıtasıyla Halifeye yolladı.

Muktedir mektuplarda yazılı meblağların tevdi olundukları şahıslardan tahsil edilmeleri için İbnü'l-Furât'ın mektuplarını Hâmid ile Ali bin İsâ'ya devretti. İki adam bu mektupları ellerine aldıkları anda artık İbnü'l-Furât'ı ele geçirmek için bütün fırsatı kaçırmış olduklarını sıkılarak anladılar; hem Ali, hem de İbn Havârî, İbnü'l-Furât'ın bu hareketinin asıl sebebinin ne olabileceğini Hâmid'e sordular.

Fakat Hâmid, "Halifenin talihi böyleymiş," demekle iktifa etti. Başka bir şey demedi.

Bunun üzerine, Ali, "Hiç şüphe yok ki, Vezir Hazretleri haklıdır," dedi. "Ne var ki, İbnü'l-Furât'ın çok daha büyük bir tasavvuru ve planı olmasaydı bu kadar büyük bir meblağı gözden çıkarmazdı. Zira Halifeyi ikna edebilmesi ve işken-ceden kurtulabilmesi için bundan çok daha az bir meblağı vermesi bile kâfiydi. Bana öyle geliyor ki, İbnü'l-Furât bu hareketiyle Halifenin yeniden gözüne girmek, bizim makamlarımızı ve bütün mal ve mülkümüzü eline geçirmek istiyor. Buna eminim."

Hâmid, "Muhakkak böyle olmalı," dedi.

İbn Havârî, "Ben de aynı kanaatteyim," diye ilave etti.

İhtilaf

Ali bin İsâ iki ay her gün iki defa olmak üzere Hâmid'in sarayına geldi; sonra bu ziyaretlerini yavaş yavaş azaltmaya başladı. Öyle ki, nihayet Vezirin evine haftada sadece bir defa uğrar oldu. 307 yılının ilk aylarında, Hâmid, Halife nezdinde bütün nüfuz ve sempatisini kaybetti. Bunun üzerine, devleti Ali bin İsâ idare etmeye başladı. Çok geçmeden, Hâmid, sarayda merasimler tertip olunduğu zaman siyah hilatini giyip

atına binerek Halifenin sarayına gitmekten başka yapacak işi kalmadığını gördü. Zira Halife bütün işlerin görülmesini Ali bin İsmâ'ya tevdi etmiş bulunuyordu. Hâmid Halifenin huzurunda bulunduğu zaman da, Muktedir, Ali bin İsmâ'dan başka hiç kimseyle konuşmuyordu.

Vezir şimdi Arazi Vergisinin tahsilatı, Vakıflar, ve Nafia işlerini üzerine almak ve ayrıca zapt olunmuş Abbâsî ve Furâtî mülkleriyle, Irak, Ahvaz ve İsfahan topraklarının icarını da almak niyetindeydi. Bağdat'ta çevrilen işlerde ne pahasına olursa olsun bir hissesinin bulunmasını istiyordu. Bu işleri üzerine aldıktan sonra tahmin olunandan daha fazla tahsilatta bulunmak istiyordu; bu suretle Ali'nin Muktedir nezdinde dürüstlük ve dirayetinden ötürü sahip bulunduğu şöhreti izale edecek, kendi payına nüfuz tesis ederek yeni baştan Halifenin göziine girmeye çalışacaktı.

Bu düşüncesine uygun olarak, Halifenin huzurunda birlikte bulundukları bir sırada, Hâmid, Ali'ye şöyle dedi, "Bütün devlet işlerine el uzattığın için ben tamamıyla kenarda bırakılmış bulunuyorum. Artık hiçbir meselede bana danışmak ve benim fikrimi almak hatırına gelmiyor. Fakat ben artık Emîrü'l-mü'minin'in bütün hakikatleri öğrenmesinin vakti geldiği kanaatindeyim. Irak, Ahvaz ve İsfahan topraklarında her yıl dört yüz bin dinarlık bir servetin heba olup gitmesine göz yumuyorsun. Şurada, Haşmetli Halifemiz huzurunda söz veririm ki, bu topraklardan senin vezaret zamanında tahsil ettiğin meblağı tahsil ettikten başka her yıl ayrıca dört yüz bin dinar daha bir tahsilatta bulunacağım. Şu şartla ki, bu bölgelerin icarı bana verilmeli."

Ali, "Bu toprakların Hâmid'e icara verilmesini tasvip edemem," dedi. "Zira uhdesine bırakılan toprakları halka zulmederek, yeni vergiler ve rüsumat koyarak, halkı tazyik ederek işlediği yıllardır malum bulunuyor. Bu şekilde zorla, tazyikle hareket eden bir şahıs bir, iki sene için hiç şüphe yok ki mutat gelirden fazlasını temin edebilir; fakat böyle zoraki bir tahsilatın neticesinde meydana gelecek hasarı ve zararı telafi yıllarca mümkün olmayacaktır. Bu toprakların işletilmesi işini

ona verecek olursak bugüne kadar eksiksiz bir şekilde gelmiş olan iradın kaynağını kurutacak ve devletimizin adını da lekeleyecektir.”

Bunun üzerine Hâmid ile Ali bin İsâ arasında uzun bir münakaşa oldu. Nihayet Muktedir şu sözlerle münakaşayı sona erdirdi:

“Hâmid gayet açık bir teklifle devlet iradını arttırmayı teklif ediyor; böyle bir teklif reddedilemez; fakat sen, Ali, Hâmid’in ileri sürdüğü şartlarla bu ülkelerin topraklarını işlemeyi taahhüt edersen, onları Hâmid yerine sana vermeyi tercih ederim.”

Ali, “Ben Haşmetli Halifemizin aciz bir hizmetkârıyım, bir mültezim değil,” diye cevap verdi. “Bu iş Hâmid’in işidir. Zaten fikir de ona aittir. Fakat bugün bu kadar cömertçe tekliflerde bulunabiliyorsa, bunun yegâne sebebi vaktiyle vezaretim sırasında o ülkelerin halkına gayet iyi davranarak onları daha fazla çalışmaya ve daha fazla kazanmaya sevk etmiş olmamdır. Bu yılın mahsul ekimi şimdi sona ermiş bulunuyor. Bu sebeple, Vezir devlet iradını arttırabilmek için daha fazla araziye ekim yapacağını iddia edemez, zira ekilen ekilmiş, ekim vakti geçmiştir. Sözün kısası, fazla tahsilatı halkı tazyik suretiyle temin edecektir.”

Bununla beraber, Muktedir, derhal falanca ve filanca ülkelerin topraklarının işlenmesi ve vergilerinin toplanması işini Hâmid’e veren fermanların hazırlanmasını bildirdi ve Hâmid’in zikrettiği miktarda parayı ödeyeceğine dair verdiği söz üzerine aynı meblağı havi bir senedi Vezirinin elinden aldı. Ondan sonra devletin en yüksek makamını işgal eden iki adam huzurdan çıkarak saraydan ayrıldılar.

Ali bin İsâ derhal muhtelif dairelerin başlarında bulunan memurlara talimat gönderdi, onlardan son yıllar zarfında muhtelif memleketlerin, mali durumları ve iratları hakkında bütçe tahmin raporları istedi. Son yıllar zarfında devletin muhtelif sahalardan gelen gelirlerini kimse tahmin ve hesap etmeye kalkışmamıştı. Nitekim uzun uzadıya hesaplar yapıldıktan sonra Hicri 303, 304, 305 yıllarında devlet gelirinin ortalama 33.900.000 dirhem olduğu tahmin olundu.

308 senesi Hâmid vadettiği meblağı ödemekte gecikti. Bunun üzerine, icarı kendisine verilen ülkelerden yapılan tahsilatın hesaplarının tam olarak ve sûratle tutulabilmesi için emrine bazı memurlar vermesini Halifeden rica etti. Ali bin İlsâ ise Hâmid'in, daha evvelce ödemeye söz verdiği parayı tam olarak ve derhal tediyesi hususunda ısrar edip duruyordu; o zaman Hâmid para bulmak maksadıyla Ahvaz'a gitmek üzere Halifeden izin istemek icap ettiğini anladı. Bunun üzerine Hâmid'in emrindeki memurlarla Ali'nin emrindeki memurlar arasında ciddi ihtilaflar baş gösterdi.

Çok geçmeden önce halk, sonra da saray mensupları hayatın sûratle pahalılaştığını görerek hayretler içinde kaldılar. Memleketin her tarafında isyanlar baş gösterdi. Muhtelif şehirlerin meydanlarında yapılan toplantılarda halk arasında tanınmış kimseler, hayat pahalılığından bahseden nutuklar vermeye başladılar; herkes fiyatların yükselmesinden şikâyetçiydi. Sokaklardan geçerken, halk, Ali'ye açıktan açığa hakaretler yağdırmaya başlamıştı; çok geçmeden muazzam bir kalabalık mısırcıların ambarlarını talan etti, sonra da sarayın dış kapısının önünde toplanarak bağırıp çağırmaya başladılar. Bunun üzerine Hâmid, derhal payitahta geri çağırıldı; fakat onun Bağdat'a muvasalatından bir gün sonra, Saray Muhafız Birlikleri de fiyatlardaki yüksekliği öne sürerek gürültü kopardılar, asiler camilere dolup onları talan ettiler, kürsüleri kırdılar, namazları durdurdular, halkın sırtındaki elbiseleri soydular ve etrafa tuğlalar attılar. Atılan tuğlalarla pek çok insan yaralandı. Bunların arasında bir Kadı da vardı.

Kalabalık halk kitleleri, Hâmid'in evine ve sarayına hücum ettiler. Cumartesi sabahı köprüleri ateşe verdiler, hapishaneleri açtılar, mahkûmları serbest bıraktılar, şehrin asayiş ve nizamını teminle mükellef olanların evlerini basıp talan ettiler. Dışarda bütün bunlar devam ederken, saray halkı da hayat pahalılığına karşı seslerini yükselten saray piyadelerinin naraları karşısında şaşalayıp kaldılar.

Bunun üzerine Muktedir, Hâmid ile Valide Sultana, şehzadelere ve devletin en yüksek rütbeli memurlarına ait olan

dükkânların ve ambarların açılmasını ve içlerindeki buğdayın halka satılmasını emretti. Buğdayın kurunda dört dinarlık bir indirme yaptı, arpa fiyatlarında da buna benzer bir indirim yapıldı. Bütün toptancı ve perakendecilere hububatı tespit olunan bu fiyatlar üzerinden satmaları tebliğ olundu. Bunun üzerine, halk biraz sükûnet buldu, hububat ve yiyecek fiyatları düştü.

Bununla beraber, bu kargaşa yüzünden, Halife, muhtelif ülkelerin topraklarının icarını Hâmid'e veren fermanın geri alınmış olduğunu ikinci bir fermanla bildirdi. Ayrıca Halifenin üçüncü bir fermanı bütün şehirlerin pazarlarında, meydanlarında ve sokaklarında münadiler tarafından halka okundu. Bu ferman, hiçbir vezir ve kumandanın devlete ait olan veya olmayan toprakların işlenmesiyle meşgul olamayacağını ve hiçbir eyaletin icarını deruhte edemeyeceğini bildiriyordu. Hâmid, istemeye istemeye adamlarına mektuplar göndererek, onlara bütün vazife ve mesuliyetlerini Ali'nin adamlarına devretmeleri hususunda talimat verdi. Halifenin fermanı canını son derece sıkıyordu.

Mûnis Taltif Ediliyor

Bu kargaşa sona erdikten az sonra, Mısır'dan endişe verici haberler gelmeye başladı: Garp eyaletlerinin hükümdarı olan Fâtımî Sultanı ordusuyla birlikte Mısır topraklarına doğru harekete geçmiş bulunuyordu. Bunun üzerine İbn Ebi Sac'ı esir ederek payitahta getirmiş olan Mûnis, Halife tarafından çağırıldı ve kendisine Fâtımîlere karşı Mısır topraklarını müdafaa etme vazifesi verildi.

Yeni sene geldiği zaman, Mısır'dan gönderilen haberler Fâtımî Sultanının ezici bir mağlubiyete uğratılmış ve ordu kargâhının basılarak yağma edilmiş olduğunu bildiriyordu. Mısır'dan gönderilen bu haberler camilerin kürsülerinden halka okundu ve Mûnis'e "El-Muzaffer" unvanı verildi. Sonra Mûnis'e verilen unvanı bildiren mektuplar Halife tarafından memleketin bütün eyaletlerine gönderildi. Ayrıca Mısır ve Suriye vilayetlerinin idaresi de Mûnis'e tevdi olundu.

İbn Ebi Sac, ertesi yıl içinde, El-Muzaffer'in talebi üzerine tahliye edildi. Siyahlar giyip atına binerek saraya gelmesi ve Halifenin huzuruna çıkması için müsaade olundu. İbn Ebi Sac, Halifenin ayağının altındaki halıyı ve Halifenin elini öptü. Sonra omuzlarına onun affedilmiş olduğunu belirten bir hilat atıldı ve saraydan dönüşte Halife tarafından hediye olunmuş eyeri altın kakmalı bir küheylana bindirildi. Birkaç gün sonra da, Halife Kabul Salonu'nda bir toplantı tertip etti. Bu toplantıda İbn Ebi Sac İbadet, Asayiş, Nafia işlerinin başına getirildi, ayrıca Rey, Kazvin, Abhar, Zencan ve Azerbeycan eyaletlerinin vakıflarını idare vazifesi de ona verildi. İbn Ebi Sac o bölgelerdeki bütün mahallî masrafları gördükten ve mahallî askerî birliklerin iâşe ve ibatesini temin ettikten sonra da her yıl payitahta beş yüz bin dinar gönderecekti.

İbn Ebi Sac saraydan ayrılp kendi evine giderken Mûnis, Baş Mabeyinci Nâsır, Şefî Lalay ve o sırada Bağdat'ta bulunan bütün yüksek rütbeli kumandanlar kendisine refakat ettiler. Öyle ki, İbn Ebi Sac evine döndüğü zaman evi subaylar ve muhafızlarla tıklım tıklım dolmuş bulunuyordu. Bağdat o gün çok parlak bir gün yaşadı.

Hicri 311 yılında Halife Muktedir, Mûnis'i kendi huzurunda bir içki sofrasında içmeye davet etti ve ona Halifenin sofrada arkadaşlarına verilen kaftanı verdi. Halifenin sofrada arkadaşlarına hediye ettiği kaftan tamamen altınla işlenmişti ve son derece ağırdı.

Hamid ve Ali Azlolunuyor

Hâmid beş sene iş başında kaldıktan sonra, nihayet vezaret makamından azlolundu. Ali bin İsâ da diğer dairelerin başından alındı. Bu değişikliğin birçok sebebi vardı.

Bir defa, saray mensuplarının Ali bin İsâ aleyhinde hep bir ağızdan Halifeye yaptıkları şikâyetler sebebiyle Halifenin İbnü'l-Furât'ı tekrar iş başına getirmek üzere olduğuna dair bazı rivayetler Hâmid'in kulağına çalınmıştı. Ali, saray mensuplarının, harem mensuplarının ve şehzadelerin aylıklarını vaktin-

de ödeyemez olmuştu; muhafızların, saray uşaklarının, süvari muhafızlarının ücretlerinde kesintiler yapmış, devletin yüksek memurlarının maaşlarından ikişer, maaş kâtiplerinin, istihbarat kadrolarındaki memurların, postacıların ve kadıların maaşlarından da dörder aylık kesmişti. Bu yüzden Ali bin İsâ aleyhindeki umumi husumet gün geçtikçe biraz daha artıyordu.

Nihayet, Hâmid'in aklına şeytanca bir fikir geldi: Kendisine teslim edildiği takdirde Ali bin İsâ'dan mühim bir meblağ kopartabileceğini düşündü. Bu teklifini Halifeye bildirdi, sonra devlete ait bütün memleketlerin topraklarının icarlarını kendi üzerine alabileceğini söylemeye kadar gitti. Muktedir, ona vereceği teminatları, yapacağı teklifleri ve muhtelif makamlar için düşünmüş olduğu namzetleri bildiren bir muhtıra tanzim etmesini bildirdi. Hâmid, muhtırayı yazarak gönderdi; Muktedir muhtırayı alır almaz İbnü'l-Furât'ın dairesine giderek, ona, Hâmid'in gönderdiği muhtırayı gösterdi.

Sabık Vezir, "Geçmiş devirlerde yaşamış bütün üstat devlet adamları hayatta olup Hâmid'e yardım etseler bile, Hâmid yine de bütün devlet topraklarını değil, devlet dairelerini dahi idare edemez," dedi. "Ali bin İsâ bütün kusur ve meziyetlerine rağmen, Hâmid'den çok daha kabiliyetli ve dirayetli bir insandır. Uzun söze ne lüzum var? Ben kendim bile Hâmid'in teklif ettiği bu meblağın beş mislini tedarik edebileceğime teminat veririm."

Muktedir, "Sana kendini göstermek için fırsat vereceğim," dedi.

Bir diğer sebep de şuydu: Mütevekkil'in torunu olan bir Şehzadenin son derece zengin olduğuna ve mükellef bir hayat yaşamakta olduğuna dair ortalıkta bir sürü rivayetler dolaşıp duruyordu. Bu Şehzade, Ali bin İsâ'nın samimi dostuydu. O kadar ki, halk arasında Ali'nin onu hilafet makamına çıkarmak için hazırlandığı bile söyleniyordu. Ali'nin ol bapta çevirdiği entrikalara İbn Havârî'nin de elinden geldiği kadar yardım ettiğine inanılıyordu.

İbnü'l-Furât'ın taraftarlarından biri, Muktedir'in saraydaki dairesine gizlice girerek, oraya, Halifeyle alay eden ve

iktidarının sona ermekte olduğunu bildiren son derece müstehcen bir şiir yazılı kâğıt bırakmıştı.

Kâğıdın üzerinde sadece iki satırlık bir mısra vardı. Fakat bu mısra son derece müstehcen ve herkesin bildiği bir şiirin en hafif mısraı idi. Adam mısraın yazılı olduğu kâğıdın, Halifenin hususi dairelerinden birine giderken görebileceği bir yere bırakılmasını temin etmişti; nitekim Muktedir kâğıdı görüp yerden aldı. O kâğıdı okur okumaz kalbini öyle müthiş bir şüphe doldurdu ki, derhal İbn Havârî'den şüphelenmeye başladı ve ne pahasına olursa olsun onun ölmesi lazım geldiğine karar verdi.

Tam o sırada İbnü'l-Furât'ın oğlu Muhassin Halifeye bir mektup gönderdi; Hâmid, Ali, Nâsır, Şefî, İbn Havârî, Vekilharç Ümmü Mûsâ, iki biraderi ve iki Madharaylar kendisine teslim edildiği takdirde onları sorguya çekerek yedi milyon dinarlık muazzam bir meblağ elde edeceğine ve bunu Halifeye teslim edebileceğine dair vaatte bulunuyordu.

Bütün bu amiller birbirlerinin üzerine gelince, Muktedir kararını verdi; İbnü'l-Furât'ı tekrar vezaret makamına getirecekti. Bunun üzerine Ali bin İsâ, Hicri 311 yılında Rebiülâhirin dokuzuncu günü, nehir yoluyla Halifenin sarayına geldiği zaman tevkif olundu. Ali'yi, Vekilharç Zeydân'ın nezareti altına verdiler; Zeydân onu o güne kadar İbnü'l-Furât'ın kapatılmış olduğu odaya koydu. İbnü'l-Furât ise daha evvel o odadan çıkarılmış ve tekrar vezaret makamına getirilmişti.

İbnü'l-Furât Üçüncü Defa Vezaret Makamında

İbnü'l-Furât Mabeyincisine İbn Havârî ile bütün taraftarlarının derhal tevkif edilmeleri emrini verdi. İbn Havârî'ye kendi sarayında temiz ve son derece büyük bir daire tahsis etti, sonra tahliye edilmesi için ödemesi gereken para cezasının tespiti için görüşmek üzere ona bir adamını gönderdi. Nihayet uzun uzadıya pazarlıktan sonra emrindeki memurlar ve taraftarlarından ayrı olarak yalnız kendisi için yedi yüz bin dinar para cezası ödemesi kararlaştırıldı.

İbnü'l-Furât ondan sonra İbn Havârî'nin taraftarlarının gizlenmiş olmalarının muhtemel bulunduğu yerlere baskınlar yaptırdı; İbn Havârî'nin bütün adamlarını birer birer gizlendikleri deliklerde bularak meydana çıkardı. İbnü'l-Furât'ın oğlu Muhassin, eline geçirebildiği şahıslara işkence yapmakta çok ileri gitti; hiçbir işkenceye başvurmakta tereddüt etmedi. Vaktiyle kendisini sorguya çekmiş olan İbn Hammâd'ın elinden iki yüz bin dinarlık bir borç senedi aldı; senedi aldıktan sonra da İbn Hammâd'ı kendi adamlarından birine teslim etti. Adamı, İbn Hammâd'ı vahşi bir şekilde dövdü. Fakat Muhassin o dayağı bile kâfi bulmadı. Mahpusunu huzuruna getirtti ve onun kafasına öyle şiddetli sopa darbeleri indirerek dövdü ki, İbn Hammâd hemen oracıkta ağzından ve burnundan kan fışkırarak can verdi.

Muhassin, İbn Hammâd'ın o şekilde öldürülmesinden dolayı Muktedir'in gazaba geleceğini tahmin ederek müthiş bir telaşa kapılmıştı. Fakat Halife, İbn Hammâd'ın ölümüne sinirlenmek şöyle dursun, bilakis birkaç gün sonra Muhassin'e, taltif makamında sofrâ arkadaşlarına verdiği kaftanlardan birini gönderdi; ayrıca devlet dairelerinin reisi sıfatıyla aldığı maaşa ilaveten maaşına ayda iki bin dinar daha zam yaptı.

Bu hadiseden az sonra Halifenin hanendeleri Muktedir'in huzurunda şu mısra ile başlayan bir şarkı söylediler:

"Aferin! Muhassin, Aferin!"

Hâmid Adalet Huzurunda

Yeni Vezir, Hâmid'i eline geçirir geçirmez derhal ona bütün mal ve mülkünü bildirmesini emreden yazılı bir emir gönderdi. Bunun üzerine, Hâmid, servetinin iki yüz bin dinardan ibaret olduğunu bildirdi.

İbnü'l-Furât bundan sonra Hâmid'i devrin fıkıhçıları, kadıları ve yüksek devlet memurları huzurunda sigaya çekti. Uzun bir istintak başladı. Hâmid, başlangıçta kendisini oldukça iyi müdafaa etti, fakat İbnü'l-Furât nihayet mahkemeye bir vesika tevdi etti; bu vesika, Hâmid'in devlete ait olup da

işlettiği eyaletlerden birinde mahsullerin satışıyla uğraşan adamlarından birinin evrakları arasında bulunmuştu. Vezir, elinde o vesika ile Hâmid'e hücum etti, sonra o vesikayı taşıyan şahsı mahkeme huzuruna getirtti. Vesikayı muhafaza eden şahıs, onun hakiki olduğuna dair mahkeme huzurunda şehadet etti. Sonra vesikayı bir zühul eseri olarak diğer evraklarının arasına koymuş olduğunu da itiraf etti; bundan başka Hâmid'in her yıl sonunda mahsulün alım satımıyla ilgili bütün evrakları toplayıp Dicle Nehri'ne atarak imha etmeyi âdet edinmiş olduğunu bildirdi. Fakat kader kendisini ikbal yolundan ayırıp felakete doğru götürdüğü sırada, Hâmid rastgele bir evrakın arka tarafına yazılmış olan o vesikayı imha etmesini adamına tembih etmeyi unutmuştu. Bu yüzden o vesika diğer masum evraklarla bir araya konulmuş ve orada Vezirin adamları tarafından bulunmuştu.

Mevzubahis vesikaya göre, Hâmid'in devlet topraklarını işlemekle meşgul bulunduğu muayyen bir sene zarfında, Bağdat'a yem olarak gönderdiği yulaftan gayrı, diğer her çeşit hububatın satışından beş yüz kırk bin küsur dinar tahsilat yapılmıştı. Vesikada yazılı rakamlar tetkik olununca, o sene Hâmid'in, devlete bildirmiş olduğu meblağın iki mislinden fazlasını cebine indirmiş olduğu anlaşıldı. Hâlbuki o yıl fiyatlar oldukça düşüktü, ondan sonraki yıllar zarfında ise çok yüksekti.

Bu vesikanın meydana çıkması, Hâmid'in durumunu son derece sarsmıştı. İbnü'l-Furât bunu anlayınca, mahkemede hazır bulunan kadılarla zabıt kâtiplerine bu husustaki fikir ve kanaatlerini yazıyla tespit ederek yazdıklarını imzalamalarını söyledi. O ana kadar bütün tahkikatın sabık Vezir aleyhine cereyan etmiş olduğunu kati olarak tespit ettirmek istiyordu. İbnü'l-Furât, bütün mahkeme boyunca suçluyu nezaketle sorguya çekmiş, hiçbir kaba yahut haşın kelime kullanmamış, sadece Hâmid aleyhindeki delilleri saymakla iktifa etmiş ve ona kendisini müdafaa edebilmesi için bütün imkân ve fırsatları vermişti.

Hâlbuki İbnü'l-Furât'ın oğlu Muhassin babasının tuttuğu yolun tamamen aksini tutmuş, Hâmid'e en ağır sözlerle hücum ederek ondan para koparmak için tek çarenin diğer adamlarına yaptığı işkenceleri ona da yapmak olduğunda ısrar etmişti. Muhassin, Hâmid, kendisine teslim olunduğu takdirde, hemen oracıkta ondan bir milyon dinarlık borç senedi alacağına teminat veriyordu. Vezir İbnü'l-Furât, oğlunu dizginlemeye çalıştı, fakat Muhassin babasının sözlerini dinlemedi.

Nihayet Hâmid İbnü'l-Furât'a, "Oğlun bana karşı son derece ağır hücumlarda bulunuyor, çok galiz kelimeler kullanıyor," diye şikâyet etti. "Ben bugüne kadar onun bu hallerine tahammül ettiysem, bu onun şahsına karşı herhangi bir hürmetim olduğundan dolayı değil, Vezir sarayında bulunduğumuzu unutmamamdandır. Şu anda bulunduğum yerde ölümünden başka korkacak hiçbir şeyim yok. Nihayet canımı alabilirsiniz. Kendisine aynı lisanla hitap etmeyişimin yegâne sebebi içinde bulunduğumuz Vezir Sarayı'na karşı beslediğim derin hürmet hisleridir."

İbnü'l-Furât, bunun üzerine Muhassin'e döndü. "Hâmid'e bir daha hakarete bulunursan, derhal Halifeye gidip beni bu sorgudan çekmesi ve Hâmid'i affetmesi için ricada bulunacağıma yemin ederim," dedi. Bu tehdit, Muhassin üzerinde gereken tesiri gösterdi ve Muhassin bir daha ağzını açmadı.

Sorgusuna tekrar tekrar baştan başlanıp devam edildiği halde, Hâmid'in son sözü daima aynı oldu: İlk sorgusunda itiraf ettiği meblağdan fazla bir parası olmadığını, bütün mal ve mülklerini, bütün binalarını, dükkânlarını sattığını ve bu sebepten bildirdiği miktardan fazla tek bir dirhem bile tedarik edemeyeceğini ısrarla söylüyordu.

Eski hücum tabiyesini tekrar etmenin bir faydası olmadığı tahakkuk ediyordu; bunun üzerine İbnü'l-Furât Hâmid'le bir evde buluşmaya karar verdi. İkisi buluştukları sırada, binada kendilerinden başka hiç kimse bulunmayacaktı. İbnü'l-Furât, evde buluştukları zaman Hâmid'e son derece nazik bir dille

hitap etti; bütün mal ve mülkleriyle gizlemiş olduğu servetler hakkında bütün hakikati olduğu gibi açıkladığı takdirde kendisini oğlu Muhassin'e teslim etmeyeceğine, onu halen mahpus tutulduğu Vezir sarayındaki dairesinden çıkarıp başka bir yere tıkmayacağına söz verdi. Sonra hayatından korkması için hiçbir sebep olmadığını, sorulan suallere doğru olarak cevap verdiği takdirde isterse sarayda ömrünün sonuna kadar mühim bir misafir gibi kalabileceğini veya isterse Fars Vilayetine Vali olarak gidebileceğini yahut istediği yere gitme hususunda tamamen serbest bırakılacağını söyledi. Arzu ettiği takdirde, rahatça gezebilmek ve hayatını emniyete alabilmek için Halifenin gözde kölelerinden birini yanına alıp onunla birlikte yola çıkabileceğini de ilave etti.

İbnü'l-Furât, sözlerine devam ederek, "Çok iyi hatırlayacaksın," dedi, "vaktiyle yukarıda zikrettiğim meblağları tedarik edebileceğini son derece ciddi yeminlerle vadettikten sonra, ayrıca ben senin eline teslim edildiğim takdirde benden muayyen bir para koparabileceğine dair Emîrül-mü'minîn'e teminat da vermiştin; o zaman benim tamamen kendi arzumla yedi yüz bin dinarlık bir borç senedi tanzim edip vermiş olduğumu da hatırlayacaksın. Ben o hareketi yaparak kendimi senin elinden kurtardım, zira sen vaktiyle benim ve kardeşimin sana yapmış olduğu iyiliklerin hepsini unutmuş görünüydün. Halife ise şu anda seni oğlum Muhassin'in eline teslim etmeye taraftar bulunuyor. Muhassin sinirini gizleyemeyen bir delikanlıdır. Seninle hesaplaşmak istiyor. Sana müthiş işkenceler yapmaya azmetmiş. Öyle işkenceler ki bir misli daha bugüne kadar hiçbir Vezire veya Vezir ailesinden herhangi bir kimseye tatbik edilmemiştir. Sen vaktiyle aynı işkenceleri Muhassin'e yaptırmıştın. Vaktiyle ben nasıl canımı bütün servetimi feda ederek kurtardıysam, sana da aynı şekilde hareket etmeni tavsiye ederim. Muhassin'in eline teslim edilmek istemiyorsan bundan başka kurtuluş yolu yoktur."

İbnü'l-Furât, kılına dahi dokunulmayacağına yemin edince, Hâmid onun tavsiyelerini kabule yanaştı. Kendi elleriyle

kazarak açtığı çukurlara yine kendi elleriyle gömmüş olduğu gizli hazinelerin yerlerini İbnü'l-Furât'a ifşa etti. Bu gizli hazinesi yarım milyon dinarı buluyordu. Ayrıca, zamanının mühim bazı ricaline de üç yüz bin küsur dinar teslim etmiş olduğunu ve nihayet Vesit'te çok kıymetli teçhizat ve parfümle dolu ambarları bulunduğunu da ifşa etti.

İbnü'l-Furât, Hâmid'in açıkladığı bütün bu serveti ve mülkü Halifeye teslim edeceğine dair ondan bir senet aldı; sonra oğlu Muhassin'e olup bitenlere dair bir tek kelime dahi söylemeden atına atladığı gibi alelacele Muktedir'in sarayına gitti.

Muktedir İbnü'l-Furât'ın getirdiği habere son derece sevinmişti. İbnü'l-Furât'ın itimadını layık her şahsı maaşla kendisinin yanına memur olarak tayin edeceğini bildirdi. Baş Mabeyinci Nâsır, Şefî Lalay ve daha birçok kimseleri onun emrine verebileceğini de ilave etti. Fakat İbnü'l-Furât, Lalay'ın hiç vakit kaybetmeden, Hâmid'in Vesit'te gizlediği mal ve paralarını meydana çıkarması için gönderilmesini söyledi. Bunun üzerine, Lalay Vesit'e gitti, orada Hâmid'in yere gömmüş olduğu hazineleri bulup çıkardı ve bulduklarının hepsini Halifeye getirdi.

Hâmid'in Sonu

Hâmid, bir müddet, Vezirin sarayında emniyet içinde yaşadı. Fakat Muhassin bir gün, pederiyle birlikte Halifenin sarayına gidip de Muktedir'in huzuruna çıktığı zaman, Vezirin yanında Halifeye hitap etti; Hâmid'in servetinin asıl mühim kısmını hâlâ gizlemekte olduğunu söyledi; sonra Hâmid kendisine teslim edildiği takdirde ondan yarım milyon dinar daha koparabileceğine teminat verdi.

Muktedir, sabık Vezirini derhal Muhassin'e teslim etmesini İbnü'l-Furât'a söyledi.

İbnü'l-Furât itiraz etti: Hâmid'e, kendisini oğlu Muhassin'e teslim etmeyeceğine dair namus ve şerefi üzerine söz vermiş olduğunu anlattı.

Fakat Muhassin boyun eğmedi, Halifeyi Hâmid'in kendisine verilmesi hususunda ikna etmeye çalıştı. Nihayet Halife, İbnü'l-Furât'a verdiği emri öyle bir tonla tekrarladı ki, Vezir itiraz etme cesaretini kendinde bulamadı.

Bunun üzerine, Hâmid Muhassin'e teslim edildi, Muhassin de onu hemen alıp kendi evine götürdü. Sonra orada Halifeye vadetmiş olduğu meblağı Hâmid'den istedi ve ona biraz işken-ce yaptı. Hâmid sözünü değiştirmeden, daha evvel babasına bildirmiş olduğundan fazla bir tek dirhemi dahi olmadığını tekrar etti. Muhassin bunun üzerine cellatlarına emir verdi. Hâmid çok geçmeden kafasına yediği sopa darbeleriyle bayıldı. Sonra cellatlar ellerindeki sopalarla onun vücudunu dövmeye başladılar, nihayet sopaların acısıyla Hâmid biraz kendine gelir gibi oldu.

Muhassin'e, "Benden ne istiyorsun?" diye sordu.

Muhassin, "Para," dedi.

Hâmid, "Bende hiçbir şey kalmadı," diye mukabele etti. "Yalnız kendi oturduğum bina ile onun üzerinde bulunduğu araziden başka hiçbir şeyim kalmadı."

Muhassin, "Öyleyse derhal onları da satıp parasını bana teslim edeceğine dair bir senet yaz," diye cevap verdi.

Hâmid kendisine emredildiği şekilde hareket etti; hazırladığı vekaletnameye orada hazır bulunan bir Kadı da şahit sıfatıyla imzasını koydu. Muhassin ona çok ağır hakaretler ettikten sonra, oradaki mallarını ve mülklerini satması için muhafızların nezaretinde nehir yoluyla Vesit'e yolladı.

Bağdat'ta dolaşan şayialara göre, Hâmid yola çıkacağı gece yemek için bir kaç yumurta istemişti. Kendisine istediği yumurtalar getirildi, Hâmid o yumurtalardan birkaçını ertesi sabah çiğ olarak içti. Hâlbuki Muhassin'in hadım kölesi o yumurtaları nasıl yapmışsa yapmış, zehirlemişti; Hâmid o yumurtaları içer içmez acıyla kıvranmaya başladı ve müthiş bir ishale tutuldu. Vesit'e vardığı zaman bitkin bir halde yatıyordu. Hadım köle, Hâmid'i, vaktiyle servetinin bir kısmını kendisine teslim ettiği Bezavferi adında birine teslim etti ve oradan mümkün olan süratle uzaklaştı.

Bu sırada, yulaf çorbasından başka hiçbir şey içmediği halde Hâmid'in hastalığı devam ediyordu. Bezavferi şüphe altında kalmamak için, derhal şehrin Kadısıyla birkaç şahit çağırarak onların huzurunda şu satırları kaleme aldı:

"Hâmid Vesit'e vasıl olduğunda ishalden mustaripti. İshale, yolda, Bağdat ile Vesit arasında tutulmuştu; Bezavferi'nin evine geldiği zaman da zikredilen durumdaydı. Hâmid Bezavferi'nin evinde ölecek olursa, ölümü tabi sebepler neticesi olacak ve ölümüyle Bezavferi'nin en ufak bir alakası dahi bulunmayacaktır."

Bezavferi bu vesikayı imzalaması için Hâmid'e gönderdi; Hâmid güya onu imzalamaya hazırmış gibi bir tavır takındı; bunun üzerine Kadı ile diğer şahitler onun odasına gittiler. Hâmid hepsinin huzurunda hazır bulunduklarını görünce, şunları söyledi, "Abbâsîlerin haklarını kimseden gizlemeden, açıkça inkâr edip Alidlerin haklarını tercih eden müşrik ve cani İbnü'l-Furât kendisine bütün mal ve mülkümü tam olarak bildirdiğim takdirde beni oğlu Muhassin'e teslim etmeyeceğine, beni her türlü işkenceden koruyacağına, kendi evime dönmeme ve mühim bir makama tayin edilmeme imkân vereceğine dair bana namus sözü vermiş ve sözünü tutmadığı takdirde karılarının boş düşmesi üzerine bile yemin etmişti. Onun bu söz ve yeminleri üzerine neyim var, neyim yoksa kendisine bildirdim. Hâlbuki ben her şeyimi ona bildirdiğim halde o yine de beni Muhassin'e teslim etti. Oğlu da bana akla hayale gelmedik işkenceler yaptırdı ve nihayet bana alçakça zehirli yumurta yedirtti. O yumurtalar yüzünden hasta düştüm. Bezavferi'nin bu cinayette hiçbir hissesi yoktur. Fakat diğer bazı şeyler arasında şunları yaptı: Benim paralarımı ve kıymetli bir takım şeylerimi aldı, onları eski minder şilteleri içine tıkarak pazar meydanında beheri beşer dirheme sattırdı. Hâlbuki o yastıkların içinde üç bin dinar kıymetinde altın ve kıymetli mücevherat vardı; Bezavferi pazar yerinde sattırdığı o yastıkları yine kendi adamları vasıtasıyla satın aldırıyor. Sizlere söyleyeceklerim bunlardan ibarettir. Hepiniz bunu böylece bilin."

Bezavferi bir tuzağa düşürülmüş olduğunu çok geç anlamıştı. Bunun üzerine, Hükümetin Vesit'teki casusu Hâmid'in bu sözlerini tam olarak kaleme alarak bir rapor halinde İbnü'l-Furât'a gönderdi. Bu hadisenin üzerinden çok geçmeden de Hâmid öldü.

İbnü'l-Furâtın Ali'yle Çatışması

Muktedir Ali bin İsâ'nın tevkifini emrettiği zaman, aynı zamanda mevcut bütün mal ve mülkünün tamamını bildiren bir vesika tanzim edip göndermesini de bildirmişti; Ali de ona bir mektup yazarak üç bin dinardan fazla parası olmadığını beyan etmişti.

Tam o esnada Karmasî Kabile reislerinden Ebû Tâhir'in Basra'ya bir akın yapmış olduğuna dair haberler alındı. Karmasîlik dalalet yoluna sapmış gizli bir mezhepti. Fakat bu mezhebin fikirleri cahil halk kitleleri arasında çok uzak ülkeler kadar yayılmıştı. Karmasîler, ilk defa, Halife Mutemid'in zamanında Vesit havalisinde baş kaldırmışlardı. Karmasîlerin reisleri Hicri 293 yılında Bahreyn'de ortaya çıkmış ve o günden itibaren Karmasîlerin nüfuzu halk arasında günden güne artmaya başlamıştı. Karmasîlerin reisi Basra ve havalisine müteaddit akınlar yapmış ve birçok savaşta Halifenin kuvvetlerini defalarca bozguna uğratmıştı. Halife Muktafi'nin zamanında ise, Karmasîler Suriye'de isyan etmiş ve her yeri yakıp yıkarak memleketin büyük bir kısmını harabeye çevirmişlerdi. Karmasîlerin reisi kendisinin Mehdî olduğunu ilan etmiş ve o günden sonra da hükmünün yayıldığı bütün şehir ve kasabaların camilerinde kürsülerden ismi Mehdî diye okunmuştu. Karmasîler bu sefer de Basra'nın erkeklerini kılıçtan geçirmiş, şehri on yedi gün işgal altında bulundurduktan sonra ellerine geçirebildikleri bütün malları, kadın ve çocukları develerine, onları yükten çökene kadar yüklemiş, sonra da kendi memleketlerine çekilip gitmişlerdi.

İbnü'l-Furât derhal Karmasîlere karşı bir ordu yolladı. İbnü'l-Furât'ın o kuvvetlerin başına getirmiş olduğu kumandan

Karmasilerden birçok esir aldı ve onları Bağdat'a gönderdi. Sorguya çekilen tutsaklar Basra'ya yapılan akının Ali bin İsmâ'nın teşvikiyle yapılmış olduğunu açıkladılar ve muhtelif esirler sözleri arasında Ali'nin Karmasilere müteaddit defalar hediyeler ve silahlar göndermiş olduğunu tekrar tekrar söylediler.

Muktedir, tutsakların verdiği bu çok mühim habere ait maulumatla dolu kumandan raporunu alıp okuduğu zaman derhal İbnü'l-Furât'ı yanına çağırdı. Ona Ali'yi sorguya çekmesini ve kendisini o Karmasî şahitleriyle yüzleştirmesini söyledi. Vezir bunun üzerine, Ali'nin, sorguya çekilmek üzere getirilmesi için emir verdi.

Ali sorguya çekilince ileri sürülen ithamları reddetti, "Bir insan şu anda benim gibi bir vaziyette olur, yani Halife tarafından töhmet altında bulundurulursa onun arkasından veya yüzüne karşı uydurma ithamlarda bulunacak insan çok çıkar. Bilhassa Vezir o şahsa karşı husumet besliyorsa ve ona karşı eski bir kin ve garazı varsa."

Bunun üzerine İbnü'l-Furât bambaşka bir meseleyi ele aldı. O mesele de Ali'nin eyaletleri idare ediş meselesiydi. İbnü'l-Furât diğer meseleler arasında iki Madharayların, Hüseyin Madharay ile Muhammed Madharay'ın isimlerini de mevzu bahis etti.

İbnü'l-Furât, "Ben ikinci defa vezaret makamına geçtiğim sırada, eyaletlerden birinin başına vali olarak getirdiğim şahıslardan biri, Halifeye iki milyon üç yüz bin dinar ödeyeceklerini taahhüt eden bir senedi Madharaylardan almaya muvaffak olmuştu," dedi. "Madharaylar bu meblağı, valisi bulundukları Mısır ve Suriye topraklarının icarı karşılığında ve senin ilk vezirliğin sırasında Hükümete bildirmemiş oldukları kazançlarına mukabil vermeyi taahhüt etmişlerdi. Senin ilk vezaretin esnasında Madharaylar bu iki milyon küsur dinarı ödeyeceklerini taahhüt ettikleri halde benim zamanımda sadece yarım milyon dinarını ödediler. Sen, buna rağmen, devlet dairelerinin başına getirilir getirilmez hemen benim

Mısır'a tayin etmiş olduğum Valiyi azlettin ve onun yerine bu iki Madharayları tayin ettin. Hâlbuki bu adamların ikisi de Halife Efendimizin mal ve mülklerine tamah etmiş, Emirül-müminin'e ait olan mal ve paraları zimmetlerine geçirmişlerdi. Sen bütün bunlara rağmen, iş başına gelir gelmez bu iki ahlaksıza Emîrül-mü'minin'in adına bir mektup kaleme alıp gönderdin. Onlara hitaben yazmış olduğun o mektupla bu iki ahlaksızın bütün suçlarını affettin ve ödemeyi taahhüt etmiş oldukları halde tediye etmemiş oldukları borçlarından onları affettin. Bunu da Emîrül-mü'minin affı üzerine yazıp onlara göndermiş gibi bir tavır takındın; fakat ben bu meseleye Halife Hazretlerinin dikkatlerini çektiğim zaman, Emîrül-mü'minin katiyen böyle bir emir vermiş olmadığına beni temin etti ve bu derece küstahlığa cüret edebilecek bir insanın mevcudiyetine bile inanamayacağını söyledi."

Ali, "Bahsettiğin hadiseler cereyan ederken ben Vezir değil, Vezir olan Hâmid'in emrinde çalışan basit bir kâtiptim," diye cevap verdi. "Daha evvel Emîrül-mü'minin Hâmid'den emir almam hususunda bana talimat vermişlerdi. Madharayların, henüz tediye etmemiş oldukları borçlarından affedileceklerini bana bizzat Hâmid bildirdi ve ayrıca Halifenin bu affını bildiren bir vesika kaleme almamı emretti; ben Hâmid'in emrini yerine getirmekten başka bir şey yapmış değilim. Zira o sırada Vezirin kâtibi idim. Her kul gibi ben de emrinde çalıştığım zatın emirlerini yerine getirmeye mecburdum."

İbnü'l-Furât derhal, "İyi ama sen Hâmid'le daimî bir mücadele halindeydin ve en ufak meseleler üzerinde bile onunla münakaşa ediyordun," diye mukabele etti. "O kadar ki, onun icarını üzerine almış olduğu eyaletlerin mahsul tahminleri ve gelirleri üzerinde tespit olunan rakamları bile inceden inceye tetkik mevzuu yaptın. Nasıl oldu da, ortada bu kadar mühim bir meblağ mevzu bahis iken gidip Emîrül-mü'minin Hazretlerinden bu işi tahkik etmeye kalkışmadın?"

Ali, "Ben tekrar iş başına çağırıldığım zaman ilk yedi ayımı Hâmid'e sadece kâtiplik etmekle geçirdim," dedi. "Bilahare

Emîrû'l-mü'minîn bütün mühim işleri bana havale edip benim vasıtamla gördürmeyi münasip buldu; fakat bahsedilen bu iki Madharay meselesi benim ilk aylarım, yani Hâmid'in yanında sadece kâtiplik ettiğim aylar zarfında cereyan etmiştir."

İbnü'l-Furât ısrarla, "Pekâlâ," dedi, "öyleyse Emîrû'l-mü'minîn Hâmid'in bilgisizlik ve beceriksizliğini fark edip de bütün mühim işlerin görülmesini sana havale ettiği zaman, Hâmid'in o muazzam borcu affına ve iki Madharayları tekrar iş başına getirişine taallûk eden meseleye niçin Halifenin dikkatini çekmedin? Atılmış olan yanlış adımları tashih için ne diye gerekli tedbirleri almadın?"

Ali, "Almadım," dedi, "zira daha evvel, bir defasında, Hüseyin Madharay'ı Halifenin huzuruna çıkarmış ve orada kendisiyle yapılmış olan bir mukavelename neticesinde her yıl bir dirhem dahi eksiksiz olmamak şartıyla Hazine'ye bir milyon dinar ödeyeceğine dair bir taahhüdünü dinlemiş ve teminat olarak da elinden bu meblağı tedarik edeceğini bildiren bir borç senedi almıştım. Hüseyin, kendisine verilmiş olan Mısır ve Suriye'deki bütün toprakları işleyecek, bu eyaletlerin arazi vergilerini toplatacak ve buna mukabil Halife Hazretlerine her yıl bir milyon dinar göndereceği gibi bu iki eyalet dahilindeki devlete ait bütün masrafları da görecektir ve yine o havalilerde bulunan bütün askerî birliklerin iâşe ve ibatelelerini teminle mükellef olacaktı. Bu meblağın sadece yüz otuz bin dinarını vaktinde ödemeyip geciktirdi. Bu gecikmelerden de kendisini mesul tuttum. Benim yapabileceğim başka bir şey mevcut değildi. Hüseyin Madharay'ın vermiş olduğu borç senedi de şu anda Garp eyaletlerine ait dosyaların içinde bulunmaktadır."

Vezir, "Sen çocukluğundan beri bu devletin daireleri içinde memurluk ve kâtiplik yaptın," dedi. "Uzun yıllar Garp Eyaletleri Dairesinin Reisi idin; bu memlekete Vezirlik ettin; hemen hemen oldukça uzun bir zamandan beri bütün memleketin dizginlerini elinde tutuyorsun. Bunca yıldır devlet işleriyle uğraşırsın. Hiç ilerde meçhul bir tarihte tediye olunacak bir borcun hatırı için tediye zamanı gelmiş geçmiş olan bir bor-

cun affolundugunu işittin mi? Öyle bir borç ki, tediyesi Hali-feye karşı resmen taahhüt edilmiştir. Farz edelim ki, sen, bazı mühim sebepler dolayısıyla, bu resmî borcun tediyesinin ge-cikmesine ses çıkarmadın; herhalde vezaret makamında bu-lundugun beş yıl zarfında, Mısır ve Suriye topraklarının hası kendisine verilmiş olan şahsın taahhüt etmiş olduğu parayı tamamen almışsındır tahmin ederim."

Ali, "İlk sene bir miktar para gönderildi," diye cevap verdi; "fakat tam o sırada Afrikalı Alidlerin (Mehdî) isyanı baş gös-terdi. Alidler Mısır'ın büyük bir kısmını işgal altına aldılar. Mûnis el-Muzaffer'e asileri Mısır topraklarından kovmak va-zifesi verildi. O ilk yıl borcu olarak gönderilen paranın büyük kısmı da asıl sarf kaynaklarından alınıp ordudaki askerlerin maaşlarının tediyesine ve diğer askerî bir takım gayelere tah-sis olundu. Geri kalan alacakların da iptali icap etti. Zira Mı-sır işgal eden asi kuvvetler Mısır'ın muhtelif bölgelerine öyle ağır vergiler koymuşlardı ki, bizim o havalilerden istediğimiz vergileri halkın ödeyebilmesine imkân ve ihtimal kalmamıştı."

İbnü'l-Furât, "Alid Hicri 309 yılının Safer ayında mağlup edildi," diye cevap verdi. "Bu sebeple, Alid'in mağlubiyetiyle Madharayların Mısır Valiliğinden ayrılışları arasında tam iki sene var. Bu müddet zarfında onlardan taahhüt etmiş olduk-ları yıllık borçları olan iki milyon dinarı tahsil ettin mi?"

Ali bin İsâ'nın bu suale ne gibi bir cevap vermiş olduğunu tarihler kaydetmiyor. Ali cevabını verince, İbnü'l-Furât şöyle dedi, "Kendisine ait olan meblağlara çirkin hilelerle el koy-muş olduğun Emîrû'l-mü'minîn'in malumu bulunuyor. Bu sebeple Halife, zimmetine geçilmiş olduğun o muazzam meb-lağları bana tahsil emrini verdi. Akıllı bir insansan, onları nereye gizlemiş olduğunu seve seve açıklarsın. Böyle hare-ket ettiğin takdirde kendini işkencelere maruz kalmaktan da kurtaracaksın."

Ali, "Ben zannettiğin gibi zengin bir insan değilim," diye cevap verdi. "Çıkarabileceğim paranın yekûnu olsun olsun üç bin dinarı geçmez."

Vezir o zaman bahsi saray mensuplarına tahsis olunan harçlıklar mevzuuna getirdi. "Ben," dedi; "birinci ve ikinci vezirliklerim esnasında onları muntazaman tediyeye muvaffak olmuş bulunduğum halde; sen beş senelik vezaretin esnasında harem mensuplarının, şehzadelerin, muhafızların, saraylıların ve saray süvarilerinin aylıklarını indirdin. Her ay ceman yekûn onların aylıklarından kırk beş bin dinar kestini; diğer taraftan ayrıca Vakıflardan gelen paralara da el koydun ve böylece her yıl beş yüz kırk bin dinar topladın. Beş senelik vezaret devren boyunca toplamış olduğun paraların mecmuu altı milyon dinarı buluyor. Bu para muhakkak bir yerde gizli olmalı. Bu meblağı ya zimmetine geçirerek bir yere gizledin veyahut da hatalı idare suretiyle heba ettin."

Ali şöyle cevap verdi, "Vakıflardan gelen paralarla, sarayda yaşayıp da aldıkları kadar paraya muhtaç bulunmayanlardan keserek biriktirdiğim paraları bütçe açıklarını tıkamak ve bütçeyi tanzim etmek için kullandım. Bu zaman zarfında Halifenin hazinesine el bile sürmedim. Senin vezaret zamanındaki hareket tarzına gelince -sen her ay saraylılara kırk beş bin dinar fazla tediye ediyordun, ama o parayı her ay mühim ricalin devlete beyan etmediği gelirlerden alarak veriyordun- senin para bulmak için başvurduğun usulleri tasvip etmediğim gibi devlet memurlarının kazançlarını bu şekilde Halifeden gizlemelerine de müsaade etmedim. Ben bu gibi hatalı tatbikata başvurmak şöyle dursun, onları tamamen menettim. Zira bu usuller Halifenin mülkünün heba olup gitmesine, halkın ahlakının bozulmasına ve Emîrü'l-mü'minîn'in topraklarının dağılıp gitmesine sebep olur. Senin devlet gelirleriyle masrafları uç uca getirebilmende bir sır falan yoktu, başın sıkıntıya girdikçe Halifenin hazinesinden para alıp Devlet Hazinesi'ne aktarır, dertlerini hallederdin. Bu çok basit ve saraylıları memnun eden bir hal şekliydi, fakat neticede hazine tamtakır kaldı."

İki adam bu şekilde uzun müddet çekişip durdular. Daha sonraki sorgulardan birinde İbnü'l-Furât, Ali bin İsâ tarafın-

dan Karmasîlere gönderilen hediyelerle silahlar meselesine ve iki taraf arasında karşılıklı olarak gönderilen mektuplara temas etti.

Ali, "Benim onlara hediyeler falan göndermemin ve onlarla muhabere etmemin bir tek sebebi vardı," diye izah etti. "Onları tekrar doğru yola getirmek Halifenin sadık birer kölesi yapmak istiyordum. Onlara karşı suhulet ve uzlaşma siyaseti kullandım. Nitekim takip ettiğim siyaset tesirini gösterdi: Benim vezaretim esnasında iki defa Mekke-i Mükerreme'ye haccı gidecek kabilelere hücum hazırlandıkları halde bilahare vazgeçtiler ve müteaddit defalar da yine basiretimle onların Kûfe ve Basra havalisine hücum etmelerine mâni oldum. Benim siyasetim sayesinde onların elinde bulunan esir Müslümanlar da fazla eziyet ve sıkıntıya katlanmadan kurtulmaya muvaffak oldular."

İbnü'l-Furât, "*Kur'an-ı Kerim*'i ve Peygamber Efendimizin davasını inkâr eden, Ummanı talan eden ve öldürmediklerini alıp tutsak olarak götürən Ebû Saîd ile Karmasî avanesini dini bütün birer Müslüman olarak tanımaktan daha müthiş bir hata olabilir mi?" diye sordu. "Bir yandan Basra'yı müdafaa edecek askerlerin aylıklarını geciktirip onların dağılmalarına meydan ve Karmasîlerin şehre dalıp vatandaşları öldürmelerine fırsat verirken diğer yandan böyle eşkıyalarla muhabereye devam etmekten daha kötü bir şey olabilir mi?"

Ali uzun uzadıya kendisini müdafaa etti; fakat nihayet Baş Mabeyinci Nâsır ile Muhassin, Ali bin İsmâ'yı birkaç dakika kendilerine teslim etmesini Vezirden talep ettiler, İbnü'l-Furât onlara lazım gelen izni verdi; iki adam Ali bin İsmâ'ya ağır bir para cezası ödediği takdirde kendi hakkında hayırlı olacağını söylediler. Ali razı oldu. Bunun üzerine üç yüz bin dinar para cezası ödediği takdirde serbest bırakılacağını temin ettiler. Bu meblağın üçte biri Ali bin İsmâ'nın saraydan bırakılacağı günden itibaren bir ay içinde ödenecekti. Ali saraydan ayrıldıktan sonra da emin olarak yaşayabileceği ve istediği ziyaretçiyi kabul edebileceği bir yere nakledilecekti. İbnü'l-Furât onun verdiği senedi alıp hemen tasdik etmesi için Muktedir'e yolladı.

Ali bunun üzerine, cezasının hiç olmazsa bir kısmını ödeyebilmesi için bazı çiftliklerinin iradının bir sene için kendisine bırakılmasını Vezirden rica etti.

İbnü'l-Furât, "O takdirde elli bin dinar ödemen icap edecek," diye cevap verdi.

Ali, "Bu yıl ödemen gereken miktarı yirmi bin dinara indirirsen çok minnettar kalırım," dedi. "Zira çiftliğim ancak o kadar getirir."

(Hâlbuki Ali bilahare Mekke'ye sürülüp de çiftliklerine el konulduğu zaman onların yılda elli bin dinar kadar bir hasılat temin ettikleri anlaşıldı. Ali'nin, çiftliklerinin hasılatını düpedüz gizlemeye çalıştığı anlaşılıyordu.)

Ali için tespit olunmuş para cezasının ödenmesi işinde müşkülât çıktı. Halife, para cezasının hiç olmazsa bir kısmını ödemedi Ali'nin serbest bırakılmasına taraftar değildi; Ali ise, saraydan çıkarılıp serbest bırakılmadıkça para temin etmesine imkân bulunmadığını ısrarla söylüyordu. Muhassin iki defa Ali'yi ziyarete gidip borcunun bir miktarını olsun ödemesi için onu tazyik etti. Ali ilk seferinde satmış olduğu bir evin satış bedelinden fazla bir şey ödemedi. Bunun üzerine Muhassin ikinci defasında onu prangaya vurdurdu.

Baş Mabeyinci Nâsır, Ali'yi prangalı bir halde görünce onun kapatıldığı odadan dışarı çıktı. Bu sefer Muhassin'in mükerrer taleplerine Ali hep şu sözlerle mukabele ediyordu, "Herhangi bir yerden para temin edebilecek halde olsaydım herhalde şu anda burada prangalı bir halde bulunmazdım."

Muhassin bunun üzerine sabık Vezire işkence olsun diye at kılından bir gömlek giydirilmesini emretti. Ali yine ayak diredi. Muhassin bunun üzerine onun kafasına birkaç sopa vurulmasını emretti. Bağdat'ta asayiş ve emniyeti muhafaza ya memur kuvvetlerin kumandanı Nezak da o sırada odada bulunuyordu; Muhassin'in son emri üzerine o da ayrılmak için ayağa kalktı.

Muhassin, ona, "Nereye gidiyorsun?" dedi.

Nezak, "Bu muhterem ihtiyara işkence yapıldığını görmek istemiyorum," diye cevap verdi. "Zira on senedir elini öperim."

İbnü'l-Furât, oğlu Muhassin'in Ali'ye nasıl muamele ettiğini duyunca büyük bir telaşa kapıldı: O şekilde hareket etmekle hem kendisine ve hem de babasına leke sürmüş olduğunu Muhassin'e söyledi. Pranga vurmaktan ileri gitmesi gerektiğini anlattı. Sonra derhal bir mektup kaleme alıp Ali'yi kurtarmak için müdahale etmesini Halifeden rica etti. Hayatta hiçbir şeye Ali'nin başına gelenlere olduğu kadar üzülmemiş bulunduğunu, oğlu Muhassin'in Ali'ye kötü muamele etmiş olduğunu duyduğu andan beri ağzına bir lokma ekmek dahi koyamamış olduğunu yana yakıla yazdı. Ayrıca Ebû Hasan Ali bin İsmâ'nın Halife emrinde çalışmış en kıymetli memurlardan biri olduğunu, Emîrü'l-mü'minîn'e sadakatle hizmet ettiğini, sarayın en gözde mensuplarından biri olduğunu ve sırf bu vasfından ötürü kendisine dokunulmaması gerektiğini mektubuna ilave etti. "Böyle bir şahıs hata edebilir," diye devam etti, "fakat onun suçlarını affetmek de Emîrü'l-mü'minîn'in şanına layık bir hareket olacaktır." Mektubunun sonunda sabık Vezire giydirilmiş olan at kılı gömlekle kollarına ve ayaklarına vurulmuş prangaların çıkarılması için Halifeye yalvardı.

Muktedir, verdiği cevapta, Ali bin İsmâ'nın başına gelenleri misliyle hak etmiş olduğunu, Muhassin'in ona layık olduğu şekilde muamele etmiş olduğunu bildirdi. Fakat yine de, ricasını kabul etmiş olduğunu, Ali'nin işkence ve prangadan kurtulması için gerekli emirleri vermek üzere bulunduğunu ve Ali bin İsmâ'nın tekrar kendisine teslim edileceğini Vezirine yazdığı mektubun sonuna ilave etti.

Bunun üzerine Ali Muhassin'in elinden kurtarılıp Vezirin sarayına gönderildi. Ali ihtiyar bir insan olduğu için, her an hasta düşüp de hastalığı Vezirin ihmaline mal edilir endişesiyle, İbnü'l-Furât, onu kendi sarayında muhafaza etmek istemiyordu. Ali'yi alıp kendi evine götürmesi için Şefî Lalay'ı çağırttı.

Onlar Şefî Lalay'ı bekleyedursun, İbnü'l-Furât Ali'yi bazı hususlardan dolayı tekdi etti. Vaktiyle kendisinin tesis etmiş olduğu bazı hayır işlerinden ve bazı vakıfları kötü idare et-

miş olmasından dolayı onu tenkit etti. Bu vakıfların gelirinin bir kısmı ulemanın ihtiyaçlarına, bir kısmı da İbnü'l-Furât'ın kendi çocuklarıyla muhafızlarının bakımına ve geçimine (o zamanlar devletten para kaçırabilmek için bulunmuş ve Şeriat'a aykırı olmayan usullerden biri de bu tip vakıflardı) tahsis olunmuştu. Halife bilahare bu vakıfların İbnü'l-Furât'a iade edilmesine karar vermişti. Vezir, Ali bin İsmâ'nın o vakıfları idare şeklinin ne dinî bakımdan ve ne de dürüstlük bakımından müdafaa edilemeyeceğini, zira vakıfların iade edildiği zaman hakikaten son derece bakımsız bir vaziyette olduklarını ileri sürdü.

Ali, "Bu meselede vazifemi ihmal etmiş olduğumu itiraf ederim," dedi. "Bu suçumu bağışlayın."

Bu muhavere sırasında iki adamın yanında bulunan Muhassin birden atıldı. Ali bin İsmâ'ya, uzun uzadıya çok ağır hakaretler etti. Ali de ona aynı hakaretleri fazlasıyla iade etti. Yalnız bu arada, "Beni güldürüyorsun," demeyi de unutmadı.

Onun bu cümlesi Muhassin'i çileden çıkarmıştı; o söz İbnü'l-Furât'ın bile canını sıkmıştı. Bunun üzerine Muhassin çok kaba bir dille derhal Ali bin İsmâ'ya mukabele etti; İbnü'l-Furât onu teskine çalıştıktan sonra Ali'ye dönüp şöyle dedi, "Ebû Ahmed Muhassin, Halifenin en yakın gözdelelerinden biridir, bunu hatırlından çıkarma." Bunun üzerine Ali kötü bir tabir kullanmış olduğu için af diledi.

Onlar odada oturdukları sırada, İbnü'l-Furât'ın Devle adında bir cariyeden olan oğlu Hasan odaya girdi. Ali oturduğu yerden ayağa kalkıp çocuğu alnından ve gözlerinin üzerinden öptü. İbnü'l-Furât, bu muhabbet ifadesinin pek ileriye götürülmüş olduğu kanaatindeydi.

"Ebû Hasan, bu hareketi yapmamalıydın," dedi. "Ama zannedersem, Hasan, benim değil Ebû Hasan'ın oğludur."

Bunun üzerine hemen oracıkta divitini çıkararak kendi muhasebecisine bir mektup yazdı. Kendi hazinesinden iki bin dinar alarak Ali bin İsmâ'nın para cezasına mahsuben ödemesini emretti. Sonra Muhassin'e de kendisinininki gibi bir mektup

yazmasını söyledi. Genç adam da bin dinarlık bir borç senedi yazdı.

O zaman, Ali minnettarlık hislerini ifade eden bir hareketle ayağa kalktı ve Şefî Lalay'la birlikte oradan ayrıldı. Ali bin İlsâ'ya refakat etmekle tavzif olunmuş Şefî Lalay kayığında şeref mevkiini Ali bin İlsâ'ya vererek nehir yoluyla onu kendi evine götürdü.

Ali bin İlsâ'nın emri altında çalışıp da karınca kararınca onun para cezasını ödemek için gönlünden koparı göndermemiş bir tek memur dahi yoktu. Ali ise, üç kişinin müstesna, bütün yardım tekliflerini reddetti. Bu üç kişiden, yani İbn Feraveceyhi ile İbnü'l-Furât'ın iki oğlundan beşer yüz dinar yardımı kabul etti. Ali bin İlsâ para cezasının kısmı küllisini ödeyince, Vezir onun Mekke'ye gönderilmesi için Muktedir'den iznini istedi. Halife bu izni verdi, İbnü'l-Furât yol masrafları ve diğer hususlar için Ali'ye yedi bin dirhem harcırah verdi.

İbnü'l-Furât, Ali'nin vezareti sırasında en yakın memurlarıyla, taraftarları ve adamlarına işkenceler tatbik ederek muazzam meblağlar çekmeye başladı; oğlu Muhassin'i de istediği şekilde hareket etmekte tamamen serbest bıraktı. Halk artık alicenaplığıyla tanınan İbnü'l-Furât'ı tanıyamaz olmuştu. İbnü'l-Furât çok değişmişti. Ona teslim edilen İbn Havârî defalarca dövölüp kırbaçlandı ve nihayet kendisi için tespit olunan para cezasını ödemek için gerekli parayı toplamaya gönderildiği Ahvaz'da Muhassin'in adamı tarafından öldürölü.

Çok geçmeden her iki Madharay'ın payitahta getirilmesi için emir çıktı. Hüseyin Madharay Kadılar ve Daire Reisleri huzurunda sorguya çekildi ve nihayet iki milyon dört yüz bin dinarlık bir borç senedi vermeye mecbur edildi. Fakat İbnü'l-Furât bu senedin çok yüksek olduğuna kanaat getirdi, onu yırtıp ilk senet yerine bir milyon yedi yüz bin dinarlık yeni bir senet tanzim edip Hüseyin'e imzalattı, senedi Hüseyin'in elinden aldıktan sonra bu yeni meblağı ihtiva eden senedi Halife'ye de imzalattı.

Sonra Hüseyin'e çok büyük bir nezaketle muamele etti, onun dirayet ve ehliyetine karşı beslediği derin hayranlık his-sinden bahsetti ve bilgi ve ilminden dolayı onu son derece öven sözler söyledi. Hüseyin'den daha zeki ve daha cesur bir devlet adamıyla karşılaşmamış olduğunu söyledi. Sonra ona, "Ali bin İsâ'nın huzurunda, onun Garp Eyaletleri Dairelerinin başında ve vezaret makamında bulunduğu yıllar zarfında siz-den alıp da devlete bildirmemiş olduğu bir takım gelirin mev-cut bulunduğunu söyler misiniz?" dedi.

Hüseyin Madharay o hususta kendisinin mazur görülmesi-ni, böyle bir şey söyleyemeyeceğini bildirdi.

Vezir, "Vaktiyle ben mevkufken yaptığın şeyi şimdi Ali bin İsâ mevkufken neden yapmak istemiyorsun?" diye sordu.

Hüseyin, "Ben sizin mahkemeniz sırasında yapmış oldu-ğum şeye nadimim, o hareketimle iftihar etmiyorum," dedi. "Vezirin ikinci vezareti sırasında bana karşı göstermiş olduğu düşmanlık ve İbn Bistam gibi birini benim başıma getirmiş olması bile onun aleyhinde şahadet edişimi mazur göstere-bileceği halde, mahkemenizde size karşı cephe almam benim halk indindeki itibarımı zerrece arttırmadı. Şimdi aynı hare-keti yıllardır bana çok büyük bir dostluk göstermiş olan Ali bin İsâ'ya karşı tekrar edersem herkes benim hakkımda ne düşünür?"

Bunun üzerine İbnü'l-Furât ısrar etmedi.

O zaman, öbür kardeş, Muhammed Madharay sorguya çe-kildi. Muhammed aleyhinde ileri sürülen bazı ithamlara karşı kendisini mükemmelen müdafaa etti.

İbnü'l-Furât, "Sen ağabeyin Hüseyin'den daha akıllı de-ğil-sin," dedi. "Zira Hüseyin kendisini senden çok daha mükem-mel bir şekilde müdafaa ettiği halde, o müdafaanın bile ne kadar çürük olduğu hemen anlaşıldı."

İşkence ve tehdide lüzum kalmadı: İbnü'l-Furât Muham-med'in elinden de bir milyon yedi yüz bin dinarlık bir borç senedi aldıktan sonra Muhammedi oğlu Muhassin'e teslim etti. Muhammed Muhassin'in evinde tamamen emniyettedir, fakat orada bir tek gün kaldı. Muhassin, karşılaştıkları vakit

genç Muhammed'i hareketlerinden dolayı açıktan açığa takbih ettiği halde, o kendisine muazzam bir para, nefis kumaşlar, kıymetli mücevherat ve harikulade güzel köleler hediye etmiş olduğu için onu serbest bıraktı.

İbnü'l-Furât'ın vezaretlerinden biri esnasında cereyan etmiş hoş bir hadiseyi Kadı Abdullah bin Ahmed anlatıyor:

Uzun zamandır aylak gezen biri nihayet güya İbnü'l-Furât tarafından Mısır Valisi'ne hitaben yazılmış gibi bir mektup kaleme almış, ayağına üşenmeden Mısır'a kadar gidip o mektubu Mısır Valisi'ne takdim etmişti. Mısır Valisi o mektubun ifadesinin pek açık, mektuptaki ifade şeklinin Vezirin mektuplarındaki ifadeye pek benzemediğini ve üslubun farklı olduğunu görerek mektubun hakiki olmamasından şüphelenmişti. Bunun üzerine adama ufak bir ihsanda bulunmuş ve bu mesele hususunda bir karar verene kadar kendisine bir maaş bağlattıktan sonra hadiseye dair yazdığı bir mektubu adamın Vezirden getirmiş olduğu tavsiye mektubuyla birlikte İbnü'l-Furât'a gönderdiği diğer mektupları ihtiva eden torbaya koymuş ve posta tatarıyla Bağdat'a göndermişti.

Mısır Valisi'nin gönderdiği torba kendisine getirilip verildiği zaman İbnü'l-Furât dostlarıyla birlikte oturuyordu. Vezir torbayı açıp mahut mektubu okudu. Mektup, hâmilinin vaktiyle İbnü'l-Furât'a etmiş olduğu büyük hizmetten dolayı Vezir tarafından mühim bir vazifeye yerleştirilmesi maksadıyla yazılmıştı ve İbnü'l-Furât'ın mektup hamiline çok borçlu olduğunu bildiren bir lisanla kaleme alınmıştı. İbnü'l-Furât meseleyi yanında bulunan misafirlerine açıkladı.

"Bu adama ne yapmalı?" diye sordu.

Misafirlerden biri, "Vezirin yazısını taklide cüret etmiş olduğu için bir eli kesilmeli," dedi.

Diğerleri baş parmağının kesilmesini, kırbaçlanmasını veya zindana atılmasını tavsiye ettiler. Vezirin dostlarından başka biri, "Valiye bir mektup gönderin ve o adamı sürmesini söyleyin," dedi. "Bu sahtekârlık için sarf etmiş olduğu bunca gayreti boşa çıkarmak bile o sahtekâr için kâfi bir ceza olacaktır."

İbnü'l-Furât, "Hepiniz de ne kadar katı yürekli ve ne kadar kabasınız," dedi. "Karşımızda bizim ismimizi kullanarak dalavere yapan bir insan var. Çevirdiği oyunla meşhur olmaya azmetmiş. Bunun için Mısır gibi uzak bir diyara kadar gitmiş. Buraya gelip bizim huzurumuza çıkmak için şunu bunu rahatsız etmeye kalkışmamış ve bizi bir tavsiye mektubu yazmak zahmetinden kurtarıp kendi işini göreceğini tahmin ettiği mektubu yazmış ve bizim ismimizden istifade ederek talihinin yolunu çevirmeye çalışmış. İçinizde en iyi kalpli olanı bile o zavallı adama, hayal kırgınlığına uğratacak bir cezadan başka bir şey layık görmedi."

Sonra saz kalemini hokkasına batırarak sahte tavsiye mektubunun arkasını çevirdi ve oraya kendi elleriyle şu satırları yazdı: *"Bu mektup benim tarafımdan yazılmıştır; onun hakikiliğinden ne diye şüphelenmiş olduğunuzu anlayamadım. Bizim gözden düşmüş olduğumuz devirlerde bize hayrı dokunmuş her şahsı şahsen tanımak iddiasında mısınız? Size bu tavsiye mektubuyla göndermiş olduğum şahıs bize büyük iyilikleri dokunmuş kimselerden biridir; bize olan iyilikleri bu mektupla ifade olunandan çok daha büyüktür. Kendisine bolca, ihsanda bulunun, onunla alakadar olun ve onu layık olduğu kadar mühim bir mevkie yerleştirin."* Posta tatarı hemen mektubu alıp Mısır Valisi'ne götürdü.

Çok uzun zaman sonra, bir gün İbnü'l-Furât'ı görmeye bir ziyaretçi geldi; meçhul misafir yakışıklı, gayet güzel giyinmiş ve her halinden efendi olduğu anlaşılan bir delikanlıydı; huzura kabul olununca, derhal Vezire Allah'tan uzun ömür dileyerek dizleri üzerine düştü ve affedilmesini dileyerek hüngür hüngür ağlamaya başladı.

Genci o güne kadar hiç görmemiş olan İbnü'l-Furât: "Allah aşkına, efendim!" diye bağırdı. "Sizin neyiniz var böyle?"

Ziyaretçi: "Ben vaktiyle Mısır Sultanına hitaben yazınızı taklit ederek o mektubu yazmış olan sahtekârım," diye inledi. "Vezir hazretleri büyük bir olgunluk eseri göstererek o mektubun kendileri tarafından yazılmış olduğunu bildirmişlerdi."

İbnü'l-Furât kahkahalarla güldü. "Mısır Valisi sana ne kadar ihsanda bulundu?" diye sordu.

"Kendi hazinesinden ve Devlet Hazinesi'nden verdiği maaş, ikramiyelerle yaptığı ihsanların yekûnu yirmi bin dinarı buluyor."

İbnü'l-Furât, "Allah büyüktür," dedi. "Şayet benim yanımda kalırsan sana çok daha fazlasını veririm."

İbnü'l-Furât genci tecrübe edince onun ehliyetli bir kâtip olduğunu anladı; kendi hizmetine alarak onu zamanla öyle zengin etti ki, sabık sahtekâr Vezirin en sadık kullarından biri oldu.

İbnü'l-Furât, üçüncü vezareti sırasında bir gün, kabul odasında birçok misafirleriyle sohbet ettiği sırada bir ara mevzu hadisler ve edebiyat üzerinde tahsil yapan talebelerin durumuna geldi. Davetlilerden biri, "Ulemadan bazılarının ihtiyaçları olan kâğıt ve mürekkebi alabilmek için gerekli birkaç dirhemi biriktirebilmek için yemeklerinden kesmeleri ne acı!" dedi.

İbnü'l-Furât herkese karşı dostluk hisleri besleyen ve iyi kalpli bir insandı. İlk baştan beri bütün şairleri, gayet cömertçe ihsanlarla, desteklemişti; medreselerdeki ulema ve talebenin feci durumu kendisine anlatıldığı zaman derhal, "Onların yardıma ihtiyaçları var demek!" diye bağırdı. "Öyleyse neyim varsa onların olsun!"

Sonra talebelere ve ulemaya bedava kâğıt ve mürekkep dağıtılması için derhal yirmi bin dinar ihsanda bulundu.

Boğaya Karşı Arslan

Mûnis el-Muzaffer Bizanslılara karşı parlak bir zafer kazandıktan sonra tekrar Bağdat'a dönmüş bulunuyordu. Çok geçmeden, Mûnis'in, Hâmid'e yapılan işkenceleri ve onun öldürülmesini katiyen tasvip etmemiş olduğuna dair bazı rivayetler ağızdan ağıza halk arasında dolaşmaya başladı. Üstelik, muhtelif Vezir değişmelerinden ve maaş kesintilerinden bizar olmuş bulunan Hassa Alayı mensupları da bolca para

alabilmek için Mûnis'in muvazzaf askerlerinin arasına katılmak için ellerinden geleni yapmaya başlamışlardı.

İbnü'l-Furât, Mûnis'in Bağdat'a dönmesinden hoşlanmamıştı; Mûnis'in dönüşünün üzerinden bir hafta kadar geçtikten sonra, bir fırsatını bularak Muktedir ile gizlice görüştü ve Mûnis'in Hassa Alayı'na mensup süvarileri kendi safına çekmek için her çareye başvurduğunu Halifeye bildirdi.

"Mûnis buna muvaffak olacak olursa, bütün memleketin yegâne efendisi, hakiki hâkimi haline gelecektir. Hassa ve Muhafız Alaylarınıza mensup kumandanlar ve hatta en gözde muhafızlarınız bile şu anda ondan emir almaya hazır bulunuyorlar," dedi.

İbnü'l-Furât bu tehlike üzerinde o kadar ısrarla durdu ve Halifeyi o derece endişeye düşürdü ki, az zaman sonra, Mûnis bir gün huzurda bulunduğu sırada, Halife, Vezirin de yanında Mûnis'e şunları söyledi, "Hayatta senin bu şehirde kalman kadar hoşuma gidecek başka hiçbir hadise yoktur," dedi. "Senin yanında olduğum müddetçe daima hayattan memnunum ve seni gördükçe her şeyin yolunda gittiğine de inanıyorum. Memleket meselelerini halletmek gerektiği zaman da yanımda bulunman bana cesaret ve itimat telkin ediyor. Yalnız bir mesele var: Dağıtılmış olan Hassa Alayı mensupları maaş talep ediyorlar. Bu muazzam meblağın tamamını değil, yarısını bile olsun bulmanın imkânı yok. Şu anda Hassa Alayı'nın askerlerini Suriye ve Mısır'daki hudut boylarındaki karakollara gönderecek olsam oralara gidemeyeceklerini söyleyerek emirlerime itaat etmeyecekler. Malum üzere, Rey ve civarındaki eyaletler bizlere kapalı bulunuyor. Rey şehri ile havalisine asiler hakim bulunuyor; Ermenistan ile Azerbaycan eyaletlerini de İbn Ebi Sac'a terk etmiş olduğumuz için o vilayetler de bize kapalı sayılır. Ne büyük bir talihsizlik eseridir ki, sen Bağdat'ta kalacak olursan dağıtılan Hassa Alayı'nın askerleri senin orduna iltihak için ısrar edecekler; senin orduna iltihak etmelerini menedecek olursam, bu sefer de isyan edecek ve memleketi kana boyayacaklar; onların senin orduna katıl-

mana göz yumacak olursam o zaman da onların maaşlarını verebilmek için Diyarrrabya, Diyarmedar veya Suriye'den gelen yıllık hasılat da yetmez. Irak, Ahvaz ve Fars'tan gelen hasılat ise senin ve ordunun masraflarını karşılamaya kâfi değildir. Bu sebeple senin, ordunla birlikte Rakka'ya gitmen şu anda bana en güzel çare gibi görünüyor. Sen orada kendi memleketinde bulunacaksın; kendi mültezimlerini göndererek Madharayların ödemeyi taahhüt edip karşılığında borç senetleri vermiş oldukları meblağları da orada tahsil edebilirsin. Saniyen, kendi eyaletinde ikamet edecek olursan Mısır ve Suriye vilayetlerinin başında bulunan valiler de senden korkacaklardır. Bu şekilde devlete olan yıllık aidatlarını muntazaman ve herhangi bir hileye başvurmadan ödeyecekler ve neticede memleket bundan hayır görecektir."

Mûnis bunun İbnü'l-Furât tarafından hazırlanmış bir ter-tip eseri olduğunu gayet iyi anlamıştı. Vezirin kendisine düşman olduğunu biliyordu. Mamafih, yalnız Ramazan ayı ile bayram günleri esnasında Bağdat'ta kalması için Halifeye ricada bulundu ve Halife onun ricasını kabul etti.

Bayramdan sonra, Mûnis, İbnü'l-Furât'a resmen vedaya gitti. Vezir, Mûnis'in aşikâr husumetine rağmen onu karşılamak için ayağa kalktı ve El-Muzaffer'in halısı üzerinde kendisinin yanı başına oturması için ısrar etti. Fakat Mûnis onun bu ricasını reddetti. Vezirden bir takım ricalarda bulundu. İbnü'l-Furât onun bütün taleplerini yerine getirdi. Mûnis, huzurdan ayrılacağı zaman, İbnü'l-Furât onu uğurlamak için tekrar ayağa kalkmaya hazırlandı, fakat Mûnis Halifenin başı üzerine ant içerek onun ayağa kalkmasına mâni oldu.

Mûnis ondan sonra gidip Halifeye veda etti, ondan sonra da kendi karargâhına gitti. O gün çok fırtınalı bir gün oldu.

Tehlike

Bağdat'ta bulunan İbnü'l-Furât'a ansızın meşum bir haber geldi: Karmas'ların Reisi Ebû Tâhir Hicretin 311 yılı Mekke'ye yaptıkları hacdan geriye dönen hacı kervanına baskın yapmış-

tı. Muhafızları bozguna uğratarak kaçırmış, hacıların hemen hepsini kılıçtan geçirmiş, Muktedir'in sarayına mensup birçok kadın ve erkeği esir etmişti; sonra bütün kervanın develelerini, kılık kıyafetlerinden ve yüzlerinden hoşlandığı kadın, erkek ve çocukları esir ederek Hacere çekilmişti. Kervana dahil olup da sağ kalan diğer hacıları geride tamamen yiyeceksiz ve devesiz bırakmış olduğu için kurtulanların çoğu susuzluk ve yorgunluktan bitap düşerek çöllerde can vermişlerdi.

Bu baskına ait haber Bağdat'a ulaştığı zaman nehrin iki yanındaki sokaklar kaynaşmaya başladı. Kadınlar saçlarını yolarak yalınayak sokaklara fırlamışlardı; yüzlerini döverek çürük içinde bırakıyor, caddelerde canhıraş seslerle haykırarak koşuyorlardı. Mevki ve makamlarını kaybetmiş, İbnü'l-Furât'ın yerlerinden etmiş olduğu memur ve kumandanların karıları da bu arada sokaklara dökülmüşlerdi. Manzara tarif edilmesi imkânsız denecek kadar korkunç bir şekil almıştı.

Bağdat'ın altını üstüne getiren bu kargaşalığı bastırmak için, Vezir şehrin asayişini teminle mükellef olan kuvvetlerin kumandanı Nezaka, nehrin iki yakasındaki camilere ve onların etrafına devriyeler çıkarmasını emretti; Nezak, bütün adamlarını, suvarilerini, piyadelerini ve alev atıcılarını yanına toplayarak şehri altüst eden halk kütlelerini dağıtmaya ve paniği yatıştırmaya muvaffak oldu.

Baskına uğrayan Hac kervanından kurtulanların ilk grupları çok geçmeden Bağdat'a ulaştılar. Başlarından geçen maceraları Vezire naklettiler; İbnü'l-Furât, aynı gün atına atlayarak son derece hüzünlü bir halde Halifenin sarayına gitti, felaketzede hacılardan dinlediklerini Halifeye nakletti. Halife bunun üzerine Baş Mabeyinci Nâsır'ı da içtimaa çağırdı.

İşte İbnü'l-Furât'a Halifenin huzurunda hücumu geçmek için Nâsır o zaman fırsat buldu. Huşunetle feveran ederek, "Evet, şimdi ne yapmak lazım diye soruyorsunuz!" diyerek bağırdı. "Bu memleketin en büyük kahramanı olan Mûnis'i bu şehirden uzaklara sürdürerek devletin temellerini sarsacak kadar büyük bir suç işlemiş olan sen bir de utanmadan ne

yapmalı diye Emîrû'l-mü'minîn'e soruyorsun! Şimdi Halife-nin tahtını kim kurtaracak? Halifenin askerlerini, onun ha-remindeki kadınlarla sarayına mensup erkekleri Karmasilere teslim eden sen değilsin de kimdir? Onlara sen ihanet ettin. Mûnis'i buradan uzaklaştırarak bu gibi baskınları yapabil-meleri için düşmanlarımıza cesaret veren sen değil misin?"

Sonra Muktedir'e döndü, bir saniye vakit kaybetmeden Mûnis'e mektup yazarak onu derhal payitahta çağırması icap ettiğini söyledi. Halife razı oldu. Hemen yazılan mektup bir posta tatarıyla Mûnis'e gönderildi.

Aynı gün İbnü'l-Furât kayığıyla nehirden yukarı çıkarken kalabalık halk kitlelerinin hücumuna uğradı, kerpiç yağmu-runu tutuldu; Muhassin de evinden kayığına at sırtında gel-diği sırada taşlandı. Sokakları dolduran Bağdat halkı İbnü'l-Furât'ın en büyük Karmasî olduğunu bağırarak haykırıyor ve Muhammed'in ümmetini son mümine kadar kırdırana dek onun rahat etmeyeceğini söylüyorlardı.

Muktedir Baş Mabeyincisi ile Vezirinin arasını bulup onla-rı uzlaştırmaya çalıştı. "Bu memleketi müdafaa etmek isteyen herkes şu sırada el ele verip müşterek bir cephe teşkil etmeli," dedi. "Hacer eşkıyalarına karşı herkes birleşmelidir."

Mûnis Bağdat'a vasıl olduğu zaman, bütün şehir halkı kendisini karşılamaya çıktı; bütün Bağdat onu karşılamak için boşalmış gibiydi. İbnü'l-Furât bile, gelmiş geçmiş bütün Vezirlerin mutadı hilafına, Mûnis'i karşılamaya gitti. El-Mu-zaffer'in mabeyincisi, İbnü'l-Furât'ın kendisini karşılamaya gelmiş olduğunu haber verdiği zaman, Mûnis, evinin nehir kapısına çıktı ve Vezire daha fazla rahatsız olmamasını rica etti. Fakat İbnü'l-Furât ısrar etti ve kayığından çıkarak mesut dönüşü münasebetiyle Mûnis'i tebrik etti. İbnü'l-Furât yanın-dan ayrıldığı zaman, Mûnis, ona kayığına bindiği yere kadar refakat etti.

Muhassin şimdi işkence ve tazyik ettiği devlet ricali do-layısıyla endişe duymaya başlamıştı. Bu şahıslardan aldığı para cezalarından bir kısmını kendi cebine indirmişti ve Ha-lifeye bildirmeden zorla kurbanlarından almış olduğu paralar

meydana çıkacak diye müthiş korkuyordu. Bu yüzden, işkence ettiği şahıslardan büyük bir kısmını zahiren ödemeyi taahhüt etmiş oldukları cezalarını ödeyecek paraları bulmaları için Basra'ya adamlarından birine gönderdi. Fakat Muhassin'in oradaki adamı onun gönderdiği şahıslar gelir gelmez hepsini koyun doğrar gibi doğrayarak öldürdü.

Çok geçmeden İbnü'l-Furât'ın sukutunun yakın olduğuna dair şehirde bir takım rivayetler dolaşmaya başladı. İbnü'l-Furât'ın oğullarıyla kâtipleri ve en yakın adamları hemen gizlendiler. Kulaktan kulağa yayılan fısıltılar her gün biraz daha kati bir ifadeyle tekrar edilir olmuştu; nihayet Muktedir bu dedikodulara bir son vermek arzusuyla Vezirine bir mektup yazdı ve mektubunda son derece ciddi bir takım ifadelerle İbnü'l-Furât ile oğlu Muhassin'e karşı beslediği sevgi ve muhabbet hislerinin zerrece azalmamış olduğuna ve onlara karşı her zamanki gibi teveccühü bulunduğuna dair söz verdi. Sonra kendisinin dostluğuna her zaman için güvenebileceklerine dair onlara teminat verdi. Mektubunun sonunda, o mektubu Bağdat'ta halka teşhir etmesini ve suretlerini çıkartarak bütün eyaletlere gönderilmesini emrediyordu.

İbnü'l-Furât'ın Sükûtu

Bu hadiselerden az sonra, Vezir ile oğlu nehir yoluyla Halifenin sarayına gitmiş ve huzura kabul olunmuş bulunuyorlardı. Baba oğul tam ayrılacakları sırada, Baş Mabeyinci Nâsır onlara oturmalarını rica etti.

Hakikatte olup bitenlerin esası şuydu: Hüceyrî Alayı'nın mensupları Halifeye Vezir ile oğlunun tevkif olunmasını istediklerini bildirmişlerdi. Askerlerin bu talebini Halifeye zenci Müflih getirmişti. Fakat Müflih Halifeye bu işte ağır hareket etmesini söylemişti. Buna da sebep olarak, bir Halifenin, Vezirini düşmanlarının talebi üzerine azletmesinin hem tehlikeli ve hem de beceriksizce bir siyasi hareket olacağını bildirmiş ve Vezirini hemen azlettiği takdirde bundan böyle muhafızların devlet işlerine müdahalelerini davet etmiş olacağını ilave etti.

Muktedir bunun üzerine, İbnü'l-Furâtları serbest bırakmasını Nâsır'a söylemesini Müflih'e bildirdi; fakat aynı zamanda, Müflih'i, arzularının is'af olunacağını muhafızlara bildirmeye de memur etti. Müflih Vezir ile oğlunun bekledikleri odaya geldi ve Halifenin emrini onlara bildirdi, bunun üzerine Nâsır onlara saraydan ayrılmaları için izin verdi. İbnü'l-Furât, o zaman, hemen ayağa fırladı, arkasına bakmadan koştu; nefes nefese sarayın koridorlarından ve odalarından geçti ve Muhassin peşinde olduğu halde kendisini kayığına dar attı.

Baba oğul birlikte Vezir Sarayı'na döndükleri zaman baş başa vererek uzun zaman konuştular. O konuşmadan sonra Muhassin kendi evine gitti, orada sağa sola bazı emirler verecek kadar kaldı. Sonra evinden çıkıp kimsenin kendisini bulamayacağı bir deliğe gizlenmeye gitti.

Babası İbnü'l-Furât ise, hiç istifini bozmadan, tekrar vezaret makamına geçti, emri altındaki en mühim şahsiyetlere lazım gelen emirleri verdi ve sonra her zamanki gibi vazifesini görmeye devam etti. O gün akşama doğru kâtipler ve diğer rical dairelerinden ayrılıp evlerine döndükleri zaman, Vezirin akıbeti hakkında kulaklarına çalınan dedikoduların doğruluklarından düpedüz şüphe etmeye başlamışlardı. Vezir o gün o derece neşeli görünmüş, yanındakilerle o kadar tatlı konuşmuş ve herkesle öylesine şakalaşmıştı ki, tavrından hakkında çıkarılan rivayetlerin tamamen uydurma olduğu anlaşılıyordu.

İbnü'l-Furât'ın kâtiplerinden biri ertesi gün cereyan eden hadiseleri şöyle anlatıyor:

"Vezir ertesi sabah makamına geldi ve oturup günlük işleri görmeye başladı. Sabahleyin kendisine mühürlü bir mektup getirildi. Mektubun inceliği dikkatimi çekmişti; İbnü'l-Furât onu açıp okudu. Ben o zamanlar mektubun kimin tarafından gönderilmiş olduğunu bilmiyordum, fakat bilahare onun Müflih tarafından gönderilmiş olduğunu duydum. O gün bir müddet sonra ikinci bir mektup geldi; o mektubun da bir kumandan yahut saraylılardan biri tarafından gönderilmiş olduğu

kulağıma çalındı; İbnü'l-Furât o ikinci mektubu alıp okuduğu zaman bir an ne yapmak lazım geldiğini bilemedi. Sonra birini gönderip vekilharcını çağırttı ve gelince onun kulağına bir şeyler fısıldadı; Vekilharç tekrar çıkıp gitti. Vezir bunun üzerine yanındaki bütün kâtiplere o gün için izin verdi ve ertesi sabah erkenden vezaret makamında hazır bulunacağını söyledi. Sonra oturduğu koltuktan kalkarak kendi ikametine tahsis olunan daireye girdi.

Kâtipler de kendi evlerine döndüler. Fakat ben, tam dairenin kapısına geldiğim anda, Vezirin bana tevdi etmiş olduğu bir işi hatırladım. Vezirin verdiği iş hatırımdan çıkmıştı; bunun üzerine tekrar kendi yerime dönüp oturarak işimi bitirmek için çalışmaya başladım.

Birden başımı kaldırıp baktım. Bağdat'ın asayiş ve nizamını temine memur kuvvetlerin kumandanı olan Nezak içeri girmişti. Belinde palası asılıydı ve elinde de bir hançer vardı; Mûnis'in mabeyincisi de onun arkasında duruyordu. İkisinin de yüzlerindeki ifade son derece haşındı. Her ikisinin de yanlarında on beşer muhafız vardı. Vezirin makamında bulunmadığını görünce onun dairesine gittiler. Biraz sonra İbnü'l-Furât az evvel girip kaybolmuş olduğu kapıdan çıkarılarak getirildi; sarığını başına geçirmesine bile müsaade etmemişlerdi. Onu zorla bir sala bindirdiler, kürek çekerek Nezak'ın evine götürdüler. Bir taraftan da o sırada Vezir Sarayı'nda bulunan İbnü'l-Furât'ın iki oğluyla henüz evlerine gitmemiş olan kâtipleri tevkiif ettiler."

Genç Hâkanî

Genç Hâkanî, İbnü'l-Furât'ın üçüncü vezaret yıllarını gizlenmekle geçirinişti. Sabık Vezir olan babası tamamen kötürüm idi ve bunamıştı. Fakat Hacılar kervanının başına gelen felaketle İbnü'l-Furât'ın mevkii sarsılınca, genç Hâkanî onunla oğlu Muhassin'e karşı entrikalar çevirmeye girişti; onların mahvına sebep olacağını tahmin ettiği bazı meseleleri Muktedir'e bildirdi. Baş Mabeyinci Nâsır, Mûnis, Halifenin yeğeni

Hârûn ve vekilharçlardan biri Halifeye genç Hâkanî'yi uzun uzadıya methettiler. Bunun üzerine Muktedir, Hâkanî'yi sarayına davet etti, kendisiyle gizlice görüşerek ona Vezaret makamı ile bütün devlet dairelerinin reisliğini teklif etti. Genç Hâkanî'ye hilatler giydirildi. O merasimden sonra Hâkanî at sırtında evine dönerken Mûnis ile Hârûn da kendisine refakat ettiler.

İbnü'l-Furât'a, Hâkanî'nin vezaret makamına getirilmiş olduğu haber verildiği zaman, sabık Vezir, "Ne?" diye bağırdı. "Bu benim yıkılışım değil, devletimizin yıkılışı demektir!"

İbnü'l-Furât'ın Servetine El Koymak İçin Yapılan Teşebbüsler

O zaman saraydan çıkarılan münadiler Bağdat sokaklarında dolaşarak Muhassin ile isimlerini verdikleri diğer bazı memurların gelip teslim olmalarını bildirdiler ve bu şahıslardan herhangi birini gizleyecek olanların mallarına el konacağını, evlerinin tutuşturulacağını ve ayrı bir ceza olarak da kendilerine bin kırbaç vurulacağını bildirdiler.

İbnü'l-Furât'ı sorguya çekmek için İbn Ba'ud Şar adında biri tayin edilmişti. Önceleri, İbn Ba'ud İbnü'l-Furât'a gizlediği servetlerinin yerlerini hatırlatıp bildirmesi için gayet muslihane bir şekilde muamele etti. Bu nazikâne muameleden hoşlanan İbnü'l-Furât muhtelif sarraflar ve tacirler nezdine tevdi etmiş bulunduğu yüz elli bin dinarı bulunduğunu kabul etti ve o sarraflarla tacirlerin isimlerini verdi. Bu yüz elli bin dinar sarraflarla tacirlerden alınıp Halifenin hazinesine nakledildi. Ondan sonra İbn Ba'ud Şar yeni taleplerde bulundu. Sabık Vezir onun bu taleplerine hiç parası kalmamış olduğunu söyleyerek mukabele etti.

O zaman İbn Ba'ud hafif tertip işkenceye başvurdu. Fakat İbnü'l-Furât öyle işkenceye baş egecek tipte bir adam değildi: Bir tek metelik dahi ödemedi.

Bunun üzerine Muktedir'in yeğeni Hârûn Halifeyi görmeye gitti. Hâkanî'nin, İbnü'l-Furât'ı İbn Ba'ud Şar gibi bir ada-

mın eline teslim etmiş olmakla Halifenin kendisine tevdi etmiş olduğu salahiyetleri kötüye kullanmış olduğunu bildirdi; İbnü'l-Furât'a daima nezaketle ve suhuletle muamele etmesi gerektiğini, zira onun işkenceye ve tazyike katiyen baş eğecek karakterde olmadığını söyledi. Bunun üzerine, Muktedir Hâkanî'ye haber göndererek bundan böyle İbnü'l-Furât'ın bütün sorgularında Hârûn'un hazır bulunacağını ve İbnü'l-Furât'a hüsnu muamele edilmesini bildirdi.

İbn Ba'ud, yiyecek içecek meselesinde de İbnü'l-Furât'a iyi muamele etmiyordu; ona kepekle yapılmış somun, hıyar ve yağmur suyundan başka bir şey vermiyordu. Fakat Hâkanî Halifenin mektubunu alır'almaz derhal mütebessim bir çehre takındı, İbnü'l-Furât'a bol yiyecek, bol miktarda buz ve meyve ve o güne kadar kendisine yapılmış olan kötü muamelelerden dolayı affını isteyen bir de mektup gönderdi. İbnü'l-Furât'a yapılmış olan kötü muamelelerden zerrece malumatı bulunmadığını iddia ediyordu.

O mektubun ardından, son derece mutedil ifadeli ve İbnü'l-Furât'ı pohpohlayıcı ikinci bir mektup gönderildi. İkinci mektupta kendisinden mevcut bütün mal ve mülklerinin ve bütün altınlarının bir listesinin yapılarak bildirilmesi ve Halifeye meydan okumaması kendisine talep olunuyordu. Aksi takdirde takınacağı tavrın kendi aleyhine netice vereceği ilave olunuyordu.

İbnü'l-Furât mektubu getiren şahsa cevap olarak, "Vezire benden selam götür," dedi, "ben böyle çocukça kandırmalara boyun eğecek kadar toy bir insan değilim. Şuradan buradan bir miktar para bulamam demiyorum. Fakat akıbetimden tamamen emin olmadıkça hayatımın bağışlanması için istenen fidyeyi ödemeyeceğim. Emîrû'l-mü'minin Hazretleri beni affetmiş olduklarını bildiren bir mektup kaleme alıp da altını Vezire, Kadılara imzalatarak bana göndermedikçe ve ayrıca Vezir de kendi el yazısıyla bir af-name kaleme alıp bana vermedikçe hakikaten affolunmuş olduğuma katiyen kanaat getirmeyeceğim. Saniyen, Vezir beni şu iki şahıstan birinin nezaretine vererek buradan yollamalıdır: Bu şahıslar da ya Mûnis

el-Muzaffer -kendisi düşmanım olmasına rağmen dürüst bir insandır- veya Şafi Lalay olmalıdır. Bu şartlarım yerine getirilmedikçe, bir tek dirhem dahi vermem. Beni istediğiniz anda istediğiniz usullerle öldürtmekte serbestsiniz.”

Bunun üzerine Hâkanî İbnü'l-Furât'a cevabını gönderdi, "Size arzu ettiğiniz teminatı vermek benim elimde olan bir kudret olsaydı, hiç şüphe yok ki size bu teminatı verirdim; fakat şu anda talep ettiğiniz şeyi tavsiye değil ima etmeye bile kalksam bu devletin en mühim ricali sizin yüzünüzden derhal bana can düşmanı kesilirdi. Saniyen, Halife sizin sorgunuz işini yeğeni Hârûn'a tevdi etmiş olduğu için böyle bir hattı hareket takip etmekle hiçbir şey temin etmiş olmayacaksınız.”

Bunun üzerine Hâkanî'nin evinde bir toplantı yapılması kararlaştırıldı. İbnü'l-Furât oraya getirildi ve önce İbn Ba'ud Şar tarafından sorguya çekildi. Sabık Vezir, Nuh dedi Peygamber demedi; İbn Ba'ud bunun üzerine ona karşı hakaretamiz bir lisan kullanmaya başladı. Bunun üzerine orada hazır bulunan Hârûn İbn Ba'ud'u azarladı.

"Ebû Hasan bin Furât'tan böyle usullerle para koparacağını mı umuyorsun?" dedi. Sonra sabık Vezire döndü, son derece mültefit bir lisanla İbnü'l-Furât'ı bizzat sorguya çekmeye başladı.

"Ya Ebû Hasan," dedi, "siz devlet işleri hakkında burada bulunan hepimizin bildiklerinden fazla malumata sahipsiniz. Fakat bir Vezirin her şeye rağmen kendisine karşı husumeti olan bir Halifeye karşı meydan okumaması gerektiğini de bilirsiniz.”

İbnü'l-Furât, "Muhterem Şehzadem," dedi, "öyleyse bana bir tavsiyede bulunun. Zira insanın başı benimki gibi derde girdi mi kafası işlemez olur.”

Hârûn'un gayet nazikâne sorgusunun neticesi olarak, İbnü'l-Furât çok geçmeden iki milyon dinarlık bir borç senedi yazıp verdi. Bu paranın dörtte birini derhal ödeyecekti. Fakat o dörtte birin içinde daha evvel ödemiş olduğu ve kendisinin ifşa etmeyip de Halifenin adamlarının arayıp bularak el koymuş oldukları meblağlar da dahil olacaktı. İbnü'l-Furât bu-

nun üzerine mallarının ve mülklerinin satışına bizzat nezaret etmesine izin verilmesi ve kendisinin Şefî Lalay'ın veya Hali-fenin itimadını kazanmış başka bir şahsın evine yerleştirilmesi için talepte bulundu. Ayrıca istediği kimseyle muhabere etmesine izin verilmesini rica etti. Hârûn, İbnü'l-Furât'ın bu taleplerini bir kâğıda yazıp altına imzasını da koymasını söyledi, istida tamam olunca onu alıp Muktedir'e götürdü.

Muhassin Yakalanıyor

Bütün bu hadiseler olup biterken, Muhassin Kerh şehrinde gizleniyordu. Kayınvalidesi Hinzâbe'nin evini bir karargâh haline getirmişti. Hinzâbe, her sabah, kadın kıyafetine girmiş olan Muhassin'e refakat ederek onu bir mezarlığa götürüyor (Müslümanlarla meskûn kasabalarda kadınlar sık sık kabristanları ziyarete giderlerdi) ve her gece onu geceyi emniyet içinde geçirebileceği yere getiriyordu.

Hinzâbe, bir gün, yine kadın kılığına girmiş olan Muhassin'i şehrin şimal tarafındaki Kureyşî kabristanına götürmüştü. Ortalık kararmaya, gece olmaya başlayınca, Kerh'e dönüş yolunun çok uzun olduğunu düşündüler. Bunun üzerine, Hinzâbe'nin yanındaki kadınlardan biri tanıdığı ve itimada şayan muhterem bir dulun evine gitmeyi tavsiye etti ve dulun evinde hiçbir erkek bulunmadığını söyledi.

Bunun üzerine Hinzâbe, yanında mahallesinden bazı kadınlar ve kadın kılığına girmiş damadı olduğu halde dulun evine gitti. Hinzâbe'nin yanındaki kadınların aralarında tebdili kıyafet etmiş bir erkek bulunduğundan tabi haberleri yoktu. Hinzâbe geceyi geçirmek için gelmiş oldukları evin sahibesi olan dula, yanında bir akrabasının cenazesinden henüz dönmüş ve bu yüzden çok kederli bir kızın bulunduğunu söyledi ve genç kızın yalnız başına kalabileceği gibi bir oda bulunup bulunmadığını sordu.

Dul onları bir koridordan geçirip bir odaya soktu, sonra arkasından kapıyı kapayarak onları odada yalnız bıraktı. Mu-

hassin'le Hinzâbe o odada oturdular. Az sonra koridordan siyahi bir köle kız kandili yakmaya geldi. Tam o sırada Hinzâbe Muhassin'e ev sahibinin teklif etmiş olduğu bir çanak çorbayı almak için odadan çıkmıştı; Hinzâbe tekrar kendisiyle Muhassin'e tahsis olunmuş odaya girerken, koridorda bulunan köle kız kapının aralığından içeri baktı; bu sırada Muhassin başını ve yüzünü örten peçeyi çıkarıp atmış, minderin üzerine uzanmış bulunuyordu; köle kız çarşafın içindeki şahsın bir erkek olduğunu o zaman gördü.

Hemen gidip hanımına gördüğü manzarayı anlattı. O gece geç vakit, evin sahibi olan hanım odaya sessizce girdi, uyuyan misafirlerine dikkatle baktı; kadın kıyafetine girmiş olan erkeğin Hinzâbe'nin damadı Muhassin olduğunu anladı.

Ne büyük bir talihsizlik eseridir ki, dul kadın sabık vezirlerden ve İbnü'l-Furât'ın hasımlarından Ali bin İsâ'nın yanında kavalılık yapmış olan bir adamın eşiydi. Bu kötü tesadüf bile artık talihin Muhassin'e sırt çevirmiş olduğunu göstermeye kâfidir. Kadının kocası, Muhassin'in odasına sorguya çekilmeye getirildiği zaman, orada Ali bin İsâ'nın adamlarına yapılan işkenceleri görmüş ve daha Muhassin kendisine bir kelime sormadan korkusundan kalbi durarak ölmüştü.

Dul o gece hemen saraya gitti ve Baş Mabeyinci Nâsır'a macerasını anlattı. Nâsır da vaziyeti Muktedir'e haber verdi. Halife, Nezak'a hemen gidip Muhassin'i tevkif etmesi emrini verdi. Nezak Halifenin emrini yerine getirmek hususunda bir saniye dahi kaybetmedi. Vakit gece yarısı olduğu halde, Muhassin'in yakalanmış olduğu davullar çaldırılarak ve münadiler çıkarılarak halka ilan oldu. Gece yarısı ansızın davulların çalınması halkı fena halde dehşete düşürüp korkutmuştu, zira davul seslerini duyan herkes sebebini araştırmadan Karasilerin şehri basmış oldukları kanaatine sahip olmuştu.

Muhassin yakalandıktan sonra Muharrim'deki Vezir Sarayına götürüldü ve orada İbn Ba'ud Şar'a teslim edildi. İbn Ba'ud Muhassin'e öyle müthiş işkenceler tatbik etti ki, Muhassin derhal üç milyon dinarlık bir borç senedi hazırlayarak

ona verdi. Bilahare Muhassin'i sorguya çekmek üzere Hârûn saraya gitti, gizlediği servetlerin yerlerini hatırlaması ve onları ifşa etmesi için Muhassin'i usulünce teşvik etti. Fakat tam iki gün iki gece devamlı surette kendisine işkence yapıldığı halde, Muhassin bir tek dirhemini dahi gizlenmiş olduğu yeri ifşa etmedi. Kendisine işkence edenlere de, "Hem kellemi ve hem de servetimi kaybetmek niyetinde değilim," demekle iktifa etti.

Bunun üzerine, Hârûn onu sorguya çekmeye karar verdi. Şefî Lalay'la kâtipleri yapılacak sorguya davet etti. Diğer taraftan Muhassin ile İbn Ba'ud Şar'ı da çağırdı. İbn Ba'ud Muhassin'e müthiş işkenceler tatbik etmeye başladı.

Sonra, "Farz edelim ki verdiğin borç senedinde yazılı olan bütün meblağı ödeyemedin," dedi, "hiç olmazsa yüz bin dinar dahi bulup tedarik edemez misin?"

Muhassin, "O kadarını temin edebilirim," diye cevap verdi. "Şu şartlarla ki, bana biraz düşünecek kadar zaman vermeli ve bu arada da bu işkenceleri durdurmalısınız."

Hârûn, "Sana istediğin vakti vereceğiz," dedi. "Yüz bin dinarlık bir senet yaz bakalım."

Muhassin hemen oracıkta otuz gün içinde ödemeyi taahhüt ettiği yüz bin dinarlık bir senet tanzim ederek altını imzaladı. Hârûn senedi alıp yüksek sesle okudu.

"Bundan otuz gün sonra da hayatta olacağını mı sanıyorsun?" diye bağırdı.

Muhassin, âcizane, Şehzade nasıl emrederse o şekilde harekete hazır olduğunu bildirdi.

Hârûn, "Bu meblağı, yedi gün içinde ödeyeceğine dair yeni bir senet yaz," dedi.

Muhassin bunun üzerine yeni senedi yazabilmesi için eski senedin kendisine iade edilmesini söyledi. Senedi eline alır almaz ağzına atarak onu çiğnedi, parçalayarak yuttu. Sonra onun yerine başka bir senet yazmayı da reddetti. Elleriyle ayaklarına pranga, boynuna da boyunduruk vurdukları, sırtına at kılından gömlek giydirdikleri ve kafasını kocaman so-

palarla dövdükleri halde Muhassin yine sır vermedi. Bunun üzerine kendisini zindana göndererek akla hayale gelmez işkenceler tatbik ettiler; fakat Muhassin hepsine dayandı, bir tek dirhemini yerini dahi söylemedi.

Son Celse

Bunun üzerine Vezir Hâkanî'nin dairesinde bir toplantı yapıldı; o toplantıya Mûnis, Baş Mabeyinci Nâsır, Kadılar ve birçok kâtipleri iştirak etti. İbnü'l-Furât hazırunun önüne getirildiği zaman, onu bizzat Vezir sorguya çekmeye başladı. Fakat Hâkanî İbnü'l-Furât'la aşık atabilecek kıratta bir insan değildi. İbnü'l-Furât onu orada herkesin önünde maskara ediverdi. Meselâ, Hâkanî, "Son on bir ay zarfında çiftliklerinden bir milyon dinar hasılat temin etmiş olman lazım," dediği zaman İbnü'l-Furât ona şöyle bir cevap verdi, "Aynı çiftlikler Ali bin İsâ'nın ve Hâmid'in vezaretleri boyunca tam on yıl Ali tarafından idare edildi; Ali o çiftliklerden hiçbir sene dört yüz bin dinardan fazla bir hasılat temin edemedi. Sen benden mucizeler mi bekliyorsun?"

Hâkanî, onu, Halifenin topraklarından bir kısmını kendi çiftliklerinin topraklarına eklemiş olmakla itham ettiği zaman ise sabık Vezir şu cevabı verdi, "Dairelerin hepsinin evrakı meydandadır," dedi. "Benim zamanımda ve Ali İbn İsâ'nın zamanında, Hâmid'in zamanında, pederinizin vezareti zamanında ve sizin idareniz esnasında Emîrü'l-mü'minîn çiftliklerinin hasılatına ait tutulmuş kayıtları birbiriyle mukayese ediverin: Bakın bakalım, benim vezaretim esnasında Halifenin topraklarının hasılatı artmış mı, azalmış mı?"

Bahis yavaş yavaş ellerinden borç senetleri alınıp Basra'da Muhassin tarafından öldürülmüş devlet ricali mevzuuna geldi. O hadiseden dolayı mesuliyet İbnü'l-Furât'a yükleniyordu.

İbnü'l-Furât, "Bu meselede iki ihtimal mevcuttur," dedi. "Ya bu şahısların öldürülmesinden ben mesul tutulurum, o zaman payitahttan hiç ayrılmamış olduğum ve öldürülen şahıslar da

çok uzaklarda öldürülmüş oldukları için onların ölümlerinden ben mesul tutulamam. Veyahut da onların ölümlerine sebep olan mektubu benim yazmış olduğum iddia olunur ki, o vakit bu iddianın ispat edilmesi lazımdır. İlgili devlet memurlarının, Basra'da emniyeti ve asayişini teminle mükellef şahısların, Halifenin mabeyincilerinin ve devlet dairelerindeki diğer mühim ricalin malumatına müracaat edilip bahsedilen şahısların öldürülmesi için emir verip vermediğim tahkik edilmelidir. Bunu bizzat istiyorum."

Hazırundan biri, "Onları senin oğlun öldürdü," dedi.

İbnü'l-Furât, "Ben oğlum değilim," dedi. "Burada mahkemesini gördüğünüz şahıs oğlum değil, benim."

İbn Ba'ud Şar, "Eğer bu bahtsız insanları oğlun öldürdüyse, onları sen öldürdün demektir," diyerek söze karıştı.

İbnü'l-Furât, "Bu hüküm," dedi, "Cenâb-ı Hakk'ın ve onun Resûlünün hükümlerine tamamen aykırıdır. Rabbim: *'Kimse başkasının yükünü taşımayacak'* (Fâtır Sûresi, 18) diyor. Resûl-i Ekrem ise, *'Bu senin oğlun mu?'* diye sual etmişti. Kendisine sual sorulan, *'Evet,'* dedi. O zaman, Peygamber Efendimiz, *'Sen onun efalinden mesul olamayacağın gibi o da senin efalinden mesul olmayacaktır.'* Suçlu Muhassin ise, Muhassin elinizde bulunuyor; bu sualleri ona sorabilirsiniz. Şayet Muhassin, cinayet işlendiği esnada hadise mahallinden uzakta bulundu ve o cinayetleri başka bir adamına verdiği emir üzerine işlettiyse, o zaman bu gibi hallerde Şeriat'ın nasıl hükmettiği malumunuzdur."

Bu cevap herkesi şaşırttı. Mamafih Ordu Heyeti Reisi, Baş Mabeyinci Nâsır'ın kulağına bir şeyler fısıldadı: "Siz münasip gördüğünüz takdirde mevkufa şu suali soralım," dedi. "Vezaleti esnasında, kendisinden para istediği kimselere, 'Ya istenilen parayı ödersin, yahut da seni Muhassin'e teslim ederim,' derdi. Bundan kastı Muhassin'in eliyle mahpuslarına paluze yedirmek miydi, yoksa işkence ettirmek mi? İşkenceye müsamaha gösteren cinayete de göz yumacak demektir, zira hazan bir insanı en hafif bir sopa darbesi dahi öldürmeye kâfidir."

Nâsır bu suali İbnü'l-Furât'a tekrar etti.

İbnü'l-Furât; "Muhassin'in efendisi ve hamisi Halife (Allah ömrünü uzun etsin) idi," dedi. "Sizin mevzu bahis ettiğiniz hadiseler cereyan ederken Muhassin serbest idi, fakat ben mahpus bulunuyordum. Muhassin münasip gördüğü hareketleri tavsiye ediyordu; fakat yapmayı tasarladığı şeylerin hepsini kendisine Müflih ile Emîrû'l-mü'minîn'in diğer yakınları tebliğ ederlerdi. Muhassin sadece Halife tarafından aracılar vasıtasıyla kendisine bildirilen şeyleri yaptı. Daha sonraları, ben Vezir olduğum zaman, herkese nazikâne muamele etmeye çalıştım; fakat kendilerinden para alınması gereken şahıslar suhuletle muamele görünce istenen parayı vermemekte ayak dirediler. Borçlarını ödemekte temerrüt edenleri, Emîrû'l-mü'minîn'in tayin etmiş olduğu ve bana borçlarını ödemeyenleri teslim etmemi söylediği şahsa teslim ettim."

Mûnis, "Öldürülen şahısların mesuliyetini Halifenin sırtına yıkmaya çalışıyorsun," dedi. "Fakat Halife bize, İbn Havârî müstesna, hiç kimsenin öldürülmesini emretmemiş olduğunu bizzat bildirdiler."

Nâsır, o zaman, "Emîrû'l-mü'minîn tarafından gönderilmiş bir mektup var," dedi. "Onu okuyacağım. Okuyacağım şeyleri can kulağıyla dinle. Bakalım, buna ne diyeceksin?"

İbnü'l-Furât, "O nedir?" diye sordu.

Nâsır, "Şimdi okuyunca anlayacaksın," dedi. "Emîrû'l-mü'minîn, mektubunda: '*Size kendilerinden muayyen bazı paraları almanız için bazı şahısları teslim ettim,*' diye yazıyor. 'Şimdi de iki şıktan biri üzerinde ısrar ediyorum: Ya bana bu şahıslardan almayı taahhüt ettiğiniz parayı verin, veyahut da size teslim etmiş olduğum şahısları iade edin.'"

Sabık Vezir, "Halifenin mektubunda temas edilen meblağlara gelince, onlar muntazaman Halifenin hazinesine teslim edilmiştir," diye cevap verdi. "Teslim edilen şahıslara gelince, ben, o şahısların uzun ömürlü olacaklarına ve uzun yıllar yaşayacaklarına dair kimseye teminat vermedim. Hepsi de eceli geldikleri zaman öldüler."

Mûnis el-Muzaffer, "Bakıyorum, her suale verilecek bir cevabın ve her ithama karşı hazırlanmış bir mazeretin var,"

dedi. "Fakat benim Rakka'ya sürülmemi nasıl bir mazeretle izah edeceksin? Ben cezalı bir devlet memuru veya Halifeye karşı ihanet etmiş bir suçlu muydum ki benim sürülmem sebeb oldun?"

İbnü'l-Furât, "Seni ben mi sürdürdüm?" diye haykırdı.

Mûnis, "Sen sürdürmedinse kim sürdürdü?" diye sordu.

İbnü'l-Furât, "Senin Bağdat'tan uzaklaştırılmanı bildiren emri Efendimiz verdiler," dedi.

"O emri Efendimiz mi verdi? Hayır! Katiyen!"

İbnü'l-Furât, "Elimde o hususta bizzat Halife tarafından yazılmış bir vesika var," dedi. "Emîrü'l-mü'minîn bana bir mektup yazdılar; mektup onun eliyle yazılmış olduğu için onu kıymetli bir hatıra diye saklamıştım. Kudretli Halifemiz, o mektuplarında senin muhtelif zamanlarda takınmış olduğun müteaddit hareketlerinden ve güya fethetmeye gittiğin memleketleri fethedeyim derken devlete yaptırdığın muazzam masraflardan şikâyet ediyorlardı. Hakikaten de aslında, memleketler fethediyorum derken idaresizlik ve dirayetsizliğin yüzünden fethettiğin memleketleri daha onların fethini tamamlamadan elden çıkarmış bulunuyordun."

El-Muzaffer, "Bahsettiğin o vesika nerede?" diye bağırdı..

"Sende. Sana teslim etmiş olduğum o bambu kamışından yapılmış sandığın içinde diğer mühim vesikalarla beraber bulunuyor. Sandığın üzerine, mühim vesikaların ve evrakın hıfzı için kullanılması gerektiğini bildiren ve kendi elimle yazdığım bir etiket yapıştırmıştım. O sandığın içinde diğer evraklar arasında, Rakka'ya sürülmen ve yola çıkana kadar da göz altında tutulman için Halife tarafından verilmiş olan emri bulacaksın."

Hâkanî, "Çabuk o kamış sandığı buraya getirin," diye bağırdı. Sandık hemen huzura getirildi. Kapağı İbnü'l-Furât'ın kendi mührüyle mühürlenmişti; mühür kırılıp sandık açıldı; İbnü'l-Furât'ın bahsetmiş olduğu ve Halifenin imzasını taşıyan diğer mektuplar arasında Mûnis'in Rakka'ya sürülmesi hakkında Muktedir tarafından kaleme alınmış olan emir bulundu. Hâkanî diğer mektupları teslim aldı. İhtilaf mevzuu

olan emri ise Mûnis aldı ve derhal Halifenin huzuruna çıkmak istediğini bildirdi. O emri Halifeye okumaya azmetmişti.

Mûnis huzura çıkıp da Halifeye o mektubu okur okumaz, Muktedir, gazaba geldi. Hârûn'a derhal İbnü'l-Furât'ı kırbaçlamasını emretti. Halifenin emri üzerine İbnü'l-Furât bu sırada zaten tomruğa vurulmuş ve halka teşhir edilmekteydi. Hârûn hemen İbnü'l-Furât'ı sigaya çekti, sonra onu kendi eliyle kırbaçlamaya başladı fakat İbnü'l-Furât daha beşinci kırbacı yediği anda, Hârûn ona, "Eh, dostum," dedi. "Şimdi sökül bakalım paraları."

İbnü'l-Furât ona yirmi bin dinarlık bir borç senedi verdi ve onu verirken de, "İşte bütün param bundan ibarettir," dedi. "Başka bir meteliğim yok."

Ondan sonra, Hârûn hemen Muhassin'i zindandan çıkarttı ve onu kırbaçlaya kırbaçlaya öldürecek dereceye getirdi. Fakat hepsi boşuna oldu: Muhassin bir tek metelik bile ödemedi.

Bunun üzerine, Hârûn, Halifeye gitti ve kendisini bundan böyle İbnü'l-Furâtları sorguya çekmekten affetmesini yalvar-
dı. "Ne babasının ve ne de oğlunun bir tek metelik ödemeye niyetleri yok. İşkenceyle öldürülmeye razılar, fakat para ödemeye razı değiller," dedi. "Ölecek, fakat para vermeyecekler."

Nihayet baba, oğul Nezak'a teslim edildiler. Bağdat Askerî Valisi onlara öyle merhametsizce işkenceler yaptı, Muhassin'e öyle korkunç işkenceler tatbik etti ki, bütün vücudu yara bere içinde kaldı ve yaraları taaffün etmeye başladı. Artık vücudu o hale gelmişti ki, Muhassin acı bile duymuyordu. Babası da gayet sağlam organlarla üç defa bayılıncaya kadar dövüldüğü halde bir tek dirhem dahi vermeye ikna edilemedi.

Düşmanlar Birleşiyor

Artık Muktedir'in Hâkanî'ye daha fazla tahammülü kalmamıştı. Onun karşısında bütün sabrını kaybetmişti. Vezirin, İbnü'l-Furâtlardan alacağını söylediği paraların henüz, hiçbir dirhemini dahi görmemiş olduğunu söyleyerek şikâyetle bulundu.

Vezir, "Buna sebep, meselenin siyasetle halline meydan verilmemiş olmasıdır," diye cevap verdi. "İbnü'l-Furât kendi mesleğine mensup şahıslar tarafından sorguya çekilmesi bırakılıp askerî şahıslara teslim olunduğunu görür görmez artık hiçbir şeyin hayatını kurtaramayacağını anladı; onun için dışını sıkarak biriktirmiş olduğu paraları gizlemeye karar verdi. Oğlu Muhassin de sadece babasını taklit ediyor."

Nezak, "İşkence bahsinde ifrata gittim, her ikisine de ne kadar işkence yapmak mümkünse yaptım. O kadar ki, Muhassin'in, o titiz oğlanın vücudu baştanbaşa kokmuş yaralar içinde bulunuyor. Fakat hiç görülmemiş, işitilmemiş işkencelere dayandı, bir tek kelime dahi söylemedi. Ağzına bir lokma koymadığı günler oluyor, sadece su içiyor. Çok zaman baygın bir halde bulunuyor."

Muktedir, "Vaziyet böyleyse, onların ikisini de benim saraya getir bari," dedi.

Mûnis ile diğerleri, "En münasip hareket tarzı bu olacak," dediler. Hâkanî, bu emri verirken Halifeye Allah tarafından ilham gelmiş olduğunu söylemeye kadar gitti.

Bunun üzerine, Halifenin huzurundan ayrıldılar. Fakat hâlâ saray civarında bulundukları ve henüz birbirlerinden ayrılmadıkları bir sırada, Hâkanî diğerlerine fısıltıyla şunları söyledi:

"İbnü'l-Furât saraya getirilecek olursa, vaktiyle onların ekmeğini yemiş olan devlet ricali onunla oğlu Muhassin'in hayatlarının bağışlanması için Halife tarafından istenecek meblağı aralarında toplayıp onları kurtaracaklardır," dedi. "İbnü'l-Furât da bir kere Halifenin huzuruna çıkar ve onunla konuşursa -ki saraya yerleşir yerleşmez bunu yapmak için vakit kaybetmeyecektir- kendi hayatının bağışlanmasına karşılık paralarını gizlemiş olduğu yerleri söyleyecek ve gerek kendisine, gerek oğluna ait bütün serveti Emîrül-mü'minîn'e teslim edecektir. Bir defa da hayatını kurtardıktan sonra, hepimizden intikam almaya ahdedecektir. Halifeye, bizler kendisine teslim edildiğimiz takdirde hepimizden büyük paralar

kopartacağına teminat verecektir. Muktedir'in bizi onun eline teslim etmekte pek fazla tereddüt etmeyeceği muhakkaktır. İbnü'l-Furât bizim bütün mal ve mülklerimizi Halifeye vadedebilir. Hepimizin müşterek serveti muazzam bir meblağa ulaşıyor. Bunların hepsini Halifeye vadedecek olursa hepimizin işi bitiktir. Şimdi bizim için yapılabilecek bir tek şey var: Kumandanlar, İbnü'l-Furât'la oğlunun saraya getirileceklerini duyar duymaz Halifeye giderek onları sarayına kabul ettiği anda artık kendisine sadakat göstermeyeceklerini kati olarak bildirmelidirler. Halife ancak böyle bir vaziyette bu iki adamı sarayına getirtmekten vazgeçebilir."

Mûnis, "Aksi takdirde bizim için yaşamanın artık hiçbir manası kalmayacak," dedi.

Bu tasavvurun kuvveden fiile geçirilmesi işini Hârûn ile Nezak üzerlerine aldılar. Mûnis'in mabeyincisi Yelbak, Hüceyrî Alay'ının zabitlerini topladı ve İbnü'l-Furât'la oğlu Halife tarafından saraya kabul olunduğu takdirde Halifeye olan sadakat yeminlerinden vazgeçeceklerine dair hepsine birlikte yemin ettirdi. Zabitler yemin ettikten sonra hep birlikte Mûnis'le Nâsır'ın huzuruna çıktılar, niyetlerini onlara bildirdiler. El-Muzaffer, baba, oğul, iki Furâtların kendisinin, yani Mûnis'in sarayına nakledilmeleri için talepte bulunmalarını kumandanlara tavsiye etti. Sonra Muhassin öldürülse bile babasının hayatının bağışlanması için onlara teklifte bulundu.

Hârûn itiraz ederek, "Muhassin ölecek olursa babasını hayatta bırakmak akıllıca bir hareket olmaz," diye itiraz etti. "Oğlunu öldürdükten sonra ona nasıl itimat edebiliriz?"

Hüceyrî Alay'ının kumandanları bunun üzerine Muktedir'in huzuruna çıktılar İbnü'l-Furât ile Muhassin idam edilmediği takdirde hep birlikte isyan edeceklerini ona açıkça bildirdiler. Hârûn ise baba oğulun muhakkak surette idam edilmelerini çok daha endişeli bir ifadeyle tavsiye etti; aksi takdirde Hâşimîlere mensup başka birini Halife yapmak hususunda gizliden gizliye çalışan fesatçılara karşı bile cephe

alınamayacağını ve böyle bir şey vuku bulacak olursa, oluşacak hasarın tamir edilemeyeceğini ilave etti.

Sonra kumandanlar Hârûn ve Nâsır'la birlikte Hâkanî'yi ziyarete geldiler; onu da bu hususta ikna etmeye çalıştılar. Fakat Vezir hiç kimsenin kanının dökülmesinde rol oynamayacağını söyleyerek itiraz etti. "Onların idamı çok ciddi bir hata olur," dedi'. "Hiç kimse hükümdarları kan dökmeye teşvik etmemeli, Halifenin bir insanı idam ettirmesini hiçbir şekilde teshil etmemelidir. Aksi takdirde, hükümdar en yakınlarını dahi öldürtmek hususunda zerrece tereddüt göstermez olur ve en ufak bir hatalarını gördüğü anda emrindeki en mühim memurları bile idam ettiriverirler."

Ölüm

Müteakip Pazar günü Vezir Sarayı'nda kapatıldığı dairede İbnü'l-Furât'a yemeği getirildiği zaman, sabık Vezir yemeği getirenlere onu alıp geri götürmelerini söyledi. Oruca niyetlenmişti. O akşam iftar vakti yaklaşırken, İbnü'l-Furât orucunu bozmayacağını söyledi. Onun bakımıyla meşgul bulunanlar fikrini değiştirmesi için ısrar ettiler.

İbnü'l-Furât, onlara, "Yarın idam edileceğim," dedi. "Bu mesele kati olarak karar verilmiş bulunuyor."

Yanındakiler, "Bu nasıl söz? Allah göstermesin!" dediler.

İbnü'l-Furât, "Hayır," diye cevap verdi. "Dün rüyamda bira-derim Ebû Abbas'ı gördüm. Ebû Abbas, bana: '*Yarından sonraki Pazartesi günü bizlerle birlikte oruç bozacaksın,*' dedi. Ebû Abbas bana ne zaman rüyamda bir şey söylediye her seferinde söyledikleri hakikat çıkmıştır. Pazartesi yarınki gündür. Hüseyin bin Ali de o mübarek günde şehit edilmişti."

Ertesi gün geldi; baba oğlu ne pahasına olursa olsun idam ettirmek isteyen fesatçılar hep birlikte nehir yoluyla Halifenin sarayına geldiler. Fakat Halife onları huzuruna kabul etmedi. Bunun üzerine Vezir Sarayı'na döndüler ve orada İbnü'l-Furât'la oğlunun derhal idam edilmesini bildiren bir mektup kaleme alarak Halifeye yolladılar. Muktedir, bir karar vermek

için kendisine zaman bırakılmasını istedi. O vakit, fesatçılar, baba oğlun idamı o günden başka bir güne tehir edilecek olursa, devletin başına gelecek felaketleri hiçbir şeyin tamir edemeyeceğini kati bir lisanla bildirdiler.

Muktedir, o ikinci mektubu alınca derhal Nezak'a hitaben ikinci bir cevap gönderdi. Ona İbnü'l-Furât ile oğlunun boynlarını derhal vurdurması ve başlarının hemen saraya kendisine getirilmesini emretti. Nezak bunun çok ciddi bir mesele olduğunu, basit bir mektupla o emri yerine getiremeyeceğini bildirdi. O zaman, Halife yazılı talimatın aynen yerine getirilmesini Nezak'a bildirmeleri hususunda hadım ağalarına gerekli talimatı verdi. Fakat Nezak yine de basit bir mektupla verilen emre göre hareket edemeyeceği cevabını verdi. O emri bizzat Halifenin kendi ağzından duymak hususunda ısrar ediyordu.

İbnü'l-Furât kapatıldığı odadan olup bitenlere ait bütün haberleri muntazaman alıyor, dışarıyla irtibatını bir an bile olsun kaybetmiyordu. Bütün devlet ricalinin Vezir Sarayı'ndan ayrılmış ve Nezak'ın da kendi evine dönmüş olduğu haber verilince, İbnü'l-Furât biraz rahatlar gibi oldu. Fakat biraz sonra, Nezak'ın evine değil, tekrar Halifenin sarayına gitmiş olduğunu duyunca ciddi bir endişeye kapıldı.

Nezak o gün öğleden sonra Vezir Sarayı'na döndü ve İbnü'l-Furât'ın hapsedilmiş olduğu daireye girip yere oturdu. Kendi hadımını bazı kölelerle birlikte Muhassin'in boynunu vurdurmaya göndermişti; çok geçmeden köleler Muhassin'in kellesini getirdiler.

İbnü'l-Furât oğlunun kesik başını görünce dehşet içinde kaldı; sonunun cellat palası olacağını anlamıştı. Nezak'a:

"Benim sonum da pala mı olacak?" diye bağırdı. "Emîrül-mü'minîn'e gidip benim için yalvar yakar. Kendisine hâlen ne kadar gizli param olduğunu bildir. Verdiklerime rağmen elimde hâlâ muazzam servetler ve paha biçilmez mücevherler var."

Nezak, "Artık bunları Halifeye sayıp dökmek için çok geç," diye cevap verdi.

Sonra İbnü'l-Furât'ın boynunun vurulması için emir verdi. Köleler hemen onun emrini yerine getirdiler.

Sonra Nezak baba oğulun başlarını alıp Halifeye göstermeye gitti. Muktedir her iki başın da nehre atılmasını emretti. Kesik başlar Fırat'a, başsız gövdeler de Bağdat'ta Tebbanın Köprüsü'nden Dicle Nehri'ne atıldı. İdam edildiği gün İbnü'l-Furât yetmiş bir yaşındaydı.

Allah taksiratını affetsin.

BİR ASİNİN HAYATI

Şiblî, "Hallâc ile ben aynı şeylere inanıyoruz," dedi, "fakat deliliğim benim hayatımı kurtardı, Hallâc ise zekâsının kurbanı oldu."

Hallâc şöyle diyordu, "Alelade bir dindar Allah yolunda ne kadar derin düşünürse düşünsün düşünceleri yine de az veya çok bu dünya nimetleriyle ve kendi ruhunun akıbetiyle ilgilidir; insan daima kendi ihtiraslarının kölesidir. Gerçek hakikat ise sadece kutsiyetten ibarettir."

Hallâc namıyla maruf Hüseyn bin Mansûr Fârisî idi ve İran'da doğmuştu. Önceleri Şuşterli Sehl'in müritleri arasında bir mutasavvıf olan Hallâc şeyhinden izin almadan ayrılıp Mekki'nin müritleri arasına girdi. Bir müddet sonra Mekki'den de izinsiz olarak ayrıldı; sonra Cüneyd'in müritleri arasına girmeye çalıştı. Fakat Cüneyd onunla hiçbir suretle münasebet tesis etmek ve onu müritleri arasına almak istemedi. "Ben müritlerimin arasına mecnunları sokmam," dedi.

Hallâc, fevkalade güzel hicvîyeler, dinî yazılar ve fıkıh bahisleri yazardı. Bütün mistik yazıları tıpkı ilk heveskârların ilhamlarının eserleri olan yazılara benzer; yalnız bazıları daha kuvvetli, bazıları daha zayıf, bazıları daha okunabilir, bazıları da hiç de hoş olmayan şeylerdir. Cenâb-ı Hak bir kuluna bir âlem gösterir ve o kul da bilahare o ilâhî vecd anında gördüklerini kelimelerle ifadeye kalkışırsa, kendisine o esnada Lûtfu İlâhî bile yardım etse, kulun kelimeleri müphem kalır; bilhassa kul acele ederse ve nefesine karşı peydahladığı bir hayranlık hissinin tesiri altında kalırsa...

Halk böyle talihli kulların sözlerini, onlara inansa da inansa da, "İlâhî" diye tanır. Allah'ın bu talihli kullarının sözlerini kabul edenler de, reddedenler de o kelimelerin hakikati ifade etmeye çalıştığı manayı kavramakta muvaffak olamayacaklardır. Bazı müfrit din adamları Hallâc'ın fikirlerinin tabiiyyunluk olduğunu söyleyerek toptan reddederler. Fakat Hallâc'ın dinî inançlara tecavüzü sadece kullandığı kelimelerin şekilleriyleydi, yoksa manalarıyla değil.

Hallâc mütehayyirdi. Onun tezi teyit olunmadı; bir insan ne söylerse söylesin, sözleri, ancak teyit olunduktan sonra sa-lahiyet sahibi olarak telakki olunabilir. Bu sebeple, Hallâc'ı

ne kadar seversem seveyim, onun hakkında ne düşünmek gerektiğini ve düşündüğümü bilemiyorum. Fakat, kendim de Kudreti İlâhî sayesinde hayaller görmeye başladığım zaman, Hallâc'ın bana çok yardımı oldu.

Hallâc'a büyücü demek saçma bir itham olur. Akli başında dini bütün insanlar hiçbir müminin büyücü olamayacağına müttefiktirler, zira tezatlar bağdaşamaz. Hakiki bir mümin bir büyücü olamaz. Hüseyin bin Mansûr yaşadığı müddetçe daima dindar bir insan olarak kaldı: Gecesini gündüzünü namaz, niyaz ve devamlı bir oruçla geçirdi. Şayet onun yapmış olduğu hareketler büyücülük veya sihirbazlık olsaydı, Hallâc hiçbir zaman o güzel ve faydalı eserleri veremezdi. Bu sebeple, yaptığı şeylerden bazıları, büyücülük olmadığına göre, muhakkak birer mucize olmalıdır. Mucizeler ise ancak velilere tanınmıştır, onlara mahsustur.

Beydalı Mûsâ anlatıyor:

Bir gün, Hallâc'ın peşinde, şehrimizin dar sokaklarının birinden yürüyordum. Ansızın binalardan birinin üzerinde duran bir şahsın gölgesi Hallâc'ın üzerine düştü. Hallâc, o gölgenin kime ait olduğunu anlamak için başını kaldırdı, damın üzerinde harikulâde güzel bir kadının durduğunu gördü.

O zaman, birden geriye döndü. Bana, "Belki çok zaman sonra olacak ama," dedi, "gözlerimle işlediğim bu günahın cezasını er veya geç çekeceğim. Bunu göreceksin. Kırk yıl sonra olsa bile."

Çok uzun yıllar sonra, Hallâc'ın darağacına çekildiği gün ben de darağacının kurulduğu meydana mahşerî kalabalık içinde, binlerce insanla beraber ağlıyordum; Hallâc bir aralık darağacının altında beklediği yerden etrafına bakırken beni gördü.

"Mûsâ," dedi, "başını senin de gördüğün şeye kaldırıp bakan, kendisine menolunmuş, haram kılınmış şeye gözlerini çeviren insan, işte şimdi gördüğün gibi, aradan ne kadar zaman geçerse geçsin, bir gün gelir herkesten daha yükseğe çekilir." Bunları söylerken, parmağıyla başının üzerindeki darağacını gösteriyordu.

Hüseyin Bin Mansûr Bağdat'a Geliyor

Ali Hadramî'nin ağzından dinleyelim:

Bir gün Mutasavvıflardan Şeyh Cüneyd'in etrafında toplanmış oturuyorduk. Sırtına cübbe giymiş, son derece güzel yüzlü bir genç yanımıza geldi, bizi selamladıktan sonra bir kenarda yer bulup oturdu. Bir müddet oturduğu yerde kaldı; sonra Cüneyd onun mevcudiyetini fark ederek kendisine hitap etti, "Soracak bir sualin var mı?" dedi.

Delikanlı, "Var," diye cevap verdi. "Karakterimizle variyetimiz arasındaki farkı nasıl bilebiliriz?"

Cüneyd, "Bu سوال bana saçma bir tecessüs eseri gibi görünüyor," dedi. "Niçin bana hakikaten zihnini kurcalayan bir meseleye dair doğru dürüst bir سوال sormuyorsun? Muasırlarından daha üstün olmak için içinde yanan iştiyaka dair bir سوال mesela?" Sonra bir lahza için başka bir şey söylemedi, nihayet ayağa kalkması için Ebû Muhammed Cüreyrî'ye eliyle bir işaret yaptı. Hepimiz kalktık.

O vakit Cüneyd, delikanlıya başıyla daha yakına gelmesi için bir işaret yaptı, genç kendisine yaklaşınca Cüneyd ona bir şeyler söyledi. Yalnız şu son kelimelerini duydum, "...bir gün senin kanın darağacını kırmızıya bulayacak."

Delikanlı hıçkırarak hıçkırarak ağlamaya başladı, sonra kalkıp gitti. O yanımızdan uzaklaşırken Cüreyrî de peşine düştü; Cüreyrî'nin anlattıklarına göre, delikanlı bir müddet yol aldıktan sonra kabristana girerek bir yere oturmuş. Cüreyrî ondan sonrasını şöyle hikâye etti:

"Bu delikanlı herhalde henüz ilk gençlik çağının başında bulunuyor olmalı diye düşündüm; herhalde Şeyhimizin yanından utandığı için ayrılmıştı. Belki de çok fukaraydı. Bu düşüncelerle ahbablarımdan birini ekmek, hamur tatlısı, misvak ve bir kalıp da sabun almaya gönderdim. Sonra kabristana girerek delikanlıyı aramaya başladım, onu görünce gidip yanına oturdum. Delikanlı başını dizleri arasına bırakmıştı, fakat çok geçmeden başını kaldırdı ve beni görünce gözlerinde çok dertli bir bakış peyda oldu. Bir yandan kendisine öte-

beri ısmarlamış olduğum ahababımı beklerken, genci teskine çalıştım; sonra arkadaşım ısmarladığım yiyecekleri getirince gence, "Çok rica ederim, delikanlı, bir şeyler ye," dedim. Genç sözlerimi dinleyerek ağzına birkaç lokma attı.

Sonra, hemen, "Sen ne taraftansın?" diye sordum. "Nerede doğdun?"

Delikanlı, "Beyda'da," dedi, "fakat çocukluğum ve gençliğim Huzistan ile Basra'da geçti. O yerlerde yetiştim."

"Peki, adın ne?"

"Hüseyin bin Mansûr."

Sonra kalkıp delikanlıya veda ettim. Kırk beş sene sonra aynı gün Hallâc'ı Mansûr'un idam edilmiş olduğunu duydum.

Hüseyin Bağdat'tan Mekke'ye gitti. Tam bir sene yağın yağmura ve beynini kavuran kızgın güneş ışıklarına bakmadan Kâbe'nin avlusunda vaktini ibadetle geçirdi. Bu zaman zarfında yalnız abdest almak ve Kâbe etrafında dönmek için oturduğu yeri terk etti.

Mutasavvıflardan biri anlatıyor, "Sırtına giydiği cübbeyi çıkarıp temizlememiz için bize versin diye ona yalvardık durduk. Nihayet çıkarıp verdi. Cübbesindeki bitleri temizledik, bir yere toplayıp tarttık, üç dirhem çaktı. Hallâc'ın riyazeti bu derece sertti. Nefsine eza ve cefa etmekten o kadar büyük bir haz duyuyordu ki, ıstırabını hafifletmek için parmağını bile kımıldatmıyordu."

Hallâc'ın dostlarından biri şunları anlatıyor:

Hallâc'a şöyle dedim, "Sana zaman zaman ilâhî varlığa dair bazı alametler görünse ve esrarengiz bir takım işaretler gelse bile, hatta böyle alametleri görüş sende mistik bir âdet haline bile gelse, yine de kendine gizli olanı vukuf kudretinin bahşedilmiş olduğu zehabına kapılma, öyle düşünme. Saçma! Yarın, şeyhimizin vereceği derste de öğreneceğin gibi, bu gibi şeyleri Peygamberler bile tasvip etmiyor, hoş görmüyor."

Hüseyin, "İyi ama, dostum," dedi, "Muhaddisin bana tekrar ettiği şeyleri bana öğretmeye gelen varlık bizzat o ulu varlığın kendisi. Ben hadislere, ancak bu ilhamlar bana her şeyin aslı-

nı gösterdiği müddetçe ve hadislerin kendi sezgilerimle intibak halinde olduklarını gördüğüm müddetçe güvenebilirim.”

Hallâc'ın şeyhi Mekki anlatıyor:

Bir gün Hallâc'ı Mansûr ile birlikte Mekke'nin daracık sokaklarının birinden geçiyorduk. Ben yürürken bir yandan da *Kur'an-ı Kerim*'den ayetler okuyordum. Hüseyin bin Mansûr beni duymuş.

“Senin *Kur'an*'dan okuduğun bu sözlere benzer sözleri ben kendim de söyleyebilirim,” dedi.

O sözleri üzerine bir daha kendisini görmedim.

Hallâc o zaman Cüneyd'in yanına döndü. Cüneyd, “Niçin geri döndün?” diye sual etti.

“Sizin müritleriniz arasına katılıp bir müridiniz olarak yaşamak için, Şeyhim.”

Cüneyd, “Ben mecnunları müritlerimin arasına sokmam,” diye cevap verdi. “Mürit olmak için insanın aklının başında olması iktiza eder. İmsak, temkin sağlam bir ruhi haletin alametidir; dinî hislerle sarhoşluk ise ifrat derecede bir iştiyakın alametidir.”

Hallâc'ın Deyişleri

*“Susamıştım, şarabın üzerine eğdim yüzümü,
Kupanın karanlığında bir gölge gördüm: Sen.”*

Aksiseda

*“Bir göz oldu kalbim; Rabbimin ışığını gördü.
Fısıldadım: Kimsin? Aksiseda cevap verdi: Sen!”*

Ah!

Gördüğüm ben miyim? Yoksa sen mi Rabbim?

İki Allah mı?

Dilimden yeller alsın, yeller alsın dilimden, iki Allah sözünü.

Lakin Seninle benim aramda bu Ben beliriyor,

Aramızdan bu Beni çek o Senin Beninle.”

*"Kelamını değiştir, hayalet dünyayı terk et. Allah'ın ünün-
de ne ölçü, ne de ahenk kullan. Bırak ihtiras konuşsun; nefsi-
ni yok et ve aşkının peşinden koş. Arş-ı  l ya yüksel, dağları
tepeleri uçarak aş, bütün düşünce ve katiyet zirvelerini geç.
Ta ki gördüğünü hakkıyla g rebilene kadar. İşte o gece oru-
cun sona ereceği Bolluk Gecesi olacak."*

Vecd

*"Beni bir yap, tıpkı bir Allah gibi
Ene'l-hak! Ancak kendine hakikidir Hakikat
Kendinden mahrum edilmiş! Kendini terk edemez!
Ey siz dört bir yana dağılan ışıklar! Ey şimşeklerin pırıl-
tıları!*

Kelebek aleve uçar ve kaybolur, alev yine kalır.

Sen yine benimlesin, kalbimle kalp etinin arasında.

*Bu göz yaşlarısın sen, dudaklarımın arasından, benden
uzağa mı akacaksın?"*

Hallâc bir müddet sonra tekrar Cüneyd'in huzuruna geldi.
"Ene'l-hak!" diye haykırdı. "Hakikat benim!"

Cüneyd, "Hayır," dedi, "Hakikat senin sayende mevcuttur.
Yine görüyorum, bir gün gelecek, kanın darağacını kırmızıya
boyayacak."

Cümleler

"Hatırlamak, sonra sessizlik, sonra s k t;

Tetkik, sonra buluş, sonra vaat.

Kil, sonra ateş, sonra parıltı,

Kurşuni soğuk, sonra gölge, sonra güneş.

Taçlı zemin, sonra  ayır, sonra   l;

Ve nehir, sonra deniz, sonra kıyı.

Sarhoşluk, sonra ayılış, sonra iştiyak;

Yaklaşma, sonra buluşma, sonra mahremiyet.

Kavrayış, sonra kucaklayış, sonra eziş;

Ve ayrılık, sonra buluşma, sonra yanış.

*Tutuş, sonra itiş, sonra gerginlik;
Ve yaratılış, sonra suret, sonra bağlanış;
Bu dünyada para için yaşayanlara lazım cümleler.
Kapının ardında sesler (fakat içeri biri girince herkes susar.)"*

* * *

Hallâc Şuşter'e döndükten sonra, orada iki sene kaldı, iki iş olarak sırtından mutasavvıflara mahsus cübbeyi atıp onun yerine kısa yenli asker gömleğini giydi. Kısa zamanda halk arasında öyle büyük şöhret sahibi oldu ki, mutasavvıflar onu kıskanır oldular.

Hüseyin bin Mansûr hayatı boyunca hiçbir zaman dirseğinin altına bir yastık koymadı (bunu kendisinin yanında yirmi sene hizmetkârlık etmiş olan biri anlatıyor); Hallâc hiçbir zaman uyumak için yan tarafına yatmadı. Gece sabaha kadar daima ayakta dururdu. Yorgunluktan bitap bir hale düşerek gözleri kapanmaya başladığı zaman, yere çömelir ve çömelmiş vaziyette biraz uyuklardı.

Bir ahabı, bir seferinde ona, "Kendine biraz daha dostça muamele etmelisin," dedi.

Hallâc, "Bedenim kendisinden hiçbir zaman haz almadığım bir dosttur," diye cevap verdi.

Hallâc'ı Mansûr, "Allah'ın kulu olmak demek, üstadı veya müridi olmayan, hiçbir şeyi tercih etmeyen, hiçbir şeyi tefrik etmeyen, hiçbir şeyi atmayan, hiçbir şeyi toplamayan, nefsi-ni hiçbir zaman düşünmeyip hiçbir hırsı olmayan, hiç ama hiçbir şeyi olmayan bir insan demektir. O kulun içindedir" diyordu.

"O insan ki, kendi hakkındaki düşünceleri başkalarının düşüncelerine intibak eder, düşünceleri arzularına uyar, arzusu çok azdır; idaresi gayet şiddetlidir; zeki ve bilgisi olduğu halde cahil görünür, cehaleti yegâne hakiki vafıdır. İsmi hükümlerandır, alameti de şudur: Ateşte yanarmış gibi yanar.

Kanuna sadakat âdeti, günahları tecrübe sahası, ruhlar sarayı, Şeytan hocası, beşeriyet sırrı, perişanlık gururu, sefalet gururu, tevazu gururu, Cennet bahçesi, harabeler de sarayıdır.

Onun muhiti çöller, yolları küllükler, felsefesi de halihazır durumunun temel taşıdır. Kudreti iktidarsızlıktır, zira Allah'ın mülkünden başka bir mülk Cenâb-ı Hakk'ı gazaba getirir.

İşte başkalarına örnek olacak bir insan böyle bir insandır!"

Hüseyn bin Mansûr tam beş sene diyar diyar gezdi: Horasan'ı, Sistan'ı, Kirmanşah'ı dolaştı; oradan Fars'a gitti ve orada vaazlar vermeye, toplantılar yaparak halkı Allah yoluna davete başladı. Fars'taki taraftarlarına rehber olması için birçok kitaplar kaleme aldı; sonra oradan ayrılarak Ahvaz'a geldi ve bir müddet de orada vaazlar verdi. Kendisini dinleyenlerin düşünce ve vicdanlarını o kadar derinliğine araştırır, taraftarlarının kalplerinden geçen gizli düşüncelerini okuyarak onlara o kadar etraflı bir şekilde ifşa ederdi ki, nihayet ona "Hallâc el-Esrar" demeye başladılar. Fakat hayatının sonuna kadar kendisinden bilhassa "Hallaç" diye bahsedildi ve herkes bu kısaltılmış ismini kullandı. Hallâc, Ahvaz'dan Basra'ya gitti, fakat orada uzun boylu kalmadı.

Kadı Muhammed bin Ubeyd anlatıyor:

"Bir zamanlar bir müridi olarak Hallâc'ın dizinin dibinde oturdum. O zamanlar Hallâc, Basra'daki Büyük Cami'de *Kur'an* dersleri veriyordu; o sıralarda Hallâc henüz o budalaca iddialarını ortaya atıp da başını derde sokmuş bulunmuyordu. Bu anlatacaklarım daha evvel olmuştur. Bir gün, amcam onunla konuşurken ben de yanlarında bir yere ilişmiş, kulak misafirliği ediyordum. Hallâc, amcama, "Basra'dan ayrılıp gideceğim," dedi.

Amcam, "Niçin gideceksin?" diye sual etti.

"Buranın halkı benden çok fazla bahsediyor; benden bahsedildiğini dinlemekten bıktım usandım."

Amcam, "Ne söylüyorlar?" diye sordu.

Hallâc, "Benim bir şeyler yaptığımı görür görmez," dedi, "hiçbir şeyi araştırmadan, asılsız esassız bir takım düşüncelere sahip olduklarını bilmeden, derhal şurada burada benim herkesin dileklerini ve dualarını hakikat haline getirdiğimi söylemeye başlıyorlar. Hatta benim mucizeler yarattığımı bile

iddia ediyorlar. Ben kimim ki, bana böyle vasıflar atfediliyor? Size bir misal vereceğim: Bundan birkaç gün evvel, bir adam bana bir kaç dirhem sadaka getirdi ve onları muhtaç kimsele-re dağıtmamı istedi. O sırada yakınımda, etrafımda hiç fukara yoktu, onun için adamın getirdiği dirhemleri camideki halılardan birinin altına koydum ve parayı hangi sütunun yakınındaki halının altına koymuş olduğumu da işaret ettim. Uzun zaman bir fukara gelsin diye bekledim, fakat kimse gelmedi; bunun üzerine geceyi geçirinek için evime gittim. Ertesi sabah camiye dönünce yine aynı sütunun yanına oturarak ibadetle meşgul olmaya başladım; çok geçmeden fakir bazı dervişler etrafımda toplandılar. Bunun üzerine namazı bıraktım ve halının ucunu kaldırarak koymuş olduğum parayı alıp onlara dağıttım. Bu hadise üzerine dervişler hemen elimin dokunduğu yerde toz ve toprağın gümüş olduğu rivayetini etrafa yaydılar.”

Hallâc, amcama buna benzer bir sürü hadiseler zikretti, nihayet amcam gitmek üzere kalkıp ona veda etti. Ondan sonra da bir daha Hallâc'ı görmeye gitmedi. Bana da, “O adamın hareketlerinde bir takım şüpheli haller seziyorum,” dedi. “Sözüm mim koy. Bir gün gelecek bu Hallâc'dan çok daha fazla bahsedildiğini duyacağız.”

Hayatını din yoluna vakfeden Hallâc, o yolda yeni yeni safhaları aştı; sıkı bir dinî disiplin ve ibadetle benliğini temizleyen, vaktini tamamen hayırlı işler başarmaya vakfeden, bütün emel ve ihtiraslarına gem vuran insanın bir safiyet safhasından bir diğerine yükseleceğine inanıyordu; bunun neticesinde tabiatın bütün kir ve çirkinliklerinden temizlenmiş olacağına inanıyordu. Tabiatla hiçbir kir kalmadığı gün de, Hz. İsa'nın doğuşunda rol oynayan Ruhu'l-Kudüs'ün insanın benliğine yerleşeceğini ve bu şekilde o günden itibaren bütün hareket ve emirlerinin aynen Allah'ın hareket ve emirlerinin benzeri olacağına inanıyordu.

İlahî Davet

*“İman bir insanı Hak Dine davet eder.
Teslimiyet insanı fedakârlığa çağırır.*

*Anlayış insanı daha ilerileri görmeye zorlar. Mantık tecrübe-
beye davet eder. Bilgi tecrübeleri hesaba katmaya davet eder.
Kemal ise insanı metanet ve huzura davet eder.*

*İnsanın ruhu onu Allah yolunda hizmete çağırır. Her şeyin
Allah yoluna terki, insanı itimada davet eder. Korku insana
ürküntü verir. Ümit sükûneti davet eder.*

*Aşk insanı iştiyaka, iştiyak coşkunuğa, coşkunluk da Al-
lah’a şükretmeye davet eder.*

*Hiçliğimde bir benlik var
Sensin bu benlik, ben var oldukça;
Benimle bütün diğer şeyler arasında
Ne varsa hepsi sen olmalısın*

*Ben kendim âşığım; aşkım benliğimdir!
Bu bedende iki hayalet var.
Beni görürsen, bil ki gördüğün O’dur.
Onu gördüğün zaman, beni gördün demektir.*

*Herlahza, her dakika, her saat hareketlerinize hâkim olun;
hatırladıklarınıza hâkim olun. Bunu aklınızdan çıkarmayın.*

*Nereden geldiğini bilen, nereye gitmekte olduğunu da el-
bette bilecektir.*

*Ne yaptığını bilen, sonunun ne olacağını da bilir. Sonunun
ne olacağını bilen kendisinden ne beklendiğini, ne istendiği-
ni de bilir. Kendisinden ne beklendiğini bilen nasıl hareket
etmesi gerektiğini de bilecektir. Ne yapması, nasıl hareket et-
mesi gerektiğini bilen ne vermesi gerektiğini de bilecektir. Ne
vermesi gerektiğini, kim olduğunu, nereden olduğunu, nasıl
olduğunu, neden var olduğunu, nasıl ve niçin var olduğunu
bilmeyen insan, hayatının her anını kullanmadan geçiren-
lerden biridir.”*

Bir kuş, kanatlı bir kuş gördüm. Benim varlığımı inkâr eden bir kuş. Kuş bana bakmadan yanımdan gelip geçti ve geçerken sulh ve sükûnu nerede bulabileceğini bana sordu.

"Kanatlarının uçlarını kırp," dedim, "yoksa benim peşimden aradığın o sulh ve sükûnun bulunduğu yere kadar beni takip edemeyeceksin."

Kuş, "Ama ben bu kanatlarla sevdiğime uçuyorum," dedi.

"Bedbaht mahluk," dedim. "Heryerde hazır ve nazır olan onun gibi biri daha yoktur."

O zaman kuş birden düşünceler okyanusuna düştü ve orada boğuldu.

"Bir gün Hallâcla birlikte Bağdat'ın arka sokaklarından birinden geçiyorduk. Birden bir yerden çok güzel bir kaval sesinin geldiğini işittik. Kavalın sesi o kadar yanıktı ki, kendimi tutamadım, gözlerim yaşlarla doldu.

Aramızdan biri, 'Bu ses de ne sesidir böyle?' diye sordu.

Hallâc, 'O ses mi?' dedi. 'Şeytanın sesi: Dünyayı kaybetmiş olduğu için ağlayıp duruyor.'

Hallâc Basra'dan ikinci defa Hacca gitti; sonra Basra'ya, oradan da Ahvaz'a döndü; karısıyla çocuklarını ve Ahvaz halkından olup da ileri gelen müritlerini yanına alarak onlarla birlikte Bağdat'a gitti. Bağdat'ta bir sene kaldı; sonra evlatlarından birini müritlerinden birine teslim ederek tekrar yollara revan oldu.

Evvela Hindistan'a, oradan Horasan'a, oradan da Çin sınırlarındaki illere kadar gitti; her gittiği yerde halkı Allah yoluna çağırды ve her gittiği yerde halkı aydınlatmak için kitaplar kaleme aldı. Geri döndükten sonra, kendisine Hindistan'dan gönderilmiş olan mektuplarda ona "Şefaâtçi", Çin ve Türkistan'dan gelen mektuplar da "Hazırlayan" diye hitap oluyordu. Horasan'dan gelen mektuplarda "Gören", Fars'tan

gelen mektuplarda "Zahit Ebû Abdullah" Huzistan'dan gelen mektuplarda ise "Vicdanların Hâkimi olan Şeyh" ibaresi vardı. Bağdat'ta bazı kimseler ona "Vecde Dalmış" Basra'da bulunan bazı kimseler de "Gözleri Kamaşmış" diye hitap ediyorlardı. Her seyahatten dönüşünden sonra, Hallâc'ı Mansûr hakkında çok garip hikâyeler anlatılıyordu.

Hallâc, çok geçmeden üçüncü bir defa Hacca gitti ve İslam'ın mübarek şehirlerinde iki sene kaldı. Bu üçüncü Haccdan sonra, (oğlu anlatıyor) döndüğü zaman çok değişmişti. Fakat bu sefer kendisine Bağdat'ta bir miktar arazi aldı ve arazinin üzerinde kendisi için bir ev inşa etti.

Hallâc, bilhassa İbn Hârûn adında bir zatı kendi safına çekmek, müritleri arasına sokmak istiyordu. Zira İbn Hârûn'un birçok kahveleri vardı. O kahvelerde Bağdat'ın mühim şahsiyetleri ve şeyhleri sık sık toplanıp muhtelif meseleler üzerinde münakaşalar yapıyorlardı. Hallâc, bir gün, yine İbn Hârûn'un kahvelerinden birine gitti. İbn Hârûn içerde Bağdatlı şeyhlerin yanında: Hallâc hemen ona bir bilmece sordu.

Fakat bilmeceyi duyanların hepsi de şaşırmışlardı.

O esnada İbn Hârûn'un küçük oğlu hastaydı ve çocuk süratle eceline doğru gidiyordu. İbn Hârûn, Hallâc'ın sorduğu bilmeceyi duyar duymaz, ona, "Bu bilmecelerle vakit geçirme," dedi. "Benim evladım hasta. Bir hayır işlemek istersen dua et de, oğlum iyileşsin."

Hallâc, "Senin evladın iyileşti bile," dedi. "Artık onun için endişe etme."

Çocuk birkaç dakika sonra kahveye getirildi. Tamamen iyileşmişti. Çocuğa yakından bakanlar onun mühlik bir hastalıktan birkaç dakika evvel kalkmış olduğuna inanmadılar. Hazır bulunanların hepsi de bu hadise karşısında şaşırmış kalmışlardı; İbn Hârûn hemen cebinden mühürlü bir kese çıkararak onu Hallâc'a vermek istedi.

"Şeyh," dedi, "bunu benim naçiz bir hediyem olarak kabul et."

Şeyhlerin ve İbn Hârûn'la Hallâc'ın oturdukları kahve Dicle sahillerine bakıyordu. Hallâc, içinde üç bin dinar bulunan keseyi İbn Hârûn'dan aldığı gibi Dicle Nehri'ne attı.

Sonra şeyhlere hitap ederek, "Zannedersem bana sorulacak bazı sualleriniz varmış," dedi. "Sizler bana ne gibi sualler sorabilirsiniz? Zira ben şu anda bile sizlerin ne kadar haklı ve kendimin ne kadar haksız olduğumu gayet iyi biliyorum."

Bu sözleri söyledikten sonra çıktı, gitti.

Ertesi gün, İbn Hârûn kahvede Hallâc'ın yanında bulunmuş şeyhlerin hepsinin evlerine gidip onları birer birer ziyaret etti ve şeyhlere Hallâc'ın hepsinin gözleri önünde nehre atmış olduğu keseyi gösterdi. "Dün," dedi, "Hallâc'ı Mansûr'a hediye diye vermiş olduğum keseyi bir türlü zihnimden çıkaramadım ve "Hallâc keşke o keseyi nehre atmamış olsaydı" diye düşünerek hayıflanmaya başladım. Bu düşünce zihnimden geçeli henüz bir saat olmamıştı ki, Hallâc'ın fakir müritlerinden biri evimin kapısına geldi ve bana şöyle dedi, "Şeyhim size selam söyledi. Size şu sözleri söylememi rica etti, 'Dün yaptıklarına pişman olmayıp bu keseyi geri alsın; Cenâb-ı Hak kendisine itaat edene sulara ve topraklara hâkim olmak kudretini bile verir,' Sonra dün sizin yanınızda Hallâc'a verdiğim ve onun da Dicle'ye attığı keseyi cebinden çıkarıp avucuma koydu."

Hallâc pek çok kimseyi kendine taraftar etti; taraftarları arasında mühim kimseler de vardı. Hallâc'ı Mansûr'un kendi safına çekmeyi en ziyade arzu ettiği kimseler mürtecilerdi; zira Hallâc mürtecilerin inançlarını kendi felsefesi için mükemmel bir başlangıç ve müsait bir zemin telakki ediyordu; bu düşüncelerle mürtecilerin kurmuş olduğu en mühim mezheplerden birinin mensuplarından İbn Nevbaht'a bir mümesilini gönderdi.

İbn Nevbaht temkinli, ihtiyatlı ve son derece zeki bir adamdı. Hallâc tarafından kendine gönderilmiş olan müride, "Efendinin gösterdiği mucizelerin alelade hokkabazların bile yaptıkları bir takım hileli oyunlar olması mümkündür." dedi. "Ben bir aşk şehidiyim diyebilirim: Dünyada kadınların meclislerinden daha fazla zevk aldığım bir şey yoktur. Fakat ne yazık ki saçlarım dökülmüş, dazlak olduğum için, çok müteessirim. Başımda ve yüzümde kaç tel saç ve sakal varsa hepsini mümkün olduğu kadar uzatmaya çalıştım. Bu saçlarımı alnı-

mın üzerine toplayıp sarığımı da onun üzerine geçiriyorum. Böylece alnımdaki perçemleri görenler hakikaten saçım var zannediyorlar. Sakalımın aklarını da kınayla boyadım. Şayet şeyhin Hallâc benim dökülmüş saçlarımı yeniden çıkarır ve sakalımı yeniden siyahlaştırırsa müdafaasını yaptığı mezhebi kabul edeceğim ve bundan böyle ömrümün sonuna kadar onun kulu kölesi olacağım; dilerse ona Peygamber diye, hatta Cenâb-ı Allah diyerek hitap edeceğim!”

Hallâc bu cevabı işittiği zaman, İbn Nevbaht'ı bir daha rahatsız etmedi ve onu kendi haline terk etti.

Allah'ın sırlarını onun kullarına ifşa eden insan, vecd anının ilanihaye uzayıp gidebileceğini düşünen insan, hiç kimse-
nin tahammül edemeyeceği kadar müthiş bir ıstırap duyar. Fakat Cenâb-ı Hak onun zihnine ışığını verdiği zaman Hz. Eyüb ıstırabının bütün acılığını kaybettiğini görmüştü. “Çektiğim ıstırap ve acıların karşılığında başka bir mükâfat beklemiyorum; ıstırap benim kendi ülkem ve acı benim saadetim oldu.”

Saadet onun hediyesidir. İstırap ise onun ta kendisidir.

* * *

İbn Fâtik anlatıyor:

Bir gece –ay her yeri ışık ısl aydınlatmıştı– İbn Hanbel'in Kureyşi Kabristanında metfun bulunduğu kabri ziyarete gitmiştim. Kabristana girdiğim zaman ilerde epeyi uzakta, yüzünü Kible'ye dönmüş, ayakta duran birini gördüm. Yanına yaklaştığım zaman bile benim mevcudiyetimi fark etmedi; fakat ben onu tanımıştım. Hallâc'ı Mansûr'du ve hüngür hüngür ağlıyordu.

Ağlarken de şöyle diyordu, “Ey beni aşkıyla bu kadar sarhoş eden ve ebedî makamında yapayalnız ikamet eden. Beni bir defa kendi kendimden gizledin, ruhumu bana bir daha gösterme. Senin şehirlerinde yaşayıp da benden nefret edenlerin sayısını arttır, sadık kulların, müminler içinde benim ölümümü isteyen hakiki dindarların da sayısını arttır.”

Birdenbire yanı başında durduğumu gördü, döndü, gülümseyerek bana doğru geldi. “Ebû Hüseyin,” dedi, “ben müptedi

müritlerin ilk safhadaki dualarından daha ilerisine gitmiş değilim," dedi.

"Nasıl?" diye haykırdım. "İlk safha mı? Ömrümde az evvel şahit olduğum sahneden daha ulvî bir sahne görmedim."

Hallâc: "Hayır," dedi, "az evvel ciddi değildim, yalan söylüyordum. Benim dualarım müptedi bir müridin ilk safhadaki duaları değildi. Bu sözlerim fasıklığın ilk safhasıdır. İnkârın ilk safhasıdır."

Sonra üç defa haykırarak yere düştü. Dudaklarında kan gördüm; kendisine yardım etmek istediğim halde, Hallâc eliyle yanından uzaklaşıp gitmem için işaret etti. Bunun üzerine kendisini orada bırakarak kabristandan ayrıldım.

Ertesi sabah kendisini Mansûr Camii'nde gördüm. Hallâc elimden tuttu, bana doğru eğilerek kulağıma, "Düin gece beni ne halde gördüğünü sakın kimseye söyleme," dedi.

Bir defasında Hallâc'ı Katiya Pazarı'nda gördüm. Gözyaşı dökerek, "Ey müminler, beni Allah'tan saklayın," diye haykırıyordu. "Beni kendi nefsimden ayırdı ve bir daha da geri vermedi; beni tekrar yalnız bırakır korkusuyla onun huzurunda artık dinî vazifelerimi ifa edemiyorum. Yoksa beni yalnız başına ve kendi halime bırakıp terk edecek. Cenâb-ı Hakk'ın huzurundan sürülüp atılmış olanın vay geldi başına!"

Onun etrafında toplanmış olanlar da hüngür hüngür ağlaşıyorlardı. Sonra Hallâc Attâb Camii'nin kapısına giden sokağın başında durarak konuşmaya başladı. Sözlerinin bir kısmını anlıyorduk, fakat bir kısmının manaları müphem kalıyordu.

* * *

İbn Fâtik anlatıyor:

Bir gün hiç haber vermeden ansızın Hallâc'ın odasına girdim; içeri benden evvel başka biri de girmişti. Hallâc, namaz kılıyordu ve secde etmişti. Fakat secde halindeyken okuduğu ayet hiç duymamış olduğum bir ayetti.

Hallâc, benim mevcudiyetimi fark edince birden doğruldu. "Gel, gir içeri," dedi, "beni rahatsız etmiyorsun."

Bunun üzerine odaya girip Hallâc'ın önüne oturdum. Hallâc'ın gözleri iki kor gibi yanıyordu ve kanlıydı.

Hallâc, "Sevgili oğlum," dedi, "halk arasında bazı kimsele-
rin benim evliya, bazılarının da zındık olduğumu söyledikleri-
ni biliyorum. Ben bana zındık diyenleri tercih ederim; Cenâb-ı
Allah da bana zındık diyenleri tercih edecektir."

"Niçin üstadım?" diye sual ettim.

"Bana evliya diyorlarsa, bu bana hürmet ettikleri içindir;
fakat diğerleri bana zındık diyorlarsa, bu sırf Hak Dini yolun-
da imanlarının sağlamlıklarından dolayıdır. Dini için sami-
mi hislerle dolu olan bir insan hiç şüphe yok ki, bana kalben
daha yakın olduğu gibi Allah'a da daha yakındır. Acaba beni
bir darağacına çekilmiş, öldürülür ve yakılır gördüğün gün ne
diyeceksin İbrâhim? Muhakkak gözyaşları dökeceksin. Hâlbü-
ki o gün benim hayatımın en mesut günü olacak!"

Sonra, "Neyse, burada kalma," dedi. "Git de Allah'ın lütfunu
kazanmaya bak."

Hallâc, bir gün Mansûr Camii'ne gitti ve içeri girince şöyle
haykırdı, "Etrafıma toplanın ve size söyleyeceklerimi can ku-
lağıyla dinleyin."

Hallâc'ın etrafına derhal büyük bir kalabalık toplandı.
Bunların arasında Hallâc'ı sevenler ve onun müritleri bulun-
duğu kadar, ondan nefret edenlerle onu tenkit edenler de var-
dı.

Hallâc, "Size bildirmem lazım gelen bir şey var," dedi.
"Bunu öğrenmelisiniz. Allah beni sizin aranızda bir eşkıya
yaptı. Öldürün beni!"

Camide bulunanların hepsi de ağlamaya başladılar; fakat
mutasavvıflardan Abdül Vedâd Hallâc'a biraz daha sokuldu
ve ona şöyle dedi, "Şeyhim, biz namaz ve duasını esirgemeyen,
orucunu tutan ve sabah akşam kelime-i şehâdet getiren bir
insanı nasıl öldürebiliriz?"

Hallâc, "Şeyh!" dedi, "sizin benim kanımı dökmenize mâni
olan sebebin ibadet, oruç ve kelime-i şehâdet ile hiçbir alaka-
sı yoktur. Beni neden öldürmüyorsunuz? Beni öldürürseniz bu

hareketinizin mükâfatını göreceksiniz. Ben de huzur ve sükûna kavuşacağım. Beni öldürmek sizin için mukaddes bir vazife olmalı; beni de Şehit mertebesine yükseltecek.”

Abdül Vedâd devam ediyor, “Hallâc camiden çıktıktan sonra peşine düştüm ve evinin önüne geldiği zaman kendisine şu suali sordum, “Şeyh! Söylediğiniz sözler bizi dertlendirdi. O sözlerinizle ne demek istediniz?”

Hallâc, “Sevgili oğlum,” dedi, “şu anda Müslümanlar için en mühim vazife benim idamımdır. Bunu zihninden çıkarma, benim ölümümle Şeriat’ın hükümleri haleldar edilmemiş olacak; zira onları ihlal edenin mutlaka idamı vaciptir.”

Hallâc her gittiği yerde vaaz etmeye devam ediyordu. Nihayet fıkıhçılardan İbn Dabud onun hakkında şu hükmü verdi, “Resûl-i Ekrem’in bize Allah’tan indirmiş olduğu kitapta yazılı olanlar doğruysa, o zaman Hallâc’ın söyledikleri yalan demektir.” Sonra şu sözleri söyleyerek Hallâc’a şiddetli bir hücumda bulundu, “Şeriat hükümlerince Hallâc’ı Mansûr’un idamı lazımdır,”

İbnü’l-Furât bunun üzerine derhal Hallâc’ın tevkifi için emir verdi; fakat Hallâc mürit erlerinden biriyle Bağdat’ı terk etti. Sene Hicretin 279’uncu senesiydi.

Hallâc, iki sene sonra, 301’de Şuşa’da yakalanarak payitahta gönderildi. Hallâc’ın Allah olduğunu iddia ettiğine dair hem Ahvaz ve hem de Bağdat şehirlerinde bir sürü deliller toplandı; Hallâc aynı zamanda, Cenâb-ı Hakk’ın Alidlerin evlerinde ikamet ettiğine dair iddialarda bulunmakla itham edildi. Muvakkaten Halifenin sarayında bir daireye hapsedildi

* * *

Hallâc meselesi ancak aradan sekiz sene geçtikten sonra, 309 yılında, alevlendi ve Hallâc öldürülerek yakıldı. Hallâc bu seneler zarfında hep sarayda mahpus edildi. Kendisine gayet iyi muamele edildi ve ziyaretçiler kabul etmesine müsaade edildi. Hallâc’ı Baş Mabeyinci Nâsır’ın nezaretine vermişlerdi. Fakat Hallâc hareketleriyle Mabeyinci Nâsır’ı herkese mas-kara etmiş, gözden düşürmüştü. O sırada vezaret makamında

bulunan Hâmid İbn Abbas, Hallâc'ın, ölüleri diriltebileceğini iddia ederek saray erkânından birçoğu ile sarayda yaşayan bazı kimselerin müzaheretini temin etmiş olduğunu haber aldı. Bazı saray kâtiplerinin ve hatta Hâşimî ailesine mensup bir şahsın Hallâc'ın Havârîleri rolünü oynayarak Hallâc'ın Allah olduğunu iddia ettikleri bildiriliyordu.

Hallâc'ın bu müfrit taraftarları tevkif edildiler. Hâmid tarafından sorguya çekildikleri zaman, hepsi de Hallâc'ın Allah olduğuna, onun ölüleri dirilttiğine inandıklarını ve kendilerinin onun havarileri olduklarını itiraf ettiler. Taraftarları bu iddialarını, Hallâc'ın huzurunda tekrar ettikleri zaman, Hallâc iddialarını reddetti. "Allah korusun," dedi. "Ulûhiyet veya Peygamberlik iddiasından beni Allah korusun." dedi. "Ulûhiyet veya Peygamberlik iddiasından beni Allah korusun. Ben sadece Allah'a ibadet eden, namaz, oruç ve hayır işlemeye devam eden bir insandan ibaretim."

Bunun üzerine Hâmid, Mâlikî mezhebi mensuplarından Kadı Ebû Ömer ile Hanefî mezhebi mensuplarından Kadı İbn Behlül'ü ve o devrin tanınmış fıkıhçılarından birçoğuyla daha başka bir sürü şahidi davet etti. Sonra onlara bu mesele hususunda kanaatlerini sordu. Fıkıhçılar mühim bir suç işlemiş olmadıkça onun idamına karar veremeyecekleri gibi, bu gibi ithamları delilsiz, mesnetsiz kabul edemeyeceklerini de açıkça bildirdiler. Böyle bir şeye ancak Hallâc suçunu itiraf ettiği takdirde karar verebileceklerini söylediler. Bunun üzerine, Halife Muktedir, Hallâc'ı o sırada Hâmid'in vezareti altında devlet dairelerinin reisi olan Ali İbn İsâ'ya gönderdi. Fakat Ali onu sorguya çekmekten kaçındı ve kendisinin bu vazifeden affolunması için yalvardı; bunun üzerine Hallâc Hâmid'in sarayına sevk edildi.

Tam o sırada, şهادette bulunmak üzere Hâmid'e bir kadın gönderildi. Bu kadın Hallâc'ın müritlerinden Samarri'nin kızıydı. Hâmid, kadını, Hallâc hakkında neler bildiği hususunda sorguya çektiği zaman, kadın pederinin kendisini alıp Hallâc'ı görmeye götürmüş olduğunu anlattı. Kadının anlattıklarına göre, Hallâc ona, birçok hediyeler vermişti. Kadın gayet güzel

ve tatlı konuşuyordu, Hallâc'ın üzerinde gayet müspet bir in-tiba bırakmıştı. Kadın, diğer şeyler arasında, Hallâc'ın kendisine şu sözleri söylemiş olduğunu söyledi:

"Seni en sevgili evladım olan ve şu anda Nişabur'da bulunan Süleyman ile nikahlayacağım. Bir erkekle eşinin sık sık münakaşa ettiklerini veya münakaşa etmeye mütemayıl olduklarını bilirsin. Bir kadın kocasının yaptıklarından hoşlanmayabilir. Pek yakında oğlum Süleyman'ın yanına gideceksin, seni onun aşkına terk ediyorum; fakat şayet oğlum senin hoşuna gitmeyecek bir harekette bulunursa şöyle hareket et: Bütün bir gün oruç tut. Sonra gün sona erer ermez, evinin damına çık, damından etrafa korla iri tuz saç, damda bir yer bulup dur ve orucunu o vaziyette boz; sonra yüzünü benim bulduğum tarafa çevir ve oğlumun hangi hareketinden hoşlanmadıysan bana söyle. Ben senin söylediklerini ne kadar uzakta olsam da işitir ve seni görürüm."

Kadın, devamla, "Bir sabah, damdan evin içine iniyordum. Hallâc'ın kızı da benim yanımdaydı, Hallâc ise aşağıdaydı. Hallâc'ı görecektik kadar yakına geldiğimiz zaman, Hallâc bizi gördü, o zaman kızı bana, Hallâc'ın önünde eğilmemi söyledi.

'Niçin?' dedim. 'Cenâb-ı Allah'tan başka birinin huzurunda da mı eğilmemiz lazım?'

Hallâc benim sözlerimi duymuştu. Bize, 'Evet,' dedi, 'Cenâb-ı Allah hem göklerde hem de yerdedir.' Sonra beni kendisinin yanına çağırdı, elini yeninin içine sokarak çıkardı. Elini yeninden çıkardığı zaman avucunun içi misk ile doluydu. Onu bana verdikten sonra, birçok defalar elini yeninin içine atarak avuçlar dolusu misk çıkardı, onları da bana verdi. 'Bunları diğer kokuların yanına koy,' dedi. 'Bir kadının kocasının huzuruna çıktığı zaman böyle güzel kokması lazımdır.'

Bir başka seferinde Hallâc zeminine halılar serilmiş bir odada oturuyordu; beni yanına çağırdı, sonra köşelerden birini gösterip halının o köşesini kaldırdı, altından çıkacak şeylerden istediğim kadar almamı söyledi. Bunun üzerine Hallâc'ın gösterdiği yere gittim, işaret ettiği halının ucunu

kaldırdım. Halının altı baştanbaşa altın dinarlarla döşeliydi. Hayatımda bu kadar güzel bir manzara görmemiştim.”

Kadının sorgusu bu sözlerle nihayete erdi; fakat kadın Hallâc'ın idamından sonra Hâmid'in sarayında alıkonuldu. Hâmid, kadının ifadesini alır almaz derhal casuslarına emirler vererek onu Hallâc'ın müritlerini yakalamaya gönderdi.

Yakalanan müritlerin evlerinde, Çin kâğıtları üzerine ve çoğu altın yaldızla yazılmış bir sürü vesika bulundu. Bu kitapların hepsi de gayet güzel deri ciltliydi ve hepsi de ipek yahut satenden kılıflar içinde duvarlara asılmıştı. Ele geçen diğer vesaik arasında, Hallâc'ın muhtelif eyaletlere göndermiş olduğu müritleri tarafından gönderilmiş acayip bir takım mektup dosyaları vardı. Bu dosyalardan çıkan mektuplarda, Hallâc'ın, müritlerine halka neler öğretmeleri lazım geldiğine, halkı nasıl tenvir edeceklerine, taraftarlarını bir safhadan ötekine nasıl yükselteceklerine, çeşitli sınıflara mensup kim-selere ve zekâları farklı insanlara ne şekilde muamele edeceklerine dair uzun uzadıya bir sürü talimat vardı.

Hadiseler

Saray kâtiplerinden İbn Zenci anlatıyor:

Babamla bir gün Hâmid'i ziyarete gitmiştik. Vezir biz huzurunda bulunduğumuz sırada bir lahza odadan dışarı çıktı. Vezir çıkınca biz de ziyaretçilerin kabul edildikleri odaya gittik ve bir mindere oturduk. Biraz sonra Mültezimlerden Hârûn çıkageldi. Babamı selamladı, ikisi dereden tepeden sohbet etmeye başladıkları anda Hâmid'in, Hallâc'ın muhafazasına memur etmiş olduğu kölesi kapıda göründü ve bir baş işaretiyle Hârûn'u dışarıya çağırdı. Hârûn, niçin çağırıldığını bilmeden kalktı, alelacele çıkıp gitti. Çok geçmeden geri geldi fakat bu sefer benzi sapsarıydı.

Babam onun perişan halini görünce şaşırıldı kaldı, “Ne oldu, Ya Hârûn?” diye sordu.

Hârûn, “Az evvel şu kapının önünden bana başıyla işaret ederek dışarı çağıran Hallâc'ın muhafızıydı,” dedi. “Dışarı

çıkınca köleyi buldum. Bana çok garip bir hadise anlattı. Az evvel Hallâc'ın yemeğini bir tepsiye koyarak mahpus tutulduğu odaya götürmüş, fakat odaya girdiği anda şaşırılmış kalmış. Zira Hallâc'ın boyu yerden tavana kadar büyümüş, vücudu da alabildiğine genişleyerek bütün odayı doldurmuş. Hallâc'ın vücudu bütün odayı doldurduğu için, köle odanın içinde yemek tepsisini koyacak bir yer bulamamış. Gördüğü manzardan o kadar korkmuş ki, elindeki tepsiyi düşürdüğü gibi kaçmış. Köle şimdi hummalar içinde tepeden tırnağa kadar tiril tiril titiyor."

Biz daha onun anlattıklarıyla düştüğümüz şaşkınlıktan kurtulmaya fırsat bulamadan, Hâmid bir adamını göndererek bizi tekrar huzuruna davet etti; bunun üzerine tekrar onun yanına gittik ve ona kölenin macerasını anlatmaya başladık. Hâmid meseleyi öğrenince derhal kölesini yanına çağırttı. Köle geldiği zaman onun hakikaten humma nöbeti içinde olduğunu hayretle gördük. Vezir, köleye Hallâc'ın odasında neler olduğunu sordu. Hârûn bize hikâyeyi nasıl anlatmışsa, köle de aynı şekilde tekrar etti.

Hâmid birden, "Yalan söylüyorsun!" diye bağırdı, sonra köleye bazı hakaretler etti. "Hallâc'ın hileleri, hokkabaz oyunları seni korkutmuş. Allah kahretsin seni! Çık dışarı!"

Köle dışarı çıktı. Fakat o humma nöbetlerinden kurtuluncaya kadar çok uzun bir zaman geçmesi icap etti.

Hallâc'ın oğlu Hâmid anlatıyor:

"Bilâhare, Baş Mabeyinci Nâsır, Hallâc'a ayrı bir yer inşa etmek için Halifeden izin aldı. Bunun üzerine saray mapushanesinin hemen yanı başında ufak bir ev inşa edilip döşendi. Binanın dış duvarları yükseltildi ve o duvarın dışına da çepçevre yüksek bir avlu duvarı çekildi, sonra yapılan ev ile hapishane arasındaki duvarda bir kapı açıldı. Bir sene müddetle Hallâc'ın ziyaretçi kabul etmesine müsaade edildi. Sonra bu da yasak edildi; tam beş ay müddetle Hallâc'ın yanına kimse'nin yaklaşmasına müsaade olunmadı; yalnız bir defa, her nasılsa pederimin kaldığı hapishaneye girmenin bir usulünü bulmuş olan İbn Atâ'nın pederimle konuştuğunu gördüm; bir

seferinde de Ebû Abdullah bin Hafif adında biri yine gizlice hapishaneye girerek pederimle görüştü. Ben o sırada gecele-
rimi dışarda annemin evinde, gündüzlerimi ise hapishanede
babamın yanında geçiriyordum.”

Ebû Abdullah Bin Hafif’in Anlattığı Hikâye

O yıl Hac farızasını ifadan dönerken yolum Bağdat’tan
geçiyordu. Bağdat’tan geçerken Hallâc’ı görmek için içimde
büyük bir arzu duydum, Hallâc’ın o sırada ziyaretçi kabul
etmesine artık müsaade olunmuyordu; bunun üzerine ordu
mensuplarından olup da iyi tanıdığım birine gidip isteğim-
den ona bahsettim, dostum da Hallâc’ın bulunduğu hapisha-
nenin zindancı başısıyla görüştü.

Zindancı başı, kimseye göstermeden beni aldı, hapishaneye
girmek için gelmiş olan yüksek rütbeli bir takım saray erkân-
nının arasında, beni de bir ata bindirdi ve kimsenin gözüne
çarpmadan hapishaneye sokmaya muvaffak oldu, sonra beni
hapishanenin dış duvarında yeni açılmış bir kapıya götürdü.
Nihayet o kapıyı göstererek, “Şu kapıdan içeri gir,” dedi.

Gösterdiği kapıyı açarak içeri girdim. Kapının arkasında
son derece mükellef bir şekilde döşenmiş bir daire gördüm.
Bu binanın Hallâc’ın zengin müritlerinden olan Mabeyinci
Nâsır tarafından yaptırılmış olduğunu o sırada öğrendim. Bu
tek katlı mükellef köşkün içinde muhteşem bir salon vardı.
Salonun zeminine halılar serilmiş, duvarlara ömrümde hiç
görmediğim derecede nefis altın işlemeli perdeler asılmıştı.
İçerde bir genç ile, bir uşağa benzeyen yaşlıca bir adam otu-
ruyorlardı; ikisi de kalkıp beni selamladılar. Sonra beni yanı
başlarında oturmaya davet ettiler.

“Burada zindancı başıdan başka birini görmeyeli çok uzun
bir zaman oluyor,” dediler.

“Şeyh Mansûr nerede?” diye sordum.

“Meşguldür,” dediler.

“Peki, ama burada ne gibi bir şeyle meşgul olabilir?” dedim.

Uşak, “Şuradaki kapıyı görüyor musun?” dedi. “Bu kapı ser-
serilerin, eşkıyaların ve dilencilerin hapis yattıkları hapisha-

neye açılır; Hallâc onları ziyarete gidiyor ve onların zihinlerini Allah yoluna çevirmeye çalışıyor: Onun talimatı altında hepsi de yollarını buluyorlar.”

Biz orada oturmuş, konuşurken, Hallâc içeri girdi ve bize doğru yürüdü. Ona dikkatle baktım. Sevimli bir siması vardı. Sırtına temiz bir cepken, onun üzerine de beyaz yünlü bir cübbe giymişti. Ayaklarında Yemen biçimi burunları kıvrık yemeniler vardı. Uzun minderin bir ucuna ilişerek beni selamladı, sonra bana hangi memleketten olduğumu sordu.

“Farslıyım,” dedim.

“Fars’ın hangi kasabasından?”

“Şiraz’dan.”

Sonra bana Şiraz şeyhleri hakkında birçok sualler sordu, bu suallerine elimden geldiği kadar cevap vermeye çalıştım.

Nihayet bana, “Peki, şimdi nereden geliyorsun?” diye sordu.

“Mekke’den.”

Bu sefer Hallâc Mekkeli şeyhlerle alakalı bir takım şeyler sordu, sonra, “Bağdatlı şeyhlerden kimseyi gördün mü?” diye sordu.

“Evet,” dedim.

“Ebû Abbas bin Ata nasıl?”

“Çok iyidir,” dedim.

Hallâc, “Kendisini tekrar görecektir,” dedi, “ona şu haberimi lütfen iletiver: Yazıları ve kitapları emin bir yerde muhafaza etsin. İyi ama sen nasıl oldu da buraya girip beni görebilmeye muvaffak oldun?”

“Orduya mensup bir ahababımın sayesinde,” diye cevap verdim. “Şiraz’dan tanıdığım bir kumandan dostum vardı. O yardım etti.”

Sohbetimiz ansızın çıkagelen zindancı başı yüzünden yarıda kaldı. Zindancı başı müthiş bir korkuyla tiril tiril titriyordu; yaklaşıp Hallâc’ın önünde yere kapandı ve yeri öptü.

Şeyh, “Bu telaşın nedir? Bir şey mi oldu?” diye sordu.

Zindancı, “Bir itham karşısında bulunuyorum.” diye inledi. “Benim aleyhimde Halife Hazretlerine bir ihbarda bulunmuşlar. Bir rüşvet alıp şehzadelerden birini mevkuf bulunduğu hücreden çıkararak onun yerine başka birini koymuş olduğu-

ma dair Halifeye hakkımda bir yalan uydurmuşlar. Hayatım tehlikede.”

Hallâc, “Hiç endişen olmasın,” dedi. “Doğruca Halifenin huzuruna çıkarak her şeyi anlat; kimse senin kılına dahi dokunmayacak. Cenâb-ı Hak seni koruyacak.”

Adam çıkıp gitti.

Hallâc onun arkasından minderden kalktı, odanın ortasına yürüdü, yere diz çökerek ellerini havaya kaldırdı ve. şahadet parmağını dimdik göğe doğru çevirerek, “Yüce Allah’ım,” dedi. Sonra yanağı yere değinceye kadar eğilip secde etti. Gözlerinden inci taneleri gibi yaşlar süzülüyor, hüngür hüngür ağlıyordu. Öyle ki, üzerinde diz çökmüş olduğu halı onun gözyaşlarıyla baştanbaşa ıslandı; sonra birden bayılmış gibi olduğu yerde hareketsiz kaldı. Zindancı başı döndüğü zaman Hallâc hâlâ hareketsiz yerde yatıyordu.

Hallâc, zindancıyı görür görmez ona, “Anlat bana, neler oldu?” diye sordu.

Zindancı, “Halife beni affetti,” dedi.

Hallâc onun bu sözlerini duyunca yattığı yerden doğruldu, tekrar biraz evvel oturduğu yere döndü. “Halife ne dedi?” diye sual etti.

“Az evvel seni buraya boynunu vurdurmak niyetiyle çağırdım; fakat şimdi boynunu vurdurmaktan vazgeçip seni affetmeye karar verdim. Bir daha böyle bir hadise tekerrür etmesin.” dedi. Haşmetli Halifemize aleyhimde ileri sürülen ithamların baştanbaşa yalan olduklarını söyledim.” Bunun üzerine, Halife bana bir hilat verdiler ve ayrıca gayet mühim bir meblağ tutan bir ihsanda bulundular.

Hallâc o anda sedirin bir köşesine yan gelmiş yatıyordu. Üzerinde oturduğu sedir beş metre uzunluğunda, belki de daha fazlaydı. Sedirin öbür ucunda ufak bir mendil duruyordu. Hallâc bir baştan elini uzattığı gibi sedirin öbür ucundaki mendili kaldırıp aldı. Sedirin beş metre ötesine uzanan Hallâc’ın eli miydi? Yoksa mendil mi kendiliğinden Hallâc’ın elinin olduğu yere geldi? Burasını kati olarak bilemeyeceğim; fakat o akıl al-

maz hadiseyi gördüğüm zaman birden zihnimden şu düşünce geçti, "Evet, işte kendisini itham edenler bu yüzden onu sihirbazlık yapmakla itham ediyorlar" diye düşündüm.

Hallâc mendille alnında biriken terleri sildi. Orada daha fazla kalmayıp Hallâc'dan izin isteyerek ayrıldım.

Bilahare İbn Ata'yı görmeye gittim ve kendisine Hallâc'ın yanında bulunduğum sırada cereyan eden o garip hadiseyi naklederek, Hallâc'ın kendisine göndermiş olduğu haberi bildirdim.

İbn Ata, "Kendisini tekrar göreceksin olursan ona şunları söyle," dedi, "Beni onu gönderdikleri yere gönderseler bile bahsettiği vesikaları ve kitapları emin bir yerde muhafaza edeceğim."

Çok geçmeden Hâmid'in eline Hallâc tarafından yazılmış bir mektup geçti. Bu mektubun meali şöyleydi:

"Bir mümin Hacca gidebilecek vaziyette olmasına rağmen gidemezse, evinin avlusunda murabba biçiminde bir bina inşa etmelidir. O binaya abdestsiz kimsenin eli değmemeli ve kimse onun içine girmemelidir. Hac farızasını ifa günü geldiği zaman, Hacca gidememiş olan şahıs avlusunda inşa ettiği binayı dönmeli ve Hac günü Mekke'de yapılan hareketler neyse onları aynen evinin bahçesindeki o binanın etrafında tekrarlamalıdır. Bundan sonra mevzu bahis şahıs otuz öksüz çocuk toplayarak onları elinden gelebilecek en muhteşem ziyafetle ağırlamalıdır; o öksüzlere bizzat hizmet ettikten sonra, tıpkı uşaklarının onun ellerini yıkadıkları gibi öksüzlerin ellerini yıkamalı, sonra onlara tepeden tırnağa yeni libaslar giydirmeli ve her birine yedişer dirhem harçlık vermelidir. Bunları yapan şahıs Hacca gidip gelmiş hacıların yaptıklarını yapmış olacaktır!"

İbn Zenzi anlatıyor:

Babam bu mektubu Hallâc'ın mahkemesi görülürken bir celsede delil olarak okuyordu; yukarda yazılı olan fasla geldiği zaman, Kadı Ebû Ömer Hallâc'a döndü:

"Bu felsefeyi nereden benimsedin?" dedi.

Hallâc, "Basralı Hasan'ın *Muhabbetname*'sinden," diye cevap verdi.

Kadı, "Bu batıldır!" diye haykırdı. "Eşkîya! Biz kendimiz Mekke'de tedrisatla iştigal ederken Basralı Hasan'ın *Muhabbetname*'sini dikkatle okumuş ve defalarca dinlemiştik, *Muhabbetname*'nin içinde böyle bir fasıl yoktu."

Ebû Ömer, Hallâc hakkında "Eşkîya" sözünü kullandığı zaman, Vezir Hâmid, bu sözün zapta geçirilmesini istedi. Sonra Kadı Ebû Ömer dikkatini Hallâc'ın üzerine toplamaya devam etti; kendi kanaatine göre Hallâc'ın yaymaya çalıştığı mezhebin halkı dinsizliğe davet etmek olduğunu söyledi; sonra dinsizlere, zındıklara hiçbir nedamet fırsatı verilmemesi için Hallâc'ın ölümle cezalandırılmasını istedi. Fakat Kadı İbn Behlül buna itiraz etti. Hallâc'ın böyle bir mezhebe şahsen inanmadan onu yaymak için bir takım yazılar yazmış olabileceğini söyledi ve Hallâc bu mezhebe inanmadıkça bu mahiyette yazılar yazmasının idamı mucip bir suç sayılamayacağını ilave etti. İnsanların bazen inandıkları dine aykırı felsefeler hakkında yazılar yazdıklarının da görülmüş şeylerden olduğunu kaydetti. "Hallâc bu mezhebe şahsen inanmadığını ve sadece bu mezhep hakkında yazılar yazmakla iktifa ettiğini söyleyecek olursa, o zaman kendisine nedamet etme fırsatı verilmelidir," diye devam etti. "Şayet nedamet getirecek olursa kendisine hiçbir ceza verilmemelidir. Reddedecek olursa, o zaman ölümü hakikaten hak etmiş olacaktır."

Fakat Hâmid, Hallâc'ın bu şekilde sorguya çekilmesi için mahkemeye devam edilmesine müsaade etmedi ve Ebû Ömer'in Hallâc hakkındaki "Eşkîya!" sözünün zapta geçirilmesi için ısrar etti. Nihayet ısrarı o derece ileriye götürdü ki, Kadı Ebû Ömer ona itaat ederek sözünü zapta geçirmeye ve altını imzalamaya mecbur kaldı; orada hazır bulunan diğer şahıslar da Ebû Ömer'i takiben aynı ithamda bulunarak sözlerinin altını imzaladılar.

Hallâc, aleyhinde çevrilen dolapları ve olup bitenleri gördüğü zaman daha fazla dayanamadı ve, "Benim kanım bu şe-

kilde dökülmemeli," diye haykırdı. "Beni böyle mugalata ile eşkıya saymaya, dinimden etmeye hiçbirinizin hakkı yoktur. Ben de sizler gibi Müslümanım! Hak Dine mensubum! Şu anda memleketin her tarafındaki kütüphanelerde benim Hak Dinin müdafaasını yapan eserlerim mevcut bulunuyor. Size Allah adına rica ederim, kanımı dökmeyin."

Davanın görüldüğü salonda hazır bulunanların hepsi de Ebû Ömer'in "Eşkıya!" ithamı altına imzalarını attıkları sırada, Hallâc bu sözlerini mütemadiyen tekrar etti! Bütün hazinrunun imzaları ithamnamenin altına atıldığı zaman, Hâmid, o vesikayı derhal Halife Muktedir'e gönderdi.

Bunun üzerine Baş Mabeyinci Nâsır hemen Valide Sultana giderek kendisini olup bitenler hakkında ikaz etti. "Bu dini bütün hocanın ölümünden Cenâb-ı Hakk'ın evladınızı mesul tutup intikamını ondan almasından çok korkuyorum!" dedi. Bunun üzerine, Valide Sultan, Muktedir'e giderek Hallâc'ın hayatını bağışlaması için ona yalvarıp yakardı. Fakat bütün yalvarıp yakarınaları boşuna oldu: Halife, Validesinin bütün rica ve taleplerine kulaklarını tıkayarak Hâmid'e aşağıdaki yazılı emri gönderdi: *"Şeriat hükümlerince verilen kararınızı alıp okuduk, suçluyu derhal alıp cezanın infazıyla alakalı şahsa teslim ediniz. Suçluya bin kırbaç vurulsun; bin kırbaça rağmen ölmeyecek olursa, o zaman elleriyle ayaklarının keşilmesini emredin, sonra da boynunu vurdurun; kellesini bir kazık üzerine geçirip halka teşhir edin, cesedini de yakın."*

Aynı gün, Muktedir hummaya yakalanarak yatağa düştü. Bu garip tesadüf Mabeyinci Nâsır ile Valide Sultanın Hallâc'ı kurtarmak için yaptıkları teşebbüslere hız verdirdi; Muktedir bile bir huzursuzluk duymaya başlamış, Hallâc hakkında verdiği hükümden dolayı pişmanlığa kapılmıştı. Bunun üzerine alelacele bir adamını Hâmid'e göndererek Hallâc'ın idamını geciktirmesini söyledi. Hallâc'ın idamı birkaç gün tehir olundu. Nihayet Halife iyi oldu. İyi olur olmaz da duyduğu korku ve endişeler ortadan kalktı.

Bunun üzerine Hâmid mahpusun, vakit kaybedilmeden idam edilmesi için ısrar etmeye başladı. Muktedir ise bu me-

seleyi ehemmiyetsiz bir mesele gibi telakki ederek bir kenara bırakmaya ve unutmaya çalışıyordu.

O zaman, Vezir, "Ya Emîrül-mü'minîn," dedi, "bu adamın yaşamasına müsaade olunursa, bu adam Şeriat hükümlerini altüst edecek ve bütün tebaanızı dinden imandan çıkararak birer zındık yapacaktır. Bu da sonunda sülalenizin mahvı demektir. İzin verin de, idam kararını infaz edeyim. İdam hükmünün infazından dolayı herhangi bir hadise yahut mesele çıkacak olursa beni idam ettirin. Boynum kıldan incedir."

Bunun üzerine Halife idam hükmünün infazı için gerekli müsaadeyi verdi. Bağdat'ın asayiş ve emniyetiyle vazifeli kuvvetlerin kumandanı olan şahsın, Hallâc'ın mahpus tutulduğu yere ortalığa karanlık bastıktan sonra gitmesi kararlaştırıldı. Hallâc'ın taraftarları ve galeyana gelen halk tarafından kaçırılması için bir teşebbüs yapılmasından çekiniliyordu. Emniyet Müdürü yanında katırlara binmiş bir takım kimseler ve kölelerle birlikte mapushaneye gelecekti. Kafile kalabalık olduğu için, Hallâc hapisten çıkarılıp katırlardan birine bindirilerek ortaya alınacak ve kafilenin içinde halk tarafından görülüp tanınmasına mâni olunacaktı. Nezak, Halifenin bu emirlerini harfiyen yerine getirdi ve Hallâc'ı bir katıra bindirerek mapushaneden uzaklaştırdı. Hâmid'in muhafızları, Nezak ile Hallâc'ın bulunduğu kafileyi köprüye kadar takip ettiler. Nezak, o geceyi adamlarının yanında geçirdi. Adamları o gece sabaha kadar Hallâc'ın alınıp götürüldüğü binanın etrafında nöbet tuttular.

Hallâc'ın oğlu Hâmid anlatıyor:

Hallâc, idama götürülmeden bir gece evvel kalkıp iki rekât namaz kıldı. Ondan sonra "Hayal! Hayal! Hayal!" diyerek bu kelimeyi tekrara başladı. Gecenin yarısından fazlasını hep bu kelimeyi tekrarlamakla geçirdi. Sonra uzun bir zaman sessiz kaldı. Nihayet birdenbire, "Hakikat! Hakikat!" diye haykırdı ve ayağa fırladı. Başına sarığını sardı, sırtına cübbesini giydi, kollarını uzatarak Kible'ye döndü ve bir vecd haline girerek Allah'la konuşmaya başladı.

Hallâc'ın yanında olan bizler, uşâğı İbrâhim bin Fâtik ve ben onun bu konuşmaları esnasında söylediği sözlerden bazılarını hatırlıyoruz, "Görüyorsun," diyordu, "Senin şahidin olarak çağırılmaya ve Senin lütfuna, sığınmaya hazırız. Buradaki kulunu Kendin namına konuşmakla tavgiz eden Sendin! Öyleyse nasıl oluyor da akıbetim bu oluyor? Beni ilk başta Sen bu yola çevirdin! Kendi alametin, Kendi rumuzun olarak kullanmak üzere beni Sen tuttun! Bilgimin azameti, gösterdiğim mucizeler hep Senin şahsıma gösterdiğin teveccühün eseri idi. Bu mucizeleri ancak Senin yardımınla başarabildim! Beni yerden kaldırıp Ölmezler arasındaki tahtıma Sen yükselttin ve benim felsefemin kurucusu Sen oldun. Nefsime Senin gayretinle buldum!

Şimdi nasıl oluyor da, beni adı bir hırsız gibi darağacına çekerek öldürmeye, cesedimi yakmaya, küllerimi rüzgârlarla nehirlerle savurmaya cüret edebiliyorlar? Ah!

Hiç şüphe yok ki, bu ölüm, Senden bir parça taşıyan benliğimin bir gün gelip ba'sü ba'delmevtine yegâne vaat olacak. Bir gün yine dirileceğim!"

Hallâc bundan sonra uzun uzun şiirlerle konuşmaya başladı. Sonra tekrar derin bir sükûta daldı. Bir müddet sonra uşâğı İbrâhim, "Efendimiz," dedi. "Bana sizi ebediyete kadar hatırlatacak bir söz söyleyin."

Hallâc, "Nefsine dikkat et," diye cevap verdi. "Onu kendine köle etmezsen bir gün gelip o seni kendisine köle edecek."

Ertesi sabah şafak söktüğü zaman, Hallâc'ı alıp meydana götürmek için geldiler. Hallâc idama giderken onu arkasından seyrettim. Elleri, ayakları prangalı olduğu halde, raks eder gibi zevk ve neşe içinde yürüyordu.

Hallâc'ın İhtirası

Hallâc'ın idam olunacağı meydanı muazzam bir kalabalık doldurmuştu.

Helvanlı Ebû Hasan anlatıyor:

Hallâc'ın idam edileceği sabah ben idam cezasının infaz olunacağı meydandaydım. Hallâc'ı o gece mahpus tutulduğu

hücreden bağlanmış ve prangaya vurulmuş olarak getirdiler; fakat Hallâc bütün vücudunu bağlayan zincirlere rağmen gü-lüyordu.

Kendisine, "Üstadım, nasıl oldu da bu hale düştünüz?" diye sordum.

Hallâc sualime sadece bir şiirle mukabele etti:

"Ev Sahibem merhametsiz nezaketiyle,

Kupasını bana verdi: İç, dedi. İçtim.

Kupa elden ele geçti; sonra onun çığlığını duydum:

Cellat! Halıyı ve palayı getir! Bu sonudur

Temmuzda Liyodragonla şarap içmenin."

Hallâc'ı darağacının yakınına kadar getirdiler; Hallâc seh-pa ile çivileri görür görmez kahkahalarla gülmeye başladı. O kadar çok güldü ki gözlerinden yaşlar akmaya başladı. Sonra darağacının etrafında toplanmış olanlara doğru döndü. Kala-balık arasında Şibî'nin de durduğunu görmüştü.

Ona, "Ebû Bekir," dedi, "seccaden yanında mı?"

Şibî, "Evet," dedi.

"Şuraya serer misin? Namazımı kılayım."

Şibî namaz halısını sehpanın dibinde yere serdi. Hallâc iki rekât namaz kıldı. Hallâc birinci rekâtta *"Seni muhakeme edeceğiz"* cümlesiyle başlayan ayeti, ikinci rekâtta da *'Bütün ruhlar ölümün tadını tadacak'* (Âl-i İmrân Sûresi, 185) cümlesiyle başlayan ayet-i kerimeyi okudu. Namazını bitirdiği zaman konuşmaya başladı; onun orada söylediği sözlerin bir kısmını hatırlıyorum. Hallâc:

"Ey Büyük Allah'ım," dedi. "Her yere nur saçan ve her yerde hazır ve nazır olan Sana taparım. Sana sığınırım. Başkalarından gizleyip bana sırlarını açtığın için Sana sığınırım. Esrarını başkalarından gizleyip Çehrenin Ateşlerini bana gösterdiğin için, Sana sığınırım.

Burada Senin dinin uğrunda gayretkeşlikleriyle beni öldürmek için toplanmış olan kullarının günahlarını affet Rab-bim. Onlara merhamet et. Bana göstermiş, bana ifşa etmiş olduklarını onlara da ifşa etmiş, göstermiş olsaydın, elbette ki yapmış oldukları şeyleri katiyen yapmaya teşebbüs etmez-

lerdi. Onlardan gizlediğin şeyleri benden de gizlemiş olsaydın bu felaket katiyen başıma gelmezdi. Ne yaparsan yap, daima Sana sığınacağım. Ne yaparsan yap, daima Sana tapacağım."

Sonra sustu. Cellat Hallâc'a yaklaşıp onun iki kaşının arasına, alnının orta yerine müthiş bir darbe indirdi; birden Hallâc'ın burun deliklerinden kan fışkırmaya başladı. Şibli bir çığlık attı, elbiselerini yırtıp parçalamaya başladı, sonra olduğu yere yığılarak bayıldı.

Bunun üzerine Cellada, Hallâc'a bin kırbaç vurması emredildi. Hallâc'a bin kırbaç vuruldu. Bin kırbacı yediği sırada Hallâc gık bile demediği gibi, bir defa olsun affolunması için yalvarmadı.

Yalnız şahitlerden birinin ifadesine göre, Hallâc, altı yüzüncü kırbaç darbesini yediği zaman, idam hükmünün ifasına nezaret eden Nezak'a döndü, "Beni Halifenin huzuruna çıkar!" diye bağırdı. "Halifeye Kostantiniye'yi bile fethetse elde edemeyeceği kadar muazzam servetler göstereceğim!"

Nezak, "Bana böyle bir teklifi beklememi söylediler," diye cevap verdi. "Hatta daha da büyük tekliflerin bekleniyordu. Fakat seni bu kırbaç cezasından hiçbir şey kurtaramaz. Boşuna gayret ediyorsun."

Ondan sonra Hallâc bininci kırbacı yiyene kadar hiçbir şey demedi. Kırbaç faslı bitince önce elleri, sonra ayakları kesildi. Sonra onu darağacına çivilediler.

Hallâc ortalık kararına kadar orada kaldı, sonra onun başının kesilmesine izin veren Halifenin fermanı geldi. Bununla beraber, Hallâc'ın muhafazasına memur edilmiş olan kumandan, "Vakit geç oldu," dedi. "Boynunun vurulması işini yarın sabaha bırakalım."

Ertesi sabah, Hallâc sehpadan indirildi ve sürüklenerek başı vurulmaya götürüldü. İşte Hallâc son sözlerini o sırada söyledi:

"Vecd anının tadını bilenlerin hepsi de bu anı iştiyakla beklediler," dedi. "Hepsi de bu anı beklediler... Benzeri olmayan huzuruna yapayalnız çıkacakları bu anı. Onunla yapayalnız kalacakları bu anı..."

Hallâc dar ağacından biraz ilerde bir yerde dik tutuldu, sonra başı uçuruldu. Cesedi bir hasıra sarıldı, sonra üzerine petrol dökölerek yakıldı.

Kâtib İbn Zenci anlatıyor:

Hallâc idam edildiği sırada oradaydım. Katırımın sırtında mümkün olduğu kadar uzanarak idam hükmünün infazını seyrediyordum. Meydan hıncahınç kalabalık olduğu için meydana girememiştim. Alevlerle yanmaya başlayan ceset bir müddet sonra kıvrıldı. Hallâc'ın naaşından geriye külden başka bir şey kalmayınca, küllerini toplayıp en yakın caminin minaresinden Dicle Nehri'ne savurdular. Hallâc'ın başı bir kazığa geçirilerek köprü başında halka iki gün teşhir olundu, sonra muhtelif eyaletlerde gezdirilip halka teşhir edilmesi için Horasan'a gönderildi.

Nihayet bütün kitapçılar çağırıldı ve Hallâc'ın hiçbir kitabını alıp satmayacaklarına dair kendilerine teker teker yemin ettirildi.

Müritleri o gün idam olunan şahsın Hallâc olmayıp Hallâc'a her hususta benzeyen ve onun can düşmanlarından olan biri olduğunu iddia ettiler. İçlerinden bazıları Hallâc'ı idam merasiminden sonra gördüklerini ve kendisiyle uzun uzadıya konuştuklarını bile iddia ettiler. Fakat bu münasebetle söyledikleri sözler buraya kaydedilmeye değmeyecek kadar manasız şeylerdir.

"Rabbim bir insanı, kolları ardına bağı, denize attı.

Sonra, ona: Dikkat et! Dikkat et! Yoksa suda ıslanacaksın dedi."

BİR HÜKÜMET İŞİ

Bir Devlet Memurunun Hayatından Sayfalar

*"Zulmetme kimseye, zulüm kudreti elinde olsa bile...
Zavallı zalim intikam gölgesinde dolaşır.
Sen uykuya muhtaçsın; dertliler, uykusuzlar ise
Uykuya İhtiyacı Olmayan Ona lanetler yağdırlar."*

Büyük amcam Ahvazlı Ebû Kâsım İbn Ebi Allân -ki Hali-fenin sarayında kâtipti- anlatmıştı: İbn Kudeyde ile benim aramda husumet vardı. İkimiz birbirimize sırt çevirmiştik. Bu İbn Kudeyde denilen adam, ben hükümet hizmetinde bulunmadığım sırada 'a ait bulunan bazı çiftliklerin icarını almıştı. Valide Sultanın İbn Kudeyde'nin nezaretine bırakılmış olan çiftliklerinden bir kısmı benim topraklarımla hemhudut bulunuyordu. Sulama ve tarlaların çapalanması işinde İbn Kudeyde bana bir sürü müşkülât çıkarır ve beni deli ederdi. Maksudının, çiftliklerimi atıl bir halde bırakıp beni gülünç bir duruma düşürmek olduğunu biliyordum.

Onun bu çekilmez hallerine bir müddet mukavemet ettim; fakat bir gün İbn Kudeyde çiftliğimde çalışan çiftçilerden birini yakalayıp suratına vurarak dövünce daha fazla dayanamadım. Çiftliğimde çalıştırdığım kâtiplerden birini derhal İbn Kudeyde'ye gönderdim ve bundan böyle tavır ve hareketlerini değiştirmesi hususunda İbn Kudeyde'ye ihtarda bulunmasını ve yakalayıp Valide Sultanın çiftliğine zorla çalıştırmaya götürmüş olduğu köylüyü de derhal geri getirmesini söyledim. Fakat İbn Kudeyde benim gönderdiğim haberi alır almaz kâtibime karşı son derece galiz bir dil kullanmış; kâtip döndüğü zaman İbn Kudeyde'nin bir hadise çıkarmak için fırsat aradığını söyleyerek bana başka bir hareket tarzı takip etmesi tavsiye etti.

"Niçin? Bir şey mi oldu?" diye sordum.

Bunun üzerine Kâtibim İbn Kudeyde'nin huzuruna nasıl kabul edilmiş olduğunu tarif etti. O zaman düşünmeye başladım. İbn Kudeyde'nin bana yapabileceği şeylerin karşısında kendimi müdafaa için hiçbir çare göremiyordum. Hücuma

geçmenin hiçbir yolu yoktu; Meğer ki, Valide Sultanın çiftliklerinin icarını üzerine almaya talip olayım. Bu teklifim kabul edildiği takdirde İbn Kudeyde benim emrim altına girecekti; o zaman kendisinden yaptığı işlerin hesabını inceden inceye soracak ve başını hiç beklemediği belalara sarabilecektim. Bu düşüncelerle derhal Valide Sultanın kâtibine hitaben bir mektup kaleme aldım ve çiftliklerinin işletilmesine talip olduğumu bildirdim; üç senelik bir icar devresi için Valide Sultanın çiftliklerinin işlenmesi bedeli olarak İbn Kudeyde'nin verdiği icar bedelinden otuz bin dinar daha fazla vereceğimi bildirdim. Yalnız şart olarak İbn Kudeyde'nin bana teslim edilmesini, Valide Sultanın topraklarını işlediği müddete ait hesapları sormama ve fazladan elde edip de gizlemiş olduğu kazançları kendisinden almama müsaade edilmesini şart koştum. İbn Kudeyde'den bu şekilde elde edeceğim meblağı da ayrıca Valide Sultana vereceğimi ilave ettim.

Mektubumu Valide Sultanın Kâtibine hususi bir posta tatarıyla gönderdim. Fakat gönderir göndermez de o mektubu yazmış olduğuma pişman oldum. İbn Kudeyde'nin işlettiği toprakların her yıl ne kadar mahsul verebilecekleri hakkında zerrece bilğim yoktu. Öyle bir teklif yapmakla hata etmiştim. İbn Kudeyde'nin kötülüklerine tahammül etmek bana ehvenişer gibi görünmeye başlamıştı. Böyle bin bir üzüntü içinde, kendimi yatağın üzerine attım. Yattığım yerde uyuklar dururken, odaya ihtiyar bir adamın girdiğini gördüm. İhtiyarın kar gibi beyaz saç ve sakalı vardı. Ak saçlı ihtiyar tıpkı kadılar gibi mavi bir cübbe, uzun bir Acem külâhı ve kırmızı deriden çizmeler giymişti. İhtiyar bana hitaben konuştu; söylediği sözler şunlardı, "Bu iş için ne diye üzülüyorsun? Valide Sultanın çiftliklerini işlediğin ilk sene zarfında vadettiğin miktardan on bin dinar bir kazanç temin edeceksin ikinci senesinde on bin dinar kaybedeceksin; üçüncü senesinde de başa baş gelecek. Bu işten yegâne kazancın sana yıllardır eziyet edip duran düşmanından alacağın intikam olacaktır."

İhtiyarın bu sözleriyle şaşırarak birdenbire uyandım; hemen evimdeki adamlarıma eve herhangi bir misafiri kabul etmiş olup olmadıklarını sordum. Ben uyurken kimsenin gelmemiş olduğunu söylediler. Her nedense, o vaka bana cesaret verdi.

Yirmi iki gün sonra Bağdat'tan gelen bir posta tatarı bana birkaç mektup getirdi: Valide Sultana yapmış olduğum teklifler kabul olunmuştu. Mektuplardan biri benim elimle Valide Sultanın Tibet'teki icarcısına gönderilmişti. Bu icarcı, bütün icarcılara nezaret etmeye memurdu. Bu mektup mevzu bahis icarcıya derhal Ahvaz'a giderek İbn Kudeyde'yi benim emrime vermesini, bana teslim etmesini bildiriyordu. Ben ise mevzu bahis icarcıya iltifat kabilinden bin dinar gönderdim. Sonra gelip beni ziyaret etmesi için davette bulunarak kendisine Valide Sultandan almış olduğum mektupların muhteviyatı hakkında malumat verdim.

Bir kaç gün sonra, Ahvaz Valisi'yle birlikte Valinin Küçük Dicle kıyılarındaki sarayında oturduğum sırada, Memuniye yolu istikametinden büyük bir kafilenin geldiğini gördük. Vali, Halife Sarayı'ndan kendisini azletmek üzere bir heyetin geldiğini zannederek müthiş bir korkuya kapıldı ve gelenlerin niyet ve maksatlarını anlamak üzere hemen bir haberci gönderdi. Haberci az sonra geri döndü ve gelen şahsın Valide Sultanın Ahvaz eyaletindeki icarcılarının başına getirmiş olduğu Nazır olduğunu tebliğ etti. Bunun üzerine, Vali, beni de kayığına bindirerek nehri geçti. Bu buluşma münasebetiyle Valide Sultan ile Halifeye olan bağlılığını bildirmek istiyordu. Karşılaştığımız zaman Valide Sultanın adamı İbn Ebi Allân'ı görmek istediğini Valiye bildirdi. Daha evvelce karşılaşmamış olduğumuz için Valide Sultanın adamı beni tanııyordu.

Onun bu sözleri üzerine, kendisine, "İbn Ebi Allân benim." dedim.

O zaman Valide Sultanın adamı beni yerimden kaldırdı ve beni orada hazır bulunanların hepsinden daha yüksek bir makama oturttu. Sonra, "Şimdi İbn Kudeyde'yi istiyorum," dedi. "Tez onu bana getirin!"

Derhal İbn Kudeyde'yi oraya çağırarak için bir haberci gönderildi. İbn Kudeyde gelir gelmez, Valide Sultanın adamı onu hemen prangaya vurdurdu, sonra bana döndü, "Ebû Kâsım, bundan böyle İbn Kudeyde sana teslimdir."

Vali, "Ne oluyor böyle?" diye sordu. "Olup bitenlerden hiç bir şey anlamıyorum." Sonra Valinin yanında bulunanlar da homurdanarak, mırıldanarak hoşnutsuzluklarını belirtmeye başlayınca, İbn Kudeyde'nin niçin beni böyle bir hareket tarzı takip etmeye mecbur etmiş olduğunu oracıkta herkese izah ettim.

Sonra da, İbn Kudeyde'yi nezaretine alarak kendi evime gittim. Evime benimle birlikte gelen Valide Sultanın karcısına lazım gelen ihtimam ve dikkati gösterdim, kendisine şanına layık birçok hediyeler verdim, onunla aramda sıkı bin dostluk münasebeti kurabilmek için gerek Valide Sultana, gerek Haşmetli Halifemize, gerek kendisine ne büyük, ne derin minnet hisleriyle bağlı olduğumu tekrar tekrar belirttim. Sonra Valide Sultanın adamı ertesi yıl meriyete girmek üzere işleyeceğim toprakların benim icarıma verilmiş olduğunu bildiren bir senet verdi. Gelişinin üçüncü günü de, benden bin dinar daha ihsan kopararak çıktı gitti. O gittikten sonra pek istemediğim halde, İbn Kudeyde'ye işkence etmeye başladım.

Gayet sert bir takım vasıtalar kullanarak, İbni Kudeyde'den epeyi para kopardım. Elde ettiğim para Valide Sultana, Kâtibi-ne, icarcısına yetecek ve ayrıca Valide Sultanın adamını beni ziyarete geldiği zaman eğlendirip kendisine ihsanlarda bulunmama yetecek miktardaydı. Birkaç ay geçtikten sonra, İbn Kudeyde'yi serbest bıraktım ve onun gırtlacağına kadar borca batmış bir halde evine dönmesine izin verdim. İbn Kudeyde borçlarını ödeyebilmek için nesi var nesi yoksa hepsini sattı, beş parasız kaldı, halkın ve dostlarının indindeki itibarını kaybetti, kısacası mahvoldu gitti.

Ben kendi icarıma terkedilmiş toprakların ekilip sürülmesiyle meşgul olmaya başladım. Sene sonu gelip de mahsulü sattıktan sonra taahhüt etmiş olduklarımdan başka on bin

dinar da fazladan kazanmış olduğumu memnuniyetle gördüm. Birden rüyamda görmüş olduğum ak sakallı ihtiyarın kehanetinin doğru çıkmış olduğunu fark ettim; bunun üzerine fazla gelen on bin dinarı hesap defterime geçirmeyip sarrafıma teslim ettim. Ertesi sene mahsul fiyatlarında umumi bir düşüklük oldu; bu yüzden on bin dinara yakın bir kayba uğradım. O zaman açığımı kapamak için bir sene evvelki mahsulden elime fazla olarak geçip de saklamış olduğum on bin dinarı kullandım. Üçüncü sene ne kâr, ne de zarar ettim. Başa baş geldi. Bunun üzerine, derhal Valide Sultana hitaben bir mektup kaleme aldım ve üç senelik icar devresinin sona ermiş olduğunu, bu sebeple bundan sonra tarlaların işlenmesinden beni mazur görmelerini talep ettim. İbn Kudeyde'nin gırtlığına kadar borca girmiş ve halkın gözünden tamamen düşmüş olduğunu biliyordum, onun tekrar Valide Sultanın topraklarını işleyebilecek bir vaziyete gelemeyeceğine de emindim. Hakikaten, artık kimsenin İbn Kudeyde'ye itimadı kalmamıştı.

Fakat Valide Sultanın Kâtibi beni bırakmaya hiç de niyetli değildi. Mukaveleyi ve hem de icar bedeli ilk mukaveledeki hadler üzerinden olmak üzere yenilemem için ısrar etti. İbn Kudeyde de bu sırada casusları ve adamları vasıtasıyla benim tazyik edilmem için, Kâtibe tesirde bulunuyordu. Nihayet Valide Sultanın kâtibi Valide Sultanın hizmetindeki en mühim memurlardan birine beni alıp Bağdat'a götürmek vazifesini vermiş.

Valide Sultanın elçisi, yanında insanı ürkütecek kadar çok sayıda adamları ve muhafızlarıyla birlikte nehir yoluyla geldi. Onunla birlikte Bağdat'a gitmeyi düşündükçe tüylerim ürperiyordu. Tevkif edilip zindanlara atılarak işkenceler göreceğimi ve bu işkencelerden hiçbir şekilde kendimi kurtaramayacağımı biliyordum. Bunun üzerine, Valide Sultanın elçisine çok büyük bir karşılama merasimi tertip ettim; evimi açtım, büyük bir misafirperverlik gösterdim, kendisine muhtelif hediyeler ve bahşişler verdim. Bunların arasında ona beş bin dirhemlik bir de ihsanda bulunmuştum ki, bu, elçinin üze-

rinde çok büyük bir tesir yapmıştı. Elçiyi şeref misafiri olarak evime yerleştirdikten sonra, kendisine arazimin gayet geniş olduğunu, Bağdat'a müteveccihen yola çıkmadan evvel her şeyi yoluna yordamına koymak istediğimi, bu sebeple muhtelif mülklerime ait hesaplarımı tamamlamak üzere bir hafta evimde kalıp çalışmama müsaade etmesini rica ettim. "Ondan sonra da sizinle birlikte Bağdat'a geleceğim," dedim. Valide Sultanın adamı istediğim müsaadeyi verdi; derhal biraderlerimi, damatlarımı ve kâtiplerimi yanıma çağırdım. Onlara, her gün birinin elçiyi bütün köleleri, muhafızları ve maiyetiyle birlikte ziyafetlere davet etmelerini söyledim. Misafirlerini benim hareketlerim hakkında en ufak bir malumat dahi elde edemeyecek vaziyette bulundurmalarını, onları içkili ziyafetler, satranç oyunları ve rakkaselerle oyalayıp tamamen meşgul etmelerini tembih ettim. Hepsi de tembih ettiğim şekilde hareket ettiler.

O gece gecenin karanlığından istifade ederek yamalı bir elbise giydim, bir merkebe bindim. Beraberimde bana kılavuzluk etmeleri için kölelerimden ikisini almıştım. Yanımda beş bin dinar kıymetinde birkaç senetten başka hiç para yoktu. Ben hiç mola vermeden yoluma devam ederken Valide Sultanın elçisi ziyafetler ve av partileriyle meşgul edildi; elçi benim firar etmiş olduğumu anladığı zaman ben çoktan Vesit'e varmış bulunuyordum.

Elçi nihayet benim kaçtığımı duyunca perişan bir hale gelmiş ve tekrar eski makamına dönecek yerde nehir yoluyla Ubulla'ya gitmişti. Bu sırada ben her gün Bağdat'a biraz daha yaklaşıyordum; bir kaç gün sonra da kimseye görünmeden şehre girdim, ilk iş olarak Ahvaz'daki valilik günlerinden tanışmış olduğum dostum Ebû Mundir Nu'mân bin Abdullah'ın evine gittim, kendimi dostumun ayaklarının dibine attım. Vakıtle Ahvaz'da aynı dairede çalışmış olduğumuz için birbirimize nazımız geçerdi. Kendisine vaziyetimi anlatıp merhame-tine sığındığımı bildirdim. Bunun üzerine Ebû Mundir beni o sırada vezaret makamını işgal etmekte olan Ali bin İsâ'ya takdim etti. Sonra kendisine vaziyetimi izah etti. Vezir de benimle

çoktandır görüşmeyi arzu ettiğini söyledi, sonra benim çok kabiliyetli bir kâtip olduğum hakkında epeyi methimi duymuş olduğunu ilave etti. Sonra bana temize çekip tashih etmem için bir kaç evrak verdi. Hemen oracıkta, Vezirin huzurunda o müsveddeleri tashih ederek temize çektim; Vezir hazırladığım vesikaları ve üslubumu çok beğendi, hatta duyduğu hayranlığı gizlemeyip bana uzun uzadıya iltifatlarda bulundu. Ali bin İsmâ'nın evinde bir müddet kalıp gizlendim; bu zaman zarfında gizlendiğim yer Valide Sultanın kâtibinden titizlikle gizlendi. Sonra Vezir ile konuştum ve çok geçmeden Vezir, benim hakkımda Valide Sultanla temasa geçti. Fakat Valide Sultan, ben dairesine gidip bizzat huzuruna çıkmadıkça benim hakkımda herhangi bir müzakereye girişmeyi reddetti.

O zaman Vezir bana, "Valide Sultanın teklifini yerine getirsen iyi edersin," dedi. "Ben senin arkadayım, binaenaleyh endişe etmen için en ufak bir sebep dahi yok."

Valide Sultanın şahsi işleriyle meşgul olan daireye gider gitmez derhal tevkif edildim. Tevkifimden yakınlarımı ve ahbablarımı haberdar ettim; Valide Sultanla aramda hakemlik etmek üzere bizzat Ebû Mundir, mevkuf tutulduğum yere geldi. Ebû Mundir, Valide Sultanla aramı bulmak için, iki tarafı da memnun edeceğine kani bulunduğu bir şekil düşündü. Kendimi affettirmek için üç bir dinar tazminat ödemem gerektiğini bildirdi, sonra bu miktarı ödediğim anda serbest bırakılacağıma dair Valide Sultan namına bir af name kaleme aldı. Beni alıp kendi evine götürdü; orada, Valide Sultanla gelirken getirmiş olduğum beş bin dinarlık senetlerin bir kısmını Ebû Mundir'e vererek taahhüt etmiş olduğum borcu ödedim.

Ali İbn İsmâ, Valide Sultana aramızdaki ihtilaf hallolduktan sonra kendi vezaretinde çalışmaya başlamamı istemişti, fakat ona hükümet emrinde çalışmayı yıllarca evvel bırakmış olduğumu, Valide Sultanın topraklarını sırf bir mecburiyet yüzünden işlemiş olduğumu izah ettim. Başımdan geçen bütün macerayı olduğu gibi anlattım. Bunun üzerine Ali İbn İsmâ beni mazur gördü, ben de Ahvaz'daki evime döndüm.

Aradan seneler geçti. İbn Kudeyde ile benim aramdaki yılanmış kin ve husumet hisleri hâlâ tazeliğini kaybetmemişti. Bir tek değişiklik olmuştu, o da İbn Kudeyde'nin şimdi hakikaten düşmüş bir halde olmasıydı. Bir gün Halifeden Ahvaz'a bir haberci geldi. Haberci Emîrû'l-mü'minîn'in Ahvaz havalisindeki bütün gayrimenkullerini satmaya karar vermiş olduğunu bildirdi.

Bu karardan evvel payitahtta neler olup bitmiş olduğunu Kadı İbn Behlül'ün oğlu, genç İbn Behlül anlatıyor:

"Bir içtima günü nehir yoluyla saraya gitmiştim. Kayığımı oturarak saray iskelesine yanaşıp ineceğim anı bekliyordum. Kayığımın etrafında kendi kayıklarının da iskeleye yanaşmasını ve saraya çıkmayı bekleyen kadılar, şehzadeler ve kâtipler vardı. Tam öyle beklerken, saraydan bana bir davet geldi. Fakat benden başka hiçbir kadı davet olunmuyordu. Saraya çıkıp da Muktedir'in huzuruna girdiğim zaman, o sırada Vezir bulunan İbn Mukle'nin Halifenin önünde ayakta durduğunu gördüm.

Halife bana, 'Pederin, bize her hususta müzaheretini esirgemeyen bir zattı,' dedi. 'Allah'a hamdolsun ki, onun yerini doldurmak için bizlere seni gönderdi. Bak, şu köleler beni para için ne kadar rahatsız ediyor, benim ne kadar canımı sıkıyorlar! Beni şu anda kaybedecek olsalar, eminim bir saat geçmeden tekrar tahta geçmem için dua etmeye başlayacaklardır. Ahvaz'daki Nemrud mülklerimi satmaya karar verdim; Ahvaz'daki yardımcına bir mektup yaz da, Berîdî ile birlikte mülklerimin satışı için gerekli hazırlıklara başlayıversinler. Berîdî de ona yardım etsin.' (Berîdî o sırada bütün Ahvaz havalisinin icarını topluyordu.) Halifeye, 'Bu mesele Emîrû'l-mü'minîn (Allah ömrünü uzun etsin) için hakikaten mühim bir mahiyet arz ediyorsa, bu meseleyi halletmek üzere Ahvaz'a bizzat giderim,' diye cevap verdim.

Muktedir, 'Seni o kadar meşgul etmek istemem,' diye cevap verdi; 'Sen sadece bu meseleyi oradaki yardımcına yazıp bildir, yeter.' Bunun üzerine saraydan çıktım. Ahvaz havalisine

Kadı olarak tayin etmiş olduğum Ali Tenuki'ye gittim ve ona Halifenin beni ne maksatla çağırması olduğunu anlattım."

İbn Ebi Allân anlatıyor:

"Ahvaz'da halk, Nemrud mülklerini o mülklerin bir senede getirdikleri hasılatın yarısı fiyatına satın aldılar. Ben de gayet ucuz bir fiyata kudretim yettiği kadar arazi satın aldım. Ebû Abdullah Berîdî de başka başka şahısların adına pek çok arazi satın aldı. Ona nerelerden arazi alması gerektiği hususunda tavsiyelerde bulundum, alacağı yerleri seçtim, sonra bu toprakların Berîdî tarafından satın alınmış olduklarını gizlemek için gerekli tedbirleri aldım. O sırada oldukça parasız bir halde bulunuyordum. İbn Kudeyde de Halifeden arazi satın alanlar arasındaydı. Hepimiz derhal yeni tarlalarımızın sınırlarını tespit ederek tapularını aldık.

Çok geçmeden, Halifeden tediye olunanlara ilaveten çok daha fazla bir meblağın tediyesini bildiren yeni bir emir geldi. Halife satılan topraklarının karşılığında yüz bin dinar daha istiyordu!"

Kadı İbn Behlül anlatıyor:

"Bağdat'ta günler gelip geçmeye başladı. Bir müddet sonra İbn Mukle vezaret makamından alındı ve yerine Vezir Süleyman getirildi. Süleyman, Ahvaz'da bulunan Berîdî'nin yerine dostu İbn Hâris'i getirdi; İbn Hâris de, Halifenin topraklarını satın almış olan kimselerden o güne kadar ödemiş oldukları miktara ilaveten ayrıca mühim bir miktar daha para istedi. Fakat aynı zamanda âmiri bulunan Kadıya bir mektup göndererek toplayacağı mühim meblağı Hazine'ye devretmeyip kendi hususi hazinesinde muhafaza edeceğini de bildirdi."

İbn Ebi Allân devam ediyor:

"Berîdî bana gelip: 'Bu mühim meblağ nasıl toplanacak?' diye sordu.

Ona, 'Alıcılar bu istediğin zammı senin hayrın için hiçbir zaman ödemeye kabul etmeyeceklerdir,' dedim, zira satış mukavelelerindeki şartlar gayet sarîh ve katıydı. Fakat Berîdî, benim tavsiyeme kulak vermeyip Halifenin topraklarından almış bulunan alıcıları bir içtimaâ çağırды. Alıcılar ödemiş

oldukları miktara ilaveten para ödemeyi reddettiler. Berîdî bu teşebbüsünden hiçbir şey elde edemedi. Yalnız o günden itibaren herkes kendisine düşman gözüyle bakmaya başladı. Berîdî bu hareketiyle üstelik beni de incitmişti. Bir müddet sonra, bu iş kendisinden başka sadece beni görebildiğini ve bu sebeple bu iş benim idare etmemi istedi. Beni o kadar taz-yik etti ve dostluğumuza güvenerek o kadar ısrar etti ki, niha-yet beni serbest bırakıp hareketlerime katiyen müdahale et-memesi şartıyla teklifini kabule mecbur kaldım; Berîdî bunu yapacağını vaat etti.

Bunun üzerine kölelerimden biriyle birlikte oturduk; bizim havalide Nemrud mülkünden tarla satın almış kim varsa hep-sine muayyen nispetler dahilinde birer zam tespit ettik, yalnız bu arada Berîdî'nin satın almış olduğu topraklarla bizzat sa-tın almış olduğum topraklara herhangi bir zam ilave etmedik. Dostlarımızın tarlalarına kıymet takdir ederken dostça dav-ranıp onlara ait olan tarlaların kıymetlerini düşürdük. Düş-manlarımızın yahut hasımlarımızın tarlaları hakkındaki tah-minlerimizi daha fazla şişirdik. İbn Kudeyde'nin satın almış olduğu tarlaların kıymetlerini iki misli yüksek olarak tespit etmeye karar vermiştim. Tespit edeceğim miktarı ödemesine imkân yoktu. Sonra alakalı şahısları bir içtimaa davet ederek onlara ödemiş oldukları miktarlara ilaveten ödemeleri gere-ken fazla parayı bildirdim.

Hepsi de bu zammı ödemeyeceklerini söylediler ve bu zammın ne hakla kendilerine yükletilmek istendiğini sordur-dular. Uzun zaman aramızda münakaşa ettikten sonra, nihayet kalktım ve her kim yapılan zammı ödemek isterse ödemekte serbest olduğunu; buna mukabil itiraz edenlerin satın almış oldukları topraklardan elde etmiş oldukları mahsulün miktar ve kıymetini sarahaten bana bildirmelerini, söyledim. Nem-rud mülklerinden tarla satın alanlar henüz aldıkları tarla-ların bedellerini ödememişlerdi. Mahsulü satar satmaz öde-yeceklerdi. Alıcıların o yıl elde etmiş oldukları mahsullerin kıymetine dair tutmuş oldukları kâr hesaplarını bana bildir-melerini onun için istemiştim. Satın aldıkları tarlaların bedel-

lerinden mahsulün kıymeti miktarınca bir indirme yaptıktan sonra arada kalan farkı kendilerine iade edeceğimi ve ondan sonra da itiraz edenlerin tarlalarını ellerinden alıp Halifenin istemiş olduğu zammı bizzat ödeyeceğimi söyledim.

İçtimada hazır bulunanlar, bu teklifimi duyar duymaz fena halde şaşırdılar. Yüz senedir babalarının, kölelerinin, ailelerine mensup diğer fertlerin ve kendilerinin işlemiş oldukları ve daima sahip olmayı tasarladıkları toprakların bir tek manevra ile ellerinden çıkıvereceğini anlayınca yelkenleri suya indiriverdiler. Zaten bu tarlaları bir yılda getirecekleri mahsulün bedelinin yarısı fiyatına satın almışlardı. İstenilen farkı ödemedikleri takdirde, bütün tarlaların sahibi oluvereceğimi anlayınca, fena halde canları sıkıldı; Hepsi de aradaki farkı tespit etmiş olduğum nispetlerde ödemeyi kabul ettiler. İçlerinden itiraz eden bir tek kişi dahi çıkmadı.”

Kadı İbn Behlül’ün hatıratı şöyle devam ediyor:

“Bir müddettir İbn Hâris’e fena halde kırgındım ve ona müthiş bir kin besliyordum; bununla beraber ona karşı hiçbir tedbir almaya lüzum görmedim. Bir gün yine sarayda yapılacak bir içtima münasebetiyle, nehir yoluyla sarayın iskelesine gitmiştim. Orada iskeleye yanaşmak için sıra bekliyordum; birden mabeyincilerden biri gelip beni Halifenin, huzuruna davet etti; öteki kadılar yine dışarda kaldılar. İskeleye çıkıp saraya girerek Muktedir’in huzuruna çıktım. Vezir Süleyman ile Ali İbn İsâ da oradaydılar; Halife muhtelif işlerden bahsediyor, bir takım bağışlarda bulunuyor, davetlilerini birbirlerine takdim ediyor ve çeşitli meseleleri düşünüyordu.

Muktedir bana, ‘Ahvaz’da madunun olan Kadının Nemrud mülklerine ait emirlerimizi yerine getirmek için kullandığı usullerden çok memnunuz,’ dedi. ‘İbn Hâris’ten bir mektup aldım, fiyatları arttırmış olduğunu ve alıcıların da eski fiyatlar üzerine tespit olunan farkı ödemeye razı olduklarını bildiriyor. Fakat alıcılar satışların kati olarak tamamlanmış olduğuna ve ilerde ayrıca bir fark istemeyeceğime dair teminat vermemi istiyorlarmış. Bunları yapana kadar da istenilen

farkları ödemeyeceklerini söylüyorlarmış. Derhal Kadıya bir mektup gönder, satışların tamamlanmış olduklarını bildirmiş olduğumu tebliğ et. Alıcıların hepsine satış muamelesinin tekemmül etmiş olduğunu bildiren resmî mührü havi birer vesika verilsin.'

İşte o zaman İbn Hâris'i kızdırmak için bir çare düşündüm. Onun, tarlalarından elde ettiği mahsulün miktarını bildirirken, bir kısmını gizlemiş olduğunu gayet iyi biliyordum. Onu gizlemiş olduğu hasılatı bildirmesine mâni olmak suretiyle kızdıracaktım. Halifeye, alıcılardan alınacak farkın nispetini Ahvaz'daki muavinim olan Kadıya kati olarak bildirmem gerektiğini söyledim.

Muktedir derhal Ali İbn İsâ'ya ters ters baktı; Ali İbn İsâ ezile büzüle o güne kadar bildirmemiş olduğu bu nispeti o anda bildirdi. Halife bana dönerek, 'Ali İbn İsâ'nın verdiği nispeti mektubuna ilave ediver,' dedi.

Halifenin eteğini öptükten sonra huzurundan ayrıldım; fakat Halife ile Ali İbn İsâ arasında cereyan edecek hadiseleri merak ettiğim için, Halifenin huzurundan çekildikten sonra kabul salonundan çıkarken gayet ağır yürümeye başladım. İkisi arasında konuşulacak şeylere kulak misafiri olmak istiyordum. Muktedir'in birden Ali İbn İsâ'ya, 'İnsanı bundan daha fazla küçük düşürecek bir hareket olabilir mi?' diye sorduğunu duydum. 'Ne diye bu nispeti daha evvel bana bildir-medin de, beni herkesin yanında sana sual sormaya mecbur ettin?' Halife, 'Bundan daha küçük düşürücü, bundan daha münasebetsizce bir hareket olabilir mi? Hem tarlalarımızı alanlardan bir fazla istiyoruz, hem de ben bu fazlanın nispetinden haberdar edilmiyorum,' diyordu. Halife yerden göğe kadar haklıydı; Zira Halifenin hükümet işleriyle ilgili bütün meselelerde, gerekli bütün malumatı bilmesi lazımdı. Yakın memurlarına sorarak öğrenmesi değil, bilmesi lazımdı! Halife her şeyi bilmeli ve hitap ettiği şahsın şu veya bu hususta herhangi bir şekilde izahat istemesine meydan vermemeliydi. Nihayet Halife, Ali bin İsâ'ya şöyle demeye kadar gitti: 'Şayet İbn

Behlül bu hadiseden halk arasında bahsedecek olursa, yalnız senin değil, aynı zamanda hilafet makamının da şöhretine hâlâ gelecektir?’

Ali bin İsmâ‘nın onu temin ettiğini duyuyordum, ‘İbn Behlül benim oğlumun kölesidir, benim iltifat ve ihsanlarımla bu makama yükselmiştir, onun sülalesi bizim ailemiz tarafından himaye olunmuştur, onun bu hadiseden halk arasında hiçbir şekil ve suretle bahsetmeyeceğine emin olabilirsiniz,’ diyordu. Ben salondan çıktığım sırada Ali İbn İsmâ bu minval üzere sözlerine devam ediyordu.”

İbn Ebi Allân anlatmaya devam ediyor:

“İbn Kudeyde benim kendisini ödemeye mecbur etmiş olduğum farkı ödeyebilecek kudreti haiz değildi. Bir gece, ben evde oturduğum sırada, İbn Kudeyde geldi ve benimle görüşmek istediğini bildirdi.

Oturduğum odaya girdiği zaman, yerimden kalkarak, ‘Bu ziyaretin sebebi nedir, ya Ebû Ca‘fer?’ diye sordum.

İbn Kudeyde mutlak usulüyle ağlayıp sızlamaya başladı.

‘Ne istiyorsan açık söyle!’ dedim.

İbn Kudeyde, ‘Benim satın aldığım topraklardan ötürü, ödemek mecburiyetinde olduğum parayı indirmelisin,’ dedi. ‘Zira seni namus ve şerefimle temin ederim ki, takdir olunan farkı ödeyebilecek durumda değilim. Ayrıca bana şahsen mali yardımda bulunmanı istiyorum.’

Bunun üzerine onun için takdir etmiş olduğum meblağdan ufak bir indirme yaptım, ve ona bizzat otuz bin dirhem borç verdim. Sonra bana verdiği borç senedinin altına o anda civarda bulunan sözüne güvenilir ne kadar şahit varsa hepsinin imzalarını attırdım. İbn Kudeyde’nin borç senedini evimde muhafaza ettim ve onun bana olan borcunu birkaç sene mahsus unutmış gibi yaptım; fakat diğer taraftan mütemadiyen onu kızdıracak bir takım vergiler, cezalar yazdım ve bu şekilde takip ettiğim siyaset neticesi olarak İbn Kudeyde her gün biraz daha borca battı, her gün biraz daha iflasa sürüklendi.

Nihayet sıfırı tüketmiş olduğunu anladım; işte o zaman gidip vaktiyle benden almış olduğu otuz bin dirhem alacağımı

istedim. İbn Kudeyde benim yüzüme çıkamadığı için evine kapanıp gizlendi. Bunun üzerine, hemşiremin oğlu olan Kadiya bana yardım etmesi için ricada bulundum: O da bana yardım etmesi için Ahvaz zaptiyelerinin kumandanına bir mektup yazdı. İbn Kudeyde bunu duyar duymaz evinden kaçtı; Kadı, evinin kapısına bir celpname astırarak onu huzuruna davet etti. Bu celpnamenin bir faydası olmayınca, İbn Kudeyde'yi gizlenmiş olduğu yerden çıkarması için Berîdî'den talepte bulundum. Berîdî, İbn Kudeyde'yi hiç ummadığı bir anda yakalamaya muvaffak oldu ve onu benimle birlikte Kadının huzuruna çıkmaya mecbur etti. Kadiya, elimdeki alacak senedini gösterdikten sonra, borcunu ödemediği için İbn Kudeyde'yi hapsedmesini talep ettim.

Kadı, 'Onu adi bir mahkûm gibi hapsedmek lüzumsuz bir tedbirdir,' diye cevap verdi. 'Zira şöhret ve şahsiyet sahibi kimseler adi mahkûmlarla bir araya hapsedilmemeli. Onu hapsedmeyip senin veya senin itimat edebileceğin bir şahsın nezaretine tevdi edeceğim!' Bunun üzerine, İbn Kudeyde'yi Kadı kapısının yakınındaki bir camiye kapattım. Sonra Berîdî'ye gittim ve hasmım kadının himayesine girmiş olduğu için, onun da beni himayesine almasını rica ettim. İbn Kudeyde'nin tarlalarında çalıştırdığı yancılardan veya işçilerden bir güruhun yardımıyla kendisini kurtararak kaçması ve yine adamlarının yardımıyla Bağdat'a gitmesi mümkündür. Bir kere Bağdat'a gittikten sonra da bana bir kuruş ödemeyeceği gibi aleyhimde bir sürü tehlikeli entrikalara girişeceği de muhakkaktır." Berîdî bunun üzerine Kadiya gidip bu meselelerden ona etraflıca bahsetti. Bunun üzerine mahpusu göz altında bulundurmam için kendi kesemden yapacağım masrafla Kadının mapushanesi olan camiin yanında bir ev tutmam kararlaştırıldı; evi tuttum ve İbn Kudeyde o eve yerleştirildi. Dostlarım kendisini daimî surette göz altında bulunduruyor, parayla tuttuğum muhafızlar evin içinde ve dışında geceli gündüzlü nöbet tutuyorlardı.

İbn Kudeyde, bir seneden fazla bir zaman evimde mahpus kaldı, borcunu ödememişti ve benden intikam alabilmek için

gece gündüz, şeytani usuller düşünmekle meşguldü. İbn Kudeyde, benim mahpusum olarak kaldığı müddetçe borcunu ödemiş yahut ödememiş, umurumda değildi. Fakat çok geçmeden ağır bir hastalıkla yatağa düştü, benim hısımım olan validesi bana gelip karşımda hüngür hüngür ağlayarak onu serbest bırakmam için yalvarıp yakardı. Bütün yalvarıp yakarmalara kulaklarımı tıkadım, nihayet bir gün İbn Kudeyde'nin ölümle pençelediğini söylediler; o zaman annesinin ricalarını kabul ettim ve İbn Kudeyde'yi, (annesini kefil yaptıktan sonra) alıp götürmesine müsaade ettim.

İbni Kudeyde, serbest bırakılışının üçüncü günü öldü. Bana olan borcuna mukabil topraklarından bir kısmına el koydum.

Bir defasında, İbn Ebi Allân'a, 'Hükümet hizmetinde çalışmaktan niçin nefret eder oldun?' diye sordum. 'Sebebi nedir?'

Büyük amcam, 'Sebebinin söyleyeyim' diye cevap verdi:

'Büyük İslam felsefecilerinden Ebû Ali el-Cübbâî Ahvaz'a geldiği zaman daima bende misafir kalırdı. Ben Ahvaz eyaletinde bütün mali işlere bakan memurun yardımcısı olduğum gibi aynı zamanda Ahvaz'ın belediye işleriyle de meşgul oluyordum; bu sebeplerden ötürü ne kadar mühim iş varsa hepsi elimden gelip geçiyordu. Doğrusunu söylemek lazım gelirse, bütün Ahvaz'ı ben idare ediyordum. Ebû Ali el-Cübbâî, her yıl, aşar toplamaya başladığı zaman Ahvaz'a gelirdi. Bu ziyaretlerden maksadı yıllar yılı kendilerini onun tabi sayan kimselerden öşür toplamak ve aynı zamanda Cubba'da bulunan kendi topraklarının öşrünü vermektir.

Ebû Ali el-Cübbâî ne zaman Ahvaz'a gelse, herkes kendisine elinden gelen hürmet ve saygıyı göstermekte kusur etmezdi. Ebû Ali el-Cübbâî şehre geldiği zaman, daima bende misafir kalırdı; onun tarlalarıyla ilgili meseleleri Ahvaz Valisi'yle görüşerek ben hallederdim. Tabi, her valiyle dostluk münasebetleri tesis etmenin imkânı olmadığı gibi, Ahvaz'a gönderilen valilerin hepsi de Ebû Ali el-Cübbâî'nin ne kadar muhterem bir zat olduğunu ve onun tarlalarından elde edilmesi muhtemel mahsulün miktarı hakkındaki tahminlerinin

aslında olduğundan daha yüksek tahmin edilmiş olduğunu anlayabilecek insanlar değildiler.

Ebû Ali, Cubba'ya döndüğü zaman, gayet geniş, uçsuz bucaksız çiftliklerinden alınması kararlaştırılmış olan vergiler üzerinde hiçbir hileye sapmaz, o vergilerin bir dirhemini dahi kaçırmaya kalkmazdı. Hükümete ödeyeceği vergiyi daima gayrisafi irat üzerinden hesaplayarak ayırır, geri kalan hasılatın bir dirhemini bile kendisine ayırmadan etrafına toplanmış ve kendisinin himayesine sığınmış olan dini bütün Müslümanlar arasında dağıtırdı. Yalnız onların her sene derslerine devam eden fakir talebelerden birer kişinin iâşe ve ibatesini temin etmelerini şart koşardı. Bu fakir talebelerin bir yıllık iâşe ve ibateleri için sarf olunacak meblağ pek ufaktı. Hiçbir zaman Ebû Ali el-Cübbâî'nin himayesindeki Müslümanlara dağıtmış olduğu hasılat hissesinin beşte birini geçmezdi. Sonra kendi evine giderek o sene zarfında şu veya bu sebeple temin edilmiş olan diğer hasılatı toplayıp köyün fukarasına sadaka olarak dağıtırdı. Bunu her sene tekrar ederdi.

Bir defasında, yine hasat mevsiminde gelmişti. Yine benim evimde misafir bulunuyordu. Öşür meselesi dolayısıyla benden isteklerini yerine getirmiştin. Bir gece oturmuş, konuşuyorduk.

Ona, 'Ebû Ali,' dedim, 'mesleğim dolayısıyla gösterdiğim faaliyetin yarın Ahiret'te benden hesap sorulmasına sebep olacağı kanaatinde misin?'

Ebû Ali el-Cübbâî, 'Senin için endişe duymamama imkân var mı?' diye cevap verdi. "Emin ol ki, şu anda olduğu gibi yine hükümet hizmetinde çalışırken ölecek olursan, Cennet-i Âlânın kapılarını dahi göremeyeceksin.'

'Neden göremeyeyim?' diye sordum. 'Niçin suçlu olayım? Ben sadece devletin aşar hesaplarının kayıtlarıyla meşgul olan basit bir kâtip, Hazine emrinde bir memurum. Buraya her gün dertli birçok insan geliyor. Öşür tahminleri sebepsiz yere yükseltilmiş olan bu insanların ödeyecekleri borçları indirerek onların karşılaştıkları güçlükleri hallediyorsam ve

onlar da memnuniyetlerinden ötürü bana hediyeler veriyorlarsa, bunda günah sayılabilecek ne gibi bir cihet var? Arada bir belki Halifeye ait olan şeyleri kendi hesabıma geçiriyorum; fakat nihayet benim Halifeden habersiz olarak aldığım üç, beş dinar, bütün Müslümanların mülkü sayılan Halife mallarından ufacak bir parçadır. O hasılatтан herhalde benim hisseme de meşru olarak o kadarcık bir şey düşer.'

Dostum Ebû Ali el-Cübbâi, 'Ebû Kâsım,' diye sözümü kesti. 'Rabbini aldatamazsın! Bana şu sualin cevabını ver bakayım: Doğru olmaları icap eden öşür tahminlerini yapan mültezimleri ve tahmincileri seçip, memleketin dört bir yanına tahmin için gönderen sen değil misin? Senin seçip vazifelendirdiğin mültezimler buradan ayrılıp memleketin muhtelif bölgelerine giderek köylünün mahsullerini mahsus yüzde on, yüzde yirmini fazlasıyla tahmin ederek bu tahminlerin kayıtlarını tutuyor ve bu tahminlere ait vesikaları sana vermiyorlar mı? Sen de, asıl öşür hesaplarını onların bu haksız ve gayri adil tahminlerine istinat ettirerek yapmıyor musun? Sonra herkese gerekli öşürü tahakkuk ettirerek hesaplarını Baş Mültezime veren ve bu tahmin evrakında tahakkuk ettirmiş olduğun meblağı tahsil edemediği takdirde onun ellerini ayaklarına çivileyeceğini söyleyen sen değil misin?'

'Evet,' diye kabul ettim.

'Mültezimler yanlarında piyade ve süvari birlikleri, haberciler, takipçiler, cellatlar, prangalar, tomruklar, kırbaçlarla yola çıkmıyorlar mı? Bütün bu hareketlerini senin vermiş olduğun emirlere istinaden yapmıyorlar mı? Kendisine falanca şahsı fazla tazyik etmemesini söylediğin zaman o şahsı bırakmıyorlar mı? Diğerlerine kendileri için tahakkuk ettirilmiş öşürü ödeyinceye kadar ellerinden gelen her çeşit zulmü yapmıyorlar mı?'

'Evet, yapıyorlar,' dedim.

'Toplanan paralar Mültezimin dairesine yerleştirildiği zaman, paraları teslim alıp o mültezimlere altında ismin ve mührün bulunan makbuzları sen vermiyor musun?'

‘Ben veriyorum’ dedim;

Ebû Ali, ‘Öyleyse bu işin seninle ilgisi olmayan herhangi bir tarafı var mı?’ diye sordu. ‘Bu hesapların hangi kısmı sende sorulmaz? Allah’tan kork, Ebû Kâsım! Yoksa yolunu şaşıracaksın. Bu hükümet işini bırak. Kendi istikbalini düşün, Ahiret için hazırlan.’

Ebû Ali, bu tenkit ve ihtarlarına o kadar uzun zaman ve o derece ısrarla devam etti ki, nihayet kendimi tutamayarak hüngür hüngür ağlamaya başladım.

Ebû Ali sözlerine şöyle devam etti, ‘Sen Ca’fer bin Herb kadar iltifata mazhar olmadığın gibi onun kadar yüksek bir makam da işgal etmiyorsun. Şöhretin de hiçbir zaman onunki kadar büyük olmadı. Ca’fer sarayda çok mühim, çok yüksek bir mevki sahibiydi, kendisine verilen imtiyaz ve haklar hemen hemen Vezirin hak ve imtiyazlarına müsaviydi. Ca’fer aynı zamanda sofu bir Müslüman, tanınmış bir âlim ve hâlâ memleketin her tarafından okunan birçok kitapların muharririydi. Fakat bütün bu şöhret ve ikbaline rağmen, Ca’fer, en parlak devrinde bir gün, atına binmiş, göz kamaştıracak kadar parlak bir kafilenin başında bir sokaktan geçerken ansızın birinin şu ayet-i kerimeyi okuduğunu duymuş: ‘Rabbimin adını duyar duymaz ve hakikate erişir erişmez iman edip bütün müminlerin kalelerinin ezilip nedamet getirecekleri saat hâlâ gelmedi mi?’ Bunu duyar duymaz, Ca’fer hemen, ‘Evet, saat geldi!’ diye haykırdı. Bu ayeti hüngür hüngür ağlayarak defalarca tekrar etti. Sonra hemen sokak ortasında atının sırtından indi, üzerinde ne varsa hepsini çıkardı ve hemen Dicle’ye girerek su boynunun hizasına çıkana kadar nehrin içine doğru yürüdü. Ne kadar malı mülkü varsa işlediği günahların kefareti olarak hepsini imaretlere, fukaralara sadaka ve zekât olarak dağıttı, dinin icap ettirdiği ne kadar vazife varsa, hepsini itinayla yerine getirdi, sonra üstüne vazife saydığı ne kadar şey varsa hepsini ifa ettirdi ve ancak ondan sonradır ki, Dicle’den çıktı. Bir gün, Dicle kıyısından geçenlerden biri onun, boynuna kadar suya girmiş olduğunu görerek merak etti. Etrafındakiler

ona Ca'fer bin Herb'in hikâyesini anlattılar. O zaman yolcu Ca'fer'e bir gömlekle bir şalvar verdi, Ca'fer ancak o vakit sudan çıkıp onları giydi. O günden sonra da son nefesini verdiği ana kadar bütün vaktini çalışmaya ve dinine hasretti.

Bir dakika sonra Ebû Ali bana, 'Git ve nasıl münasip görürsen o şekilde hareket et, Ebû Kâsım!' dedi. 'Ca'fer kadar ileri gitmesen bile, hiç olmazsa bu devlet memuriyetini üzerinden at!"

Ebû Ali el-Cübbâî'nin sözleri üzerimde çok derin bir tesir bırakmıştı. Bütün yaptıklarımı nadim oldum ve işimden istifa etmeye karar verdim. Bir müddet işlerimi bu gözle idare ettim ve önüme çıkan ilk fırsatta hükümet hizmetinden ayrıldım. Bir daha da ne suretle olursa olsun hükümetten vazife almamaya karar verdim. Bir müddet işlerimi bu gözle idare ettim ve önüme çıkan ilk fırsatta hükümet hizmetinden ayrıldım. Bir daha da ne suretle olursa olsun hükümetten vazife almamaya karar verdim."

SON HALİFELER

Talihleri öylesine ters dönmüştü, gözleri o kadar kördü ve kaderin kendilerine hazırladığı oyunlardan o kadar bihaberdi-ler ki, ümitle kendi kendilerine cesaret vermeye çalışıyorlardı.

Okuyucu bu Şehzade ve Halifelerin düştükleri aciz durum-
dan tamamıyla kendilerinin mesul olduklarını düşünürse
haksız olmayacaktır; zira bu karanlık vaziyet, Şehzadelerin
kendi dikkatsizliklerinin, işi bırakıp bütün vakitlerini eğlen-
celere hasretmelerinin, istihbarat işlerini ihmal etmelerinin,
Vezirlerin, yüksek rütbeli memurlarının karakterlerini ve as-
kerlerinin maneviyatını tahkik etmemelerinin ve her şeyden
ziyade hiç güvenilemeyecek bir şeye, yani talihlerine güven-
melerinin eseriydi!

Bu Şehzadeler kendilerinden evvel gelip geçmiş Şehza-
de ve Halifelerin tarihlerini tetkike zerrece ehemmiyet ver-
memişlerdi: Hâlbuki kendilerinden evvel iktidar makamının
dizginlerini ellerinde sıkıca tutmasını bilmiş olan Halifelerin
en kuvvetli silahlarının neler olduğunu öğreneceklerdi. Bu si-
lahların en mühimi dine bağlılıktı. Zira dinlerine bağlı kalan
Halifeler bu sayede tebaalarını sıkıca dizginlemesini bilmiş
ve daima düşüncelerine mesnet olacak bir zemin bulabilmiş-
lerdi; saniyen ellerinde daima güvenilir casuslar bulundur-
muşlardı. Bu casuslar Halifenin etrafındaki Vezirlerin ve en
yüksek rütbeli memurların bütün faaliyetlerini her hal ve
şart altında geceli gündüzlü göz altında bulundurmayı vazife
edinmişlerdi; salisen mümkün olduğu müddetçe Vezirleri-
ni hiçbir zaman ürkütmemiş, gerektiği takdirde, ikna yoluyla
onları idare etmiş ve ancak ıslah edemediklerine karşı şiddete
başvurmuşlardı. Akıllı Halifeler istihbarat işlerine daima mu-
azzam meblağlar tahsis etmişler ve bu istihbarat faaliyetin-
den elde ettikleri kazançlar karşısında yaptıkları masrafları
hiçbir zaman gözlerinde büyütmemişlerdi.

Hicretin 315'inci yılında Karmasîlerin reisi Ebû Tahir'in Bağdat üzerine yürümekte olduğu haberi geldi. Halife, şimalde bulunan İbn Ebi Sac'a bir haber uçurarak ona Ebû Tahir'in harekâtı hakkında malumat verdi ve rüzgâr gibi derhal Kûfe'ye gitmesi emrini verdi. Ayrıca Kûfe'deki mesul şahsiyetlere de bir mektup gönderilerek İbn Ebi Sac'ın ordusu için gerekli iaşe ve atların yemlerinin hazırlanması bildirildi.

Uzun zaman devlet hizmetinde kâtip olarak çalışmış olan İbn Azrak hatıraları arasında şunları anlatıyor: Emîrû'l-mü'minîn'in İbn Ebi Sac'a derhal geri dönüp Karmasîlerle savaşa tutuşması hususunda verdiği emri kaleme alan kâtip bendim.

İbn Ebi Sac'ın bu mektuba gönderdiği cevap doğrudan doğruya vezarete değil de doğrudan doğruya Halifeye götürüldü. Fakat yine de mektubun muhteviyatı hakkında malumat edinen kâtiplerin münakaşalarına kulak misafiri oldum. İbn Ebi Sac müdafaa ettiği sınırın Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarından çok daha tehlikeli bir surette tehdit edildiğini ve karşısında bulunan kuvvetlerin Yecüc ile Mecüc ordularından daha da muazzam olduğunu bildiriyordu. İbn Ebi Sac, müdafaa ettiği sınırları bırakacak olursa, meydana gelecek tehlikenin en azılı Karmasî ordusunun meydana getirebileceği tehlikeden bile korkunç olacağını ve neticede bütün Müslümanlığın yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını bildiriyordu.

Kâtipler İbn Ebi Sac'ın bahsettiği bu tehlike karşısında katılıncaya kadar güldüler. İbn Ebi Sac hangi sınırdan bahsediyordu? "Hem kendisi şu anda hangi sınırın önünde mevzi almış bulunuyor?" diye söylendiler. "Ordusunun karşısın-

da kimler var? Sadece Deylemler değil mi? Karşısında beş, on Deylemî köylüsünden başka kimse yok. Anlaşılan, İbn Ebi Sac'ı böyle uydurma bir bahane çıkararak Halifenin emirlerini dinlememek ve ona meydan okumak için bahane arıyor," dediler.

Bunun üzerine Halifenin emriyle yeni mektuplar kaleme aldılar ve İbn Ebi Saca ne ile meşgul bulunuyorsa bulunsun derhal işini bırakıp geri dönmesi için kati emirler verdiler; İbn Ebi Sac aldığı emirlere itaat etti. Sonra Karmasilere karşı harekete geçti ve yaptığı ilk savaş esnasında Karmasiler tarafından öldürüldü.

Fakat İbn Ebi Sac'ın ölümünün üzerinden pek az bir zaman geçmişti ki, bu sefer yeni bir Alid taraftarı asi ile kumandanlarından Mekân Deylemî Hazar havalisinden yürüyüşe geçti, Rey eyaletine girdi ve o eyaleti Halifenin elinden aldı. Az zaman sonra Deylemlerden Asfâr Hazar havalisini onların elinden aldı, Alid öldürüldü ve Asfâr Rey'e girdi. Fakat çok geçmeden bu sefer de Asfâr'ın adamlarından Merdavî Asfâr'ı öldürdü, onun ordusunun başına geçip idaresindeki topraklara -Rey de dahil- hâkim oldu, civar eyaletleri fethetmeye başladı; İbn Ebi Sac'ın bir müddet evvel fethetmiş olduğu eyaletler bir takım valilerin idaresine terkedilmişti; valilerin ise devlet idaresi ile en ufak bir alakaları dahi yoktu.

O günden itibaren Deylemî kabilelerin nüfuz ve kudreti her gün biraz daha artmaya ve Halifenin nüfuz ve kudreti de her gün biraz zayıflamaya yüz tuttu. Her gün zuhur eden yeni hadiseler Halifenin sarsılan nüfuzunu beş paralık etmişti; nihayet öyle bir zaman geldi ki, birbirini takip eden isyanlar memleketi öylesine sarsmaya başladı ki Halife Muktedir öldürüldü. Deylemlerin reisi Merdavî, Bağdat üzerine yürüyüşü esnasında İsfahan'a vardı ve bu sırada başka bir kabile reisi de Ahvaz'a vararak şehri eline geçirdi.

Deylemî Büveyh'in oğlu Ali (ki kendisinden bu günlerde Şehzade İmâdüddeve diye bahsediyoruz) o zamanlar Merdavî'nin Karac'daki kuvvetlerinin başında bulunan kuman-

danlardan biriydi. Fakat Ali emri altındaki kuvvetleri Merdavî'ye karşı isyan edip kendisine bağlanmaya ikna etti, sonra o kuvvetlerle Arakan'ı ele geçirdi; sadece yedi yüz Deylemî süvarisiyle birlikte, muazzam bir Halife ordusunun başında bulunan kumandanlardan Yâkut'a karşı hücum etti. Yapılan savaşın neticesinde galip geldi ve Fars vilayeti ile orada toplanmış olan muazzam serveti ele geçirdi. Ancak ondan sonradır ki, Merdavî'nin aklı başına geldi ve Ali'yi yakalamak için bir ordu gönderdi. Fakat tam o sırada Merdavî katledildi ve onun emrindeki ordu Ali bin Büveyh'in sancağı etrafında toplandı. Zira Ali Fars'ı eline geçirip o havalinin hâkimi olmuş, Yâkut'u Fars topraklarından sürüp çıkarmış ve başlı başına bir hükümdar kadar kuvvet ve nüfuz sahibi olmuştu.

Birkaç sene sonra, Ali, kendisinden Şehzade Muizzüddevele diye bahsedilen kardeşi Büveyhid'i Ahvaz'a gönderdi. Büveyhid her gün biraz daha kuvvetlenmeye ve nüfuzunu daha uzaklara yaymaya başladı; nihayet öyle bir gün geldi ki, Büveyhid bizzat Bağdat'ın da hâkimi oldu. Vaktiyle boş bir endişe diye sayılan İbn Ebi Sac'ın kehaneti böylece gerçekleşti. O günden sonra da Deylemîler dünyanın hâkimi oldular.

Bununla beraber, halkın dilinde Deylemî kelimesi bir hakaret ifade ediyordu. Herhangi bir meseleden dolayı biri incinip kızacak olursa, derhal, "Ne biçim hareket bu?" diye sorardı. "Deylemîler gibi kabalık ediyorsun."

* * *

Karmasîlerin baskınına dönelim: Asilerin reisi emri altındaki kuvvetlerin başında Kûfe'ye yaklaştığı zaman, Halifenin kumandanları ve ileri gelen memurları hemen taşı tarağı toplayarak kaçtılar. Bu yüzden Ebû Tahir İbn Ebi Sac için hazırlanmış olan bütün erzak ve hayvan yemi stoklarını ele geçirdi. İbn Ebû Sac, Kûfe surları dışına geldiği zaman bir gün geç kalmış olduğunu ve Karmasîlerin şehri ele geçirmiş olduklarını gördü.

İbn Ebi Sac'ın ordusuyla asiler arasındaki cenk cumartesi günü şehir kapısının dışında ovada başladı. Karmasîlerin

kuvvetleri bin beş yüz kişiden ibaretti. Karmasî ordusunu gördüğü zaman, İbn Ebi Sac'ın kinle, "Bütün asi köpekler bunlardan mı ibaret? Onlara bir saatten fazla cenk etmek fırsatı vermeyeceğim. Bir saat sonra hepsi de esir edilmiş olacaklar!" diye haykırmış olduğu rivayet olunur. İbn Ebi Sac zaferden o kadar emindi ki, daha cenk başlamadan zaferin kazanılmış olduğunu Halifeye bildirecek mektubun kaleme alınmasını emretti.

Fakat o gün sona erdiği zaman, İbn Ebi Sac galip değil, bilakis asilerin elinde esir bulunuyordu. Ordusunun büyük bir kısmı kılıçtan geçirilmiş bir halde cenk meydanında yatıyordu; diğerleri de selameti kaçmakta bulmuşlardı.

Mağlubiyet haberi payitahta yıldırım hızıyla ulaştı, herkesi müthiş bir korku aldı; bütün Bağdat halkı evvela Vesit'e, oradan da Ahvaz'a hicret etmeyi düşünüyordu. Tam o sırada Karmasîlerin Fırat'ı geçip Anbar şehrine girmiş ve oradaki Halifenin kumandan ve memurlarını kılıçtan geçirmiş olduğu haberi geldi. Baş Mabeyinci Nâsır bu haberi alır almaz, hemen Hüceyrî muhafızları, Masaffi piyadeleri ve payitahttaki bütün şehzadelerle birlikte hazırlanıp asilere doğru yola çıktı. Ordunun en başında Halifenin sancağı görülüyordu. Bu sancak bildiğimiz sancakların biçimindeydi; rengi siyahtı ve ortasında da beyaz yazıyla "Muhammeden Resûlullah" sözü vardı. Mûnis el-Muzaffer zaten ordusuyla Anbar şehrinin kapılarına varmış bulunuyordu. Nâsır ile Mûnis, şehrin dışında ordularını birleştirdiler; iki ordunun mecmuu kırk binin üzerindeydi. Asilerle Halife ordularının karşılaşması Bağdat'tan iki fersah ötede bulunan Zübeyre kanalının üzerindeki köprüde vuku buldu. Nâsır'a köprüyü yıkması tavsiye olundu, Nâsır da derhal bu şekilde bir emir verdi.

Karmasîlerin reisi ordusuyla birlikte kanala doğru ilerledi ve Halife ordusunun karargâhına bir fersah mesafeye gelince, konaklayıp geceyi orada geçirdi. Ertesi sabah da erkenden ordusunu köprüye doğru yürüyüşe geçirdi.

Karmasî birliklerinin başında yürüyen bir zenci Halife ordusunun hazır bekleyen okçuları için mükemmel bir hedef teşkil etti; Halife ordusunun okçuları siyahiyi ok yağmuru-na tuttular; vücuduna saplanmış oklarla bir kirpiye benze-yen siyahi yediği oklardan hiç fütur etmeden köprüye doğru ilerledi ve ancak köprüye çıkıp onun orta kısmının kesilip yıkılmış olduğunu gördükten sonradır ki geriye döndü. Bir müddet siyahinin arkadaşları kanalı geçip Halife ordusuyla cenge başlamak istediler; fakat nehri geçmenin hiç de kolay olmadığını anlayınca Halifenin okçularına sırt çevirmeden geri geri çekildiler. Halifenin birlikleri onları takip etme cesaretini göstermek şöyle dursun, köprüyü tamir bile etme-diler.

Köprünün orta kısmının yıkılması ve bu şekilde kanalın iki yakası arasındaki irtibatın kesilmesi tavsiyesinin Allah tara-fından vaki bir ilhamın eseri olduğu çok geçmeden anlaşıldı; zira köprü kesilmemiş olsaydı, asiler Halife ordusunun kala-balığına hiç aldırış etmeden öbür yakaya geçeceklerdi. Halife kuvvetlerinin asiler karşısında tutunamayıp dağılacağı mu-hakkaktı; Karmasîler de bunun üzerine Bağdat üzerine yürü-yüp kısa zamanda payitahtı ele geçireceklerdi. Öyle ki, Ha-life ordusundaki birliklerin çoğu, daha Karmasîlerin kanalın karşı yakasına varmış olduklarını duyar duymaz silahlarını bırakmış ve dağılarak kaçmışlardı.

Karmasîlerin ondan sonraki hedefi Hit Kasabası oldu. Fa-kat Hit Kasabası sakinleri asilere silahla mukabele ettiler, bu-nun üzerine Karmasîler şehri muhasara altına aldı. Bu haber Bağdat'a vardığı zaman herkes biraz ferahladı. Muktedir ile Valide Sultan bu güzel haber üzerine imaretlere yüz bin dir-hem dağıttılar.

Bu sefer de ordu isyan etti. Az zaman evvel Anbar'da maaş-larının arttırılmasını isteyen askerler isyan etmişlerdi; şimdi Bağdat'ta bulunan askerler de aynı istekleri tekrarlıyorlardı. Bağırıp çağırarak çektikleri sefaletten artık bıkmış oldukları-nı söylüyor, zenginler hiç ihtiyaçları olmadığı halde keselerini doldurmak için bin çareye başvururken fakir olan kendileri-

nin keselerine üç, beş kuruş koyabilmek için gayret etmeye herkesten fazla hakları olduğunu ileri sürüyorlardı.

Askerlere ayda insan başına bir dinarlık bir zam teklif olundu; askerler bu teklifi kabul ettiler.

O sırada Vezir olan Ali İbn İsâ eyaletlerden gelen gelirlerin gittikçe azalmakta olduğunu farkındaydı. Eyaletlerdeki devlet memurlarına senede on iki ay değil on, posta işlerine bakan memurlarla maaş kâtiplerine ise senede sadece sekiz maaş vermeye başlamıştı. Saray Muhafızları'nın -süvariler ve piyadeler dahil-, bütün memurların ve memurlarla ilgili bütün müteahhitlerin ve diğer devlet memurlarının maaşlarında kesintiler yaptı. Maaşlı askerlerin küçük süt çocuklarına ve diğer yakınlarına ödenen maaşları kesti, hadım ağalarıyla, Saray Muhafızları'nın, saray erkânının, Halifenin sofrada arkadaşlarının, hanendelerin, sazandelerin, müteahhitlerin, murabahaların, sarayla halk arasındaki işleri gören aracılardan ve muhtelif dairelerin başında bulunan mühim devlet memurlarıyla onların emrinde çalışan kimselerin maaşlarında kesintiler yaptı. Ayrıca Baş Mabeyincinin etrafında dolaşan mabeyincilerin, uşakların, saray hekimlerinin, süvarilerin, yıldız falına bakan falcıların, sarayda saraylıların yataklarını yapanların, aşçıların, seyislerin ve diğer maaşlı saray hizmetkârlarının maaşları da bu kesintilerden kurtulamadı. Ali İbn İsâ, seferden döndükten sonra isyan eden piyadelere ayrıca ödenmesi gereken zammın yılda Hazine'ye iki yüz kırk bin dinara mal olacağını anladığı zaman endişeleri müthiş bir panik haline geldi. Aldıkları hadsiz hesapsız maaşlara rağmen askerlerin icap ettiği zaman cenk etmeyeceklerini gayet iyi biliyordu; vaziyetin ümitsiz olduğunu görünce Halife Muktedir'den istifa etmesine izin vermesini istedi.

Garip Bir Hikâye

Hüseyin bin Kâsım'ın nasıl vezaret makamına geldiğini İbnü'l-Furât'ın ihtiyar kâtibi İbn Zenci garip bir hikâye ile anlatıyor.

İbn Zenci şöyle diyor:

Hüseyin bin Kâsım -ki kendisine "Yakışıklı" adını vermişlerdi- samimi bir dostum ve sırdaşımdı. Halife ve Vezirin gazabından ötürü kaçıp saklanmak zorunda kaldığı zamanlar beni saklandığı yere davet eder ve her yapacağı işte benim fikrimi alırdı; bu yüzden çok geçmeden bana en güvenilir taraftarlarından biri gözüyle bakmaya başlamıştı. Onun vezaret makamına gelmesi için insan aklına gelebilecek ne kadar hile ve dalavere mümkünse hepsine başvurdum. Bunların arasında en tesirli olan hilenin hikâyesini sizlere şimdi anlatacağım.

O sırada Bağdat'ta Danyelit adıyla maruf bir adam vardı; Danyelit sık sık benim evime gelir ve arada sırada gecelerini bende misafir kalarak geçirirdi. Bu Danyelit denilen şahıs bir gün laf arasında bana sır olarak, Peygamber Dânyâl tarafından yazılmış olduğunu iddia ettiği eski kitapların içine, kitapta kullanılmış kadim yazıyla ve hiç sezdirmeden yazı yazabileceğini ifşa etmişti. Danyelit bu şekilde istediği şahısların isim ve hüviyetlerini, şüpheyi celp etmesin diye müphem bir şekilde, bu kadim kitapların muhtelif sayfalarındaki boşluklara yazıyor ve bilâhare o isim ve fasılları, ait oldukları şahıslara, sanki binlerce sene evvel yazılmış bir takım kehanetler gibi okuyarak gözüne kestirdiklerinden yağlı ihsanlar koparıyordu; bu Danyelit bana içlerinde o devirde Halife sarayına mensup çok yüksek şahsiyetlerinin isimlerini sahtekârlıkla derç etmiş olduğu tarihî yazılara ait numuneler bile gösterdi. Kitapların kopmuş yaprakları arasında bir sıra ve nizam yoktu, fakat sayfalar sıraya dizildiği zaman üzerlerinde yazılmış yazılardan gayet sarih bir takım manalar çıkıyordu. Danyelit bu dalavereleriyle Bağdat'ta epeyi şöhrat ve para yapmış, muhtelif vesilelerle Kadı Ebû Ömer ile oğlundan ve diğer mühim bir takım şahsiyetlerden mühim meblağlar koparmıştı. Diğer taraftan, Danyelit elindeki tarihî kitaplardaki kayıtlara bakarak mühim bir neticeye varmış ve zenci Müflih'e, kendisinin Ca'fer bin Ebû Talih'in soyundan gelme olduğunu bildirmişti. Bu yüzden Danyelit'in Müflih nezdinde çok büyük

bir nüfuzu vardı. Müflih ziyadesiyle memnun kalmış ve bu buluşundan dolayı Danyelit'e fevkalade kıymetli hediyeler vermişti.

Bir aralık aklıma bir hile geldi. Hüseyin bin Kâsım'ı Vezir yapabilmek için tasarladığım bir planı, Danyelit vasıtasıyla gerçekleştirmek. Onun elindeki uydurma Peygamber kitaplarından birinin münasip bir yerine istediğim şeyleri kaydetti-recektim. Fikrimi Danyelit'e açtım. Tasarladığım şeyi yapmaya razı oldu. Bunun üzerine Hüseyin bin Kâsım'ın eşkâlini kendisine etraflıca tarif ettim. Hüseyin'in fevkalade uzun boylu, yüzünün çiçek bozuğu ve üst dudağındaki bir yara izinden dolayı bıyıklarının seyrek olduğunu uzun uzadıya anlattım. Tasarladığım plan şuydu: Danyelit'in elindeki risalelerden birinde Hüseyin bin Kâsım'ın eşkâline uyacak tarifte biri Ab-bâsi Halifelerinin on sekizincisine Vezir olduğu takdirde, Halifenin talihinin açılacağı, bütün düşmanlarına galip geleceği, yeni ülkeler fethedeceği ve kendi sağlığında dünyanın her tarafına hâkim olduğunu göreceğine dair bir kehanet kaydı düşürecektim.

Bu hususları yazıyla tespit ederek Danyelit'e verdim; o da Peygamber Dânyâl'ın zamanında kullanıldığını iddia ettiği yazıyla çeşitli meseleleri ilgilendiren bir küçük risale kaleme alacağını ve istediğim faslı o kitabın ortasında bir yere sıkıştıracağını vadetti. O günden sonra Danyelit'i dediğim şeyi yapması için mütemadiyen tazyik edip durdum; nihayet Danyelit o risalenin hazırlanması, şüpheyi celb etmeyecek bir hale gelebilmesi ve nihayet çok eski devirlerden kalmış bir risale manzarası alabilmesi için yirmi güne ihtiyacı olduğunu söyledi. Risaleye çok eski devirlerden kalmış ve sararmış bir vesika şekli verebilmek için onları hazırladıktan sonra bir müddet saman içinde muhafaza ettiğini, sonra da eski bir manzara verebilmek için katlayıp yemenisinin içine koyduğunu ve üzerine basarak günlerce yürüdüğünü laf arasında bana ifşa etti.

Neyse, lafı uzatmayalım, o vesikanın hazırlanması için geçmesi icap ettiğini söylediği müddet geçtikten sonra, Danyelit,

hazırladığı düzmece vesikayı tetkik etmem için bana getirdi. Ufak risalenin sayfalarını çevirerek beni alakadar eden faslı açtım. Bu risalenin nasıl hazırlanmış olduğunu bilmeseydim, Allah şahit ya, hemen oracıkta hakiki olduğuna dair yemin edebilirdim. Danyelit'in hazırlamış olduğu risale kusursuzdu. Bunun üzerine Danyelit, o risale ile birlikte Müflih'e gitti ve ona risalenin içindeki bütün fasılları, benim istediğim fasılla birlikte okudu.

Müflih, benim istediğim fasla gelince Danyelit'e, "Şu az evvel okuduğun faslı bir kere daha tekrarlasana," demiş.

Danyelit o faslı tekrar okumuş. Zenci bunun üzerine hemen gidip meseleyi Muktedir'e açmış. Halife, "Hemen o risaleyi git getir, görelim," demiş. Bunun üzerine Müflih risaleyi alıp getirmiş.

O zaman Muktedir, "Bu risaledeki şu fasılda tarif olunan eşkâlde birini tanıyor muyuz?" diye sormuş.

Müflih, "O eşkâlde birini tanımıyorum," diye cevap vermiş. Fakat Halife ona bu mevzu üzerinde tekrar tekrar ve dikkatle düşünmesini söylemiş. Halife o risalenin içine sıkıştırılmış fasılda tarif olunan eşkâli haiz birini bulmak hususunda o derece ısrar etmiş ki, nihayet Müflih kendisine, "Benim bu tarif edilen şahsa benzer bir tek tanıdığım var," diye cevap vermiş. "Yakışıklı lakabını taşıyan Hüseyin bin Kâsım."

Halife, "Pekâlâ" demiş. "Eğer Hüseyin bin Kâsım'ın dostlarından biri sana müracaat eder veya senin vasıtanla ona herhangi bir haber veya mektup yollamak isterse beni haberdar et. Ama bu meseleyi herkesten gizle, kimseciklere ağzından bir şey kaçırayım deme." Müflih Halifeden bu emir ve talimatı aldıktan sonra huzurdan ayrılmış.

Çok geçmeden Danyelit'e rastlamış ve ona, "Sen bu eşkâlde birini tanıyor musun?" diye sormuş.

Danyelit, "Ben sadece Dânyâl'ın kitabında ne yazılırsa onu okurum, başka bir şey bilmem," diye mukabele etmiş.

Fakat Danyelit hiç vakit kaybetmeden dönüp bana geldi ve Müflih ile aralarında cereyan edenleri ve Müflih'in kendisine

anlattıklarını bir bir nakletti; ben de çabucak Hüseyin bin Kâsım'a giderek kendisine haberi verdim. Hüseyin çok memnun oldu, hatta sevincinden deli gibi oldu; zaferin eşiğinde olduğu yüzünün ifadesinden belli oluyordu. Hristiyan kâtibi Ebû Bîşr'i çağırıp ona bir mektup verdi ve en kısa bir zamanda gidip Müflih'i ziyaret etmesini söyledi.

Bundan sonrasını kâtibin ağzından dinleyelim:

Müflih'i görmeye gittiğim zaman yanında birçok misafir ve ziyaretçiler vardı. Fakat Müflih bütün misafirlerini bir kenara bırakarak beni çağırdı, sonra beni yanı başına oturttu. Nihayet bana doğru biraz daha eğilerek Hüseyin bin Kâsım'dan bir haber olup olmadığını fısıltıyla sordu. O zaman, kendisine söylemeye gelmiş olduğum şeyleri söyledim. Sonra Müflih bana cevap verdi, "Efendine benden selam söyle," dedi. "Yarıda kalmış işlerini halledip bir yoluna koyacağıma emin olsun. Hiç merak etmesin." Müflih bu şekilde sözlerine devam ederek daha birçok şeyler söyledi: Hüseyin'in Halifeye hitaben bir mektup yazmasını ve kendisinin, o mektubu Muktedir'e bizzat götürerek Hüseyin ile Muktedir arasında aracılık yapacağını ilave etti. Müflih'in yanından ayrılıp efendimin yanına tamamen itimat histeriyle dolu olarak döndüm. Bu meselenin bundan sonrası tamamıyla Allah'ın takdirine kalmış bir keyfiyetti.

Danyelit vasıtasıyla çevrilen bu entrika, bütün hoşnutsuzluk ve kargaşaya rağmen, Hüseyin'in vezaret makamına geçmesinde başlıca rolü oynadı.

* * *

Hüseyin'in vezaret makamına getirilmesi için çevrilen entrikalara İbn Râik biraderlerle daha başka bir takım şahıslar iştirak etmişlerdi. Bu sebeple Hüseyin vezaret makamına gelir gelmez onun uğrunda sarf etmiş oldukları paraları geri istediler. İleri sürdükleri talepler, mantık ve hesaplara bir alakası olmayacak kadar büyüktü. Muhammed bin Râik'le biraderleri nihayet Bağdat'ta iskeleye yeni yanaşmış bir yelkenliye el koyacak kadar ileri gittiler. Yelkenli Ahvaz, İsfahan ve Fars

eyaletlerinden payitahta gönderilen yıllık vergileri Ahvaz'dan henüz getirmişti. İbn Râik ve kardeşleri yelkenliye el koyar koymaz Hüseyin'in canı fena halde sıkıldı ve Halifeye acı sözler ihtiva eden bir şikâyet mektubuyla vaziyeti bildirdi; buna mukabil Halife, pederinin azatlı kölelerinden olan Râik'in oğullarını sadece hafifçe azarlamakla iktifa etti.

Bunun üzerine Vezir ile Râik oğulları bir araya gelerek anlaştılar: Râik oğulları yelkenlideki servetin yarısına el koyup öteki yarısını Vezire teslim ettiler.

Mali buhran had safhaya gelmişti. Hüseyin buhranın önüne geçebilmek için devlete ait araziye satışa çıkardı ve bu satışlardan yarım milyon dinar kadar bir para topladı; ayrıca 320 yılının tahsilatı daha doğru dürüst başlamadan yıllık gelirin yarısını çabucak toplattı. Fakat bütün bu tedbirlerine rağmen 319 yılının bütçe açığını kapamak mümkün olmadı.

Bütün bunlar Halifenin yeğeni Hârûn'un malumuydu; o da bu vaziyeti aynen Muktedir'e bildirdi. Bunun üzerine Halife, Valide Sultanın Kâtibi olan ve bir müddet de vezaret makamını işgal etmiş bulunan Hasîbî'yi Vezir yapmaya karar verdi; fakat Hasîbî, kendisine ikinci defa vezaret makamı teklif olduğunda devletin mali durumunun kendisince malum olduğunu ve bu vaziyeti ıslah çaresini göremediği için vezaret makamını işgal ettiği takdirde Halifeye karşı vazifesini hakkıyla yerine getiremeyeceğini söyleyerek yapılan teklifi reddetti. Bunun üzerine, Hârûn, Muktedir'e, Hasîbî'yi bütün devlet dairelerinin başına bizzat tayin etmesini ve ilk tahminlerle meşgul olan daireleri Hüseyin'in emri altına vermesini ve bütçe hazırlıklarını da ona yaptırmasını tavsiye etti. Hüseyin bu tayine razı oldu ve Muktedir bunun üzerine Vezirin hal'edileceği hakkında dolaşan rivayetlere son verebilmek ümidiyle Hüseyin'e bir hilat verdi.

Hüseyin bunun üzerine derhal eyaletlerden gelmesi muhtemel düşük meblağları kalem kalem tespit etti; mühim devlet ricali Hüseyin'in tespit ettiği bu rakamları dikkatle gözden geçirdiler. Devletin topyekûn masrafları, sırf Halifenin endi-

şelerini yatıştırırsın diye devlet gelirine aşağı yukarı müsavi bir seviyede olarak tespit edildi.

Fakat Muktedir kendisine sunulan bütçe tahminlerine ait hesapları Hasibî'ye vererek onları dikkatle tetkik etmesini söyledi. Hasibî yaptığı tetkikat neticesinde, Hüseyin'in muhtelif eyaletlerden gelmesi muhtemel gelirlerin miktarlarını acemice bir şekilde kabartmış olduğunu ve bundan başka Halifenin elinden çıkıp başkalarının ellerine geçmiş eyaletlerin iratlarının da, sanki hâlâ Halifenin elindeymiş gibi bütçenin gelir kısmına ilave etmiş olduğunu gördü. Hâlbuki Rey ile İsfahan Deylemîlerin işgali altında bulunuyordu. Musul ile Diyarrabya Mûnis'e verilmiş ve iradı tamamen ona bırakmıştı; Mısır ile Suriye ise dört senedir payitahta bir tek dirhem dahi göndermemişlerdi. Hüseyin bütün bu eyaletlerden vaktiyle gelen gelirleri de bütçenin gelir hanesine ilave ederek yekûnu kabartmıştı. Tabi, bu yüzden bütçenin gelir hanesi müthiş kabarmıştı. Diğer taraftan, Vezir, muhtemel masraflar arasına askerlerle muhafızların maaşlarını koymadığı gibi diğer bazı kalemleri de koymamış ve bizzat satmış olduğu devlet topraklarından gelecek iradı da düşünmemişti.

Hasibî, kendi hesaplarına göre yeni bir bütçe tahmini yaptı ve rakamları bütün açıklığıyla tespit ederek Muktedir'e sundu; Muktedir bunun üzerine bütün yüksek rütbeli memurlarını bir toplantıya çağırdı.

İçtimada, muhtelif dairelerin başında bulunan memurlar Vezire bir takım sualler sormaya başladıkları zaman, Vezir hepsini tersledi ve onları kendisini küçük düşürmeye çalışmakla ve beceriksizlikle itham etti. "Ben ne gibi bir hususta, Halifemizi yanlış bir yola sürüklemişim?" diye sordu, "Devletin bütün iradına ait hesaplar önümüzde durmuyor mu?"

Bütün dairelerin amirleri, "Allah bizi, Vezirimizi, Halifeyi yanlış yola sürüklemekle itham etmek hatasından korusun!" diye cevap verdiler. "Bununla beraber, sizin bütçeniz 320 yılının iradıyla 319 yılının açıklarını kapamak esasına dayanıyor. Evet, eyaletlerden 320 yılının gelir tahminlerine ait rakamlar

geldi ve bu rakamlardan elde edilen yekûnlar da malumdur. Gelecek yılın hasılatının bir kısmını şimdiden almış bulunuyoruz. Bu sebeple önümüzdeki yıl hasılat vakti köylünün bize ödeyeceği gelir miktarı da malum bulunuyor. Buraya zaten bu sebeple toplanmış bulunuyoruz," dediler.

Hüseyin, "Ne yekûnları? Yekûnların ne olduğunu bilen var mı içinizde?" diye bağırdı.

Hasîbî, "Ben biliyorum," diye müdahale etti. Sonra kendisinin hazırlamış olduğu bir muhtırayı çıkardı. Bu muhtıraya göre, Irak, Ahvaz ve Fars eyaletlerinden vaktinden evvel alınmış gelirler 40 milyon dirhemi buluyordu. Buna mukabil 321 yılının başlangıcında aynı eyaletlerden alınacak gelirlerin yekûnu yirmi milyondur. Hasîbî sözlerini, "Böyle bir bütçenin benzeri dünyanın hiçbir devrinde, hiçbir vezir tarafından sunulmamıştır," diyerek bitirdi.

Hüseyin bunun üzerine vaziyetin fecaatini anlamaya başladı. Rengi kül gibi olmuştu. Birden bağırmaya başlayarak hazır bulunanları susturmaya çalıştı, "Bu bütçeyi karmakarışık edip bu hallere sokan sizlersiniz! Şimdi de utanmadan kalkmış bütçenin bu halinden beni mesul tutuyorsunuz!" diyerek bağırdı.

Devlet ricalinden biri, "Ortada muhakkak ki bir ihtilaf mevcut," diye müdahale etti. "Bu ihtilaf da bütçe hazırlıklarında yapılan bir dikkatsizliğin eseri. Bununla beraber, aradaki ihtilafın kaynağı ve sebebi ne olursa olsun, bu anlaşmazlık bizim ne gelirlerimize ve ne de masraflarımıza şu veya bu şekilde tesir etmeyecektir."

Hüseyin bu sözleri söyleyen şahsa bir tokat attı.

Tokadı yiyen zat, "Biz bu içtimaa bir tek maksatla geldik." diye cevap verdi. "Eldeki rakamları tetkik ederek Vezirimize bir takım hakikatlerden bahsetmek için. Yoksa dayak yemek için değil."

Hüseyin orada münakaşaya girişmeye katiyen kalkışmadı, fakat Hasîbî'ye dönerek ona hakaretler yağdırdı. Hasîbî, Vezire ne kıratta idare adamı olduğu kati surette gösterilmiş

olduğu için, daha fazla kalmayıp oradan ayrıldı. Bu hadisenin bütün safahatı tam olarak Muktedir'e bildirildi; o andan itibaren de Hüseyin'in işi bitti. Yedi aylık Vezirlikten sonra Hüseyin bir gün kendini birdenbire tevkif edilmiş buldu.

Muktedir'in Sonu

Mûnis 319 senesi Halifeye artık eski sadakatini göstermeye başlamıştı. Bütün alametler bunu gösteriyordu. Buna sebep olan hadise de şuydu: Mûnis, Vezir Hüseyin ile askerî şahsiyetler arasında gizli bir toplantı yapılarak o toplantıda kendisine karşı bir takım tertiplere girilmek üzere bazı kararlar alınmış olduğuna dair bir haber almıştı. Bunun üzerine, derhal Halifeye bir şikâyet mektubu gönderdi; fakat Muktedir gelen haberciyi Vezire havale etti ve söylenecek sözleri neyse onları Hüseyin'e söylemesini bildirdi. Hüseyin haberciyi tevkif ettirip kırbaçlattı ve zor kullanarak onun elinden üç yüz bin dinarlık borç senetleri aldı.

Mûnis Halifeye gönderdiği haberciyeye yapılan bu muameleyi haber aldığı anda, bütün kumandanları ve taraftarlarıyla birlikte Bağdat'tan ayrıldı ve son süratle Musul'a mütevecihen yola çıktı. Vezir, onlardan tez davranarak daha evvel Musul'a bir haberci gönderdi ve şehri ellerinde tutan Hamdânîlere, Mûnis'in şehre girmek teşebbüsüne silahla karşı koymalarını emretti; mektupta Mûnis'in Halifeye karşı isyan etmiş olduğu ilave olunuyordu. Hamdânîlerin otuz bin küsur kişiden mürekkep bir orduları bulunmasına ve Mûnis'in yanındaki askerlerin sayısının ise sekiz yüzü geçmemesine rağmen arada cereyan eden cenkte Hamdânîler bozguna uğratıldı ve Mûnis onların bütün mal, mülk ve erzakına el koydu; Hamdânîlerin hâkimiyeti altında bulunan ülkeleri işgal etti ve Musul şehri ile havalisinin mutlak hâkimi oldu.

Bu zaferleri üzerine, birçok devlet ricali, Bağdat'tan kaçarak Mûnis'e iltihak etmeye başladılar; ona iltihak maksadıyla gelenlerin sayısı her gün biraz daha kabarıyordu. Gelen mülteciler payitahta karşı yürüyüşe geçmesi için Mûnis'i teşvik

ediyorlardı. Mûnis, Musul'u işgal edişini takip eden dokuzuncu ayda nehir boyundan Bağdat üzerine doğru yürüyüşe geçti.

Mûnis'in payitaht üzerine yürüyüşe çıkmış olduğu şayi olur olmaz, Bağdat'taki birlikler isyan ettiler. Bu isyanı tediyesi gecikmiş olan aylıkları yüzünden çıkarmış olduklarını da söylemekten geri kalmadılar.

Teşrinievvelin son günü, Muktedir, sırtına Halifelerinin büyük mirası olan Hz. Peygamber'in hilatini giydi, eline yine Peygamber'in asasını aldı ve oğlu Ebû Ali'yi önüne bindirerek atını iki ordunun cenk edeceği meydana sürdü. Halifenin arkasından rütbe sıralarına göre, ellerinde *Kur'an-ı Kerim*ler ile Ensar'a mensup ailelerin mensupları, onların ardından yüksek sesle sureler okuyan hafızlar geliyordu. Tepeden tırnağa zırhlar kuşanmış Hüceyrî muhafızları bu kafilenin etrafını sarmışlardı. Şehzadelerle Vezir ise hemen onların ardından geliyorlardı. Halife, muhteşem bir kafilenin başında şehir sokaklarından geçtiği sırada, on binlerce Bağdatlı onun muzaffer olması için dua ediyordu.

Halife Bağdat'ın surları dışındaki ordugâha vardığı zaman, yakınlarından biri kendisine cenk meydanından biraz geride bulunan yüksekçe bir tepenin üzerine çekilmesini tavsiye etti, Halife bu tavsiyeyi dinledi. İki ordu arasındaki savaş müthiş oldu. Daha muharebenin ilk anlarında, Halifeye bir haber gönderildi ve askerlerinin maneviyatını takviye için cenk meydanında saflar arasında görünmesi rica edildi. Bu mealdeki haberler birbirini takip ettiği halde, Halife yerinden bile kılmıdamadı. Etrafındakiler saflar arasına girmesi hususunda ısrar ettikleri ve hiçbir suretle kendisini tehlikeye atmış olmayacağına dair teminat üstüne teminat verdikleri halde Muktedir uzun zaman ayak diredi. Nihayet bu taleplere boyun eğmek zorunda kaldı ve atını atladığı gibi Müflih ve bazı muhafızlarıyla birlikte cenk meydanına doğru yollandı.

Fakat daha Muktedir cenk meydanına varamadan, ordusunun safları karıştı ve askerler dağılmaya başladılar. Mûnis'in ordusu Halife ordusunun saflarında birçok gedikler açmış, o gediklerden akarak Halifenin kuvvetlerini darmadağın etme-

ye başlamıştı. Halife açıklık bir yerden at sürerken Mûnis'in kumandanlarından birinin oğlu birdenbire Halifeyle yüz yüze geldi. Genç adam Halifeyi tanımıştı, tepeden tırnağa kadar silahlı bir halde atından aşağı atladı, "Ya Emîrü'l-mü'minin! Efendimiz!" diye haykırarak Halifenin atının durduğu yerde önce toprağı, sonra da Halifenin dizini öptü.

Tam o sırada Halifenin bulunduğu yere Mûnis'in Berberî Muhafızları'ndan müteşekkil bir birlik geldi. Muhafızlar Muktedir'in etrafını sardılar; içlerinden biri arkadan indirdiği bir darbeye Halifeyi atından aşağı düşürdü.

Muktedir, düştüğü yerden kalkmaya çabalayarak, "Allah'ın bütün laneti üzerine olsun! Benim Halife olduğumu bilmiyor musun?" diye haykırdı.

Berberî, "Halife isen benim aradığım adamsın demek." diye mukabele etti, sonra Halifeye zorla diz çöktürerek bir kılıçla koyun keser gibi başını kesti. Halifenin başı önce bir kılıç, sonra da bir mızrak üzerine geçirildi. Ceset, üzerinde ne varsa -donu da dahil- hepsi çıkarılarak çıplak bir halde kumların üzerinde bırakıldı. Nihayet bir gün cesedin yakınından geçen bir işçi onun üzerini biraz otla örttü, sonra hemen oracıkta bir çukur kazıp Halifenin başsız cesedini o çukura gömdü ve mezarın yerini belli edebilecek gibi bütün izleri ortadan kaldırdı.

Muktedir'in kellesi kendisine getirildiği zaman, Mûnis, hüngür hüngür ağlamaya başladı.

* * *

Mûnis'in yapmış olduğu hareket devlete karşı meydan okuyanlara son derece cesaret vermişti: Asiler hiç vakit kaybetmeden payitahtı zapt ettiler. Bağdat'ın zapt edildiği gün hilafet makamı çok ağır bir darbe yedi ve nüfuzundan çok şeyler kaybetti. Hilafet makamının haiz olduğu otorite kökünden sarsıldı. O günden itibaren şartlar o kadar korkunç bir hal aldı ve devletin işleri öylesine karıştı ki, şimdi aşağıda göreceğimiz vaziyetler husule geldi.

Muktedir'in israf ettiği devlet gelirlerinin yekûnu burada kayda değeri. Bu kaydı buraya emri altında bulunan servetin çokluğuna ve gelirinin hudutsuz oluşuna güvenip onları dilediği gibi sarf etmek hevesine kapılacak hükümdarların ve Vezirlerin kulağına küpe olsun diye kaydediyoruz. Devlet Hazinesinin hesabını bir defa elinden kaçırarak bir insan bir daha o hesabı düzeltmeye katiyen muvaffak olamaz. Ne kadar gayret ederse etsin! Buradaki vaziyet tıpkı bir bentte açılan bir deliğe benzer: Delik ilk başta bir dirhem kadar ufaktır; fakat çabucak büyüyüp genişlemeye başlar ve nihayet öyle bir hale gelir ki, tamir imkânı bile kalmaz. Muktedir gereken yerlere ve memleketin hayrına olacak işlere gayet mühim meblağlar tahsis ettiği gibi yetmiş milyon dinarın da heba olup gitmesine sebebiyet verdi. Muktedir'in sadece israf ettiği paranın yekûnu, Abbâsî halifeleri içinde para biriktirmeye en meraklı olan Hârûn er-Reşid'in bütün hayatı boyunca toplamış olduğu miktarı bile kat kat geçmektedir. Mutedid de, Muktafi de halifelikleri esnasında, bütün masrafları yaptıktan sonra her yıl devlet gelirlerinden bir milyon dinar ayırarak muntazaman bir kenara koymuşlardı.

Devlet gelirlerinin vergileri arttırmak suretiyle arttırılabileceğini düşünenlere gelince, onlara hemen şuracıkta, çok yanıldıklarını söyleyelim. Gökleri kaldıran ve dilediğine veren Allah'ın adına söyleyelim ki, yanıılıyorlar. Bir memleketi yalnız ve yalnız iyi bir idare ile sağlam ve uzak görüşlü bir siyaset zenginleştirebilir; bundan başka gerek yüksek, gerek aşağı makamlarda bulunanların disiplinli olmaları lazımdır; Halife askerlerle olan münasebetlerinde mutlak bir otorite ile ve halkla olan münasebetlerde de daima adaletle hareket etmelidir.

Kendi kasabasını idare edemeyen bir adam bir memleketi idare edemez. Kendi işlerini idare edemeyen bir adam bir şehri idare edemez. Askerleri kumanda edemeyen bir adam sivil halkı idare edemez. Kendi uşaklarını kumanda edemeyen bir insan askerleri kumanda edemez. Ve kendi nefesine hükmedemeyen bir insan uşakları idare edebilecek kıratıda bir insan değildir.

Kahir ve Onun Ardından Radî

Mûnis, Muktedir'den sonra hilafet makamına getirmek üzere Muktafi'nin bir oğlunu seçti; fakat seçilen Şehzade hilafet makamını kabul etmedi. Bunun üzerine El Muzaffer aynı teklifi Mutedid'in oğlu Muhammed'e yaptı ve Muhammed onun teklifini kabul etti. Halife namzedine, onun baş kumandanına ve kâtibine Mûnis'e sadakatten hiçbir zaman ayrılmayacağına dair yemin ettirildi. Mûnis yeni Halife namzedine türlü yeminler ettirerek onunla arasındaki münasebetleri teminat altına aldıktan sonra, ona Halife olarak layık olduğu hürmet ve sadakati gösterdi; yeni Halife de "Kahir-Billâh" unvanını aldı.

Mûnis vezaret makamına Ali bin İsâ'nın getirilmesini tavsiye ettiği zaman ordusunun baş kumandanı bu teklife itiraz etti, "Böyle zamanlarda Ali bin İsâ'nın usulleriyle devlet idare edilmez," dedi. "Böyle zamanlarda onun gibi dar fikirli bir insana değil, bilakis kafası hakikaten işleyen ve uzağı görür bir insana ihtiyaç var."

Bunun üzerine İbn Mukle Vezir tayin olundu.

Kahir'in hilafet makamına geçer geçmez yaptığı ilk iş Valide Sultanı kırbaçlatmak oldu. Derhal bir ferman neşrederek rakkaselerin oyunlarını, şarap ve her çeşit içkiyi yasak etti. Hanende veya gazelhan olarak bilinen bütün erkekler yakalanıp zindanlara atıldı. Bütün bu şedit tedbirlerine rağmen, Kahir kendisi gece gündüz içiyordu. Onu ayık görebilenler gayet azdı. Musikiye ihtiras denilebilecek bir arzuyla bağlıydı ve tevkif edilen rakkaselerden en beğendiklerini ayırıp gece gündüz işretle ve rakkaseler arasında ömür geçiriyordu.

Kahir'in cülusundan bir sene kadar sonra, Hüceyrî ve Secî Muhafızları (İbn Mukle'nın etrafa yaydığı bazı haberlerden dolayı) telaşa düştüler ve sarayı basarak Halifeyi yakalamayı kararlaştırdılar. Halifeyi süratle indirip yerine Muktedir'in bir oğlunu oturtular. Bu küçük Halife de tahta çıkınca "Radî-Billâh" adını aldı.

Radî tahta geçer geçmez hemen Ali bin İsâ'yı çağırttı; Ali bin İsâ örf ve âdet hükümlerine göre hareket etmesi için ken-

disine bir sancak hazırlaması gerektiğini bildirdi. Bunun üzerine, Radî bir sancak, getirip onu kendi elleriyle bağladı, sonra onun muhafazası için emir verdi. Ali, bunu müteakiben mührün kendisine teslim edilmesini istedi; bunun üzerine mührün muhafazasından mesul olan şahıs mührü Vezire getirdi. Asıl mühür gümüş ve Çin demiri halitasıyla yapılmış bir mühür yüzüktü. Üzerinde üç satır halinde, "ALLAH'IN RESÛ-LÛ MUHAMMED" kelimeleri vardı.

Ali'ye, sabık Halife Kahir'in tahttan feragat etmemek için inatla ayak diremekte olduğunu haber verdiler. Ali bunun üzerine kaşlarını çattı ve, "Kahir zerrece tereddüt edilmeden hal'edilmelidir," dedi, "herkes onun neye layık olduğunu biliyor."

Bununla beraber, Halife tarafından çağırılmış olup da o sırada huzurda bulunan Kadı Ebû Hüseyin, "Yeni sülaleler tesis etmek bizim işimiz değildir," diyerek itiraz etti. "Yeni sülalelerin tesisi askerlere düşen bir vazifedir. Biz kadıların yegâne vazifesi hadiselerle şahit olmak ve Şeriat'a uygun düşecek tedbirleri almaktan ibarettir."

Ali'nin bu sözlere canı sıkılmış gibiydi. Fakat bir şey demedi; zira namaz vakti gelmişti, hepsi de kalkıp ayrıldılar.

Radî, Ali bin İsmâ'ya haber vermeden, o gece Kahir'in gözlerine mil çekti.

Deylemîler

İsfahan ve Dağlık Eyaletinin hâkimi Merdavî'nin en parlak hülyası Bağdat'ı alıp taç giymek ve kadim İran İmparatorluğu'nu yeniden ihya etmektir.

Merdavî bu maksatla büyük bir taç hazırlanmasını emretti; bu taç kakma mücevherlerle süslendi. Ebû Mehleb, o tacı, size aşağıda anlatacağımız hercümercin vukuundan birkaç gün evvel som altından yapılmış bir tahtta, büyük bir hükümdar şiltesinin üzerine oturtulmuş bir halde gördüğünü hatırlıyor. Taht, üzerine bir halı serilmiş gümüşten mamul ikinci bir tahtın üzerinde duruyormuş. Tahtın etrafında da yaldızlı

büyük birkaç koltuk duruyormuş. Tahtın daha alt tarafında rütbe sıralarına göre devlet ricaliyle kumandalıların oturacakları yerler bulunuyormuş. Halktan taç ve tahtı görenler ona yaklaşmaya cesaret edemeyerek uzakta duruyor, derin bir şaşkınlık ve ürkeklik içinde o taht ve tacın içlerinde uyandır-
dığı hayranlık hislerinden fısıltılarla bahsediyorlarmış.

323 yılının Teşrinievvelindeki Ateş Yakma Gecesi yaklaştığı zaman, Merdavî dağlardan ve civar eyaletlerden ateş yakmak için çalı çırpı ve odun toplanarak İsfahan Nehri ile onun yakınındaki bataklık ve sazlıklar etrafına yığılmasını emretti. Sonra petrol ve petrol atıcılarla mancınıkçıların ve diğer müte-hassısların toplanmasını ve mühim miktarda uzun mum imal edilmesini emretti. İsfahan'ı çeviren bütün dağlarla tepelerin ve tepeciklerin üzerine tınazlar gibi çalı çırpı ve odun yığıldı; uzun ağaçların gövdeleri birbirlerine demir çemberlerle bağlanarak minareler gibi dikildi ve ortalarındaki boşluklara fundalar ve bambu kamışları dolduruldu. Tuzaklar kurularak kargalarla çaylaklar yakalandı; kuşların gagalarıyla bacaklarına içleri petrolenmiş pamukla doldurulmuş cevizler bağladı. Merdavî'nin kendi sarayındaki odalara da mumsal yapılmış muazzam heykeller ve tasvirler konuldu. Kimse o güne kadar böyle bir manzara görmemişti. Tepelerin ve dağların üzerinde, ovalarda, Merdavî'nin sarayının odalarında ve kuşların salınacağı göklerde, aynı anda her şey birdenbire tutuşup yanmaya başlayacaktı.

Ateşlerin yakılma vakti geldiği zaman, Merdavî'nin ikame-tine tahsis olunmuş dairelerin bitişik salonlarda muazzam bir ziyafet için binlerce koyun, öküz ve sığır kesildi; Merdavî'nin sarayı o güne kadar hiç görülmemiş bir şekilde süslenip donatıldı. Nihayet her şey hazırlanmıştı; Merdavî'nin önce arkadaşları ve dostlarıyla birlikte oturup sonra da içmeye başlayacağı saat yaklaşıyordu. Nihayet Merdavî ziyafetin verileceği salonları ve ateşlerin yakılacağı yerleri teftiş etmeye geldi.

Gördüğü manzaradan zerrece memnun olmadı. Alınan bütün tertibatı ve hazırlıkları bile kâfi bulmamıştı.

Devlet memurları içinde üstat sayılan İbn Amîd, Merdavi'nin bu memnuniyetsizliğine İsfahan Ovası'nın çok geniş olmasının sebep olduğunu söylüyor; zira insan gözlerini İsfahan'ın o uçsuz bucaksız ovasında gezdirdikten sonra o ova içinde insan eliyle yapılmış şeylerin tabiatın o muazzam eseri önünde ne kadar aciz ve ne derece ehemmiyetsiz kaldığını derhal fark ediyordu.

Merdavi'nin gururu bu vaziyet karşısında son derece incinmişti; etrafındakilere bir tek kelime söylemeden sarayından çıkıp otağına döndü ve içeri girip uzandı. Sırtını otağının kapısına çevirip üzerine birçok şeyler örtmüştü; adamları onun bu hareketinin kimsenin kendisiyle konuşmaması manasına geldiğini biliyorlardı. Merdavi'nin yakınlarından biri ziyafetlere çağrılan misafirleri toplamak için mümkün olduğu kadar gayret etti, fakat muvaffak olamadı; davetlilerin çoğu ziyafete gelmeği reddettiler, daha evvel gelmiş olanlar da, "Şehzadenin bizi görmek istediğini sanmıyoruz," diyerek çıkıp gittiler.

Üç gün sonra, Türk Muhafızları'ndan birkaçı, yıkanmakta olduğu hamama ani bir baskın yaptılar ve Merdavi'nin kellesini uçurdular.

* * *

Deylemî Ali bin Büveyh'in iktidar makamını ele geçirmesinin en büyük sebebi hudutsuz cömertlik ve alicenaplığıyla herkesin kalbini kazanmış olmasıydı. Ali'nin bu asil vasfına daha asil bir diğer vasıf da ilave olunmuştu: Son derece cesur bir muharipti. Bu fevkalade vasıflarına ilaveten fevkalade talihliydi ve eşi bulunmaz bir zayıçesi vardı.

Ali'nin alicenaplığına dair bir misal verelim: Ali, mağlup etmiş olduğu düşmanlarından birine ait sandıkları açtığı zaman içlerinde, esir edildikleri zaman kendisiyle adamlarına vurulmak için hazırlanmış binlerce pranga ve tomruk bulduğu zaman, yanındaki kumandanlar o prangaların esirlere vurulması ve esirlere kendi getirmiş oldukları prangalara vurulmuş bir halde resmigeçit yaptırılmasını tavsiye ettiler.

Ali bin Büveyh, "Katiyen!" diyerek itiraz etti. "Bilakis, hepsini affedelim. Düşmanlarımızı mağlup olarak bizim elimize veren Cenâb-ı Allah'tır; O'nun bize göstermiş olduğu bu büyüklüğe biz de aldığımız esirleri salıvererek teşekkür edelim. Böyle hareket edecek olursak Cenâb-ı Hakk'ın indindeki yeri-miz çok daha yüksek olacaktır. Böylece gurur duymak ve kin beslemek gibi günahlar işlemekten de kendimizi kurtarmış olacağız."

Ali'nin ne kadar talihli olduğuna dair de bir misal vere-lim: Ali bir defasında parasız kalmış ve askerlerine aylıklarını ödeyemeyecek kadar aciz bir hale düşmüştü. Can sıkıntısıyla bir yere girip uyumak üzere sırtüstü uzandı, tam uyuyacağı sırada tavanda bulunan bir delikten bir yılanın çıktığını gör-dü. Bunun üzerine, sırf tedbir almak üzere tavanın yıkılma-sını emretti; tavanı yıkmak için dama çıkanlar tavan içinde içleri ağızlarına kadar altınla dolu sayısız sandık buldular. Ali bulduğu bütün altını kendi askerleri arasında pay etti.

Bir diğer seferinde, Ali kendisine bir kat elbise yaptırmak isteyerek bir terzi çağırttı. Gelen terzi sağırdı, bu yüzden Ali'nin sözlerini doğru dürüst işitememiş, yanlış bir şekilde tefsir etmişti. Ali'nin, başka biri tarafından kendisine teslim edilip de sahibine iade etmemiş olduğu bir emanetten bahset-tiğini zannederek derhal telaşa düştü ve itirazlar yağdırmaya başladı, "Vallahi billahi, hepsi on iki sandıktan ibaret, fazla değil!" diye bağırırdı. "Cenâb-ı Allah şahidim olsun ki, içlerin-de ne olduğunu bilmiyorum." Bunun üzerine Ali'nin adamları terzinin evine giderek ona emanet edilmiş sandıkları alıp getirdiler. Açıldığı zaman içlerinden milyonlarca dinar para çıktı.

Ali, yine bir gün, atına atlamış askerlerinin başında gi-di-yordu. Bir ara atının ön ayakları bir çukura gömülüverdi. Adamları atın ayağının batmış olduğu çukurun içini, orada ne olduğunu anlamak için kazdılar, çukurun geçmiş zaman zenginlerinden birinin servetini gömmüş olduğu bir çukur ol-duğu anlaşıldı.

Büveyhid Şiraz'ı zapt ettiği zaman, Fars eyaletinin resmen kendisine bırakılması ve bu işin de bizzat Halife Radî tarafından yapılmasını temin maksadıyla derhal Bağdat ile müzakerelere girişti. Halife onun teklifini kabul etti ve Ali'nin Fars eyaletiyle ilgili bütün munzam ve fevkalade masrafları görmekten başka kendisine teklif ettiği yıllık sekiz milyon dirhemden memnun kaldığını bildirdi.

Vezir İbn Mukle bunun üzerine Ali'ye makamıyla mütenasip olan hilat ve sancağı gönderdi; fakat onları götürən adama, Ali'den vadettiği parayı almadan onları teslim etmemesini sıkı sıkıya tembih etti. Vezirin adamı Şiraz'a yaklaştığı zaman, Ali atına atlayıp elçiyi karşılamaya çıktı ve gönderilen hilat ile sancağı şehrin içine girmeden surların dışında teslim almak istedi. Murahhas kendisine verilmiş olan talimatı ona izah etti; fakat Büveyhid Murahhası o derece tehdit etti ve onu o kadar korkuttu ki, adam hilat ile sancağı ona teslim etmek zorunda kaldı. Ali hilati sırtına giydi ve sancağı açtı. Sonra Şiraz'a sırtına hilati giymiş ve sancağı da açılmış bir halde önünde dalgalandırarak girdi. Murahhas şehirde kalıp Halifeye vaat edilen parayı ısrarla istediye de, kendisine bir dirhem dahi verilmedi: Murahhas vaatten başka bir şey alamadı; adamcağız defalarca seyahatini tehir etti, fakat yine de parayı almaya muvaffak olamadı. Nihayet hastalanıp Şiraz'da vefat etti. Naaşı ertesi yıl bir tabuta konarak Bağdat'a getirildi.

Vaziyet Güçleşiyor

Payitahttaki mali durum her gün biraz daha bozuluyordu. İbn Râik Vesit ve Basra havalisinden topladığı vergilerden payitahta tek bir dirhem dahi göndermiyordu; Berîdî Ahvaz'dan bir tek dirhem yollamaz olmuştu; diğer taraftan Ali bin Büveyh Fars'ı, İbn Alyas da Kirman'ı zapt etmişti.

Susalı Ebû Zekeriya, Ebû Yûsuf Berîdî ile biraderi Ebû Abdullah arasında geçen şöyle bir muhavereye kulak misafiri olmuş, bize naklediyor:

Bir entrikayla vezaret makamına gelmeyi tasarlayan Ebû Abdullah Berîdî, "Biraderim," dedi, "benim asıl korktuğum şey, payitahta gittiğimiz zaman Hüceyrî muhafızlarının eline düşmemizdir. Zira ellerine geçtiğimiz anda bizi öldüreceklerine şüphe yoktur. Hatta şu anda, biraderimiz Ebû Hüseyin Bağdat'ta bulunduğu için onun öldürülmüş olduğu haberi gelirse hiç hayret etmeyeceğim."

Bunun üzerine ağabeyi, "Ebû Hüseyin'e bir mektup göndererek kendisini ikaz edebiliriz," diye cevap verdi. "Ebû Hüseyin ikaz olunduğu takdirde kendisini korumasını bilecektir. Fakat bir yandan Hüceyrîler hakkında söylediklerini, bir yandan da yirmi milyon dirhem para cezası ödemeye mahkûm edilmiş olduğumuzu düşündükçe Bağdat'a girme fikrinin tamamen bir hayalden ibaret olduğu anlaşılıyor. Biz Bağdat'a ayak bile atamayız. Allah yazdıysa bozsun! Geçen sefer Kahir ile Allah'ın belası Hasîbî'nin elinden yakamızı bin güçlkle kurtararak kaçtık. Bir kere kellemizi güç kurtardıktan sonra bir daha Bağdat'a dönmek hayalimizden bile geçmemeli. Ne diye Bağdat'a dönmeye kalkışalım? Ne dedin, ne dedin? Bağdat'taki köşklerimiz, mülklerimiz mi ne olacak? Halifeyle Vezirin adamları hepsini talan edecekler tabi. Bırak etsinler! Mallarımız da, köşklerimiz de yerin dibine batsın. Biz payitahta hiçbir zaman dönemeyiz. Zira artık payitahta hiçbir zaman ihtiyacımız olmayacak; payitaht yıkılıyor, mahvoluyor. Bağdat'a dönme fikrini kafandan tamamen çıkarıp at Ebû Abdullah. Zira böyle bir şeyi düşünmek bizim için ölüm demektir. Biz canımızı sokakta bulmadık. Ne kadar karanlık bir devirde yaşadığımızı bir düşünsene! Bir düşün: Devlet artık tarihe karıştı, mazi oldu; Halife fakir düştü. Bir vakitler ne zaman canımız isterse Halifeden para ister, istediğimizi de koparırdık. Hâlbuki şimdi Halife dize gelmiş, bizden sadaka dileniyor. Daha doğrusu bizden ne hal ve suretle olursa olsun para koparmak ister; bizi mahvetmek için eline fırsat geçirmeye bakar. Bir fırsat gördüğü anda kaçırmayıp yakalayacaktır. Bizi eline geçirdiği anda da bütün servetimize el koyabilir.

Emrimiz altında bulunan orduları kendimizi korumak için birleştirmesek bu mevkillerimizi katiyen muhafaza edemeyiz; bir defa da sukut ettikten sonra eski ikbal ve tantanamızı bulabilmek, hiç sanmam ki bir daha nasip olsun. Şuna emin ol, boş yere sana bu tavsiyelerde bulunmuyorum. İstediğim anda tavsiye ettiğim şeyleri sana zorla kabul ettirecek vasıtaları da hazırlamış bulunuyorum.”

Ebû Abdullah, sözlerini şöyle bitirdi, “Bütün bunları sana gizli olarak söylüyorum, bunlardan kimsenin haberi olmasın. Aynı zamanda tamamen samimi olarak konuştuğuma da seni temin ederim. Ebû Zekeriya da yanımızda, bu sözleri dinliyor, ama onun için merak etme. Zira o her hususta güvenilir bir adamımızdır.”

Vezaret Makamının Sonu

Vezir İbn Mukle Radî'ye bir teklif yaptı; İbn Râik'i, Vesit ile Basra havalisinden çıkarıp kovmak için bizzat başına geçeceği bir orduyla sefere çıkmak istiyordu. Bu fikrini Halife Radî'ye etraflıca anlattı. “İbn Râik'in küstahça tavırları yüzünden bu iki eyaletin kapıları size tamamıyla kapanmış bulunuyor,” dedi. “İbn Râik size ait olan topraklardan topladığı vergileri size göndermeyi reddediyor. Başkaları onun yaptıklarını görür de hareketlerinin tarafınızdan müsamaha ile karşılandığını anlayacak olurlarsa, herkes aynı şeyi yapmaya kalkacaktır. Ondan sonra da hiçbir yerden payitahta bir tek dirhem gelmez olacak ve devlet de ortadan kalkacaktır.”

Radî, bunun üzerine, Vezirine tavsiye ettiği sefer için bütün hazırlıklarını tamamlamasını emretti; Vezirin ilk işi İbn Râik'e iki elçi yollamak oldu. Elçilere, sorguya çekilmek üzere, Kâtibini payitahta göndermesini İbn Râik'e bildirmelerini emretmişti.

İbn Râik, Kâtibini payitahta göndermemekle kalmadı, üstelik iki Murahhası rüşvetle kandırdı ve onların vasıtasıyla, Vezirden habersiz, Halifeye gizli bir teklif yaptı: Kendisi payitahta çağırılıp da vezaret makamına getirilecek olursa, Ha-

lifenin bütün lüzumlu masrafları için gereken parayı temin etmeyi, ordunun maaşlarını muntazaman vermeyi ve bütün hükümet işlerini nizama koymayı taahhüt ediyor ve kendisi Vezir olduğu müddetçe Emîrül-mü'minin'in devlet işleri için artık zerrece üzülmeye hacet kalmayacağına dair teminat veriyordu.

Bununla beraber, Halife henüz Vezirine ihanet etmeye hazır değildi; bu yüzden teklifi kabul edemedi.

Fakat çok geçmeden Vezir artık devlet işlerini yürütemeyecek bir hale gelmiş olduğunu fark etti; dizginleri elinden kaçırmıştı; Hazine'de o kadar az para kalmıştı ki, Halifeye gelip Vezirlik vazifesinden affedilmesi ve istifasının kabul edilmesi için yalvardı. Bunun üzerine Radî onu tevkif ettirip yerine Karhî'yi tayin etti.

Karhî de devleti o anda içinde bulunduğu müşküllerden kurtarabilecek kırıta bir insan değildi. Zira her taraftan herkes bir şeyler istiyordu; buna mukabil elde hiçbir şey yoktu. Karhî, üç buçuk ay Vezirlik yaptıktan sonra her şeyi bırakıp kaçtı, Halifenin gazabından kurtulmak için bir deliğe gizlendi. Evrakları karıştırıldığı zaman, içlerinde henüz tahsil edilmemiş bir sûrû borç senedi bulundu. Her an tahsil edilebileceği halde kullanılmamış olan bu senetler Vezirin ne kadar ehliyetsiz ve ne derece tembel bir insan olduğunu göstermeye kâfiydi.

Karhî sırra kadem bastığı zaman, Radî, Süleyman bin Hasan'ı vezaret makamına getirmek için çağırttı; fakat o da Karhî kadar ehliyetsiz ve beceriksiz olduğunu çok geçmeden gösterdi. Hal böyle olunca, Radî, zaruret icabı nihayet Vesit'te bulunan Muhammed bin Râik'e bir adamını yolladı; ona vaktiyle yapmış olduğu teklifi hatırlatarak teklifinin bâki olup olmadığını soruşturdu.

İbn Râik, Halifenin murahhasını büyük merasimle karşıladı ve verdiği cevapta teklifinde bâki olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Radî, Seci Muhafızları'nın kumandanlarından birini İbn Râik'e göndererek kendisine Şehzadelik ve Ordunun Baş-

kumandanlığı payesinin verilmiş olduğunu, Halifenin kendisi için yeni bir unvan yaratmış olduğunu ve bütün devlet işle-riyle memleketin idaresinin kendisine tevdi edilmiş olduğunu bildirdi. İbn Râik'in adı bütün hutbelerde okunacak ve Halife kendisine Ebû Bekir adıyla hitap ederek gereken hürmeti gös-terecekti. Kendisine hilat ve sancak gönderildi.

O günden itibaren Halifenin Vezirlerinin nüfuz ve kudreti sona erdi. Vezir artık eyaletlerin, devlet dairelerinin ve muh-telif faaliyet sahalarının hiçbirine karışmak salahiyetini haiz değildi. Sadece ismen Vezir unvanını taşıyordu.

Ayrıca, sarayda toplantı olduğu zaman siyahlar giyinmek, kılıç ve kemer kuşanmak haklarını haizdi. Fakat saraydaki iç-timalara iştirak ettiği zaman da konuşmalara karışmıyor, bir kenarda sessiz sedasız duruyordu.

O günlerde eyaletlerden gelen her çeşit gelirler doğrudan doğruya Şehzadelerin hazinelerine giriyordu; Şehzadeler şah-si masrafları için Halifeye münasip gördükleri miktarda para ayırıp verdikten sonra geri kalanları canlarının dilediği şekil-de harcıyorlardı. Eski Halife hazinelerinin yerinde artık yeller esiyordu.

Artık asıl memleket, kendi havalilerinde birer derebeyi ha-line gelmiş bulunan gaspçıların ellerindeydi. Bir bölgeyi veya şehri eline geçiren şahıs, kim olursa olsun, derhal o şehre kendi malı gözüyle bakıyor ve hakim olduğu havalinin bütün iradını kendisine alıkoyuyordu. Vesit, Basra ve Ahvaz bu şe-kilde Beridîlerin; Fars Ali Büveyhid'in; Kirman İbn Alyas'ın; İsfahan, Rey ve Dağ Eyaleti Hasan Büveyhid ile hasmı Veşme-gir'in; Musul ile civar eyaletler Hamdânîlerin; Mısır ile Suri-ye İhşid'in; Mağrip ve Afrika Ebû Tamim'in; İspanya Emevî Şehzadesinin; Horasan Sâ mânî Nâsır'ının; cenuptaki eyaletler Cennabî'nin; Hazar eyaletleri de Deylemî kabilelerinin elleri-ne geçmiş bulunuyordu.

Halife ile Şehzadelerin ellerinde ise Irak'ın mümbit bölge-lerinden başka hiçbir şey kalmamıştı.

Halifenin Hassa Alayı'nın Sonu

İbn Râik, Beridî ile hesaplaşmak için Radî'ye bir orduyla birlikte nehir boyundan aşağı doğru bir sefer tertip edilmesini teklif etti. Halife onun teklifine razı oldu ve Beridî'nin üzerine yürüyüş başladı. İbn Râik Vesit'e vardığı zaman Hüceyrî muhafızlarını teftiş etti. Evvela, bütün kapıcı başı yardımcılarını saydı; kapıcı başı yardımcılarının sayısı beş yüzü buluyordu; İbn Râik bu beş yüz kişiden, altmışının aylıkları azaltılmış olarak hizmette kalabileceklerini söyledi; geri kalanlarına birer aylık ikramiye vererek yol verdi. Sonra bütün Hassa Alayı'nı yukardan aşağı gözden geçirdi, muhafızların arasına usulsüz bir şekilde katılmış veya iltimasla kaydolmuş ne kadar insan varsa hepsini, başka askerlerin yerlerini doldurmak için alınmış bütün muhafızları, kadınları ve müteahhitleri ve bütün Şeriat kaçaklarını birer birer bulup muhafızların safları arasından çıkarttı. Hüceyrî Muhafızları önce bu temizlikten telaşa düşerek İbn Râik'in emir ve talimatını tanımamak istediler; fakat bir müddet sonra boyun eğmenin en iyi çare olacağını düşündüler.

İbni Râik müteakip teftişte muhafızların arasından birçoğunu daha muhtelif sebeplerle ayıklayarak çıkarttı. Muhafızlar bunun üzerine ayaklanarak silahlandılar; İbn Râik onlarla kanlı bir savaşa tutuştu. Talih o cenkte İbn Râik'e güler yüz gösterdi: Hüceyrîlerden birçoğu öldürüldü ve bir kısmı da esir alındı; geri kalanlar Bağdat'a kaçtılar. Fakat kaçaklar Bağdat'a girdikleri zaman Bağdat'ın asayişiyile mesul olan kumandan atlı zaptiyeleriyle hücumu geçerek kaçakları dağıttı, canlarını kurtarabilen muhafızlar birer deliğe sığındılar. Muhafızların evleri yağma edildi, bazıları tutuşturuldu ve ne kadar malları varsa hepsi zapt edildi.

İbn Râik, Hüceyrîlere bu şekilde öldürücü bir darbe indirdikten sonra Bağdat'a bir haber yolladı; Hüceyrî Muhafızları'na karşı hareket başladığı zaman yakalanarak hapse atılmış bütün Secî Muhafızları'nın idam edilmelerini bildirdi. Secî Muhafızları'nın veznedarı Sâfî ile Hasan bin Hârûn müstesna, bütün muhafızların birer birer boyunları vuruldu.

Türk Baçkâm

Sâbit anlatıyor:

Babam, İbn Râik'in aylıklı muhafızlarından olan Baçkâm ile yapmış olduğu bir muhavereyi anlatıyor... Baçkâm, bu hikâyeyi, pederine payitahtın hakimi olup da eski efendisinin ocağına incir diktikten sonra anlatmış.

Baçkâm, pederime şöyle demiş: "İktidar sahibi bir insan acil bir vaziyet karşısında kaldığı zaman para, mal ve mülkün toprak kadar bile kıymeti yoktur. Zira ancak iktidarı elinde tuttuğu müddettir ki, sarf etmiş olduğu parayı isterse misliyle telafi edebilir; mal ve mülke lüzumundan fazla kıymet verirse sonunda asıl kurtarmak istediği şeyi, parasını ve canını da kaybetmesi mümkündür. İbn Râik'in beni Ahvaz Valisi tayin ettiği zamanı hatırlarım. İbn Râik beni oraya sevdiği için değil, Beridîleri hakim oldukları havaliden sürüp çıkararak o havaliyi Halife namına elde tutayım diye göndermişti. İbn Râik beni Ahvaz'a vali tayin etme kararını Kâtibi İbn Mukatil'e danışmadan vermiş, İbn Mukatil bu işi haber aldığı zaman deliye dönmüş ve hemen doğruca İbn Râik'i görmeye gitmiş. Ona, 'Sen ne yapıyorsun?' diye bağırmış. 'Ahvaz Valiliğine Baçkâm'ı getirmeye karar verdiğini duydum, doğru mu?'

İbn Râik, 'Evet,' demiş.

Kâtip, 'Öyleyse kendin için çok tehlikeli bir iş yapıyorsun,' diye bağırmış. 'Beridîler sadece basit birer memurdular, hâlbuki sen onları idare etmeye, onlara söz geçirmeye muvaffak olamadın. Şimdi ise sırf onlardan yakanı kurtaramadığın için Ahvaz gibi bir vilayeti daha az zaman evvel kendi emrinde çalışan bir Türk askerine veriyorsun. Bak, başına neler gelecek, sana bir bir sayayım: Baçkâm Ahvaz'a gidip de o şehre vali olmanın ne kadar mühim bir makam, eyaletin ne kadar güzel bir yer ve ne derece mümbit topraklara sahip bir saha olduğunu anlar anlamaz derhal isyan bayrağını açarak orasını kendi namına idare etmeye kalkışacaktır. Fakat onunla da kalmayacak, çok geçmeden çok daha fazla sahaya hükmetmek isteyecektir. Seninle boğuşup seni ve etrafındakilerini al aşağı

etmeden de katiyen gözüne uyku girmeyecektir; zaten elinde bulunan şeyleri muhafaza edebilmesi için er veya geç seninle hesaplaşması lazım gelecektir. Buna mecbur kalacaktır. Sen şimdi Ahvaz'ı Beridî'nin elinden nasıl geri alabileceğim diye düşünüyorsun; fakat Bağkâm'ı oraya vali tayin edersen artık Ahvaz için hiç üzülmene hacet kalmayacak. O andan itibaren Ahvaz'ı tamamen kafandan çıkarıp atabilirsin, zira Bağkâm oraya vali olarak gittiği andan itibaren, senin, diğer eyaletleri de elden kaçırmamak için çareler aramaya başlaman gerekecek. İnşallah muvaffak olursun. Sonra hiç vakit kaybetmeden kendi canını kurtarmak için çareler aramaya da başlasan iyi edersin, zira kendi kelleni tehlikeye atıyorsun.”

Onun bu sözleri İbn Râik'in benim hakkımdaki fikirlerini değiştirmesine sebep olmuş. Kâtibin İbn Râik'e yaptığı tavsiyelerin tamamıyla yerinde olduğunu ve adamcağızın çok ileriye gören bir insan olduğunu da burada itiraf etmem lazım, zira İbn Râik'e ne dediyse hepsi hakikat oldu.

Bu muhavere bana nakledildiği zaman, çok canım sıkıldı. Danışacak kimsem olmadığı için yanımda bulunan tercümanım İbn Yenal'a danıştım. Fakat o bana hiçbir şey tavsiye edemedi; sadece hayatta her şeye sahip bir insan olduğumu, hiçbir eksiğim olmadığını, rahat bir hayat yaşadığımı ve şehzadenin kardeşi kadar keyif sürdüğümü söyleyerek beni teskine çalıştı.

Tercümana, 'Sen delisin be!' diye haykırdım. 'Hemen git, o kayığı hazırla. Bu gece beni alıp götüreceksin şekilde hazırlanmış olsun.'

Gidip Kâtibi bizzat görmeye karar vermiştim.

İbn Mukatil tanıdığım bir tacir ailesine mensuptu, daima kendi çıkarını düşünürdü; onun tıynetinde insanlar üzerinde paranın oynadığı rol çok büyüktür. İşte bu düşünceyle, o gece ortalık kararır da her tarafta el ayak çekilir çekilmez, yanıma on bin dinar alarak kayığıma atladım. Kâtibin nehir boyundaki evinin iskelesine yanaştığımız zaman evin kapısı kapanmış, herkes uykudaydı. Kapıyı çaldım. Kapıcı kapıyı açmadan,

içerden efendisinin uykuda olduğunu ve evin kapılarının da içerden kilitlenmiş olduğunu söyledi.

‘Git de efendini uyandır!’ dedim. ‘Kendisiyle çok mühim bir meseleyi görüşmeye geldim.’

Kapıcı kendisine dediğim şeyi yaptı ve biraz sonra içeri alındım; Kâtibi yatağında ve gecenin o saatinde uyandırılmış olduğu için müthiş bir korku içinde buldum. ‘Böyle gece yarısı baskını da ne oluyor?’ diye sordu.

‘Sana çok hoş bir haberim var,’ diye mukabele ettim. ‘Sana yalnız bulunduğun bir sırada güzel bir teklif yapmaya geldim. Onun için ortalıktan el ayak çekilene kadar bekledim. Buraya gelirken de yanımda tercümanımdan başka hiç kimseyi getirmedim. Teklifim şundan ibaret: İbn Râik’in beni nasıl bir makama tayin etmeyi tasarlamış olduğunu biliyorsun. Fakat onun evvela kati karar verdikten sonra caymış olduğunu haber aldım. Fikrinden niçin vazgeçti bilmiyorum, fakat hakıkımda yapılan bunca reklamdıktan sonra benim için tasarlamış olduğu şeyden vazgeçmiş olması benim hesabıma hakikaten küçültücü bir şey. Sen de onun kadar benim efendim sayılırsın, sen de uzun zamanlar benim amirimdin; ben de senin emrinde bir kulum. Benim amirim olan sen mühim bir makamda otururken ben hayatta yükselmezsem başka ne zaman ve kimin müzaheretisiyle yükselbilirim? İbn Râik beni tayin için hazırlamış olduğu makama tayinden cayarsa ben ne olurum? Kimsenin bana zerrece hürmeti kalır mı? Al, sana on bin dinar getirdim. Bu benim sana hediyem olsun. İbn Râik’in senin sözünden dışarı çıkmayacağını ve senin tavsiyelerini dinleyeceğini biliyorum; sana yalvarırım, onu, evvelce nasıl düşündüyse o şekilde hareket etmeye ikna et.’

İbn Mukatil dinarları görünce daha fazla mukavemet edemedi. ‘Sen şimdi git,’ dedi. ‘Allah yardımcın olsun.’

Bunun üzerine on bin dinarıma veda edip oradan ayrıldım. Ahvaz Valiliği için artık en ufak bir endişem dahi kalmamıştı. Üç gün sonra, İbn Mukatil İbn Râik’i ziyarete gitmiş.

‘Size geçen gün yaptığım tavsiyenin üzerinde düşündüm,’ demiş. ‘Düşündüm ve o sözleri o anın heyecanı içinde fazla

düşünmeden söylemiş olduğuma kanaat getirdim. Bu mesele üzerinde o günden beri zihin yordum. İlk tasavvurunuzda tamamen haklı olduğunuzu teslim ediyorum. Ahvaz'ı Beridîlerin ellerinde bırakacak olursanız, çok zengin oldukları halde ellerinde bulunanlarla iktifa etmeyeceklerdir; para yedirerek ordunuzun ileri gelenlerini ve askerleri kandıracaklar, kendi taraflarına çekeceklerdir, ondan sonraki hedefleri de sizin makamınızı ele geçirmek olacaktır. Fakat diğer taraftan, onlara karşı cephe alacak olursanız, o zaman da düpedüz harp çıkacaktır. Bir defa da harp patlak verirse ne kadar süreceğini yalnız Allah bilir. Harp sizin aleyhinize netice verecek olursa, bir daha toparlanmaya imkân bulamazsınız. Saniyen, Ahvaz'a Bağkâm gibi zorlu birini değil de, başkasını gönderecek olursanız oraya gidecek olan şahıs her şeyi yüzüne bulaştıracak ve Beridîlere karşı giriştiği harekâta da muvaffak olamayacaktır; o zaman etrafınızda bulunanların size olan itimatları kökünden sarsılacaktır. Bu sebeple, oraya evvelce düşünmüş olduğunuz gibi Bağkâm gibi bir kumandan gönderecek olursanız daha münasip hareket etmiş olacaksınız. Zira onlara, Bağkâm gibi yüzüne bakmaya cesaret edemeyecekleri birini göndermek lazım. Bağkâm, Ahvaz Valiliğine getirilecek olursa, onların hepsinin kökünü kazıyacaktır. O zaman siz de vaziyete hakim olacaksınız: O vakit işinize gelirse Bağkâm'ı iş başında tutar, gelmezse azlediverirsiniz; veyahut da arzu ettiğiniz takdirde Ahvaz'da korkulacak bir kuvvet haline gelmesine imkân vermeden kendisini geri çağırabilirsiniz. Allah'ın yardımıyla kararınızı verip vaktiyle nasıl düşündüyseniz o yol üzere hareket edin.'

İbn Râik Kâtibinin bu tavsiyesini dinleyerek benim Ahvaz Valiliğine tayinimi tasdik etti. Ahvaz eyaletinin idaresinin bana pek pahalıya mal olmadığını gayet iyi biliyorum. Kâtip İbn Mukatil on bin dinara şerefini, efendisini ve bütün istikbalini satmıştı. Sonunda on bin dinarımın karşılığını katbe-kat çıkardım ve nihayet İbn Râik'in bütün devletini de elime geçirdim."

İbn Mukle'nin Sonu

İbn Râik devlet işlerini tamamen eline aldığı zaman, sabık Vezir İbn Mukle ile oğlunun bütün mal ve mülküne de el koydurmuştu. İbn Mukle bunun üzerine onu ve adamlarından birçoğunu ziyaret etti; hepsini hayrette bırakan bir hareketle her birine ayrı ayrı yalvararak gasp edilmiş mal ve mülklerinin iade edilmesini istedi. Bütün mal ve mülkünün kendisine iade olunacağı vaat edildi; fakat aradan epeyi zaman geçtiği halde kimse o vaadi yerine getirmek için parmağını kımıldatmadı. Bunun üzerine İbn Mukle, her çareye başvurarak İbn Râik aleyhinde entrikalar çevirmeye, tahrikat yapmaya başladı: İlk iş olarak Baçkâm'a bir mektup göndererek payitaht üzerine yürüyüp İbn Râik'in yerine geçmesi için bütün şart ve imkânların mevcut olduğunu bildirdi; bilahare Rey Sultanına bir mektup göndererek ona da aynı tavsiyeleri yaptı; nihayet Halife Radî'ye bir mektup yollayarak İbn Râik'i tevkif etmesini tavsiye etti; onu kendisine teslim edecek olursa onun bütün mal ve mülküne el koyarak en azından bir milyon dinar elde edeceğini vadetti.

Radî İbn Mukle'ye cesaret verici cevaplar gönderdi; İbn Mukle aradan bir müddet geçip de Halifenin kendisiyle müşterek hareket etmeye hazır olduğuna kanaat getirdiği zaman, gizlice nehir yoluyla saraya gelmesi ve İbn Râik aleyhinde hazırlanan tertipler emniyetle tatbik olunana kadar sarayda kalması için talimat aldı. Bunun üzerine sırtına alelade bir cübbe giyip ayaklarına da bir çift yemeni geçirdi; evinden kayığına atladı.

Fakat saraya geldiği zaman, huzura kabul olunmadı. Halifenin emri üzerine yakalanarak bir hücreye kapatıldı, hücrenin kapısı üzerinden kilitlendi: Radî ertesi gün olup bitenleri bir haberciyle Râik'e bildirdi.

On beş gün sonra, İbn Mukle kapatıldığı hücreden alınarak İbn Râik'in mabeyincisi ile diğer bazı kumandanların önüne çıkarıldı. Hiç vakit kaybetmeden sağ eli bileğinden kesildi. Sonra tekrar zindana götürüldü. Mabeyinci ise el kesme cezasının infaz edilmiş olduğunu efendisine bildirmeye gitti.

Sâbit anlatıyor:

O gece Halife Radî beni sarayına çağırttı; huzuruna çıktığım zaman bana gidip İbn Mukle'nin yarasını tedavi etmemi söyledi. Halifenin yanından ayrıldıktan sonra İbn Mukle'yi kapısı dışarıdan kilitlenmiş bir hücrede buldum. İbn Mukle acınacak bir haldeydi; beni görünce ağlamaya başladı. Kolu- nun, dirsekten kesik bileğine kadar olan kısmı korkunç denilecek kadar şişmişti; bileğine sarılan mavi bezi kendir ipiyle bağlamışlardı. Hemen ipi çözdüm, bileğe sarılan çaputu çıkardım; elin kesilmiş olduğu yere at pisliği sürmüşlerdi. Derhal yaranın üzerindeki pisliği silkip temizledim. Fazla kan kaybetmesin diye daha yukarıda bir yerde kolu iple boğmuşlardı, kol müthiş şiştiği için ip ete gömülmüş ve kolun ucu kararmaya başlamıştı.

İbn Mukle'ye, "Bu ipin de kesilip çıkarılması lazım gelecek," dedim, "sonra bu kesik yere at tezeği değil kâfuru lazım. Kolu sandal, gül suyu ve kâfuru ile tedavi etmek lazım."

İbn Mukle, "Ne lazımsa tereddütsüzce yap," dedi.

Beni zindana bırakmış olan köle, "Biraz bekle," dedi, "bunları yapman için gidip izin alayım."

Köle izin almaya gitti ve çok geçmeden bir kutu kâfuru ile döndü. Bana, "Emîrül-mü'minin gerekli bütün tedbirleri alabilmeniz için size izin verdi," dedi. "Nasıl münasip görürseniz öylece hareket etmekte serbestsiniz; kendisini itinayla tedavi edin. Cenâb-ı Hak onu iyi edene kadar bütün hastalarınıza tercihen onunla meşgul olacaksınız."

Bunun üzerine kola gömülmüş olan ipi çıkardım, kutudaki kâfuruyu tamamen yaraya tatbik edip kolu yağladım ve biraz da ovaladım. İbn Mukle derhal rahatlamaya başladı ve kendisini biraz daha iyi hissetti; koldaki zonklama da çok geçmeden dindi. Ona biraz tavuk eti yedirdim ve ancak daha fazla yiyemeyeceğini söyledikten sonra onun hücrelerinden ayrıldım. Ben yanından ayrılmadan evvel biraz soğuk su da içti ve biraz toparlanır gibi oldu.

O günden sonra uzun zaman her gün kendisini ziyaret ettim, nihayet İbn Mukle iyileşti. Ben hücrelerine girdiğim anda

her seferinde oğlunun akıbetini soruşturuyor ve ben oğlunun bir yerde sağ salım gizlenmekte olduğunu söyleyince derhal neşeleniyordu. Fakat neşesi uzun sürmüyor, hemen kesik elini hatırlayarak ağlayıp sızlanmaya başlıyordu, "Bu elimle uzun yıllar üç ayrı Halifeye hizmet ettim. Üç Halifeye bu elle Vezirlik ettim. Bu elle iki *Kur'an-ı Kerim* yazdım. Ama sonunda adi bir hırsızın elini keser gibi onu kestiler," diye inliyordu.

Ertesi yıl Bağkâm payitahtın üzerine yürüdü. İbn Râik kaçtı, orduları da dağıldı; Bağkâm şehre girer girmez derhal Radî ile görüştü. Radî muhteşem bir merasimle onu huzuruna kabul etti, ona bir hilat giydirdi, onun için bir sancak açtı ve onu eski efendisinin işgal ettiği makama getirerek Baş Kumandan yaptı ve bütün devlet dairelerinin idaresini ona verdi. Halife, ertesi gün ona büyük bir unvan vererek sofra arkadaşlarına verdiği cinsten bir hilat, içkiler, kokular verdi ve tebrik için de adamlarını gönderdi.

Bağkâm Bağdat üzerine yürüdüğü sırada, İbn Mukle kapalı tutulduğu hücreden alınarak daha karanlık bir hücreye nakledilmişti. Bir müddet kendisine dair hiçbir haber alınmadı; benim de (Sâbit anlatıyor) kendisini bir daha ziyaretime müsaade olunmadı.

Bir müddet sonra, İbn Mukle'nin dili kesildi; fakat yine de kapatıldığı zindandan dışarı bırakılmadı. Sonra kanlı basura tutuldu. Hiçbir yardımcısı veya bakıcısı olmadığı için çok müşkül bir duruma düştü. Onu görenler kendisi için lazım olan suyu zindandaki kuyudan, ipi sol eli ve dişleriyle tutarak, bin güçlkle çektiğini söylediler. Zavalılık böyle acılar içinde feci bir şekilde ölmüş. Cesedini saray avlusunda bir yere gömdüler; bilahare ailesi mensuplarının talebi üzerine ceset gömüldüğü yerden çıkarıldı, ailesine teslim edildi.

Saray kapısından medet umanın aklından zoru olmalı.

Son Hakiki Halifenin Ölümü

Radî, iki buçuk sene sonra, kışın bir Cuma gecesı öldü; o öldüğü sırada ay tam olarak tutuldu. Ölümüne aşırı zafiyet sebep olmuştu. Radî ölür ölmez kâtibi hemen kaçıp saklandı.

Âlim ve şair olan, gayet güzel konuşmasını, dostlar edinmesini bilen, hayatta bir gün bile dostsuz, arkadaşsız kalmamış, son derece serbest fikirli ve alicenap bir adam olan Halife Radî bu şekilde öldü.

Radi Son Halife İdi

Radî hakikaten son Halife sayılmalıdır. Zira emri altında askerî birlik olan ve devleti bizzat idare eden son Halifeydi; şiirleri toplanarak tek cilt halinde yayınlanan, camiye muntazaman gidip muntazaman vaazlar veren, sofrada arkadaşlarıyla daima beraber oturup eğlenen son Halife oldu; masrafları, ihsanları, bahşişleri, hediyeleri, muhafızları, erkânı, hazinesi, ziyafet ve içki sofraları, ziyafetleri, sarayı ve umumi olarak işlerinin çapı eski halifeler ölçüsünde olan son Halife idi. Geçmiş devirlerden sadece hatıraları kalmış olan bütün halifeler gibi parlak libaslar giyinerek atına binip halk arasında dolaşan son Halife de Radî oldu. Şiirleri arasında şu şiir de bulundu:

*"Ne varsa saf, bozuldu kâmilin;
Sonunda çürüyecek her şey.
Ölüme gidiyor başıboş gençlik
Ölüme! Sonu ıstıraptır bu gidişin.
Akıbetimizi bilelim diye
Bir gün gelir kırılır hepimizin saçları.
Sen, ey bizleri nikbinliğe gark eden,
Sen ey hayal ummanlarında boğulmuş insan,
Cevap ver bana: Nerede o telaşla koşanlar
Bizden evvel? Ayak izleri de, kendileri de toz oldu.
Sen ey affetmesini herkesten iyi bilen,
Bütün günahlarımı bağışla benim!"*

ZEVKÜSEFA

Dünyada Bağdat gibi bir şehir, Bağdat'ta Fiyef gibi bir mahalle, Fiyef mahallesinde Ebû Halif sokağı gibi bir sokak ve Ebû Halif sokağında da benimki gibi bir ev yoktur.

*"Hâlâ Dicle sahillerini düşünürüm
Karanlık çöküp ayın battığı saatte
Mavi bir halının nehir üzerini kapayıp
Sahilleri sırmalı çizgilerle süslediği.*

*Salkım söğütlerin saçlarını yıkayarak akardı sular
Bir neyzenin etrafında toplanıp raks eden, şarkılar söyleyen kızlar gibi."*

* * *

Mükemmel bir insan olmak için, kıratta Ebû Amr'ın usulünün mükemmel olduğuna, fıkhıta hak görüşün Şafii görüşü olduğuna iman etmiş olmak, ticarette çuhacılık yapmak ve İbnü'l-Mu'tez'in şiirlerini de tekmil ezbere bilmek lazımdır.

Adabımuâşeret Kitabımızda Şu Mühim Fasıllar Bulunur:

Kibar bir erkek şaraplar, cinsleri ve lezzetleri hakkında ne-
ler bilmelidir;

Soğukluklar ve soğukluklarının ikram şekilleri; meyveler
ve tatlılar ehram biçiminde nasıl dizilmeli; yemeklerin ve tat-
lıların ikram şekilleri; gerekli bütün talimat ile;

Aşçılık sanatı hakkında umumi malumat; meslekten yetiş-
me sofracılar ve kibar efendiler için arzuya şayan bütün ma-
lumat; yeni yemekler; lezzet ve baharat;

Musahabeler: Sofrada ve diğer umumi yerlerde ne gibi
mevzular ele alınmalı;

Ev sahibesinin huzurunda er nasıl yıkanır; davetli olunan
bir yerden nasıl ayrılır;

Misafirlere şarap nasıl ikram edilir; şarap içilirken Halife-
lere ve devlet ricaline dair ne gibi fıkralar anlatılmalı;

İçki sofrasında taşkınlık ve itidal; çatışan fikirler; her hal
ve şarta uygun düşecek fıkralar;

Büyüklerin huzurunda yemek yerken ihsan istemenin ve
koparmanın usulleri;

Sofradan kalktıktan sonra davetlilere düşen vazifeler; bü-
yüklerin davetlilerine karşı mükellefiyetleri; davetli ile bü-
yüklerin birbirlerine karşı vazifeleri;

Misafir ve misafirle ev sahibesi arasındaki farklar.

Efendi olanlar önlerine konulan etin kıkırdak, sinir ve da-
marlarını yemez.

Efendiler etle beraber konulan böbrek ve işkembeyi yemezler ve sahanlarındaki çorbaların içindeki kıyma ve sebze kırıntılarını yemeden bırakırlar.

Efendi olanlar çorba içerken katiyen höpürdetmez ve çorbalarını sessiz sedasız içerler.

Efendi olanlar kemiklerin içlerindeki ilikleri emmeye kalkışmadıkları gibi ellerini yağlayacak bir harekete tevessül etmeye de katiyen kalkışmazlar.

Fazla tuz kullanmak kabalıktır ve insan turşu çanağının içinden turşu alırken sallayıp etrafa turşu suyu sıçratmamalıdır.

Efendi olan önüne konmuş olan ekmek parçasının yağlanmasına meydan vermez ve uzakta olan şeylere hiçbir veçhile uzanmaz.

Efendi olan katiyen sofrada parmaklarını yalamaz, ağzını yemek ve ekmekle dolduramaz ve ağzını yağlayabilecek salçalı yemeklerden hiçbir zaman büyük lokma almaz.

Hiçbir efendi aynı zamanda ağzına iki ayrı yemekten birer lokma atmaz veya fazla baharatlı mezeler yemez. Zira fazla baharatlı mezelerin tatları hiç de hoş değildir.

İnsan hiçbir zaman büyük lokma yutmamalı ve ağzına attığı orta büyüklükte lokmaları da hızla değil, ağır ağır, hiç acelesi yokmuş gibi çiğnemelidir. Aksi şekilde hareket eden Peygamberlerin yürüdüğü yola tamamen zıt bir yol takip etmiş olacaktır. Saniyen çabuk yemek yemek Hâzımsızlık da yapacaktır.

Elleri şehzadelerin veya amirlerin huzurunda yıkamak daha iyidir. İnsan kendisi için bile seyri hoş olmayan bir manzarayı onlara seyrettirmekten çekinmeli ve başkalarının önünde hiçbir veçhile ellerini yıkamaya kalkışmamalıdır. Ev sahibi rahatsız olmamaları için, misafirlerine ellerini sofrada yıkamaları hususunda ricada bulunabilir; fakat bir ev sahibinin bu şekil bir ricasını ancak budalalar kabul eder. Saniyen insan başkalarının yanında katiyen dişlerini karıştırmamalıdır.

Ziyaretlere Meraklı Bir Zat: Cehza Bermekî

Cehza bana, "Bir defasında tek bir ziyafet esnasında beş yüz dinar, beş yüz dirhem, paha biçilmez beş kaftan ve emsali bulunmaz bir de koku kutusu ihsan koparmıştım," dedi.

"Bunları nasıl koparabildin?" diye sordum.

Cehza:

"Hasan bin Mehled'i tanırırsın," dedi. "Hasan daima yanında dostlarına vermek istediği hediyeler olduğu halde gezer, dolaşır. Kimseye yemek yedirmek istemezdi, fakat eli son derece açıktı. Misafirlerine şarapla birlikte yemek de ikram ederdi tabi, ama misafiri sofraya konulacak olan yemeklerden bir tek lokma dahi alacak olsa keyfi kaçır, bir daha da neşelenmezdi. Hasan bin Mehled yemek yemeden içki içmesini seven kimselere bayılırdı. Neyse, bir gün Mehled'in yanındaydım. Bana, 'Ebû Hasan,' dedi, 'yarın sabah burada bir ziyafet vermeyi düşünüyorum,' dedi. 'Geceyi burada benimle birlikte geçirmek ve sabahleyin ziyafet sofrasında bulunmak istemez misin?'

'Bu imkânsız,' dedim, 'fakat ziyafete tam zamanında yetiştirebilirim. Bizlere neler ikram edeceksin?'

Hasan bin Mehled bana ısmarlamış olduğu çeşitli şeyleri bir bir saydı; hatta aşçısına vermiş olduğu talimatı bile tekrar etti. Bunun üzerine sabahleyin vereceği ziyafete tam zamanında yetişeceğimi söyleyerek yanından ayrıldım, evime döndüm. Oraya dönünce hemen aşçımı çağırttım ve ona az evvel Hasan bin Mehled'in aşçısına ısmarlamış olduğunu söylediği yemeklerin aynısını o gece yarısına kadar pişirip yetiştirmesini tembih ettim. Sonra yatıp uyudum.

Gece yarısından biraz sonra kalktım. Aşçı söylediğim yemeklerin hepsini pişirip kotarmıştı. Sofra da hazır; hemen oturup tika basa karnımı doyurdum, üzerine birkaç bardak bir şey içtim, sonra atımın eyerlenmesini emrettim. Tam İbn Mehled'in evine doğru yola çıkacağım sırada, onun beni almak için göndermiş olduğu adamlar evimin kapısını çaldılar. Evinin kapısında atımdan indiğim zaman, İbn Mehled beni karşıladı ve yemek yiyip yememiş olduğumu sordu.

‘Ne münasebet!’ dedim. ‘Yanınızdan ayrıldığı sırada gün henüz batıyordu, hâlbuki şimdi gece yarısı. İnanmazsanız, uşaklarınıza sorun, geldikleri vakit ben neyle meşguldüm?’

Uşaklar, ‘Doğru söylüyor, efendimiz,’ diye cevap verdiler. ‘Evine gittiğimiz zaman henüz giyinmiş, uşaklarının katırını eyerlemelerini bekliyordu.’

İbn Mehled onların verdiği cevaptan tatmin olmuştu; biraz sonra da çilingir sofrası kuruldu. İştahımı mı soracaksınız? Evde o kadar çok yemek yemiştım ki, önüme konulan yemeğin kokusuna bile tahammül edecek halde değildim. Hatta yemeği yemeyip onunla yiyecekmiş gibi oynamaya bile tahammül edemiyordum. Bir taraftan da İbn Mehled mütemediyen yemek yemem için ısrar edip duruyordu. Onun ısrarına dayanamayıp yesem, derhal beni gözde misafirlerinin arasından çıkaracağı ve bana bir zırnık bile hediye vermeyeceği yüzde yüzdü; fakat ben her ısrarında onu, ‘Merak etmeyin efendim, yiyorum. Benden daha fazla yemek yiyen birini daha gördünüz mü?’ diye konuşarak temin etmeye çalışıyordum.

Yemekler sofradan kaldırıldığı zaman, bermutat şarap içmeye koyulduk. İşte o zaman sürahiyle içmeye başladım. Ev sahibem midemin boş olduğunu, daha doğrusu kendi yanında iken ne yer göründüysem o kadarcık yemeğin üzerine bol bol içtiğimi görünce son derece memnun oldu. Artık keyfine diyecek yoktu. Çok geçmeden bana bir gazel okumamı söyledi, hemen bir gazel okumaya başladım. İbn Mehled gazelimi can kulağıyla dinledi, çok memnun olmuştu. Ben gazelimi okurken o bardak bardak üstüne şarap içiyordu. Ben gazellere devam ederken o da içmeye devam ediyor ve içtiği her bardak şarapla keyfi biraz daha artıyordu. Nihayet içtiği şarapların başına vurmak üzere olduğunu anladım. O zaman, ‘Efendimiz,’ dedim, ‘benim gazellerimi dinleyerek çok güzel vakit geçiriyorsunuz, yüzünüzde güller açıyor, ya benim yüzümde güllerin açacağı an ne zaman gelecek?’

İbn Mehled hemen, ‘Köle, tez benim divitimi getir!’ diye seslendi. Divit kendisine getirildiği zaman, İbn Mehled bir kâ-

ğdın üzerine bir şeyler yazarak bana attı. Kâğıdı alıp baktım, sarrafına hitaben bana beş yüz dinar vermesi için bir pusula yazmıştı. Kendisine lazım geldiği şekilde teşekkür ettikten sonra tekrar gazel okumaya başladım. İbn Mehled yeniden keyiflendi ve tekrar duyduğu memnuniyeti beni de memnun edecek şekilde ifade etmesini bildi. Bu sefer verdiği pusulanın üzerinde beş yüz dirhemlik bir meblağ yazılıydı. Aradan biraz vakit geçince, bu sefer ondan giymek için bazı şeyler istemek hatırıma geldi. Sonra ona bir fıkra anlatmaya başladım:

‘Bir şair bir defasında Sâhib İbn Abbâd’a bir ricada bulunmuş ve Sâhib’in kendisine, kullarının giydikleri çiçekli ipekliden yapılmış giyecek bir şeyler vermesini istemiş.

O zaman Sâhib, şaire şu hikâyeyi anlatmış: Vaktiyle bir adam İbn Zeydâ’ya gelip, ‘Şehzadem, bana bir binek hayvanı verin,’ demiş. Bunun üzerine Şehzade ona bir deve, bir at, bir katır ve bir de köle kız vermiş. ‘Üzerine binebileceğin başka bir mahluk bilmiş olsaydım sana onu da verirdim,’ demiş. ‘Şimdi de senin giyecek şeylerine gelelim, sana bir cübbe, bir gömlek, bir cepken, bir yelek, bir çakşır, bir kefiye, bir agel, bir sarık, bir entari ve çorap ısmarlayalım. Hepsi de çiçekli ipekliden olacak. Eğer bu arada hatırıma çiçekli ipekliden giyilebilecek başka bir şey de gelecek olursa, sana onu da yaptırır veririm.’”

Cehza, “İşte,” diye devam etti, “kendisine bu fıkrayı anlattığım zaman, İbn Mehled bana hemen oracıkta son derece kıymetli beş kaftan verdi. Sonra diğer misafirlerine gül suları ve kokular dağıtılmasını emretti. Bunun üzerine masanın üzerine ömrümde bir eşini daha görmediğim zarif bir kutu çıkarılıp konuldu. Kutunun içinde envaiçeşit kokularla dolu şişeler vardı. Köleler yine kutunun içinden aldıkları tütsüleri yakarak salonu latif kokulara boğdular. Köleler işlerini bitirdikleri zaman ev sahibime, ‘Efendimiz, aciz kulunuz sadece dumanla mı iktifa edeceğim?’ diye sordum.

İbn Mehled, ‘Ne demek? Bir arzun mu var?’ diye sordu.

‘Bu kutudan hisseme düşeni almak isterim,’ diye cevap verdim.

İbn Mehled, ‘Al, kutu senin olsun!’ diye bağırdı. Nihayet son bir bardak daha şarap içtikten sonra her zaman sızarken yaptığı gibi sırtüstü arkasında duran şiltenin üzerine yıkıldı, sızıp kaldı.

İbn Mehled sızdığı zaman şafak sökmüş, herkes işlerine gitmeye başlamıştı. Ben de diğer misafirlerle birlikte onun evinden ayrıldım. Onun evinden çıkarken, bütün gecesini girdiği bir zengin evini soyup soğana çevirmekle geçirmiş bir hırsızdan zerrece farkım yoktu. Kölem kaftanları yüklenmiş ve o kıymetli koku kutusunu da kolunun altına sıkıştırmış, güçlükle yürüyordu. Doğruca evime gidip kısa bir uyku kestirdim, sonra katırıma binip doğruca İbn Mehled’in Evn Caddesindeki sarrafına gittim. Sarraf her zaman olduğu gibi yine işinin başındaydı. İbn Mehled’in vermiş olduğu kâğıtları çıkarıp onun önüne koydum.

Sarraf, ‘Burada ismi yazılı şahıs sen misin?’ diye sordu.

‘Evet.’

Sarraf, ‘Biliyor musun,’ dedi, ‘bizim gibi insanlar bu işleri sırf kendi keyifleri, kendi hatırları için yapmazlar.’

‘Biliyorum,’ dedim.

Sarraf, devamla, ‘Bu gibi tediyelerde mutat olan faiz yüzde ondur,’ dedi, ‘Ödediğimiz her senetten bu miktar faizi düşeriz.’

‘Ona da bir diyeceğim yok,’ diye cevap verdim.

O zaman Sarraf şöyle dedi, ‘Bu sözleri senin alacağın paradan kendime mühim bir hisse çıkarmak için söylemiş değilim. Hangi şikkı tercih edersin: Paranı az evvel zikrettiğim yüzde on faiz düşülmüş olarak mı istersin? Yoksa burada öğleye kadar benim yanımda kalmak mı? Öğleye kadar kalırsan ben dükkânımı kapayınca birlikte katırlarımıza binerek benim evime gideriz, bu günün ve gecenin geri kalan saatlerini birlikte bir çilingir sofrası başında geçiririz. Sesinin çok güzel olduğunu duydum, uzun zamandır seni dinlemek isterdim. İlk

defa elime böyle bir fırsat geçiyor. Paranı buracıktaki istersen yüzde onumu keseceğim. Benimle birlikte gelip ziyafet sofrasına oturur ve geceyi bana gazeller okuyarak geçirirsen alacağımı, yüzde on faizi düşmeden tam olarak ödeyeceğim. Ne dersin?’

‘Yanında kalacağım,’ dedim.

Bunun üzerine, Sarraf, İbn Mehled’in verdiği senetleri cebine koydu ve kendi işiyle meşgul olmaya devam etti. Öğle namazı vakti yaklaşınca, kölesi Sarrafa yağız bir katır getirdi; Sarraf katırına bindi, birlikte onun evine gittik. Sarrafın evi harikulâde güzel bir evdi -mefruşat çok zarif ve yemek takımları ise misli menendi görülmemiş şeylerdi. Evde bir tane dahi iç oğlanı görmedim. Bütün hizmetleri köle Rum kızları görüyordu. Sarraf beni salonunda bırakarak kendi selamlığına geçti. Biraz sonra hamamdan terütaze bir halde ve şehzadeler gibi giyinmiş olarak çıktı. Yanıma gelince tepeden tırnağa kokular süründü ve bana da çok eski ve fevkalade hoş bir koku sürdü. Nihayet mükellef bir sofranın başına karşılıklı geçip oturduk.

Sarrafın aşçısının maharetine diyecek yoktu. Yemekten sonra şöyle rahatça şarap içebilmek için başka mükellef bir odaya çekildik, meyveler ve içkiler oraya getirildi. Bu sefer önümüze konulan sahanlar sofradaki sahanlardan daha enfesti. Bütün geceyi karşılıklı nefis şaraplar içerek tatlı tatlı sohbetle geçirdik: O gece, İbn Mehled ile geçirdiğim geceden çok daha güzel ve eğlenceli geçti.

Şafak söktüğü zaman, ev sahibim iki kese çıkardı. Biri dinarlar, öteki de dirhemlerle doluydu. Keseleri şöyle elimle hafif tertip tarttım. İçlerinde beşer yüz dinar ve dirhemden daha az olmadığı muhakkaktı. İkinci kesedeki dirhemlerin ise hepsi çil çil yeniydi. Sarraf önce dinarları, sonra da dirhemleri benim önümde bir bir sayarak tarttı. Sonra bana, ‘Şunlar İbn Mehled’in senedinde yazılı dinar ve dirhemler, şunlar da benim size hediyelerim,’ dedi.

İbn Mehled’in keseleriyle sarrafın hediyesi olan keseyi cebime yerleştirdikten sonra oradan ayrıldım; o Sarraf benim

çok yakın bir dostum oldu ve o günden sonra onun evini kendi evim gibi bildim.”

Şair İbn Arabî anlatıyor:

Yemek faslında Cehza da hasisti. Bir defasında Cehza'nın vermiş olduğu bir ziyafete davetliydim; karınlarımızı tıka basa doyurarak şilteler üzerine yaslanmış şarap içiyorduk. Cehza da bize gazel okuyordu. Ziyafetin sonlarına doğru bulduğumuz çadıra bir adam girdi. Cehza adama, bizden artmış ve üzeri örtülmüş olan yemeklerin durduğu hasır tepsiyi gösterdi. Adam sofranın başına geçer geçmez sanki bir haftadır yemek yememiş gibi tıkmaya başladı, tepside ne kadar yemek varsa hepsini silip süpürdü. Nihayet tepsiyi itip bizlere döndüğü zaman birkaç kemik parçasından başka bir şey bırakmamış bulunuyordu.

Cehza adamın bütün yemekleri yiyip bitirişini müthiş bir hiddetle seyrediyordu. Bizim ise keyfimizden ağzımız kulaklarımıza varıyordu. Nihayet adamın yemek faslı sona erdi.

Cehza adama, “Tavla oynamasını bilir misin?” diye sordu. Anlaşılan ondan tavlada intikam almak istiyordu.

Tanrı misafiri, “Eh, biraz bilirim,” diye cevap verdi.

Bunun üzerine tavlayı ikisinin arasına koyduk, oynamaya başladılar. Tanrı misafiri çok talihli bir adamdı; daha ilk baştan Cehza'nın talihi yaver gitmedi, zar hep misafire geliyordu. Nihayet Cehza bu derece talihsizliğe dayanamadı. Yerinden kalktı, içinde oturduğumuz çadırın kapısına gitti, oraya varınca başını göğe doğru kaldırdı ve, “Ey Büyük Allah'ım,” diye bağırdı. “Sen bir sebep olmasa bu adamı rızkindan mahrum edip onu aç bırakmazdın. Hâlbuki ben bunu bilmedim, senin açlıktan ölümüne mahkûm ettiğin bir insanın karnını doyurdum. Mükâfatım tabi sonunda bu olacaktı. Onu aç bırakmakta yerden göğe kadar haklıymışsın.”

Meşhur Bir Gazelhan Hakkında Söylenenler

“İsa'nın küskündeydim sıcak bir yaz gecesi

Çağırdılar Fehm'i, gazel okusun diye

*Kışın en soğuk gecesinde sandım kendimi
Fehm gazele başladığı zaman."*

Tam Manasıyla Efendi

Dört milyon dinarı veya daha fazla bir serveti olup da kılık kıyafetçe kullarından zerrece farkı olmayan bir tacire pek seyrek rastlanır.

Fakat Resûl-i Ekrem'in: *"Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine la-yık gördüğü serveti kullardan saklayandan Rabbim hazzet-mez,"* sözü hatırlanacak olursa bunu pek de garipsememek lazımdır.

Ebû Mundır Nu'mân bin Abdullah'ın ihtiyar Vekilharcı anlatıyor:

Efendimin bir âdeti vardı, kış sona erdiği zaman bütün yünlüleri, keçeleri, battaniyeleri, kilimleri ve o kış evinde kullanmış olduğu bütün kışlık eşya ve mefruşatı toplatır ve onları mezada çıkarırdı. Sonra kadının zindanına adam gönderir ve delil üzerine değil de kendi ifadeleriyle gönüllü olarak suçlarını itiraf ettikleri için zindanda yatanlar arasında parasız olanların kimler olduklarını tahkik ederdi. Sonra sattığı kışlıklardan aldığı parayla zindanda borçları yüzünden yatanların borçlarını öder, borçları çok ağırsa onların alacaklılarıyla görüşür ve alacaklılara alacaklarının bir kısmını te-diye ederek hapis yatanların tahliyelerini temin ederdi. O işi bitirdikten sonra kendisine komşu olan, dükkânının civarında icrayı faaliyet eden küçük tacirleri -Muhallebîcileri, tatlıcılar, seyyar satıcıları, sözün kısası bütün sermayeleri üç dinarı geçmeyenleri- gözden geçirir ve onlara işlerini büyütsünler diye onar veya yüzer dinar daha sermaye verirdi. Bundan başka ayrıca pazara çanak, çömlek ve eskimiş yatak çarşafı getiren fakirleri de ihmal etmezdi; zira bu eşyaların ancak son derece muhtaç durumda kalan fakir fukara halk tarafından satılacağını gayet iyi bilirdi; bunlardan başka çıkırıklarını satmaya gelmiş ihtiyar kadınları da memnun ederdi; bu fukara insanlara satılığa çıkardıkları ev eşyalarına istedikleri

fiyatın sekiz, on mislini verir, sonra o eşyaları almadan yine sahiplerine iade ederek onları memnun, evlerine yollardı.

Ebû Mundır, aynı şekilde kış yaklaşırken de aynı şeyleri yapardı, kılaptanlı el işlemelerini, altın ve gümüş sırmalı kumaşlarını, yazın evine serdiği halı ve kilimleri, su soğutucularını ve bütün yazlık mefruşatını satar, bedellerini yine yukarıda naklettiğim yerlere sarf ederdi. Ertesi yaz veya kış geldiği zaman da köşkünü baştan aşağı yeniden döşerdi.

Onun bu israflarına nihayet daha fazla tahammül edemedim.

Bir gün kendisine, "Efendimiz," dedim, "kendinizi bir hiç uğruna mahvediyorsunuz. Bütün bu kumaş ve eşyayı taleplerin en fazla, fiyatların en yüksek olduğu zamanda alıyor ve piyasanın en ölü zamanında en düşük fiyatlarla satıyorsunuz. Bu düpedüz parayı sokağa atmak demektir. Müsaade edin de şu şekilde hareket edeyim: Mevsim sonlarında neyi satışı çıkarmak isterseniz çıkarın ama müzayede yerinde satışı çıkardığınız bütün eşyayı ben satın alayım ve onları ertesi yaz veya ertesi kış için saklayayım; sonra o eşyaların bedelleri tutarında parayı sizin hazinenizden alıp her zamanki gibi hayırlı bir takım işler için sarf edelim."

Ebû Mundır, "Olmaz," dedi. "Böyle bir şey istemem. Cenâb-ı Hak bütün kış veya yaz o çeşitli eşyalarla benim ihtiyaçlarımı görüyor, bana haz veriyor. Sonra beni artık onlara ihtiyacım olmayacağı bir mevsime getiriyor. Ben gelecek mevsime kadar yaşayacağımı nereden bilirim ki tekrar bu eşyalara ihtiyacım olacağına kanaat getireyim? Saniyen onları satın alır veya kullanırken münasip olmayan bir hareket yaparak Cenâb-ı Hakk'ı incitmiş de olabilirim. Ben onları mevsim sonu gelince satıp aldığım parayı hayırlı işlere sarf etmeyi tercih ederim. Bu suretle hem beni mevsim sonuna kadar çıkartmış olduğu için Allah'a şükranlarımı sunmuş ve hem de onları satın alır veya kullanırken işlemiş olabileceğim günahların kefarecini ödemiş oluyorum. Salisen, Cenâb-ı Allah, o eşyalara tekrar ihtiyacım olacak bir mevsime kadar yaşamamı münasip görürse

onları yeniden satın alırım, zira bana pek fazla bir masrafa mal olmuyorlar. İstediğim zaman ihtiyacım olan şeyleri yeniden alır ve onların yeniliğinden de ayrıca bir haz duyarım. Nihayet onları pahalı alıp ucuz satmamın da başka bir iyi tarafı var: Onları kendilerinden satın aldığım veya kendilerine sattığım küçük tacirler de bu alış ve satışlardan üç, beş kuruş kazanıyorlar. Onların hayırına olan bir şey beni mahvetmez. Bunu aklından çıkarma.”

Yine Vekilharcı anlatıyor:

Ebû Mundır’a güzel bir yemek veya tatlı sunulduğu zaman katiyen fazla yemez, onlara el bile sürmeden alınıp fukaralara verilmelerini emrederdi. Her gün kendi sofrasından artan yemeklerle kölelerin mutfaktaki sofralarından artan yemeklerin evinin dış kapısında fukaralara dağıtılmasını emrederdi. Evinin kapısının önü daima fukaralarla, dilencilerle doluydu.

Bir gün Ebû Mundır’ın bir ahababı, Hâşimîlere mensup kibar bir zat, Ebû Mundır ile birlikte akşam yemeği yiyordu. Yemek fevkalade hoş bir sahanla başladı, fakat Ebû Mundır daha yemek bitmeden sahanın sofradan kaldırılıp fukaralara verilmesini emretti. Onun ardından gayet yağlı bir oğlak kızartması geldi, fakat Ebû Mundır o da doğru dürüst yenmeden kaldırılıp fakirlere verilmesini söyledi. Sonra fıstık yağlı bir badem tatlısı -Ebû Mundır’ın en sevdiği tatlılardan biri- geldi. Bu tatlının bir kâsesi ona elli dirheme mal olmuştu.

Daha tatlıdan üç, dört lokma almışlardı ki Ebû Mundır, “Haydi, bunu da al, dilencilere ver,” dedi.

Fakat Hâşimîlere mensup zat daha fazla dayanamadı, tatlının bulunduğu kristal kâsenin kenarına sıkıca yapıştı. “Aziz dostum,” dedi, “kendimizi birer dilenci farz etsek de bu kâseyi bitirip keyfimize baksak nasıl olur? Hoşuna giden her şeyi dilencilere vermenin bir manası var mı? Bir dilenci böyle bir tatlıyı ne yapsın? Dilenciler sığır etinden yapılmış yemekler ve hurma tatlıları ile kifafinefs etsinler. Onlara çok bile. Onun için, senden istirham ederim bu kâseyi sofradan kaldırtma.”

Ebû Mundır, “Benim âdetim böyledir,” dedi.

Misafiri, "Öyleyse çok kötü bir âdet edinmişsin," dedi. "Biz bu âdetinin kurbanı olmayacağız. Eğer dilencilerine muhakak surette böyle nefis tatlılar vermeye kararlıysan, o zaman onlara da bu tatlıdan bir çanak yaptır, biz kendi tatlımızı yiyelim, onlar da kendilerininkini yesinler. Veyahut da bu tatlının fiyatı neyse, onu para olarak onlara verelim."

Ebû Mundır, "Pekâlâ," dedi, "verdiğim emri geri alıp dilenciler için ikinci bir çanak, tatlı hazırlatacağım. Fakat para faslına gelince, kendilerine bu tatlının maliyet bedeli olan paranın yüz mislini bile versek hiçbir dilenci kendisine kalkıp böyle bir tatlı hazırlatmaya cesaret edemez. Dilenciler sadaka olarak mangır topladıkları zaman, o mangırları daha acil, daha mühim ihtiyaçlarına sarf ederler; böyle bir tatlı yapıp yemek isteseler bile onu nasıl hazırlatabileceklerini bilemezler. Benim en hoşuma giden şey duyduğum zevki onlarla paylaşmaktır."

* * *

Müslümanlar putperestliği yıktılar ve ona ait izleri ortadan kaldırmak için asırlar boyunca çalıştılar. Putperestliğin hakiki mabedi kalptir. Onun için kimin dindar kimin putperest olduğunu ancak Cenâb-ı Allah bilir.

Kadı Fadl Cumahî bir defasında bana bir hikâyeye anlatmıştı. Bu hikâyeyi Muhammed Cumahî'den dinlemiş, Muhammed Cumahî ise Takifli Ebû Haccâc'dan nakletmiş.

Ebû Haccâc şöyle anlatıyor:

Bir defasında atıma atladığım gibi sırf şöhreti dillere destan olmuş bulunan Mecnûn'u görebilmek için ta Âmir Kabile-si'nin konakladığı vahaya kadar gittim. Mecnûn'un artık çok yaşlanmış olan babası ve orta yaşlı olan kardeşleri hâlâ hayattaydı. Çok mesut bir aileye benziyordu; fakat Mecnûn'un adını andığım anda ihtiyar baba ağlayıp sızlanmaya başladı, "Ah, Mecnûn! Evlatlarımın içinde en fazla onu severdim. Kabilenin fakir bir kızına âşık oldu. Yavuklusu ona eş olabilecek kıratla bir kız değildi; fakat öyle olmasına rağmen, evladım-la Leylâ'nın seviştikleri şayi olduğu zaman, Leylâ'nın babası

oğlumun kızıyla evlenmesine müsaade etmedi, onu başka bir erkekle evlendirdi. O zaman Mecnûn kendisini öylesine kaybetti ki onu zincire vurmak zorunda kaldık; fakat Mecnûn dudaklarını öylesine kemirdi, ve dilini dişleriyle paralamak için o kadar çırpındı ki, nihayet daha korkunç şeyler yapmaya kalkışmasından korktuk, zincirlerini çözüp kendisini serbest bıraktık. Serbest kalır kalmaz derhal çöllere koştu. Şimdi evlatlarım her gün ona yemek götürüp çölde açıklık bir yere bırakıyorlar. Mecnûn bırakılan yemeği görürse gelip yiyormuş.”

Sonra aile efradına beni Mecnûn’un bulunduğu yere götürebilecek biri olup olmadığını sordum; bana kabile gençlerinden birini arayıp bulmamı tavsiye ettiler: O gencin Mecnûn’un çocukluk arkadaşı olduğunu ve Mecnûn’un yalnız onunla konuşup görüşmeye devam ettiğini söylediler. Bunun üzerine delikanlıya gittim ve beni Mecnûn’un yanına götürmesi için kendisine yalvarıp yakardım.

Delikanlı, “Senin istediğin onun şiirlerini dinlemekse,” dedi, “onun bütün şiirlerini, dün söylediği şiire kadar baştan-başa ezbere biliyorum. Yarın tekrar yanına gideceğim; yeni bir şiir falan söylerse ezberleyip gelir sana söylerim.”

“Ben kendisini görmek istiyorum,” dedim.

Delikanlı, “Seni görürse hiç durmaz, hemen kaçır,” diye cevap verdi. “Korkarım ki, seni yanına götürdükten sonra benden de kaçmaya başlayacaktır. Bu yüzden bundan sonra onun dostluğundan da, şiirlerinden de mahrum kalacağım.”

Fakat o kadar ısrar ettim ve öylesine yalvarıp yakardım ki, delikanlı nihayet razı oldu ve sonunda, “Çölün şu tarafına doğru yürü,” dedi, “Mecnûn ufka yakın bir yerde dolaşır. Kendisini görecektir olursan yanına gayet sakın hareketlerle, onu ürkütmeden yaklaş. Mecnûn seni görünce korkutmaya, elindeki şeyi üzerine atacakmış gibi bir takım hareketler yapmaya kalkışacaktır. Öyle yapacak olursa kendisine hiç aldırmaz etmiyormuş gibi yap, olduğun yerde kumların üzerine otur. Fakat gözünün ucuyla onun hareketlerini takip et, sükûnet

bulursa ona Darih'in oğlu Kays'tan bazı şiirler oku. O zaman çok hoşlanacaktır, zira Kays Mecnûn'un en sevdiği şairdir."

Hemen o sabah Mecnûn'u bulmak için çöl yollarına düştüm. O gün öğleden az sonra, Mecnûn'u ufak bir tepenin üzerinde buldum; parmağıyla kumların üzerine bir takım yazılar yazıyordu. Hiç tereddüt etmeden onun olduğu tarafa doğru yürümeye başladım, fakat beni görünce vahşi bir hayvan gibi yerinden fırladı, taşlık bir yere koşarak oradan bir taş aldı. Hiç duraklamadan ona doğru yürümeye devam ettim, sonra bana hasmane bir tavır takınmaya devam ettiği için yakınında bir yere oturdum, beklemeye başladım. Oturduğum yerde uzun zaman bekledikten sonra Mecnûn biraz sükûnet buldu; parmaklarıyla asabi bir şekilde oynayarak biraz daha yakınımaya sokuldu. Nihayet başımı kaldırıp ona baktım, "Darih'in oğlu Kays'ın şu mısraları ne güzeldir," dedim. Sonra ona Kays'ın bir şiirini okudum. Bu bir sevgilinin kaçıp gidişinden duyulan elemi ifade eden hazin bir şiirdi...

Şiiri bitirdiğim zaman Mecnûn hüngür hüngür ağlamaya başladı. Bir müddet sonra dili çözöldü, "Ben ondan çok daha kabiliyetli bir şairim," dedi. "Şu şiirimi dinle bakayım." Sonra bana bir şiir okudu. Bu şiir, hayatta iken birleşemeyip ayrılık ıstırapıyla can vermiş ve Kıyamet Günü ölümler dirildiği zaman buluşmaya sözleşmiş iki sevgilinin ıstıraplarını terennüm ediyordu.

Mecnûn şiirini okuduğu sırada, az ilerden bir gazel geçti; Mecnûn hemen onun ardından seğırtti ve çok geçmeden çölün kumları arasında gözden nihan oldu. Yalnız kalınca oradan ayrılıp geri döndüm. Fakat aradan üç gün geçince dayanamayıp tekrar onu görmüş olduğum yere gittim. O gün kendisini bulamadım ve döndüğüm zaman bunu ailesine de söyledim. Ona her gün yemek götüreren şahsı Mecnûn'u aramaya gönderdiler, fakat adam geri geldiği zaman, son defa götürmüş olduğu et yemeğini el sürülmemiş bir halde bulunduğunu haber verdi. Bunun üzerine Mecnûn'un kardeşleriyle tekrar onu aramaya çıktık. O gün ve o gece sabaha kadar bütün vaktimizi

çölde onu aramakla geçirdik; tam şafak sökerken onu bulduk: Mecnûn kuru ve taşlık bir çukurda yatıyordu. Ölmüştü. Kardeşleri onu alıp evine getirdiler; ben de kendi memleketime döndüm.

Her şeyin bir sonu vardır; aşkın sonu da vecd değilse, ölümdür.

* * *

Bana Abdullah bin Ömer anlattı, ona da pederi nakletmiş:

Bir defasında babası Nâib Muvaffak'ın huzurunda bulunduğunda, Nâib huzuruna iki müneccim çağırılmış. Biri meşhur Ebû Meşher, öteki de onun kadar meşhur olmayan bir müneccimmiş. Müneccimler Nâib'in huzuruna geldikleri zaman, Muvaffak onlara, "Arkama gizlediğim avucumun içinde bir şey var, nedir bilin bakalım?" diye sormuş.

İki müneccim de yıldız falı açarak okumuşlar ve bir takım hesaplar yapmışlar. Sonra içlerinden biri sakladığı şeyin bir meyve olduğunu Nâib'e söylemiş. Ebû Meşher ise bilakis Nâib'in avucunda gizlediği şeyin bir canlı mahluk olduğunu söylemiş.

Muvaffak ilk müneccime, "Sen haklısın," dedi. "Sen ise yanıldın, Ebû Meşher." Sonra arkasına sakladığı elmayı çıkarıp ilk müneccime atmış.

Ebû Meşher falının yanlış çıkması üzerine donakalmıştı. Sonra açtığı falı bir kere daha dikkatle gözden geçirdi. Nihayet birden fırlayıp öteki müneccimin elindeki elmayı kaptı, onu ikiye yarıdı.

Sonra, elmanın içini Muvaffak'a doğru uzatarak, "Allah her şeyden büyüktür!" diye bağırdı. Falında yanılmamış olduğu belliydi. Elmanın içi kurtlarla doluydu.

Kadı Tenukî, "Bu hikâyeye pek inanamadım," dedi. "Fakat zaman zaman öyle bir takım hadiselerle şahit oldum ki, o hadiselerden sonra müneccimlerden şüphe etmemeye başladım. Bu hadiselerden biri pederimin vefatı hadisesiydi. Pederim o sene kendisi yıldız falına bakmış ve o senenin kendisi için tehlikeli bir sene olduğunu bizlere söylemişti; sonra Bağdat'ta

olan damadı Kadı İbn Behlül'e bir mektup gönderdi ve ona o sene öleceğini bildirerek kendisine bazı talimatlar verdi.

Fala baktıktan birkaç gün sonra sıhhati bozuldu. Hastalığı ciddi bir hal almadan evvel bir gün yanına gitmiştim. Benim yanımda yıldız falına bakarak falın neticesini dikkatle okudu; falı tekrar kaldırıp bir yere koyduğu sırada gözlerinden inci gibi yaşların süzüldüğünü hayretle gördüm. Hemen kâtibini yanına çağırttı, ona vasiyetnamesini yazdırdı, sonra vasiyet-namenin altını hemen o gün güvenilir bir takım şahitlerin huzurunda mühürledi.

Kendisine halk tarafından "Zühre'nin Kölesi" adı verilmiş olan müneccim Ebû Kâsım hastalığı esnasında pederimi ziyarete geldi. Pederimle, kendisini teskin edecek bir şekilde konuştu ve insanın bir falın neticesinden hiçbir zaman emin olamayacağını ona anlattı.

Pederim, 'Ebû Kâsım,' dedi, 'sen bu gibi bahislerde yanılabilecek bir insan değilsin. Ben de böyle sözlere çocuk gibi kanacak bir insan değilim. Gel de şöyle yanı başıma otur bakayım.'

Sonra ona yıldız falındaki en hassas noktayı gösterdi.

'Daha fazla söze ne hacet?' dedi. 'Aydın sona ermeden önceki yedinci Perşembe gününün öğleden sonrasının ölüm getiren bir zaman olduğundan sen veya ben şüphe edebilir miyiz?'

Ebû Kâsım onun bu sözüne hiç cevap vermedi. Babamın eski hizmetkârlarından olduğu için bir türlü evet demeye dili varmıyordu; onun için hiçbir şey demedi. Babam ondan sonra uzun zaman ağladı. Sonra kölelerden birine bir leğen su doldurup getirmesini söyledi, fal bakarken kullandığı şeyleri suda yıkadı, onları küçük küçük parçalara kesti, sonra Ebû Kâsım'a veda etti. Bu veda bile ayrılışının ebedî olduğunu bilen bir insanın vedasıydı.

Babamın falında çıkan o Perşembe günü nihayet geldi. Pederim o gün öğleden sonra, falda görmüş olduğu şekilde vefat etti."

Akliyyun felsefecilerinin en büyüklerinden olan Ebû Ali el-Cübbâî bile müneccimdi ve hem de çok kabiliyetli bir münecim. Fırıncı Ebû Hâşim, bana kendi mahallesinde oğlu dünyaya gelen bir babanın, Ebû Ali'ye, kendi oğlunun yıldız falına bakması için ricada bulunduğunu söyledi; Ebû Ali çocuğun falına bakmış ve ne söylediyse sonraki yıllar zarfında hepsi doğru çıkmış.

Ramhürmüzlü Felsefeci Ebû Muhammed ile benim müşterek dostlarımız bizzat Ebû Muhammed'in ağzından duymuş oldukları şu şeyleri bana anlattılar:

Ebû Muhammed çalışmalarını bitirip de kendi şehrine dönmeye karar verdi. Bunun üzerine Ebû Ali'ye veda etmeye gitti. Hocası ona, "Bugün sakın yola çıkma, Ebû Muhammed," dedi. "Bugünkü gibi bazı hadiselerin vuku bulduğu günlerde yola çıkanların boğularak öleceklerini yıldız falları sarih şekilde gösteriyor."

"Niçin, Şeyhim?" diye bağırdım. (Bunu Ebû Muhammed söyledi). "Bunları bana siz mi söylüyorsunuz? Bunları bana yıllardır müneccimlerin falları ve sözleri hakkında bunca ders veren siz mi söylüyorsunuz?"

Ebû Ali, "Ya Ebû Muhammed," dedi, "farz et ki ikimiz yolda ilerliyorduk ve yolumuzun üzerinde rastladığımız biri yolun ilerisinde bir yerde bir aslanın pusuda yolcuları beklediğini söyledi. Bize bu sözleri söyleyen şahıs maruf bir yalancı dahi olsa, başka bir yol bulunduğu takdirde, en basit bir ihtiyat tedbiri yol değiştirmeyi ve o tehlikeli olduğu söylenen yoldan ayrılıp başka bir yoldan yürüyüşe devam etmeyi icap ettirir. Öyle değil mi?"

"Öyle zannederim," dedim.

Cübbâî, o zaman, "Her neyse," dedi, "seyyarelerin birbirlerine olan vaziyetleri falanca şekli aldığı zaman filanca hadiselerin vukuunu Cenâb-ı Hak münasip görmüş olabilir," dedi. "Mühim olan daima gerekli ihtiyat tedbirlerini almak ve ona göre hareket etmektir."

* * *

Mutasavvıflar, "Kader üzerinde zihnini yorma," derler. "Zira her şeyi bilen Allah'ın kulları için münasip göreceği şey, hiçbir şeyi bilmeyen kulların kendileri için münasip görecekları şeylerden daha iyidir. Aşk yolunda da Cenâb-ı Hak insanlara yol gösterir."

Aşkın hakiki mahiyeti hakkında en güzel sözleri söyleyen bir tek kişi varsa, o da Mutasavvıf Sümnün'dü.

Sümnün, "Bir şeyi ancak ondan daha özlü olan tabirlerle izah edebiliriz," derdi. "Fakat aşktan daha özlü olan bir şey yoktur. Bu sebeple, aşkı nasıl tarif edebiliriz?"

Bir defasında Sümnün Mekke ile Medine'yi ziyaretten dö-nüyordu. Yol boyunda bir yerde Feyd kasabasının sakinleri onu durdurup kendisinden en sevdiği mevzu olan aşk üzerine bir vaazda bulunmasını rica ettiler. Sümnün halkın isteklerini reddedemedi, hemen bir camiye girip kürsüye çıktı ve vaaza başladı. Vaazını bitirene kadar camide bulunan bütün cemaat sırra kadem basmış bulunuyordu. Herkes sır olmuş ortadan kayboluvermişti.

Sümnün, "Eh," diyerek yanı başında asılı bir kandile doğru döndü, "camide cemaat namına kimse kalmadı. Bari sana hitaben konuşayım." Fakat daha sözlerini bitirmeden kandil asılı olduğu yerden düştü ve yüz parça oldu.

Aynı zamanda çok meşhur bir köçek olan Mutasavvıf Dür-râ bir defasında bana şöyle dedi, "Bir şahsa iki yüz bin dinar veya daha az bir miras kalır da kendisini eğlendirmemiz için bizi çağırırsa, biz o şahsa 'Ömrü Kısa' deriz."

"Bu sözün manası ne?" diye sordum.

Dür-râ, "Kadınlar doğuşunu takip eden ilk yıl içinde ölen çocuklardan Ömrü Kısa diye bahsederler. Bizde bu tip miras-yedilere Ömrü Kısa adını veririz, zira elindeki mirası o hızla harcamaya devam ettiği takdirde o servetin ömrünün de o be-beklerin ömründen uzun olmayacağını gayet iyi biliriz."

Bir rakkase veya çengi raks bilgisinin yanında vücut güzel-liğiyle huy güzelliğine de sahip olmalıdır. Doğuştan canlılık vasfını haiz olmalı, mutlak bir ritim ve ahenk hissine sahip olmalı ve mesleğini dikkatle ilerleterek sonunda mesleğinin

eri olmasını temin edecek azim ve iradeye sahip bulunmalıdır. Boynu ince ve uzun; inceliğini, omuz çukurlarına kadar muhafaza ederek inen bir biçimde; vücudu ince ve zarif yapılı; karın ve göbek kısmı adaleli, kalçaları dolgun, beli ince, hareketleri hafif ve çevik ve aynı zamanda son derece ahenkli olmalıdır.

Rakkaseler ve köçekler eteklerinin ne kadar zaman havalanıp etek uçlarının yere ne zaman inip değeceğini, eteklerini istenilen biçimde kesip dikmesini, nefesini tanzim etmesini ve her vaziyette kımıldamadan hareketsiz kalmasını bilmelidirler. Rakkase uzun idmanlara ve çalışmalara mukavemet edebilecek kudrette olmalı, mesela hava bakımından birbirlerinden tamamen farklı olan Deveci ve Nefret Raksları gibi birbirlerinden tamamıyla farklı rakslarda değişik olan hareketlere göre ayaklarını ve parmaklarını istediği şekilde çalıştırmasını ve işlemesini öğrenmelidir. Bir rakkase herkesten ziyade elastiki bir vücuda sahip ve dönüşlerle kalça kırışları çok büyük bir hızla başarabilecek kıratla olmalıdır. Bir rakkase veya köçek yetişirken her çeşit raksları ve bu oyunların bütün değişik şekillerini inceden inceye tetkik edip kusursuz bir şekilde öğrenmeye mecburdur.

Raks hareketleri başlıca sekiz kısma ayrılır. Sanatının ehli bir rakkase yahut köçek ayaklarını mihverinden ayırmadan çok zarif dönüşler yapabilir ve ister sol, ister sağ ayak üzerinde olsun, bütün hareketleri aynı mükemmeliyetle becerebilir.

* * *

Esir pazarlarımızda bol bol gördüğümüz zenci kölelerin raks ve tempo tutmak huyu öylesine damarlarına işlemiş ki onlardan bahisle şöyle denilir: Bir zenci gökten yere düşse, düşerken bile tempo tutmaktan vazgeçmez.

Zencilerin dişleri hepimizin dişlerinden beyaz, fakat kokuları nahoş ve ciltleri de gayet sert ve kabadır. Habeşi kadınları ise tamamen farklıdır: Vücutları zayıf ve pörsük, çok zaman da vereme müpteladırlar. Birer hanende veya rakkase olarak

hiç işe yaramazlar ve yabancı memleketlerde bulundukları müddetçe hep gurbet hasretiyle yanıp tutuşur, elem çekerler. Fakat Habeşî kadınlara itimat edilebilir: Yüzleri zayıf ama karakterleri sağlamdır.

Türk kadınları ise ince tenlidir, zariftir ve canlıdırlar; ufak gözleri insanı büyüleyicidir, fakat vücutları tıknaz yapılıdır. Türk kadınları gayet iyi ata binerler, elleri açıktır, temizdirler ve çok güzel yemek pişirmesini bilirler; ne var ki onlara fazla güven olmaz. Rum kadınları ise umumiyetle pembe beyazdırlar, düz sarı saçları, mavi gözleri vardır. Sadık, bulundukları yere intibak etmesini bilen, hüsnüniyet sahibi ve itimada şayandırlar. Tertip ve titizlikleri yüzünden gayet iyi birer ve-kilharç elan Rum erkekler ise daima bir veya birkaç zanaat sahibidirler.

Siyahlar içinde en kötülerini nasıl koyu tenli zencilerse, beyazlar içinde de en kötülerini Ermenilerdir. Zencilerin vücutları gayet biçimli olmalarına rağmen, ayakları gayet iri ve çirkindir. Bekâret denilen şeyden tamamen bihaberdirler; hırsızlık ise hepsinde bir huy halindedir. Bilmedikleri yegâne kötülük tamah ve hıstır. Bir Ermeni köleyi bir saat kendi haline bırak muhakkak başını bir derde sokacaktır. Ermenilerin tembelliği iş bilmemelerinden değil, çalışmak için hiçbir zaman arzu duymamalarındandır. Bir Ermeni'ye dediğinizi yaptırabilmek için bir sopa kapıp zora başvurmaktan başka hiçbir çare yoktur.

Ah, ah; köleleri aç bırakırsınız, fütur etmeden yatar uyurlar; karınlarını doyurursunuz, bu sefer de zina ederler.

Hadımlar bile zinadan geri kalmıyorlardı. Bir defasında okumuş ve tok sözlülüğüyle maruf hadımlardan Arîb'e bir sual sordum, "Üstadım, sana hadım etme ameliyesi hakkında bir sual sormak istiyorum," dedim. "Hekimler bu ameliye üzerinde ihtilaf halindeler, zira Ebû Hanîfe bile eserlerinden birinde hadım edilmiş kimselerin cinsî münasebette bulunarak çoluk çocuk sahibi olabileceklerinden ve onların Şeriat indinde çocuklarının babası sayılacakları gibi, karıların da onlardan çocuk yapabileceklerini uzun uzadıya zikrediyordu."

Arîb bana, "Ebû Hanîfe yerden göğ'e kadar haklı," dedi, "zira hadım etme ameliyesi esnasında, tenasül uzvunun alt dip kısmı açılıp guddeler çıkarılırken, hadım edilen şahıs umumiyetle çok büyük bir şok geçirir ve bunun tesiriyle husye yuvarlaklarından biri vücudun içine kaçar, cerrah çok defa o yuvarlağı bulmaya muvaffak olamaz. Yara kapanıp da savdıktan sonra, gudde tekrar eski torbası içine avdet eder. Ebû Hanîfe'nin sözü Cenâb-ı Hakk'ın, 'Çocuk kocaya aittir,' sözüne tamamen intibak etmektedir, zira tek husyesini muhafaza eden hadım cinsî münasebette bulunabileceği gibi herkes gibi çoluk çocuk sahibi de olabilir."

Onun bu sözleri üzerine Nişapurlu hadım Ebû Saîd'le gidip konuştum. Ebû Saîd bana, "Ebû Hanîfe'nin söylediği ve Arîb'in teyid ettiği hususun tamamen doğru olması mümkündür. Zira ben hadım olduğum halde husyelerimden biri duruyor ve çoluk çocuğum da var."

İnsan köle satın alırken daima dikkatli davranmalı. Nice esmer kızlar saçları boyanarak hakiki sarışın diye satıldı. Hesabını yapmaya kalksak dünyada yapamayız. Nice hastalıklı kızlar sağlam diye satıldı. Nice tombul kızlar narin yapılı diyerek yutturuldu. Esir satıcıları mavi gözleri siyaha, solgun yanakları da kırmızıya boyamasını bilirler; zayıf ve çökük yüzleri sıhhatli ve tüylü yüzleri tüysüz göstermenin usullerini bilirler. Zayıf kölelerin kollarını tombullaştırır ve çiçek bozuklarını esirlerin yüzlerinden birer ergenlik gibi çıkarıp silmesini bilirler.

Bayram satışları esnasında katiyen köle satın almamalıdır. Bayram satışlarında nice müşteriye kız diye tüysüz oğlanlar satılmıştır. Bir defasında bir esir tüccarının: "Bir dirhemdik kına kullandım mı, kölemin değerini yüz dirhem daha arttırırım." dediğine kulak misafiri olmuştum. Kızların kısa saçlarını, uçlarına aynı renkte saç kuyrukları örüp eklemek suretiyle saçları olduğundan çok daha uzun gösterebilir, nefesi kokanların nefeslerini kokularla düzeltebilir, dişleri de potas, şeker, tuz veya odun kömürüyle temizleyerek beyazlatırlardı. Sonra kızlara,

yaşlı ve utangaç erkeklere sokularak hoş görünmeye, gençlerle delikanlılara da uzak durup onların kalplerinde arzu ateşlerini parlatmaya çalışmalarını sıkı sıkıya tembih ederlerdi.

En güzel muganniyeler Medine kadınları arasında bulunur: Medineli kadınlar zarafet ve incelik ile işve ve zekâyı nefislerinde cemetmişlerdir. Medine kadınları kıskanç değildir, hiçbir zaman sinirlenmez ve katiyen kavgacı değildirler. Mekke kızı ise son derece zarif ve narindir, el ve ayak bilekleri safkan kısırakları gibi incektir ve badem gözlüdürler. Sarraf Ebû Osman'ın fikrinde en mükemmel köle kız dokuz yaşındayken memleketinden alınıp üç yıl Medine ve üç yıl da Mekke'de yetiştirildikten sonra on altı yaşında Irak'a getirilen Berberî kızlarıdır. Bu kızlar Irak'a getirildikten sonra kendilerine bir köle kızın bilmesi lazım gelen her şey en ufak teferruatına kadar inceden inceye öğretilir. Genç kız yirmi beş yaşında satışa çıkarıldığı zaman en güzel kızların yetiştiği Berberî ırkının güzelliklerini, Medine kadınlarının işvesini, Mekke kadınlarının zarafetini ve Iraklıların bilgileriyle birleştirerek nefislerinde cemetmiş olurlar.

Bilgili, tecrübe sahibi köle kızlardan bahis açtın. Sırası gelmişken bu bahisle ilgili bir hikâyeye nakledeyim. Hârûn er-Reşîd bir gece sarayında Kûfeli bir kızla Medineli bir kızın arasında yatıyordu. Kûfeli kız Hârûn er-Reşîd'in ellerini ovarken Medineli kız da ayaklarını ovuyordu. Fakat Medineli kız işinin öylesine ehliydi ki, Hârûn er-Reşîd birden içinde cinsî arzuların uyandığını duydu.

Medineli kız bu arzuyu Halifenin vücuduna ve gözlerindeki parlaltıya bakarak anlamış ve onun hislerine tercüman olmak arzusuyla yanmaya başlamıştı. Kûfeli kız ise olanların farkındaydı, "Emîrû'l-mü'minîn'e göz diktiğinin farkındayım," dedi. "Olacak işten meşru hissemi unutma!"

Medineli kız derhal atıldı, "Melik bana bir hadis nakletmişti," dedi. "O, hadisi Hişâm bin Arva'dan dinlemiş. Hişâm bin Arva da Resûl-i Ekrem'in yakın dostlarından olan dedesi Zübeyir bin Avvâm'dan nakletmiş. Peygamber Efendimiz, '*Bir insan bir ölüyü diriltirse dirilen onun malıdır,*' buyurmuşlar."

Fakat Kûfeli kız da aptal değilmiş. Medineli kızı ittiği gibi hemen Hârûn er-Reşid'in çıplak vücuduna sarılmış ve şöyle itirazda bulunmuş, "Ben de Emeş'ten bir hadis dinledim. Emeş onu Haytama'dan, Haytama ise Abdullah bin Mes'ûd'dan nakletmiş. Peygamber Efendimiz bir defasında, "*Av onu kaldıra-nın değil, onu elde edenindir,*" demiş.

Hz. Peygamber, "*Bir erkeğin bir kadınla oyunu meleklerin bile seyretmekten haz duydukları oyunlardandır.*"

Mirasyedilik

Mirasyedilere dair anlatılan hikâyeler ne boldur. Benim vaktiyle elindeki mirası bir an evvel yiyip bitirmek için can atan bir delikanlı ahababım vardı. Bütün servetini yiyip bitirip de elinde son olarak beş bin dinar kaldığı zaman dostlarına kalan parasını en kısa zamanda yiyip bitirmek istediğini söyledi; zira akıbetinin ne olacağını çok merak ediyordu.

Bazı ahabapları kendisine elindeki paranın beş yüz dinarı müstesna, tekmilini en pahalı cinsten kristal sofrta takımlarına harcamasını, satın aldığı kristal takımları ziyafet sofralarının üzerine dizdikten sonra elinde kalan son beş yüz dinarla bir ziyafet vermesini ve o parayı da rakkaselere, meyvelere, kokulara, şarap, buz ve yiyeceklere harcamasını tavsiye ettiler. şarap bittikten sonra da kristal takımların arasına iki fare koyuverip arkasından da bir kedi salmasını söylediler.

Genç mirasyedi bu fikri çok parlak buldu ve dostlarının tavsiye ettikleri şekilde hareket etti. Verdiği ziyafette her zamanki yerine geçti, zilzurna sarhoş olana kadar içti ve nihayet, "Tamam!" diye haykırdı. O zaman arkadaşları, o paha biçilmez kristal takımlar arasına fareleri saldılar, arkasından da kediye koyuverdiler; kristal takımlar şangır şungur kırılmaya başladı. Mirasyedi bu manzarayı zevkle seyrettikten sonra mesut bir uykuya daldı.

O sızıp kaldıktan sonra dostlarıyla diğer misafirleri kalkıp kırık parçaları yerlerden topladılar. "řu kırık sūrahiden güzel bir kupa olur," "Bu kırık kupanın kırıkları biraz tutkalla ya-

pıştırılırsa güzel bir krem çanağı olur," diyerek topladıklarını oracıkta haraç mezat sattılar ve elde ettikleri paraları aralarında paylaştılar; sonra ev sahiplerini sızdığı yerde bırakarak her biri başlarını alıp bir tarafa yollandılar. Artık mirasyedi ve onun serveti ile hiçbir alakaları kalmamıştı. Onu unutmuşlardı bile.

Aradan bir sene geçti (bu hikâyeyi kristal takımların arasına fareleri ve kediyi salma fikrinin sahibi olan sivri akıllı anlatıyor) bir gün birdenbire hatırıma bir şey geldi, "Niçin gidip o talihsiz delikanlının başına gelenleri öğrenmiyorum?" diye kendi kendime düşündüm. Bunun üzerine onu görmeye gittim. Delikanlı evinde ne kadar mefruşat varsa hepsini satıp paralarını yemişti. Evinin bütün kapı ve duvarlarını sökmüş, hatta tavanlardaki kirişleri bile söküp elden çıkarmıştı. Koca köşkte bahçe kenarındaki eski bekçi kulübesinden başka üzerinde çatısı bulunan hiçbir şey kalmamıştı; benim mirasyedi de bekçi kulübesine girmiş, yere serdiği incecik bir pamuk şiltenin üzerine uzanmış, üzerine de soğuğa karşı lime lime olmuş bir yorganla delik deşik bir kilim örtmüştü.

Yanına gidip, "Vah zavallı dostum," dedim. "Bu ne hal böyle?"

"İzaha lüzum yok, vaziyet nasıl görüyorsan öyle," dedi.

"Olup bitenlere pişman değil misin?" diye sordum.

"Hayır, yalnız bir tek şeye pişmanım," dedi.

"Neye?"

Delikanlı, "Falancayı çok özledim," dedi. Bahsettiği kız vaktiyle delicesine âşık olduğu bir rakkaseydi. Eline geçen mirasın büyük kısmını o kıza harcamış yedirmişti. Sonra ağlamaya başladı. Onun göz yaşları ve acıklı hali karşısında kalbim öylesine parçalandı ki gidip ona kendi evimden temiz bir takım elbise getirdim; getirdiğim elbiseleri giyinip süslendikten sonra birlikte vaktiyle sevdiği rakkasenin oturmakta olduğu eve gittik.

Kız onu temiz, pak giyinmiş görünce muhakkak tekrar eline büyük bir servet geçirmiş olduğu kanaatine sahip olmuş bulunmalı ki, bizi evine aldı bir köşeye oturttu. Sonra dudak-

larında tatlı bir tebessümle benim mirasyediye, "Eh," dedi, "işler ne âlemde bakalım?"

Delikanlı ona vaziyetini olduğu gibi anlattı.

Kız vaziyetini öğrenir öğrenmez, "Buradan hemen çıkıp gitsen iyi edersin," dedi.

"Neden?"

"Beni çalıştıran karı buraya gelir de seni meteliksiz olduğun halde içeri aldığımı öğrenecek olursa kıyametleri koparır. Onun için hemen dışarı çık. Ben de yukardaki odaya çıkayım. Pencereden birbirimizle konuşmaya devam edebiliriz."

Bunun üzerine mirasyedi evden dışarı çıktı, kızın açılan penceresinin altına oturdu. Mirasyedi masum masum oturur dururken genç rakkase birdenbire pencereden aşağı bir tencere yağlı su dökmesin mi? Sonra kahkahalarla gülmeye başladı, zira sabık mirasyedinin hali hakikaten görmeye sezaydı.

Sonra delikanlı tekrar ağlamaya başladı ve bana döndü, "Demek ben bu hallere düştüm ha?" dedi. "Allah'ın ve senin huzurunda yemin ediyorum: Bütün yaptıklarına yüz bin kere pişmanım."

"Artık pişmanlığın ne faydası var?" dedim. Onu alıp kendi evine götürdüm, sırtına giydiği elbiselerimi çıkardım ve onu yine öyle o partial kilimlere sarılmış bir halde bıraktım. Elbiselerimi alıp eve götürerek yıkattım ve sabık mirasyediden tamamen ümidimi kestim.

Tam üç sene ondan hiçbir haber almadım. Sonra bir gün, Baş Kapı'da bir süvarinin önünde yol açan bir köle gördüm; başımı kaldırıp süvariye dikkatle bakınca eski dostum mirasyediye tanıdım. Eyeri gümüşlü yağız bir ata binmiş, şık giyinmiş ve kokular sürünmüştü. Vakti zamanında, saraya mensup bir kâtibin oğluyken en saf kan küheylanlara biner, atlarına en kıymetli eyerleri ve ailesinin şanına layık değerinde bellemeleri vurdururdu. Süvari beni görmüştü.

Bana, "Hey, ahbap! Sen! Sen!" diye bağırdı.

Sefaletten kurtulup yeniden hayatta yükselmiş olduğunu bir anda anlamıştım. "Vay, sabık efendim falanca," diyerek koştum ve onu kalçasından öptüm.

"Ne var?" dedi.

"Bu hal nedir böyle?" diye sordum.

"Allah büyüktür, en günahkâr kulunu bile bir gün gelir affeder," diye cevap verdi. "Gel benimle birlikte. Eve gidelim. Benim evime."

Peşine düşüp onu evinin kapısına kadar takip ettim. Evim dediği yer eski köşküydü, fakat tamamen tamir edilmişti. Evin bir tek avlusu vardı, binaların duvarları tamir edilmiş, fakat badanalanmamıştı. Evin içindeki büyük salonlardan sadece bir tanesi kalmıştı; diğer salonların hepsi de yıkılmış ve yerleri bahçeye katılmıştı. Ev eski haşmet ve debdebesinden mahrum olmasına rağmen yine de fena halde değildi.

Sabık mirasyedi dostum beni vaktiyle başını dinlemek için çekildiği bir odaya soktu: Oda eskiden olduğu kadar güzel döşeli değildi; mefruşat zarif olmasına rağmen yine vaktiyle o odayı süslediğini hatırladığım mefruşat kadar zarif değildi. Ev sakinleri dört köleden ibaret görünüyordu. Zamanında evin kapıcılığını yaptığını hatırladığım ihtiyar bir adamla bir de seyis vardı. Eski dostum bir kenara oturdu, köleler sofrayı hazırladılar; sahanlar ve tabaklar tertemiz, fakat eski sahanlarla tabaklar kadar şık değildi. Sofraya konulan meyveler hoştu, fakat fazla değildi, yemekler zararsızdı, fakat fevkalade değil. Yemeğimizi yedik. Sonra köleler bana gayet nefis bir hurma şarabı getirdiler, eski dostuma da hurma peltesi getirdiler. Sonra perde çekildi, muganniyeler hoş şarkılar okudular, sabır çiçeği ile amber yağından karışık tütsüyü odada gezdirdiler. Mirasyedi dostumun nasıl olup da bu hale yükselmiş olduğunu adamakıllı merak etmeye başlamıştım.

Birden dostum, "Eh, ahbap," dedi, "eski günlerimizi hatırlar mısın?"

"Hatırlamaz olur muyum?" dedim.

"Ben bugünlerde gayet rahat bir haldeyim," diye devam etti; "bugüne kadar sahip olduğum servetlerden çok daha kıymetli bir şey kazandım: Bu dünyaya ait çok kıymetli bir takım tecrübeler. Şu mefruşata dikkat ettin mi? Eskileri kadar şık

değil; fakat orta tabakadan insanlar için bunlar çok kıymetli, şık şeyler sayılır. Tabaklarım ve sahanlarım ve esvaplarım da öyle." Sonra evindeki bütün eşyaları kalem kalem sayarak hepsinin de eski eşyaları gibi en iyi cinsten olmadıklarını, fakat yine de hepsinden hoşlandığını tekrar etti.

Sonra, "Evet," diye sözlerini bitirdi, "fakat bunların hepsi de eski eşyalarım kadar şık ve kıymetli değil, fakat benim için kâfi. Sonra o korkunç asabiyet hissinden de artık zerrece eser kalmadı. O kör olası kızı ve bana yaptığı şeyi hatırlıyor musun? O gün sen kendin de bana nasıl muamele etmiştin? Servetim eriyip gitmeden evvel birlikte keyif sürdüğümüz günler ve geceler esnasında bana yaptığın çılgınca tavsiyeleri hatırlıyor musun? Hele, o son beş bin dinarımla bana tertip ettirdiğin o kristal takımlar arasına kedilerle fareler salma teklifini hatırlıyor musun?"

"Onların hepsi de artık mazi oldu," dedim. "Bütün kayıplarını telafi edip seni tekrar ayağa kaldıran Cenâb-ı Hakk'a şükret. Ama, çok merak ediyorum, vaziyetini nasıl oldu da bu kadar düzeltmeye muvaffak oldun? Bize şu şarkıları söyleyen bu muganniye'yi nereden aldın?"

Dostum: "Onu satın almak için bin dinar ödedim," diye cevap verdi. "Hanendelerle rakkaselere para dökmek için sesi güzel bir muganniye satın almağı daha kârlı buldum. Eski günler geçti. Şimdi artık her şeyi bir nizam ve tertip dahilinde yapıyorum."

"İyi ama bu işler için lazım olan parayı nasıl buldun?"

"Aynı günde pederimin Mısır'da bulunan eski bir kölesiyle yeğenlerinden biri vefat etti. Beni ziyarete geldiğin zamanki gibi o partial yorganlara sarılmış yattığım günlerden birinde ansızın bana miras kalan kırk bin dinarı getirip verdiler. O mirasa konar konmaz Cenâb-ı Hak aklımı başıma getirdi, bütün fikrimi topladım ve bir daha katiyen bir tek dirhemi bile boş yere israf etmeyip ömrümün sonuna kadar ayağımı yorganıma göre uzatarak yaşamaya azmettim. Bu evi tamir için ilk iş olarak bin dinar harcattım. Gördüğün mefruşat, yemek takımları, örtüler, kilimler, perdeler, halılar, ahırlar ve köleler

için de yedi bin dinar harcadım. İki bin dinarı bir iŖe yatırdım. On bin dinarı kara günümde lazım olur d Ŗ ncesiyle bir yere g md m; geri kalan yirmi bin dinarımla da kendime bir çiftlik satın aldım; o çiftliğin hasılatıyla hasat mevsiminden evvel ödünç almadan bu evde ferih, fahur bir hayat yaşıyorum.

İŖte benim hik yem bu; tam bir senedir her yeri gezip do-laşarak seni aradım. Beni bir kere daha zengin olmuş ve zengin kalmaya azmetmiş bir halde g rmeni istedim; sana halimi gösterdikten sonra da, it oğlu it, seni kovup bir daha da seninle konuşmamaya yemin ettim. Sana bu kadarını göstermek kâfiydi. Defol git Ŗimdi! Muradıma erdim artık. Köleler! Gelin buraya! Atın bu keratayı dışarı! Hem de ayaklarından s r yere-
rek atın."

Köleler hemen geldiler ve hakikaten beni ayaklarımdan çekip sürükleyerek evden dışarı attılar. Bardağımdaki ikimi bitirmeme bile meydan vermemişlerdi.

O günden sonra, kendisini pazar yerinde veya Ŗehir dışında atının sırtında gezer gördüğüm zaman, bana hiçbir Ŗey demez sadece gülümsemekle iktifa ederdi. Fakat bütün güler yüzüne ve tebessümüne rağmen ne benimle ve ne de eski dostlarımdan biriyle bir defa daha konuşmadı ve hibirimizle tekrar aħbaplık tesisine kalkışmadı.

KILIÇ VE KALEM

Şehzadeler ve Kâtipler

Bir defasında Büveyhî Şehzadesi Muizzüddевle'nin huzurunda bulunuyordum. Şehzade, Veziri Seymarî'ye şöyle dedi, "Yarım milyon dinar istiyorum. Hem de şimdi! Bu işin daha fazla beklemeye tahammülü yok."

Seymarî, "Şehzadem, bundan çok daha fazlasına ihtiyacınız olduğu muhakkak," dedi. "Zira benim de ayrıca devlet işleri için bir milyon dinara ihtiyacım var."

Muizzüddевle, "Sen benim Vezirim değil misin?" diye haykırdı. "İhtiyacım olan parayı senden bulamazsam kimden bulacağım?"

Seymarî, "İyi ama devlet bütçesinin gelir hanesinde böyle bir meblağ mevcut değilse ben o parayı nereden bulup çıkarabilirim?" dedi.

Şehzade birden parladı. "Allah şahit ya," dedi, "seni hemen kenefe kapatacağım ve istediğim parayı bulup temin edene kadar da oradan dışarı çıkartmayacağım."

Seymarî, "Ne duruyorsun? Hemen kapattırsana beni!" diyerek ters bir mukabelede bulundu. "Kenefe kapatılıp çömelirsem istediğin yarım milyon dinarı defihacetle çıkaracağımı mı sanıyorsun?"

Büveyhid bunun üzerine kahkahalarla gülmeye başladı, "Peki, peki," dedi. "Seni serbest bırakıyorum. Nasıl dersen öyle hareket et."

Uzun zamandır hükümete muvaffakiyetle kafa tutmuş olan Bağdatlı bir eşkıya artık açıktan açığa faaliyet göstermeye ve gizlenmeye bile lüzum görmemeye başlamıştı. Eşkîyanın ismi İbn Hamdî'ydi. Vezaret makamının yerine ihdas edilen makama getirilmiş kumandanın kâtibi eşkıyaya bir hilat giydirdi, onu saray muhafızı olarak maaşa bağladı ve kendisiyle bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre, İbn Hamdî kendisiyle çetesi tarafından yapılan soygunlar suretiyle elde ettiği mallardan hisse olarak her ay saraya on beş bin dinar ödeyecekti. Kâtip bu mukavelenin altını İbn Hamdî'ye imzalattı ve mukaveleye derç edilen şartların yerine getirilmesi hususunda ısrar etti. İbn Hamdî'ye eşkıyalık suretiyle elde ettiği servete mukabil Hazine'ye ödediği meblağlar için Mültezimlerin verdikleri cinsten makbuzlar verilmeye başlandı.

Hal'edilmiş ve gözlerine mil çekilmiş olan sabık Halife Kahir bir Cuma günü mahpus tutulduğu Tahirî Sarayı'ndan çıktı ve sabık Mansûr Camii'ndeki cemaatten sadaka dilenmeye başladı. Kahir cami içine girip de cemaat ortasında durarak, "Bana bir sadaka verin... Ben sizin çok iyi tanıdığınız biriyim," diyerek dilendiği sırada Hâşimî ailesine mensup bir şahıs Halifeyi tanıdı.

Hâşimî soyundan olan şahıs Kahir'i bir kenara çekti, dilenmeyi bırakmasını söyleyip ona beş yüz dirhem verdi, sonra onu alıp kendi evine götürdü.

332 yılında Halife Muttakî'nin gözlerine de kızgın bir demirle mil çekildi. Kahir bunu haber aldığı zaman, "Şimdi iki âmâ olduk," dedi, "dilenmeye başlamamız için üçüncü birine daha ihtiyacımız var."

Ne gariptir, olup bitecek şeyler Kahir'in içine doğmuş olmalıydı, zira Muttakî'den sonra hilafet makamına geçen Halife Mustakfî'nin de çok geçmeden gözlerine mil çekildi,

Bağdat'ın Sükutu

Nihayet Deylemî Kumandanı Ahmed bin Büveyh'in ordusuyla birlikte Bağdat üzerine yürümekte olduğu haberi geldi. Türk ve Deylemî birlikleri alelacele çadırlarını söküp Oratori'ye naklettiler. Çok geçmeden Büveyhî Prensini Becistra'ya gelmiş olduğu bildirildi; korkudan hem Halife Mustakfî hem de vezaret makamına gelmiş bulunan İbn Şîrzâd birer deliğe girerek saklandılar ve Türk birlikleri de Musul'a çekildi.

335 yılının Teşrinievvel ayında bir Cumartesi günü, Şehzade Ahmed bin Büveyh Bağdat'ın Şemmasiye Kapısı dışında karargâh kurdu; çok geçmeden Mustakfî meydana çıkarak asi kumandanı huzuruna kabul etti. Halifenin huzuruna çıktığı zaman, Büveyhid Mustakfî'ye büyük bir hürmet göstererek uzun zaman ayakta kaldı, Halifeye her hususta sadık olduğunu tekrar tekrar bildirdi; bu sadakatten hiçbir zaman geri kalmayacağına dair kendisine çok ağır yeminler ettirildi. Büveyhid bunun üzerine baş kumandanlık ve vezaret makamına mahsus hilati giydi, kendisine o andan itibaren çok parlak bir unvanla hitap edilmeye başlandı. Kendisine Muizzüddeve (Devleti Doğrultan), kardeşi Ali'ye İmâdüddeve (Devletin Direği) ve diğer biraderi Hasan'a da Rüknüddeve unvanı verildi. Sonra hem dinarlar ve hem de dirhemler üzerine unvanlarıyla isimlerinin basılması için emir verildi.

Yeni Baş Kumandan ve Vezir, makamına mahsus hilati giyerek atına bindi ve eski Mûnis Sarayı'na gitti; çok geçmeden Büveyhid'in askerleri, Deylemîler, Cîlîler ve Türkler halka eziyet etmeye başladılar. Bu yüzden Bağdat'ta halkla askerler arasında müthiş bir düşmanlık baş gösterdi; fakat çok geçmeden halkın buna da alışması icap etti, zira vaziyet bu şekilde tam elli sene devam etti.

Devletin başına getirilişinden on iki gün sonra, Muizzüddevle Halife Mustakfî'nin hal'edilmesi gerektiğine karar vermiş bulunuyordu. Sonra kayığına atlayıp nehir yoluyla saraya gitti.

Halife o sırada tahtında oturmuş, huzurdakiler de onun önünde rütbe sırasına göre dizilmiş bulunuyorlardı. Tam o anda Muizzüddevle'nin gelmiş olduğu haber verildi. Muizzüddevle içeri girdiği zaman, o zamanın âdetine uyarak Halifenin tahtının üzerinde bulunduğu halının ucunu öptü. Sonra Halifenin elini öperek onun önünde bir müddet ayakta kaldı, Halifeyle bir müddet konuştuktan sonra bir koltuğa oturdu, sonra biri Horasan'dan ve biri de Berîdî'den gelen iki murahhasın içeri alınması için izin verdi.

Bu daha evvelden kararlaştırılmış bir işaretti. İki Deylemî kalabalık arasından çıkarak Halifeye yaklaştılar, sonra yüksek sesle Fârisî diliyle bir şeyler söyleyerek ellerini Mustakfî'ye doğru uzattılar. Halife onların âdet olduğu veçhile ellerini öpmek istediklerini sanarak, iki elini de Deylemîlere uzattı; fakat Deylemîler öpecek yerde, onun ellerine yapıştıkları gibi kendilerine doğru çektiler, Halifeyi tahtından alaşağı ederek yere yıktılar. Sonra başındaki sarığını söküp ilmek yaparak boynuna geçirdiler, ardından sarığından çekip sürükleyerek onu götürmeye başladılar. Aynı anda Muizzüddevle de oturduğu koltuktan kalktı. Kabul salonu bir an içinde karışmış, ana baba gününe dönmüştü. Herkes birbirini ezerek bahçeye açılan kapıya doğru koşturmaya başlamıştı. Birçok kimse kalabalıkta ayaklar altında kalarak ezildi. Diğer taraftan hadiseyi duyan yüzlerce çapulcu da hiç vakit kaybetmeden sarayı yağmalamaya başladı.

Halife zorla yürütülerek Muizzüddevle'nin sarayına götürüldü; bu arada Halife Sarayı, içinde bir tek tahta parçası bile kalmayınca kadar talan edildi.

Mustakfî'nin hilafet makamındaki günleri bu şekilde sona erdi. Bunun üzerine Muizzüddevle Muktedir'in oğullarından birini çağırıp Halife ilan etti. Yeni Halife Mutî-Lillâh (Allah'a Sadık) unvanını aldı.

Bağdat'ta Açlık

Muizzüddeve ile Şimali-Garbi eyaletlerini idare eden Hamdânî Prensleri arasında çok geçmeden bir harp başladı. Bağdat'ta gıda fiyatları o derece yükselmişti ki yiyecek bir somun ekmek dahi kalmamıştı; Bağdat'ta halk açlıktan ölenlerin cesetleriyle otları yiyordu. Ellerine ne geçerse yiyorlardı. Atların peşine takılmış bir sürü insan görülüyordu. Bunlar atın tezeği yere düşsün de içindeki arpa tanelerini bulup yesinler diye bekliyorlardı. Nemlendirip bezler üzerine serilerek kurutulmuş pamuk çekirdekleri ateş üzerinde kavrularak yeniyordu; fakat bu şekilde pamuk çekirdekleri yiyenlerin hepsi de bağırsak hastalıklarına tutularak korkunç acılar içinde can verdiler. Henüz hayatta olanların yüzlerinde bile pek yakında öleceklerini açıkça gösteren ifadeler okunuyordu. Sokaklarda, "Açız. Açız. Açız." diyerek bir dilim kuru ekmek dilenen binlerce kadın, erkek ve çocuk sesleri kısılana kadar bağırıp inleyerek çırpınıyor, sonra oldukları yerlere yıkılarak açlıktan kıvrana kıvrana can veriyorlardı. Eline bir dilim kuru ekmek geçirebilenler onu yemeyip hemen gömleklerinin altında bir yere sokup saklayıyorlardı. Zira elinde ekmek dilimiyle görülenlerin üzerine yüzlerce insan atılıyor ve parça parça ediliyorlardı. Cesetler bile artık gömülemez olmuş, sokak ortalarında bırakılmıştı. Köpekler sokaklarda kokup şişmiş cesetleri parçalayarak sürüklüyorlardı.

Fakirler büyük kabileler halinde şehri terk ederek açlık bölgesinin dışına hicret ediyorlardı; yollar da Basra'ya kadar sonu gelmez muhacir kabileleriyle dolmuş taşıyordu. Muhacirler Basra'ya gidecek olurlarsa orada hiç olmazsa yiyecek hurma bulabileceklerini umuyorlardı. Fakat çoğu Basra'ya varmadan düşüp can verdiler; on binlerce insan daha yollarda açlıktan helak oldu; Basra'ya varabilenler de çok yaşamadılar.

Bir Hâşimî kadını bir çocuk kaçırtmış ve onu evinin fırınında pişirmişti. Kadın yakalandığı zaman pişirmiş olduğu çocuğu yemekle meşguldü; çocuğun yarısı yenmişti. Kadın idam edildi. Bir somun ekmeğe köşkler, çiftlikler, malikâneler

satıldı, bu münasebetle aracılık eden murabahalara komisyon olarak bir, iki dilim ekmek veriliyordu.

Çok geçmeden çocukları yakalayıp öldürdükten sonra pişirip yiyen ikinci bir kadın yakalandı; bu suçun cezası ölüm olduğu ve birçok kadın çocuk pişirip yemek suçundan yakalanıp idam edildikleri halde çocuk öldürüp yemek kısa zamanda umumi bir şekil aldı.

Mamafih, nihayet harp sona erdi, yeni mahsul alındı ve hububat fiyatları düştü. Açlığın da bu suretle önü alındı.

İdari Çöküntü

Aynı yıl içinde müthiş bir isyan baş gösterdi: Deylemiler ayaklanarak Muizzüddeve'ye müthiş hücum ve hakaretlerde bulundular. Muizzüddeve, bunun üzerine onlara tediyesi gecikmiş olan aylıklarının muayyen bir tarihte ödeneceğine dair kati vaatte bulundu ve vaadini yerine getirebilmek için halk tabakalarını son derece tazyik ederek para koparmak mecburiyetinde kaldı.

Bu vaziyet onu aynı zamanda iâşe ve gıda temini için çirkin usullere başvurmaya şevketti. Halife topraklarını, takip edildikleri için gizlenmiş olanların çiftliklerini, diğer mülkleri ve nihayet vakıfları kendi kumandanları, muhafızları ve Türk Muhafızları arasında taksim etti. Tabi bu yüzden neticede Irak'ın mümbit bölgelerinden büyük bir kısmı vergiden muaf bir hale geldi ve mültezimler o topraklardan devlete isabet eden vergileri toplayamaz oldular. Devletin elinde vergi alınabilecek pek az arazi kalmıştı; bu yüzden vergilerle ve devletin muhtelif idarî işleriyle uğraşan dairelere yapacak iş kalmadı. Devletin elinde toprak namına hemen hiçbir şey kalmamıştı.

Devlet idaresinin çürük temellere dayandığı halktan ne kadar gizlenirse gizlensin, er veya geç meydana çıkar. Hükümet yolda yürüyen bir insana benzer; yoldan ayrılacak olursa ilk başta kimse bunun farkında olmaz, fakat bu vaziyet devam ettiği takdirde yolunu bir daha bulamayacak kadar kaybolur. Ne kadar ileri giderse ana yoldan o derece uzaklaşır, hatasını

fark ettiği zaman ise artık onu tamir edemeyecek kadar uzaklaşmış bulunmaktadır.

Muizzüddeve'nin Irak topraklarının büyük kısmını, hem de işletilmedikleri ve mahsul vermedikleri bir sırada askerlere satması işte yukarıda saydığımız cinsten çok ağır bir idari hataydı. Zira tarlalar, harpler ve açlık yüzünden işlenmediği için kıymetleri çok düşmüştü. Muizzüddeve gayet düşük bedeller mukabilinde devlete her zaman hadsiz hesapsız hasılat getiren mümbit toprakları elden çıkarmıştı. Tarlaların bir kısmını işletilmeye başladığı zaman ise açlık hâlâ devam ediyordu, bu yüzden tarlaları işleyen askerler mahsullerini gayet yüksek fiyatlarla satışa çıkardılar. Hükümetin eline bu satıştan hiçbir şey geçmedi.

Saniyen, bu toprakları ele geçirenlerin maksatları onları işleyip mahsul elde etmek değil, o toprakların üzerinde mevcut canlı ve cansız ne varsa hepsine el koyup bir an evvel yok pahasına elden çıkarmaktı.

Aradan seneler geçti; devlet ile bu tarlaları ve çiftlikleri muayyen bir takım şartlarla satın almış olan askerler arasında yapılan mukaveleler unutuldu, o tarlaların işlenmesine mukabil devlete ödenmesi gereken hisseleri arayan soran kalmadı, sulama kanalları doldu ve kurudu, bentler kendi haline terk olundu ve zavallı köylülerin sefaleti son haddini buldu. Köylülerin bir kısmı baba topraklarını terk ederek başka memleketlere hicret ettiler, diğerkleri tamiri kabil olmayan vaziyetlere sabırla tahammül ettiler, bir kısmı da sırf üzerinde bulundukları toprakları işleyen efendilerden kötü muamele görmemek için kendilerine emredilen her şeyi sadakatle yapar oldular ve bu yüzden kendi tarlalarında bir köle derekesine indiler.

Zirai faaliyet hemen hemen tamamıyla durdu. Devlet daireleri birer birer kapılarını kapadı. Devlete o güne kadar maharetle varidat temin etmiş ve Halifenin topraklarını hiç boş bırakmadan işletmiş olanlar birer birer ölünce bir müddet sonra bu işlerden zerrece anlamayan yeni bir nesil yetişti. Ar-

tık tarlaları ellerine geçiren askerler o çiftliklerin idaresini köleleriyle adamlarına terk etmekten başka hiçbir iş yapmıyor ve bu yüzden tarlalar işlenmez oluyor, herkes kendi çıkarına bakıyordu. Tarlaları işlemek ve daha ileri ziraat usulleri tatbik etmek için kimsede en ufak bir arzu dahi kalmamıştı. Çiftlikleri işletenler artık efendilerini her şekilde soyup soğana çevirmek için bin bir çareye başvuruyorlardı. Buna mukabil onların efendileri de hınçlarını çiftlikleri dahilinde yaşayan köylüleri tazyik ederek ve kendileriyle iş yaptıkları bütün şahıslara son derece sert muamele yaparak çıkarıyorlardı.

Bütün eyaletlerde sulama işlerine bakan memurlar vazifelerini terk edip payitahta dönmüşlerdi; zira onlara teftiş için verilmiş topraklar artık Halifenin elinden çıktığı için kendilerine yapılacak bir iş kalmamıştı. Zaten artık muhtelif bölgelerin sulanması için ihtiyacı olan suya ait hesapları kâğıt üstünde hesaplamaktan ve kendilerine düşen sulama masraflarını hiçbir zaman ödemeyen çiftlik sahiplerine düşen borç miktarlarını kendi kendilerine hesaplamaktan başka yapacak hiçbir işleri kalmamıştı. Herhangi bir çiftlik sahibi sulama işlerinden dolayı hissesine düşen parayı ödese bile alınan para lazım gelen yerlere tahsis olunmayıp hırsız memurlar tarafından çalınıyordu. Bir atasözü, 'Berrak suyu iç, çamurlu suyu bırak,' diyordu; işte muhtelif eyaletlere gönderilen Müfettişler de bu atasözünden ilham alarak olup biten rezaletlere gözlerini yumuyor ve kendi çıkarlarını yürütmeye bakıyorlardı.

Çok geçmeden her bölgede devlet idaresi kuvvetli bir takım Deylemî beylerinin ellerine geçti, bunlar o eyaletleri kendi mülkleri haline getirdiler, o eyaletlerin valileri oldular. Bu valilerin etrafını hemen hiçbir işe yaramayan ve sadece günlerini gün etmeye bakan ahlaksız memurlar ve dalkavuklar çevirdi. Henüz dağıtılmamış olan topraklarda askerî prensler ve kumandanlarla muhtelif memurlar arasında pay edildi. Borçlarını ödememek, üzerlerine düşen mükellefiyetlerden kaçınmak, mütemediye taleplerde bulunmak bu askerlerin başlıca usulleriydi. Kendilerinden gecikmiş vergileri ödeme-

lerini isteyenlere derhal düşman kesiliyorlardı; gece gündüz savaşmaktan hoşlanıyorlardı, ellerinde savaş için her türlü silah ve imkân mevcuttu. İmparatorluğun dağılmasında en mühim rolü onlar oynadı, zira devletin temellerini sarsan isyanlar onların eseri idi. Ceza görmeyince hırsları daha ziyade kabardı.

Diğer taraftan, eyaletlere gönderilen sivil valiler hükümeti çok daha ustalıkla soyup soğana çeviriyorlardı. Hepsi de müşterek çalışıyor ve en ufak mali sıkıntıları dahi fevkalade bir takım haklar ve imtiyazlar koparmak için vesile ve vasıta yapıyorlardı. Zamanla bu valilerin hepsi de kendi eyaletlerinin sınırları içinde tamamen müstakil bir hale geldiler ve tebaalarıyla olan münasebetlerine kimseyi karıştırmamaya başladılar. Bu valiler tebaalarının içinde zayıf olanlara para cezaları ve vergiler yüklüyor, onların hak ve aylıklarını diledikleri gibi azaltıyorlardı; kendilerini müdafaa edebilecek vaziyette, yani dışlı olan diğer tebaalarının vergilerini de azaltıyor veya affediyorlardı. Valiler, hükümetle bir ihtilafa düştükleri takdirde kendilerine faydaları olur ümidiyle nüfuzlu şahıslara el dokundurmuyorlardı; fakat nüfuz sahibi olmayan büyük halk kitleleri hiçbir işlerine yaramayacağı için onları canlarının diledikleri gibi tazyik ediyor, onlara tahammül edemeyecekleri derecede ağır vergiler yüklüyorlardı.

Payitahtta devlet bütçesine ait ilk tahminleri yapmakla vazifeli olan dairelere eyaletlerden varidat ve giderler hakkında mahallî tahminleri ihtiva eden vesikalar göndermek bir âdet olmaktan çıktığı gibi, eyaletlerin muhtelif kısımlarında bulunan mali meselelerle ilgili memurlara talimat göndermez veya payitahttaki yüksek rütbeli memurlardan herhangi birinin şikâyet ve itirazlarına kulak asmaz olmuşlardı. Muhtelif eyaletlerden gelecek varidata ait hesaplar yapılırken, payitahttaki muhasebeciler sadece yapılan mukaveleler mucibince ödenmesi gereken asli miktarlarla ödenen meblağları ve ödenmeyip de tediyesi gecikmiş olan meblağları tespitten başka bir iş görmüyorlardı. Halka nasıl mua-

mele edildiğini sorup arayan olmadığı gibi, ziraate müsait toprakların boş bırakılması halinde tatbik edilmesi gereken tedbirleri uygulayan yahut da boş arazilerin yeniden işlenmeye açılması için evvelce düşünülmüş tedbirlere başvuranlar yoktu. Muhtelif eyaletlerin varidatı zaman zaman arttığı halde bu varidat artışları katiyen kayıtlara geçmiyordu; saniyen halktan haksız yere alınan para ve mahsullerin ve çok ağır para cezalarının hesaplarını ve sebeplerini soranlar olmadığı gibi, eyaletlerin hesaplarında aslında sarf edilmediği halde sarf edilmiş gibi gösterilen muazzam masraf kalemlerinin asıl ve esasını tahkik eden yoktu. Payitahttaki nüfuzlu devlet ricalinden biri bu yolsuzlukların hesabını sormak cüretini gösterecek olursa derhal yakalanıp azledilir, kırbaçlanarak öldürülürdü. Halife böyle cesur memurlarını tahkikattan işkillenen haris ve hırsız derebeylerine teslim etmekte ustaydı. Yapılan yolsuzluklar hakkında şikâyet eden şahıs fukara biriye o zaman kendisine karşı başka bir usul tatbik edilir, yüklü bir rüşvet verilerek susturulur ve bu suretle o şahıs da düşmanların safına geçirilirdi. Böyle hareket ederek Halife düşmanlarının safına geçen memurları ayıplamamak lazımdı. Zira Halife memurlarından hiçbirinin hayatını himaye altına almadığı gibi, gayret ve fedakârlık gösterenlerden de hiçbirini taltif etmezdi.

İşte, devlet gelirlerinin ve varidatının hikâyesi kısaca bundan ibarettir. Diğer taraftan, devletin masrafları her gün biraz daha artıyordu. Muizzüddeve kendi etrafını çeviren dalkavuklara bol keseden ihsanlarda bulunuyor ve herkese devlet topraklarını dağıtarak adamlarının aylıklarına mütemadiyen zamlar yapıyordu. Muizzüddeve'nin masrafları mütemadiyen kabarıyor, buna mukabil varidat kaynakları süratle kuruyordu; Muizzüddeve devlet açıklarının korkunç rakamlara yükselmesine aldırış bile etmiyordu. Bu şekilde aradan birkaç sene geçince, Deylemî kıtalarının aylıkları verilemez oldu. Bunun üzerine, Deylemî birlikleri daha talihli olan Türk muhafızlarına kıskanç ve hasut gözlerle bakmaya başladılar. Mu-

izzüddeve Deylemîlere karşı kendisini korumaları için Türk Muhafızları kendisine daha sıkı bağlarla bağlamak zorunda kaldı ve gerektiği takdirde onları Deylemîlere karşı kullanabileceğini umarak muhafızların rütbe ve aylıklarını arttırmaya başladı. Fakat ne yazık ki ahlak ve maneviyat bozukluğu yalnız Deylemîlere münhasır kalmamıştı; zira Deylemîler sefaletten ne derece çılgına dönmüşlerse, Türk Muhafızları'nın gözleri de para hırsıyla o derece kararmıştı.

Kudretli Vezirlerin Sonuncusu: Muhallebî

Muizzüddeve Muhallebî'yi kendisine kâtip yahut vezir tayin etti. Payitahtta o sırada hâlâ tek tük mevcut olan daha bilgili kâtiplere Muhallebî'yi tercih edişinin sebebi onun insanları idare etme sanatına bütün diğer memurlardan daha ziyade vakıf olmasıydı. Hâlbuki Muizzüddeve diğer memurların insanları idare etme sanatına vukuftan ziyade kendi mesleklerinde mütehassıs olduklarını biliyordu. Muhallebî gayet güzel konuşmasını bilen ve karşısındaki insanlara daima hürmet telkin eden bir devlet adamıydı; para toplayıp devlet kasalarını doldurmak hususunda bir takım tasavvurları vardı ve büyük halifeler devrinde devlet işlerini idare etmiş olan vezirlerin nasıl çalışmış ve ne gibi yollardan yürümüş olduklarına dair de bazı fikirleri vardı. Muhallebî, bunlardan başka geniş fikirli, cesur, edebiyat meraklısı ve Fârisî diline mükemmelen vakıf bir insandı.

Yeni Vezir devlet ricali arasında artık modası geçmiş sayılan eski mesleki merasim ve âdetleri yeniden ihya etti, yıllardır işlenmeyen hali toprakları yeniden işletmeye açtı ve devletin varidatını arttırmak için gayet sağlam bir takım çarelere başvurdu.

Mesela Basra'da, Beridîlerle onların adamları yüzünden mezru arazinin miktarı her sene biraz daha azalarak gayet daralmıştı; buna mukabil Beridîler varidatı eski seviyesinde tutabilmek için her sene dönüm başına tahsis olunan vergileri arttırıyorlardı. Beridîlerin en kötü tatbikatlarından biri

de arazi vergisini köylünün elinde hiçbir şeyin bulunmadığı Mart ayında tahsile başlamalarıydı; köylüler en sıkıntılı aylarında istenilen vergileri ödeyemedikleri için topraklarını terk ederek başka memleketlere hicret etmek zorunda kalıyorlardı. Saniyen ilk verginin tahsil işi bitmeden bu sefer de nüfus vergisinin tahsiline başlıyorlardı; işte bu vaziyet mevcudiyetlerine göz yumulan muhtelif mezheplerin mensuplarını mahvediyordu. Bu adaletsiz vergiler fakir halkın zenginlere karşı ayaklanmasına sebep oldu; buna rağmen Beridîler buğdaya kur başına yetmiş dirhem vergi tarh etmekten çekinmediler; ayrıca ölçüyle satılan bütün mallar üzerine -yağ da dahil- yeni vergiler koydular. Bu yüzden Basra'da yaşayan halk yavaş yavaş şehri terk edip gurbet ellere hicret etmeye başladı, fakat bu muhaceretler de geride kalan halkın yükünü arttırmaktan başka bir işe yaramadı.

Muhallebî vaziyeti görünce Basra'ya gitti. Beridîlerle anlaşarak, vergilerin ilk defa konulduğu zaman tasarlanan planın tatbikini temin etti. İlk şekle göre vergilerin, dönüm yahut piyasadaki mahsul fiyatları esas alınarak hiçbir miktar tespit olunmadan aynı olarak alınması mukarrerdi. Muhallebî, bundan sonra, yeni sisteme göre ödeyecekleri vergilerle eski sisteme göre ödedikleri vergilerin arasındaki farka mukabil Muizzüddeve'nin gözüne hoş görünecek bir miktar daha vergi ödemeleri ve bu suretle baskı ve her türlü tazyikten kendilerini kurtarmalarını vergi mükelleflerine bildirdi. Muizzüddeve, azalan vergilere mukabil aradaki fark kendisine ödeneceği için teskin olacaktı; saniyen Muizzüddeve, memleketin her tarafında adaletle hareket etmenin sonunda meyvesini verecek bir siyaset olduğu noktainazarına yavaş yavaş geliyordu. Halka adaletle muamele etmenin kendisine kazandıracağı sevgi ve muhabbeti düşünüyor ve bunun neticesinde kısa zamanda halkın daha iyi çalışıp daha fazla istihsal yapmak suretiyle kendisine ödeyeceği vergilerin de artacağını anlıyordu.

Muhallebî'nin bu tekliflerine vergi mükellefleri razı oldular. Mükelleflerin eski vergilerle yeni vergiler arasındaki farka mu-

kabil Muizzüddeve'ye ödeyecekleri fark tazminatı iki milyon, iki yüz bin dinar olarak tespit olundu; mükelleflerle Muhallebî uzun uzadıya düşündükten sonra, tespit olunan rakamdan iki yüz bin dinarlık indirim yaptı. Bu indirim sadece fakir mükelleflerin vergilerinden düşülecekti. Muhallebî bu anlaşma üzerine Muizzüddeve'ye bir mektup yazıp vaziyeti kendisine bildirdi; Halife onun aldığı tedbirlere muvafakatini bildirdi ve bütün Basra halkının iştirakiyle yapılan umumi bir toplantıda yapılan mukavelenin altı mühürlendi. Bunun üzerine, kendilerine emniyet hissi gelen halk tarlalarını ekip biçmeye başladı. Devletin çiftçilerden aldığı hisseler de artmaya ve devlet kasaları para yüzü görmeye başladı. Basra limanının iki misli yükseltilmiş olan eski liman vergileri kaldırıldı ve bu yüzden limana uğramaz olan kalyonlar tekrar Basra'ya yanaşıp mal indirip mal yüklemeye başladılar. Bu gemilerden alınan alelade vergiler dolayısıyla temin edilen varidat o derece arttı ki senede ortalama olarak iki milyon dinar tutmaya başladı.

Basra misali Vezir Muhallebî'nin memlekete etmiş olduğu iyilikleri gösteren güzel misallerin sadece bir tanesidir.

Peygamberin Meçhul Hısımları

Bu sırada Bağdat'ta muhtelif eşkıya çeteleri arasında vukubulan bir takım çarpışmalar neticesinde ciddi isyanlar baş göstermişti: Bu isyana ikisi de sarhoş olan bir Abbâsî ile bir Alid arasında çıkan bir kavga sebep olmuştu; bu kavgada Alid öldürülmüştü. Bunun üzerine Alid'in taraftarları intikam namalarıyla ortalığı çınlatmaya başlamışlardı; bunu takip eden kargaşa esnasında hadiseye iki taraf da karışmış ve olaylar kısa zamanda o kadar büyümüştü ki, şehrin muhtelif semtlerine ve köşe başlarına dikilen Deylemî Muhafızları bile asayiş ve nizamı iadeye muvaffak olamamışlardı.

Bunun üzerine Muhallebî harekete geçti: İlk iş olarak Alidlerle Abbâsîlerin çoğunu tevkif ettirdi. İçlerinde payitahtın tanınmış şahsiyetleriyle namuslu vatandaşlarından tutulsun da eşkıyalarla canilere kadar her çeşit insan bulunan bu gü-

ruh Peygamber soyundan gelen veya gelmiş olduklarını iddia eden kimselerdi. Tevkif olunanların arasında birçok Hâşimî kadıları bulunduğu gibi, şahitler zümresine mensup kimseler ve mollalar da bulunuyordu.

Muhallebî önceden tespit ettiği günde bir içtima akde-derek tevkif olunanları sorguya çekmeye başladı. Eşkîya ailelerine mensup oldukları bilinen bütün şahıslarla askerlik çağındaki bütün eşhasın ve ayrıca yanlarında daimî surette hançer taşıyanların isimlerini muhtevi mufassal bir liste tanzim edilmesini bildirdi. Bu şahısların hepsinin mevkuf tutulup geri kalanların serbest bırakılacaklarını bildirdi.

Hazır bulunan Hâşimî kadılardan biri Vezirin bu teşebbüsünü kötülemek cüretini gösterdi. Kadı, Veziri küçük düşürmek maksadıyla gayet sakin ve mütevazı bir edayla konuşmaya başladı ve Vezire büyük bir hürmet göstererek sözlerine devam etti, fakat sorguya çekilmek için getirilmiş Alidlerden biri Muhammed bin Hasan, sabırsızlanarak Kadının sözlerini kesti ve son derece galiz bir lisanla Vezire hücum ve küfretmeye başladı.

Muhallebî hemen Alid'e döndü, "Budala!" diye haykırdı. "Budala doğdun, budalaca yaşadın, budalaca öleceksin! Kafadaki beyaz tellerin sayısı kadar budalalık yaptın. Ne biçim bir insan olduğunu ve ne biçim bir hayat sürdüğünü bilmiyor muyum sanıyorsun? Aptal, aptal oğlu aptal! Her gittiğin yerde, 'Vezir Hazretleri bana dedi ki...', 'Vezir ile konuştuğum sırada...' diye lafa başlamak için hiçbir fırsatı kaçırmazken şimdi kalkmış Vezire dil uzatıyorsun Sen hilafet makamında Muktedir mi var sanıyorsun? Beni Muktedir'in vezirlerinden biri mi sanıyorsun? Bugün başımızda bulunan muhterem zatın Muizzüddeve olduğundan haberin yok galiba? Muizzüddeve Allah yolunda senin kanını dökmekten bir an bile çekinmez ve sana bir köpeğe gösterdiği hürmeti bile göstermez. Köleler! Alın şu iti! Bacağından sürükleyip götürün!"

Muhammed oracıkta, hepimizin gözleri önünde ayağından sürüklenerek dışarı çıkarıldı. Başına giymiş olduğu uzun kavuk yere düştü ve düştüğü yerden kaldırılmadı.

Muhallebî onun, üzeri kapalı bir kayığa konularak nehir yoluyla Umman'a götürülmesini emretti; bunun üzerine Muhammed cenuba giden bir yelkenliye bindirildi, Muhammed'in elini öpmek ve onu uğurlamak için büyük bir kalabalık toplanmıştı. Yelkenli yola çıkmadan evvel, Halife Muti Muhammed'in affedilmesi veya cezasının hafifletilmesi talebiyle bir adamını Muhallebî'ye yolladı. Halife ile Muhallebî arasında birkaç mektup teatisinden sonra Vezir adamı affetti, fakat onu kendi evine kapatıp ayrıca ailesinden mühim bir miktarda para cezası ödeyeceklerini bildiren bir senet aldı. Sonra son günlerdeki hadiselerle karışmış oldukları için yakalanan genç Hâşimîlerin içinden seçtiği bir kısmını birçok eşkıya ve canilerle birlikte üzerleri kapalı yelkenlilerin içlerine tıktırdı, mahpusların içlerine tıklandığı ambarların kapaklarını çiviletip sıkıca kapattı, sonra onları Ahvaz havalisindeki zindanlara gönderdi. İçlerinden birçoğu öldü; sağ kalan birkaç kişi de ancak Muhallebî'nin ölümünden birkaç sene sonra serbest bırakıldılar.

Muhallebî'nin aldığı bu tedbirler Bağdat'taki kargaşayı yatıştırıp asayişin iadesini temin etti.

Muhallebî hakikaten alicenap vezirlerin sonuncusuydu.

Kadı Tenukî anlatıyor:

Bana, hemen hemen Bermekîleri hatırlatacak kadar enteresan bir hadiseye bizzat şahit oldum. Muhallebî'nin, Irak hasılat ve varidatı ile vazifeli dairesinin başına getirmiş olduğu şahıs bir gün Muhallebî'nin Dicle'ye bakan sarayının pencehaneleri açık en yüksek odalarından birinden aşağı düştü ve aldığı yaraların tesiriyle sekiz gün sonra öldü. Vezir en sevdiği memurlarından birinin bu şekilde ölümü üzerine çok derin bir kedere gömüldü ve cenazenin defnini takip eden gün baş sağlığı dilemek için memurun ailesini ziyarete gitti. Ben de oraya Muhallebî ile birlikte gittim.

Vezir, merhumun aile efradına çok tatlı bir dille hitap etti, onları teselli etti ve ailenin her ferdine ihmal edilmeyeceklerine, unutulmayacaklarına dair ayrı ayrı teminat verdi. "Şimdi

Cenâb-ı Allah'ın huzuruna çıkan şahsın benliğinde Ebû Hüseyin'i kaybettiniz," dedi, "fakat ben hâlâ sizin babanızım." Sonra ailenin en yaşlı evladına dönerek devam etti, "Seni pederinin bu müessif kaza gününe kadar işgal etmiş olduğu makama tayin ediyorum. Ayrıca biraderine de (o sırada on yaşlarında ya var, ya yoktu) ayrıca bir maaş (maaşın miktarı epeyi mühim bir rakam tutuyordu, fakat ne kadar olduğunu kati surette hatırlayamıyorum) bağlayacağım. Biraderinle benim oğlumun samimi iki arkadaş olacaklarını umarım. Her ikisi de yaşittirler; tahsillerini beraber tamamlayıp birlikte yetişebilirler; ayrıca biraderin benim evladıma daima ağabeylik etmeli ve oğlumun yürüyeceği yolu daima o seçmelidir."

Sonra oraya kendisiyle birlikte gelmiş olan yardımcısına döndü, "Ebû Hüseyin'in yerine oğlunun tayin edilmiş olduğunu bildiren resmî emri yaz," dedi. Sonra, "Ebû Hüseyin'in sağlığında tarlalarını işlettiği kimseleri de çağırt. Hepsine vaktiyle onunla yapmış oldukları mukavelelerin yenileneceğini tebliğ et. Zira Ebû Hüseyin biriktirdiği bütün parayı toprağa yatırmış ve onlarla şurada burada birtakım çiftlikleri işletmekteydi. Vefatıyla o sahada giriştiği bütün işler yarıda kaldı. Mucirlerden herhangi biri mukavele şartlarında tadilat yapmak isterse icar bedelini arttır ve aradaki farkı benim hazinemden alarak kapat; ne şartlar altında olursa olsun, Ebû Hüseyin'in vefatıyla iptal olunan bütün mukaveleleri yenile."

Sonra merhumun damadına döndü, "Merhum dostumuzun ekmeğiyle geçinen, onun eline bakan bir çok kimseler vardı," dedi. "Merhum, hemşirelerine, evlatlarına, diğer hısım akrabalarına ne derece cömert davranırdı, biliyorum. Onun ölümlüyle bunca insan mahrumiyet içinde kalacaktır. Hemen Ebû Muhammed Madharay'ın kızına git, kendisine taziyetlerimi bildir ve kendisinden merhum Ebû Hüseyin'in kendilerine harçlık verdiği, geçimini temin ettiği hanımların ve hane halkının isimlerini öğren." Sonra yardımcısına baktı. "O liste tamamlanınca da derhal merhumun bütün yakınlarına birer aylık ver ve bundan böyle de hepsini muntazaman aylığa bağla.

Ebû Hüseyin'in sağlığında ne kadar aylık alıyorsa yine aynı miktarı almaya devam edecekler."

Muhallebî bu talimatını bitirdiği zaman odada gözleri yaşarmamış bir tek insan dahi kalmamıştı. Tesadüfen orada hazır bulunan Alidlerin harareti taraftarlarından Muhammed bin Hasan bile gözlerinden yaşlar süzülerek Muhallebî'ye dular ediyor, ona tekrar tekrar teşekkür ediyordu. Muhammed kendisinden başka kimseyi beğenmez ve kimseyi methetmezdi ve bilhassa Muhallebî'den hiç hazzetmezdi; fakat Muhallebî'nin bu asil hareketi karşısında sakit kalamadı ve araları son derece açık olduğu halde Muhallebî'nin bu alicenap hareketine karşı duyduğu takdir hislerini ifadeden geri kalmadı.

Ben ise şöyle dedim, "Eğer ölümü cesaretle ve güler yüzle karşılayabilecek bir kimse varsa, o da ancak sizin şu devrinizde hizmetinizde bulunan bir insan olabilir. Bugün şahit olduğumuz hadise bize her şeyin bolluk içinde olduğu devirlerde devlete şan ve şeref vermiş vezirlerin alicenaplık ve adaletini hatırlatıyor."

Bağdat Kadısı İbn Ma'rûf anlatıyor:

Bir defasında Muhallebî'nin evine gitmiştim; Vezir ile ben talih ve talihsizlik mevzuunda bir münakaşaya tutuşmuştuk. Bir ara Muhallebî şöyle dedi, "Talih sadece gayret ile tevazunun, talihsizlik de tembellikle benciliğin halitasından başka bir şey değildir."

Derebeyleri Kuvvetleniyor

Muizzüddeve'nin yanlış hareketlerinin eseri olarak, Türk Muhafızları para isteklerine yavaş yavaş birtakım tehditler de karıştırmaya başlamışlardı. Muhtelif çiftliklere ve malikânelere el koyuyor ve onları idare edenleri tazyik ederek ellerinden para koparıyorlardı. Muizzüddeve muhafızların maaşlarının Vesit, Basra ve Ahvaz eyaletleri tarafından ödenmesi emrini verdi; sonra bu eyaletlerdeki maliye işleriyle uğraşan dairelere, muhafızlara ödenmesi gereken parayı almaları için muhtelif rütbelerde kumandanlarını gönderdi. Gönderilen

şahıslara tediyesi gecikmiş bütün borçlar ödenene kadar on dirhem yevmiye ödenmesi kararlaştırıldı. Gönderilen şahıslar çavuşsa yevmiyeleri yirmi dirhem olacaktı. Bu harçlıklar devamlı değil, muvakkat olacaktı. Fakat eyaletlere gönderilenler bunu bu şekilde telakki etmediler. Muizzüddевle bu hareketiyle o kadar yanlış bir iş yapmıştı ki, bütün o murahhasların harçlıklarını kendi kesesinden ödemiş olsaydı, daha kârlı çıkmış olacaktı.

Zira muhtelif eyaletlere gönderilen askerler kendi harçlıklarını aldıkları ve harçlıkları ticarete yatırıp sermaye yapabildikleri müddetçe o eyaletlerin payitahttaki muhafızlara ödemekte gecikmiş oldukları vergilerin tediyesi hususunda ısrar etmediler. Devlet memurları ise tediyesi gereken asıl meblağları ödemeye çalışmaktansa muhafızlara bu harçlıkları ödemeyi ziyadesiyle tercih ettiler. Gönderilen muhafızların çoğu gittikleri yerlerde bu şekilde kalıp ticaretle iştigal ettiler ve alıp sattıkları mallar her türlü rüsumat ve vergiden muaf tutulduğu için kısa zamanda ticaretin tadını tattılar.

Bilahare attıkları ilk adım ufak arazi sahiplerini Himaye (vergi tahsilatına karşı) dedikleri harekete girişmek oldu. Bu şekilde kısa zamanda ellerine mühim miktarda arazi geçirdiler. Arazi vergilerini toplamaya gelen mültezimlere karşı cephe aldılar ve onların çalışmalarına ellerinden geldiği kadar mâni oldular. Askerler çok geçmeden Himaye dedikleri faaliyetlerini tacirlerle bütün diğer iş adamlarına da teşmil etmeye çalıştılar. Bu yüzden hükümet memurları eyalet halkı üzerindeki otoritelerini kaybettiler ve aylıklı askerler de halkı kendi serfleri haline getirdiler.

Bu faaliyet yıllar yılı devam etmekle kalmadı, bu satırların kaleme alındığı (Milâdî 1000 yılları) zamana kadar her gün biraz daha kötüleşmek suretiyle devam etti.

Vesit, Ahvaz ve Basra eyaletlerinden toplanıp payitahta gönderilen devlet gelirleri 348 yılında tamamen kesildi. Bunun üzerine mültezimler kendi aralarında toplanarak muhtelif bölgelerdeki devlete ait toprakları işlemeleri için muhtelif

kimselerle yapılmış olan mukaveleleri yırtıp attılar. Halifeye ve mesul şahsiyetlere bu vaziyetin bir an evvel ıslah edilmesi için mektuplar yazarak gönderdiler; ama ne yazık ki hastalık artık tedavi edilmez bir hale gelmiş bulunuyordu.

* * *

Tam bu sırada Bizanslıların Müslüman ülkelerini işgal edip her yeri yakıp yıkmakta, Müslümanları öldürüp esir almakta olduklarına dair haberler geldi. Dicle ve Fırat Nehirlerinin yukarı kısımlarından Bağdat'a bir sürü insan gelerek müminleri silah başına davet ettiler. Camilerde ve caddelerde bağırarak halkı düşmana karşı mücadeleye davet ettiler; mühim bir kalabalık bu muhacirlerin peşine takıldı. Bunun üzerine bu kalabalık halk kitleleri Halife Sarayı üzerine yürüdüler ve kapılar kendilerini içeri sokmamak için kapatılmış olduğundan pencerelerden zorla içeriye girmeye teşebbüs ettiler. Nihayet buna muvaffak olarak Halifenin huzuruna çıktılar. Halifeye çok ağır hakaretler yağdırdıktan sonra ona, Cenâb-ı Allah'ın Müslümanların başına İmam olarak getirmiş olduğu insanlarda bulunması gereken vasıflardan mahrum olduğunu söylediler.

Büveyhi Prensi o sırada Kûfe'deydi. Güya Hz. Ali'nin mezarını ziyaret ediyordu, hâlbuki aslında av peşindeydi. Bağdat halkının sarayı basmış olduğu haberini alır almaz derhal Halifeden gerekli tahsisatı istedi. Onun vereceği parayı Halifenin vazifeleri arasında saydığı Cihâd-ı Mukaddes uğruna harcayacağını bildirdi.

Halifenin gönderdiği cevap şu mealdeydi: *"Devlet işlerini hakikatte idare eden şahıs ben olsaydım ve elimin altında bu iş için gerekli tahsisat ile mevcut asker bulunsaydı, cihat hiç şüphe yok ki vazifelerim arasında olacaktı. Fakat bugünkü vaziyete göre, elimin altında şahsi masraflarımı karşılamak için verilmiş cüz'i bir harçlıktan başka bir tek kuruluşum yok; her çeşit devlet işlerini idare edenler ise siz ve eyaletlerdeki derebeyleridir. Bu sebeple ne cihat, ne Hac ve ne de Halife mesuliyetlerinden herhangi biri beni alakadar etmemektedir.*

Bende mevcut yegâne şey, sizin minberlerinizde kendi teba-anızı dizgin altında tutabilmek için hutbe okurken kullandığınız Halife unvanımdır. Bu son unvanımı da terk etmem gerektiği fikrinde iseniz, bu işi de memnuniyetle yaparak her şeyi size terk etmekten haz duyacağım."

Sınır Ülkeleri Yeniden Canlanıyor, Büyük Bir Eyalet İdarecisi

İmâmüddeve öldü; kardeşi Rüknüddeve devlet işlerini yoluna koymak için alelaide Fars'a geldi. Fakat Şiraz'a gelir gelmez yaptığı ilk iş yalınayak, başıkabak ağabeyinin İstar Kapısı yakınındaki kabrini ziyaret oldu. Rüknüddeve tam üç gün, üç gece ağabeyinin mezarı başında kalıp devamlı surette yas tuttu, nihayet şehir halkının ileri gelenlerinden teşkil edilen bir heyet kabir başına gevrek Rüknüddeve'den şehre dönmelerini rica ettiler. Rüknüddeve bunun üzerine sabık Prens'in mirasından bir kısmını kardeşi Muizzüddeve'ye gönderdi.

İşte tam o sırada o büyük üstat, Rüknüddeve'nin Veziri olan İbn Amid efendisinin oğlu Fenne Hüsrev'e hükümdarlık sanatını öğretmeye geldi. Gence "Aduddüddeve" unvanı verilmişti.

Aduddüddeve sık sık, "Üstadımız Ebû Fadl bin Amid'dir" derdi.

İbn Amid'in Kâtibi anlatıyor:

Ebû Fadl bin Amid şöhreti kendi devrinin sınırlarını aşan tanıdığım yegâne şahıstı. Bir defa hakikaten devrinin en ehil devlet adamıydı. Devlet memurlarının hiçbirinde ondaki vasıflar yoktu: Bütün incelikleriyle Arap lisanına, onun sarf ve nahivine vâkıftı; gerek İslamiyet'ten evvelki, gerek İslamiyet'ten sonraki devirlerde yetişmiş bütün meşhur şairlerin şiirlerini ezbere bilirdi. Kendisinin yanında çalıştığım yıllar zarfında (ki geceli gündüzlü tam yedi yıl hizmetinde bulundum) huzurunda ne zaman bir şiir okunduysa her seferinde o şiiri yazan şairin adını derhal söylemekte gecikmezdi. Biri huzurunda bir şiir okuduğu zaman o şiiri yazmış olan şairin

bütün şiirlerini hemen birbiri ardı sıra ezbere okurdu. Onun hiç tanınmamış şairlerin nice mersiye ve kasidelerini defalarca tekrar ettiğini duydum. Bu kadar ehemmiyetsiz kimselerin şiirlerini ne diye ezberlediğini hep merak eder dururdum.

Bir defasında kendisine bu meseleyi açtım, "Üstadım," dedim, "böyle meçhul şahısların şiirlerini ezberlemek için ne diye boşuna vakit kaybediyorsunuz?"

İbn Amid, "Anlaşılan, ben bu şiirleri ezberlerken bir zaman harcıyorum, yahut kaybediyorum sanıyorsun," dedi. "Hâlbuki benim bir şiiri hafızama nakşedip ezberlemem için onu bir kere dinlemiş veya okumuş olmam kâfidir."

İbn Amid hakikati söylüyordu. Zira bazen ona kendi yazdığım otuz, kırk mısralı şiirleri okurdum; İbn Amid beğendiği takdirde beğenmiş olduğunu göstermek için okuduğum şiiri hiç kusursuz bana tekrar ederdi. Bazen kendi yazdığım şiirlerimi unutturdum, unuttuğum mısraları bana İbn Amid hatırlatırdı. Gençliğinde erkek arkadaşlarıyla bir günde bin mısra ezberleyebileceğine dair birçok defalar iddialara giriştiğini ve iddiaları kazanmış olduğunu bana müteaddit defalar anlatmıştı.

Kendi eserlerine gelince, İbn Amid'in yayınlanmış eserleri onun kabiliyet ve vukufu hakkında bizlere etraflı malumat vermeye kâfidir. Ferman ve emir yazmakta mahir olan bütün mütehasıslar onun kaleme aldığı resmî evrak ve emirlere, mektuplara hayranlıkla bakarlardı. Hem hafif, hem ciddi şiirleri için de vaziyet aynıydı. *Kur'an-ı Kerim*'le, hadislerle ve muhtelif İmamların görüşleriyle olan ülfeti hudutsuzdu. Bu bahiste misli bulunmaz bir ilim adamıydı. Mantık, felsefe ve bilhassa metafizik bahsinde, muasırları içinde bu bahislerde üstat sayılanlar bile İbn Amid'in huzurunda konuşmaya cesaret edemezlerdi. Horasan'a giderken İbn Amid'in sarayına uğrayan Emîrî'yi gayet iyi hatırlıyorum. Emîrî, Aristo felsefesi ile uzun yıllar iştigal etmişti ve kendisini hatırı sayılır bir felsefeci telakki etmekteydi. Bu büyük felsefeci İbn Amid ile sohbet edip üstadın felsefi bilgisinin derinlik ve zenginliğini

anladıktan sonra naçiz bir surette felsefe talebesi olarak kabul edilmesini İbn Amid'den rica etti ve üstadın yanında bir çok muğlak felsefi eserleri okuyup yeni baştan felsefe tahsili yaptı. Üstat İbn Amid katiyen fazla konuşan bir insan değildi; kendisine sual sorulmadıkça ve karşısındaki şahıs o sualin cevabına layık olmadıkça nadiren konuşurdu. Konuştuğu zaman da hakikaten canlanır ve şiir söylemiş gibi gayet zarif bir şekilde konuşurdu. Çok kibar yetiştirilmişti, son derece mültefit ve altın kalpliydi. Huzurunda herhangi bir meselede mütehassıs bir insan konuştuğu zaman, İbn Amid sanki o mevzuda fazla bir şey bilmiyormuş gibi tevazu ile söylenenleri dinlerdi. Ancak aradan uzun zamanlar, aylar ve hatta seneler geçtikten sonradır ki, bu mütehassıs sorduğu veya üstat, mesele vaktiyle o mütehassıs tarafından temas edilen bahisle ilgili olduğu takdirde konuşmaya, dehasını göstermeye ve tabi ilmiyle öğünen o zavallı mütehassısın paçavrasını çıkarmaya başlardı.

Üstadın felsefe ve diğer nazari ilimler sahasındaki bilgisi işte bu derece genişti. Fakat İbn Amid bu bahisleri bir kenara bırakıp da mekanik ve hesap bahislerini kurcaladığı zaman kendisiyle boy ölçüşebilecek bir tek ilim adamı dahi yoktu. Son derece muğlak hendese ve fizik bilgilerini ihtiva eden mekanik gibi o devrin daha meçhul olan ilimlerinde rakipsiz bir üstattı. Anormal hareketler, ağır cisimlerin hareketleri, ağırlık merkezlerinin aranıp bulunması, kadim devirlerde bile bilinmeyen bir takım makine ve aletler, fevkalade kuvvetli muhasara makineleri, uzak mesafelere büyük hasarlar veren mancınıklar ve uzaklardan yangın çıkaran aynaların imal ve kullanışları hakkında da çok geniş bilgiye sahipti.

İbn Amid'in el işleri ve artistik kabiliyetleri ise bütün diğer vasıflarını bile bastırabilecek derecedeydi. Bir gün onu, misafirlerini kabul ettiği odada seyrettim. Eline masanın üzerinde duran tabaktan elma alıp bir müddet o elmayla oynadı, sonra elmayı döndürerek odanın bir köşesine attı. Elmayı aldığım zaman üzerine tırnağıyla ve bakmadan harikulade güzel bir insan yüzü oymuş olduğunu gördüm. Usta bir oymacı o el-

manın üzerine o derece güzel bir çehreyi, hem de aletle ancak günlerce uğraşmak suretiyle oyabilirdi.

İbn Amid cenk meydanında veya düşmana karşı yapılan bir harekâtta ise cesarette aslanları bile kışkandıracak kadar yiğitti. Çevik, kurnaz ve fırsatları yakalamak hususunda bilhassa mahirdi. Emirlerinde daima ihtiyatlı, tabiyelerinde ise çok kurnazdı. Onun ağzından Han Lencen'deki cengin hikâyesini defalarca dinledim. Deylemî kabilelerinin reisi İbn Mekân, İbn Amid ile efendisi Rükñüddeve'nin oğlu ve onun kadınlarının peşine düşmüştü; Rükñüddeve'nin oğluyla karılarına ait yükleri taşıyan develere yetiştigi sırada üstadım İbn Amid geride kalıp İbn Mekân'ın yanına gelmiş.

Üstadım, "İlk mübareze de arkadaşlarım hemen tabanları yağlayıp kaçtılar," derdi. Tabi, mücahitler kaçınca İbn Mekân'ın çapulcuları konak yerimizi basarak neyimiz var, neyimiz yoksa yağma etmeye başladılar. Ben kaçmadan olduğum yerde kaldım ama cesaretimden değil gururumdan dolayı. Artık bu cengi kazanmaktan bütün ümidimi kesmiştim, ölüme ve esarete razı olmuş bir insan gibi olduğum yerde bekliyordum. Çok müşkül bir durumda olduğumu zihnimden geçirirken kendi kendime, "Farz edelim ki hayatımı kurtarmaya ve payitahta dönmeye muvaffak oldum, Emîrü'l-mü'minîn'in huzuruna ne yüzle çıkacağım?" dedim. En yakınlarını, en aziz hısımlarını, kendi sülalesini devam ettirecek şahısları tehlikeye karşısında yapayalnız ve müdafaasız bir halde bırakmış oluşumu Halifeye ne gibi bir mazeretle izah edebilecektim? Benim düşünceme göre, bulunduğum yerde ölmek Halifenin karşısına çıkmaktan çok daha tatlı bir hal çaresi olacaktı. Bunun üzerine ölmek için bir plan hazırlamaya koyuldum.

O sırada çift direkli olup etekleri toplanmış çadırlarımdan, birinin yanı başında duruyordum. Çapulcuların çadırın iplerini kestiklerini ve içindeki eşyaları yağmaya başlamış olduklarını görüyordum. Beni gören olduysa bile ümitsiz bir vaziyette olduğumu ve kaçabilecek halde olmadığımı bildikleri için bana aldırış ettikleri, ehemmiyet verdikleri yoktu.

Fakat ben orada, çaresiz beklediğim sırada, İbn Mekân'ın adamları benimle meşgul olamayacak kadar işleri olduğu sırada, muhafızlarımdan Rûveyn yanıma döndü, sonra diğer muhafızlardan da bir kısmı yanıma geldi, en nihayet kaçanlardan bir avuç Arap daha koşarak yanıma geldiler. Bunun üzerine yanımda toplananlara derhal mukabil hücum emri verdim; adamlarım, "İleri!" diye bağrışarak yalınkılıç atıldılar, ondan sonra rüzgâr gibi çapulcuların arasına daldık, Deylemîleri kılıçtan geçirmeye ve esir etmeye başladık. Deylemîler arasından hemen hemen bir kişi bile canını kurtarmaya muvaffak olamadı; güneş battıktan bir saat sonra, İbn Mekân'ın kuvvetlerinden alınan esirler müstesna, bir tek kişi hayatta kalmamış bulunuyordu.

Üstâd-ı Âzam'ın bir idare amiri olarak kabiliyetleri İbn Hindû'ya yazmış olduğu meşhur mektubunun mealinden de gayet sarih bir şekilde anlaşılabilir. İbn Amid bu mektubunda Fars eyaletini gezdikten sonra orada gördüğü karışıklıklara, kendisinden evvel o eyaleti idare etmiş olanların idaresizlik ve beceriksizliklerine ve alınması gereken tedbirlere dair uzun uzadıya talimat veriyordu. O bir tek mektubun mealinden insan bir Vezirin vazifelerini tam manasıyla öğrenebilir. Vezirin Halifenin ülkeleri dahilinde adilane bir idare kuramamış olmasının bir tek sebebi vardı: Bu sebep de efendisi Rûknüddeve'nin bütün diğer Deylemî Kabile reislerinden üstün olmasına rağmen her yerde daima bir korsan gibi hareket etmesi ve her seferde sadece yağmayı düşünerek hareket etmesiydi. Bu yüzden Vezirin adaletle devlet idare etmesine imkân kalmıyordu.

Rûknüddeve bu hatalı hareketlerinin zamanla yapacağı tesirleri hiçbir zaman kale almadığı gibi, kendi tebaasının istikbaliyle de zerrece alakadar olmuyordu. Muhariplerini memnun etmek için onlara istedikleri şekilde hareket etmek imkânlarını veriyordu. Ordu da bu şekilde fevkalade bir takım hak ve imtiyazlarla şımardıktan sonra bir daha doğru yola gelmedi.

Ağabeyi İmâmüddeve gibi, Rüknüddeve de muhafızlarına ve aylıklı askerlerine ihsan üzerine ihsanlar yağdırdı; onlara o kadar dolgun bahşişler verdi ki hiçbir askerde daha fazlasını isteyecek yüz kalmadı; bununla beraber, askerler küstah ve son derece haris oldukları için çok geçmeden Rüknüddeve'nden veremeyeceği kadar çok şeyler istemeye başladılar. Bu vaziyet karşısında Vezire, fakir fukaralara para cezaları tarh ederek, zenginlerden borç alarak Halifenin günlük harçlığını temin etmekten başka çıkar bir yol kalmıyordu. Türk ve Deylemî muhafızlar Halifeden harçlık ve ihsan koparmak için her gün öyle kurnazca, öyle ustaca çareler ve vasıtalar buluyorlardı ki, Vezir ile etrafındaki yüksek rütbeli devlet ricali nefes alma imkânını bile bulamıyorlardı. Vezir ile devlet ricali, ricacılardan yakalarını kurtarabilmek için geceleri herkesten habersiz buluşuyor, bazen atlarına atlayarak şehir haricine çıkıyor ve orada atları üzerine bağdaş kurarak içtimalar akdediyor ve ertesi günkü masrafları karşılamak için gerekli varidatı temin maksadıyla çareler bulmaya çalışıyorlardı. Bu yüzden en ufak bir ümit bile vadeden usullere başvurmakta çekinilmiyordu.

Fakat Üstâd-ı Âzâm İbn Amid, Rüknüddeve'nin Veziri sıfatıyla iş başına geldiği zaman kısa zamanda öylesine ıslahat hareketlerine girişti ki, Sultanın sarayından atına binip dairesine döndüğü zaman onun kapısında kendisini bekleyen memurlarından ve kâtiplerinden başka kimsenin bulunmuyordu. Hâlbuki kendisinden evvelki vezirler ricacıların ve alacaklıların hücumlarına maruz kalmamak için dairelerine geceleri bile gidemez olmuşlardı. İbn Amid mesul devlet ricaliyle birlikte içtimalar akdettiği zaman bu içtimalarda hiçbir vezir veya devlet ricalinin müzakereden kaçınamayacağı gibi ufak tefek bazı tahsisat meseleleri dışında hiçbir zaman para meselelerinden bahsedilmezdi. İbn Amid amme hizmetleri sahasında öyle bir nizam ve intizam sağladı ki, çok geçmeden vaktinin mühim kısmını tekrar ilmi meseleleri tetkike ve ilim adamları yetiştirme işine hasretmeye başladı. Ve bu arada ge-

rek sivil ve gerek askerler nezdinde itibarı öylesine arttı ki, hoşlanmadığı bir şahsa şöyle bir yan dahi baksa, Vezirin tek-dirine uğrayan şahıs tiril tiril titremeye başladılar. Böylelerini defalarca korkudan dehşet içinde titrerken gördüm.

Ah, ne olurdu, Üstadımın efendisi onun gayret ve emekleri-ni desteklemek hususunda bu kadar gönülsüz olmasaydı! Ne çare, Rüknüddeve soyulan kervanlara, çalınan sürülere dair Vezirin kendisine sunduğu şikâyetleri hiçbir zaman dinlemedi, alınması gereken tedbirler hususundaki tavsiyelere de da-ima kulaklarını tıkadı.

Kervanlar soyulduğu, sürüler çalındığı zaman, Halife, "Eh, ne yapalım, Kürtlerin de karınlarını doyurmaları lazım," diye-rek Vezirini başından savardı.

Devletin başında bulunan şahsın tecziye ve zirai istihsal usulleri hakkındaki görüşleri bundan ibaret olursa, artık o Halifenin Veziri ne yapabilir?

Fakat İbn Amid efendisinin oğlu Aduddüddeve Fenne Hüs-rev'e idare usullerini, devlet idare metotlarını, hükümdarlık sanatını öğretmek üzere Fars'a gittiği zaman genç veliahdın şahsında fevkalade kabiliyetli bir talebe buldu. Aduddüddeve-le ondan daima Üstâd-ı Âzâm veya Üstad diyerek bahseder-di. Bütün siyaset ve planlarının muvaffakiyetini, ülkelerini elinde tutabilmesini, sınırları muhafaza edebilmesini, düş-manlarını mahvedebilmesini, zirai istihsalin arttırılması için sarf ettiği gayretleri, huzur ve sükûnu bozanları şiddetle ce-zalandırabilmesini, kısacası bütün İmparatorluğu mazideki haşmetli günlerine biraz olsun yaklaştırabilmesini tamamen Üstadı İbn Amid'e borçlu olduğunu daima söylerdi.

İbn Amid'in devlet ve halk hizmetinde bulunduğu müd-detçe neler yapmış olduğunu bilmeyen okuyucu bu satırları okurken belki benim mübalağa etmekte olduğum kanaatine sahip olabilir. Bize doğru söylememizi emreden, yalan söyle-memizi ne pahasına olursa olsun meneden Cenâb-ı Allah şah-idim olsun ki, İbn Amid'e dair anlattıklarım da zerrece mü-balağa yoktur.

Üstâd-ı Âzâm Hicretin 360'uncu yılında, Kasım ayının ikinci Perşembe gecesi Hamedan'da vefat etti; onun vefatıyla birlikte bütün İslam tarihinde başka hiçbir insanda toplanmamış olan o kıymetli vasıflar da kelimenin tam manasıyla tarihe karıştı.

* * *

*"Beni yine tanıyacak
Gece ve at
Silah ve çöller
Ve kâğıt ve kalem."*

KEDER VE ÜMİTSİZLİK

Hicretin üç yüz altmış birinci yılında, uzun senelerden sonra bir gün Bağdat'a tekrar yolum düştü, gidip vaktiyle devam ettiğim bazı kahvehaneleri ziyaret edeyim dedim. Kahvehaneler zamanında içlerini dolduran ve zekâ ve bilgileriyle herkese nur saçan kıymetli şahsiyetlerden tamamen mahrum ve bomboştı. O muhterem zatlar arasında bulunan ve hayatta kalmış, dağılmamış bir, iki ihtiyarla tanıştım, konuşmaya başladığımız zaman çok geçmeden vaktiyle dinlemekten haz duyduğum hikâyelerin bayatlamış olduklarını ve o zatların da hikâyelerin hemen hiçbirini hatırlamadıklarını çabucak müşahade ettim.

Hâşimî Kadılarından Muhammed'in evine gitmiştim; orada vaktiyle Halife Muktedir'in zamanında Bağdat'ın ne büyük bir şehir olduğundan ve içinde ne kadar kalabalık halk kitlelerinin yaşamakta olduğundan bahsediyorduk. Bir ara Muhallebî'nin evinde görmüş olduğum ve Muktedir'in zamanında kaleme alınmış olup Bağdat şehrinden uzun uzadıya bahseden bir esere temas ettim: Hatırladığıma göre o kitapta isimleri sayılan hamamların sayısı on bindi; aynı eserde, şehirde yaşayan nüfusa, rıhtımlara yanaşıp yük boşaltan ve mal alan kalyonlara, şehre uğrayan kalyonların tayfalarına, şehrin ithal ettiği buğday, arpa, yulaf vesaireye dair malumat ve rakamlar vardı. Muktedir'in zamanında Bağdat'ın yaşadığı parlak hayata bir misal olmak üzere şunu kaydetmenin kâfi olacağını sanıyorum: O zamanlar buzcular her gün getirdikleri buzlar için yalnız sakalara günde otuz ila kırk bin dirhem para öderlerdi.

Kadı, "Bugün bu rakam insana inanılmayacak bir şey gibi geliyor," dedi. Fakat yine de sözlerine devam etti ve eski nes-

le mensup sözüne güvenilir şahsiyetlerin verdiği rakamlara dayanarak Hicri 345 senesinde Bağdat'ta bulunan insan ve ev sayısının otuz sene evvel Muktedir'in zamanında mevcut insan ev sayısının ancak onda biri kadar olduğunu ilave etti.

Bir ara o günlerde işlerin ne kadar kötüleşmiş olduğundan, halkın huzurunun nasıl kaçmış olduğundan, insanların ne kadar kabalaştığından, herkesin kendi nefsinden başkasını düşünmez olmuş bulunmasından, şimdiki iş adamlarının hiçbir tehlikeyi göze almaz olduklarından, başı dertte olanlara halkın artık yardım etmez oluşundan acı acı bahsettik.

Nihayet uzun uzadıya konuştuğuktan sonra halkta meydana gelen bu değişikliğin, mali sıkıntıların eseri olduğuna ve halkın zarurete düşmüş olmasına bağladı.

Ebû Hasan bin Yûsuf, "Vaktiyle ulemadan biri payitahta geldiği zaman, tanıdığımız alicenap kimseler bu ulemanın en ufak bir rica yahut talepte bulunmasına meydan vermeden hemen kendisine bin dinar harçlık yollarlardı. Hâlbuki o zamanlar payitahta pek az tanıdığımız vardı. Şimdi vaziyet tamamen değişti. Daha birkaç gün evvel tanınmış ailelerden birine mensup bir efendi bana gelip öyle büyük mahrumiyetler içinde yaşadıklarından bahsetti ki, dertlerini dinlemeye bile tahammül edemedim. Bana derdini dökmeye gelen zat hayatta yeniden toparlanabilmek için muhtaç olduğu bütün paranın otuz, kırk dirhemden ibaret olduğunu söyledi. Fakat kafamı ne kadar çalıştırdıysam yine de ona bu kadarlık bir parayı verebilecek bir tek zengin dahi hatırıma gelmedi. Bu yıl, bizzat Ebû Hâşim Cübbâî'nin tavsiyesi üzerine bize bir misafir gelmişti. Ona mali yardımda bulunabilecek birçok şahsiyetlere müracaat ettik, ona yardım temin etmek için elimizden gelen her çareye başvurduk, fakat şu ana kadar hiçbir netice elde edemedik." dedi.

Ebû Hasan bin Yûsuf sözlerine devamla, "Benim oturduğum sokakta, Mehreveyhi Sokağında vaktiyle birçok sabık valiler, devlet memurları, arazi sahipleri ve tacirler ikamet ederlerdi; bizim sokağın bu zengin sakinlerinin servetlerini

takribi olarak hesaplamış ve topyekûn dört milyon dinardan fazla bir servetleri olduğunu bulmuştum. Hâlbuki bugün bizim sokağımızda, Ebû Erban müstesna, dört bin dirhemi olan bir tek kişi dahi yok.

* * *

Bir defasında Ahvaz eyaleti Valisi Ebû Hasan'la konuştum. Ebû Hasan akil, iyi kalpli, alicenap ve mesleğinin eri olan bir insandı. Ahvaz'da önce Abdullah Beridî ve bilahare Muizzüdevle, Basra'da da evvela Ebû Kâsım Beridî ve bilahare Muhalebî namına valilik etmişti. Uzun zaman devlet işlerinde bulunmuş, o devrin hemen hemen bütün mühim şahsiyetlerinin hizmetlerinde çalışmış, onların vasıf ve zaafalarını öğrenmişti.

Ebû Hasan ile hayatın cilvelerinden ve talihi yaver gitmeyen şahıslara dostlarının gösterdikleri nankörlükten bahseder dururken, vaktiyle İbnü'l-Furât tarafından söylenmiş olduğu rivayet edilen bir sözü tekrar ettim, "Cenâb-ı Allah benim tanımadığım ve beni tanımayan bütün insanları korusun." Sonra onun bir başka sözünü de tekrar ettim, "Başıma gelen bütün felaketlerin bir listesini yaparak sebeplerini araştırdım, her felaketimin altında vaktiyle kendisine iyilik etmiş olduğum bir dostumun parmağını buldum. Hayatım boyunca başıma ne felaketler geldiyse hepsi dostlarımın yüzünden geldi."

Ebû Hasan, "İbnü'l-Furât'ın kendi devri için söylemiş olduğu bu sözler bilhassa bu devir için çok doğru," dedi. "Fakat bunun doğru olduğunu ancak şu son senelerde anlayabildik. Eski zamanda dostlar hakikaten sadakat nedir bilen kimselerdi. İnsan tabiatındaki bu kötüleşmenin, dostluk denilen eşsiz bağın bozulmasının garip neticesi insanların artık sadece tanımadıkları kimselere itimat etmeleri ve dostlarına katiyen itimat, etmemeleri olmuştur. Bugün herkes dost yüzünden başına felaket gelmesinden endişe ediyor.

Bunun sebebi de, kendilerinin başkaları için yapmaya kalkışmayacakları şeyleri başkalarının kendileri için yapmalarını beklemeleridir. İnsan tanıdıklarına sırlarını ifşa edebilir.

İyilik ettiğiniz kimselerde size karşı bir müddet derin minnettarlık hisleri mevcut olur; bilahare bu hissin yerini bir husumet hissi alır. Size karşı husumet besleyen bir şahsın sizin sırlarınıza vâkıf olması ise çok tehlikeli bir şeydir. Hâlbuki sırlarımızı bilmeyen, tanımadığımız kimselerden korkmak için hiçbir sebep yoktur. Bence sokakta karanlık bir köşeye gizlenip yoldan geçeni soyan bir soyguncu kendisine vaktiyle iyilik etmiş olduğumuz bir tanıdıktan daha az tehlikelidir; zira mevzu bahis soyguncunun şahsımıza karşı bir düşmanlığı yoktur... Onun indinde mühim olan şahsiyetimiz değil, paramızdır. Bizden bir şey çıkmazsa gidip bir başkasını soyacaktır. İnsan için en tehlikeli olabilecek hırsız bu cinsten olanlar değil, kurbanını tanıyan hırsızlardır.

Bu sebeple, bu devirde yaşayan akli başında insanlara verilecek bir nasiHâtim var: Ne kadar az insan tanırsanız o derece hayrınıza olur, korkulacak düşmanlarınız da o miktarda az olur.”

Bir defasında Ahvaz Valisi Münecim Hasan'ın şöyle dediğine kulak misafiri olmuştum:

“İnsanlar eskisine nispetle çok daha kabalaştı. Hatta haset ve tamahlarının şekli bile değişti. Vaktiyle haset ve tamahla dolu olan insanlar sadece zenginleşmeye çalışırlardı; başkalarının bilgi ve ilmini kıskananlar tahsillerini tamamlayıp kendilerini tetkik ve tettebbua vererek kendi kendilerini yetiştirmeye çalışırlardı; başkalarının cömertlik ve sahavetini çekemeyenler ise daha cömert hareket ederek kendilerini teskine çalışırlardı. Ama bugün herkes fakir, hislerine mağlup olanlar ihtişam, zenginlik ve ilmin düşmanlığını yapıyorlar. Zengin olanları fakirleştirmeye çalışıyorlar. Âlim, fadıl kişileri çarpık düşüncelere sahip olmakla itham ediyorlar. Cömert insanların bu cömertliklerinin bir göz boyama eseri olduğunu ve bu cömertliğin bile pintiliğin başlıca alameti sayılması gerektiğine ısrar ediyorlar.

Eski nesil mensuplarından biri bilhassa bizim bugünkü hükümdarlarımız ve devlet ricalinin huzurunda eski devirlerden bahis açtıkları (bilhassa eski devirlerin bolluğundan,

insanların cömertliğinden, iyi kalpliliğinden, talihlerinden, kahramanlıklarından, müsamahakârlıklarından, muhteşem yaşayışlarından ve iyi ahlaklarından bahsettikleri) zaman, büyüklerimiz bu anlatılanlara inanamıyor veya kendileri bunlara benzer şeyler yapabilecek kıratla olmadıkları için bu söylenenleri mübalağa eseri sayıyorlar.

Bütün bunlara sebep bu çağda her şeyin tefessüh etmekte olması, gelmiş, geçmiş devirlerden bambaşka, ahlak kaideleri tamamıyla yıkılmış, temelleri sarsılmış bir cemiyette yaşamakta olmamızdır. İnsiyaklar bile daha kötüleşti. Dürüst eski inançlar terkedildi.

Artık kimse büyük gayeler ve emeller peşinde koşmuyor. Halk kitleleri ekmek kaygısında oldukları için böyle şeylerle uğraşabilecek vaziyette bulunmuyor; başımızdaki devlet adamları ise sadece o doymak bilmez ihtiras ve arzularını tatminle meşguller. Nihayet hadislerde haber verilen ve devrin gittikçe daha, daha ziyade kötüleşeceğini, insanlığın büyük felaketlere doğru sürükleneceğini ve nihayet Kıyamet Günü'nün geleceğini bildiren devirlere yaklaşmış bulunuyoruz."

Halk

Hükümdarlık makamına layık olmayan insanları o makama getirip onların emirleri altına girmek, layık olmayan kimselere payeler vermek ve budala insanların fikirlerini akıl insanların hayat düsturları diye kabul etmek halk kitlelerinin tabiatında mevcuttur. Kalabalık önüne kim düşerse onu takip eder; halk ehliyetsiz insanları ehliyetlilerden, hakikati da batıldan ayıramaz.

Bu hükmümüzü cerh etmeye kalkışacak olan varsa, evvela âlim, fadıl şahıslardan mürekkep bir grubu seyretmesini tavsiye ederiz: Evvela kararlarında isabet olan, bilgili, zeki, seçkin şahsiyetleri seyretsin. Sonra da gidip istediği yerde kalabalık halk kitlelerini seyretsin. Baksın bakalım halk nereye akıyor, kimlerin etrafında toplanıyor? Nereye giderse gitsin,

halkı daima ya bir ayıcının yahut da dümbelek çalarak maymunları oynatan birinin etrafında toplanmış bulacaktır. Halk canının istediği veya gözünün çektiği yere gider. Kâh sahtekâr bir din adamının etrafına, kâh mucizeler yarattığını iddia eden şarlatanların etrafına toplanır; masalcıların masallarına kulak verir; hatta hatta zavallı bazı talihsizlerin kırbaçlanışını veya asılışını seyretmeye gider. Bunlardan zevk bile alır.

Halkı tehdit et, sinip itaat edecektir; ondan korktuğunu hissettir, sana yapacağı şeyleri hatırından bile geçirmezsin. Halk kötülük gördüğü zaman kin duymaz, iyilik gördüğü zaman ise içinde zerrece minnet hissi yer etmez. Halk tefrik etmez, iyi bir insanı kötü bir insandan katiyen ayırmaya kalkışmaz.

Resûl-i Ekrem'in bunu teyit eden bir sözü de vardır. Peygamber Efendimiz: *"İki çeşit insan vardır,"* demişlerdi, *"bilenler ve bilmeye çalışanlar. Bu iki çeşit insanın dışında kalanlar bir zalim sürüsünden farksızdır. Onlarla Cenâb-ı Allah bile alakadar olmaz."*

Sokaktaki insana sor, sana, "Tabi, Allah'ı tanıyorum," diye cevap verecektir.

Bugünün seçkin şahsiyetleri bile dünkülerden tamamen farklı. Öbür dünyanın hasretini çekmekten başka hiçbir şey yaptıkları yok. Herkes kendisine bir takım tavırlar veriyor; fakat kimse hakikate erişemiyor. Devrimizin acemi dindarları dinin kendilerinden beklediği vecibeleri ihmal ettikleri gibi, bütün vakitlerini bir takım hayaller içinde geçirmekten başka bir iş de görmüyorlar. Bir zamanlar isimsiz bir gerçek olan tasavvuf bile artık geçersiz bir isim haline geldi.

Biri, bir dervişe niçin matem rengi olan mavi cübbe giydiğini sordu.

Derviş, "Resûl-i Ekrem," dedi, "vefat ettiği zaman arkasında müminler için üç şey miras bıraktı: Fakirlik, ilim ve kılıç.

İktidar makamında bulunanlar kılıcı ellerine aldılar ve onu sadece kötülük için, kan dökmek için kullandılar.

Ulema ilmi aldı; fakat onu herkese yayacaklarına, tedrisatı bir meslek haline getirdiler, ilmi çemberlemekten başka bir şey yapmadılar.

Dervişler de fakirliği aldılar ve onu bir vasıta yaparak tembel bir hayat sürme yoluna saptılar.

Cübbe giyiyorsam, işte bu üç çeşit insanın kaderi için matem tuttuğumdan giyiyorum."

GÜLÜNÇ SAYFALAR

*“İçli insan mustarıptır mesutken bile;
Mesuttur sefilken bile basit insan.”*

Evvel zaman içinde, Basra şehrinde bir terzi vardı. Hali vakti yerinde olan bu terzi rahatına çok düşküncü ve vaktini daima eğlence içinde geçirmek isterdi. Terzi ile karısı sık sık eğlence yerlerine giderlerdi; bir gün ikindi üzeri yine bir eğlence yerinden evlerine döndükleri sırada yolda karşılarına bir kambur çıktı; kamburun hali öyle acayıpti ki en sert insanı bile güldürebilirdi; yüzü ve vücudu en dertli insanın bile üzüntülerine son verip yüreğine su serpecek kadar çirkindi. Onun halini gören insan sakat olmadığı için memnun ve müsterih olabilirdi. Karı koca kamburu bırakmak istemediler, onu biraz daha görmek istediler; bunun için de adamı evlerine davet ettiler, kendileriyle birlikte gelip o gece evlerinde tertip edecekleri ufak bir ziyafete katılmasını rica ettiler.

Kambur daveti kabul etti, onlara katılarak yürümeye başladı. Eve vardıkları zaman ortalık kararmış, akşam olmakta idi; terzi hemen pazar yerine gidip taze balık, taze ekmek, limon, bir çanak gül reçeli aldı ve hiç vakit kaybetmeden evine döndü. Balık hemen pişirilip hazırlandı, karı koca misafirleriyle birlikte sofraya oturup karınlarını doyurmaya başladılar.

Terzinin karısı ilk iş olarak bir balıktan kocaman bir parça kopardı, onu zorla kamburun ağzına tıktığı gibi çıkarmasını diye de elini kamburun yüzüne kapadı.

"Haydi bakalım, bu balığı bir nefeste yut," dedi, "zira sana onu çiğnemek için izin vermeyeceğim."

Kambur kadının emrine uyarak o kocaman lokmayı yutmaya çalıştı. Fakat o iri balık parçasının ortasında iri bir kılçık vardı, kılçık kamburun gırtlığına battı. Anlaşılan, kamburun eceli gelmişti, zira hemen oracıkta öldü.

Terzi o zaman, "Kudret ve iktidar kimsede değil, sadece Cenâb-ı Allah'ta," diye haykırdı. "Zavallı mahluk! Nasıl da böyle birden ölüverdi. Hem de bizim yüzümüzden."

Karısı, "Şimdi bu boş lafları bırak da bir şeyler yapmaya çalış," dedi.

Terzi, "Ne yapayım?" diye sordu.

Kadın, "Kalk!" dedi. "Kamburu şu ipek şala sararak kucağına al. Zaten çocuk gibi ufacık bir adam. Sokağa çıkalım. Ben yolda senin önünden giderim; sen de onu kucağında taşıyarak benim arkamdan gelirsin. Evet, hemen şimdi! Bu gece! Yolda ne götürdüğümüzü soran olursa, 'Çocuğumuzu annesiyle beraber hekime götürüyoruz. Tedaviye ihtiyacı var,' dersin."

Bunun üzerine terzi kalktı. Kamburu şala sardıktan sonra kucağına aldı. Evden dışarı çıktılar. Kadın yolda önden giderken, "Ah evladım! Ah, evladım! Allah seni korusun! Ah, bu çiçek hastalığı denilen menfur hastalık yok mu? Nereden geldi nazlı evladımın başına?" diyerek ağlıyordu.

Yolda onlara bakanlar, "Çocukta çiçek hastalığı var demek?" diye hayretle içlerini çekiyor, sonra süratle uzaklaşıyorlardı. Uzun zaman, nerede bir hekim bulabileceklerini sağa sola sorarak yol aldılar, nihayet biri onlara bir hekimin evini gösterdi. Bu hekim bir Yahudi'ydi. Karı koca Yahudi'nin evinin kapısını çaldılar; bir zenci hizmetçi aşağı inip kapıyı açtı. Kapının önünde kucağında şala sarılı bir şeyle duran bir erkekle bir kadının bulunduğunu görünce onlara, "Ne istiyorsunuz?" diye sordu.

Terzinin karısı, "Kocamla birlikte çocuğumuzu getirdik," dedi. "Hastadır, hekimin kendisini muayene edip tedavi için ilaç vermesini istiyoruz. Şu çeyrek dinarı al, efendine götür. Aşağı inip evladıma baksın. Zavallılık çok hasta."

Hizmetçi vaziyeti efendisine bildirmek maksadıyla üst kata çıkar çıkmaz, terzinin karısı evin içine girdi. Sonra kocasına, "Çabuk kamburu şuraya bırak, vakit kaybetmeden kaçalım," dedi. Bunun üzerine terzi kamburu merdivenlerden yukarı çıkardı, merdivenin üst başında cesedi duvara daya-

dıktan sonra yıldırım gibi aşağı indi; karı koca birlikte gölge gibi evden çıktılar, karanlık sokaklara daldılar.

Bu sırada, hizmetçi kız üst katta bulunan hekimin odasına girmişti. "Aşağıda kapıda bekleyen bir hasta var," dedi. "Bir kadınla, bir erkek hasta çocuklarını getirmişler. Bu çeyrek dinarı benimle sana gönderdiler. Aşağı inip hasta çocuklarını bir muayene edesin diye."

Altın dinarı görünce sevincinden deliye dönen Yahudi elerini ovuşturarak hemen ayağa fırladı, merdivenlerden aşağı inmeye başladı; fakat karanlıkta orta katın merdiven başına indiği sırada birden ayağı kamburun cesedine çarptı. Ceset devrilerek merdivenlerden en alt basamağa yuvarlandı.

O zaman hekim hizmetçi kıza, "Çabuk, kandili getir!" diye bağırdı. Kız kandili getirdiği zaman, Yahudi onunla birlikte merdivenin alt ucuna kadar indi ve orada kamburu muayene etti. Bir saniye sonra onun ölmüş olduğunu anlamış bulunuyordu.

O zaman Yahudi, "Ey İzra ve Mûsâ!" diye inlemeye başladı. "Ey Ulu Tanrı'm! Ey Evâmiri Aşere! Ey Nuh'un oğlu Aron ve Yoşua! Karanlıkta merdivenden inerken görmeden hastama çarptım, onu merdivenlerden aşağı yuvarladım. O zavalcılık da merdivenlere çarpa çarpa can verdi. Bu cesedi buracıkta bırakamam. Ama onu bu evden nasıl çıkarabileceğim? Ey İzra'nın eşeği! Bana yardım et." Sonra cesedi kaldırıp üst katta, haremdeki bir odaya soktu. Nihayet karısına başına gelenleri anlattı.

O zaman, karısı, "Peki, ne diye böyle eli kolu bağlı bir halde oturup duruyorsun?" diye haykırdı. "Bu ceset sabaha kadar burada kalacak olursa ikimizin de yakayı ele verdiği gündür. Gözümüzün yaşına bakmaz ikimizi de asarlar. Onu hemen yukarı dama çıkaralım ve bitişik Müslüman komşunun evine atalım."

Yahudi'nin bitişik komşusu olan Müslüman ise saray mutfağının Vekilharcı idi. Vekilharç sarayda pişirilen etlerden artan iç yağları ve etleri evine getirirdi. Bunlar epeyi çoktu.

Ne yazık ki, Vekilharcın saraydan evine getirdiği bu etlerle iç yağlarına kedilerle fareler dadanmıştı; köpekler de yağlı koyun kuyruklarının kokularını aldıkları zaman damdan dama atlayarak Vekilharcın evine girer ve oradan bir yağlı kuyruk kaparak kaçarlardı. Bu sebeple Vekilharcın eve getirdiği şeylerden kendisine pek fazla bir şey kalmıyordu.

Neyse, sadede gelelim, Yahudi hekimle karısı kamburun cesedini kendi evlerinin damına çıkardılar, sonra bitişik evin damına geçerek cesedi Vekilharcın evinin hava bacasından aşağı, evin içine sarkıttılar, onu aşağıdaki odanın duvarına dayanmış bir halde bıraktılar. Sonra tekrar kendi damlarına geçip aşağıya odalarına indiler.

Kamburun cesedi indirilmiş olduğu yerde pek fazla kalmadı. Zira o gece bir ahababının evinde Hâtim indirilişini dinlemek üzere gitmiş olan Vekilharç çok geçmeden evine döndü ve evinin kapısını açtı. Taşlıktan üst kata çıkacağı zaman bir kandil yaktı. Tam kandili eline alıp merdivenden yukarı çıkacağı sırada mutfağın yanındaki köşede duvara yaslanmış bir karaltı görür gibi oldu.

Kendi kendine, "Bu da ne?" diye bağırdı. "Aman Allah'ım! Evime hırsız girmiş! Demek sen benim malımı çalmaya geldin ha!" diyerek cesede doğru yürüdü, "ben saray mutfağından güçbela aldığım yağları ve etleri kedilerle köpeklerin elinden kurtarmaya çalışırken bu sefer de sen onları çalmaya geldin ha? Ben de etleri kediler, köpekler alıyor zannederek aylardır mahallede bir tek kedi, köpek bırakmadan hepsini otalıyordum. Hâlbuki zavallı hayvancıklara iftira etmişim. Demek bacadan aşağı inip mutfaktan etleri çalan şendin? Ben senden bu hırsızlıklarının acısını çıkarmasını bilirim. Bu hırsızlıklarının cezasını çok ağır bir şekilde ödeyeceksin."

Sonra bir köşeden kocaman bir sopa kavradı, duvarın dibinde gördüğü karaltıya doğru sokuldu; sopayı bütün kuvvetiyle karaltının kafasına indirerek onu yere yıktı.

Sonra Vekilharç evine giren hırsıza kandilin ışığında dikkatle baktı. Adamın ölmüş olduğunu gördü. O zaman dehşetle, "Kudret ve fazilet yalnız her yerde hazır ve nazır olan Cenâb-ı

Hakk'a mahsustur!" diye haykırdı. Birden can korkusuyla titremeye başladı. "Şu mutfaktan alıp getirdiğim iç yağları da yerin dibine batsın! O koyun kuyruklarının da topunu şeytan alsın götürsün!" diye bağırdı. "Onların yüzünden elimi kana buladım."

Yerde yatan cesede dikkatle bakınca onun bir kambur olduğunu gördü.

"Kambur ha?" diye bağırdı. "Allah'ın seni kambur yaratmış olması yetmedi mi ki, üstelik iç yağı ve et çalmak için hırsızlığa kalkıştın? Ey her şeyi koruyan Allah'ım, bana kuvvet ver, benim yardımcım ol."

Sonra cesedi omuzuna vurduğu gibi merdivenlerden aşağı indirdi, evinden çıkarıp uzaklara götürdü. Bu sırada gece sona ermek üzereydi; onun için Vekilharç bir lahza bile mola vermeden çalak adımlarla ta pazar yerinin başına kadar gitti, orada kamburu sırtından indirdi, karanlık bir sokağın başında bulunan bir dükkânın tahta kepenklerine dayayarak bıraktı. Cesedi bıraktıktan sonra da yine gecenin karanlığına karışarak gözden nihan oldu.

Bir müddet sonra pazar yerinde bir karaltı görüldü. Bu gölge bir Hristiyan'a aitti. Halifenin sarraflarından olan Hristiyan zilzurna sarhoştı: vaktin gelmiş olduğunu zannederek daha şafak sökmesini beklemeden evinden çıkmış, bir hamamın yolunu tutmuştu. Sendeleye sendeleye pazar yerine yaklaştı ve nihayet, Vekilharcın, kamburu ayakları üzerine durdurarak kepengine yaslamış olduğu dükkânın yanına kadar geldi, sonra hemen dükkânın köşesine su dökmek için çömeldi. İşini gördükten sonra başını kaldırıp bakınca birden yanı başında birinin dikilmiş olduğunu gördü.

Burada başka bir fasla dönelim: Bir gece evvel hiç sezdirmeden sarrafın yanı başına kadar sokulan bir hırsız onun başındaki sarığı bir anda kapıp kaçmıştı; sarhoş sarraf orada alacakaranlıkta yanı başında dikili duran karaltıyı görünce bir anda bir gece evvelki hırsızın yine sarığını kapmaya gelmiş olduğu zehabına kapıldı. Deli gibi ayağa fırladı, yumruğunu sıktığı gibi karaltının gırtlığına gömdü.

Kambur o zaman bir kere daha sırtüstü yıkıldı. Hristiyan, hemen pazar bekçisinin dikkatini çekmek için avazı çıktığı kadar bağırdı; sonra cesedin üzerine atılıp o sarhoş kızgınlığıyla bir eliyle cesedin gırtlığına sarıldı, ötekiyle de cesedi yumruklamaya başladı. Pazar bekçisi geldiği zaman sarhoş Hristiyan hâlâ cesedi tartaklamakla meşguldü. Bekçi bir Hristiyan'ı, bir müminin üzerine atlamış onu yumruklarken görünce avazı çıktığı kadar, "Hey! Ne oluyor burada?" diye haykırdı.

Sarrafa, "Bu hırsız benim sarığıma çalmak istiyordu," dedi.

"Kalk adamın üzerinden! Dokunma ona!"

Sarrafa bu sözler üzerine doğrulup kalktı. Bekçi, kamburun üzerine eğilip ona yakından bakınca adamın ölmüş olduğunu gördü.

O zaman birden, "Bu da ne demek oluyor?" diye bağırdı. "Hristiyanlar müminleri olur olmaz sebeplerle öldürmeye mi başladı?" Sonra sarrafı yakaladığı gibi ellerini arkasına bağladı, onu yaka paça doğru Karakullukçu'nun evine götürdü. Sarraf yol boyunca hep, "Hey Ulu İsa! Ey Ulu Mesih! Ey Mukaddes Bakire! Ben o adamı nasıl öldürebildim? Zavallı adam bir yumrukta ölmek için beni mi bekliyormuş?" deyip duruyordu. Sarhoşluğu gitmiş, akli başına gelmiş, tamamen ayılmıştı.

Gün doğar doğmaz, sarrafı Kadının huzuruna çıkardılar. Kadı sarrafı derhal idama mahkûm etti ve idam cezasının hemen infazı için emir verdi; sonra kararın münadiler vasıtasıyla bütün şehre duyurulmasını bildirdi. Bu arada bir taraftan darağacı kurulmuştu. Hristiyan'a darağacının altında nerede durması gerektiği gösterildi. Cellat ilmeği adamın boynuna geçirmiş, tam onu asmak üzereyken, Vekilharç, meydana toplanmış olan kalabalık arasından ilerledi, herkesi iterek ortaya çıktı; sonra Cellada, "Hayır! Hayır! Onu asma! Katil benim! Onu ben öldürdüm!" diye bağırdı.

İdam cezasının infazında hazır bulunmak için gelmiş olan Kadı, "Sen mi? Onu nasıl öldürdün?" diye sordu.

Vekilharç, "Dün gece evime döndüğüm zaman mutfakta kambura rastladım," dedi. "Evimden öteberi çalmak için bacadan içeri girmişti. Bunun üzerine bir sopa kavradığım gibi göğsünün ortasına olanca kuvvetimle indirdim. Kambur o sopa darbesinden öldü. Öldüğünü anlayınca cesedi hemen sırtladım, evden çıkararak pazar yerinde, karanlık bir sokağın başındaki bir dükkânın kepengine dayayıp bıraktım. Bir Müslümanın kanına girdiğim yetmiyormuş gibi, şimdi de bigünaah bir Hristiyan'ın ölümüne mi sebep olacağım? Olmaz! Benim yüzümden masum bir insanın asılmasını istemem. Onun yerine beni asın!"

Kadı o zaman Cellada döndü, "Pekâlâ," dedi, "Sarrafı indir. Bu adam suçunu herkesin önünde itiraf etti, sarrafın yerine onu as." Bunun üzerine Cellat ilmeği sarrafın boynundan gevşetip çıkardı, Vekilharcı darağacına çıkararak ilmeği onun boynuna geçirip sıktı; sonra Vekilharcı darağacının altında durması gereken yere getirdi, tam ipe asılıp Vekilharcı asacağı sırada Yahudi hekim kalabalık arasından fırladı, sağındakileri solundakileri iterek ilerledi, darağacının dibine gelerek, "Dur! Asma onu! Onun bir suçu yok! Katil benim! Kamburu ben öldürdüm!" diye bağırdı. "Dün gece... Onu tedavi için benim evime getirmişlerdi. Karanlıkta merdivende ona ayağım takıldı. Kambur merdivenlerden aşağı yuvarlanarak öldü. Yalvarırım, Vekilharcı asmayın! Onun kabahati yok! Masumdur! Suçlu benim. Beni asın!"

Kadı, "Peki, öyleyse, Vekilharcı bırak, Yahudi'yi as!" diye emretti. Bunun üzerine Cellat ilmeği Vekilharcın boynundan çıkardı, Yahudi'nin boynuna geçirdi. Tam Yahudi darağacına çekileceği sırada bir de ne görsünler? Kalabalık arasında terzi görünmüş, kendisine yol açmaya çalışmıyor mu?

"Bu kadar zulüm yeter!" diye bağıırıyordu. "Kamburu öldüren benim, başkası değil! Ölümü de şu şekilde oldu: Dün gece gezmeye gittiğim bir yerden geç vakit evime dönüyordum, yolda bu kamburla karşılaştım. Kambur sarhoştı, bir ut çalarak kendi kendisine şarkı söylüyordu. Onun halini görünce atımı durdurup bir müddet neşeyle kendisini seyrettim. Sonra onu

evime davet ettim. Evde yemek yerken karım bir aralık onun ağzına bir parça balık tıktı, kambur o lokmayı yutayım derken boğulup gözlerimizin önünde ruhunu teslim etti. O zaman onu hemen karımla birlikte alıp Yahudi'nin evine götürdük, orada merdiven başında bir yere dayadıktan sonra bırakıp kaçtık. Yahudi odasından aşağı inerken merdivenlerde ona çarpmış, aşağı yuvarlanınca onu kendisinin öldürmüş olduğunu sanmış."

Kadı darağacında asılmasını bekleyen Yahudi'ye döndü, "Bu adamın anlattıkları doğru olabilir mi?" dedi. "Mümkün mü?"

Yahudi, "Doğru olabilir," dedi.

Terzi o vakit Kadıya, "Yahudi'yi bırakın!" dedi. "Bu suçtan ötürü birisinin asılması lazımsa beni asın! Cezama razıyım!"

Kadı, "Bu itirafın zapta geçmesi lazım," dedi. Sonra Cellada emir verdi, "Yahudi'yi bırak gitsin, terziyi as!"

Celladın adamakıllı canı sıkılmıştı, "Onu bırak, bunu al, bunu bırak, şunu al, bugün kimseyi asamayacak mıyız?" diye mırıldana mırıldana terziyi çekti, darağacının altına getirip ilmeği boynuna geçirdi.

Bunca gürültü patırtıya sebep olan Kambur ise aslında Halifenin en gözde soytarısıydı: Soytarısı gözünün önünden beş dakika bile uzak kalsa Halife onu hemen tırım tırım aratmaya başlardı. Nitekim sarhoş kambur o gece ve ertesi sabah ortalıkta görünmeyince Halife adamakıllı meraklanmış ve saray mensuplarını yanına çağırarak onlara kamburun nerede olduğunu sormuştu.

Yakınları, "Efendimiz," dediler, "Karakullukçu Kamburun cesedini buldu ve katili yakalayıp derhal idamını emretti. Fakat katil asılacağı sırada ortaya bir ikinci, daha sonra bir üçüncü, bir dördüncü katil çıktı. Hepsi de Kamburu kendilerinin öldürmüş olduklarını iddia ediyor ve nasıl öldürmüş olduklarını da gayet makul bir takım hadiselerle izah ediyorlar. Vaziyet bir türlü anlaşılamadı gitti."

Halife hemen, "Mabeyinci!" diye seslendi. "Hemen Kadıya git, bu işe karışanların hepsini toparlayıp bana getirsinler."

Bunun üzerine Baş Mabeyinci idam cezalarının infaz edildiği meydana gitti. Oraya vardığı sırada Cellat terziyi ipe çekmek üzereydi.

Baş Mabeyinci vaziyeti görünce hemen Cellada, "Dur!" diye bağırdı. Sonra Halifenin emrini Kadıya tebliğ etti. Nihayet Kadıyı, Terziyi, Hekimi, Vekilharcı, Sarrafı yanına aldı ve Kamburun cesediyle birlikte hepsini Halifeye götürdü. Kadı, huzura çıkınca Halifenin üzerinde oturduğu halının ucunu öptü, sonra bütün hadiseyi olduğu gibi Halifeye anlattı. Halife meseleyi öğrenince hayretler içinde kaldı, fakat kendisini de tutamadı, kahkahalarla gülmeye başladı.

Nihayet Kadı hikâyesini bitirince, Halife, "Bu hadiseyi olduğu gibi kaleme alın. Hem de altın harflerle," diye emretti. "Bizden sonra gelenler okuyup ibret alsınlar."

Torbanın İçindekiler

Bundan birkaç sene evvel bir yolculuğa çıkmak üzere yerlisi olduğum Bağdat şehrinden ayrılp yollara düşmüştüm. Yanıma da ufak bir torbamı taşıyacak bir delikanlıdan başka kimseyi almamıştım. Yola çıktıktan bir müddet sonra bir kasabaya geldik, pazar meydanına gidip de bende olan şeyleri satmaya ve bana lüzumlu olan şeyleri almaya çalışırken ne idüğü belirsiz bir Kürt yanıma sokuldu, beni ittiği gibi Bağdat'tan getirmiş olduğum torbama yapıştı.

"Bu torba benim!" diye bağırdı. "İçindeki mallar da benim!"

"Ey cemaatimüslimin! Neredesiniz! İmdadıma koşun!" diye bağırdım. "İmdat! Bu adam bana saldırıyor."

Fakat bizi seyredenler, "İkiniz de gelin, Kadıya gidelim," dediler. "Kadı ne derse o şekilde hareket edersiniz."

Razı oldum; bunun üzerine birlikte Kadının huzuruna çıktık.

Kadı, "Buraya ne için geldiniz?" diye sordu. "Ne oldu? Anlatın."

O zaman, ben, "Aramızda bir ihtilaf mevcut," dedim. "Bu ihtilafın halli için size başvurmaya karar verdik. Vereceğiniz karar karşısında boynumuz kıldan incedir."

Kadı, "Şikâyetçi olan kim?" diye sordu.

Bu sual üzerine Kürt atıldı. "Cenâb-ı Allah muhterem Kadımıza uzun ömürler versin," dedi. "Bu torba ve içinde olan şeyler benimdir. Onu kaybetmiştim, bugün pazar yerinden geçerken bu adamın elinde gördüm."

Kadı, Kürde, "Onu ne zaman kaybetmiştin?" diye sordu.

Kürt, "Dün," dedi. "Bütün gece onun kaybından dolayı gözlerime uyku girmedii."

Kadı, "Peki, bu torba sana ait olduğuna göre içinde ne var-dıysa söyle de anlayalım," dedi.

Kürt, "Kaybettiğim torbanın içinde iki gümüş iğne vardı," dedi. "Ayrıca biraz göz tozu, bir de mendil vardı; onların yanı-na da iki yaldızlı kupa ile iki de büyük mum koymuştum. Evet, torbanın içinde daha başka şeyler de vardı: İki çadır, birkaç sahan, iki kanca, bir yastık, iki deri şilte, iki testi, bronz bir tepsi, iki leğen, bir güğüm, bir kuyu kovası, bir çuvaldız, bir kedi, birkaç cımbız, bir ekmek tepsisi, iki heybe, iki eyer, bir cübbe, iki samur kürk, iki buzağıyla bir inek, bir keçi ve iki oğlak, bir koyunla iki kuzusu, iki yeşil tente, bir deve, iki dişi deve, bir manda, iki boğa, biri dişi, ikisi erkek üç aslan, bir ayı, iki tilki, bir döşek, iki yatak, bir üst kat odası, iki salon, bir taşlık, iki ön oda, bir mutfak, iki porda kapısı ve birkaç da Kürt vardı. Torbanın içindeki Kürtleri çıkaracak olursanız bu torbanın bana ait olduğuna şehadet edeceklerdir."

Kadı bu sözler üzerine bana döndü, "Hey, sen!" dedi, "sen söyle bakalım, torbanın içinde neler var?"

Kürdün anlattıkları benim başımı döndürmüştü; hemen birkaç adım ileri çıktım ve Kadıya, "Cenâb-ı Hak Kadımıza uzun ömürler versin," diyerek söze başladım. "Benim bu ufacak torbamın içinde ufak, eski bir kulübe, kapısı olmayan (fakat avlusunda köpek kulübesi olan) ikinci bir ev, bir medrese, zar atan birkaç delikanlı, direkleriyle birlikte birkaç çadır, Basra ve Bağdat şehirleriyle Şeddâd bin Ad Sarayı, bir demirhane, bir balık ağı, birkaç sopa, birkaç kazık, birkaç kızla birkaç çocuk ve torbanın benden başka kimseye ait olmadığına şehadet edecek bin pezevenkten başka içinde hiçbir şey yoktu."

Kürt bu sözlerim üzerine ağlamaya ve yüksek sesle sızlamaya başladı. "Ah, muhterem efendim!" diye uludu. "Benim torbamı herkes tanır. Torbamın içinde taşıdığım şeylerin şöhetini duymayan yoktur. Torbamın içinde kaleler, şatolar, mancinikler, satranç oynayan, dama oynayan bir sürü insan vardı. Torbamın içinde ayrıca şunlar da vardı: Safkan bir kısrak, iki tay, bir aygır, iki binici, iki mızrak -mızraklar çok uzundu-, bir aslan, bir çift tavşan, bir şehir, iki köy, bir orospu, onun sırtından geçinen iki pezevenk, bir eşkıya, iki sehpa kaçkını, iki köpekli bir âmâ, iki nalınlı bir kötürüm, bir keşiş, iki diyakon, bir patrik, iki rahip, bir kadı ve iki de mültezim vardı. Kadı ile mültezimler torbadan çıkınca bu torbanın bana ait olduğunu size söyleyeceklerdir."

Kadı bana döndü, "Senin bunlara ilave edilecek başka bir sözün var mı?" diye sordu.

"Cenâb-ı Allah sizi korusun," dedim. "Benim torbamın içinde çelik bir zırh, bir kılıç, bir sürü zırhçı dükkânı, bin koçbaşı direği, bin çoban köpeğiyle birlikte - köpeklerin hepsi de havlar cinstendi - koca bir koyun sürüsü, bahçeler, bağlar, çiçek tarhları, şifalı otlar, incir ve elma ağaçları, tasvirler, heykeller, güğümler, kupalar, birbirinden güzel, misli görülmemiş köle kızlar, rakkaseler, düğün ziyafetleri, bir sürü karışık işler, pek çok gürültü, geniş malikâneler, hırsızlar, tepeden tırnağa kılıçlar, mızraklar, yay ve oklarla müsellaah Bedevi akıncıları, samimi dostlar, samimi aşklar, doğru sözlü ihtiyarlar, birkaç iç oğlanı, beş on köle, Halifenin sofradaşları, bir davul, kavallar ve neyler, sancaklar, bayraklar, tepeden tırnağa en güzel esvaplarını giymiş erkek ve kız evlatlar ve gelinler, beş, on hanende, beş Habeşî, üç Hintli, elli küsur Türk kızı, belki yetmiş Farisi dilberi, seksen Kürt, doksan Gürcü kızı, tabii Dicle ve Fırat Nehirleri, bir sülün ağı, bir çakmak ve çelik, sayısız sütunlarıyla İrem Bağı, bin başıbozuk ve muhabbet tellalı, at yarışlarına mahsus birkaç meydan, tavlalar, camiler, hamamlar, bir mimar, bir marangoz ve bir kalas, bir çivi, iki kâtiple birlikte bir siyahî köle, bir kumandan, bir kervan rei-

si, kasabalar, şehirler, yüz bin dinar, Kûfe ve Anbar şehirleri, seçme kumaşlarla dolu yirmi sandık, yirmi buğday ambarı, Gaza ve Aşkelon şehirleri, Dimyat'tan Assuvan'a kadar olan bütün ülkeler, Nûşirevân'ın Sarayı, Hz. Süleyman'ın ülkeleri, Arabistan'dan Horasan'a, Belh'e ve İsfahan'a kadar olan bütün topraklar, Hindistan'dan Sudan'a kadar uzayıp giden bütün ülkeler vardı. O torbanın içinde bunlardan başka (Allah ömrünüzü uzun etsin) birkaç berber önlüğü, berber havlusu ve Kadı Hazretleri talebime uygun olarak torbamı bana iade etmedikleri takdirde kendilerinin çenesini tıraş etmeye hazırlanmış, yeni bilenmiş bin tane de berber usturası vardı."

Şaşırmış kalmış olan Kadı, "Aman Allah'ımı!" diye haykırdı. "Bu torba değil, dipsiz deniz midir, nedir? Yoksa bu bahsettiğiniz torba haklı ve haksızları aynı anda aynı yere toplayacak olan Kıyamet Günü müdür? Açın şunu bakayım da içindekileri görelim."

Bunun üzerine torbayı açtım. İçinden sadece azığım olan somunla bir limon, bir, iki parça peynir ve birkaç zeytin tanesi çıktı.

Sonra torbayı hiddetle Kürdün ayaklarının dibine attım, Kadının huzurundan çıkıp gittim.

DEVİRİN KALPAZANLARI

Ebû Zeyd'in Dili

Ulemadan bazıları sırf onu yazan şair uzun zaman evvel ölmüş olduğu için kıymetsiz şiirlere kıymet verip, onların mükemmel olduklarını iddia ederler. Aynı şahıslar sırf kendi devirlerinde yazılmış olduğu veya şairini tanıdıkları için son derece zarif şiirlere kötü damgasını vururlar. Fakat Cenâb-ı Allah ilim, şiir veya hitabet sanatını muayyen devirlere inhisar ettirmediği gibi onu muayyen zümrelere mensup şahısların mülkü de yapmamıştır. Cenâb-ı Allah bu güzel hediyeleri bütün kullarına fark gözetmeden dağıtmıştır. Cenâb-ı Allah bütün eski şeyleri zamanla yenilemiş, bütün klasikleri her devirde yeniden filizlendirmiştir.

Haris bin Hammâm anlatıyor:

Sefalet içinde kendi halkımdan ayrılıp beni sürgüne götürecek devemin sırtına bindikten sonra kader rüzgârları bir gün beni Yemen'de San'a şehrine attı.

San'a şehrine ceplerim delik, torbam boş bir halde girdikten sonra dilenmeye başladım. O gün yiyecek bir şeyler bulamamıştım; torbamın dibinde bulduğum ekmekle peynir bir karıncayı bile doyurmaya kâfi gelmezdi.

Bunun üzerine yabancı bir insan gibi şehir sokaklarında dolaşmaya, susamış bir kuş gibi şehrin dört bir yanına girip çıkmaya başladım.

Her yeri arayan nazarlarım yiyecek bir lokmayı bile bana göstermedi; o gün ve geceyi boynum bükük, başım önüme eğik bir halde şehri dolaşmakla geçirdim.

Hep, belki cömert, eli açık bir efendiye rastlarım da alnımın niçin genç yaşta kırışmış olduğunu ona anlatır, içimi döker, bir dilim ekmeğe muhtaç olduğumu söyleyebilirim diye umuyordum.

Eli açık birini bulamasam bile, hiç olmazsa sözü sohbeti yerinde, kibar bir zata rastlarım da kendisiyle biraz sohbet eder ve midemin sesini onun tatlı sözleriyle bastırabilirim diye umuyordum.

Nihayet ertesi sabah şehri tam bir defa döndükten sonra, kaderin hoş bir cilvesi beni geniş bir meydana getirdi. Meydanda büyük bir kalabalık toplanmıştı, kalabalığın ortasında biri ağlayıp sızlanıyordu.

Bu gözyaşlarına nelerin sebep olduğunu anlamak niyetiyle bir Bismillah çekerek kalabalığın arasına daldım.

Kalabalığın orta yerindeki dairevi boşluğun ortasında ince yapılı, uzun boylu bir adam duruyordu. Adamın başında bir hacı ageli vardı. Ağlayıp feryat eden de oydu.

Arada bir duruyor, etrafında toplananları inci gibi güzel sözlerle adamakıllı paylıyordu.

O kalabalık da, hâle ayın etrafını nasıl sararsa arada bir sıkışıp adamın etrafını öylece sarıyordu.

Adamın o güzel sözlerinden belki biraz dinler de istifade edebilirim ve dudaklarının arasından dökülen o incilerden birkaçını toplayabilirim diyerek kalabalık arasından ilerledim, adama biraz daha yaklaştım.

Adam kendisinden geçmişti; o güzel sözlerinin arasında şunlara kulak misafiri oldum:

“Ey gurur ve kibrin peşine takılmış etrafını görmez günahkârlar!

Ey, boş kibirlerinin kurbanı, her asılsız söze inanan Cehen-nemlikler!

Bu çılgınlar yolunda daha ne kadar zaman sürtecek, bu zehirli çayırlarda daha ne kadar zaman otlayacaksınız?

Kaderinizi elinde tutan Cenâb-ı Hakk'ı küstahlıklarınızla incitiyorsunuz.

İğrenç birer hayat yaşarken yaptıklarınızı her sırrınızı bilen Rabbinizden gizleyebileceğinizi mi umuyorsunuz?

Niçin varınızı, yoğunuzu, hareketlerinizi komşunuzdan gizlemeye kalkışıyorsunuz? Zira her şeyi bilen Cenâb-ı Allah bütün yaptıklarınızı görüyor. Niçin kölenizi aldatmaya kalkışıyorsunuz? Zira Rabbiniz her şeyi biliyor.

Bu dünyadan ayrılma zamanı geldiğinde bu yaptıklarınızın size bir hayrı olacak mı sanıyorsunuz? Yoksa efa liniz sizi kahrederken servetiniz sizi kurtaracak mı sanıyorsunuz? Rab bim yolunuzu çizmişken son dakikada nedamet getirerek yolunuzu değiştirebileceğinizi mi ümit ediyorsunuz?

Size bir gün gelip ölüm mukadder değil mi? Ölüm e hazır mısınız? Şakaklarınızda beliren kır saçlar da mı sizler için bir ikaz vesilesi olmadı? Ahiret'e niçin hazırlanmadığınız sorulursa ne mazeret ileri süreceksiniz? Size ebedî uykunuzu uyumak için mukadder olan yerin bir mezar çukuru olduğunu bilmez misiniz? Buna ne diyeceğiniz var? Gittiğiniz yolun so-

nunda Rabbiniz bekliyor, bu yollar sizi O'na götürecektir; O'nun huzuruna çıktığınız zaman sizi himaye edebilecek bir kimse var mı?

Zaman sizi kaç defa uyandırdı da sizler yeniden dönüp gaflet uykularına daldınız? Kaç defa kader kolunuzun yeniden çekip sizi ikaz etti de kolunuzu onun elinden çekip ona sırt çevirdiniz. Size mukadder olan gözlerinizin önünde duvarlara yazıldı da sizler o yazılanları okumamak için gözlerinizi yumdunuz. Hakikati bildiğiniz halde bilmezlikten geldiniz, onu inkâr ettiniz. Ölüm size tekrar tekrar, 'Hatırla' dedi de siz yine unutmaya çalıştınız. Sevap işlemek için elinize nice fırsatlar geçti de, kimseye bir iyilik etmediniz.

Zihninizde iyi düşünceler toplayacağınıza bu dünya nimetlerini toplayıp saklamayı, servetinizi muhtaçlara dağıtacağınıza birbirinizden daha yüklü çeyizler, ağırlıklar istemeyi tercih ettiniz.

Başkalarından dürüstlük isterken kendiniz zerrece dürüst olmayan şeyler yaptınız; bir yandan gurur ve kibri lanetlerken öbür yandan boş bir kibirle başkalarını korkutmaya çalıştınız. Ama Cenâb-ı Hak sizden çok daha kudretlidir, cezası da çok daha müthiş.

Vay geldi gözleri bu dünya nimetlerinden başka şeyleri görmeyenlerin başlarına! Vay geldi! İnsanların akılları başlarında olsaydı bu dünya nimetlerinden bir zerresi kendilerine kâfi gelirdi."

Adam bu güzel sözlerini bitirdikten sonra üstünün başının tozunu silkti, yere tükürdü, sonra hacı şişesini eline aldı, asasını da koltuğunun altına sıkıştırdı. Etrafını çevirenler, onun kalkıp kendilerini terk ederek yola çıkmaya hazırlandığını gördükleri zaman ellerini ceplerine attılar, kalabalık arasında dolaştırılan bir hacı çanağı çil çil dirhemlerle dolu olarak adama verildi. Ona, "Bunu dilersen kendi masrafların için, dilersen dostlarınla birlikte sarf et," dediler.

Adam uzatılan çanağı gözleri yarı kapalı olarak kabul etti, sonra kalabalığı orada bırakarak döndü, nereye gideceğini

söylemeden yürüyüp uzaklaşmaya başladı. Fakat Hâris, “Ben adamın arkasına takıldım, kendimi ona göstermeden peşini takibe başladım,” diyor. “Adam şehirden çıktıktan sonra uzun zaman yürüdü, nihayet bir mağaraya geldi ve mağaranın içine girdi.

Adama ayaklarından sandallarını çıkarıp onları yıkayacak kadar vakit verdim, sonra hızla mağaraya girdim. İçeri girdiğim anda adamı bir sofranın başında, el pençe divan durmuş bekleyen bir uşağın önünde yere bağdaş kurmuş gördüm. Adamın önündeki sofrada has ekmekle şişte çevrilmiş bir oğlak, adamın elinde de iyi cins olduğu belli bir bardak dolusu şarap vardı.

‘Ahbap,’ dedim, ‘az evvel söylediklerin neydi, şimdiki bu manzara ne?’

Adam önce gazaptan deliye dönerek kabardı, üzerime atlayacakmış gibi bir tavırla gözleri parlayarak bana baktı. Fakat az sonra hiddeti geçti ve,

‘Deminki pejmürde kılığıma bakma,’ dedi. ‘Bu kılığa bürünmemin sebebi dünyalığımı temin içindir.’

‘Dünyada talihin yerine adalet mevcut olsaydı kıymetsiz insanlar hayatta yükselmez, mevki ve ikbal sahibi olmazlardı,’ dedim.

‘Gel, sofraya başına otur. İstemezsen şehre dön, gördüklerini halka anlat.’

O zaman adamın karşısında el pençe divan durmuş bekleyen uşağa döndüm, ‘Her şeye kadir olan Allah’ın adına söyle,’ dedim. ‘Kim bu adam?’

Uşak, ‘Gördüğün zat,’ dedi. ‘Bütün insanların ışığı, ulemanın göz bebeği Suruçlu Ebû Zeyd’dir.’

* * *

Dimyat’ta Buluşma

Gelip gidenin çok olduğu bir sene, ben de bir yolunu buldum ve Dimyat’a kadar uzandım.

O vakitler sırtımda zenginlerin giydikleri cinsten kenarları işlemeli bir hilat vardı; zevk ve sefadan başka bir düşüncem yoktu; hayatta bütün dertleri arkalarına atmış, yalnız zevkü-sefa peşinde koşan kimselerle beraber yolculuk ediyordum.

Bir gencin pembe yanağı kadar taze ve yine perçemleri kadar karanlık bir gece develerimize atladık, bütün gece eğlenip gülüşerek yol aldık. Ta ertesi sabah şafak son karanlığı da silip dağıtana kadar. Şafak söktüğü zaman yolculuktan yorgun düşmüş ve uyuklamaya başlamış bulunuyorduk. Şafakla beraber ufak tepelikleri tamamen çiğle kaplı ve şarktan hafif bir meltem alan bir araziye geldik. Orasını beyaz develerimiz için bir dinlenme yeri ve kendimiz için de bir konak yeri olarak seçtik. Bütün kervan orada duraklayıp develere diz çöktürüldüğü ve develerin homurtuları durdurulduğu zaman, berrak sesli bir adamın kampın bir yerinde bir ahabına şöyle bir sual sorduğunu duydum, "Söyle bana, komşularınla münasebette bulunurken nasıl bir yol takip edersin?"

Başka bir ses bu suali sorana cevap verdi, "Komşum bana kötü muamele de etse ben kendisine karşı şahsıma düşeni yerine getiririm; en kaba insanlarla bile dostça muamele ederim; ticaretimi allak bullak eden, işlerime kesat veren ortamı affederim; bana verdiği içki sıcak su bile olsa dostuma olan sevgimden zerre kadar kaybetmem; neyim varsa çıkarıp ahabıma verebilirim, aldıklarının bir zerresini dahi iade etmeyeceğini bilsem bile; her hangi bir kimseyle konuşacak olursak, karşımdakine bir şehzadeymiş, sırdaşım olan kabile reisiymiş gibi hürmet ve nezaketle hitap ederim; benden nefret edenlere cevap verirken sözlerimi yumuşatırım; bana iyi gözle bakmayanları görürsem bu hareketlerinin sebebini araştırırım; Cenâb-ı Hakk'ın bana layık gördüğü bir lokma ekmek ten memnunum ve çöl kenarındaki mendil kadar tarlamdan da şikâyetçi değilim; başıma bir dert gelecek olsa, vücudumdan bir yara alsam zerre kadar şikâyet etmem, engerek yılanı tarafından ısırılısam bile beni ısırın yılanı öldürmeye kalkışmam."

Suali soran ses, "Heyhat, oğlum!" dedi. "İnsan yalnız kendisine dostluk gösterenlerle dostluk etmeli, borcunu ödeyebilecek kırıttaki kimselere kıymet vermeli. Ben, yalnız aldığını verebilecek olana borç veririm. Değersiz insanlara hürmet göstermem, yağmacıya mal kaptırmam ve hayırsız insanlar için de dua etmem. Zira benim cömert, senin nekes olmanı kim münasip gördü? Benim yumuşak kalpli, senin haşın tabiatlı olmanı kim kararlaştırdı? Ben sıcakta erirken senin soğuktan ürpermeni kim istedi? Ben ateşten cayır cayır yanarken senin serin sulara yıkanmayı kim layık gördü? Hayır, olmaz! Allah şahidim olsun ki, insan para gibi her kelimeyi mukabiliyle tebdil etmeli; bir çift ayakkabı birbirlerine nasıl uyarsa söylenen söze de yine onun gibi uygun düşecek bir sözle cevap verilmelidir. Muhabbet ne zaman ayaklandı da kötülüğün peşinden koştu? Hangi şerefli insan isteyerek alçalır?"

Güneşin ışıkları çölün kumları üzerinden görünür gibi olduğu zaman, develer henüz kalkmadan ve en erkenci karga bile uyanmadan kalktım, sonra bir gece evvel konuşan iki adamın seslerinin geldiği istikamette yürüyüp uyuyanların yüzlerine teker teker dikkatle bakmaya başladım. Nihayet bir gece evvel konuşanların kumlara uzanmış yatan Ebû Zeyd ile oğlu olduklarını anladım. Üzerlerine örtmüş oldukları cübbelerin eskilikten bir çok yerleri erimiş, akmıştı. Bir gece evvel o güzel sözlerle karşılıklı sohbet eden iki kişinin bu baba oğul olduklarına tamamen kani olmuşum.

Baba oğul o sırada uyandılar, doğrulup oturdular. Onların tahsillerinin, bilgilerinin derinliğinden haz duymuş ve diğer taraftan da kılık kıyafetlerindeki perişanlığa acımış olduğumdan biraz daha yanlarına sokuldum, kendilerini selamladım, sonra benim çadırıma gelmelerini ve neyim varsa kendilerininmiş gibi benimle paylaşmalarını rica ettim. Daha sonra da kervanımızda bizimle birlikte yolculuk edenlere daimî surette onların dürüstlük ve faziletlerinden bahsettim, dostluk ağacının dallarını onlar için öylesine sarsıp silktim ki, çok geçmeden hediyelere, dostlara ve misafirlere gark oldular.

Yolculuğumuzun daha ileri safhalarında bir gece bir yerde konakladık. Develer çöktürölüp çadırlar kurulduktan sonra uzaktan bir köyün duvarlarıyla evlerin damlarını seçer gibi olduk, bizim için yakılmış ateşlerin ışıklarını gördük. Artık kesesini doldurmuş ve fukaralığı arkada bırakmış olan Ebû Zeyd o gece bana geldi ve, "Vücudum çok kirli," dedi, "kir cildimin üzerinde âdeta bir tabaka teşkil etti. İzin verirsen, şurada uzakta görünen köylerden birine gidip bir hamam bularak yıkanıp temizleneceğim."

"Zevkine nasıl gelirse o şekilde hareket etmekte serbestsin," dedim, "ama işini çabuk bitirmeye bak."

Ebû Zeyd, "Gözünü açıp kapayana kadar dönmüş olacağım," diye cevap verdi. Sonra yarış meydanını dönen bir yarış atı gibi koşmaya başladı; koşarken, oğluna da, "Çabuk ol!" diye haykırdı.

O gün Ebû Zeyd'i, bayramın habercisi olan yeni ayı bekleyen insanlar gibi merak ve heyecanla bekledik; sonra onu arayıp bulması için bir arkadaşı gönderdik. Nihayet gün sona erdi, ortalık kararmaya başladı ve boşuna beklemekle geçirmiş olduğumuz gün yerini alacakaranlığa terk etti. Nihayet, artık bekleme müddeti sonuna yaklaşır ve güneş batarken, yol arkadaşlarımı etrafıma topladım ve onlara, "Beklemek gerektiği kadar bekledik," dedim. "Üstelik epeyi zaman da kaybettik. Ebû Zeyd'in buradan giderken bize yalan söylemiş olduğu gün gibi aşikâr. Onun için daha fazla vakit kaybetmeyelim, yola koyulmak için hazırlansak iyi ederiz."

Sonra kalkıp devemin semerini vurdum, eşyalarımı devemin sırtına yükleyip bağladım. Biraz sonra da yola çıktık. O günden sonra da Ebû Zeyd'in bizim yol arkadaşlığımızı ve dostluğumuzu kimlerin dostluğu uğruna feda etmiş olduğunu hiçbir vakit öğrenemedik.

Boşanma Mahkemesinde Bir Dava

Bir defasında Tebriz'e gitmeye niyetlenmişim, kendime bir yol arkadaşı aramaya çalışırken bir sokakta Suruçlu Ebû

Zeyd'e rastladım; Zeyd, cübbesine bürünmüş, bir kadın kala-balığının orta yerinde duruyordu.

Kendisine o garip haliyle ne yapmakta olduğunu ve yanındaki kadınları nereye götürdüğünü sordum; Ebû Zeyd kadınlardan birini, son derece güzel fakat huyu da aynı nispette çirkin olduğu anlaşılan birini işaret ederek şu cevabı verdi, "Şu kadını görüyor musun? İşte sürgün hayatımı bana unutturup bedenimdeki bekârlık kirlerini temizleyeceğini umarak evlendiğim kadın bu; fakat bana bir hayrı dokunmamakla kalmadı, üstelik kök söktürdü, bana ömrümde dökmediğim kadar ter döktürdü. Kâh beni en mühim evlilik haklarımdan mahrum etti, kâh beni dizlerimin dermanını kesecek kadar yordu, birtirdi; öyle ki bu evlilikten sadece o kazançlı çıktı, ben ise çöllerde düşmüş Mecnûn'a döndüm. Nihayet bu hallere geldik, bu işi halletmesini istemek üzere Kadıya gidiyoruz. Aramızdaki ihtilafları halle muvaffak olursa karımla anlaşacağım. Yok halledemezse, boşanacağız."

Bu mübarezenin sonunda kimin kazanacağını ben de merak etmeye başlamıştım; onun için kendi acil işlerimi unutarak karı kocaya katıldım, onlarla birlikte Kadıya gittim.

Kadının huzuruna çıktığımız zaman (Kadı son derece hesabî bir adamdı, zira dişlerini karıştırırken çıkan et kırıntılarını ziyan olmasın diye arka tarafında bir yere koyuyordu) Ebû Zeyd onun önünde diz çöktü ve sonra Kadıya şu şekilde hitap etti, "Efendimiz, benim yanımda gördüğünüz ve zevcem olan bu kadın dizginlenmek istemiyor, her arzusunu yerine getirdiğim ve kendisine karşı kendi kalbinden bile daha müşfik olduğum halde, beni hiçbir zaman dinlemiyor, huluz buzağı gibi kendi bildiği yolda yürüyor."

Kadı hemen Ebû Zeyd'in karısına döndü, "Çık dışarı!" diye bağırdı. "İnat etmekle zevcine ve Rabbine karşı günah işlemekte olduğunun farkında değil misin? Erkeğine inat eden kadının kırbaçlandığını bilmez misin?"

Kadın, "Ama Kadı Efendi," dedi, "bir lahza beni de dinleyin. Benim erkeğim hiç belli etmeden arka kapımın etrafında

dolaşan cinstendir. Sadece komşusunu sevmekle iktifa etmez, komşusunun komşusuna da el atmaya çalışır.”

Kadı, Ebû Zeyd’e, “Yazık! Yazık!” diye bağırdı. “Sen tohumunu tuzlu bataklıklara mı ekersin? Sen piliçlerin hiç dolaşmadıkları yerlere mi gidip piliç ararsın? Dilerim Allah’tan, inşallah bir daha horozun ötmesin.”

Ebû Zeyd, “Bize rüzgârları gönderen Rabbimin adına yemin ederim ki, bu kadın Müseyleme’nin karısından bile yalancı!” diye bağırdı.

Karısı ise hiç vakit kaybetmedi, “Kumru boynuna halka çeken ve devekuşlarına tüy veren Rabbimin adına yemin ederim ki, bu adam da Müseyleme’nin kendisinden yalancı!” diye atıldı.

Ebû Zeyd karısının bu sözleri üzerine adamakıllı parladı, müthiş gazaba gelerek haykırdı, “İnşallah şap hastalığına tutulursun. Sokak şıfırtısı, orospu seni! Koca başına bela, komşu başına veba. Beni evde çenenle deli edersin de burada mı yalancı çıkarırsın? Seninle evlenip de zifaf gecesi soyunduğun zamanki halini bilirsin. Gördüğüm şey maymundan daha çirkin, kurumuş koyun postundan daha buruşuk, hurma lifinden daha kaba, leşten daha pis kokulu, kış gecesinden daha soğuk, Dicle Nehri’nden de daha genişti. Ben yine de hepsini sineme çektim, kusurlarını örtbas ettim. Ama artık Şirin sana güzelliğini, Zübeyde servetini, Seb’a tahtını, Buran yatağını, Râbia altın kalbini bile verse, ömrümün sonuna kadar senin gibi bir semerin üzerine oturmam. Benim gibi bir aygıra senin gibi bir kırsığı düşmanlarım layık görmesin.”

Karısı bu sözler üzerine dişi bir kaplan kesildi; çarşafının kollarını dirseklerine kadar kıvırdı, eteğinin ucunu kaldırıp beline soktu, sonra Ebû Zeyd’e bakarak bağırdı, “Sen! Kuyuya işeyen heriften daha adi herif! Kuraklık senesinden daha hayırsız adam! İt piresinden daha korkak herif! Kendi maskaralıklarını bana mı yıkmaya çalışıyorsun? Şöhretimi o iğrenç dilinle zedelemeye mi çalışıyorsun? Şen kendine baksana. Küflü çivi kadar bile işe yaramaz, cemaat arasında bir osuruk kadar

bayağı bir şeysin. Vaazda Basralı Hasan'dan, aşk şiirlerinde Gelir'den üstün olsan indimde beş para etmezsin. Seni cami-de imam, kınıma kılıç olarak kabul eder miyim sanıyorsun? Hayır, Allah şahidim olsun hayır. Ben evimin kapısında senin halinde bir kapıcıya bile tahammül etmem."

Kadı, "Anlıyorum," dedi. İkiniz de kirli şilteyle kirli yatak çarşaflarından daha kirlisiniz. İkinizden de hayır gelmez! Sen, ahbap, böyle sızlanıp dırlanmayı bırak da bir mümine yaraşır şekilde Hak yolundan yürü; sen de hanım, kocana su-rat asmayı bırak, gelip ön kapını çaldığı zaman evinde bulun."

Kadın, "Rabbim şahidim olsun ki, benim sırtıma layık elbi-seler giydirmedikçe onu rahat bırakmayacağım; benim karnı-mı doğru dürüst doyurmadıkça onun direği için de yelkenimi açmayacağım."

Fakat Ebû Zeyd hemen atıldı, sırtındaki partallarından başka hiçbir şeyi bulunmadığına dair üst üste çok ağır üç ye-min etti.

Bunun üzerine Kadı her ikisinin de anlattıklarını bir müddet karşılaştırarak düşündü. Sonra yüzünü çevirip on-lara baktığı zaman suratında mağmum bir ifade vardı. "Bir mahkeme binasında birbirinize çamur attığınız ve bu arada mahkemenin de mehabetini ihlal ettiğiniz yetmiyor mu ki, birbirinize hakaretler yağıdırıyor, karşılıklı olarak birbirini-ze iftiralar ediyorsunuz? Ama Rabbim şahit, her ikiniz de yo-lunuzu şaşırmışsınız. İkiniz de yanlış kapı çalmışsınız. Zira Emîr'ü'l-mü'minîn beni buraya ihtilafa düşmüş taraflar ara-sında haklıyı bulmak için getirdi, yoksa borçluların borçla-rını tediye için değil; Halifemizin emirleriyle bu makama ge-tirilmiş ve bağlamak ve boşandırmak salahiyetleriyle teçhiz edilmiş bulunuyorum. Bana hakikati söylemezseniz isimle-rinizi bütün şehir ve kasabaların sokaklarında münadilerle halka ilan ettireceğim; sizi kötü bir çift olarak gösterip cümle âleme maskara edeceğim."

Ebû Zeyd, yerdeki yılan toprağa nasıl bakarsa, aynı şekilde gözlerini yere eğdi. Sonra, "Sözlerime kulak verin," dedi ve he-men oracıkta düzdüğü bir şiiri okumaya başladı.

Bu şiirde karısıyla kendisinin gayet iyi geçindiklerini, hiçbir komşu tavuğuna göz dikmediğini, fakat beş gün, beş gece-
dir aç oldukları için karı koca arasındaki cinsî faslı bile unut-
muş olduklarını, karısıyla sevişirken açlık yüzünden yanlış
bir yola sapmış olduğunu, bu hallerin başına darlıktan ve
mahrumiyetten gelmiş olduğunu söyledi ve Kadı kendisini is-
ter affetsin, ister mahkûm etsin adaletin kılıcı önünde boynu-
nun kıldan ince olduğunu veciz bir şekilde sözlerine ilave etti.

Kadı ona, şiirini bitirdiği zaman, "Niçin bu kadar dertlisin,
neşelen biraz, yüzün gülsün," dedi. "Üzülme, senin gibi bir er-
kek bizim atfımıza ve bizim iltifatımıza layıktır."

Bu sefer kadın ayağa fırladı ve Kadının önünde meydan
okur gibi dikildikten sonra kolunu hazıruna doğru uzattı;
sonra hemen oracıkta hazırladığı bir şiiri okumaya başladı.

Şiirde, Tebriz halkı Kadının vereceği hükme şahit olmaya
davet ediliyor, kocası haklı çıkarılıp iltifata nail olduğu, ken-
disi ise yüzükoyun bırakıldığı için Kadıya meydan okunuyor-
du; kadın kocasına şiir söylemeyi kendisinin öğrettiğini iddia
ediyor ve istediği takdirde Kadıyı Tebriz'in maskarası yapabi-
leceği tehdidini de savuruyordu.

Kadı bu vaziyet karşısında bir karar veremedi. İkisine barış-
malarını tavsiye ettikten sonra o günlük mahkemeyi tatil etti.

Kabristan

Bir defasında, Sava'daki tevakkufum esnasında kalbimin
katılaştığını, iliklerimin uyuşmaya başlamış olduğunu his-
settim. Düşünür dururken, "*Kalbin katılaştıysa, bunu tedavi-
nin tek çaresi gidip kabristanı ziyaret etmektir,*" diyen hadis
hatırıma geldi. Hemen yola koyuldum; ölüler meydanına, ec-
dadımızın kemiklerini saklayan kabristana geldiğim zaman,
mezarlıkta bir kalabalık gördüm; kalabalığın orta yerinde
yeni kazılmış bir mezar vardı ve kabre kefenlenmiş bir cenaze
indiriliyordu.

Bunun üzerine yan tarafa saptım, insanların akıbetini dü-
şünerek, kendi yakınlarım arasından ölenleri hatırlayarak ka-
labalığa biraz daha yaklaştım.

Cenaze gömölüp duası yapıldıktan ve ağlayıp bağışanlar dağıldıktan sonra gözlerime ufak bir tepenin üzerinde, yüzünü örtmüş, esasına dayanmış duran bir pir ilişti. İhtiyar:

“Çalışanlar böyle bir akıbet için çalışsınlar,” dedi.

“Senin soyundan biri ölüyor, defnolunuyor da senin kalbin nasıl olup da parçalanmıyor? Onun üzerine atılan toprak nasıl oluyor da seni ürkütmüyor?

İnsan sevdiği dostunu kurtlarla baş başa bırakıp utlar ve neylerin arasında nasıl zevküsefaya çekilebilir?

Şurada yatmış çürüyen bedene zerrece acıdığın yok.

Dinle! Senin adını seslenen kim? Ölüm değil mi? Hiçbir şey duymuyor musun yoksa?

Kabrin ne kadar karanlık bir yer olduğunu, orada neler cereyan ettiğini unuttun galiba.

Ama ben, ben şimdi seni o mezarın içine indirdiklerini, yakınlarının naaşını mezarın dibine yerleştirdiklerini görür gibi oluyorum.

Kurtlara ziyafet olan cesedin mezarın dibine yatıyor; kurtlar tabutunu delik deşik edene ve kemiklerin dağılıp toz olana kadar da orada yatacaksın.

Ondan sonra da... Ruhların hesap verme saati gelecek. Ondan kimse kaçamaz.”

Son Buluşma

Aradan uzun yıllar geçtikten sonra, memleketlerine dönen bir yolcu kafilesine katılarak ben de dönüş yoluna koyuldum.

Yol arkadaşlarıma, “Ne haberler var?” diye sordum.

“Öyle haberler var ki duyarsan şaşar kalırsın,” dediler; sonra gelirken Suruç’ta bilgece geçirmiş ve büyük Ebû Zeyd’i görmüş olduklarını söylediler; sonra Ebû Zeyd’in sırtına tasavvuf hırkasını geçirmiş olduğunu, cemaate imamlık ettiğini ve hakikaten veliler arasına karışmış olduğunu anlattılar.

Derhal içimde Ebû Zeyd’i görmek için derin bir arzu belirdi. Hemen hazırlanıp yola çıktım, uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra bir gün kendimi Ebû Zeyd’in içinde ibadet et-

tiği caminin önünde buldum. İçeri girdiğim zaman Ebû Zeyd'i gördüm; cemaati dağılmış, sırtında yırtıkları ince çubuklarla tutturulmuş yamalı cübbesi ile ayakta duruyordu. Hiç farkına varmadan bir aslan inine girmiş kadar korku ve ürküntü içinde, onun az ilerisinde hareketsiz kaldım. Ebû Zeyd teşbihini çekerek dualarını ettikten sonra selam makamında bana elini kaldırıp parmağıyla bir işaret yaptı; başka bir tek kelime söylemeden, bana memleketimden haber sormadan tekrar rahlesinin başına geçti, okumaya başladı. Devamlı ibadeti karşısında hayretler içinde kalmıştım. Camide benim gibi hazır bulunanlar ise onu âdeta kıskanır gibiydiler. Ebû Zeyd hiç istifini bozmadan dualarına, hatmine, namazlarına, tekrar dualarına ve Hâtîme devam etti. Ben de ondan biraz geride bir kenara çekilip bekledim. Bu şekilde birbiri ardı sıra beş namaz vakti geçti, bugün dün oldu.

Nihayet gecenin geç saatlerinden birinde Ebû Zeyd beni elimden tutup kaldığı eve götürdü, orada bir somun ekmekle bir çanak zeytinyağını benimle birlikte paylaştı, sonra kendisi için ayrılmış olan ufak bir yerde itikâfa çekildi, orada Rabbi ile yalnız kaldı.

Ertesi sabah güneşin ilk ışıkları karanlığı dağıttığı ve gesesini ibadetle geçirmiş olan mümin benliğini bütün kirlerinden temizlediği zaman Ebû Zeyd son bir dua ile ibadet ve niyazını sona erdirdi; ancak ve ancak o zaman istirahat etmek için bir köşeye uzandı. Fakat uzandığı zaman bile yine de insanın kalbinin en derinliklerine kadar işleyen yanık bir sesle bir şiir okumaya başladı.

Bu şiir bütün hayatı boyunca şehvet ve hırs yolunda yürüyüp günah üstüne günah işlemiş, fakat nihayet Ahiret korkusunu kalbinde duyarak nedamet getirmiş ve kendisini Allah yoluna verip Rabbinden kendisini affetmesini samimiyetle dileyen bir kulun yalvarışıydı. Daha ilk mısraları okurken Ebû Zeyd'in kendisinden bahsetmekte olduğunu anlamıştım.

Ebû Zeyd o şiiri hıçkırıklarla sarsılarak, derin derin göğüs geçirerek okudu. Nihayet onu yaşlı gözlerle görmeye dayana-

mayarak ben de onun için ağlamaya başladım; geçmiş devirlerde onun için ne kadar ağladıysam bu sefer daha fazla ağladım.

Ebû Zeyd bütün gece süren ibadetinden sonra kalbi ve bedeni temizlenmiş bir halde çıktı, camiye gitti. Ben de onun peşinden gittim ve camide onun arkasına sıralananların arasına katılıp da herkes kendi işine gittiği zaman, Ebû Zeyd tekrar bir köşeye çekildi, yeniden Hâtim indirmeye başladı. Bir taraftan okurken bir taraftan da Hz. Eyüb'ün bile ağlamadığı kadar ağlıyordu.

Onun artık yedi evliyalar arasına karışmış olduğunu anlamıştım, oradan ayrılıp onu yalnız bırakmaya bir daha da rahatsız etmemeye karar verdim. Ebû Zeyd zihnimden geçenleri okumuşa benziyordu, zira sanki derin bir elem çekiyormuş gibi göğüs geçirdikten sonra: "Zihnini bir gayeye tevcih edebiliyorsan, Rabbine güven!" dedi. İşte o zaman bizim içimizde bile Cenâb-ı Hakk'ın talihli, ilham almış kullarının mevcut bulunduklarını anladım. Bunun üzerine, üstadın yanına gittim, elimi onun avucu içine koyarak, "Rabbin kölesi, bana akıl ver, bana doğru yolu gösterecek bir söz söyle," dedim.

Ebû Zeyd, "Ölümü gözünün önünden hiç ayırma, onu hatırlından çıkarma," dedi. "Bu seninle benim son görüşmemiz olacak."

Ebû Zeyd bu sözlerle bana veda ediyordu. Onun sözlerini dinlerken gözlerimden tekrar yaşlar boşandı; acı acı gözyaşları döktüm; zira bu ikimizin son buluşmasıydı. Bir daha birbirimizi göremeyecektik.

BİR DAHA GÜLEMİYEN ADAMIN HİKÂYESİ

Evvel zaman içinde, çiftlikleri, malikâneleri, bol altını ve menkulleri, sayısız hizmetkâr ve köleleri olan zengin bir adam bir gün Hakk'ın rahmetine kavuştu. Geride bir erkek evlat bırakmıştı. Evladı büyüyüp rûşte erdiği zaman kendisini zevküsefaya, eğlenceye verdi, vaktini sefahatle, hanendeler, sazandeler, rakkaseler arasında geçirmeye, herkese hediyeler dağıtmaya, sağındaki solundakilere ihsanlarda bulunmaya başladı; babasının kendisine bırakmış olduğu serveti bu şekilde son meteliğine kadar harcadı. Sonra, köleleriyle bütün kadınlarını ve cariyelerini, babasının bıraktığı çiftlikleri ve evleri de satmaya mecbur oldu; onlardan eline geçen paranın da dibine darı ektikten sonra elinde avucunda hiçbir şey kalmayınca dilenmeye başladı; o da sökmeyince karnını doyuracak bir dilim ekmeği temin için ameleler arasına karışarak çalışmaya başladı.

Bu şekilde bir müddet yaşadı, yalnız alın teriyle kazandığı şeyleri yedi. Yine bir gün bir duvarın dibine çömelerek kendisine iş verecek birinin çıkıp gelmesini beklemeye başladı. Beklerken birden yanına yakışıklı, temiz pak giyinmiş bir adam geldi ve kendisini selamladı. Genç adam, "Sen vaktiyle benim dostlarımdan mıydın, amca?" diye sordu.

Adam, "Ben hiçbir zaman senin dostlarımdan olmadım, oğlum," diye cevap verdi. "Ama şu anda ne halde olursan ol, vaktiyle hali vakti yerinde, kibar ve zengin bir insan olduğunu biliyorum."

Delikanlı, "Amca, kaderin bize layık gördüğü bu felaketler ve sıkıntılar da bir gün gelip geçecek ve maziye karışacak," dedi. "Acaba bana verilebilecek gibi bir işin var mı, amcacığım?"

Adam, "Evet, var," dedi. "Seni bir iş için tutmak isterim; hem vereceğim iş ağır da olmayacak."

Delikanlı, "Bu iş nedir, amcacığım?" diye sordu.

Kibar zat, "Evimde benimle birlikte oturan yaşlı on muhterem zat var. Bize bakacak kimsemiz yok," diye cevap verdi. "Hizmetimize girersen yiyecek ve giyeceğini temin ederiz, bizim gibi rahat bir hayat yaşarsın ve kendine lazım olan parayı da alırsın. Belki bizim yardımımızla Cenâb-ı Hak vaktiyle mevcut olan servetini sana iade edebilir."

Delikanlı, "Duydum, kabul ettim," dedi.

Öteki, "Ama yalnız bir şartımız var," dedi.

"Şartınız neyse, söyleyin?"

Kibar zat, "Oğlum," dedi, "şartımız şu: Bizi ne yapar görürsen gör, sırrımıza hürmet edecek, onu herkesten gizleyeceksin; bizi ağlar görürsen; niçin ağladığımızı soruşturmayacaksın."

"Pekâlâ, amca."

Adam, "Öyle ise düş peşime, benimle beraber gel," dedi.

Bunun üzerine delikanlı kibar zatın peşine takılarak hamamlardan birine gitti. Yaşlıca zat delikanlıyı hamama soktu, tellaklara onu yıkamalarını söyledi ve delikanlının kirden kararmış vücudunu temizletti; sonra adamlarını pazara göndererek onun için ketenden yapılmış fevkalade bir kat elbise getirtti; delikanlının sırtına o elbiseyi giydirdikten sonra onu alıp evine götürdü. Delikanlı, eve girerken, onun köşeleri kuleli, çok büyük, muhteşem bir bina olduğunu gördü. Avluda mermer kameriyelerin açık kapıları birbirine bakıyordu, kameriyelerin her birinin yanında bulunan oturma odalarının içinde fiskiye havuzlar vardı. Bahçe cıvı cıvı ötüşen kuşlarla doluydu, delikanlı evin arka pencerelerinin iç tarafta bulunan bir avluya baktığını gördü. Yaşlıca zat öne düşerek içi fevkalade hoş bir şekilde döşenmiş bir odaya girdi; odanın tavanı tatlı mavi ve parlak altın renkli ipeklilerle kaplıydı, yerlere ipekli halılar serilmişti; işte adamın bahsettiği on yaşlı zat o odada oturuyorlardı; hepsi de matem elbiseleri giymiş, birbirlerinin karşısına geçip oturmuş, feryat figan ediyorlardı.

Delikanlı ihtiyarları o halde görünce niçin ağladıklarını merak etti, tam kendisini oraya getiren zata niçin ağladıklarını soracağı sırada, adamın kendi hizmetlerinde çalışabilmesi için öne sürmüş olduğu şartı hatırlayarak kendisini tuttu. Yaşlı zat, bunun üzerine ona, içinde otuz bin dinar bulunan bir sandık gösterdi, "Oğlum, bizim ve kendin için yapacağın masrafları bu sandıktan alacağın dinarlarla karşıla, neyi münasip görürsen al, bize sadık kal ve sana tevdi ettiğimiz sırra ihanet etme," diyerek sandığı delikanlıya teslim etti.

Delikanlı, "Emriniz baş üstüne," diyerek cevap verdi. O günden sonra da gece gündüz onların hizmetinde kaldı. Nihayet bir gün geldi, ihtiyarlardan biri öldü. Arkadaşları onun naaşını kaldırıp yıkadılar, kefenlediler, nihayet onu malikâne-nin arka tarafında bulunan bahçeye gömdüler. Fakat ölüm bir tek kişiyle iktifa etmedi, birbiri ardı sıra ihtiyarların canını almaya devam etti; öyle ki, bir gün geldi, geride yalnız vaktiyle genci hizmetine almış olan adam kaldı. Bunun üzerine, delikanlıyla yaşlı zat o koca evde uzun yıllar yalnız başlarına yaşamaya devam ettiler.

Bir gün geldi, yaşlı adam da hastalandı. Delikanlı artık onun hayatından hiç ümit kalmadığını anladığı zaman, adamın başucuna geldi, ona gayet nazik bir tavırla hitap ederek hastalığından dolayı ne kadar derin bir teessür içinde bulunduğunu ifade etti ve, "Amca," dedi, "hizmetinize gireli tam on iki sene oluyor, bu on iki yıl zarfında bir saat bile size hizmette kusur etmedim. Size daima sadık kaldım ve elimden gelen yardım ve hizmeti yaptım. Kimsenin gönlünü kırmadım. Bütün emirlerinizi harfiyen yerine getirdim."

"Evet, evladım, bize sadakatle hizmet ettin. Bütün dostlarım Rahmeti Rahmân'a kavuştu. Şimdi sıra bana geldi."

Delikanlı, "Efendimiz," dedi, "ecel kapınızı çalmak üzere. Azrail başınızda dolaşıyor. Sizden bir tek ricam var: Bana söyleyin, dostlarınızla birlikte o ağlaşmaların, o feryat figanın ve devamlı surette matem tutmanızın sebebi neydi? Bilmek istiyorum."

Ecel döşegindeki adam, "O iş seni alakadar etmez, oğlum," dedi. "Beni yapmamam lazım gelen bir şeyi yapmaya mecbur etme; bizim çektiklerimizi başkaları da çekmesin diye ıstırahımızın ve kederimizin sebebini kimseye ifşa etmemeye Allah'ın adına yemin ettim. Bizim içine düştüğümüz felaketten kaçıp kurtulabilirsen, şurada gördüğün kapıyı (sözünün burasına gelince eliyle bir kapıyı gösterdi ve onu katiyen açmaya kalkışmaması için ihtar makamında bir işaret yaptı) açıp arkasında ne bulunduğunu öğrenmeye katiyen kalkışma. Bizim başımıza gelenlerin kendi başına da gelmesini istersen o zaman kapıyı aç; o vakit bizim niçin geceli gündüzlü feryat figan ettiğimizi, neden matem tuttuğumuzu anlayacaksın. Öğrenmek istediğin şeyi öğrendiğin zaman da öğrendiğine bin kere pişman olacaksın ama o zaman da nedametin sana bir faydası olmayacak."

Sonra ihtiyarın hastalığı şiddetini arttırdı, zavallı adamcağız ömrü tamam olup eceli gelince bu dünyadan ayrıldı. Delikanlı onun naaşını yıkayıp kefenledi ve onu arka bahçedeki arkadaşlarının mezarlarının yanı başında kazdığı bir kabre gömdü.

Bunun üzerine evin kapıları ve içindeki eşyalar mühürlendi. Fakat genç adam orada kalıp yaşamaya devam etti. Şimdi artık koca malikânede yapayalnız kalmıştı ve fena halde canı sıkılıyordu; zira geceli gündüzlü yıllardır hizmet ettiği ihtiyarların sürdüğü garip ve elemli hayat bir türlü fikrinden çıkmıyor, hep onların gözyaşlarını hatırlıyordu. Nihayet bir gün, oturmuş ölen efendisinin son sözlerini zihninden geçirirken, birden hiç olmazsa o kapalı kapının yerini gidip görmeyi düşündü. Bunun üzerine, ecel döşegindeki adamın eliyle göstermiş olduğu tarafa gitti, malikânenin o kısmını bir müddet araştırdı ve nihayet o güne kadar hiç yaklaşmamış olduğu karanlık bir köşede üzeri tamamen örümcek ağları bağlamış bir kapı gördü. Ufak kapı sıkıca kapanmıştı ve üzerinde çelikten dört asma kilit vardı; delikanlı kilitleri görünce hatırına ihtiyar efendisinin son demindeki ihtarı geldi, bunun üzerine dönüp oradan uzaklaştı.

Fakat her şeye rağmen o kapıyı açmayı bütün ruhuyla istiyordu. Yedi gün nefesine ve hislerine hâkim oldu; fakat sekizinci gün ruhu ve arzuları iradesine galebe çaldı.

Kendi kendisine, "Bu kapıyı açmalıyım, muhakkak açmalıyım ve onun arkasında ne varsa görmeliyim," dedi. "Cenâb-ı Hak alnımıza ne yazmışsa o olur. Mukadder olan neyse başımıza gelecek. Onun iradesi dışında hiçbir iradenin hükmü yok."

Bunun üzerine kalkıp o esrarengiz kapının önüne gitti, kilitleri birer birer kırarak kapıyı açtı. Kapı açıldığı zaman onun arkasında uzayıp giden dar bir geçidin bulunduğunu gördü. Bunun üzerine o daracık geçitten yürüyerek ilerlemeye başladı; tam üç saat geçitten ilerlemeye devam etti, nihayet hiç beklemediği bir anda, birdenbire geniş bir ırmağın sahiline çıkıverdi. Derin bir hayret içinde bir müddet sağına soluna bakınarak ırmağın sahilinde gezindi, sonra birdenbire gökte muazzam bir kartalın peyda olduğunu gördü; kartal yıldırım hızıyla göklerden alçalarak indi, genç adamı pençeleriyle kapıldığı gibi havaya kaldırdı, yerle gök arasında son süratle uçmaya başladı. Bir müddet uçtuktan sonra denizin ortasında tek başına duran bir adaya geldiler, kartal orada alçalarak pençesi arasında tuttuğu adamı adaya bıraktı, genç adam düştüğü yerde kaldı.

Genç adam başına gelenlerle şaşalamış ve başı dönmüş bir halde bir müddet bulunduğu yerden ne tarafa doğru gitmesi lazım geldiğine karar veremedi. Bu şekilde günler geçti. Bir gün yine aynı yerde tembel tembel oturup vakit geçirirken bir de ne görsün: gökte bir tek yıldız gibi, ufukta bir yelkenli görünmüştü. Delikanlının kalbi birden sevinçle doldu ve o yelkenlere bağlandı; belki o geminin gelip kendisini kurtarabileceğini umuyordu. Gözlerini gemiye dikti ve ondan saatlerce hiç ayırmadı. Gemi adaya doğru geliyordu; gittikçe daha çok yaklaştı, nihayet genç adam yaklaşan geminin fildişi ve abanozdan yapılmış olduğunu, kürekleri sandal ve sabır ağacından yapılmış ve baştanbaşa altın kakmalı bir kalyon olduğunu

nu gördü. Küreklerde kakmalı altınlar güneşin ışıkları altında pırıl pırıl parlıyordu. Kalyonun mürettebatı dik memeli ve ay kadar güzel on körpe bâkireydi. Bakireler genç adama baktılar, sonra sahile çıkıp onun yanına geldiler ve elini öperek, "Yaşasın Hükümdarımız ve gelini!" diye bağırıştılar.

Sonra berrak gökteki güneş kadar parlak ve elinde ipekli bir kumaşa sarılmış bir bohça getiren güzeller güzeli bir genç hanım getirdiler. Genç kadının elinde taşıdığı bohça açıldığı zaman içinden Hükümdarların giydiği cinsten bir hilat ile üzeri paha biçilmez mücevherlerle dolu bir taç çıktı. Güzeller güzeli dilber hilati genç adamın omuzlarına attı ve tacı başına geçirdi; öteki kızlar genç adamı kolları arasına alarak kuş gibi kalyona götürdüler. Geminin güvertesi rengârenk ipek halılarla döşeliydi. Herkes kalyona çıktığı zaman, bâkireler yelkenleri açtılar ve denizin gayyası üzerinden ufuklara doğru yelken açtılar.

Pupa yelken ufuklara doğru açıldıkları sırada, genç adam kendisinin bir rüya görünte olduğundan emindi. Nereye götürüldüğüne dair zerre kadar malumatı yoktu; fakat çok geçmeden kara göründü. Genç adam sahile baktığı zaman orada, tepeden tırnağa çelik zırhlar kuşanmış sayısız muhriplerin beklediklerini gördü. Kalyon sahile yanaşıp demir attığı zaman deniz kenarına yaldızlı eyerleri inci ve mücevher kakmalı, kan kırmızı renkte beş küheylan getirildi. Delikanlıya bunlardan birini seçmesi söylenildi. Genç adam içlerinden birini seçerek üzerine bindi; öteki dört at delikanlının atının önünden götürüldü. Genç adam tam seçtiği atın eyerine kurulduğu sırada başının üzerine sancaklar ve bayraklar kaldırıldı, davullar çalmaya, borazanlar ötmeye başladı, askerî birlikler genç adamın sağlı sollu iki tarafını aldı, sonra bütün kafiye hep birlikte yürüyüşe geçti.

Genç adam hâlâ uyanık mı, yoksa uykuda mı olduğunun farkında değildi; bunca merasim ve hazırlığın kendisi için yapılabileceğine bir türlü aklı ermiyordu, ama insanın böyle muhteşem bir rüya görebileceğine de pek inanmamaya başlamıştı.

Kafile bir müddet yol aldı, nihayet zümrüt gibi yeşil çayırlarla kaplı bir ovaya geldiler; ova saraylar, bahçeler ağaçlar, ırmaklar, çiçekler ve Allah'ın ululuğunu civıltılarla terennüm eden kuşlarla doluydu.

Biraz daha ilerleyince o saraylarla koruların içlerinden bir ordu asker daha meydana çıktı. Bir sel gibi gittikçe genişleyen bu ovanın dört bucağına yayıldı ve delikanlıyı getiren kafilden biraz uzakta durdu. Sonra o ordunun safları arasından hükümdar olduğu anlaşılan biri ilerledi ve atının sırtında, önünde yüksek rütbeli kumandanları olduğu halde genç adama yaklaştırmaya başladı. Hükümdar atını doğruca delikanlının atına doğru sürdü ve onun yanına geldiği zaman atından aşağı atladı.

Genç adam gelenin bu derece nazikâne hareket edişini görünce hemen kendi atının sırtından indi; ikisi birbirlerini gayet derin hürmet hisleriyle selamladılar. O zaman hükümdar tekrar atına atladı. "Muhterem misafirlerimiz, bizimle birlikte geliniz," dedi. Genç adam da atına binerek hükümdarın peşine düştü; ikisi sohbet ederek atlarını sürdüler. Çok geçmeden önlerinde muazzam bir kafile olduğu halde bir hükümdar sarayına geldiler ve orada atlarından indiler. Hükümdar, genç adamı elinden tutarak bütün erkânıyla birlikte saraya soktu, misafirini som altından bir tahta oturtuktan sonra kendisi de onun yanına oturdu, yüzünün alt kısmını örten tülün bir kenarını çekip arkasına attı.

Genç adam o zaman karşısında kimin bulunduğunu anladı. Hükümdar aslında erkek değil, bir kızdı. Bulutsuz bir gökte parlayan güneş kadar göz kamaştırıcı, harikulâde güzel, genç adamın arzudan kanını tutuşturacak kadar sehhar, asil yaradılışlı ve kusursuz bir çehreye sahipti; yalnız çehrenin taşıdığı ifade mağrur ve çapkındı.

Genç kız, böyle bir ihtişam, böyle bir debdebe karşısında hayretten gözleri flaşı kadar irileşmiş ve kendisinin güzelliğinden budalaya dönmüş bir halde bakan genç adama, "Hükümdar benim" dedi, "bu ülkenin Hâkim-i Mutlak'ı olduğumu

söylemek isterim. Gördüğün bu binlerce asker, süvariler ve piyadeler, hepsi kadındır; içlerinde bir tek erkek dahi yoktur; zira bizim memleketimizde tarlaları erkekler sürer, ekinleri erkekler eker ve hasat zamanı gelince yine onlar biçerler, bolumum ziraat işleriyle onlar uğraşırlar; ayrıca şehirlerimizin inşası ile tamiri ve bütün el sanatlarıyla ticaret işleri de erkekler tarafından yürütülür. Buna mukabil memleketimizde devleti idare eden, devlet dairelerinde işleri gören ve askerlik vazifelerini yerine getirenler de kadınlardır.”

Genç kadın konuşur ve delikanlı da hayretle olup bitenleri temaşa ederken, bulundukları salona uzun boylu, kır saçlı ve yaşlı bir kadın girdi. Ece, yaşlı kadına, “Vezirem, Kadı ile şahitleri çağır,” dedi, Kır saçlı kadın tekrar çıkıp gittikten sonra Ece tekrar delikanlıya döndü, ona gayet mültefit bir lisanla hitap etti, onun utangaçlığını izale için elinden gelen her şeyi yaptı. Bu arada hep sabah melteminden bile daha nazlı bir lisanla konuştu. Nihayet ona, “Beni zevceliğe kabul edersen memnun olacak mısın?” diye sordu.

Delikanlı onun bu sözlerini duyunca hemen dize gelip önünde yeri öpecekti, fakat Ece müsaade etmedi.

Genç, “Ecem,” dedi, “ben emriniz altında bulunan bu kullardan bile çok daha naçiz bir insanım.”

Ece, “Bu kullar mı?” diye sordu. “Bu askerleri, bütün bu zenginlikleri mi soruyorsun?”

“Evet, onlar ne olacak?”

Ece, “Bütün bunların hepsi senin emrindedir, onlara istediğin şekilde emredip istediğine istediğin ihsanda bulunmakta serbestsin,” dedi. Tekrar, “Her şey senin emrindedir,” dedi, “istediğin şekilde hareket etmekte serbestsin. Yalnız bir tek şartla: Şurada bir kapı var (eliyle uzakta kapalı duran bir kapıyı işaret etti): O kapıyı ne pahasına olursa olsun açmamalısın, zira onu açacak olursan muhakkak pişman olacaksın ve o pişmanlığın da sana artık zerrece hayrı olmayacak.”

Vezire, Kadı ve şahitlerle birlikte tekrar huzura döndüğü zaman Ece hâlâ konuşmaya devam ediyordu. Gelen Kadı ile

şahitlerin hepsi de ağır başlı, yüzlerinde ciddi ifadeler bulunan saçları kıvrılmış yaşlı hanımlardı. Ece, uzun saçlarını omuzlarından arkaya atmış bulunan bu hanımlara kendisi ile genç adamın evlendirilmesi için gerekli vesikaları tanzim etmelerini emretti. Bunun üzerine nikâh merasimi akdedildi. Ece askerlerine ziyafetler verilmesini ve ihsanlarda bulunulmasını emretti; ziyafetten ve içkilerden sonra genç adam gelinin odasına girdi, onu soydu ve el değmemiş bir bakire olduğunu gördükten sonra kızlığını aldı.

Genç adam Ece ile yedi sene mükellef ve eşsiz bir hayat yaşadı; bu zaman zarfında hayatlarını karartacak bir tek hadise vuku bulmadı. Fakat yedi sene sonra bir gün genç adam birden katiyen açmaması söylenilmiş olan o kapıyı düşünmeye başlamış olduğunu fark etti. Fakat, "O kapının ardında bugüne kadar gördüklerimden çok daha kıymetli şeyler olmasaydı Ecem bana o kapıyı açmayı menetmezdi" diye düşünüyordu. Bunun üzerine yerinden kalkıp kapının yanına gitti ve onu açtı.

Kapının ardında bir de ne görsün? Kendisini oraya getirmiş olan kocaman kuş beklemiyor mu!

Kocaman kuş, genç adama, "Talihsiz insan," dedi, "Bu kapıyı açtığın için bir daha yüzün gülmeyecek."

Genç adam kartalı görüp onun bu sözlerini duyar duymaz kaçmaya kalkıştı. Fakat kartal avını kaçırmaya niyetli değildi, delikanlının üzerine atıldığı gibi onu pençeleri arasına alıp göklere kaldırdı, onu tam bir saat yerle gök arasında yükseklerden uçurdu, nihayet tekrar alçalarak onu ilk olarak kapıp kaçırmış olduğu yere indirip bıraktı. Sonra da gözden nihan oldu.

Genç adam bırakıldığı yerde uzun zaman kaldı, sanki zihni işlemez olmuş, beynine bir uyuşukluk gelmişti; fakat çok geçmeden yavaş yavaş düşünce kabiliyeti tekrar avdet etmeye başladı. Yedi yıldır görmüş olduğu bütün o zenginlik, servet ve refahı hatırladı; kendi önünde resmi geçit yapan kadın birliklerini, verdiği emirleri ve kendisine açılması menedilmiş

olan kapıyı hatırladı; sonra itaatsizliği yüzünden kaybetmiş olduğu o muhteşem hayat için feryat figan etmeye başladı. Büyük kuşun kendisini alıp getiriniş olduğu o sahilde belki bir yolunu bulup da tekrar gelinime dönerim diyerek, çareler düşünerek, tam iki ay kaldı. Fakat bir gece, mahzun mahzun mırıldanır ve yatağında uyanık yatarken, birden bir sesin (sesi duydu, fakat mısraları söyleyen şahsı görmedi) şöyle dediğini duydu:

"Ne latif yıllardı onlar.

*Artık geçip giden, elinden kaçan çok, çok uzaklarda kaldı.
Onun için kaç kişi göğüs geçirip iç çekecek."*

Delikanlı bu sesi duyduktan sonra yeis ve elem denen şey nedir anladı. Ecesini bir daha göremeyecek ve bir zamanlar yaşadığı o emsalsiz hayatı ömrünün sonuna kadar da unutmaya muvaffak olamayacaktı. Bunun üzerine dertli ve kalbi kırık, vaktiyle ihtiyaçlarla birlikte yaşamış olduğu eve döndü. O ihtiyaçların da vaktiyle kendisinin şimdi uğradığı felakete duçar olmuş ve o yüzden ağlayıp sızlandıklarını anlamış bulunuyordu; onların bu yüzden ağlayıp matem tuttuklarını biliyordu. Şimdi onların yıllarca keder ve elem çekmekte haksız olmadıklarını anlıyordu.

Bunun üzerine, keder ve elemi hudutsuz derecede arttı; eve girip kendi odasına kapandı; artık ağlayıp sızlanmaktan ve matem tutmaktan başka elinden hiçbir şey gelmiyordu. Kalp ağrıları dinmek bilmiyor, sonsuz ıstırap veriyordu. Artık ne bir lokma bir şey yemek ve ne de bir yudum bir şey içmek arzusunu duyuyordu. Artık ne latif kokuların hasretini çekiyor, ne de gülmek istiyordu. Nihayet uzun yıllar keder ve elem içinde yaşadıktan sonra yüzü bir kerecik gülmeden öldü. Onu da yıkadılar, kefenlediler ve arka avluya gömülen yaşlıların kabirleri yanında açılan bir mezara defnettiler.

Son Halifeler yüzü gülmeyen bu genç adamdan da talih-sizdiler. Zira hazineleri boşalmış, ülkeleri ellerinden alınmış, bütün hak ve salahiyetleri zerrece mesuliyet hissi olmayan Büveyhi Prenslerinin ellerine geçmişti. Memleket derebeylerinin ellerinde parçalanmış, askerler de isyankâr idiler. Son Halife Kadîr 1031'de öldü.

1055 yılında Moğol atlıları Bağdat'a girdikleri zaman Büveyhilerin saltanatı da sona erdi. Halifeler tarihinin böylece son yaprağı da kapandı.

*"Bütün hazaket ve devalarına rağmen,
Hekim de çağrıldı; nihayet saat geldi.
O değil miydi bu illeti tedavi eden?
Hapları tavsiye eden atalara kavuştu;
Hasta da onun ardından koştu;
Onları çok uzaklardan getiren gibi
Satın alan da bu dünyadan çekildi gitti
Hepsi bir avuç toprak şimdi."*

SON

Bu Eserin Hazırlanmasında Kullanılan Başlıca Kaynaklar

Arapça eserler umumiyetle asılları çoktan kaybolmuş eski eserlerden alınmış fasıllarla doludur; bu sebeple muhtelif hadiselerden ve vakalardan bahseden fasıllara o hadisele-
rin vukuu çağında değil, ancak asırlarca sonra kaleme alın-
mış eserlerde rastlamak mümkündür. Mesela, bu eserin ilk
faslında takdim olunan bir takım şiirler ve hikâyeler var; bu
hikâyeler beşinci ve altıncı asrın malı oldukları halde sadece
sekizinci asırda yazılmış Mufaddal ed-Dabbî ile Nâkil adıyla
tanınmış Hammâd'ın, Tâî Kabilesi'nden Ebû Tamma'nın do-
kuzuncu asırda, İsfahanlı Ebû Farac'ın da onuncu asırda ka-
leme aldığı eserlerle İslamiyet'ten evvelki beşinci ve altıncı
asırda yazılmış eserlere ait yegane kaynak olan İsfahanlı Ebû
Farac'ın *Kasideler Kitabı* adlı antolojilerinde mevcuttur. İlk
maruf şairlerin isimlerini mehaz göstermek kastıyla veriyö-
ruz; fakat daha ileriki fasıllarda sadece en mühim yazarların
isimleri verilecektir. Muharrirlerin isimleriyle eserleri ilk zik-
redilişte tam olarak verilmiş, diğer fasıllarda aynı eserlerden
fasıllar alındıkça sadece yazarların ismi kaydedilmekle iktifa
edilmiştir.

ÇÖL S. 9

Kuzey Arabistan'ın tarifi C. M. Doughty'nin *Arabia Deser-
ta* adlı eserinden ve Emîrül-Kays'ın *Altınla Yazılmış Mersi-
ye*'sinden; şiirler Fahm Kabilesi'nden Câbir'in oğlu Sâbit;
biraderi Sahr'ın matemini tutan Hansa; Davyanlı Abdülme-
lik; Amr bin Kâmiya; Harim'in oğlu Melik; Tâif Kabilesi'nden
Hittân; Halif'in oğlu İshak; Nebhanlı İbrâhim; cömertliğiyle
maruf Verdân'ın oğlu Arva; Düreyd; Amir Kabilesi için matem

tutan Lebîd ve Cebir'in oğlu Sâbit için hemşirelerinden biri tarafından yazılmıştır; bu fasıldaki diğer fıkralar ise Ebû Farac'ın *Kasideler Kitabı*'ndan alınmıştır.

ALLAH'IN RESÛLÜ ve KUR'AN-I KERİM S. 30

Kur'an-ı Kerim'den ayetler alınmıştır; geri kalan fasılların büyük kısmı Muhammed Tabarî'nin dokuzuncu asırda yazılmış *Peygamberler ve Hükümdarları Tarihi* adlı eserinden alınmadır; İbn Hişâm'ın dokuzuncu asırda yazılmış ve Resûl-i Ekrem'e ait daha eski bir biyografisi; Hadisler; Hz. Peygamber'in yakınları Sahabe tarafından nakledilerek nesilden nesle geçmiş hikâyeler; ve çok zaman sonra Muhammed Buhârî tarafından dokuzuncu asırda toplanmış olan *Sahih-i Buhari* adlı esere alınmış hadisler.

HAYAT MÜCADELESİ S. 59

Aynı kaynaklar; ayrıca Hüveyrî'nin tasavvuf üzerine hazırlamış olduğu *Discovery of the Veiled* adlı eseri; Ali Tabarî'nin ilahiyat meselelerini inceleyen *Din ve İmparatorluk Kitabı*; İbn Haldûn'un tarihi *Misaller Kitabı*; Ebû Farac; David Samuel Margoliouth tarafından tercüme olunmuş bir mektup; Suyûtî'nin *Halifeler Tarihi*.

İLK HALİFE S. 140

Hadisler; Mes'ûdî'nin onuncu asrın başlarında kaleme aldığı vakayiname *Altın Çayırılar*; Muhammed Tabarî; Suyûtî; Ebû Farac; Bağdatlı Muhammed Nedim'in onuncu asırda yazılmış *Fihrist veya İndeks*'i; Belâzürî'nin dokuzuncu asırda kaleme alınmış *Zafername*'si ve *Soy Kitabı*.

FETİH HALİFESİ S. 165

Tabarî; Suyûtî; Bar Hebraeus, *Chronography*; İbn Asâkir'in on ikinci asırda yazılmış *Şam Tarihi*; Belâzürî; İbn Tiktakâ'nın

on üçüncü asırda yazılmış ve *Fahrî* adını taşıyan tarihi tetkiki; Salibi'nin (631 de doğmuştur) *Kuran Tefsirine Dair* adlı eseri; İbn Esir'in on üçüncü asırda yazmış olduğu *Ormanda Arslanlar (Ashabın biyografileri)* adlı eseri; İbn Hişâm; Firdevsî'nin Acemce yazılmış *Şehnâme'si*; Ya'kubî'nin dokuzuncu asırda yazılmış *Beynelmilel Tarih İcmali*; Makrîzî'nin on dördüncü asırda yazılmış *Yazılar ve Tarihi Vakalara Dair* adlı tarihi; İbn Hallikân'ın on üçüncü asırda yazılmış *Meşhurların Vefiyatına Dair* adlı kitabı.

İDARESİZLİK S. 183

Hadisler; Suyûtî; Mes'ûdî; Tabarî.

KARDEŞ KAVGASI S. 197

Suyûtî; Tabarî; İbn Hâzım (on üçüncü asırda yaşamış İspanya Müslümanlarından); Nevbahtî'nin on üçüncü asırda kaleme alınmış *Mezhep İhtilaflar'ı*; on üçüncü asırda yaşamış ilahiyatçılardan İbn Teymiya; Mes'ûdî; Şehristânî'nin on ikinci asırda yazılmış *Mezhepler Kitabı*.

DÜNYA NİMETLERİ S. 209

Hadisler; Mes'ûdî; İbn Tiktakâ; Suyûtî; Tabarî; Ya'kubî; Şeyhî'nin *Terbiye* üzerine on dördüncü asırda yazılmış eseri; İbn Hâzım; Ebû Farac; Belâzürî; İbn Esir'in *Vakâyinâmelelerin İkmali* veya *Kâmil* on altıncı asırda yaşamış Mısırlı mistiklerden Şa'rânî'nin *Işıkların Doğuşu*; 1001 *Gece Masalları*; Kuşeyrî'nin on birinci asırda kaleme alınmış *Mutasavvıflara Dair Kısa Risale'si*; İranlı mutasavvıflardan Attâr (on üçüncü asır) ve Câmî (on beşinci asır); İbn Cevzî'nin on ikinci asırda yazdığı *Dünya Tarihi*; İbn Hişâm; Şehristânî; Dinaverî'nin dokuzuncu asırda kaleme aldığı *Tükenmez Vakâyî Kitabı*; İbn İsfandiyâr'ın on üçüncü asırda yazılmış *Tabaristan Tarihi*.

İLK ABBÂSÎ HALİFELERİ VE BAĞDAT'IN

KURULUŞU S. 280

İbn Tiktakâ; Sa'libî; Suyûtî; Mes'ûdi; Tabarî; İbn Haldûn; Hüveyrî; İbn Mukaffâ'nın tadil ederek hazırladığı *Kelile ve Dimne* kıssaları; Mubarrer'in dokuzuncu asırda yazdığı *Tam Terbiye*; Ebû Farac; Eş'arî'nin onuncu asırda yazılmış İslamiyet Bahisleri; *1001 Gece Masalları*; Şehristânî; İbn Ebi Tâhir'in dokuzuncu asırda yazdığı *Bağdat Tarihi*; İbn Hallikân; Kuşeyrî; Attâr. Onuncu asırda yazılmış ve kaynakları kaybolmuş eserlerden istifade ederek İbn Babuya'nın Şii müfritleri hakkında yazdığı eser.

HÂRÛN EL-REŞİD S. 299

Suyûtî; Eş'arî; İbn Haldûn; Mes'ûdi; Kadı Muhassin et-Tenûhî'nin onuncu asırda yazmış olduğu *Musahabeler*'i; Ebû Nevvas'ın (doğumu 747) *Divan*'ı veya *Külliyat*'ı; Ebû Farac; *1001 Gece Masalları*; Hüveyrî; Ebû Atahiya'nın *Divan*'ı; Palmer'in *Biography*'si ve D'Herbelot'nun *Bibliothèque Orientale*'inde tercüme olunmuş fakat yazarı meçhul fasıllar.

KARDEŞ KAVGASI S. 345

Mes'ûdi; Suyûtî; Tabarî; hâlen Kahire'deki Arap Müzesinde bulunan ve kumaş üzerine yazılmış bir kitap; Mes'ûdi tarafından zikredilen şair Âmâ Ali.

TEFEKKÛR S. 351

Suyûtî; İbn Haldûn; Nedim; Mes'ûdi; dokuzuncu asır felsefecilerinden Kindî; Kuşeyrî; Şehristânî; Eş'arî; Ebû Atahiya.

HUZURSUZLUK S. 367

Dokuzuncu asırda yaşamış şairlerden Di'bil; Mes'ûdi; Nedim; bin Hallikân; Tabarî; Ebû Tammam; Hüveyrî; *1001 Gece Masalları*; Kerhli Ma'rûf ve daha sonraki devirlerin yazarları tarafından isimleri zikredilen diğer Mutasavvıflar; Eş'arî;

Suyûtî; Ebû Atahiya; Cehizin dokuzuncu asırda yazılmış eseri *Book of Animals*; mutasavvıf Hallâc İbn Teymiya; hadisler; Hüveyrî.

TETHİŞ VE SÜKÛNET S. 373

Di'bil; Suyûtî; Ebû Fidâ'nın on dördüncü asırda yazılmış *Epitome of Informative Chronicles*'i; Tenûhî; Yâkut'un on ikinci asırda yazdığı Ülkelerin Tefriki; İbn Ebi Tâhir; İbn Hâzım; Makrîzî, Sa'libi, Cevzî, İbn Haldûn; Hüveyrî; *1001 Gece Masalları*; İbn Rûmî'nin dokuzuncu asırda kaleme alınmış *Divan*'ı.

PARA, PARA; BİR VEZİRİN HAYATI VE ÖLÜMÜ S. 417

Hilâlû's-Sâbi'nin on birinci asırda kaleme alınmış *Vezirler Kitabı*; Vezir Muhallebî ile İbn Amid'e kâtiplik etmiş olan İbn Miskeveyh'in Ümmet Tecrübeleri adlı tarihi; Suyûtî; Mes'ûdî; Tenûhî; İbn Rûmî'den bir şiir ve onuncu asırda yaşamış Şerif Rıza tarafından yazılmış ve Halifenin Horasan'dan gelen Hacıları kabul merasiminde okunmuş bir kaside.

BİR ASİNİN HAYATI S. 507

Hüveyrî; Tenûhî; İstahrî'nin onuncu asırda yazmış olduğu *Eyalet Yolları*; İbn Miskeveyh; Massignon'un *Martyre et Passion D'al-Hallaj* adlı eseri ile *Journal Asiatique*'in cilt 218'de toplamış olduğu Hallâc'a ait metinler.

BİR HÜKÜMET İŞİ S. 541

1001 Gece Masalları'ndan alınmış bir şiir; geri kalan fasıllar Tenûhî'den alınmıştır.

SON HALİFELEK S. 561

İbn Miskeveyh ve Hilâl'in *Tecrübeler* adlı eserinin devamı; Tenûhî; Suyûtî.

Hadisler; on dördüncü asırda yaşamış bir Mısırlı olan Subkî tarafından zikredilen ve âlim tacirlerden Dilig ile İbn Müşahid'in yazmış oldukları iki kaside; Tenûhî; Prens Muizzüdevle Büveyhî; Mes'ûdî; Hüveyrî; Kuşecim'in *Good Breeding for Table Companious*'u; Yâkut; İbn Rûmî; İstahrî; Senavberî; İbn Haccâc, Hâlidî; Sa'libî'nin *Seçme Cevherler Çağı* adlı eserinde zikredilen Senavberî, İbn Haccâc, Hâlidî ve diğer şairler; İbnü'l-Mu'tez; Mukaddesî'nin onuncu asırda kaleme alınmış *Coğrafyanın İncelikleri*; Cehiz; *1001 Gece Masalları*; İstahrî; İbn Kuteybe; Mekki; İbn Ebi Tâhir; on üçüncü asır dil bilimcilerinden İbn Saîd; on ikinci asır coğrafyacılardan İdrîsî; İbn Hâzım; on ikinci asır hekimlerinden İbn Butlan'ın *Sıhhat Takvimi*; onuncu asrın meşhur şairi Mütenebbî; İbn Haccâc; Harîrî; Bîrûnî.

KILIÇ VE KALEM: ŞEHZADELER VE KÂTİPLER

S. 625

Tenûhî; İbn Miskeveyh; İbnü'l-Mu'tez; Suyûtî; İbn Havkal; Mütenebbî; İbn Arabî.

KEDER VE ÜMİTSİZLİK S. 650

Şerif Rıza; Ebû Alâ Maarri'nin on birinci asırda yazmış olduğu iki eser; Hârizmî Ebû Bekr; Mes'ûdî; Hüveyrî; felsefeci Gazâlî'nin otobiyografisi (1100 senelerinde); Nâsır-ı Hüsrev'in on birinci asırda kaleme alınmış *Seyahatler*'i; dokuzuncu asır sofularından Sağır Hâtım.

GÜLÜNÇ SAYFALAR S. 657

1001 Gece Masalları'ndan iki misal.

DEVİRİN KALPAZANLARI S. 671

İbn Kuteybe'den alınmış fasıllar; Harîrî'nin (1100 senele-
rinde yaşamıştır) *Cemaat* adlı eserlerinden alınmış *San'a*,
Dimyat, *Tebriz*, *Sava* ve *Basra Cemaati* adlı fasıllar. Bu eser
Kur'an-ı Kerim'den sonra Arap lisanı ile yazılmış en mükem-
mel ve kusursuz eser addedilmektedir.

BİR DAHA GÜLMİYEN ADAMIN HİKÂYESİ S. 687

1001 Gece Masalları'ndan.

*Hız. Muhammed'in İzinde, Hız. Muhammed'den
önceki cehalet devirlerinden son halifelerin devrine
kadar bütün İslam tarihinin, o tarihi yazan
kahramanların diliyle hikâyesi...*

Eric Schroeder İslam tarihini bütün şaşası ile anlatan hikâyeleri tamamen o devri yaşamış insanların ağzından aktarıyor. Dört yüze yakın tarihçi, vakanüvis, şair ve kahramanın kitaplarını yedi yıl boyunca titizlikle tarayan ve belgeleri tasnif eden yazar, en kıymetli ve canlı olanları kronolojik bir sırayla okuyucuya sunuyor. İslam medeniyetini meydana getiren tarihî şahsiyetler özenli bir aktarımla ete kemiğe bürünüyor ve tanıklıklarını dile getiriyor.

Belge odaklı bir tarih perspektifi geliştiren Schroeder, tarihçinin vazifesinin belgeler hakkında fikir yürütmek ya da tarihî olay ve şahıslar hakkında hüküm vermek olmadığına inanıyor. Bu nedenle İslam tarihi ile okuyucuların arasından çekilmek ve kararı okuyuculara bırakmak için azami çaba sarf ediyor.

Tarihin renklerinin ve inceliklerinin anlaşılması ancak hikâyelerle mümkündür. Hikâyelerle örülü bir tarih anlatısı olan *Hız. Muhammed'in İzinde*, tam da bu nedenle makro ve mikro tarihi birleştirerek sürükleyici bir siyer okumasını mümkün kılıyor.

